SINTEZE DE LIMBA ROMÂNĂ

EDITURA
DIDACTICĂ
ȘI PEDAGOGICĂ

Coordonator și autor principal:
THEODOR HRISTEA

SINTEZE DE LIMBA ROMÂNĂ

EDIȚIA A DOUA

revăzută și mult îmbogățită

Autori:
Mioara AVRAM, Grigore BRÂNCUȘ,
Gheorghe BULGĂR, Georgeta CIOMPEC,
Ion DIACONESCU, Theodor HRISTEA,
Rodica BOGZA-IRIMIE și Flora ȘUTEU

EDITURA DIDACTICĂ
ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI — 1981

Redactor: MAGDALENA PANAITIU
Tehnoredactor: ELENA PETRICĂ
Coperta: CONSTANTIN GULUȚĂ

CUVÎNT ÎNAINTE

Reeditînd lucrarea de față (care, în prima ei variantă, s-a bucurat de o bună primire și s-a epuizat într-un timp foarte scurt), nu intenționăm să punem la dispoziția specialiștilor o carte „de referință" și nici să rezolvăm problemele controversate ale științei lingvistice românești. Lucrarea noastră se adresează elevilor din clasele mai mari, candidaților la examenul de admitere în facultățile filologice și în mod special profesorilor care predau limba română *ori se pregătesc pentru obținerea definitivatului și a gradelor didactice superioare. Prin cîteva dintre capitolele ei (care sînt mai detaliate ori depășesc programa școlară în vigoare), lucrarea poate fi de un real folos chiar pentru studenți sau pentru alte categorii de cititori, interesați de problemele lingvisticii, în general, și ale limbii române, în special. Afirmînd acest lucru, avem în vedere mai ales unele probleme de vocabular, de ortografie și de cultivare a limbii literare, care (în noua variantă) au căpătat o pondere considerabil sporită.*

Fără a fi necesar să intrăm în amănunte, atragem atenția că, alături de un bogat material inedit, există în lucrarea noastră și unele idei noi, pe care specialistul competent și obiectiv le va descoperi singur la o lectură foarte atentă. În general vorbind, ne-am cam ferit totuși să introducem prea multe noutăți ori să ne angajăm în polemici al căror rost ar fi fost încercarea de a confirma sau infirma un anumit punct de vedere.

Rezultatele cercetărilor mai noi au fost acceptate numai atunci cînd ni s-au părut foarte convingătoare și mai ales utile pentru învățămîntul nostru actual, la a cărui perfecționare și modernizare încercăm să contribuim măcar într-o mică măsură.

Întrucît lucrarea se adresează unui public destul de larg, terminologia de specialitate a fost redusă la strictul necesar pentru a nu îngreuia expunerea și pentru a nu-l obliga pe cititor să recurgă la dicționar.

La sfîrșitul fiecărui capitol, am indicat o bibliografie selectivă, *care lipsește în prima ediție și care, de obicei, nu se reduce la lucrările utilizate în redactarea capitolelor respective. În cele mai multe cazuri, am socotit că e bine să oferim și indicații bibliografice suplimentare pentru a da cititorului posibilitatea să aprofundeze o problemă oarecare ori pentru a-i atrage atenția că există cercetători avizați*

care au o altă opinie decît aceea pe care am adoptat-o în lucrarea de față și care, deocamdată, este considerată mai mult ori mai puțin „oficială".

O altă precizare pe care o socotim necesară se referă la faptul că am renunțat la capitolele de analiză gramaticală și stilistică din ediția întîi pentru a putea asigura atît unitatea lucrării, cît și caracterul ei predominant sintetic și teoretic.

Înainte de a încheia, ne exprimăm regretul că, din cauza spațiului limitat, unele probleme nu au fost nici măcar abordate, iar altele au fost tratate mult prea succint.

Mulțumim Editurii didactice și pedagogice pentru atenția specială acordată acestei lucrări, de a cărei utilitate sîntem, cu toții, profund convinși.

THEODOR HRISTEA

INTRODUCERE ÎN STUDIUL VOCABULARULUI

THEODOR HRISTEA

NOȚIUNI GENERALE DE LEXICOLOGIE

1. Totalitatea cuvintelor care există și care au existat, cîndva, într-o limbă oarecare formează **lexicul** sau **vocabularul** acesteia, iar disciplina care studiază componenta lexicală a unei limbi poartă numele de **lexicologie** (termen împrumutat din frc. *lexicologie,* în a cărui primă parte recunoaștem grec. *lexis,* care înseamnă „cuvînt"). Există o lexicologie *sincronică* sau *descriptivă,* care studiază vocabularul unei limbi la un moment dat al existenței ei (de obicei momentul actual) și o lexicologie *diacronică* sau *istorică,* al cărei obiect de cercetare îl constituie istoria sau dezvoltarea vocabularului de-a lungul timpului și în strînsă legătură cu evoluția societății umane, în general, și a colectivității care vorbește limba respectivă, în special. Majoritatea cercetătorilor concep lexicologia într-un sens foarte larg, înglobînd în ea tot ce ține de studiul cuvîntului și al vocabularului ca parte integrantă a unei limbi. Există însă și alții care o separă de semantică și de etimologie (interesată de *originea* și evoluția cuvintelor), apoi de formarea cuvintelor, de frazeologie și, desigur, de lexicografie (care e mai veche decît lexicologia propriu-zisă, fiindcă începuturile ei rudimentare datează încă din antichitate).

Deși putem admite că *lexicografia* este o ramură a *lexicologiei* (considerată în sensul cel mai larg cu putință), ea nu trebuie în nici un caz confundată cu această din urmă, care e o disciplină lingvistică în primul rînd teoretică. Spre deosebire de lexicologie, *lexicografia* stabilește principiile și metodele de întocmire a dicționarelor *(monolingve, bilingve, explicative, etimologice, enciclopedice, ortografice* ș.a.m.d.). Prin *lexicografie* nu se înțelege însă numai „tehnica de alcătuire a dicționarelor", deși acest sens este, desigur, primordial și se suprapune, în ultimă analiză, peste cel (mai puțin explicit) de „ramură a lexicologiei aplicate". Prin același termen mai desemnăm, adeseori, *totalitatea dicționarelor de care dispune o limbă oarecare* (de obicei într-o epocă precis determinată). Din acest punct de vedere, vorbim, spre exemplu, de lexicografia românească din epoca actuală sau din perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale.

2. **Importanța vocabularului.** În învățămîntul nostru de toate gradele, studiul lexicului merită o atenție mult mai mare decît i se acordă în momentul de față din cîteva motive pe care le considerăm fundamentale. Cel dintîi se referă la faptul că bogăția unei limbi este dată, în primul rînd, de bogăția și de varietatea vocabularului ei, teză unanim acceptată atît în lingvistica generală, cît și în cea românească. În al doilea rînd, se admite (iarăși îndeobște) că schimbările care au loc în societate, precum și spectaculoasele progrese ale științei și tehnicii contemporane se reflectă în primul rînd și nemijlocit în vocabular, considerat, pe bună dreptate, ca fiind compartimentul limbii cel mai labil și mai deschis influențelor din afară. Legătura dintre istoria lexicului și istoria societății este atît de strînsă și de evidentă, încît celebrul lingvist francez Antoine Meillet se considera pe deplin îndreptățit să afirme că „orice vocabular exprimă, de fapt, o civilizație". De aici rezultă necesitatea

de a-l studia cît mai temeinic și, ori de cîte ori este posibil, în indisolubilă legătură cu prefacerile de diverse naturi care au loc în viața materială și spirituală a unei anumite colectivități lingvistice.

Relația existentă între dezvoltarea vocabularului și a societății este puternic subliniată și de alți lingviști (români sau străini). Unii dintre aceștia consideră că lexicologia are chiar o situație specială în sensul că ocupă un loc particular între lingvistică și sociologie. Vezi, spre exemplu, Georges Matoré (*La méthode en lexicologie*, Paris, 1953), care definește lexicologia ca o „disciplină sociologică" (p. 50) și care, asemenea lui A. Meillet, consideră și el că „vocabularul este expresia societății" (p. 62), ceea ce înseamnă că acesta reflectă un anumit stadiu de civilizație și că progresul lui e determinat în special de factorii extralingvistici.

Un alt motiv pentru care e necesar să acordăm mai multă atenție studierii vocabularului este de natură stilistică. Precum se știe, lexicul este aspectul cel mai specific al fiecărui stil funcțional (*beletristic, științific, administrativ* și *publicistic*). De aici înțelegem că deosebirile dintre stilurile amintite (privite ca variante funcționale ale limbii literare) se reduc, în primul rînd, la deosebiri de vocabular și de frazeologie (adică îmbinări de cuvinte cu caracter constant, cum sînt locuțiunile, expresiile și alte combinații sintactice stabile mai mult sau mai puțin sudate ori închegate).

La cele spuse pînă aici, trebuie adăugat că îmbogățirea și perfecționarea vocabularului constituie un lucru mult mai greu de realizat decît însușirea regulilor gramaticale ale limbii materne. Este unanim admis că, încă de la vîrsta preșcolară, copilul stăpînește, în linii mari, sistemul gramatical al limbii pe care o vorbește, însă achiziționarea de noi cuvinte și folosirea lor corectă rămîn un deziderat permanent de-a lungul întregii vieți. În strînsă legătură cu cele afirmate mai înainte, subliniem că nici așa-zisa optimizare a comunicării (despre care se vorbește atît de mult în ultima vreme) nu e posibilă fără un vocabular bogat și corect întrebuințat. Avînd în vedere că greșelile de ordin lexical sînt mai numeroase și, în general, mai grave decît cele de natură gramaticală (cum am demonstrat pe larg în LL, nr. 1 din 1975, p. 43—48), se impune ca și din acest punct de vedere studiul vocabularului să fie extins și aprofundat.

3. După ce am arătat, fie și pe scurt, în ce rezidă importanța studierii vocabularului, sînt necesare măcar cîteva precizări în legătură cu unitatea de bază a lexicului, care este CUVÎNTUL. Conform celei mai cunoscute dintre numeroasele definiții care s-au dat acestui concept, el reprezintă *asocierea unuia sau mai multor sensuri cu un complex sau înveliș sonor susceptibil de o întrebuințare gramaticală în procesul comunicării*. Ca unitate lexicală între o formă sonoră, acustică sau materială și un conținut semantic (redus, uneori, la un singur sens), cuvîntul este constituit nu numai din așa-zisa „formă tip" (pe care o găsim inserată în dicționare), ci din toate formele lui gramaticale sau flexionare. Aceasta înseamnă că orice cuvînt flexibil reprezintă o unitate într-o diversitate de forme sau aspecte gramaticale. Recurgînd la un exemplu, vom spune că *fac, faci, facem, făcui, făcea, făcurăm, făcuseră, făcut* și altele sînt toate forme flexionare și deci realizări concrete ale aceluiași cuvînt abstract, care este verbul a face. Numeroasele sensuri ale verbului în discuție nu constituie nici ele cîte un cuvînt separat, ci toate alcătuiesc conținutul semantic al acestui verb, considerat o singură unitate și din acest punct de vedere. Ideea referitoare la cuvînt ca unitate lexicală și gramaticală este clar exprimată mai ales în GLR_2 (p. 14—15). Concepînd cuvîntul în felul acesta, înseamnă că nu putem încadra în aceeași unitate lexicală forme flexionare care au fost,

cîndva, în raport de variaţie liberă, dar s-au specializat, în cele din urmă, pentru exprimarea anumitor sensuri lexicale. Astfel, în limba română actuală, se spune exclusiv „**acord** atenţie cuiva", dar „**acordez** un instrument muzical", deşi forma de infinitiv a celor două verbe este aceeaşi, şi anume *acorda* (din frc. *accorder*, ital. *accordare*). Tot aşa, faţă de unicul singular *raport*, formele de plural **rapoarte** şi **raporturi** înseamnă, prima „referate, comunicări, dări de seamă", iar a doua „relaţii, legături". În momentul în care o formă flexionară s-a specializat pentru exprimarea unui anumit sens al cuvîntului polisemantic, unitatea lexicală iniţială s-a scindat în două sau chiar trei cuvinte diferite, care trebuie considerate omonime parţiale (de exemplu **capete, capi** şi **capuri** sau **coarne, corni** şi **cornuri**).

În urma precizărilor făcute rezultă că e greşit să vedem în *cap*, *corn*, *pas* şi altele substantive cu două sau trei forme de plural şi să le punem alături de *coperte — coperţi*, *ţărance — ţărănci* sau *îngheţate — îngheţăţi*, care nu se deosebesc cîtuşi de puţin din punctul de vedere al sensului. Dealtfel, uneori chiar etimologia directă sau imediată a unora dintre aceste cuvinte e diferită, ceea ce e un motiv în plus să le separăm în dicţionare şi să le interpretăm ca omonime parţiale, deci altfel decît erau ele considerate în unele manuale şcolare. *Cap* (cu sensul de „promontoriu") provine din franceză (*cap*) şi tot din această limbă l-am primit pe *pas* cu sensul de „trecătoare", în timp ce *cap* (pl. *capete*) şi *pas* (pl. *paşi*) sînt moştenite din limba latină. O diferenţă clară trebuie făcută şi între *a turna* (apă, vin etc.) şi *a turna* (un film), a căror formă corectă, la persoana a III-a singular şi plural, este *toarnă* şi, respectiv, *turnează*. Pentru alte exemple şi pentru întreaga problemă pe care aici am prezentat-o foarte sumar, vezi studiul citat în bibliografie al Mioarei Avram, în care se fac precizări importante cu privire la delimitarea cuvîntului ca unitate lexicală, precum şi la stabilirea graniţelor dintre omonimie şi polisemie.

4. O atenţie specială merită şi VARIANTELE unui cuvînt, care nu trebuie puse, în nici un caz, pe acelaşi plan cu unităţile lexicale propriu-zise. Acestea sînt tot realizări concrete ale aceluiaşi cuvînt, dar de alt tip decît cele morfologice (de exemplu: *casă, casei, caselor* etc.). Astfel, în raport cu forma literară **coregrafie** (din frc. *chorégraphie*), pronunţarea *coreografie* (explicabilă prin ital. *coreografia*) reprezintă o simplă variantă lexicală, nu un alt cuvînt, întrucît cele două complexe fonetice aproape identice exprimă absolut aceeaşi realitate, adică au un conţinut semantic identic. Tot variante de aceeaşi natură sînt, spre exemplu, *cofeină* (comp. germ. *Koffein*) şi *personagiu* (comp. ital. *personaggio*) faţă de formele corecte **cafeină** şi **personaj**, pe care le-am împrumutat din limba franceză (*caféine* şi *personnage*). Numeroaselor variante de provenienţă externă li se opun cele create în interiorul limbii române (sau al altei limbi) pe cale pur fonetică, prin *analogie* sau prin alte procedee, cum sînt: *etimologia populară, contaminaţia, hipercorectitudinea* etc. Apărute în limba română sînt, spre exemplu, *inerva, complect, decreptitudine, repercursiune, lungoare, pantomină, piftea, juvaer* şi altele (în loc de formele corecte: **enerva, complet, decrepitudine, repercusiune, lingoare, pantomimă, chiftea, giuvaer** ş.a.m.d.). Tot variante învechite sînt şi *emoţiune, inspecţiune, direcţiune* etc. (faţă de **emoţie, inspecţie, direcţie** şi multe altele, care s-au fixat definitiv în limba literară sub această formă mai scurtă şi deci mai comodă). În schimb, **fracţie-fracţiune, raţie-raţiune, reacţie-reacţiune, secţie-secţiune, staţie-staţiune** şi altele (care pot fi găsite în *ÎOOP* sau în dicţionare) constituie unităţi lexicale distincte, pentru că sînt net specializate din punct de vedere semantic. În dicţionare ele trebuie tratate în articole separate, dar lucrările noastre lexicografice nu procedează întotdeauna corect şi mai ales consecvent nici din acest punct de vedere. În urma întregii discuţii reţinem că variantele

trebuie grupate cu forma considerată literară și tratate împreună cu aceasta ca un singur cuvînt (de exemplu **ciocolată** cu variantele: *șocolată, șocoladă, ciocoladă* și chiar *ciucalată*, care este o rostire profund incultă). În același timp, mai trebuie reținut că, în mod excepțional, o variantă se poate transforma în cuvînt de-sine-stătător, dacă se specializează din punct de vedere semantic în raport cu forma literară de care a depins inițial. Afirmația este valabilă chiar pentru o pronunțare incultă, cum a fost, cîndva, **transperant** (acceptat în limba literară sub această formă, dar numai cu sensul de „stor"). În loc de un singur cuvînt, care a fost, la început, **transparent** (cu varianta *transperant*), avem astăzi două cuvinte cu forme și sensuri diferite, dar care se reduc, în ultimă analiză, la același etimon străin, și anume frc. *transparent*.

Înainte de a trece la discutarea următoarei probleme, se impun cel puțin două precizări, care nu sînt lipsite de importanță. Prima se referă la faptul că, în lingvistica modernă, termenul *cuvînt* este înlocuit cu lexem (format după modelul lui *fonem* și *morfem*). Din păcate, nu toți cercetătorii acordă noului concept aceeași semnificație, așa că, în discuția de față, el a fost evitat tocmai pentru a nu da naștere la unele confuzii. A doua precizare se referă la faptul că unii lingviști străini (de pildă R. L. W a g n e r) fac o deosebire netă între l e x i c și v o c a b u l a r, considerînd că al doilea termen trebuie să desemneze numai un domeniu din vasta realitate pe care o acoperă cel dintîi. Astfel de „domenii" care aparțin lexicului și care se pretează la inventariere și la descriere sînt, spre exemplu, *vocabularul politic* (sau *social-politic*), *vocabularul economico-financiar, vocabularul sportiv, vocabularul aviației, al marinei* ș.a.m.d. Pe de altă parte, unii cercetători stabilesc o opoziție între *lexicul limbii* și *vocabularul unui text dat* atunci cînd fac ceea ce numim s t a t i s t i c ă l e x i c a l ă. Întrucît, în lingvistica românească, aceste distincții (de dată relativ recentă) nu se întîlnesc decît foarte rar, ele vor fi neglijate, în continuare, iar cei doi termeni (adică *lexic* și *vocabular*) vor fi considerați sinonimi și vor fi folosiți în mod alternativ.

BOGĂȚIA LEXICALĂ A LIMBII ROMÂNE

Lucrările lexicografice ale unei limbi nu oglindesc și nici n-ar putea să oglindească, vreodată, întreaga bogăție lexicală și semantică a limbii respective. Afirmația este, desigur, valabilă și pentru limba noastră privită îndeosebi sub aspectul ei contemporan. O mulțime de creații lexicale interne și de împrumuturi neologice recente și foarte recente rămîn, în chip firesc, chiar în afara celor mai bogate dicționare pentru simplul motiv că nici un lexicograf nu este în stare să țină pasul cu ritmul prea rapid de îmbogățire a vocabularului. Despre dicționare s-a spus că sînt prin definiție opere imperfecte, iar imperfecțiunea lor provine în primul rînd de la faptul că ele sînt de două ori lacunare: o dată pentru că nu inserează toate unitățile lexicale ale unei limbi vii, iar, a doua oară, pentru că mai omit și o serie de sensuri ale cuvintelor pe care le înregistrează.

Cîteodată, astfel de omisiuni sînt conștiente, ca în cazul cunoscutului *Dictionnaire de l'Académie française* (apărut în mai multe ediții, începînd cu anul 1694). Autorii acestui dicționar academic au respins prea multe cuvinte și sensuri neologice procedînd în numele unei concepții care s-a dovedit, pînă la urmă, de un purism cam exagerat, dacă nu chiar de neînțeles. Tot în mod conștient a procedat și B. P. H a s d e u atunci cînd, din principiu, n-a admis neologismele în al său celebru *Etymologicum Magnum Romaniae* (care s-a tipărit în trei volume și nu a ajuns decît pînă la cuvîntul *bărbat*).

2. Deși lexicografii noștri din ultimele decenii nu au aproape nimic comun cu purismul, cele mai recente dicționare românești nu reflectă totuși nici pe departe întregul tezaur lexical al limbii române vechi și în special contemporane. Astfel, în *DEX* (care a apărut în anul 1975) sînt inserate numai **56 568** de cuvinte și variante și lipsesc o serie de neologisme dintre care citām: *alerta, brevilocvență, casetofon, calofil, colinar, conflictual, creativitate, debusolat, design* și *designer, engramă, extraplat, forum, francofon, funcționalitate, gerovital, gestiona, instituționaliza, intercooperatist, interdisciplinar, irecuperabil, karaté* (greșit scris, uneori, *carate*), *lumpenproletar, malnutriție, metacritică, optimiza, opțional, ortogramă, polihistor, postliceal, prioritar, pubelă, racola, recamier, radiocasetofon, reflua, rotisor, supermagazin, supervizor, surclasa, suspense, șofaj, tonetă, venial* (adică „scuzabil") și multe altele, dintre care unele sînt atestate, în limba scrisă, cu mult înainte de apariția acestui dicționar. A spune că vocabularul românesc se reduce la ceea ce înregistrează unul sau altul dintre dicționarele noastre recente înseamnă a fi foarte departe de realitatea lingvistică. Un mare număr de neologisme (cîteodată inutile) există în DN_3 (apărut în anul 1978), dar din acest dicționar lipsesc, după cum este și normal, cuvintele care aparțin fondului vechi al limbii și pe care trebuie să le căutăm în alte lucrări lexicografice.

3. Impetuoasa dezvoltare a lexicului românesc în epoca actuală face imposibilă fixarea lui integrală în vreun dicționar și ne împiedică să stabilim cu exactitate *inventarul de unități lexicale ale limbii române*. O idee mai apropiată de realitate în legătură cu bogăția vocabularului românesc din trecut și de astăzi nu ne putem face decît dacă ne referim la **Dicționarul limbii române (DLR)** în curs de publicare la Editura Academiei R.S.R. Din „Introducerea" care însoțește tomul al VI-lea al acestui d i c ț i o n a r - t e z a u r aflăm că el va conține circa **140 000** de cuvinte și variante, ceea ce, după socoteala noastră, înseamnă aproximativ **120 000** de *unități lexicale*. (Despre variante am spus că se grupează împreună cu așa-zisele „cuvinte-titlu", deci *despera* și *dispera*, spre exemplu, formează o singură unitate lexicală, fiindcă nu sînt diferențiate din punct de vedere semantic). Tot din *introducerea* citată mai aflăm că autorii acestui monumental dicționar (ai cărui redactori responsabili sînt academicienii I o r g u I o r d a n, A l. G r a u r și I. C o t e a n u) intenționează să ne ofere prima înregistrare fidelă a lexicului românesc în totalitatea sa. Adevărată istorie a vocabularului limbii române, **DLR** urmărește să înregistreze: **cuvintele de circulație generală**, întreaga **terminologie populară**, toate **regionalismele** și **arhaismele atestate**, **creațiile interne** și **împrumuturile neologice** (adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii noastre), **termenii tehnico-științifici** (ieșiți din sfera limbajelor de strictă specialitate), **cuvintele de argou** (care au pătruns în vorbirea familiară și în stilul beletristic), precum și **creațiile lexicale personale**, care răspund unor necesități reale și care manifestă tendința de a se răspîndi.

Judecînd după fasciculele și volumele apărute pînă în prezent și ținînd seama de faptul că din b i b l i o g r a f i a dicționarului lipsesc o serie de lucrări importante care meritau să fie integral excerptate (de pildă *Istoria literaturii române* de G. C ă l i n e s c u), sîntem îndreptățiți să afirmăm că nici chiar *DLR* nu va putea să cuprindă întregul tezaur lexical al limbii noastre. În mod evident, acesta este într-o continuă îmbogățire, iar principala sursă din care el se alimentează o constituie *terminologia tehnico-științifică modernă*. Cînd vom studia procedeele externe de îmbogățire a vocabularului, vom avea prilejul să constatăm că (grație mai ales presei și radioteleviziunii)

mulţi termeni tehnico-ştiinţifici devin un bun lingvistic comun, ceea ce ne face să înţelegem şi mai uşor de ce inventarul lexical al limbii române nu poate fi stabilit decît cu foarte mare aproximaţie.

STRUCTURA GENERALĂ A LEXICULUI ROMÂNESC

Astăzi, toţi specialiştii admit că vocabularul unei limbi nu constituie o masă compactă, omogenă sau nediferenţiată. El este alcătuit dintr-un fel de n u c l e u, în care intră cuvinte puţine, dar foarte importante, şi din m a s a v o c a b u l a r u l u i, care cuprinde cuvinte mai rar întrebuinţate sau chiar necunoscute de unii vorbitori. Ideea că unităţile lexicale ale unei limbi nu stau pe acelaşi plan din punctul de vedere al importanţei lor este destul de veche în lingvistică. Se pare că această idee (unanim acceptată în prezent) a fost formulată pentru prima oară într-un mod foarte clar de către celebrul lingvist şi filolog român B o g d a n P e t r i c e i c u-H a s d e u (1838—1907). Într-un studiu intitulat *Limba în circulaţiune* (publicat în volumul al III-lea din lucrarea sa *Cuvente den bătrîni*), B. P. Hasdeu a atras atenţia că nu toate cuvintele unei limbi au aceeaşi valoare şi că frecvenţa sau circulaţia lor are o mare importanţă pentru determinarea fizionomiei lexicale a limbii respective. Fără a putea spune că a fost preluată de la Hasdeu (a cărui teorie a rămas, în general, necunoscută în afara graniţelor României), ideea la care ne-am referit s-a impus, cu timpul, în lingvistica generală şi, de cîteva decenii, se vorbeşte din ce în ce mai mult de un lexic fundamental al oricărei limbi. Pentru nucleul vocabularului sau partea lui cea mai rezistentă şi mai importantă se folosesc foarte multe denumiri, şi anume: *vocabular de bază, vocabular fundamental, vocabular esenţial, fond principal lexical, fond principal de cuvinte* şi chiar *fond lexical uzual.*

În ultima vreme se vorbeşte chiar despre un l e x i c r e p r e z e n t a t i v, care are o sferă mai largă şi care este opus, pe de o parte, *vocabularului fundamental* (VF), iar, pe de altă parte, *fondului principal lexical* (FP). Pentru această distincţie (asupra căreia nu ne putem opri mai pe larg), vezi M a r i a I l i e s c u, *Problema lexicului reprezentativ*, în SCL, an. XXVII (1976), nr. 1, p. 61—66 şi studiul citat în bibliografie al aceleiaşi autoare. Alţi cercetători nu fac nici o deosebire între *lexicul reprezentativ* şi *vocabularul de bază* al unei limbi (vezi SCL, nr. 3 din 1974, p. 247).

VOCABULARUL FUNDAMENTAL AL LIMBII ROMÂNE

1. În lingvistica românească, problema de care ne ocupăm aici a fost pe larg studiată de către acad. A l. G r a u r, care foloseşte denumirea de *fond principal lexical* şi de a cărui lucrare (citată în bibliografie) ne vom folosi pentru descrierea părţii esenţiale a vocabularului românesc. O idee care trebuie dintru început subliniată este că între aşa-zisul *fond principal lexical* şi *masa vocabularului* nu se pot stabili graniţe precise. Unele cuvinte sînt foarte solid instalate în vocabularul de bază, altele sînt pe punctul de a pătrunde în această parte esenţială a lexicului şi, în sfîrşit, altele pot ieşi cu timpul din fondul principal lexical, pentru că, din diverse motive, şi-au pierdut din importanţa pe care au avut-o, cîndva, în limbă. În urma acestor precizări este limpede pentru oricine că raporturile dintre cele două părţi ale vocabularului se pot schimba, însă foarte încet, deoarece o caracteristică importantă a vocabularului fundamental este relativa lui *stabilitate.*

2. Dintre categoriile de cuvinte care pot intra în vocabularul de bază al unei limbi amintim:

a. Numele unor obiecte și acțiuni foarte importante: *casă, masă, scaun, ceas, cuțit, mașină, a face, a mînca, a bea, a spăla, a merge, a se duce* etc.;

b. Numele unor băuturi și mai ales alimente de primă necesitate: *apă, lapte, pîine, carne, brînză, legume* și altele;

c. Numele unor părți ale corpului omenesc: *mînă, picior, deget, gură, cap, frunte, nas, ureche, piele, sînge, oase, mușchi* etc.;

d. Numele unor păsări și animale: *găină, cocoș, pui, rață, gîscă, porc, oaie, miel, lup, cîine, pisică, vulpe* etc.;

e. Numele unor arbori și fructe (în special comestibile): *pom-poamă, măr, nuc-nucă, cireș-cireașă* etc.;

f. Numele unor culori mai importante: *alb, roșu, negru, verde, albastru, galben*;

g. Numele membrilor de familie și ale unor grade de rudenie: *tată, mamă, frate, soră, unchi, văr, nepot*;

h. Numele zilelor săptămînii și altele, pe care spațiul nu ne permite să le discutăm mai pe larg.

Dintre părțile de vorbire sînt foarte bine reprezentate în fondul principal lexical *conjuncțiile* și *prepozițiile*, *pronumele* (de toate felurile), *numeralele* pînă la 10 și *verbele neregulate* foarte mult întrebuințate (*a fi, a avea, a lua* etc.).

3. După cum se vede, vocabularul fundamental conține cuvintele cele mai uzuale ale unei limbi. Aceste cuvinte sînt acelea care au și cele mai multe derivate sau compuse și care intră în numeroase locuțiuni și expresii. Astfel, despre cuvîntul cap vom afirma cu toată certitudinea că aparține fondului principal lexical, nu numai pentru că denumește o noțiune fundamentală sub raportul importanței sau pentru că are multe sensuri, ci și pentru că e folosit într-un număr impresionant de îmbinări sintactice cu caracter de locuțiuni și expresii. Citām dintre acestea: *a-și bate capul, a-și pierde capul, a se da peste cap, din cap pînă-n picioare, cu noaptea-n cap, în ruptul capului, a-l duce* (*sau a-l tăia*) *capul, a avea scaun la cap, a cădea pe capul cuiva, a i se urca la cap, a-și lua lumea în cap* și altele.

4. Fiind cunoscute și folosite de către absolut toți vorbitorii unei limbi, cuvintele din fondul principal lexical cunosc cea mai mare frecvență în procesul comunicării lingvistice. De obicei, ele sînt și foarte vechi și trăiesc multă vreme. Caracterizîndu-se prin frecvență mare în vorbire, prin polisemantism, prin stabilitate și prin capacitatea de a da naștere la derivate și compuse sau de a intra în combinații sintactice cu caracter constant, cuvintele din vocabularul de bază prezintă o importanță mult mai mare decît celelalte unități lexicale ale limbii. Din această cauză, în manualele destinate învățării limbilor străine trebuie să intre în primul rînd cuvintele care aparțin fondului principal lexical și numai după aceea un număr mai mic sau mai mare de cuvinte care fac parte din masa vocabularului.

5. Importanța fondului principal de cuvinte și necesitatea cunoașterii lui mai rezultă și din alte fapte care merită să fie cunoscute. Astfel, în urma cercetărilor care s-au făcut (în special de către acad. Al. Graur) s-a ajuns la concluzia că vocabularul fundamental al limbii române actuale conține cel mult 1 500 de cuvinte, față de circa 120 000 cîte are limba noastră în total. Ceea ce este și mai important pentru discuția de față e faptul că aproape 60% dintre cuvintele vocabularului de bază al limbii române sînt de origine latină

și numai 40% de diverse alte origini. Această constatare se adaugă la aceea că structura gramaticală a limbii române este aproape în întregime de origine latină, ceea ce dovedește fără umbră de îndoială caracterul romanic al limbii noastre.

6. Înainte de a încheia discuția privitoare la vocabularul fundamental, subliniem că nu este potrivit să folosim termenul de „rest" al vocabularului pentru cuvintele care nu aparțin fondului principal lexical. După cum s-a putut ușor observa, acest așa-zis „rest" cuprinde imensa majoritate a cuvintelor românești (mai exact spus circa 90% din totalul cuvintelor înregistrate în dicționarele noastre). Afirmația fiind valabilă și pentru alte limbi, nu încape îndoială că fondului principal lexical i se opune, în realitate, *masa vocabularului* sau *vocabularul secundar* (cum îi spune *G. Ivănescu*).

STRUCTURA ETIMOLOGICĂ A LEXICULUI ROMÂNESC

S-a observat încă de mult că vocabularul românesc este foarte variat ca origine și aceasta din cauză că la formarea lui au contribuit neobișnuit de multe limbi, în frunte cu *latina*, care stă la baza limbii române. Studiind compoziția etimologică a lexicului românesc modern, D. M a c r e a a ajuns la concluzia că cele **49 642** de cuvinte și variante înregistrate în DLRM pot fi clasificate după origine în **76** de grupe. Dintre acestea, numai 14 depășesc 1%, și anume: elementele *latine* (20,02%), *vechi-slave* (7,98%), *bulgărești* (1,78%), *bulgaro-sîrbești* (1,51%), *turcești* (3,62%), *maghiare* (2,17%), *neogrecești* (2,37%), *franceze* (38,42%), *latine literare* (2,39%), *italiene* (1,72%), *germane* (1,77%), *onomatopeice* (2,24%), *de origine nesigură* (2,73%), *de origine necunoscută* (5,58%).

După cum vedem, elementele latinești moștenite reprezintă doar 20,02%, ceea ce numeric înseamnă **9 920** de cuvinte. Dintre acestea, numai **1 849** sînt propriu-zis primite direct din latină, iar **8 071** constituie derivate pe teren românesc de la rădăcini aparținînd cuvintelor pe care le-am moștenit din latină. Astfel, cuvîntul *floare* este păstrat din latină (*flos, -ris*), dar *florar, florărie, floricică* etc. sînt creații interne ale limbii române cu ajutorul unor sufixe adăugate la o temă de origine latină. Deși relativ puține la număr (și anume maximum **2 000**), elementele latinești moștenite denumesc, în general, noțiuni foarte importante, cunosc o mare frecvență în procesul comunicării lingvistice și se caracterizează, de obicei, printr-o mare bogăție de sensuri. Spre deosebire de acestea, elementele slave și de alte origini au (în majoritatea cazurilor) o importanță mai mică decît cele latine, lucru care ar putea fi dovedit prin sute de exemple.

Cu toate că are meritul de a ne fi oferit prima imagine de ansamblu asupra vocabularului românesc din a doua jumătate a secolului al XX-lea, statistica lui D. M a c r e a e susceptibilă de unele obiecții, pe care le-am și formulat, dealtfel, mai ales în *Probleme de etimologie* (București, 1968, p. 108 și urm.).

Alte obiecții au fost formulate de A l. G r a u r și de C. D i m i t r i u (ultimul în *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973, p. 15 și urm.). Acest autor face însă greșeala de a trece printre cuvintele romanice ale vocabularului nostru toate formațiile apărute pe terenul limbii române (indiferent de originea afixelor și mai ales a bazelor derivative). Conform acestei concepții, un cuvînt cum este, spre exemplu, *bănuielnic* (format de la *bănui* +

suf. *-elnic*) ar fi un element romanic în limba română, ceea ce nu putem, în nici un caz, accepta. Verbul *bănui* este o temă de origine maghiară, *-elnic* e un afix de proveniență slavă, iar adjectivul *bănuielnic* e pur și simplu un cuvînt românesc, însă nu și romanic. În aceeași situație mai sînt sute de alte derivate care nu pot fi grupate împreună cu elementele romanice *autentice* ale limbii române, de care aici nu ne putem ocupa mai detaliat.

În ceea ce privește ponderea elementului latin în cadrul vocabularului românesc modern ni se par mai concludente datele unei alte analize statistice pe care tot D. Macrea a efectuat-o încă din anul 1942. Studiind lexicul poeziilor pe care M. Eminescu le-a publicat în timpul vieții, autorul a ajuns la concluzia că elementele latinești reprezintă 48% din vocabularul celui mai mare poet român. În circulație (deci sub raportul frecvenței), acest procent crește pînă la 83%, ceea ce este foarte semnificativ din punctul de vedere care ne interesează aici. Spre deosebire de elementele latinești, cele de origine slavă reprezintă 16,81% în vocabular și numai 6,93% în circulație. Examenul statistic al vocabularului eminescian (comparat apoi cu al lui Paul Verlaine) l-a condus pe D. Macrea la concluzia că fizionomia lexicală a limbii române este tot atît de latină ca și a limbii franceze.

Deosebit de interesante și de semnificative ni se par, de asemenea, concluziile la care a ajuns D. R. Mazilu într-o lucrare mai puțin cunoscută (dacă nu chiar aproape uitată), al cărei titlu este: *Luceafărul lui Eminescu (Expresia gîndirii, text critic și vocabular)*, București, 1937. Examinînd statistic capodopera lui Eminescu și a liricii noastre culte, în general, autorul citat a ajuns la concluzia că 13 din cele 98 de strofe ale „Luceafărului" sînt alcătuite exclusiv din cuvinte de origine latină. Întregul poem conține 529 de cuvinte-titlu sau unități lexicale distincte, dar multe dintre acestea se repetă sub diverse forme gramaticale. Astfel, numai pronumele personal de persoana I apare de 50 de ori (sub diferite forme flexionare; cf. p. 121), ceea ce constituie un semn de lirism în poemul de care ne ocupăm. Spre deosebire de numărul *cuvintelor-titlu* (sau al unităților lexicale propriu-zise), cel al aparițiilor concrete (adică al așa-ziselor *cuvinte-text*) se ridică la cifra de 1 908. Dintre acestea, 1 688 sînt de origine latină, numai 144 sînt de proveniență slavă și 76 de diverse alte origini. Un calcul strict etimologic arată că elementele latinești sînt de 11 ori și ceva mai numeroase decît cele slave și de aproape 8 ori mai numeroase decît toate cuvintele care au, în *Luceafărul*, altă origine decît cea latinească. Deși, la o reexaminare atentă, datele de mai sus pot fi ușor corectate sau precizate, ele ne edifică totuși asupra latinității vocabularului eminescian și dovedesc, fără umbră de îndoială, că celei mai alese dintre creațiile sale literare M. Eminescu i-a dat în mod spontan o expresie latino-romanică.

Poziția calitativ deosebită a cuvintelor de origine latină în cadrul vocabularului românesc contemporan a mai fost demonstrată de Constant Maneca în studiile sale de statistică lexicală, dintre care unele sînt citate în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol. Deși cîteva dintre afirmațiile și concluziile autorului sînt discutabile ori greu de verificat (după cum vom demonstra mai pe larg cu altă ocazie), rămîne un bun definitiv cîștigat ideea că *„elementul latin moștenit constituie baza lexicului nostru în circulație, elementul lui invariabil mai ales ca frecvență"* (vezi SCL XVII (1966), nr. 6, p. 631). Tot atît de întemeiată ni se pare și concluzia că fondul neologic al limbii române *„este constituit aproape în întregime din cuvinte latino-romanice, dintre care majoritatea sînt latino-franceze. Faptul acesta a determinat o întărire a structurii neolatine a limbii noastre, care, datorită influențelor înnoitoare, se acordă acum și mai bine cu celelalte limbi romanice"* (vezi SCL XVIII (1967), nr. 2, p. 138).

1. Deși relativ tînără în comparație cu alte discipline lingvistice, semantica (sau semasiologia) a luat, mai ales în ultimele decenii, o excepțională dezvoltare, lărgindu-și obiectul de cercetare și perfecționîndu-și, totodată, metodele de investigație. Din păcate, spațiul de care dispunem nu ne permite decît să subliniem importanța acestei discipline (atît de neglijate în învățămîntul nostru de cultură generală), să arătăm care este obiectul ei de cercetare și să ne oprim, fie și pe scurt, asupra principalelor categorii semasiologice, care sînt: **polisemia, omonimia, antonimia, paronimia** și **sinonimia** (ultima tratată într-un capitol special). Este de la sine înțeles că, în paginile următoare, nu ne interesează decît semantica lexicală, în care (cu anumite rezerve) vedem o parte componentă a *lexicologiei* sau „științei despre cuvînt".

Părintele semanticii lexicale este considerat filologul și indoeuropenistul francez Michel Bréal (1832—1915), autor al lucrării *Essai de sémantique. Science des significations* (Paris, 1897). Deși, în mare măsură, aceasta este realitatea, nu vom pierde prilejul de a sublinia întîietatea compatriotului nostru Lazăr Șăineanu (1859—1934), care, cu exact 10 ani înaintea lui M. Bréal, a publicat o lucrare similară (excelentă pentru momentul respectiv), intitulată: *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, București, 1887. Teza de doctorat a lui Lazăr Șăineanu (valoroasă încă prin materialul bogat și prin unele idei pe care le conține) a rămas, probabil, complet necunoscută atît lui Michel Bréal, cît și celor mai mulți semanticieni străini din epoca respectivă și de mai tîrziu.

2. Ca ramură a lexicologiei, semantica lexicală se ocupă în primul rînd cu studiul schimbărilor de sens ale cuvintelor în etapele succesive ale existenței lor. Aceasta înseamnă că ea este prin excelență o știință istorică sau diacronică; vezi și Adam Schaff, *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), București, 1966, p. 26, unde este citat V. A. Zveghințev. Alături de *semantica istorică*, există, desigur, și o *semantică statică, sincronică* sau *descriptivă*, care analizează, sistematizează și clasifică sensurile cuvintelor, așa cum acestea există la un moment dat în conștiința celor care le folosesc în vorbire. Întrucît ambele tipuri de semantică operează cu conceptul de SENS, se impune ca el să fie definit, chiar dacă acest lucru nu este posibil în termeni riguroși. Dintre numeroasele definiții care s-au dat conceptului de sens reținem pe aceea care vede în el *„însușirea obiectelor reflectată în mintea noastră"* (prin obiecte înțelegîndu-se nu numai ceva concret, ci și procese, fenomene, caracteristici etc.).

O definiție a sensului care merită să fie cunoscută întîlnim la lingvistul sovietic R. A. Budagov, după care acest concept reprezintă *„legătura istoricește constituită între aspectul sonor al cuvîntului și acea oglindire a obiectului sau fenomenului care are loc în conștiința noastră și-și găsește expresie în sistemul limbii"* (vezi *Introducere în știința limbii*, București, 1961, p. 15, unde această definiție este comparată cu aceea pe care a dat-o, mai întîi, A. I. Smirnițki într-un cunoscut articol intitulat chiar: *Sensul cuvîntului*).

3. În mod obișnuit, un cuvînt are mai multe sensuri, iar, uneori, chiar foarte multe, cum se întîmplă, spre exemplu, cu substantivele *cap, carte, mînă* etc. sau cu verbele *a face, a fi, a lua* și altele. Cînd aceluiași înveliș ori complex sonor i se asociază un număr de două sau mai multe sensuri, avem de-a face

cu fenomenul cunoscut sub numele de POLISEMIE sau *polisemantism*. Deşi cuvîntul izolat se prezintă, în genere, ca purtător de mai multe sensuri, în context el are un singur înţeles lexical, pus în valoare de relaţiile lui cu celelalte cuvinte. Astfel, în următoarea frază din opera lui *CREANGĂ*, cuvîntul **carte** înseamnă exclusiv „scrisoare" sau „epistolă", nu şi „tom", „volum": *Împăratul ... căzînd în zăcare, a scris* **carte** *frăţîne-său, craiului, să-i trimită grabnic pe cel mai vrednic dintre nepoţi.*

Cînd numărul sensurilor pe care le are un cuvînt polisemantic este exagerat de mare, avem de-a face cu fenomenul cunoscut sub numele de p l e t o r ă s e m a n t i c ă (vezi cazul deja citat al verbului *a face*, căruia în DEX i se dau cel puţin 20 de sensuri mai importante). Oricît de numeroase ar fi sensurile unui cuvînt polisemantic, ele sînt întotdeauna mai mult ori mai puţin înrudite sau apropiate, deci au unele elemente comune, ceea ce nu se întîmplă în cazul cuvintelor *omonime*, care sînt totalmente diferite ca sens (după cum vom vedea la momentul potrivit).

Despre *polisemie* se poate spune că e o noţiune pur sincronică, dar care se explică istoric sau diacronic şi aceasta fiindcă diversele cuvinte se pot îmbogăţi cu noi sensuri, fără a pierde sensul lor iniţial sau primordial. Pentru a dovedi că relaţiile de înrudire şi îndeosebi dinamica sensurilor unui cuvînt ni se dezvăluie numai la o analiză istorică sau diacronică vom recurge la explicarea felului în care cuvîntul masă a devenit polisemantic. Sensul original şi concret al acestui substantiv este cel de „mobilă formată dintr-o placă orizontală, sprijinită pe unul sau mai multe picioare". Întrucît pe această mobilă se aşază mîncarea (sau alimentele) şi tot pe ea se mănîncă efectiv, la un moment dat a început să se vorbească despre *ora mesei* (cf. şi frc. *heure du repas*), adică de ora cînd ne stringem în jurul mesei pentru a mînca. Prin-tr-o extensiune uşor de înţeles, *masă* a ajuns să denumească chiar „mîncarea" sau bucatele pe care le consumăm. Cu acest sens, cuvîntul se foloseşte într-un context ca: „Seara *masa* noastră trebuie să fie cît mai frugală". Printr-o nouă deplasare şi lărgire de sens, *masă* a început să denumească chiar *prînzul*, *cina* sau *micul dejun* (de obicei împreună cu un determinant: *masa de prînz*, *masa de seară* şi *masa de dimineaţă*). În felul acesta s-a putut naşte şi expresia *a lua masa*, adică a mînca (de obicei la prînz ori seara)[1]. Fiindcă unele *mese* pot fi foarte copioase, acelaşi cuvînt a dobîndit şi sensul de „ospăţ" sau „banchet", cu care apare într-un enunţ ca: „A fost *o masă* de pomină". Deoarece *masa* principală are loc la amiază, cuvîntul în discuţie a ajuns să se întrebuinţeze şi în expresiile *înainte de masă* (adică în prima parte a zilei) şi *după-masă* (deci în partea zilei care urmează prînzului; după-amiază). În felul arătat aici, *masă* a devenit nu numai un cuvînt polisemantic, cu o structură semantică foarte complexă, ci şi unul cu o frazeologie bogată, fiindcă intră ca element constituent în componenţa multor expresii, dintre care unele au fost citate mai înainte, iar altele pot fi găsite în dicţionare.

Alături de simplele *alunecări* sau *deplasări de sens*, o altă sursă a polisemiei o constituie t r o p i i sau f i g u r i l e d e s t i l, dintre care mai importante şi mai cunoscute sînt *metafora*, *sinécdoca* şi *metonimia*. Pentru o discuţie instructivă asupra *tropilor*, precum şi asupra mecanismului *conotaţiei* în general, vezi I. C o t e a n u, LRC (vol. II, p. 40 şi urm.).

---

[1] Această expresie ar mai putea fi şi un calc după frc. *prendre le repas*.

Evoluția semantică a cuvintelor

Din paragraful precedent (pe care subcapitolul de față îl continuă), s-a putut vedea că unul dintre cele mai interesante aspecte ale d i n a m i c i i v o c a b u l a r u l u i îl constituie, fără îndoială, modificările care au loc în conținutul semantic al cuvintelor. Citîndu-l pe A n t o i n e M e i l l e t (a cărui opinie o împărtășește fără nici o rezervă), acad. A l. G r a u r arată că nu se poate studia vocabularul unei limbi făcîndu-se abstracție de evoluția semantică a cuvintelor. Referitor la *cauzele* și *aspectele* pe care le îmbracă schimbările de sens s-a scris enorm și adeseori contradictoriu. Deși aspectele schimbărilor semantice sînt extrem de numeroase și de variate, majoritatea specialiștilor sînt de acord că, în evoluția sensului lexical al cuvintelor, există cîteva tendințe mai generale, cunoscute sub numele de: a) l ă r g i r e a s e n s u l u i ; b) r e s t r î n g e r e a s e n s u l u i și c) c o m b i n a r e a p r i m e l o r d o u ă t i p u r i (prin succesiunea lor în timp sau prin alăturarea lor simultană). Un exemplu de extensiune semantică îl constituie cuvîntul **pasăre**, care, în românește, a dobîndit un sens mult mai larg decît avea lat. *passer*, care îi stă la bază și care însemna „vrabie". Cazul contrar este al lat. *nutricium*, care însemna „hrană în general", pe cînd continuatorul lui românesc, care este **nutreț**, înseamnă exclusiv „hrană pentru animalele domestice erbivore constituită de obicei din plante care sînt recoltate și folosite ca furaj". Clasificarea de mai sus (considerată, pe bună dreptate, ca fiind formalistă) a fost îmbogățită ulterior cu încă două tipuri, care sînt d e g r a d a r e a și î n n o b i l a r e a sensului. Un cuvînt ca **războinic** (de origine slavă) a însemnat, la început, „ucigaș, tîlhar", pentru că și *război* avea sensul de „hoție, măcel" etc. Astăzi el înseamnă „viteaz", ceea ce echivalează cu un fel de „înnobilare" semantică. Așa-zisa „degradare semantică" poate fi ilustrată cu ajutorul cuvîntului **mitocan**, pe care toți îl folosim cu un sens profund peiorativ. Inițial, *mitocan* a însemnat exclusiv „locuitor al unui *mitoc*" (de la la care s-a și format cu ajutorul suf. *-an*). Cu aceeași valoare sufixul *-an* mai apare, de pildă, în *țăran* (care este un derivat de la *țară*). În ceea ce privește tema sau baza derivativă *mitoc*, aceasta reprezintă o variantă a cuvîntului *metoc*, care înseamnă atît „mănăstire mică subordonată administrativ unei mănăstiri mai mari", cît și „clădire care aparține unei mănăstiri și care servește ca locuință în special pentru călugări." Cu timpul, *mitocan* și-a lărgit sensul, ajungînd să însemne nu numai „locuitor al unui m i t o c" (sau „de pe lîngă un m i t o c"), ci și „locuitor de pe lîngă un oraș sau de la periferia unui oraș", adică *mahalagiu* în sensul propriu al cuvîntului. De aici și pînă la actualul sens al lui *mitocan* n-a mai fost decît un singur pas, ușurat, desigur, și de existența unor cuvinte cu final asemănător și cu sens peiorativ. E vorba de *golan, bădăran, ghiorlan, mîrlan* și *țopîrlan*, care nu se poate să nu-l fi influențat pe *mitocan*, schimbîndu-i sensul inițial. Discutînd mai pe larg originea și evoluția semantică a substantivului *mitocan*, am și făcut trecerea spre cauzele care provoacă schimbările de sens și care sînt mult mai importante decît aspectele concrete pe care acestea le cunosc într-o limbă dată. Despre *cauzele* schimbărilor semantice s-a scris o întreagă literatură, arătîndu-se că acestea sînt numeroase și variate, începînd cu cele pur *lingvistice* ori cu cele de ordin *psihologic* și terminînd cu *cele de natură socială*, pe care le putem considera ca fiind cele mai importante. Pentru a ne da seama de justețea acestei afirmații, vom recurge, deocamdată, la un singur exemplu dintre cele mai concludente. Acesta e adjectivul **mișel**, care, astăzi, închide în el tot ce poate fi mai josnic și mai degradant. Cuvîntul provine din lat. *misellus*,

care însemna „slab, sărac, nenorocit". Cunoscîndu-i originea, nu vom mai fi surprinși că, în limba română veche, *mișel* avea exact același sens, adică de „om foarte sărac sau nenorocit", iar derivatul cu valoare colectivă *mișelame* denumea „sărăcimea", „poporul" sau „clasa de jos". Întrucît această *mișelame* se răscula adesea împotriva asupririi (sub diversele ei forme), ea nu mai putea fi compătimită de către cei ale căror interese erau amenințate. În mod treptat, *mișel* a încetat de a mai denumi pe omul sărac sau nenorocit și a început să primească noi sensuri, generate, în ultimă analiză, de contradicțiile de clasă și de o anumită stare de spirit, care domnea în timpul conflictelor sociale. Acest exemplu mai arată că sensul vechi *etimologic, primordial* sau *primitiv* al unui cuvînt poate să dispară definitiv și să fie înlocuit cu altul, care nu are nimic comun cu cel inițial. Alteori, noul sens se explică prin metaforă, dar aceasta a încetat de a mai fi „transparentă". Din cît am putut observa, foarte puțini vorbitori actuali mai știu, spre exemplu, că verbul **a înțărca** a însemnat, la început, exclusiv „a închide mieii sau viței într-un ț a r c pentru a-i dezobișnui de supt" (În treacăt fie spus, acest sens nici nu este înregistrat în dicționarele noastre mai noi, de pildă în DLRM și în DEX s.v.). La un moment dat, cuvîntul a început să fie folosit metaforic în legătură cu pruncii, care, după un anumit timp, trebuie dezvățați și ei de a mai suge. Recurgînd la alte exemple de metafore ascunse ori de termeni mai mult sau mai puțin „demetaforizați", am putea dovedi, de pildă, ce importanță uriașă au avut păstoritul și agricultura în istoria poporului nostru.

Problema pe care aici am atins-o numai în treacăt e de o mare complexitate, iar materialul faptic pe care l-am putea aduce în discuție este de o bogăție puțin obișnuită. Ceea ce mai trebuie reținut, printre altele, este și faptul că *schimbări semantice propriu-zise* nu pot fi considerate decît cele consacrate de uzul general sau cvasigeneral. Pe cît este posibil, acestea trebuie separate cu grijă de simplele a c c i d e n t e sau i m p r o p r i e t ă ț i s e m a n t i c e, care sînt, din păcate, destul de numeroase chiar în aspectul scris al limbii noastre actuale. Astfel, **fortuit** (care înseamnă „întîmplător, inopinat, venit pe neașteptate") se folosește tot mai des cu sensul de „forțat"; **specios** (care e un sinonim al lui *amăgitor* sau *înșelător*) este greșit utilizat cu înțelesul lui *special*; **salutar**, care înseamnă „salvator" (cf. „intervenție chirurgicală *salutară*"), este întrebuințat cu sensul de „care merită să fie *salutat*"; lui **inextricabil** (care înseamnă „imposibil de descurcat, extrem de complicat, de neînțeles" etc.) i se atribuie sensul de „care nu poate fi *stricat*". În sfîrșit, neologismul **summum** apare adeseori folosit cu sensul de „sumă" (cf. „un *summum* de principii", „*un summum* de cunoștințe" etc.), deși adevăratul lui înțeles este de „punctul sau gradul cel mai înalt la care se poate ajunge"; „culme care nu poate fi depășită" (lat. *summus, -a, -um* = „cel mai înalt"). Greșelile de acest fel sînt mult mai numeroase decît se admite de obicei și ele arată că îndeosebi neologismele își schimbă (ori își pot schimba), pînă la urmă, sensul, fiindcă nu sînt înțelese cum trebuie ori sînt înțelese numai pe jumătate.

OMONIME, ANTONIME ȘI PARONIME

1. Discutînd felul în care un cuvînt își poate schimba sensul sau poate deveni *polisemic* (păstrînd totuși semnificația lui originară), ne-am ocupat, în fond, de p o l i s e m i e, care este principala categorie semasiologică a unei limbi. În strînsă legătură cu polisemia trebuie discutată, mai întîi, *OMONIMIA*, prin care înțelegem *identitate perfectă în planul expresiei (adică al formei sonore) și diferență totală în planul conținutului semantic*. Aceasta

înseamnă că o m o n i m e l e sînt două sau mai multe cuvinte identice din punct de vedere formal și complet diferite în ceea ce privește sensul. Întrucît se pronunță la fel, omonimele mai poartă și denumirea de o m o f o n e (de la cuvintele grecești: *homós* „egal, la fel" și *phoné* „voce, sunet"). Citām cîteva exemple dintre cele mai cunoscute:

bancă [1] (scaun mai lung, de obicei cu spătar) și
bancă [2] (numele instituției financiare);

capital [1] (avuție sub formă de bani, mărfuri etc.) și
capital [2] (adjectiv cu sensul de fundamental, esențial etc.);

lac [1] (întindere de apă stătătoare) și
lac [2] (numele unui preparat lichid);

leu [1] (animal mamifer din familia felidelor) și
leu [2] (unitate monetară în țara noastră);

liliac [1] (arbustul cu flori frumos mirositoare) și
liliac [2] (animalul mamifer insectivor);

somn [1] (stare fiziologică de repaus) și
somn [2] (numele unui pește răpitor).

Dacă în aceste cazuri există omonimie sau identitate formală între mai multe substantive, în alte cazuri același fenomen se întîlnește la verbe, la adjective sau la alte părți de vorbire.

Omonimia poate fi t o t a l ă sau p a r ț i a l ă. În primul caz, cele două cuvinte omonime sînt identice din punct de vedere formal în întreaga lor paradigmă. Astfel, *lac*[1] și *lac*[2] au același plural (*lacuri*) și tot așa *cursă*[1] „alergare" și *cursă* [2] „capcană" primesc la plural aceeași desinență, care este -e. În schimb *masă*[1] „mobilă" și *masă*[2] „mulțime" au plurale diferite, și anume, în primul caz, *mese*, iar în al doilea, *mase*. Să se compare, de asemenea, **bande** (cu sensul de „grupuri cel mai adesea de răufăcători") și **benzi** (adică „fîșii înguste și lungi de stofă, hîrtie, metal etc."). În al doilea caz vorbim de omonime parțiale, deoarece cuvintele citate sînt identice numai la unele forme din paradigma lor. De cele mai multe ori, omonimele au origini diferite chiar cînd provin din aceeași limbă (de pildă **semăna** [1] „a arunca semințe" derivă din lat. *seminare*, iar **semăna**[2] „a fi asemănător" este un continuator al lat. *similare*). Există și omonime care provin dintr-un cuvînt polisemantic, ale cărui sensuri s-au îndepărtat atît de mult unul de altul, încît, în planul sincroniei, ele pot fi considerate unități lexicale distincte. Astfel, spre deosebire de **capră**, în cazul căruia avem un exemplu clar de polisemie, **broască**[1] (animal amfibiu) și **broască**[2] (mecanism de încuiere a ușii) constituie neîndoielnic o pereche de omonime, întrucît s-a rupt veriga de legătură între cele două sensuri ale fostului cuvînt polisemantic. Că aceasta este realitatea rezultă din faptul că nimeni nu se mai gîndește la animalul batracian atunci cînd rostește cuvîntul **broască**[2] (cu sensul de „încuietoare"). În afară de criteriul semantic și de cel etimologic, dispunem și de *mijloace morfologice* pentru a diferenția omonimia de polisemie — problemă deosebit de dificilă, dar pe larg studiată în două dintre articolele pe care le cităm în bibliografie.

Pe lîngă omonimele propriu-zise, care sînt foarte numeroase, mai există și o m o n i m e l e x i c o-g r a m a t i c a l e, prin care înțelegem forme identice din paradigma unor părți de vorbire cu totul diferite. Astfel sînt cer (substantiv) și cer (pers. I singular a indicativului prezent de la verbul *a cere*) sau sare (de bucătărie) și sare (persoana a III-a singular a verbului *sări*). Aceste omonime (care se mai numesc și o m o f o r m e) nu ne interesează prea mult în discuția noastră. Mai important de reținut e faptul că omonimele trebuie să aibă și același *accent*, deci *ochi* (substantiv) și *ochi* (verb) sau *comédie — comedíe*, *compánie — companíe* și

multe altele de acest gen sînt numai o m o g r a f e, nu și omonime sau omofone. Pe de altă parte, pentru a vorbi de omografe, nu este obligatoriu ca acestea să difere prin accent, cum greșit se afirmă în mod obișnuit. Două cuvinte ca masă (mobilă) și masă (mulțime) sînt astăzi nu numai omonime sau omofone, ci și omografe, pentru că (în conformitate cu regulile ortografice în vigoare) ele se scriu la fel. Înainte de ultima reformă a ortografiei, cînd se scria *massă*, *cassă* (de bani), *rassă* etc., aceste neologisme nu puteau fi considerate și omografe în raport cu substantivele omonime mai vechi: *casă*, *masă* și *rasă* „haină de postav purtată de preoți, călugări și călugărițe pe deasupra îmbrăcămintei". În cadrul omografelor, trebuie să distingem, așadar, două tipuri fundamentale în funcție de felul în care acestea sînt accentuate.

2. Referitor la ANTONIME, trebuie reținut, mai întîi, că acestea sînt cuvinte al căror sens este diametral opus. De exemplu: **bun-rău, mic-mare, tînăr-bătrîn, scund-înalt** etc. Opoziția exprimată de antonime poate fi nu numai c a l i t a t i v ă (ca în exemplele citate mai sus), ci și c a n t i t a t i v ă (**mult-puțin**), t e m p o r a l ă (**ieri-azi**; **azi-mîine**) și s p a ț i a l ă (**jos-sus**; **departe-aproape** etc.). Formînd perechi corelative, antonimele sînt considerate unul dintre aspectele importante sub care se manifestă caracterul sistematic al vocabularului. În conștiința noastră lingvistică, antonimele se grupează sub formă de cupluri, deci se presupun reciproc, fiecare termen al perechii evocînd, într-un fel sau altul, imaginea celuilalt. O altă precizare absolut necesară se referă la faptul că antonimia se stabilește pentru fiecare dintre sensurile cuvîntului polisemantic. Astfel, dacă ne vom referi la cuvîntul **drept**, vom spune că el are trei antonime diferite, deci cîte unul pentru fiecare dintre sensurile lui mai importante:

drept-nedrept (cf. „om *drept*" și „om *nedrept*");
drept-stîng (cf. „piciorul *drept*" și „piciorul *stîng*");
drept-strîmb (cf. „linie *dreaptă*" și „linie *strîmbă*").

Există și cazuri cînd antonimia se poate realiza cu ajutorul unor perifraze: *a ascunde — a da pe față, a opri — a da drumul, a dormi — a fi treaz* ș.a.m.d. De și mai multe ori antonimia se realizează cu ajutorul unor prefixe, care se adaugă la cuvinte preexistente pentru a se forma altele cu sens opus. De exemplu: *poetic*-**a***poetic*, *cinstit*-**ne***cinstit* sau **îm***perechea* și **des***perechea*. Ultimul derivat este format prin substituirea prefixului *în-* cu *des-*, ca și în cazul lui **des***pături* (față de **îm***pături*), **des***creți* (față de mai vechiul **în***creți*), **des***pleti* (în raport cu **îm***pleti*) ș.a.m.d. Atragem atenția că *nebun, necurat, netot* și *nevrednic* nu stau pe același plan cu *citeț-neciteț* sau *serios* și *neserios*, deci nu sînt în relație de antonimie cu *bun, curat, tot* și *vrednic* din cauza evoluției semantice pe care au suferit-o. Adevăratele antonime ale cuvintelor citate sînt cu totul altele, și anume: *bun-rău, curat-murdar, tot-nimic* și *vrednic-leneș*. Foarte multe cuvinte nu pot contracta relații de antonimie și în această situație sînt, de exemplu: *masă, casă, lampă, carte, creion* și multe altele de acest fel.

O ultimă precizare vom face în legătură cu acele antonime pe care am putea să le numim p a r ț i a l e, procedînd prin analogie cu *sinonimele* și *omonimele parțiale*. În această categorie includem, de pildă, perechi corelative de felul lui *bărbat — femeie* și *băiat — fată*, care sînt excluse din categoria antonimelor (ca dealtfel și: *cocoș — găină, domestic — sălbatic, erbivor — carnivor* etc.), deoarece au și o serie de note comune alături de cele care le diferențiază [1]. Întrucît o opoziție există totuși și între membrii unor astfel de cupluri, cu alt prilej vom încerca să dovedim că e bine să le considerăm *antonime parțiale*, lărgind, în felul acesta, sfera conceptului de care ne ocupăm aici. Detalii referitoare la *antonimia lexicală* pot fi găsite în lucrările de

---

[1] Această concepție a fost acceptată chiar în prima ediție a lucrării de față (vezi SLR, p. 7).

semantică citate la sfîrşitul acestui capitol şi în primul rînd în ampla monografie a lui R i c h a r d S î r b u (mai ales p. 33—179).

3. Printre problemele de semantică şi de vocabular, în general (cărora ar trebui să li se acorde mai multă atenţie în procesul de *cultivare* şi de *predare* a limbii române), p a r o n i m i a ocupă un loc cu totul special, dar ea nu a fost încă studiată pe măsura importanţei pe care o prezintă. Consecinţa neglijării sau subaprecierii *paronimiei* (mai ales în domeniul învăţămîntului) este sporirea numărului de greşeli care se fac în domeniul vocabularului şi care se generalizează ori tind să se răspîndească sub forma unor confuzii de ordin lexical.

După cum arată însuşi numele lor de origine grecească (format din *para* „lîngă", „aproape de" + *onoma* „nume"), PARONIMELE sînt c v a s i o m o n i m e, aşadar cuvinte foarte asemănătoare sau aproape identice din punct de vedere formal, însă deosebite (într-o măsură mai mică sau mai mare) în ceea ce priveşte sensul sau conţinutul lor semantic. În această situaţie sînt, spre exemplu: **adagiu** „maximă, sentinţă, aforism" şi **adagio** (termen muzical), **albastru** şi **alabastru** (o varietate de ghips), **atlas** (geografic) şi **atlaz** (numele unei ţesături), **conjunctură** şi **conjectură** „presupunere, supoziţie", **eminent** şi **iminent** „inevitabil", **enerva** şi **inerva** (cu sensul pe care îl are în medicină), **flagrant** şi **fragrant** (care înseamnă „parfumat, frumos mirositor") sau **releva** „a scoate în relief" şi **revela** „a dezvălui, a (se) destăinui".

Fiind vorba de cuvinte cvasiomonime sau aproape omonime, este clar că paronimele nu pot să difere între ele decît printr-un fonem (ca în cazul lui *evalua-evolua, calitate-caritate* etc.) sau prin două foneme, cînd ne aflăm în faţa unor cuvinte care au un corp fonetic mai lung. Dintre paronimele care aparţin celei de-a doua categorii citām, deocamdată, pe **inveterat** şi pe **învederat**, care sînt de multe ori confundate, deşi atît sensul, cît şi originea lor diferă fundamental.

Primul dintre cele două paronime (adică *inveterat*) este un neologism de origine latino-romanică, în a cărui rădăcină recunoaştem adjectivul latinesc *vetus, -eris* „vechi, bătrîn, de altădată". *Inveterat* trebuie folosit, aşadar, cu sensul de „învechit" sau „înrădăcinat" (de obicei în rele sau în vicii). Cu acest sens cuvîntul se întîlneşte, de pildă, la I. L. CARAGIALE, care spune undeva: *Am fost şi voi fi totdeauna contra nepotismului, o bubă* inveterată *a societăţii noastre*. Spre deosebire de *inveterat*, paronimul lui *învederat*, care este un cuvînt vechi, nu reprezintă altceva decît participiul trecut (devenit adjectiv) al verbului *învedera*, format de la subst. *vedere* cu ajutorul pref. *în-*. *Învederat* înseamnă, prin urmare, „care se vede foarte clar" ori „care este vizibil, evident, limpede". El poate fi folosit ca adjectiv, iar (mult mai rar) şi ca adverb, cum dovedeşte următorul citat din opera lui AL. ODOBESCU: *Acea cuvîntare cadenţată ... a fost* învederat [adică în mod clar] *cea dintîi producţiune a geniului omenesc.*

Paronimele pot avea aceeaşi origine mai apropiată sau mai îndepărtată (şi atunci ele sînt, totodată, d u b l e t e sau t r i p l e t e e t i m o l o g i c e) ori pot avea origini complet diferite atît din punctul de vedere al etimologiei lor imediate, cît şi al celei mai îndepărtate. Din prima categorie (care este mai greu de înţeles) pot fi menţionate: *lacună* şi *lagună*, *fisă* şi *fişă*, *stradă* şi *estradă*, *scală*, *scară* şi *escală* sau *asculta* şi *ausculta*, care provin amîndouă din lat. *auscultare*.

Cel dintîi este cuvînt vechi şi popular (deci moştenit din latină), iar al doilea e un neologism aparţinînd terminologiei medicale, pe care l-am primit din aceeaşi limbă, însă prin intermediul francezei, unde se foloseşte (ca şi la noi) cu sensul de „a asculta cu urechea sau cu stetoscopul zgomotele inimii şi ale plămînilor, în vederea stabilirii unui diagnostic".

În unele cazuri, paronimele sînt formate din exact aceleași sunete (sau mai bine zis *foneme*), însă acestea diferă foarte puțin prin modul lor de combinare. Din această categorie fac parte **releva** și **revela** (amintite mai sus), apoi **antonimie** și **antinomie** „contradicție", **cazual** și **cauzal**, **covertă** și **corvetă** (pe care le confundă chiar unii oameni cultivați) sau **preceptor** și **perceptor** (al căror sens poate fi găsit în dicționare).

O caracteristică importantă a paronimelor este că, în mod obișnuit, ele aparțin aceleiași categorii lexico-gramaticale, ceea ce înseamnă că sînt fie adjective (de exemplu *eminent* și *iminent*), fie substantive (*campanie — companie*), fie verbe (*apropia — apropria* și altele). Dintre cele care diferă din punctul de vedere al categoriei lexico-gramaticale cităm mai întîi pe **adagiu** (subst.) și **adagio** (adverb), apoi următoarele perechi de paronime, caracterizate prin faptul că au aceeași rădăcină, însă sufixe diferite: **anuar** (subst.) — **anual** (adj. și adverb), **miner** (subst.) — **minier** (adj.), **contor** și **contoar** sau **lineal** (subst.) și **linear** (adj.), formă admisă de *ÎOOP* (p. 160) alături de **liniar**.

Pe lîngă paronimele care diferă numai prin sufixe și care sînt foarte numeroase (*familial — familiar, glacial — glaciar, numeral — numerar* etc.), există altele diferențiate exclusiv prin prefixe. Din această categorie fac parte următoarele neologisme de origine latino-romanică: **absorbi-adsorbi, emigra-imigra, erupție-irupție, prescrie-proscrie, preveni-proveni** sau **prenume** și **pronume** (adeseori confundate).

În mod excepțional există și paronime care diferă atît prin rădăcină, cît și prin afixul adăugat acesteia. Astfel, **orar** este o formație de la *oră* + suf. *-ar* (după modelul frc. *horaire* și al lat. *horarius*), pe cînd **oral** este un împrumut din limba franceză, iar acolo e format pe baza lat. *os, oris* „gură" + suf. *-al*. Din această cauză putem spune: *S-a afișat* **orarul** (adică „programul"), dar și **oralul** (substantiv rezultat prin elipsă din sintagma *examen oral*, adică „vorbit"). În alte expresii trebuie să folosim exclusiv adjectivul format cu sufixul *-al*, ca în *stil oral, literatură orală* (adică „nescrisă") ori *sunet oral* (opus lui „nazal").

Din afirmația pe care am făcut-o încă de la început, rezultă că marea importanță a paronimelor rezidă în faptul că ele se confundă (cîteodată cu multă ușurință) mai ales în exprimarea vorbitorilor insuficient instruiți. În cele ce urmează, vom da totuși exemple întîlnite aproape exclusiv în vorbirea sau în scrisul unor oameni cultivați, ceea ce este o dovadă în plus că fenomenul de care ne ocupăm e foarte important. Astfel, printre intelectuali există unii care confundă pe **conjectură** „supoziție, părere bazată pe presupuneri" cu **conjunctură**, care este un sinonim aproximativ al lui *împrejurare* sau (și mai bine zis) al expresiei *concurs de împrejurări*. Alții îl înlocuiesc pe **corobora** „a întări, a sprijini, a consolida" cu **colabora** ori creează și folosesc (sub influența acestuia din urmă) o formă hibridă: *corabora!* Mulți vorbitori realmente instruiți nu știu că există o deosebire între verbul **apropia** și neologismul de origine franceză **apropria**, al cărui sens este „a-și însuși lucruri sau bunuri străine". O confuzie frecventă se face, de asemenea, între **spețe** (pluralul lui *speță*) și **speze**, care e un termen împrumutat din italiană și care înseamnă „cheltuieli". Oricît de frecvent întîlnite ar fi, exprimările de felul lui *Am călătorit pe* **spețele** *mele* (sau *ale statului*) sînt profund greșite și ele trebuie neapărat evitate. Inacceptabilă este, desigur, și confundarea lui **or** (neologism de origine franceză) cu vechea și foarte cunoscuta conjuncție disjunctivă **ori** (moștenită din limba latină):

Ori, *toate acestea influenţează direct costul produselor;* Ori, *asta nu s-a putut face niciodată destul de convingător* (scrie un comentator al lui Lucian Blaga); Ori, *chiar în prefaţa dicţionarului, Cihac afirmă că elementul latin formează ... substanţa limbii române* (citim într-o lucrare de lingvistică!) etc.

În ultima vreme, se întîlneşte din ce în ce mai des **a gira** în loc de a gera, deşi primul înseamnă „a garanta" (asemenea ital. **girare**), iar al doilea, „a conduce, a administra etc. în numele altcuiva" (<frc. *gérer*). Înainte de a încheia, adăugăm că nici adjectivele **petrolier** şi **petrolifer** nu sînt întotdeauna corect întrebuinţate, fiindcă unii spun şi chiar scriu, de pildă, *industrie* **petroliferă** (în loc de *petrolieră*) sau *zăcămînt* **petrolier** (în loc de *petrolifer*). Fără a putea intra în detalii, precizăm că, asemenea lui *carbonifer* şi *metalifer*, neologismul *petrolifer* trebuie folosit exclusiv în legătură cu terenurile, straturile sau regiunile care conţin petrol. În ultimă analiză, elementul de compunere -fer nu reprezintă altceva decît verbul latinesc *fero, ferre, tuli, latum* „a purta, a duce, a avea" etc.

Cîteva confuzii sau „atracţii paronimice" sînt cu totul surprinzătoare, dar nu şi incredibile. Cităm dintre acestea: „a face furouri" în loc de *furori* (pentru care vezi Al. Graur, BL, XVI (1948), p. 144), apoi sex unic în loc de *„sens unic"* (confuzie înregistrată de Tudor Arghezi în exprimarea unei „doamne bine"; vezi *Pagini din trecut*, 1956, p. 376) şi în sfîrşit „bradul (în loc de *bardul*) de la Mirceşti", despre care Iacob Negruzzi scria în ale sale *Amintiri din „Junimea"*:

„Se formase un fel de mit în jurul Bardului de la Mirceşti, precum începuse a fi numit pe atunci (Alecsandri). Nota comică e şi ea cîteodată interesantă şi deci trebuie să menţionez că mai multe persoane din public ce nu cunoşteau cuvîntul *bard* îi ziceau tot *brad*, închipuindu-şi că este o greşală de pronunţare. Am auzit însumi pe d. Neculai Gheuca, proprietar bătrîn din Iaşi, ridicînd la un banchet un toast în onoarea *Bradului* de la Mirceşti!"

Alături de asemenea confuzii paronimice reale, trebuie măcar amintite cele care se întîlnesc în opera comică a lui *I. L. Caragiale* (cf.: „cerneală violentă", „scrofulos la datorie", „lege de murături", „şicul de la baston" şi multe altele), cărora le-am consacrat o bună parte din articolul citat în bibliografie şi publicat în LL, nr. 1 din an. 1978.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Mijloace morfologice de diferenţiere lexicală în limba română*, în SCL IX (1958), nr. 3, p. 315—337.
2. BUCĂ, MARIN şi IVAN EVSEEV, *Probleme de semasiologie*, Timişoara, 1976.
3. CHIOSA, CLARA GEORGETA, *Bazele lingvistice pentru teoria şi practica predării limbii române*, Bucureşti, 1971, p. 143—191.
4. COTEANU, I. şi A. BIDU-VRĂNCEANU, *Limba română contemporană* (vol. II: *Vocabularul*), Bucureşti, 1975.
5. DIACONESCU, PAULA, *Omonimia şi polisemia*, în PLG, vol. I (1959), p. 133—153.
6. GRAUR, AL., *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954.
7. GRAUR, AL., *Studii de lingvistică generală* (Variantă nouă), Bucureşti, 1960, p. 209—232.
8. HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie, Studii. Articole. Note*, Bucureşti, 1968.
9. HRISTEA, THEODOR, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în CTRL, p. 203—255 (cu o bogată bibliografie).
10. HRISTEA, THEODOR, *Paronimia şi atracţia paronimică în limba română (cu specială referire la opera lui I. L. Caragiale)*, în LL, an. 1978, nr. 1, p. 22—33.

11. ILIESCU, MARIA, *Pentru un vocabular fundamental al limbii române*, în LR XXVI (1977), nr. 3, p. 239—263.
12. IORDAN, IORGU și VLADIMIR ROBU, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 211—322.
13. MACREA, D., *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 31—45 (cu trimiteri la alte lucrări ale autorului).
14. MANECA, CONSTANT, *Structura etimologică a limbii române literare contemporane în lumina frecvenței cuvintelor*, în SCL XVIII (1967), nr. 2, p. 121—139.
15. MANECA, CONSTANT, *Lexicologie statistică romanică*, București, CMUB, 1978.
16. SÎRBU, RICHARD, *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, 1977 (cu o bibliografie aproape exhaustivă a problemei).
17. ȘĂINEANU, LAZĂR, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, București, 1887.
18. ȘERBAN, VASILE și IVAN EVSEEV, *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, 1978.
19. VASILIU, EMANUEL, *Romanian Semantics*, în CTRL, p. 255—291 (cu o bibliografie selectivă).
20. VINTILĂ-RĂDULESCU, IOANA, *Statistica și determinarea vocabularului de bază*, în SCL XXV (1974), nr. 3, p. 243—265.

SINONIMIA LEXICALĂ

GH. BULGĂR

CONSIDERAȚII GENERALE

Bogăția unei limbi e ilustrată nu numai de cantitatea cuvintelor, a construcțiilor și a expresiilor specifice, fixate de-a lungul timpului prin uz, ci și de volumul și calitatea acelor cuvinte variate și expresive care denumesc aceeași noțiune și pe care ne-am obișnuit să le numim s i n o n i m e. Ele au aproximativ același înțeles, putînd fi substituite unul prin altul într-un context dat, fără ca valoarea de ansamblu a mesajului să se schimbe. O propoziție ca: *Tatăl său și-a făcut o casă mai mare* poate deveni *Părintele lui și-a construit o locuință mai încăpătoare*, echivalența elementelor componente ale textelor fiind evidentă.

Limba recurge frecvent la *sinonime* din nevoia de a nuanța și de a preciza ideea, fiind acceptată, în general, de către vorbitori evidența unor suprapuneri de cuvinte pentru aceeași noțiune, dacă se neglijează nuanțele mici de diferențiere stilistică, afectivă, regională, familiară etc. Astfel, *cenușiu*, *plumburiu* și *sur* pot însemna, aproximativ, același lucru, cum demonstrează și acest citat din Sadoveanu, în care se recurge la primele două cuvinte la mică distanță în context, pentru a nu repeta pe *plumburiu*: *Era un cer* **plumburiu** *de toamnă și vîntul apleca prelung copacii. Frunzele uscate treceau grăbit prin aerul* **cenușiu.** Mai ales scriitorii recurg frecvent la sinonime pentru a imprima stilului lor bogăție, varietate și pitoresc, demonstrînd astfel bogăția reală a limbii, resursele expresivității ei. Limba curentă recurge și ea adesea la echivalențe ca: *timp-vreme*, *speranță-nădejde*, *oră-ceas*, *fertil-roditor*, *posibil-cu putință*, *abundență-belșug*, *ameliora-îmbunătăți*, *bază-temelie*, *clar-limpede*, *eronat-greșit*, *realiza-înfăptui* etc.

Observații importante asupra acestui aspect instructiv al limbii române au formulat L a z ă r Ș ă i n e a n u și mai ales S e x t i l P u ș c a r i u în clasica lui sinteză *Limba română* (vol. I, București, 1940), în care se recomandă următorul principiu:

> Cel ce vorbește — și mai ales cel ce scrie — are să aleagă între doi sau mai mulți termeni ce-i stau la dispoziție pe cel mai potrivit cu situația în care se găsește vorbitorul (p. 392).

În ajutorul celor preocupați de precizia și nuanțele exprimării stă *Dicționarul de sinonime* (publicat în 1972 și coordonat de subsemnatul), precum și mai recentul *Dicționar analogic și de sinonime* (elaborat de un colectiv și apărut în 1978), care indică echivalențele dintre cuvinte pentru (aproximativ) aceeași noțiune. Evident, se impune selecția atentă a celui mai potrivit termen în context, date fiind diferențele de ordin stilistic, regional, familiar, posibile în sfera de sensuri ale fiecărui cuvînt, mai ales atunci cînd ne exprimăm în scris. Și recentul *Dicționar explicativ al limbii române* (DEX, 1975) oferă bogate informații despre sinonimie, folosind foarte frecvent sinonime pentru a defini, pentru a explica înțelesul multor cuvinte; de ex.: **congruență** = *acord*,

concordanță, coincidență (p. 185); **fudul** = *îngîmfat, mîndru, încrezut, arogant* (p. 355); **răpit** = *fermecat, încîntat, vrăjit, captivat* (p. 776).

Cunoașterea temeinică a limbii, a sensurilor multiple, de finețe, ale cuvintelor, impune selecția potrivită pentru fiecare context din aceste sinonime bogate ale limbii noastre. Asupra acestor realități atrăgeau atenția acum un secol unii mari maeștri ai limbii noastre literare: Maiorescu, Eminescu, Slavici, Hasdeu, Odobescu și alții, cunoscători profunzi ai tezaurului nostru lexical. „Românul are pentru *labor* — scria Slavici — cuvintele *lucru, muncă, robotă* și *clacă; lucrul* e plăcut, *munca* — truditoare, *robota* — silită și *claca* e fără plată." B. P. Hasdeu remarca și el: „Ce limbă are norocul de a dispune de patru cuvinte pentru o însușire care trebuie să fie mîndria fiecărui popor: *voinicie, vitejie, bravură, eroism*". În grandiosul său *Etymologicum Magnum Romaniae*, același autor indică la fiecare cuvînt toată rețeaua de sinonime posibile, ca de exemplu: „Sinonimii lui **bănat** sînt: *năcaz, mîhnire, nemulțumire*, mai ales *supărare* sau *supăr*".

ÎMPRUMUTUL CA SURSĂ A SINONIMIEI LEXICALE

Bogăția considerabilă a sinonimelor limbii noastre are cauze istorice și reflectă o sensibilitate vie pentru puterea cuvintelor. Fondul originar latin, care a păstrat și numeroase elemente de substrat, utile comunicării, a asimilat continuu elemente de contact cultural, lingvistic, provenite din vecinătățile noastre, din conviețuirea aici cu alte neamuri. Au pătruns astfel în limbă multe cuvinte slave, puține maghiare, grecești, turcești și, de două secole încoace, odată cu reluarea contactului direct cu civilizația și limba popoarelor romanice din vest, de care sîntem legați prin originea latină a limbii, un imens număr de cuvinte romanice, în special din franceză și italiană, care au contribuit la „reromanizarea" limbii noastre, la modernizarea și îmbogățirea sinonimelor ei. Circulația acestor termeni noi e preponderentă în limba cultă de azi, cum se poate vedea din presa cotidiană, imprimînd limbii naționale un specific remarcabil, o bogăție expresivă, apreciată de un reputat romanist ca Alf Lombard, autor al unor studii fundamentale asupra verbului românesc, asupra vocabularului și structurii gramaticale a limbii noastre:

> Cînd româna importă un cuvînt străin, ea păstrează foarte adesea cuvîntul anterior care servește pentru a exprima același lucru. De unde în limba actuală foarte numeroase grupe de sinonime, ca timp *(tempus)* și vreme (slav) pentru ideea de *timp;* greu *(grevum* pentru *gravem)* și dificil (francez) pentru „dificil"; sau repede *(rapidum)*, iute (slav) și rapid (francez) pentru „rapid". Numărul cuvintelor întrebuințate de români nu încetează să crească. Limba lor a devenit o limbă mai mult decît bogată. Importul aproape nelimitat de cuvinte noi, cadrul uimitor de extensibil al vocabularului, felul în care cuvintele trăiesc împreună în interiorul acestui cadru, concurența dintre cuvintele care aparțin straturilor diferite, diferențierea semantică sau geografică a sinonimelor, — toate aceste probleme lexicologice constituie un întreg pe care nici o altă limbă nu-l oferă mai bine studiului. (Vezi revista „Ramuri", nr. 3 din 1976, p. 16.)

Trebuie să spunem că aceste aspecte complexe ale sinonimiei lexicale românești se oglindesc în chiar istoria limbii noastre scrise în succesiunea unor atestări care merită să fie amintite măcar în fugă. Astfel, în *Psaltirea scheiană*, limba veche nu ignora unele echivalențe posibile de termeni, cunoscutul editor I. A. Candrea consemnîndu-le în variantele textelor sacre: *rost-gură; grai-*

zicere; poftă-dorire; răspîndi-răsfira-împrăștia etc. Dorința de a insista asupra unor noțiuni sau idei și preocuparea de a fi înțeles de cititori au dus la „juxtapunerea sinonimică" de tipul: „păzitorul sau ocrotitorul sufletului"; „milostivire și îndurare"; „nemăsurată și negrăită bunătate", iar cînd încep să intre masiv în limbă neologismele romanice, sinonimele explică sensul cuvintelor noi prin termeni vechi, populari, cum se vede în opera corifeilor Școlii ardelene: *amnestie-iertare; definiție-tîlcuire; figură-icoană; cauză-pricină; gintă-neam; insulă-ostrov; libertate-slobozenie* etc. Mai tîrziu, observăm, de asemenea, același procedeu de sprijinire a pătrunderii neologismelor în limbă în scrisul lui Dinicu Golescu, Mumuleanu, A. Pann, Heliade Rădulescu și alții. Dar canalul cel mai eficace de asimilare a unor sinonime neologice, odată cu „reromanizarea" limbii, a fost presa, mijlocul rapid de informare despre progresul omenirii, de impunere a termenilor noi, ceruți de civilizația nouă. *Curierul românesc, Albina românească* primul cotidian *România* (1838), *Gazeta de Transilvania, Mozaicul, Foaia duminecii* ș.a. conțin numeroase glose, explicări prin sinonime ale unor cuvinte noi, uneori și glose de neologisme, pentru a ușura impunerea lor în limbă: **competență** *(pricepere)*; **prefera** *(alege)*; **distanță** *(depărtare)*; **experiment** *(cercare)*; **ingenios** *(isteț)*; **remedia** *(vindeca)*; **translator** *(tălmaci)* etc. Circulația tot mai intensă a literaturii primilor noștri clasici, răspîndirea cărților științifice și a traducerilor, manualele, ca și teatrul au contribuit la continua și rapida răspîndire a neologismelor, la creșterea sinonimiei, tocmai pentru că, prin caracterul ei „ospitalier", limba noastră a asimilat repede și a menținut constant în uz termeni echivalenți necesari exprimării precise, moderne, nuanțate. *Formarea terminologiei științifice românești* de N. A. Ursu (București, 1967) ilustrează convingător bogăția limbii, sinonimia ei specifică *(aliaj-amestec; amputare-tăiere; calcul-socoteală; circumstanță-împrejurare; eclipsă-întunecare* etc.). Și azi circulă în acest sector al culturii un mare număr de sinonime, iar unele indicații și recomandări recurg pentru claritate și accesibilitate la echivalențe de terminologie necesare (de ex. numirea bolilor, a medicamentelor: *rac-cancer-neoplasm; boală de piept — TBC — ftizie; infuzie-ceai; decoct-fiertură; cataplasmă-oblojeală)*.

TIPURI DE SINONIME LEXICALE

Sinonimele se află în diferite grade de echivalențe între ele; în general se neagă echivalența perfectă a cuvintelor coexistente în limbă, pe baza principiului că nu sînt tolerate în uz dublete lexicale perfect identice, limba neadmițînd acest lux, această inutilitate. Totuși, bogăția de sinonime din limba noastră și chiar practica lexicografică românească atestă unele echivalențe sinonimice *totale*, ceea ce ne îndreptățește să vorbim de trei categorii de *sinonime*, cum spuneam și acum două decenii. Acestea sînt următoarele:

a) **Sinonimele totale** (puține la număr) corespund semantic în toată sfera lor de înțelesuri. În astfel de cazuri, sinonimia lexicală se stabilește între un cuvînt vechi, popular, regional sau familiar, pe de o parte, și un cuvînt literar sau uzual în limba standard de astăzi, pe de altă parte. Același gen de sinonimie se mai stabilește între termenii tehnici și numirile populare, general cunoscute: *cupru-aramă; dalac-antrax; exil-surghiun; lexic-vocabular; tuci-fontă; curechi-varză; oleacă-puțin; șal-fular; claie-grămadă; teslar-dulgher; ucigaș-criminal; ai-usturoi; apus-vest* etc.

b) **Sinonimele parţiale** constituie o categorie vastă şi se întîlnesc mai ales la cuvintele vechi şi polisemantice, unele sensuri ale acestora coincizînd cu sensurile altor cuvinte sau chiar cu termeni autonomi: **bun** = *preţios, valoros;* **cuvînt** = *discurs;* **a trimite** = *a expedia;* **priceput** = *destoinic;* **tărie** = *fermitate;* **a uni** = *a lega, a împreuna;* **şablon** = *calapod;* **zapis** = *document* etc. Se poate spune că majoritatea definiţiilor din dicţionarele explicative se sprijină pe această foarte bogată categorie de sinonime parţiale.

c) **Sinonimele aproximative** sînt obişnuite mai ales în stilul scriitorilor, care stabilesc apropieri ori coincidenţe de termeni, atribuind valori semantice figurate, metaforice, cuvintelor uzuale, dilatînd astfel mereu sfera semantică a cuvintelor prin conotaţii imprevizibile, expresive. Vocabularul limbii se îmbogăţeşte şi se rafinează mereu, reţeaua de sinonimii ajungînd foarte complexă şi elastică, cum se întîmplă mai ales în limbajul conotativ al poeţilor: **cuibar de ape** = *copcă, vîrtej (EMINESCU);* **calîp** = *calapod (ARGHEZI);* **mulţime** = *potop, pădure de suliţe (SADOVEANU);* **iubire** = *arşiţă, lavă (BLAGA).* Prezenţa unor asemenea echivalenţe semantice în stilul scriitorilor a preocupat, în ultimii ani, pe unii cercetători în încercarea lor de a defini mai bine originalitatea artei literare prin c u v i n t e şi i m a g i n i - c h e i e. Aceste trei categorii de sinonime au la bază, cum s-a spus recent, criterii semantice, contextuale şi stilistice, cantitatea posibilă de echivalenţe mergînd crescendo de la sinonimia *denotaţiei* (deci a semnificaţiilor obiective, logice) pînă la cea a *conotaţiei* (adică a semnificaţiei figurate, metaforice).

SINONIMIA ÎN STILUL BELETRISTIC

Sinonimia lexicală reflectă procesul istoric al dezvoltării limbii prin acumulări *cantitative* de cuvinte, datorită cerinţelor progresului material şi spiritual al societăţii, proces însoţit şi de o creştere *calitativă* prin potenţarea sferei de semnificaţii a cuvintelor vechi, prin polisemia tot mai bogată, datorită inventivităţii stilistice a graiului popular şi a scriitorilor, artişti ai limbii. Textele literare ne pun în faţă nenumărate ipostaze ale celor două componente — cantitativă şi calitativă — ale sinonimiei, ale bogăţiei vocabularului nostru. Creaţia scriitorilor reflectă într-adevăr bogăţia întreagă a limbii, cu toate ariile istorice şi geografice ale graiurilor, cu toate achiziţiile şi inovaţiile menite să-i sporească mereu expresivitatea, accentuînd atît rolul polisemiei, cît şi, mai ales, pe acela al sinonimiei. Numai scriitorii au facultatea de a *actualiza* elementele istorice, vechi, populare, regionale, familiare, folosind neologisme, termeni tehnici, specializaţi pentru anumite ramuri ale ştiinţei contemporane, producînd vaste sinteze ale straturilor lexicale, din nevoia *localizării şi datării* acţiunii şi eroilor operei lor. Fără opera scriitorilor, limba de azi ar fi, probabil, numai pe jumătate atît de bogată pe cît este ea în realitate, pentru că s-ar limita la elementele şablon, moderne, neologice de mare circulaţie, evitînd sinonimele şi construcţiile expresive vechi, populare, regionale rămase la periferia limbii standard. Acum un secol, cînd Eminescu tipărea în „Convorbiri literare" *Singurătate* (poezie cu care Maiorescu deschidea ediţia princeps a *Poeziilor* din 1883), poetul ilustra acest paradox al limbajului artistic: înnoirea imaginii poetice prin *învechirea* vocabularului, recurgînd la sinonimele din tezaurul istoric al limbii naţionale. Într-adevăr, după ce Eminescu scrisese „Intră-n *cadrul de-ntuneric* / O icoană de lumină" (odată cu apariţia iubitei în pragul camerei sumbre), el schimbă textul şi trimite la tipar o nouă imagine poetică: „În *privazul negru*-al vieţii-mi /

E-o icoană de lumină". Cu elemente *vechi*, poetul a construit o imagine nouă memorabilă. Valorificarea fondului istoric și popular al limbii în textul operei literare mărește cîmpul și rolul sinonimelor, dezvoltă polisemia, deci cîmpul semantic al cuvintelor uzuale, operează conotații care îmbogățesc limba calitativ, în vreme ce dezvoltarea științei, a tehnicii și, în general, a civilizației moderne contribuie la îmbogățirea cantitativă a limbii, oferindu-i acesteia noi cuvinte (de obicei termeni tehnico-științifici, dintre care mulți pătrund în limba comună).

Rezultatul celor două procedee de îmbogățire a lexicului, deci și a sinonimelor limbii noastre — *asimilarea* continuă a neologismelor în tezaurul vechi, conservat cu statornicie, și *dezvoltarea polisemiei*, a capacității expresive a vechilor cuvinte — se oglindește în vasta și mereu diversa creație literară, sinteză vie a resurselor de înnobilare, de perfecționare a mijloacelor noastre de comunicare, domeniu în care limbajul realizează un străvechi principiu, formulat de Aristotel; într-adevăr, autorul *Poeticii* cerea fiecărui autor un stil „limpede, fără să fie comun" (cap. 22).

Într-o postumă cu înțelesuri atît de grave, intitulată „Cărbunii", Octavian Goga dădea cuvîntului banal *cărbune* semnificații adînci de simbol, reliefînd sinonimii imprevizibile:

Cărbunii cînd ți-or arde-n vatră
În seri de ani tîrzii și goi,
Tu, stînd la lespedea de piatră,
Să te gîndești c-am ars și noi.

Iar cînd din ochii de jăratic
Vor tresări scîntei, scîntei,
Să știi că visul meu sălbatic
S-a mai aprins o dată-n ei!

(O. Goga)

Cuvintele din primul vers (*cărbunii, vatră, arde*) revin mai jos în sinonimii și polisemii sugestive: *ochii de jăratic, lespede de piatră*, imagini echivalente, iar, în ultimul vers, *a arde* prin metaforizare (sau conotație) devine sinonim cu *a se consuma, a se jertfi, a se chinui* mult (pentru un ideal). Sinonimii ample sugerează și epitetul *sălbatic* și *a se aprinde*, din strofa a doua, ca și epitetul *gol* din expresia „ani tîrzii și *goi*", adică *pustii, fără nici un cîștig*. Valorificarea în contexte literare a lexicului vechi, „printr-o necurmată împrospătare a celulelor din organismul viu al limbii" (cum spunea Sextil Pușcariu), regenerează limba literară de astăzi. Ea a ajuns la o mare bogăție de sinonime, potențînd mereu în contexte noi semnificații posibile, polisemii întinse, echivalențe subtile, afective, expresia literară fiind înnoită la infinit. Un singur exemplu: „Termenul de *strîmtorare* a ajuns, datorită metaforei, sinonim cu *necaz, greutate, lipsă, nevoie, încurcătură, ananghie, belea, anevoință, aman, sărăcie, mizerie, situație grea* etc." (vezi M. Radu în LL, XIII, 1967). Dar nu numai scriitorii recurg la sinonimii bogate, actualizînd rezervele de expresivitate ale limbii comune, ci și autorii de lucrări științifice, publiciștii, vorbitorii obișnuiți, pentru a nu se repeta ori, adesea, pentru a nuanța afectiv un mesaj; de ex.: „E limpede că în stiluri *deosebite*, în *diferite* epoci, în *diversele* regiuni ale țării s-au folosit și se folosesc două sau mai multe moduri de exprimare cu același înțeles". Să observăm chiar în acest text obișnuit succesiunea sinonimelor din stratul vechi și cel neologic al lexicului nostru: *deosebit, diferit, divers*.

Studiul sinonimelor, mai ales pe textele marilor scriitori, care au observat însă și diferențierile subtile de sens dintre sinonime (ca Sadoveanu, care le-a discutat în legătură cu *zăpadă, nea, omăt* / , *praf, pulbere, colb* /, *a merge, a se duce, a umbla* /, *a zice* și *a spune*), implică asocierea continuă a celor două perspective instructive asupra tezaurului limbii: *cantitatea și calitatea mijloacelor de exprimare.*

Cunoașterea și cultivarea limbii creează o sensibilitate mai acută față de puterea cuvîntului, față de procesul de rafinare a stilurilor limbii literare. Studiul sinonimiei, cu jocul ei subtil, mai ales sub condeiul scriitorilor, ușurează stăpînirea limbii, îmbogățind și personalitatea omului. Aforismul lui Eminescu ne pare adevărat: „Limba și legile ei dezvoltă cugetarea".

Dacă cercetătorii străini sînt frapați de această bogăție a sinonimelor limbii noastre, datoria de a le cunoaște, de a le studia și de a le valorifica în mod adecvat ni se impune și nouă neîndoielnic: „Foarte bogată în sinonime și în sinonime aproximative, bogăție datorită în mare parte pătrunderii cuvintelor împrumutate, româna prezintă anumite ușurințe pentru lexicograf pe care nu le oferă franceza" (conchidea, recent, romanistul suedez A l f L o m b a r d).

Sinonimele sînt o componentă definitorie pentru bogăția, originalitatea și expresivitatea unei limbi. Comparativ cu alte limbi, dispunem de un registru imens de sinonime; se cuvine să le folosim judicios, ținînd seama și de un îndemn discret al lui Lucian Blaga: „Limba de toate zilele e o unealtă și o formă a spiritului".

În ultima vreme, se impune tot mai mult ideea că sinonimia nu se întîlnește numai în domeniul vocabularului, ci în toate compartimentele limbii, de la *fonetică* pînă la *sintaxă* și *frazeologie*. (Pentru detalii, vezi îndeosebi G. I. T o h ă n e a n u, *Dincolo de cuvînt*, București, 1976, p. 11–67.) La tipurile de sinonimie stabilite în lucrarea citată și în altele, au mai fost adăugate încă două, numite de T h e o d o r H r i s t e a **sinonimie afixală** (care se divide în *prefixală* și *sufixală*) și **sinonimie lexico-frazeologică** (vezi articolul inclus în bibliografie). Cînd relația de echivalență semantică se stabilește între două sau mai multe grupuri de cuvinte cu statut de unități frazeologice (adică locuțiuni, expresii etc.), sinonimia este exclusiv f r a z e o l o g i c ă (de exemplu: *a spăla putina* și *a o lua la sănătoasa*). Cînd relația de echivalență ori cvasiechivalență semantică se stabilește între un cuvînt ca unitate lexicală și un grup de cuvinte care formează o unitate frazeologică, sinonimia trebuie considerată l e x i c o - f r a z e o l o g i c ă. Notăm cîteva dintre exemplele foarte semnificative prin care Theodor Hristea ilustrează noul tip de sinonimie: *epitaf – inscripție funerară, stilou – toc rezervor, sputnic – satelit artificial, capitală – cetate de scaun, trop – figură de stil, debușeu – piață de desfacere, vitriol – acid sulfuric* și multe altele, care ar merita să fie studiate mai pe larg, întrucît confirmă și ele ideea că româna este o limbă de o rară bogăție sub raport sinonimic.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. BUCĂ, MARIN, *Probleme ale sinonimiei lexicale* (rezumatul tezei de doctorat), Timișoara, 1969.
2. BUCĂ, MARIN și EVSEEV, IVAN, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 118–143 (cu o bogată bibliografie românească și străină).
3. BULGĂR, GH., *Sinonimia lexicală în limba română*, în vol. „Studii de stilistică și limbă literară", București, 1971, p. 272–281 (cu unele indicații bibliografice utile).

4. BULGĂR, GH. (și un colectiv), *Dicționar de sinonime*, București, 1972 (cu un studiu introductiv al redactorului responsabil: *Sinonimia lexicală în limba română*, p. 5–23).
5. FORĂSCU, NARCISA, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*, București, CMUB, 1978.
6. HRISTEA, THEODOR, *Sinonimia frazeologică și lexico-frazeologică*, în ROM. LIT., nr. 29 din 20 iulie 1978, p. 8.
7. RADU, MIRCEA, *Observații în legătură cu sinonimia, sistemul vocabularului și raportul limbii cu gîndirea*, în LL XIII (1967), p. 107–128.
8. TOHĂNEANU, G. I., *Sinonimia dincolo de cuvînt*, în vol. „Studii de limbă și stil", Timișoara, p. 95–135.

PROCEDEE EXTERNE DE ÎMBOGĂȚIRE A VOCABULARULUI

THEODOR HRISTEA

CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Cunoașterea principalelor mijloace de îmbogățire a lexicului merită o atenție deosebită, întrucît, așa cum am mai spus, *bogăția unei limbi este dată, în primul rînd, de bogăția și de varietatea vocabularului ei*. Conform unei idei general acceptate, după ce o limbă s-a constituit ca idiom de-sine-stătător, dezvoltarea ei constă mai ales în îmbogățirea cu noi cuvinte, deci în continua sporire a inventarului său lexical. Spre deosebire de *vocabular* (compartimentul cel mai labil și mai supus influențelor din afară), *sintaxa* și îndeosebi *morfologia* evoluează extrem de încet, ceea ce conferă limbii stabilitate în aspectul ei esențial, care este s t r u c t u r a g r a m a t i c a l ă.

Afirmînd că lexicul unei limbi se află într-o continuă mișcare sau evoluție, trebuie să adăugăm că modificările care au loc în cadrul lui sînt, cel mai adesea, direct ori indirect legate de progresul societății umane, în ansamblul ei, și în mod special de transformările care se petrec în viața materială și spirituală a unei anumite colectivități lingvistice. Dintre cauzele mai precise și, totodată, mai importante care explică evoluția vocabularului, în general, și îmbogățirea lui, în special, merită să fie menționate: *dezvoltarea neîntreruptă a științei și a tehnicii, avîntul și diversificarea vieții culturale, prefacerile de ordin politic, social și economic, modificarea mentalității și a concepției despre viață a oamenilor* și, desigur, *contactele dintre popoare*, care, în epoca actuală, devin din ce în ce mai strînse și mai variate.

Referitor la schimbările neîncetate care au loc în cadrul vocabularului, trebuie să precizăm că acestea îmbracă aspecte dintre cele mai variate, începînd cu arhaizarea treptată a unor cuvinte ori cu simpla schimbare a unor sensuri și terminînd cu apariția de noi unități lexicale, menite să denumească obiecte, fenomene, procese, instituții etc., inexistente sau necunoscute anterior. Dintre toate aceste schimbări, care alcătuiesc așa-zisa d i n a m i c ă a v o c a b u l a r u l u i, ne interesează, aici, exclusiv căile de apariție a noi cuvinte și felul în care sînt satisfăcute necesitățile mereu crescînde ale procesului de comunicare. Încercînd să oferim, mai întîi, o imagine de ansamblu asupra procedeelor de îmbogățire a vocabularului, subliniem că, în orice limbă, apar cuvinte noi pe două căi fundamentale, și anume: una e x t e r n ă (constînd în împrumuturi din alte limbi) și alta i n t e r n ă (prin care noile unități lexicale rezultă din îmbinarea unor elemente existente deja într-o limbă oarecare). La momentul potrivit, se va vedea că cea de-a doua cale fundamentală însumează, de fapt, un întreg ansamblu de procedee interne, care au legătură atît cu vocabularul, cît și cu morfologia și care sînt studiate în cadrul unui vast capitol al lingvisticii cunoscut sub numele de **formarea cuvintelor.**

*

Înainte de a ne ocupa mai pe larg de împrumuturile lexicale și de mijloacele interne prin care limba română își creează noi cuvinte, adăugăm că există

şi un procedeu de îmbogăţire a vocabularului care poate fi considerat m i x t sau c o m b i n a t (adică extern şi intern în acelaşi timp) şi care poartă numele de CALC LINGVISTIC.

Termenul acesta a fost împrumutat din domeniul artelor grafice, unde se întrebuinţează cu sensul de „reproducere a unei schiţe sau desen". Această operaţie se realizează cu ajutorul unei hîrtii speciale care se şi numeşte *hîrtie de calc*. Lărgindu-şi sfera semantică prin folosirea lui şi în alte domenii decît acela al artelor, termenul *calc* a ajuns să însemne „copie, imitaţie sau reproducere, în general".

Sub forma lui cea mai răspîndită şi mai importantă, procedeul calcului lingvistic constă în copierea, imitarea sau împrumutarea aşa-zisei structuri sau forme interne a unui cuvînt străin (*derivat* sau *compus*). Mai clar spus, elementele alcătuitoare ale cuvîntului străin sînt traduse, în româneşte, în întregime sau numai parţial. Astfel, frc. *entrevoir* (format din *entre* „între" şi *voir* „a vedea") a fost redat în limba noastră prin verbul **întrevedea**, care are exact acelaşi sens. Precum vedem, din material indigen, adică românesc, am format un cuvînt nou, care reproduce structura unui cuvînt străin şi aici se vede dubla natură a procedeului în discuţie. Tot aşa, după modelul frc. *sentiment* am format substantivul **simţămînt**, analizabil în rădăcina *simţ-* (care este a verbului *a simţi*, corespunzător frc. *sentir*) + suf. *-(ă)mînt*, căruia, în franceză, îi corespunde *-ment*. În cazul de faţă, acelaşi cuvînt franţuzesc a fost o dată împrumutat şi a dat în româneşte *sentiment*, iar a doua oară a fost „tradus" sau calchiat şi a dat naştere unui derivat (cu o structură sau organizare internă similară) care e *simţămînt*. Numai în ultimul exemplu putem vorbi de calc lingvistic, care nu trebuie confundat nici cu împrumutul lexical şi nici cu simpla traducere, chiar dacă orice calc reprezintă, după cum am văzut, şi un anumit gen de traducere. Pentru ca diferenţa la care ne referim să fie cît mai clară cu putinţă, precizăm că, faţă de **colabora** (care este un împrumut din frc. *collaborer*), **conlucra** constituie un calc lexical de structură după acelaşi model străin, iar *a lucra împreună* reprezintă numai traducerea printr-o perifrază sau grup de cuvinte a termenului franţuzesc amintit. Dacă în procesul calchierii este tradusă numai o parte a modelului străin, adică un element constituent, calcul este p a r ţ i a l (atît la cuvintele compuse, cît şi la derivate). Citām cîteva exemple de calcuri parţiale după modele străine, în special franţuzeşti: **concetăţean** (format din *con-* + *cetăţean*, după frc. *concitoyen*), **demers** (alcătuit din *de-* + *mers*, după frc. *démarche*), **triunghi** (compus din *tri-* + *unghi*, după frc. *triangle*), **coraport** (derivat cu ajutorul pref. *co-* + *raport*, după rus. *sodoklad*) şi altele. Cînd sînt traduse toate elementele constituente ale unui derivat sau compus străin, calcul este t o t a l, ca în următoarele exemple: **întreprinde** (după frc. *entreprendre*), **supraveghea** (după frc. *surveiller*), **deznodămînt** (după frc. *dénouement*), **dreptunghi** (format din *drept* + *unghi*, după frc. *rectangle*, iar acesta împrumutat din lat. *rectangulus*, compus din *rectus* „drept" şi *angulus* „unghi"). Tot un calc de structură total reprezintă şi cuvîntul **anotimp**, al cărui model este germ. *Jahreszeit* (literal: „timpul anului").

Foarte adesea sînt calchiate şi u n i t ă ţ i f r a z e o l o g i c e, prin care înţelegem combinaţii lexicale cu caracter constant, reprezentînd echivalente reale ori numai potenţiale ale unor cuvinte. Astfel de calcuri se numesc f r a z e o l o g i c e şi ele constau în imitarea sau copierea structurii unor grupuri stabile de cuvinte, cum sînt locuţiunile, expresiile sau alte îmbinări lexicale mai mult ori mai puţin sudate. De exemplu: **a lua cuvîntul** (după frc. *prendre la parole*), **a cădea de acord** (după frc. *tomber d'accord*), **a trece în revistă** (după

frc. *passer en revue*), artist emerit (după rus. *zaslújennîi artist*), vorbitor nativ (după engl. *native speaker*), farfurie zburătoare (după engl. *flying saucer*) etc. Din aceste exemple, rezultă că noul tip de calc constă în traducerea literală a unei unități frazeologice străine, ceea ce duce la apariția, în limba română, a unei combinații lexicale stabile, care are o structură identică ori foarte asemănătoare cu a modelului calchiat. Asemenea calcurilor lexicale, și cele frazeologice pot fi totale sau parțiale. În primul caz, sînt traduse toate elementele componente ale unei locuțiuni, expresii etc. De exemplu: a trece sub tăcere (după frc. *passer sous silence*) sau a bate în retragere (după *battre en retraite*). În cazul calcului frazeologic parțial se imită structura modelului străin, însă cel puțin un element component al unității frazeologice rămîne netradus, pentru că există deja în limbă sub aceeași formă sau pentru că e împrumutat cu ocazia calchierii. Citām și aici cîteva exemple: calea lactee (după frc. *la voie lactée*), a face escală (după frc. *faire escale*), concurs de împrejurări (după frc. *concours de circonstances*) și multe altele, pe care spațiul nu ne permite să le înregistrăm. Adăugăm numai că, în limba română, există cîteva mii de calcuri lexicale și frazeologice, fapt care ne îndreptățește să subliniem cu tărie importanța acestui fenomen lingvistic aproape complet ignorat în învățămîntul nostru de toate gradele.[1]

ÎMPRUMUTURI LEXICALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

După cum se știe, poporul nostru a venit, timp de secole, în contact cu diverse alte popoare, din care cauză româna a suferit o serie de influențe din partea altor limbi îndeosebi în domeniul vocabularului și al sistemului de formare a cuvintelor. Înainte de a examina pe larg principalele *influențe străine* exercitate asupra lexicului românesc, se impun cîteva considerații de ordin general cu privire la ceea ce ne-am obișnuit să numim împrumut lexical. Cum bine remarca un lingvist străin[2], deși foarte înrădăcinat în lingvistică, termenul acesta nu este tocmai potrivit, întrucît „împrumutul" se face fără știrbirea limbii „donatoare" și fără restituire din partea limbii influențate sau „receptoare". O altă precizare care se impune în legătură cu așa-zisul *împrumut lexical* este că acesta constituie *un aspect fundamental al contactului dintre limbi* și e întotdeauna un produs al bilingvismului, fără de care nici nu poate fi conceput.

Tot un efect al bilingvismului sînt și împrumuturile de sens sau calcurile semantice (care trebuie socotite un aspect al calcului lexical în general). Pentru a fi posibilă „copierea" unui sens nou după un model străin, este absolut necesar ca cele două cuvinte care se suprapun în conștiința vorbitorului bilingv să aibă cel puțin un sens comun. Prin intermediul acestuia se efectuează transferul sensului pe care modelul (A) îl are în plus față de cuvîntul influențat (B). Astfel, cuvîntul românesc lume a însemnat, la început, exclusiv „lumină" (asemenea lat. *lumen, -nis*, din care provine. În perioada bilingvismului româno-slav, rom. *lume* s-a îmbogățit cu sensul de „univers" sub influența vechiului slav *světŭ*, care cunoștea amîndouă aceste sensuri, deci însemna atît „lumină", cît și „univers". Ulterior, noul sens al lui *lume* a devenit fundamental, iar cel inițial sau primordial a dispărut din limba comună, menținîndu-se numai regional în expresiile *lumea ochilor* (adică „lumina ochilor") și *a ieși la lume* (care înseamnă „a

---

[1] Informații suplimentare în legătură cu calcurile lingvistice și mai ales o clasificare a acestora pe baza unui bogat material de fapte românești pot fi găsite în lucrarea noastră *Probleme de etimologie* (București, 1968, p. 145—202).

[2] Vezi Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 18.

ieși la lumină"). Multe sensuri neologice ale unor vechi cuvinte românești se explică prin influența unor modele franțuzești, rusești, nemțești etc. Dacă un cuvînt, cum este de pildă adjectivul nebun, se folosește și ca substantiv, cu sensul de „piesă la jocul de șah", aceasta se datorește influenței frc. *fou*, care are și sensul amintit. Tot așa, dacă spunem perete abdominal, perete arterial etc., facem acest lucru sub influența frc. *paroi*, al cărui sens este nu numai de „perete", ci și de „parte care înconjură o cavitate a corpului". Cf. și: picior (cu sensul din prozodie, după frc. *pied*), pînză „tablou pictat" (după frc. *toile*) sau scară socială, scară a valorilor și altele (după frc. *échelle sociale, échelle des valeurs* etc.). Pentru alte exemple de calc semantic și pentru o bibliografie a problemei, vezi lucrarea noastră (citată anterior), p. 152—158 și 189—202.

După ce am dovedit (fie și prin foarte puține fapte) că vocabularul unei limbi se îmbogățește atît cu noi cuvinte, cît și cu noi sensuri, ne vom ocupa, în continuare, exclusiv de împrumuturile lexicale, întrucît acestea sînt incomparabil mai numeroase decît cele semantice. Recurgerea la împrumuturi din alte limbi este favorizată și, adeseori, determinată de mai mulți factori, dintre care mai importanți sînt: *vecinătatea geografică, amestecul de populație* (sau chiar *conviețuirea propriu-zisă*) și *relațiile de ordin politic, economic și cultural*, care se pot stabili între diverse popoare aflate, uneori, la distanțe considerabile. Ca mijloc extern de îmbogățire a vocabularului, împrumutul lexical este un fapt obiectiv și el apare ca o consecință de ordin lingvistic a unor factori extralingvistici, cum sînt cei enumerați mai înainte. Cuvintele luate din alte limbi sînt, în chip firesc, adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii receptoare sau influențate. În procesul adaptării (pe care, deocamdată, ne mulțumim numai să-l menționăm), are mare importanță c a l e a pe care pătrund cuvintele dintr-o limbă într-alta. Acestea pot fi împrumutate fie pe c a l e d i r e c t ă (ceea ce presupune un contact nemijlocit între populații cu limbi diferite), fie pe c a l e i n d i r e c t ă (adică prin intermediul cărților și al scrisului, în general). Pe calea directă sau o r a l ă (care are de multe ori un caracter *popular*), au pătruns în limba română o serie de cuvinte slave și maghiare, iar, mai rar, turcești, grecești și de alte origini. Pe calea indirectă (care are un caracter *cult* sau *livresc*), au apărut la noi mai întîi o serie de cuvinte slave, cărora, după secolul al XVI-lea, le-au urmat împrumuturi de origine latină și greacă în special în scrierile cu caracter istoric. Împrumuturile grecești (primite însă prin filieră slavonă) nu lipsesc nici din primele tipărituri religioase, care stau la baza limbii române literare și pe care le datorăm diaconului Coresi.

Uneori, același cuvînt a fost o dată împrumutat pe cale directă sau orală și altă dată pe cale cultă sau livrescă. Astfel, sfîrși și săvîrși reprezintă același cuvînt de proveniență slavă *(sŭvŭršiti)*, primit, mai întîi, pe cale populară și apoi pe cale cărturărească, ceea ce se reflectă în cele două aspecte diferite pe care le-a căpătat el în limba română. Deoarece în planul sincroniei sînt diferențiate din punct de vedere semantic, *sfîrși* (mai vechi) și *săvîrși* (apărut ulterior) formează un d u b l e t e t i m o l o g i c, adică două cuvinte deosebite, astăzi, ca formă și sens, însă cu aceeași origine sau etimologie. Majoritatea dubletelor și tripletelor etimologice din limba română sînt, după cum vom vedea mai departe, de proveniență latină. Astfel, săruta este moștenit din lat. *salutare*, iar tot prin acesta se explică și neologismul saluta (care nu a mai suferit acțiunea „legilor fonetice" constînd în transformarea lui *l* intervocalic în *r* și a lui *a* neaccentuat în *ă*). Tot dublete etimologice formează drept și direct (ambele explicabile prin lat. *directus*), cerc și circ (amîndouă din lat. *circus*) sau cărbune și carbon, care se reduc la *carbonem* (acuzativul lui *carbo, -onis*). Faptul că *direct*, *circ* și *carbon* au putut fi împru-

mutate din franceză (ori și din această limbă) nu ne împiedică să le considerăm dublete etimologice ale mai vechilor *drept*, *cerc* și *cărbune*, întrucît termenii franțuzești corespunzători (*direct*, *cirque* și *carbone*) provin din aceleași etimonuri latinești ca și cuvintele românești.

După aceste considerații generale referitoare la *împrumutul lexical*, trecem la examinarea celor mai importante influențe străine (vechi și moderne), care au lăsat urme vizibile în vocabularul românesc și, eventual, în sistemul de formare a cuvintelor.

ÎMPRUMUTURI LEXICALE VECHI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE SLAVĂ

Privită în ansamblul ei, influența slavă a fost, indiscutabil, cea mai puternică dintre toate influențele vechi exercitate asupra limbii române. Într-o foarte mică măsură, ea a atins chiar sistemul fonetic și structura gramaticală a limbii noastre, dar, în discuția de față, nu ne interesează decît împrumuturile din domeniul vocabularului, care sînt foarte numeroase și greu de clasificat. Judecînd după datele cu totul aproximative oferite de binecunoscuta statistică a lui D. Macrea, *3 959* dintre cuvintele și variantele înregistrate în DLRM sînt vechi slave, ceea ce ar reprezenta *7,98%* din volumul total al lexicului românesc modern, așa cum acesta se prezenta, în linii mari, atunci cînd a apărut dicționarul mai sus citat (adică în 1958)[3]. Cea dintîi precizare care se impune este că în cifra de *3 959* sînt incluse atît cuvintele, cît și variantele acestora, care (în unele cazuri) sînt foarte numeroase. Astfel, în DLRM, cuvîntul păianjen figurează cu *9* variante (*păiajen*, *painjăn*, *paingăn* etc.), dar unitatea lexicală e una singură și într-o statistică de genul acesta ne interesează, în primul rînd, numărul *cuvintelor*, care trebuie neapărat grupate împreună cu variantele lor. Din aceeași statistică mai aflăm că, de fapt, împrumuturi propriu-zise nu sînt decît *1 133*, iar *2 826* reprezintă derivate pe teren românesc (de la teme slave), calcuri (de tipul lui *binecuvînta*, format după modelul lui *blagosloviti*) și variante de felul celor citate mai înainte. La cele aproape *4 000* de cuvinte și variante (incluse de autor în categoria elementelor „vechi slave", trebuie să adăugăm, firește, o serie de împrumuturi mai noi, care provin direct din limbile slave vecine (bulgară, sîrbocroată, ucraineană, rusă și polonă). Spre deosebire de acestea din urmă, care au, de obicei, o circulație regională, împrumuturile din prima categorie (rezultat al celor mai vechi contacte româno-slave) sînt, în majoritatea lor, general românești (*drag*, *bogat*, *iubi*, *munci* etc.) și prezintă caracteristicile limbii bulgare vechi.

O altă distincție care se impune este între împrumuturile vechi slave pătrunse pe cale orală și populară (deci ca urmare a conviețuirii românilor cu slavii) și cele intrate în românește pe cale scrisă, cultă sau cărturărească, datorită faptului că *slavona* a fost folosită, la noi, timp de cîteva secole, ca limbă a administrației, a diplomației și mai ales a cultului religios. Deși *slavona* ca limbă scrisă, literară sau de cultură se deosebea în mod sensibil de *slava vorbită*, împrumuturile populare nu pot fi totuși prea ușor diferențiate de cele savante sau cărturărești, așa cum a pro-

[3] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 32.

pus, pentru prima oară și cu deplină dreptate, regretatul Emil Petrovici. Dintre termenii pătrunși în epoca slavonismului cultural (adică aproximativ între secolele X—XV), cei mai mulți aparțin vocabularului religios și social-politic, cum au demonstrat cercetătorii care s-au ocupat de această problemă.[4] Iată o listă relativ bogată de slavonisme sigure, pe care le înșirăm în ordine alfabetică: *apostol, arhiereu, buche, bucoavnă,* „abecedar cu caractere chirilice", *candelă, cazanie, călugăr, citi, clucer, cneaz, denie, diacon, duh, duhovnic, episcop, evanghelie, gheenă, hram, icoană, letopiseț, liturghie, logofăt, mitropolit, molitvă, octoih, odăjdii, pomelnic, postelnic, pravilă, predoslovie, proroc* (greșit rostit *prooroc*), *postelnic, psalm, rai, sobor* „adunare, sinod", *schimnic* (cu varianta nerecomandabilă *schivnic*), *slovă, săvîrși, stareț, stolnic, strană, utrenie, vecernie, vistiernic, vlădică, voievod, vornic, zapis* și altele, care pot fi găsite în DLR — primul dicționar românesc în care elementele slave vechi și populare sînt separate cu grijă de cele denumite *slavone*. Deoarece împrumuturile populare sînt mai vechi, mai numeroase și mai solid fixate în limbă, ele sînt și cele care ne interesează cu precădere. De la slavi (cu care am conviețuit și care au pătruns pe teritoriul României de azi prin secolul al VI-lea), ne-au rămas cuvinte din cele mai variate sfere semantice și domenii de activitate, începînd, spre exemplu, cu agricultura (*plug, brazdă, ogor, pogon, sădi, snop, stog* etc.) și terminînd, de pildă, cu denumirile unor animale (domestice și sălbatice): *bivol, dobitoc, cîrtiță, dihor, jivină, rîs, veveriță, vidră, zimbru* și altele). În funcție de clasele lexico-gramaticale cărora le aparțin, împrumuturile de origine slavă se pot grupa după cum urmează:

a) substantive: *babă, boier, ceas, ceată, coajă, colț, dar, glas, grădină, grijă, groază, izvor, milă, muncă, nădejde, nărav, necaz, nisip, noroc, obicei, pagubă, plată, praf, prieten, răspîntie, scîrbă, spor, steag, sticlă, temei, trup, veac, veste, vîrf, vîrstă, vrăjmaș, zid, zvon* etc.;

b) adjective: *bogat, bolnav, calic, drag, gol, groaznic, grozav, lacom, mîndru, pestriț, sărac, scump, scund, slab, strașnic, știrb, treaz, țeapăn, vesel, voinic, vrednic, zdravăn* etc.;

c) verbe: *boli, clădi, clăti, croi, dărui, dobîndi, dovedi, goni, grăbi, grăi, greși, hrăni, iubi, izbi, îndrăzni, lipi, lovi, munci, năvăli, nimeri, obosi, opri, osteni, otrăvi, părăsi, păzi, pîndi, porni, porunci, privi, risipi, sfîrși, strădui, topi, trăi, trăsni, zgîrci* și altele, care sînt mai puțin folosite ori nu se întrebuințează aproape deloc în româna contemporană.

Pentru clasificarea împrumuturilor vechi slave după criteriul morfologic și cel semantic, vezi în special: Al. Rosetti, *Istoria limbii române* (ediția a doua revăzută și adăugită), București, 1978 (p. 320—324) și G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960. Dacă avem în vedere și bogata onomastică de origine slavă (*Bogdan, Dediu, Dragomir, Mircea, Radu, Stan, Stoica, Vlaicu* etc.), numeroasele toponimice de aceeași origine (*Breaza, Craiova, Ialomița, Lipova, Prahova, Predeal, Sibiu, Slănic, Rîmnic, Snagov, Tîrgoviște, Vlașca, Zlatna* etc.), precum și existența unui mare număr de afixe, adică prefixe (*ne-, răs-*) și mai ales sufixe (*-ac, -aci, -an, -că, -eală, -elnic, -iță, -nic* și altele), atunci ne mai îmbogățim încă puțin imaginea cu care trebuie să rămînem despre influența slavă și înțelegem mai bine dimensiunile ei puțin obișnuite.

Impresionați de numărul atît de mare al cuvintelor de origine slavă, unii lingviști străini au crezut, cîndva, că româna este un idiom mixt ori

---

[4] Vezi îndeosebi G. Mihăilă, *Influența slavonă în vocabularul limbii române literare*, publicat în vol. „Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești", București, 1973, p. 117—135 (cu o bogată bibliografie a problemei în discuție).

amestecat, un fel de limbă „romano-slavă" (cum o socotea, spre exemplu, G u s t a v W e i g a n d). Ceea ce a mai contribuit la formarea acestei false impresii a fost, desigur, și faptul că, pînă la 1860, în Muntenia, și 1862, în Moldova, s-a scris la noi cu alfabet chirilic, deși slavona (ca limbă a cancelariei domnești și a cultului religios) începuse să fie înlocuită cu româna încă din secolul al XVI-lea. Fără nici o exagerare, se poate spune că (împreună cu numeroasele cuvinte de origine slavă) alfabetul chirilic a mascat, măcar în parte, caracterul latin al limbii noastre, pe care i-l conferă în primul rînd structura ei gramaticală. În continuare ne propunem să demonstrăm că numeroasele influențe străine (și în primul rînd cea *slavă*) au modificat numai fizionomia lexicală a limbii române, fără a-i altera esența ei latinească. O primă remarcă pe care o vom face este că *flexiunea* (adică declinarea și conjugarea) împrumuturilor de origine slavă nu diferă prin nimic de aceea a cuvintelor pe care le-am moștenit din limba latină. Aceasta înseamnă că materialul lexical pe care l-am împrumutat din slavă (și mai tîrziu din alte limbi) a fost „turnat" în tipare sau modele latinești preexistente, care erau definitiv constituite în momentul în care a început să se manifeste această influență. Fiind, în linii mari, formată ca idiom de-sine-stătător, limba română a putut să asimileze un număr impresionant de împrumuturi străine (și în primul rînd slave), fără ca să-și schimbe structura gramaticală și, implicit, caracterul ei latin.

Pentru a demonstra acest lucru, este suficient să ne referim, mai întîi, la verbele care figurează pe lista de mai sus. Ceea ce este de-a dreptul izbitor e faptul că absolut toate aceste verbe se conjugă asemenea lui *albi*, *înflori*, *luci*, *lăți*, *uni* etc., care sînt de origine latină. Prin urmare, paralel cu *lucesc*, *înfloresc* etc., spunem și: *hrăn-esc*, *iub-esc*, *munc-esc*, *plăt-esc*, *top-esc* etc., folosindu-ne de elementul flexionar *-esc*, care nu reprezintă altceva decît sufixul latinesc *-isc* devenit în românește -esc. Dacă ne vom referi și la substantivele de origine slavă (de pildă: *ceas*, *trup*, *glas*, *prieten* etc.), vom observa cu ușurință că acestea se articulează cu -ul, care este însă un element de origine latină, dezvoltat din pronumele demonstrativ *ille*. Tot așa, desinența -uri din *gînduri* (pluralul lui *gînd*, substantiv de origine maghiară) este categoric lat. *-ora*, care s-a transformat mai întîi în *-ure* și apoi în *-uri*. Aceasta înseamnă că latinescul *tempora* (pluralul lui *tempus*) a fost moștenit, în românește, și a devenit, în mod normal, *timp*-uri. Ulterior, acest *-uri* a fost izolat din *timpuri* sau din alte substantive neutre de origine latină și a fost adăugat unor împrumuturi de proveniență slavă, maghiară, turcă etc., ajungîndu-se la: *ceasuri*, *gînduri*, *drumuri*, *geamuri* și altele. Exemplele de acest fel ar putea fi ușor înmulțite pentru a se demonstra că, de fapt, nelatinești sînt numai rădăcinile unor cuvinte, pe cînd partea lor finală este latinească, deoarece desinențele, articolele și sufixele gramaticale care se schimbă în cursul flexiunii sînt indiscutabil și în întregime de origine latină.

Cu foarte multă dreptate s-a spus că, în limba română, nu putem construi măcar o propoziție (oricît de scurtă ar fi ea) recurgînd exclusiv la cuvinte și mai ales la elemente flexionare nelatinești. Pentru a ne convinge de acest adevăr, acad. A l. R o s e t t i (în *op. cit.*, p. 293—294) alege patru cuvinte de origine slavă *(a iubi, prieten, scump* și *drag)* cu ajutorul cărora construiește propoziția: *Iubesc pe prietenii mei dragi*. În aparență, această propoziție conține exclusiv elemente slave, dar la un examen lingvistic mai riguros constatăm că, de fapt, sînt slave numai rădăcinile celor patru cuvinte, pe cînd elementele gramaticale de care ne-am servit pentru a putea construi această propoziție sînt indiscutabil și exclusiv latinești. Astfel, -esc provine din lat. *-esco*, pe (care servește la construirea complementului direct exprimat printr-un nume de persoană) este prepoziția latinească *per*, *-i* (marcă a pluralului și articol) provine din latinescul *illi*, mei este pluralul lui *meu* (adjectiv posesiv explicabil prin lat. *meus*), iar *i* din *dragi* este și el tot un element latinesc, pe care îl regăsim, spre exemplu, în *buni* (pluralul lui *bun*) moștenit în întregime din latină, deci atît cu rădăcina, cît și cu desinența *-i (boni*, pluralul lui *bonus*, a devenit *buni)*. Mergînd pe urmele lui B. P. H a s d e u (care procedase

cel dintîi în felul acesta), acad. Al. Rosetti face o convingătoare demonstrație a latinității limbii române și conchide că aceasta este un idiom romanic sau neolatin, care a suferit pur și simplu o serie de influențe străine, în cadrul cărora cea slavă ocupă, de bună seamă, locul preponderent. Aceste influențe și în mod deosebit cea veche slavă conferă limbii noastre o anumită individualitate în raport cu celelalte idiomuri neolatine, care conțin și ele numeroase elemente nelatinești, dar acestea provin din cu totul alte surse.

ÎMPRUMUTURI LEXICALE DE ORIGINE MAGHIARĂ

Conviețuirea românilor cu maghiarii în Transilvania și, în general, *contactele directe* îndelungate dintre cele două popoare au dus la o influență lingvistică reciprocă manifestată exclusiv în domeniul lexicului și, într-o foarte mică măsură, al formării cuvintelor.

Cu oarecare aproximație se poate afirma că începuturile influenței maghiare asupra vocabularului românesc datează de prin veacul al XI-lea sau chiar cu un secol mai devreme (dacă admitem opinia lui Ovid Densusianu). În urma constituirii statului feudal ungar (pe la sfîrșitul veacului al X-lea), acesta și-a extins stăpînirea asupra Transilvaniei, cucerind formațiunile statale românești existente în această provincie. Influența maghiară a început să se accentueze după ce majoritatea populației românești de peste munți a fost adusă în stare de dependență față de cuceritori. Ceea ce a mai contribuit la intensificarea ulterioară a acestei influențe au fost și colonizările pe care statul feudal maghiar le-a făcut în Transilvania cu scopul de a-și consolida stăpînirea asupra acestei provincii. În general vorbind, elementele lexicale de origine maghiară pot fi împărțite în două mari categorii, și anume: o parte care se întîlnesc exclusiv în graiurile din Transilvania și o altă parte care sînt folosite pe întregul teritoriu lingvistic dacoromân. Dintre cele dintîi pot fi amintite, spre exemplu: *bai* „necaz", *bolînd* „nebun", „smintit", *chefe* „perie", *făgădău* „han, ospătărie, cîrciumă", *gealău* „rindea", *ilău* „nicovală", *sabău* „croitor", *sămădău* „persoană care ține contabilitatea cuiva", *ponoslui* „a ponegri, a defăima" și multe altele (după Tamás Lajos: *2605*), care prezintă mai puțin interes tocmai pentru că au un pronunțat caracter regional. Spre deosebire de acestea, alte împrumuturi din maghiară au devenit ori tind să devină populare, ceea ce înseamnă că se întrebuințează și în alte provincii, nu numai în Transilvania, fără a putea fi totuși considerate literare. Din această categorie fac parte: *alean* „dor, melancolie", *aldămaș* (rostit prin metateză și *adălmaș*), *imaș* „izlaz, pășune" sau *cătană* „soldat, ostaș" (înregistrat și în DEX cu întreaga lui familie lexicală: *cătănie, cătăni, cătănime* etc.).

O situație specială are vileag „lume, mulțime de oameni", folosit numai în expresia *a da* (ori *a scoate*) *în vileag* „a face cunoscut, a divulga". În DLRM și în DEX cuvîntul este socotit „popular", dar nimic nu ne împiedică să-l considerăm chiar literar. Alături de *vileag* ar putea fi pus fedeleș, atestat în mai toate regiunile țării, de obicei cu sensul de „butoi mic de forme diferite, în care se ține sau se transportă apa". În afara mediului rural, ceilalți vorbitori de limba română cunosc acest cuvînt în special din expresia *a lega (pe cineva) fedeleș* (adică foarte strîns).

Cele mai interesante și mai importante împrumuturi de origine maghiară sînt, desigur, acelea care pot fi considerate generale ori foarte cunoscute în limba română actuală. Iată mai întîi o listă bogată (însă nu și completă) de substantive: *belșug, chin, chip, dijmă, fel, gazdă, gînd* (pătruns, probabil, prin filieră slavă), *ham, helșteu, hotar* (de la care a fost derivat verbul

hotărî, inițial cu sensul de „a trage un hotar"), *labă, lacăt, lăcătuș, lăcaș* (modificat în *locaș* sub influența lui *loc* < lat. *locus*), *meșter* și *meșteșug, neam, oraș, pildă, raită, răvaș, sălaș, seamă* (rostit în limba veche și în cea populară *samă*), apoi *sicriu, șoim, tobă, vamă* și altele. La acestea ar putea fi adăugate a d j e c t i v e l e: *beteag, chipeș, gingaș, uriaș* și *viclean* (care este, de fapt, o rostire „hipercorectă" în loc de mai vechiul *hiclean*, provenit, la rîndul lui, din magh. *hitlen*). Dintre v e r b e l e cu rădăcină maghiară, cele mai multe au primit, în limba română, sufixul *-ui*, care este de origine slavă. Ele sînt: *alcătui, bănui, bizui, bîntui, cheltui, chibzui, făgădui, îngădui, sudui, tăgădui, tămădui* și altele, care se conjugă după modelul verbelor moștenite din latină ori create în limba română de la rădăcini latinești.

Tot din maghiară am primit și cîteva sufixe, în general neproductive în limba actuală. Cele care se explică exclusiv prin această limbă sînt: -șug (din *beteșug, meșteșug, vicleșug* și altele), -șag (cu ajutorul căruia s-au format *rămășag, vălmășag* etc.) și -ău (pe care îl avem în cuvinte ca *ferăstrău, mestecău, nătărău, făgădău, sămădău* etc.). Dintre ultimele, unele sînt formate în românește, iar altele sînt împrumutate direct din maghiară.

Ultima chestiune care mai trebuie lămurită este prezența unui număr relativ mare de elemente lexicale maghiare pe întregul teritoriu lingvistic dacoromân. Dintre savanții români, în special O v i d D e n s u s i a n u a arătat că generalizarea unor cuvinte maghiare în limba noastră se explică ușor dacă ne amintim trecutul istoric al țărilor românești. După cum se știe, între populația din Transilvania (singura care a conviețuit cu ungurii) și cea din Moldova sau Țara Românească au existat legături permanente și variate, începînd cu cele determinate de mișcările de t r a n s h u m a n ț ă ale păstorilor români și terminînd cu relațiile de ordin politic, economic și cultural dintre cele trei mari provincii românești. În afară de relațiile amintite, mai trebuie avute în vedere și schimburile de populație sau colonizările propriu-zise. Astfel, foarte mulți moldoveni și munteni nu sînt altceva decît urmașii coloniștilor români emigrați din Transilvania. Tot așa, conform unor statistici efectuate după anul 1878, aproximativ 80 000 dintre locuitorii Dobrogei sînt veniți tot din Transilvania. În felul acesta, nu este deloc de mirare că o bună parte dintre elementele maghiare pătrunse mai întîi în vorbirea românilor de peste munți s-au răspîndit și în celelalte regiuni ale țării, devenind o parte integrantă a vocabularului românesc general[1].

3. ÎMPRUMUTURI LEXICALE DE ORIGINE TURCEASCĂ

Următoarea influență veche, asupra căreia e necesar să ne oprim, fie și pe scurt, este influența t u r c ă o s m a n l i e. Ea a început să se manifeste asupra limbii române prin secolul al XVI-lea, deci după ce Țara Românească și Moldova au devenit vasale Imperiului otoman. În urma instaurării dominației turcești, domnitorii români au fost, la început, confirmați prin investitura sultanului, iar apoi numiți direct de Poarta otomană. Interesați fiind în menținerea suzeranității și realizării celor mai diverse profituri, turcii au monopolizat întregul comerț exterior al țărilor române, impunîndu-le acestora o triplă dominație: *politică, administrativă* și *economică*. În timpul *epocii*

[1] Pentru acestea din urmă, vezi mai ales T a m á s L a j o s, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* (unter Berücksichtigung der Mundartwörter), Budapest, 1966, unde se arată că elementele lexicale de origine maghiară răspîndite pe întreg teritoriul lingvistic dacoroman se ridică la aproape 200 (mai precis: 195 de cuvinte).

fanariote (care a durat de la *1711* pînă la *1821*), influența turcă a atins punctul culminant, ca dealtfel și cea neogreacă, despre care va fi vorba imediat. Întrucît populația românească, aparținînd tuturor categoriilor sociale, a fost obligată să intre în contact cu administrația otomană, limba română s-a îmbogățit în primul rînd pe plan strict lexical și, în al doilea rînd, în domeniul formării cuvintelor prin procedeul derivării cu sufixe. Cuvintele împrumutate din turcă au avut fie caracter popular, fie caracter oficial. Cele din ultima categorie au fost introduse și, uneori, impuse de numeroșii funcționari turci și greci pe care Poarta otomană îi avea în permanență în cele două principate române. După înlăturarea stăpînirii fanariote, termenii politici, administrativi și militari de origine turcească au început să iasă din uz, iar după proclamarea independenței României au dispărut chiar definitiv. În această situație sînt, printre altele: *agă, pașă, caimacam* „locțiitor de domn", *capuchehaie* „reprezentant al domnitorilor români la Constantinopol", *haraci* „tribut anual plătit turcilor", *hochim* „ordin scris care emana direct de la sultan", *tergiman* „tălmaci, interpret", *buiurdismă* „rezoluție", *geremea* „amendă, pedeapsă în bani" și multe altele, pe care nu le mai menționăm, tocmai fiindcă au dispărut pentru totdeauna. Elementele turcești care au fost asimilate de limbă și care au devenit chiar populare sînt mult mai numeroase, mai importante și mai interesante. O clasificare a lor pe sfere semantice sau după domeniile cărora le aparțin noțiunile denumite de ele ar fi, desigur, instructivă, însă ar ocupa prea mult spațiu. Din această cauză ne mulțumim cu enumerarea împrumuturilor turcești dintr-un singur domeniu, și anume acela al a l i m e n t a ț i e i: *acadea*, folosit de obicei la plural (*acadele*), *baclava, cafea* (care a devenit un termen internațional), *cașcaval* (în turcă de origine italiană), *cataif, chebap, chiftea* (cu varianta învechită *cheftea* și cu cea hipercorectă *piftea*), *ciorbă, ciulama, ghiveci, halva, iahnie, iaurt, iofca, magiun, mezel, musaca, peltea* (cu varianta *beltea*), *pilaf, rahat, sarailie, sarma, susan, șerbet, telemea, tuslama* și altele. După cum s-a putut observa chiar din exemplele citate în această listă, multe împrumuturi de origine turcească se pot recunoaște după terminația lor, care este, foarte adesea, *á* sau *eá*. Iată noi fapte (din alte domenii) pe care le adăugăm la cele menționate mai înainte: *balamá, basmá, biná, cazmá, cherhaná, damblá, haimaná, macará, mucavá, mușamá, mahalá, paftá, pará, șandramá, zalhaná* etc. Dintre cele terminate în *eá* (de asemenea foarte numeroase) citām pe: *beleá, cerceveá* (cu variantele *gergeveá* și *giurgiuveá*), *cheresteá, dușumeá, ghiuleá*, apoi *pătlăgeá, peruzeá, safteá, tejgheá, zahereá* și altele, care arată cît de numeroase și de variate sînt domeniile în care s-a manifestat influența turcă veche sau osmanlie (din turca modernă am primit puține cuvinte, de exemplu *canat* și *casap*). Multe cuvinte de origine turcească sînt foarte uzuale chiar în româna contemporană. La cele deja amintite mai adăugăm cîteva care fac parte din vocabularul fundamental al limbii române actuale: *chef, chior, chirie, ciomag, cîntar, dușman, hal, moft, murdar, pará, soi* și *zor* (frecvent în diverse locuțiuni și expresii: *de zor, a da zor, a lua la zor* etc.).

În încheiere, menționăm că tot din turcă am primit și unele sufixe care au dat naștere la derivate românești: **-giu** (din *laptagiu, barcagiu, reclamagiu, scandalagiu* etc.); **-liu** (care a fost desprins din *chefliu* și s-au format, apoi, cu ajutorul lui *hazliu, durduliu* etc.); **-lîc** (din *crailîc, haimanalîc, savantlîc*) și altele. În urma acestei precizări, se întregește ideea generală pe care trebuie să ne-o facem despre influența turcă osmanlie, a cărei acțiune a încetat definitiv după ce România și-a dobîndit independența de stat, în anul 1877.

Pentru o clasificare a elementelor turcești pe domenii de activitate, pentru adaptarea fonetică a acestora, ca și pentru împrejurările istorice în care s-a manifestat influența turcă asupra limbii române, vezi mai pe larg *ILRLIT* (p. 408–422) și Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române* (vol. I: *Introducerea* și vol. II *Vocabularul*), București, 1900.

4. ÎMPRUMUTURI LEXICALE DE ORIGINE GRECEASCĂ

Anterior și, apoi, paralel cu influența turcă osmanlie, s-a exercitat asupra limbii române influența grecească, ale cărei urme se mai văd și astăzi tot în domeniul vocabularului. Faptul că această influență a crescut odată cu stăpînirea turcească se explică prin aceea că, alături de comandanții turci, veneau, în Muntenia și în Moldova, o serie de funcționari greci, care îndeplineau diverse slujbe și, în primul rînd, pe aceea de interpreți. Mai tîrziu, Poarta otomană a început să numească, în principatele române, domnitori greci, cunoscuți sub numele de „fanarioți". Denumirea aceasta provine de la cartierul *Fanar* din Constantinopol, unde locuiau reprezentanții nobilimii grecești intrate în slujba sultanilor turci, după căderea Imperiului bizantin în anul 1453.

Printre cuvintele românești de origine grecească (adică intrate în limba noastră după ce aceasta era în linii mari constituită), deosebim două straturi mai importante, corespunzînd celor două perioade și deci aspecte fundamentale pe care le cunoaște această influență asupra limbii române. E vorba, mai întîi, de influența greacă bizantină (care s-a exercitat asupra românei aproximativ între secolele al VII-lea și al XV-lea) și, apoi, de influența greacă modernă, numită încă și neogreacă. Întrucît nu dispunem de texte scrise în limba română mai devreme de secolul al XVI-lea, în multe cazuri e greu de știut dacă un cuvînt grecesc aparține perioadei bizantine sau neogrecești. Tot așa, nu știm întotdeauna exact dacă elementele lexicale grecești ne-au venit direct din această limbă sau prin filieră slavă (ca în cazul lui: *argat*, *camătă*, *cămin*, *colibă*, *crin*, *drum*, *hîrtie*, *orez*, *sfeclă* și multe altele).

În lucrarea sa *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea* (București 1966), H. Mihăescu a încercat să separe împrumuturile bizantine directe de cele indirecte, arătînd pentru fiecare în parte căile lor de penetrație în limba română. După opinia (discutabilă, desigur) a acestui autor, numărul elenismelor primite de noi direct din greaca bizantină e foarte mic (vezi p. 103–127 ale lucrării citate). Apariția lor în limba noastră se explică prin aceea că, de la *917* la *1185*, Dobrogea s-a aflat sub dominația bizantină, iar de la *1018* la *1185* Dunărea a marcat frontiera septentrională sau nordică a Imperiului bizantin. Numai în această epocă populația romanizată din ținuturile dunărene a putut veni în contact nemijlocit cu Bizanțul, ceea ce explică unele influențe lexicale directe asupra vocabularului românesc, dintre care cităm: *agonisi*, *arvună*, *cort*, *cucură* „tolbă de săgeți", *folos*, *flamură*, *mătase*, *mînie*, *omidă*, *prisos*, *scafă* „vas de lemn, cupă, căuș", *stol*, *traistă*, *urgie*, *urgisi* și altele mai puțin sigure. Faptul că flota bizantină a circulat pe Dunăre pînă la Porțile de Fier explică de ce și unele toponime românești dintre cele mai importante (*Constanța*, *Sulina* și *Calafat*) sînt, foarte probabil, tot de origine grecească.

Pînă la contactul direct și mai strîns cu grecii, o serie de termeni bizantini au pătruns, în limba română, prin intermediul slavilor meridionali, care (sub forma unor mase compacte) se interpuneau între lumea grecească și populația romanizată din ținuturile dunărene. Pe această cale am primit îndeosebi

termeni religioşi de origine grecească, deoarece atît slavii din sudul Dunării, cît şi bulgarii asimilaţi de aceştia au adoptat creştinismul de rit bizantin. Introducerea liturghiei la slavi şi apoi (prin intermediul acestora la români), precum şi constituirea unei ierarhii bisericeşti după modelul celei bulgare s-au soldat cu crearea unei bogate terminologii ecleziastice (în sensul cel mai larg al cuvîntului): *acatist, arhiepiscop, arhiereu, arhimandrit, catapeteasmă, ctitor, egumen, evanghelie, fariseu, icoană, ieromonah, iconostas, idol, liturghie, mănăstire, mătanie, mitoc, mitră, mitropolit, mitropolie, osana, paraclis, parastas, patrafir, patriarh, protopop, psalm, psaltire, satană, smirnă* şi altele. Deşi cărţile de ritual foloseau limba slavonă, unii ierarhi erau greci de origine, deci prin ei influenţa bizantină s-a putut manifesta şi direct, nu numai prin mijlocire slavă. Iată de ce, pentru unii dintre termenii citaţi mai sus, nu este greşit dacă admitem o dublă provenienţă: slavă şi bizantină.

În ceea ce priveşte elementele de origine n e o g r e a c ă, acestea sînt mult mai numeroase şi au intrat, în limba română, odată cu răspîndirea culturii greceşti în Muntenia şi în Moldova. Această cultură (la care aveau acces aproape exclusiv clerul şi clasa boierească) a pătruns la noi prin biserică, prin şcoală, prin cancelariile domneşti (care se foloseau de cărturari greci) şi prin numeroasele traduceri care s-au făcut din greceşte în româneşte. Întrucît perioada de influenţă maximă a limbii neogreceşti corespunde indiscutabil epocii fanariote (*1711—1821*), se obişnuieşte ca împrumuturile din neogreacă să fie împărţite în două categorii, care nu pot fi întotdeauna strict delimitate. E vorba de împrumuturile anterioare epocii fanariote şi de cele efectuate chiar în decursul acestei perioade (ultimele se mai numesc şi f a n a r i o t i s m e). Mai ales între 1780 şi 1821 se deschid la noi şcoli greceşti, boierii angajează preceptori greci pentru fiii lor (care adeseori nu mai ştiu să vorbească şi să scrie româneşte), iar în cancelariile domneşti şi în majoritatea bisericilor este introdusă limba neogreacă. În aceste condiţii, nu e de mirare că au pătruns, în limba română, foarte multe cuvinte greceşti, iar protipendada celor două principate a adoptat chiar un fel de jargon grecizant care va fi ridiculizat, mai tîrziu, de către unii dintre poeţii şi scriitorii noştri din secolul al XIX-lea.

Însuşi cuvîntul *protipendadă*, care literal înseamnă „prima cincime" şi vine din ngr. *protipentás* (gen. *-ádos*) datează chiar din această epocă. Sensul lui iniţial a fost de „boierime alcătuită din cele cinci ranguri mai înalte de funcţionari ai statului": *logofăt, vornic, hatman, postelnic* şi *agă*).

Asemenea împrumuturilor de origine turcă, şi cele greceşti se pot recunoaşte, uneori, tot după partea lor finală (de exemplu *-icós* în: *plicticos, politicos, simandicos, tacticos, nevricos* şi *economicos* (provenit din mai vechiul *iconomicos*) sau **-isi** în: *aerisi, agonisi, chivernisi, hiritisi* „a felicita", *molipsi, plictisi, sinchisi, zaharisi* etc.

Elementele de origine neogreacă pot fi clasificate, pe de o parte, în funcţie de domeniul în care s-au folosit (vezi pentru detalii ILRLIT, p. 429—432), iar, pe de altă parte, în funcţie de caracterul lor c u l t (*diată* „testament", *rigă, plastograf, efor, epitrop, partidă, caligrafie, tipografie, catagrafie* etc.) sau p o p u l a r şi f a m i l i a r (*taifas, sindrofie, ifos(e), lefter, fandosi* şi altele). Comparînd între ele ultimele două influenţe, vom spune că majoritatea împrumuturilor neogreceşti au avut un caracter livresc şi oficial. Cu timpul, cele mai multe şi-au pierdut viabilitatea şi au dispărut definitiv din limbă, spre deosebire de cele turceşti care au fost, în mai mare măsură, asimilate de limba populară.

ÎMPRUMUTURI LEXICALE NEOLOGICE

Exceptînd cîteva elemente neogrecești, care există și azi în limbă și care au caracter internațional (*caligrafie, ortografie, tipografie* etc.), toate celelalte împrumuturi lexicale discutate pînă aici au contribuit numai la î m b o g ă ț i r e a vocabularului românesc, dar nu și la m o d e r n i z a r e a acestuia, realizată mai ales cu ajutorul neologismelor de origine latino-romanică și germanică. După cum va rezulta din întreaga discuție care urmează, fondul lexical neologic al limbii române este extrem de bogat și de variat ca origine sau proveniență. Dacă ținem seama de ceea ce înregistrează ultimele noastre lucrări lexicografice (și în primul rînd DN_3), precum și de ceea ce ar merita să figureze în dicționare, putem afirma că româna actuală dispune de circa *40 000* de neologisme, fără să socotim și termenii tehnico-științifici de strictă specialitate.

Etimologic vorbind, prin n e o l o g i s m înțelegem orice cuvînt nou apărut într-o limbă oarecare, indiferent dacă acesta e un împrumut sau reprezintă o creație internă a limbii respective prin derivare, compunere etc. (cf. grec. *néos* „nou" și *lógos* „cuvînt, vorbă"). În lingvistica românească sînt socotite neologisme în special împrumuturile pe care româna le-a făcut din limbile apusene ori direct din latină pe cale savantă. Aceasta nu înseamnă că nu există și neologisme create în interiorul limbii române. Un cuvînt cum este apoetic e format din prefixul neologic *a-* + adj. *poetic* (împrumutat din franceză). Precum vedem, dacă se combină două elemente formative neologice, rezultă tot un neologism. Uneori e suficient ca un singur element component să fie neologic pentru a se ajunge la același rezultat. Astfel, *nefavorabil* este și el un neologism, chiar dacă în structura lui intră vechiul prefix românesc *ne-* (de origine slavă). Acest prefix a fost însă atașat la o temă neologică (adj. *favorabil*), ceea ce face ca și derivatul obținut să aibă același statut. Într-o situație similară sînt și derivatele de felul lui gîndirism, trăirism și sămănătorism, care denumesc binecunoscutele curente ideologice și care sînt formate cu ajutorul unui sufix neologic internațional *(-ism)* adăugat la teme vechi și populare. Întrucît noțiunile pe care le denumesc aceste cuvinte sînt „culte", includem în rîndul neologismelor și derivatele amintite mai sus, dar în discuția care urmează nu ne interesează decît ceea ce am împrumutat din alte limbi.

Unele calcuri *savante* de felul lui întrevedea, supraveghea și altele (pentru care vezi discuția de la începutul acestui capitol) constituie și ele neologisme, întrucît sînt necunoscute limbii populare și nu apar atestate pînă în secolul trecut.

O altă precizare care se mai impune este că orice cuvînt așa-zis i n t e r n a ț i o n a l trebuie considerat neologism, indiferent de vechimea lui în limbă. Astfel, filozof și filozofie (împrumutate mai întîi din grecește: *filósofos* și *filosofía*) sînt atestate, în românește, încă din secolul al XVII-lea, dar aceasta nu ne împiedică să le includem în categoria neologismelor, din moment ce (sub o formă identică sau foarte asemănătoare) ele se mai întîlnesc în franceză, italiană, germană, engleză, rusă și multe alte limbi de cultură și de civilizație.

Procesul de *modernizare* și de *îmbogățire* masivă a lexicului românesc a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului trecut. Acest dublu proces s-a intensificat pe la mijlocul secolului al XIX-lea și după realizarea Unirii (în anul 1859). Lunga perioadă de timp pe care o avem în vedere se mai caracterizează prin dispariția unor turcisme, grecisme și elemente lexicale de alte origini, cărora le-au luat locul neologisme de proveniență latino-romanică, în general, și franceză, în special. Cităm cîteva exemple, dintre cele care ni se par mai semnificative. În locul lui *olac* au apărut curier, mesager etc.; persoană și individ s-au substituit lui *ipochímen*; nobil l-a eliminat complet pe *evghenicós;* testament a provocat dispariția ve-

chiului sinonim *diată*; inventar și recensămînt au dus la arhaizarea lui *catagrafie*; regiment și colonel au înlocuit pe *polc* și, respectiv, pe *polcovnic*; ordonanță a luat locul lui *vistavoi*; *ucaz* a dispărut în fața lui ordin, comandă și decret; raport și referat au înlăturat, pentru totdeauna, pe *doclad*, iar funcționar s-a instalat definitiv în locul vechiului *cinovnic*, pentru care textele secolului al XIX-lea ne oferă încă destule atestări.

Tot în veacul trecut s-au purtat și cele mai aprinse discuții pe tema utilității neologismelor, ca și a surselor principale din care limba noastră trebuia să se alimenteze pentru a-și îmbogăți vocabularul. Ca o regulă generală, se poate spune că neologismele care proveneau din latină sau dintr-o limbă romanică au fost mult mai ușor acceptate, în românește, decît împrumuturile de alte origini (cîteodată imposibil de asimilat).

Unii cărturari din secolul trecut (sau mai aproape de epoca noastră) respingeau orice împrumuturi neologice, chiar cînd acestea erau de origine latino-romanică. Partizani convinși ai unui purism și al unui neaoșism din cale-afară de exagerate, ei propuneau, spre exemplu, să spunem gît-legău (în loc de *cravată*), nas-suflete și nas-ștergău (în loc de *batistă*), stelămînt (pentru *astronomie*), departe-vorbitor (în locul lui *telefon*), de-sine-mișcător (pentru *automobil*) și multe altele de acest fel, care nu au rămas și nici nu puteau să rămînă în limbă. Numai învingîndu-se asemenea prejudecăți și altele (mai puțin bizare) a fost posibilă îmbogățirea vocabularului românesc cu un număr impresionant de neologisme, care au schimbat fața limbii noastre și care aparțin celor mai variate domenii ale vieții materiale și spirituale.

Un număr relativ mic de termeni neologici (a căror origine este latino-romanică) au pătruns în românește încă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea prin intermediul limbilor p o l o n ă, r u s ă și n e o g r e a c ă. Aceasta înseamnă că la constituirea vocabularului neologic românesc au contribuit destul de multe limbi, dar nu vom examina aici decît influențele mai importante și cu adevărat moderne. În ordine cronologică, prima dintre aceste influențe este cea l a t i n ă s a v a n t ă, ale cărei începuturi timide (legate îndeosebi de activitatea cronicarilor noștri) pot fi plasate în secolul al XVII-lea. Ulterior, grație în special corifeilor „Școlii ardelene" și reprezentanților „curentului latinist", vocabularul limbii române s-a îmbogățit cu un număr apreciabil de neologisme luate direct din latină pe cale livrescă. Aceste neologisme trebuie deosebite cu grijă de cuvintele pe care le-am moștenit din aceeași limbă și care (datorită vechimii lor foarte mari) au evoluat mult din punct de vedere fonetic și chiar semantic. Astfel, *clarus* a fost o dată moștenit și a devenit *chiar*, iar a doua oară a fost împrumutat ca neologism, în secolul al XIX-lea, și a dat *clar*. Alte exemple de asemenea d u b l e t e e t i m o l o g i c e (cu primul element moștenit și al doilea împrumutat) sînt următoarele: *frupt-fruct*, *bășică-vezică*, *femeie-familie*, *bătrîn-veteran*, *arină* (reg.) „nisip" și *arenă* (ultimul foarte evoluat din punct de vedere semantic). Faptul că unele dintre neologismele citate ne-au putut veni și din limba franceză sau italiană este încă un indiciu că majoritatea împrumuturilor neologice românești au ceea ce ne-am obișnuit să numim e t i m o l o g i e m u l t i p l ă. Există, desigur, și neologisme care (cel puțin formal) se explică exclusiv prin latină, cum sînt, de pildă: *adagiu*, *ambigen*, *adnota*, *aproba*, *biblie*, *cabalin*, *colocviu*, *dormita*, *dormitor*, *elibera*, *fabulă*, *insulă*, *literă*, *omite*, *paupertate*, *pictor*, *pictură*, *premiu*, *probă*, *rege*, *satisface*, *testimoniu*, *tezaur*, *traduce*, *uzufruct* etc. În foarte multe cazuri trebuie să admitem o etimologie dublă, adică latino-franceză, latino-italiană, latino-germană etc., sau să acceptăm părerea conform căreia unele neologisme se explică formal prin latină, iar semantic prin franceză ori și prin această limbă (cf.: *efect*, *impozit*, *spirit*, *virtute* și altele, care, sub raportul

formei, seamănă cu lat. *effectus, impositum, spiritus, virtus, -utis* etc., dar din punct de vedere semantic corespund mai ales substantivelor franţuzeşti: *effet, impôt, esprit, vertu* ş.a.m.d.).

În procesul de modernizare, internaţionalizare şi relatinizare a vocabularului românesc un rol important revine, desigur, **influenţei italiene**, care a contribuit şi ea la schimbarea fizionomiei lexicale a limbii noastre prin neologismele pe care ni le-a furnizat începînd cu secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea (epoca primelor contacte culturale italo-române). În această perioadă, stolnicul *Constantin Cantacuzino*, spre exemplu, studiază în Italia (la Padova) şi îndeplineşte misiuni diplomatice, iar călătorul italian *Anton Maria Del Chiaro* devine secretar al lui Constantin Brîncoveanu (începînd din 1709) şi apoi al lui Ştefan Cantacuzino (domn al Ţării Româneşti între 1714—1715).

Şi mai vechi decît contactele culturale sînt legăturile comerciale dintre Italia şi ţările româneşti, fiindcă ultimele datează (cum a arătat Nicolae Iorga) încă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi din prima jumătate a veacului al XIV-lea, cînd o serie de negustori italieni (genovezi şi veneţieni) au ajuns cu corăbiile lor pînă la gurile Dunării. Numai aşa ne putem explica faptul că una dintre primele monede menţionate în documentele slavo-române este *ducatul* (cuvînt de origine italiană: *ducato*). Pentru unele detalii, vezi Lucia Djamo-Diaconiţă, în SCL XXI (1970), nr. 5, p. 577—580.

În epoca fanariotă (care a favorizat procesul de occidentalizare a culturii noastre), cele mai multe italienisme au pătruns în româneşte prin intermediul limbii neogreceşti, tot aşa cum în Transilvania au intrat prin filieră austro-ungară. În mod special ne interesează, desigur, acele neologisme de origine italiană pe care le-am primit direct îndeosebi în secolul al XIX-lea (prin Ion Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, Gheorghe Asachi, Alexandru Odobescu, Nicolae Filimon etc.) sau chiar în veacul al XX-lea, graţie mai ales lui G. Călinescu şi altor cărturari influenţaţi de limba şi cultura italiană. O bună parte dintre italienismele existente în limba română aparţin, precum se ştie, terminologiei muzicale şi au, de obicei, caracter internaţional. Din această cauză nu putem fi, întotdeauna, siguri că le-am primit exclusiv din italiană, însă cel mai normal este să le înregistrăm aici, nepierzînd totuşi din vedere (măcar în unele cazuri) o posibilă etimologie multiplă. Iată o serie de termeni muzicali simţiţi ca tipic italieneşti, chiar dacă unii dintre ei nu lipsesc nici din franceză, engleză, rusă etc.: *adagio, allegro, allegretto, alto, arpegiu, andante, bariton, cantabil, chitară, crescendo, duet, flaut, flautist, grazioso, intermezzo, mandolină, moderato, operă* (muzicală), *partitură, piano, pianissimo, scherzo, solfegiu, solo, tenor, trio, tumultuoso, vibrando, vivace* etc. Tot limbii italiene îi datorăm, printre altele, o mulţime de termeni care aparţin domeniului economic şi financiar-bancar, de exemplu: *acont, agenţie, bancă, bilanţ, cambie, casă* (de bani), *casier, contabil, fisc, falit, gir, gira, liră, manco, scont, scadent, scandenţă, speze* „cheltuială", *valută, virament* şi altele, care ne-au venit, uneori, prin intermediul limbii neogreceşti. Din alte domenii (cum sînt: arhitectura, medicina, politica, sportul, marina, alimentaţia etc.) provin: *ancoră, basorelief, calcio-vecchio, campion, capodoperă, dantesc, fascism, febră, (medic) curant, merceologie, oncologie, reumatism, rizoto, spaghete, spavan, stagiune, traumă, stindard* şi altele, care pot fi găsite în DN_3 ori în alte lucrări lexicografice.

Regional, precum şi la nivelul limbii literare, s-a exercitat asupra românei **influenţa germană**, care e mai veche şi mai accentuată în Transilvania. Privită în ansamblu, această influenţă cunoaşte foarte multe aspecte,

pe care le putem cel mult aminti. E vorba de influenţa şvabilor din Banat, de aceea a saşilor din Transilvania şi de influenţa pe care au exercitat-o nemţii stabiliţi la noi ca mineri, negustori şi îndeosebi industriaşi. La acestea trebuie adăugată influenţa germană determinată de contactul cu civilizaţia apuseană din Austria şi, desigur, cea exercitată prin intermediul cărţilor, adică pe cale cultă. Neputînd trece în revistă toate domeniile în care s-a făcut simţită influenţa germană, ne vom mulţumi cu constatarea că ea a lăsat cele mai serioase urme în terminologia tehnico-ştiinţifică. Cităm numai cîteva fapte care confirmă cele spuse mai înainte: *bliţ, boiler, bomfaier, bormaşină, cocs, diesel, drosel, duză, electrobuz, electrocar, fasung, feldspat, foraiber, gater, graifăr, matriţă, rolă, şaibă, şaltăr, şină, ştecăr, valţ, ventil, wolfram* şi altele. După cum s-a văzut chiar din această scurtă listă, mulţi termeni pe care i-am împrumutat din germană sînt cuvinte compuse, cum probează şi exemple (mai mult ori mai puţin recente) de felul celor care urmează: *abţibild, balonzaid, bildungsroman, capelmaistru, crenvurşt*(i), *damenvals* (o deformare a lui *Damenwahl* „alegerea sau selecţionarea doamnelor"), *bruderşaft, glaspapir, glasvand, hinterland, laitmotiv, lebărvurşt, lumpenproletariat, mişmaş, oberliht, patvagon* (*din germ. Pacwagen* "vagon de colete"), *rucsac, şapirograf, şpilhozen, tişlaifăr, ţincvais* şi altele, care au mărit numărul compuselor din limba română şi al căror sens se află în dicţionare. Ceea ce trebuie remarcat în legătură cu unele neologisme pe care le-am primit din limba germană este faptul că ele au rădăcini (iar, uneori, şi sufixe) de origine latină. Comp: *adresant, laborant, secundant, recenzent, repetent, dictat, unicat, gladiolă, provizion, agentură, corectură, rubricatură* etc. Altele sînt, de fapt, chiar cuvinte latineşti, cum se întîmplă cu *acurat, servus* şi *sista*, care au intrat în limba literară din vorbirea ardelenilor culţi influenţaţi de germani. Dacă ţinem seama de originea mai îndepărtată a unor asemenea împrumuturi şi a celor amintite mai înainte (destul de multe la număr), putem conchide că influenţa germană modernă a contribuit şi ea, într-o oarecare măsură, la relatinizarea vocabularului românesc din ultimele două sute de ani.

O bogată bibliografie asupra influenţei germane vechi şi moderne, precum şi a efectelor ei asupra graiurilor noastre populare se găseşte în CTRL (p. 447—454). Dintre contribuţiile mai recente se impune atenţiei în special lucrarea fundamentală a lui Vasile Arvinte: *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten* (nach den Angaben des Rumänischen Sprach-atlasses), Berlin, 1971. Urmărind să clarifice influenţa germană asupra graiurilor populare româneşti, autorul se bazează pe bogatul material dialectal al *Atlasului lingvistic român* (publicat pînă în 1962). Pe lîngă înregistrarea alfabetică şi etimologia împrumuturilor în discuţie, în lucrare se mai studiază repartiţia teritorială a acestora, stratificarea lor riguroasă precum şi modul în care ele au fost integrate în diferite cîmpuri onomasiologice deja existente în limba română.

Cea mai puternică dintre toate influenţele moderne exercitate asupra limbii noastre (începînd, mai ales, cu secolul al XIX-lea) rămîne, indiscutabil, influenţa franceză. Graţie ei, în primul rînd, româna s-a îmbogăţit cu cîteva mii de cuvinte, modernizîndu-şi vocabularul în toate domeniile vieţii materiale şi spirituale. Se poate spune că termenii noştri politico-sociali, militari, administrativi, economici, juridici, filozofici, medicali şi ştiinţifici, în general, sînt în marea lor majoritate de origine franceză ori au, adeseori, o etimologie multiplă (inclusiv franţuzească). Manifestată, la început, adică în secolul al XVIII-lea, prin intermediul fanarioţilor şi al ruşilor (datorită unor împrejurări istorice descrise pe larg în ILRLIT, p. 577—584), influenţa

franceză devine directă și mai profundă în primele decenii ale veacului trecut, cînd încep să sosească la noi unii emigranți francezi, iar mulți tineri români înstăriți merg să studieze la Paris ori se familiarizează cu limba și cultura franceză chiar în țara noastră. Unele condiții, în această privință, au fost create încă din anul 1775, cînd domnitorul Alexandru Ipsilanti a reorganizat învățămîntul din Țara Românească după model francez, ceea ce a însemnat, printre altele, introducerea, în școală, a limbii franceze ca limbă obligatorie, alături de greacă, latină, slavonă și română. Pe lîngă numeroasele *traduceri* care s-au făcut din franceză în tot cursul secolului al XIX-lea și ulterior, ceea ce a determinat amploarea influenței de care ne ocupăm aici au fost, în primul rînd, *relațiile de ordin politic, economic și mai ales cultural* care au existat aproape fără întrerupere între Franța și țara noastră. Datorită acestor condiții și altora (prea cunoscute pentru a mai fi amintite), influența franceză s-a putut manifesta din plin asupra limbii române atît în domeniul v o c a b u l a r u l u i, cît și al f r a z e o l o g i e i, despre care am spus că se ocupă cu studiul îmbinărilor constante de cuvinte (numite, de obicei, *unități frazeologice* și, mai rar, *frazeologisme* sau *grupuri sintactice stabile*). Fără nici o exagerare, se poate spune că, în româna modernă, cele mai multe unități frazeologice sînt de proveniență franceză, dar nimeni nu a întocmit un inventar complet ori măcar cvasiexhaustiv al acestora. Unele dintre aceste unități frazeologice sînt împrumuturi directe, iar altele reprezintă calcuri sau imitații după modelele franțuzești corespunzătoare. Din prima categorie pot fi citate: *artist liric, bal mascat, calcul renal, cordon ombilical, cordon sanitar, critic literar, dans macabru, director general, decret guvernamental, forță motrice, jurnal de bord, metabolism bazal, monolog interior, pareză intestinală, placă turnantă, petrol lampant, tonus muscular* și multe altele, care pot fi găsite în dicționarele românești și în cele franțuzești, unde figurează ca „sintagme stabile", deci ca echivalente reale ori potențiale ale unor cuvinte. Alte frazeologisme românești moderne constituie c a l c u r i, adică traduceri literale după unități frazeologice franțuzești care au o structură identică ori foarte asemănătoare. La exemplele citate în cadrul paragrafului pe care l-am consacrat calculului lingvistic, adăugăm aici: **apă de toaletă** (după frc. *eau de toilette*), **castel de apă** (după frc. *château d'eau*), **cîmp de bătaie** (după frc. *champ de bataille*), **diabet zaharat** (după frc. *diabète sucré*), **duș scoțian** (după frc. *douche écossaise*), **focar de infecție** (după frc. *foyer d'infection*), **ipoteză de lucru** (după frc. *hypothèse de travail*), **materie cenușie** (după frc. *matière grise*), **piatră unghiulară** (după frc. *pierre angulaire*), **rădăcină pătrată** (după frc. *racine carrée*), **turn de fildeș** (după frc. *tour d'ivoire*), **a pierde din vedere** (după frc. *perdre de vue*), **a se da în spectacol** (după frc. *se donner en spectacle*), **a face act de prezență** (după frc. *faire acte de présence*) și multe altele, care pot fi clasificate după diverse criterii, începînd cu structura lor morfo-sintactică și terminînd cu particularitățile de ordin semantic sau cu apartenența la anumite domenii de activitate.

Cît privește împrumuturile lexicale propriu-zise (singurele care au fost mai mult studiate), acestea sînt foarte numeroase, dar ele nu reprezintă, în nici un caz, aproape 40% din lexicul românesc modern, cum rezultă dintr-o statistică adeseori citată, care aparține lui D. M a c r e a și ale cărei neajunsuri le-am arătat în *Probleme de etimologie* (p. 109 și urm.). Lăsînd la o parte numeroasele greșeli care există în dicționare și mai ales în DLRM (după care a fost întocmită statistica amintită), ceea ce rămîne indubitabil e faptul că numărul neologismelor de proveniență franceză e totuși uriaș (ca dealtfel și al frazeologismelor de genul celor amintite mai sus).

Majoritatea împrumuturilor lexicale de origine franceză au pătruns în limba română pe calea scrisă, iar aspectul lor grafic s-a impus, adeseori, în pronunţarea românească literară. Numai aşa se explică faptul că noi rostim *automobil* (nu *otomobil*) şi la fel: *bacalaureat*, *certificat*, *convoi*, *mercerie*, *pension*, *sergent*, *septicemie* etc. Există, desigur, şi numeroase cazuri cînd pronunţarea din franceză s-a menţinut în limba română, cum dovedesc exemplele de felul lui *coşmar* (< frc. *cauchemar*), *faleză* (< frc. *falaise*), *fular* (< frc. *foulard*), *antet* (< frc. *en-tête* „în frunte") ş.a.m.d. Uneori, acelaşi termen franţuzesc a fost o dată împrumutat pe cale directă sau orală şi altă dată pe cale scrisă, adică livrescă, ceea ce a dus la apariţia unor forme duble nediferenţiate semantic: *santimă* şi *centimă* (< frc. *centime*), *pănsion* şi *pension* (< frc. *pension*), *semplu* şi *simplu* (< frc. *simple*) etc. În multe cazuri, formele pătrunse pe cale orală au fost eliminate, cu timpul, fiindcă erau simţite ca inculte, iar celelalte s-au instalat definitiv în limba literară (*centimă*, *pension*, *simplu* şi altele). Numai în mod excepţional cele două forme s-au specializat din punctul de vedere al sensului, transformîndu-se în unităţi lexicale distincte. Astfel, bor şi bord (ambele din frc. *bord*) sau rever şi revers (provenite din frc. *revers*) sînt, în planul sincroniei, cuvinte diferite, întrucît spunem cu toţii „*borul* (ori *borurile*) pălăriei", însă „*bordul* unei nave" sau „*reverul* hainei", paralel cu „*reversul* medaliei" (după frc. *le revers de la medaille*).

Cele mai multe dintre neologismele pe care le-am împrumutat din franceză au rămas în limbă şi aceasta e principala dovadă că ele erau mai mult ori mai puţin necesare. În imensa lor majoritate, aceste neologisme sînt înregistrate şi în recentele noastre dicţionare, însă lipsesc chiar din DN_3: *afaziologie*, *buscula*, *colinar*, *evenimenţial*, *recamier*, *semiotician*, *supercampion* (după frc. *superchampion*) şi altele, care cunosc suficiente atestări şi pe care, de cele mai multe ori, e greu (dacă nu chiar imposibil) să le înlocuim cu termeni din fondul vechi al limbii.

O serie de împrumuturi recente sau foarte recente au o sferă de circulaţie restrînsă şi (cel puţin deocamdată) par lipsite de perspectiva generalizării, întrucît nu răspund unor necesităţi reale ori au, în limba noastră, echivalente perfecte din punct de vedere semantic. Ne referim, spre exemplu, la v e r b e l e: *a acuşa* „a naşte", *a badina* „a glumi", *a efasa* „a şterge", *a flana* „a hoinări", *a sermona* „a dojeni" etc., la s u b s t a n t i v e l e: *cristianism* „creştinism", *(h)istorien* „istorie" (şi chiar *istoriенă*!), *insumisiune* „nesupunere", *plezanterie* „lucru amuzant", *sensiblerie* „sensibilitate excesivă deplasată" etc. sau la a d j e c t i v e l e: *afolat* „înnebunit, ieşit din minţi", *eclatant* „strălucitor", *inubliabil* „de neuitat", *impardonabil* „de neiertat" ori *froasat* „ofensat, vexat, rănit în amorul propriu". Multe franţuzisme şi-au dovedit inutilitatea încă din secolul trecut, cînd I.L. Caragiale îi ridiculiza pe cei care erau *ambetaţi* (în loc de *plictisiţi*) şi *infatigabili*, adică „neobosiţi". Unor asemenea franţuzisme şi altor neologisme de prisos (cf. şi italienismele *incapace* „incapabil", *indimenticabil* „de neuitat" etc.) ne-am obişnuit să le spunem b a r b a r i s m e, utilizînd un termen care nu este prea potrivit (pentru că ne trimite la *barbar*), dar care nici nu mai poate fi eliminat, avînd în vedere că se foloseşte în multe limbi şi în primul rînd în franceză, de unde noi l-am împrumutat.

O parte dintre neologismele apărute în limba română după 23 August 1944 sînt, după cum se ştie, un produs al i n f l u e n ţ e i r u s e moderne. În condiţii bine cunoscute, această influenţă s-a manifestat asupra limbii noastre aproape exclusiv pe cale scrisă, şi anume prin intermediul traducerilor. Materialul de care dispunem ne îndreptăţeşte să afirmăm că împrumuturile de cuvinte sînt mai puţin numeroase decît calcurile lingvistice, care nu implică decît adoptarea unui sens nou ori copierea unei „structuri" lexicale sau frazeo-

logice. Chiar și un cuvînt cum este sputnic nu s-a impus în română decît după ce a pătruns în alte limbi europene (cum sînt franceza, engleza, germana etc.), devenind, în felul acesta, un termen internațional. Atestările arată că, la început, s-a spus la noi exclusiv *satelit artificial* (care traduce rus. *iskusstvennîi sputnik*), preferîndu-se o combinație de două neologisme latinești unui singur element lexical, care părea însă prea străin de limba noastră.

În sprijinul celor spuse mai sus ni se pare semnificativ și faptul că DLRM (apărut în anul 1958) înregistrează numai unitatea frazeologică *satelit artificial* (vezi p. 736, col. 2), în schimb ignorează pe *sputnic*, cu toate că lansarea primului satelit artificial sovietic a avut loc la 4 octombrie 1957. A doua zi, cuvîntul rusesc a apărut în presa franceză, americană etc., cum rezultă din mai multe surse pe care nu le mai cităm.

Cînd neologismele rusești conțineau rădăcini sau alte elemente formative de origine latină, ele au fost perfect și rapid asimilate de limba română. Iată o listă destul de bogată care conține neologisme de proveniență rusească, în a căror structură recunoaștem ușor cel puțin un element constituent de origine latină (imediată sau mai îndepărtată): *activist, agregat, aspirantură, centrism* (din rus. *țentrizm*, modificat după *centru*), *combinat* (folosit ca substantiv), *cursant, defectologie, dezinformație* și *dezinformare* (ambele reflexe, în limba română, ale rus. *dezinformațiia*), *desant* (greșit explicat în DN_3 direct prin frc. *descente* și engl. *descent*), *dezinsecție* (în franceză se spune *désinsectisation*), *doctorantură, economism* (o variantă rusească a oportunismului internațional), *empiriocriticism, exponat, gazoanalizator, instructaj* (inexistent în franceză), *magistrală, mecanizator* (din rus. *mehanizator*, refăcut după *mecanic*), *procuratură* (care l-a scos din limbă pe *parchet* de origine franceză), *radioficație, revizionism* (ca termen politic cu sensul de „oportunism de dreapta"), *prospect* (cu sensul de „magistrală, bulevard, larg"), *suprematism, textolog* și *textologie, transfocator, ultraimperialism* și altele, care aparțin, de obicei, domeniului politico-ideologic și terminologiei tehnico-științifice considerate în sensul cel mai larg cu putință. Ca și în cazul influenței germane, constatăm că printre împrumuturile făcute din rusă există multe cuvinte compuse, cum dovedesc mai ales exemplele următoare: *agrobiologie, agrotehnică, agrozootehnică, agrometeorologic* (greșit considerat formație românească în DEX și în MDE_2), *fotoaparat, fotocameră, fotoreportaj, hidroagregat* (din rus. *ghidroagregat*, refăcut după *hidro-*), *inginer-mecanic, inginer-economist, general-maior* sau *termoreceptor* (considerat și el o formație românească în DEX și în MDE_2, deși prin rus. *termorețeptor* poate fi explicat fără nici o dificultate). Există, desigur, și împrumuturi cu etimologie multiplă (adică ruso-franceză, ruso-engleză etc.) sau cazuri cînd influența rusă a consolidat numai poziția unui neologism preexistent, lărgindu-i sfera semantică și mărindu-i forța circulatorie (cum am arătat în *Probleme de etimologie*, p. 115—117 și 127—135). În aceeași lucrare și în altele am mai încercat să demonstrăm că influența rusă modernă a avut drept consecință nu numai o ușoară r e l a t i n i z a r e a vocabularului românesc, ci și o relativă consolidare a fondului său de elemente internaționale.

Pentru a avea o imagine cît mai generală asupra vocabularului românesc neologic, e necesar să spunem cîteva cuvinte și despre i n f l u e n ț a e n g l e z ă manifestată direct ori indirect mai ales în ultimele decenii. Încă din veacul trecut, româna a început să împrumute o serie de neologisme englezești, însă aproape exclusiv prin intermediul limbii franceze. Mai aproape de epoca noastră, unii termeni tehnici de origine engleză ne-au venit prin mijlocire germană (ca în cazul lui *boiler, cocs*, ori *tubing* „țeavă de extracție", pentru care vezi MDE_2, p. 993, col. 1). În deceniile V

și VI ale secolului nostru, aceeași influență s-a manifestat, măcar în parte, și prin intermediul rusei, care ne-a furnizat unii termeni tehnici de origine anglo-americană (de pildă: *buldozer, conveier, motoplug, radiolocație, screper* etc.).

Este de la sine înțeles că, în multe cazuri, trebuie să admitem și aici o etimologie multiplă (adică anglo-rusească, anglo-germană și mai ales franco-engleză), dar nu putem și nici nu este cazul să intrăm în detalii de ordin etimologic. Că unele anglicisme ne-au venit, spre exemplu, prin intermediul limbii franceze o dovedește sensul lor, care coincide cu al etimonurilor franțuzești imediate, nu cu al celor englezești, din care provin numai în ultimă analiză. În această situație sînt, de pildă: **dancing, parking, picup, smoching** și **spicher** „crainic" (căruia în engleză îi corespunde *announcer*). Alteori, rațiuni de ordin formal ne obligă să admitem că unele anglicisme au pătruns în limba română din franceză, unde acestea au suferit ușoare modificări de ordin fonetic păstrate și în românește. Ne referim, spre exemplu, la **biftec** (care seamănă mai mult cu frc. *bifteck* decît cu engl. *beefsteak*) sau la **rosbif**, care nu diferă de frc. *rosbif* decît prin accent și are elementele componente perfect sudate spre deosebire de engl. *roast beef* (scris și *roast-beef*). Cf. și *sandviș*, care e mai apropiat de rostirea frc. *sandwich* (atestat încă din 1801) decît de a engl. *sandwich* (la originea lui mai îndepărtată numele unui conte din Anglia).

Pe cît se pare, t e r m i n o l o g i a s p o r t i v ă, este aceea care cunoaște cel mai mare număr de cuvinte englezești, dintre care unele au pătruns în limba română încă de la începutul acestui secol sau chiar mai devreme (de obicei prin mijlocire franțuzească). Iată o listă destul de bogată, în care sînt incluși exclusiv termeni sportivi de origine engleză, mai vechi ori mai recenți (faptul că etimologia lor poate fi multiplă nu ne mai interesează): *aut, baschet, base-ball, bowling, bridge, cnocaut, corner, dirt-track, dribla, dribling, fault, finiș, fotbal, ghem* (scris și *game*), *gol, golf, handicap, henț, ofsaid, meci, outsider, polo, presing, ring, rugbi, scor, set, skeet, sportsman, start, suporter, șut, tenis, upercut, volei* și alții mai puțin cunoscuți (pentru care vezi DN_3 și articolele citate de noi în CTRL, p. 241, ale Ilincăi Constantinescu).

De anglicismele autentice trebuie deosebite cu grijă p s e u d o a n g l i c i s m e l e sau *falsele anglicisme*, de care ne-am ocupat pe larg în LR XXII (1974), nr. 1 (p. 61–71) și în SCL XXVI (1975), nr. 4 (p. 375–378). Acestea sînt cuvinte create în alte limbi (mai ales în franceză) prin combinarea unor teme și elemente formative împrumutate din limba engleză. Astfel, cu ajutorul lui man „om" (devenit element de compunere) și după modelul unor anglicisme adevărate (ca *gentleman, sportsman* etc.), au fost formate în limba franceză *tenisman, recordman, rugbyman* etc. În locul acestora, engleza folosește unitățile frazeologice: *tennis player* „jucător de tenis", *record holder* „deținător de record" ș.a.m.d. O parte dintre pseudoanglicismele create în franceză au pătruns și în limba română (de obicei prin intermediul presei). Întrucît au fost simțite ca anglicisme propriu-zise, cîteva dintre ele au primit o formă apropiată de aceea pe care ar fi trebuit s-o aibă în limba engleză (adică *tenismen, recordmen* etc.). Alte pseudoanglicisme românești conțin elementul de compunere **-averaj**, care la noi provine din frc. *average*, iar în franceză din engl. *average* „medie aritmetică". Dintre acestea, unele au apărut mai întîi în limba franceză, de unde le-am împrumutat și noi (de pildă *goal average* și *set-average*), iar altele constituie formații românești create prin analogie cu modelele franțuzești citate (spre exemplu: *meciaveraj, ghemaveraj* și altele).

Alte domenii în care constatăm existența multor termeni de origine engleză sînt cel al cinematografiei, al medicinii, al diverselor științe (dintre care unele noi și interdisciplinare), precum și al tehnicii în general. Deși, uneori, este destul de greu, în principiu trebuie să distingem anglicismele propriu-zise

de americanisme, care sînt, de obicei, mai recente și au (aproape întotdeauna) caracter internațional. Cităm dintre cele mai cunoscute, nepierzînd din vedere că unele ne-au putut veni și din franceză ori dintr-o altă limbă influențată de engleza americană: *bluf* (existent, de asemenea, în franceză, italiană, germană etc.), *blugi* (o scurtare pe teren românesc din *blue-jeans*), *boss* (care, la noi, se folosește cu sensul de „șef", în general), *campus* (un dublet etimologic al lui *cîmp*), *cow-boy, dacron, drugstore, escalator, hold-up* „atac banditesc urmat de jefuire (la drumul mare)", *hamburger* (a cărui bază derivativă este numele orașului german *Hamburg*), *jazz* (care provine din limba negrilor), *mass-media, motel, radar, stagflație, tobogan* (greșit rostit, uneori, *topogan*), și, desigur, expresia *O.K.*, a cărei etimologie este extrem de controversată, ceea ce n-a împiedicat-o să aibă un succes atît de mare pe plan internațional.

Înainte de a încheia, mai notăm o serie de anglicisme și de americanisme care sînt noi ori relativ noi în vocabularul nostru și care vor rămîne în limbă, fie pentru că sînt realmente utile, fie pentru simplul motiv că au devenit, de mai multă vreme, cuvinte internaționale. Ne referim la: *apartheid, best-seller, biomedicină, building, bungalov, chewing-gum, chicinetă, computer, design* (rostit dizáin), *dispecer, display, fair-play, finaliza, gentleman, hobby, living-room, management, marketing, pacemaker* (un fel de stimulator cardiac electronic), *previziona, scanner, show, smog, spici* (scris și *speech*), *stres(s), striptis* (scris și *strip-tease*), *supermarket, transplant, tranziență, week-end, western, whisky* etc. Cîteva dintre aceste anglicisme și americanisme nu sînt încă inserate în dicționarele noastre recente, însă ele se întîlnesc în stilul publicistic și în cel științific, care au fost și vor rămîne întotdeauna cele mai bogate în neologisme.

*

Dacă avem în vedere și alte împrumuturi (de care nu ne-am putut ocupa nici măcar în treacăt), sîntem îndreptățiți să conchidem că influențele exercitate asupra limbii române sînt foarte variate și că ele explică mult discutata eterogenitate a vocabularului românesc judecat în ansamblu. Este interesant de remarcat că aceste influențe *nu au alterat esența latină a limbii noastre*, în schimb au influențat fizionomia ei lexicală pînă într-atît, încît i-au asigurat un loc aparte printre celelalte idiomuri neolatine. După reluarea contactului cu romanitatea occidentală (de care am fost izolați timp de peste 1 000 de ani), limba română și-a îmbogățit vocabularul cu un număr uriaș de neologisme, față de care și în epoca actuală este extrem de receptivă. Cum bine arată Sextil Pușcariu, mai ales împrumuturile neologice au transformat româna într-o limbă modernă, reîncadrînd-o în spiritualitatea romanică și îndepărtînd-o de comunitatea balcanică, în care o îngloba se mai ales cultura ce ne venea din Bizanț.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ANDRIESCU, AL., *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, 1979.
2. DENSUSIANU, OVID, *Istoria limbii române* (vol. I: *Originile*), București, 1961, p. 159–242.
3. GRAUR, AL., *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 271–291.
4. HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968, p. 103–274.

5. HRISTEA, THEODOR, *Împrumuturi și creații lexicale neologice în limba română contemporană*, în LR XXI (1972), nr. 3, p. 185—200.
6. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (ediția a II-a), București, 1948, p. 464—511.
7. IVĂNESCU, G., *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 482—498; 646—677 et passim.
8. MACREA, D., *Compoziția istorică și tendințele actuale de dezvoltare ale vocabularului românesc*, în CL, an. V (1960), nr. 1—2, p. 39—57.
9. MIHĂESCU, H., *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966.
10. MIHĂILĂ, G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960.
11. MUNTEANU, ȘTEFAN și VASILE D. ȚÂRA, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, 1978, p. 97 și urm. (cu o bibliografie selectivă).
12. NICULESCU, AL., *Individualitatea limbii române între limbile romanice* (vol. II: *Contribuții socioculturale*), București, 1978, p. 55—98.
13. PĂTRUȚ, IOAN, *Latin et slave dans le lexique du roumain*, în RRL, an. XVI (1971), nr. 4, p. 299—309.
14. PUȘCARIU, SEXTIL, *Limba română* (vol. I: *Privire generală*), București, 1940, p. 364—415.
15. ROSETTI, AL., *Istoria limbii române* (ediția a doua revăzută și adăugită), București, 1978, p. 293—434 et passim.
16. TODORAN, R., *Despre neologismele terminate în* -ie, în CL an. IV (1959), nr. 1—2, p. 211—213.
17. URSU, DESPINA și N. A. URSU, *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în LR, an. XV (1966), nr. 3, p. 245—254.
18. URSU, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

PROCEDEE INTERNE DE ÎMBOGĂȚIRE A VOCABULARULUI

THEODOR HRISTEA

INTRODUCERE ÎN STUDIUL FORMĂRII CUVINTELOR

1. În capitolul precedent am arătat (printre altele) că, grație mai ales *împrumuturilor neologice* de origine latino-romanică și germanică, româna a dobîndit prestigiul unei limbi europene de cultură și de civilizație, care este capabilă să exprime absolut orice, începînd cu cele mai abstracte idei filozofice și terminînd cu ultimele cuceriri în domeniul tehnicii și al științei. La momentul potrivit, am subliniat că necesitățile de îmbogățire a vocabularului sînt satisfăcute nu numai prin recurgerea la împrumuturi din alte limbi sau prin așa-zisul calc lingvistic, ci și prin folosirea unor mijloace exclusiv interne, de care urmează să ne ocupăm în capitolul de față. Înainte de a studia principalele *procedee interne* de îmbogățire a vocabularului românesc (adică **derivarea și compunerea**), sînt necesare cîteva precizări referitoare la familia lexicală și la statutul acestui compartiment al limbii pe care ne-am obișnuit să-l numim FORMAREA CUVINTELOR.

2. Unii lingviști români și străini includ *formarea cuvintelor* în *morfologie* cu care cea dintîi seamănă îndeosebi prin caracterul ei sistematic (atît de vizibil mai ales în domeniul *derivării*). Astfel, așa cum, spre exemplu, orice verb românesc se termină la persoana a II-a sing. a indicativului prezent în i plenison, silabic sau foarte scurt (*afli, bei, poți*), tot așa de la aproape orice verb se poate forma, în limba noastră, un nume de agent cu ajutorul sufixului *-tor* (cf.: *scriitor, muncitor, alergător* etc.). Se poate spune că, în ambele cazuri, avem de-a face cu un număr relativ mic de reguli după care se creează atît noile cuvinte, cît și formele gramaticale ale unui cuvînt supus flexiunii. Alți cercetători consideră că *sistemul de formare a cuvintelor* trebuie înglobat în studiul vocabularului, adică al disciplinei lingvistice cunoscute sub numele de lexicologie. În sfîrșit, nu lipsesc nici cei care văd în *formarea cuvintelor* o ramură distinctă a lingvisticii, fiindcă ea ocupă, într-adevăr, un loc de tranziție între *vocabular* și *structura gramaticală*. Considerînd (cu rezervele de rigoare) că *formarea cuvintelor* este o secțiune a lexicologiei (în sens foarte larg), ne întemeiem pe faptul că aceasta duce la crearea de noi unități lexicale pe baza celor care există deja într-o limbă dată. În același timp, urmăm o concepție care este, practic, aproape definitiv impusă în învățămîntul românesc de toate gradele și care constă în studierea sistemului de formare a cuvintelor în cadrul vocabularului.

3. În lingvistica românească, importanța formării cuvintelor a fost adeseori subliniată, arătîndu-se, pe bună dreptate, că aceasta reprezintă unul din capitolele cele mai importante ale unei limbi, întrucît *se poate vedea aici mecanismul însuși al creației lexicale sau felul în care procedează o limbă pentru a-și crea elemente noi, dotate cu sensuri noi* (cf. Al. Rosetti, ILR$_2$, p. 327). Dovezi ale atenției speciale de care se bucură la noi formarea cuvintelor găsim în elaborarea cîtorva teze de doctorat (consacrate îndeosebi derivării), apoi

în apariţia celor 6 volume de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (SMFC, Bucureşti, 1959—1972) şi mai ales în elaborarea amplului tratat *Formarea cuvintelor în limba română* (ai cărui redactori responsabili sînt acad. Al. Graur şi Mioara Avram).

Din această lucrare fundamentală, au fost tipărite, pînă în prezent, două volume deosebit de valoroase, dintre care primul se ocupă de compunere (şi e în întregime redactat de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, Bucureşti, 1970), iar al doilea este consacrat prefixelor, a apărut în anul 1978 şi e opera unui colectiv de 10 cercetători. Aceloraşi autori şi redactori responsabili le mai datorăm încă două volume care sînt aproape gata pentru tipar şi în care sînt studiate cele aproximativ 500 de sufixe ale limbii române. Pentru alte contribuţii în domeniul formării cuvintelor, vezi Theodor Hristea, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în CTRL, pp. 215—221 şi 238—254 (unde există şi o bibliografie selectivă referitoare la domeniul de care ne ocupăm).

CONCEPTUL DE FAMILIE LEXICALĂ

Pentru înţelegerea sistemului de formare a cuvintelor şi mai ales a mecanismului derivării într-o limbă oarecare, lămurirea conceptului de *familie lexicală*, precum şi studierea *structurii morfologice* (sau *morfematice*) a cuvîntului sînt de o utilitate indiscutabilă. Întrucît ultima problemă este pe larg tratată în partea finală a capitolului *Introducere în studiul morfologiei*, aici vom încerca să precizăm, în primul rînd, ce se înţelege printr-o familie lexicală şi, în al doilea rînd, să arătăm (prin cîteva exemple concrete) care sînt elementele din a căror îmbinare rezultă noi cuvinte sau unităţi lexicale. Despre o definiţie foarte clară şi unanim acceptată nu dispunem nici în cazul de faţă, dar se admite, de obicei, că *o familie lexicală înglobează totalitatea cuvintelor formate prin derivare, prin compunere şi prin schimbarea valorii gramaticale de la acelaşi cuvînt de bază*. Astfel, de la verbul a face au fost formate mai multe derivate cu sufixe (spre exemplu: *făcător, făcătură* etc.), derivate cu prefixe (*desface, preface, reface* etc.), derivate parasintetice (cu prefixe şi sufixe în acelaşi timp: *prefăcător, prefăcătorie* etc.) şi compuse propriu-zise sau cu elemente de compunere: *bineface, binefăcător, răufăcător* sau *contraface* (format din elementul de compunere *contra-* + *face*, după modelul frc. *contrefaire*). O precizare care se impune neapărat este că, în mod obişnuit, familia lexicală a unui cuvînt se stabileşte la nivelul unei singure limbi (de pildă: româna, franceza, latina etc.). Într-o *familie lexicală* de acest gen nu trebuie să includem decît derivatele şi compusele create în interiorul limbii respective şi, eventual, împrumuturile neologice analizabile. După părerea noastră, deşi este un cuvînt împrumutat, *floral* poate fi inclus în familia lui *floare*, dar *florilegiu* şi *eflora* nu sînt în aceeaşi situaţie. Neologismele împrumutate, dar neanalizabile sau locuţiunile şi expresiile în care intră un cuvînt oarecare nu aparţin familiei lexicale a acestuia. Referindu-ne, spre exemplu, la substantivul mînă, vom spune că din familia lui lexicală fac parte derivatele româneşti *mînuţă, mînuşiţă, mănuşă, mînui, înmîna* etc., dar nu şi împrumuturile neologice *manevră, manşetă, manichiură, manufactură* etc. (a căror rădăcină mai îndepărtată este lat. *manus*). Tot aşa, nu intră în familia lexicală a lui *mînă* nici combinaţiile frazeologice: *mînă în mînă, peste mînă, pe sub mînă, a da mîna, a fi mînă spartă, a avea pe cineva la mînă* şi multe altele.

Despre acestea s-ar putea spune că alcătuiesc familia frazeologică a aceluiaşi cuvînt, dar noul concept (care este un fel de pendant al lui *familie lexicală*) nu a pătruns încă în terminologia lingvistică, deşi l-am propus în LR XXVI (1977), nr. 6, p. 593 şi îl considerăm absolut necesar.

Spre deosebire de locuţiuni, expresii sau alte grupări lexicale stabile, *cuvintele compuse* pot să aparţină chiar la mai multe familii lexicale, în funcţie de numărul termenilor care intră în componenţa lor şi care sînt dotaţi cu conţinut noţional. Aceasta înseamnă că un compus ca *gura-leului* va fi inclus atît în familia lui *gură*, cît şi a lui *leu*, iar *Statu-Palmă-Barbă-Cot* va fi încadrat în patru familii lexicale conform cu structura lui foarte complexă.

În continuare vom discuta cît mai detaliat cu putinţă cuvîntul **tînăr**, în a cărui familie lexicală intră: *tînăruţ, tinerel, tineresc, tinereşte, tineret, tinereţe, tinerime, întineri, întineritor* etc. Din examinarea acestor cuvinte rezultă mai multe lucruri, şi anume:

a) Toate sînt înrudite, într-o măsură mai mică sau mai mare, în ceea ce priveşte sensul lor lexical.

b) Deşi intră în aceeaşi familie, cuvintele citate nu aparţin totuşi unei singure categorii lexico-gramaticale, întrucît *tineret, tinereţe* şi *tinerime* sînt substantive, *întineri* e verb, *întineritor* e adjectiv, iar *tinereşte* este adverb.

c) În sfîrşit, nu e greu de observat că, deşi cele zece cuvinte diferă mai mult ori mai puţin prin partea lor finală sau iniţială, aproape toate au un element comun, care este **tiner-** şi pe care îl numim *rădăcină* sau *radical*. Toate cuvintele cu sens înrudit şi formate de la aceeaşi rădăcină alcătuiesc, după cum am spus, o *familie de cuvinte*. În cursul flexiunii (adică al declinării şi al conjugării), acest element comun pe care îl numim „rădăcină" poate fi uşor modificat, fără să fie însă şi înlocuit. Astfel, alături de **tînăr-** (care e prezent numai în forma de singular a cuvîntului-bază şi în derivatul foarte rar *tînăruţ*) apare mult mai frecvent *tiner-*, pe care, din această cauză, l-am şi considerat variantă fundamentală. Într-o situaţie similară se află radicalul **flor-**, care cunoaşte şi el varianta **floar-** (pe care o întîlnim chiar în *floare*). Tot aşa, într-o altă familie de cuvinte (în care intră *purta, purtat, nepurtat, purtare, port* şi *purtător*) rădăcina comună cunoaşte patru variante, şi anume: **purt-, port-, porţ-** (de exemplu în *tu porţi*) şi **poart-** (în *el poartă* sau în forma de conjunctiv *să poarte*).

În mod obişnuit, rădăcina nu constituie singură un cuvînt, ci i se adaugă anumite elemente pe care le numim AFIXE. După poziţia pe care o ocupă faţă de rădăcină, elementele adăugate acesteia se împart în două mari categorii, şi anume: unele care sînt plasate înaintea rădăcinii şi se numesc PREFIXE, iar altele care sînt ataşate la sfîrşitul ei şi poartă denumirea de SUFIXE. Referindu-ne la unele dintre cuvintele citate mai înainte, vom spune că grupul de sunete **în-** (din *întineri*) constituie un prefix, iar grupurile **-et** (din *tineret*), **-eţe** (din *tinereţe*) şi **-ime** (din *tinerime*) constituie nişte sufixe pe care le numim *lexicale* sau *derivative*. Cu ajutorul lor se formează noi cuvinte şi, uneori, noi părţi de vorbire, în raport cu cele de la care porneşte derivarea. Astfel, *florăreasă* aparţine aceleiaşi categorii lexico-gramaticale ca şi *florar* de la care provine, în timp ce *înfloritor* este adjectiv în raport cu *înflori* de la care derivă şi care e verb.

Cuvîntul care serveşte ca element de bază pentru formarea altor cuvinte se numeşte *primitiv* sau *cuvînt-bază*. Cel format prin adăugarea unui prefix sau sufix se numeşte *cuvînt derivat*. Astfel, în cazul derivatului *frumuseţe* vom spune că primitivul este adjectivul *frumos*, la care s-a ataşat sufixul *-eţe*; în cazul lui *cărăuşie* vom spune că baza este *cărăuş* (derivat

de la verbul *căra*+suf. *-uș*); în cazul verbelor *înfrunzi* și *întrista* primitivele sînt, în mod evident, *frunză* și *trist*, cărora li s-a adăugat prefixul *în-*. Exemplele ar putea fi ușor înmulțite, dar nu e cazul. Ceea ce este mai important e faptul că de multe ori prefixele și sufixele nu se adaugă direct la rădăcină, ci la așa-numita temă lexicală. Aceasta e comună tuturor formelor flexionare sau gramaticale ale unui cuvînt și e formată, în mod obligatoriu, dintr-o rădăcină și cel puțin un sufix sau prefix. Astfel, *lăptăreasă* este derivat prin adăugarea sufixului *-easă* la tema *lăptar*, iar această temă, la rîndul ei, este ea însăși un derivat de la *lapte*+suf. *-ar*. Prin urmare, în tema *lăptar-* există rădăcina *lăpt-* și un sufix *-ar*, tot așa cum în tema de la care s-a format adjectivul *străbătător* avem rădăcina verbului *a bate* (în cazul de față *-băt-*)+ prefixul *stră-*.

Ținînd seamă de partea de vorbire care constituie punctul de plecare al derivării, temele lexicale pot fi împărțite în verbale și nominale, iar ultimele în substantivale și adjectivale. Despre adjectivul *înfloritor* spunem că s-a format de la o temă verbală, care este *înflori*, în timp ce *bucătăreasă*, spre exemplu, provine de la o temă nominală (și anume substantivală) care este *bucătar* (din *bucate*+suf. *-ar*). Menționăm că în cazul lui *bucătar* ca și al altor derivate (spre exemplu: *dințat, cioturos, noduros, picura* etc.) derivarea s-a făcut de la forma de plural a primitivelor, întrucît aceasta este superioară celei de singular sub raportul frecvenței.

TIPURI DE DERIVARE

La exemplele pe care le-am dat mai înainte vor fi adăugate altele, deocamdată din domeniul DERIVĂRII CU PREFIXE. Fără a intra în amănunte, precizăm că, de foarte multe ori, cuvintele formate cu prefixe aparțin aceleiași categorii lexico-gramaticale ca și baza de la care a pornit derivarea. Astfel, *a desprinde* este format din prefixul *des-* +*prinde* (care e tot verb), *răzgîndi* este din *răs-* +*gîndi*, adjectivul *necitet* provine din *ne-*+*citeț* (el însuși un adjectiv derivat), *inadaptabil* este o formație românească din *in-*+adj. *adaptabil* (împrumutat) ș.a.m.d. Alteori, cuvintele formate cu ajutorul prefixelor pot aparține altei clase morfologice decît primitivele, dar în acest caz este nevoie și de un sufix. De exemplu, verbele *îndulci* și *înroși* provin de la adjectivele *dulce* și *roșu*, tot așa cum *îndrăgosti* și *împături* sînt formate cu același prefix foarte productiv *în-* și cu sufixul *-i*, adăugate, de data aceasta, la substantivele *dragoste* și *pătură*. Cuvintele formate, în același timp, cu un prefix și un sufix se numesc *derivate parasintetice*.

In ceea ce privește vechimea și originea prefixelor din limba română menționăm că unele sînt foarte vechi, pentru că au fost moștenite din latină (de ex.: **în-**, **des-** sau **stră-**, pe care îl întîlnim în *străbun, strămoș, străbate, străluci* etc.). Alte prefixe au fost împrumutate din slavă (spre exemplu **ne-** sau **răs-**), iar cele mai multe provin din limbile apusene și în special din franceză, care, după cum știm, ne-a furnizat un mare număr de neologisme. Dintre prefixele neologice amintim pe: **a-** (din *apoetic*), **ante-** (din *antebelic*), **anti-** (din *antiinfecțios*), **con-** (din *consfătui*), apoi **contra-**, **extra-**, **hiper-**, **inter-**, **super-**, **trans-** și altele, care, la originea lor mai îndepărtată (latină sau greacă), sînt, de fapt, cuvinte propriu-zise.

Pentru *derivarea cu prefixe*, cititorul se poate adresa celui de-al II-lea volum din FCLR, consacrat exclusiv acestui tip de formare a cuvintelor în limba română. După o amplă *intro-*

ducere (semnată de M i o a r a A v r a m și consacrată problemelor generale ale p r e f i x ă r i i), urmează 75 de monografii în care sînt studiate pe larg 86 de prefixe românești, adică atîtea cîte au putut fi identificate cu ajutorul analizei formale, semantice și etimologice. În fiecare monografie (care cercetează un prefix ori, mai rar, o serie de prefixe înrudite), se prezintă inventarul de formații prefixale, se indică originea și variantele etimologice sau condiționate fonetic ale prefixului studiat, se arată care sînt temele la care acesta se atașează, se examinează sensurile sau valorile lui semantice, se precizează clasa morfologică a derivatelor și se indică repartiția teritorială și stilistică a acestora. La sfîrșitul fiecărei monografii, se fac aprecieri în legătură cu productivitatea prefixului studiat, care este urmărit nu numai în diversele epoci de dezvoltare ale limbii noastre, ci chiar în stilurile funcționale și (mai rar) în graiurile teritoriale. În total, volumul înregistrează *5 680* de formații prefixale analizabile și semianalizabile, care ar putea fi clasificate în patru categorii fundamentale, și anume: a) d e r i v a t e m o ș t e n i t e din latină: *închide, deschide, rămîne* etc.; b) î m p r u m u t u r i din alte limbi: *deservi, nonsens, prefabricat* etc.; c) c a l c u r i sau imitații după modele străine: *demers, concetățean, întrevedea, subestima* și d) c r e a ț i i i n t e r n e ale limbii române: *dezrobi, înțărca, nefericit, zăuita* și multe altele. Ultima secțiune a volumului conține *6* studii de sinteză, în care sînt examinate diverse probleme dintre cele mai importante, începînd cu *supraprefixarea* (sau „cumulul de prefixe") și terminînd cu *originea prefixelor românești* (pentru care vezi p. 300–308).

Revenind la DERIVAREA CU SUFIXE, pentru a o discuta mai pe larg, vom spune, din capul locului, că ea este mult mai răspîndită decît cea realizată cu ajutorul prefixelor. După o statistică aproximativă, există, în limba română, circa 500 de sufixe, dintre care unele sînt foarte vii sau productive în epoca actuală. Existența unui număr atît de mare de sufixe, precum și productivitatea incontestabilă a unora dintre ele ne îndreptățesc să afirmăm că limba română este o limbă de tip derivativ, asemenea latinei, care îi stă la bază și a cărei structură o continuă, în linii mari, și din acest punct de vedere. De cele mai multe ori, sufixele conferă cuvintelor nou-create o anumită valoare *semantică* și *morfologică*, ceea ce ne permite să clasăm derivatele realizate cu ajutorul lor în cîteva categorii mai importante, după cum urmează:

— N u m e d e a g e n t (care denumesc pe autorul unei acțiuni, pe cel care îndeplinește o funcție sau exercită o meserie etc.). Exemple de astfel de derivate: *muncitor, croitor, cizmar, lăutar, laptagiu, reclamagiu, complotist, fotbalist* și altele.

— N u m e d e i n s t r u m e n t: *tocător, întrerupător, ascuțitoare, stropitoare, secerătoare* (mașina), *mestecău* etc.

— D e r i v a t e c u s e n s c o l e c t i v (sau substantive colective): *țărănime, muncitorime, brădiș, tufiș, brădet, frăsinet, cînepiște, porumbiște* etc.

— D e r i v a t e a b s t r a c t e (prin care sînt denumite însușiri, caracteristici, acțiuni etc.): *bunătate, exactitate, omenie, vrednicie, ciudățenie, muțenie, îndrăzneală, socoteală, învățătură, săritură* și multe altele.

— D e r i v a t e c a r e i n d i c ă o r i g i n e a: *oltean, muntean, clujean, olandez, albanez, berlinez, românesc, franțuzesc, englezesc* etc.

— D e r i v a t e a u g m e n t a t i v e (prin care sînt denumite obiecte de dimensiuni mai mari decît ale obiectelor desemnate prin cuvintele-bază). Exemple: *buboi* (derivat de la *bubă*), *băiețoi, fătoi, măturoi, puștan, țopan, bețivan* etc., aproape toate cu valoare peiorativă.

— D e r i v a t e d i m i n u t i v a l e (al căror sens diferă de cel al cuvintelor de bază prin faptul că obiectele denumite de ele sînt mai mici decît cele obișnuite). Exemple: *căluț, frățior, scăunel, băiețaș, gărduleț, lingurită, furculiță* etc.

Pentru fiecare dintre categoriile amintite mai înainte există sufixe corespunzătoare, mai vechi sau mai noi și mai mult sau mai puțin productive. Astfel, **-ar**, **-tor** și **-giu** sînt sufixe de nume de agent; **-ime**, **-et**, **-iș** etc. sînt sufixe colective; **-el**, **-aș**, **-uț** și altele sînt sufixe diminutivale; **-(ă)tate**, **-ie**, **-enie** și **-eală** sînt sufixe abstracte ș.a.m.d. Dintre sufixele aparținînd ultimei categorii este extrem de productiv, în limba română contemporană, **-ism**, care poate fi socotit „internațional", fiindcă apare în foarte multe alte limbi. La noi se întîlnește atît în cuvinte împrumutate (ca *realism*, *socialism* etc.), cît și în unele formații specific românești, cum ar fi: *junimism*, *sămănătorism*, *pașoptism*, *țărănism* etc.

O situație aparte au sufixele denumite m o ț i o n a l e, pentru că se realizează cu ajutorul lor *moțiunea*, prin care înțelegem procedeul de formare a unor cuvinte masculine de la feminine și invers. Dintre sufixele moționale menționăm în primul rînd pe **ă-** (din *prietenă*, format de la *prieten*), apoi pe **că-** (din *romancă*, *italiancă* etc.), **-easă** (din *croitoreasă*, *maioreasă*), **-oaie** (din *leoaie*) și **-oaică** (din *lupoaică*, *zmeoaică* etc.). Mai rare sînt sufixele moționale cu ajutorul cărora se formează substantive masculine de la feminine (de exemplu *rățoi*, derivat de la *rață* + *-oi*) sau *curcan* (format de la *curcă* +suf. *-an*).

După părțile de vorbire cărora le aparțin derivatele cu ajutorul sufixelor, acestea din urmă se pot clasifica în:

a) *Substantivale* (de exemplu: **-tor**, **-an**, **-ime**, **-eală** etc.);

b) *Adjectivale* (de exemplu: **-ic**, **-os**, **-al** sau **-bil** din *citibil*);

c) *Verbale* (de ex.: **-ui** din *prăfui*, **-iza** din *abstractiza* sau **-ona** din *concluziona*, *atenționa*, *presiona* și altele, pe care nu le recomandăm);

d) *Adverbiale* (de ex.: **-ește** din *hoțește*, **-iș** din locuțiunea *pe furiș* sau **-mente** din *actualmente*, *realmente*, *literalmente* și altele, care sînt, de obicei, împrumutate sau calchiate).

Alături de derivarea propriu-zisă sau *progresivă* (care, după cum am văzut, constă în adăugarea de afixe), există și o DERIVARE REGRESIVĂ sau *inversă*, care constă în suprimarea unor afixe reale sau aparente de la cuvinte existente deja în limbă. Întrucît acest aspect al derivării este mai complicat, nu vom insista asupra lui, dar cîteva exemple va trebui, totuși, să dăm, pentru a înțelege esența și mecanismul procedeului în discuție.

La baza derivării regresive stă întotdeauna un proces de analogie. Astfel, pentru că existau, în limbă, cuvintele *sculptor*, *sculptură* și *sculpta* (toate trei explicabile prin împrumut), iar alături de acestea se foloseau substantivele *pictor* și *pictură* (de asemenea împrumutate), a fost posibil să se creeze și un verb **picta**, care a apărut în limba română de-abia la sfîrșitul veacului al XIX-lea sau începutul celui de-al XX-lea. Eminescu, Alecsandri, Odobescu și alți scriitori din secolul trecut nu foloseau verbul *picta*, ci pe *a zugrăvi*, în schimb cunoșteau și întrebuințau substantivele *pictor* și *pictură*, care apar adesea în limba operei lor. Cum aceste neologisme (împrumutate din latină) aveau aspect clar de derivate, a fost cît se poate de simplu să li se reconstituie, prin analogie, un presupus primitiv *picta*, care a rezultat prin suprimarea sufixelor *-or* și *-ură* din mai vechile *pictor* și *pictură*. Subliniem că, spre deosebire de primitivele din care a fost extras, *picta* nu poate fi explicat nici prin latină (unde se folosea *pingo*, *-ere*) și nici prin franceză, pentru că în această limbă se întrebuințează verbul *peindre*, care diferă prea mult din punct de vedere formal de corespondentul lui românesc. *Picta* este, fără îndoială, o formație internă a limbii române și prin crearea lui a fost eliminată o iregularitate de detaliu a sistemului lexical, care, mai clar, ar putea fi pusă în evidență în felul următor:

sculptor: *sculptură*: *sculpta*
pictor: *pictură*: —

Tot prin derivare regresivă a fost creat şi verbul catifela din adjectivul mai vechi şi mult mai întrebuinţat *catifelat*, care a fost simţit ca participiu trecut al unui verb inexistent, iniţial.

Alte formaţii regresive evidente se întîlnesc printre denumirile de arbori şi arbuşti fructiferi, în special exotici. Astfel, *banan, curmal, mandarin, portocal* şi altele sînt formate, în româneşte, de la numele fructelor importate (*banană, curmală, mandarină, portocală* etc.) prin suprimarea lui -ă final, care a fost interpretat ca un afix cu valoare lexicală sau derivativă. Modelul după care s-au format astfel de cuvinte îl constituie mai vechile *păr — pară, prun — prună* şi altele, în care ambele elemente ale perechii sînt moştenite din latină.

Cele mai numeroase derivate regresive sînt aşa-zisele substantive POSTVERBALE de felul lui *cuget* (din *cuget-a*), *blestem* (din *blestem-a*), *învăţ* (din *învăţ-a*) etc. Asemenea substantive (de obicei abstracte) s-au format prin analogie cu perechile *gust — gusta, joc — juca* şi altele de acest fel, moştenite tot din latină (*gustus: gustare, jocus: jocare* etc.).

Dintre toate stilurile limbii literare (înţelese ca varietăţi funcţionale ale acesteia), stilul a r t i s t i c sau b e l e t r i s t i c este, indiscutabil, cel mai bogat în derivate de acest fel. Mai mult decît oriunde, derivatele postverbale sînt folosite în aşa-numitul „stil poetic", care nu este altceva decît una dintre cele două variante fundamentale prin care se realizează stilul literaturii artistice sau beletristice, în general. În poezie, postverbalele sînt frecvent întîlnite, pentru că au un corp fonetic redus, ceea ce le face mai expresive decît sinonimele lor de origine infinitivală sau decît cele provenite din supinul verbelor respective. Să se compare, spre exemplu, *alint* (extras din verbul *alinta*) cu *alintare* şi *alintat*. Despre cel dintîi se ştie că este o creaţie a poetului Coşbuc, care l-a folosit pentru prima dată în „Nunta Zamfirei":

> Şi alţii, Doamne! Drag alint
> De trupuri prinse-n mărgărint.

Judecînd după atestările de care dispunem şi după informaţiile pe care ni le furnizează unele dicţionare, se pare că şi *cutreier* (ca substantiv abstract) este tot o creaţie poetică datorită, de data aceasta, lui EMINESCU:

> Papura se mişcă-n freamăt de al undelor cutrier...
> Iar în iarba înflorită somnoros suspin-un grier
>
> *(Scrisoarea IV)*

O creaţie a lui Vasile Alecsandri este, foarte probabil, *scutur* (extras din verbul *scutura*), tot aşa cum *descînt* cu sensul de „descîntec", „descîntătură" apare pentru prima oară la M. Eminescu şi apoi (ca o inovaţie lexicală independentă?) la Tudor Arghezi: „Fiecare fir de vînt / Îl adie un *descînt*". Derivatul *descînt* (ca substantiv sinonim cu *descîntec*) este aşa de rar, încît nici un dicţionar românesc nu-l înregistrează.

Alte postverbale folosite prin excelenţă în creaţiile unor poeţi moderni sau contemporani sînt: *alin, cînt, frămînt, licur, plămăd, sfărm, clint* (cu sensul de „clintire"), *încord* „încordare", *încaier, spumeg*, „spumegare", *respir, tremur* şi altele. Dintre acestea, cele mai răspîndite sînt *cînt* şi *alin* (ultimul apare, spre exemplu, la M. Beniuc):

Şi dacă nici acolo nu-i alin
Cu acelaşi dor la tine am să vin.

În legătură cu derivatul *cînt*, trebuie subliniat că acesta cunoaşte zeci de atestări în poezia noastră contemporană sau mai veche, iar, uneori, se întîlneşte alături de alte postverbale, ca în următoarele versuri de Octavian Goga:

A mea e lacrima ce-n tremur
Prin sita genelor se frînge,
Al meu e cîntul ce-n pustie
Neputincioasa jale-şi plînge.

S-ar mai putea da, fireşte, şi alte exemple din care să rezulte că poeţii noştri recurg adeseori la derivatele postverbale, a căror expresivitate provine nu numai de la corpul fonetic redus, ci şi de la *noutatea* şi *raritatea* acestor fapte de limbă.

*

Înainte de a încheia discuţia privitoare la derivare, subliniem încă o dată că, indiferent de natura ei, aceasta are întotdeauna caracter **s i s t e m a t i c**, întrucît pe baza cîtorva modele mai uzuale şi cu ajutorul unui număr relativ mic de afixe se pot forma sute şi chiar mii de cuvinte, pe care le înţelegem uşor, tocmai fiindcă sînt construite după nişte tipare preexistente şi în conformitate cu anumite reguli, pe care le-am deprins încă din copilărie. Din acest punct de vedere, derivarea seamănă, după cum am spus, cu *morfologia*, care are, de asemenea, caracter sistematic, reducîndu-se şi ea la un număr foarte mic de reguli în comparaţie cu marele număr de cuvinte care există într-o limbă oarecare.

COMPUNEREA

1. Un alt procedeu intern de îmbogăţire a vocabularului este COMPUNEREA, prin care două sau mai multe cuvinte (de obicei în calitate de unităţi lexicale distincte) se unesc şi dau naştere unui cuvînt nou. Acesta denumeşte o altă noţiune decît cele pe care le denumesc elementele lui constituente luate izolat. Ex.: *ochiul-boului, bloc-turn, cantină-restaurant, economico-social, bunăvoie, cumsecade* etc. După cum vedem, mecanismul acestui procedeu de formare a cuvintelor seamănă, întrucîtva, cu modul de formare a unor compuşi chimici, rezultaţi din îmbinarea a două sau mai multe elemente chimice cu proprietăţi diferite. Termenul de „compunere" a şi fost, dealtfel, împrumutat din domeniul chimiei, unde este atît de mult folosit.

2. Ţinînd seama de părţile de vorbire cărora le aparţin elementele alcătuitoare ale unui compus, precum şi de rezultatul îmbinării acestora, cuvintele compuse din limba română se pot clasifica în mai multe tipuri, şi anume:

Substantive rezultate din contopirea a două substantive (*iarba-fiarelor, meşter-lăcătuş, cîine-lup*);

Substantive rezultate din unirea unui adjectiv cu un substantiv (*burtă-verde, vorbă-lungă, gură-spartă*);

Substantive provenite dintr-un verb + un substantiv (*port-ochelari, zgîrie-brînză, papă-lapte, pierde-vară*);

Adjective rezultate din unirea a două adjective (*social-politic, tematico-ideologic, economico-organizatoric* etc.);

Adjective rezultate din combinarea unui adverb cu un participiu sau un adjectiv (*binecunoscut, preacunoscut, răuvoitor*);

Adverbe provenite dintr-o prepoziție + un substantiv (*după-amiază, devreme* și *împrejur*, unde există, de fapt, două prepoziții). Menționăm că mai există numerale compuse (*douăzeci, treizeci* etc.), pronume compuse (*altceva, altcineva*) sau conjuncții și prepoziții compuse (de care ne vom ocupa cînd vom studia părțile de vorbire neflexibile).

3. Multe compuse care există în limba română au fost împrumutate din alte limbi sau au fost formate în românește după modele străine. Astfel, *bleumarin, portțigaret, comis-voiajor* și altele provin din franceză, *capodoperă, calcio-vecchio, bele-arte* etc. sînt din italiană, iar *bormașină, glasvand, glaspapir* și altele sînt împrumuturi din limba germană. Următoarele compuse (și altele pe care nu le mai amintim) au fost formate în limba română, însă prin traducerea sau imitarea structurii interne a unor compuse existente în alte limbi: **binecuvînta** (după vechiul slav *blagosloviti*), **anotimp** (după germ. *Jahreszeit*), **locțiitor** (după fr. *lieutenant*, it. *luogotenente*), **nou-născut** (după frc. *nouveau-né*) etc.

4. Tot ca un rezultat al influențelor străine (în primul rînd) a luat și la noi o mare dezvoltare c o m p u n e r e a p r i n a b r e v i e r e. Procedeul este frecvent întîlnit în unele limbi cum ar fi engleza, rusa și franceza și el are dezavantajul de a crea cuvinte pe care nu le înțeleg toți vorbitorii. Dintre formațiile românești mai cunoscute menționăm: TAROM („Transporturi aeriene române"), ROMARTA și ARTAROM („Arta românească"), ADAS („Administrația asigurărilor de stat"), AGERPRES („Agenția română de presă"), CENTROFARM („Oficiul central farmaceutic"), PRONOSPORT („Pronostic la sport") și altele.

Și mai numeroase sînt compusele formate din simpla alăturare a unor litere inițiale. Uneori, acestea sînt mai greu înțelese chiar decît cele formate din reunirea unor fragmente de cuvînt. Altele sînt familiare imensei majorități a vorbitorilor de limbă română, din care cauză le menționăm numai, fără să le mai explicăm: C.F.R., U.T.C., H.C.M., O.N.T. etc. Dacă acestea sînt creații specific românești, altele se explică prin imitarea unor modele străine, ușor de identificat. Astfel, T.F.F. (= *Telegrafie fără fir*) este construit după frc. T.S.F. (= *Télégraphie sans fil*), iar O.Z.N. (= *Obiecte zburătoare neidentificate*) este o imitație a engl. U.F.O. (= *Unidentified flying objects*).

Caracteristica formațiilor din inițiale este că, asemenea oricărui cuvînt unitar, ele se pot articula (*C.F.R.-ul, O.N.T.-ul*), pot avea plural (*H.C.M.-uri, S.M.A.-uri*) sau pot da naștere la derivate de felul lui: *ceferist, ceferiadă, utecist, orelist* etc.

Problemele compunerii sînt mult mai numeroase și mai complicate decît au fost prezentate în paginile de față. Am precizat însă că ele sînt foarte pe larg tratate în primul volum din FCLR (apărut în anul 1970). Pe lîngă o bogată *bibliografie* și o *clasificare* a compuselor românești după toate criteriile posibile (dar în special după cel *morfologic*), cititorul mai găsește aici o instructivă discuție referitoare la raporturile care există între cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile (p. 8—18), precum și un inventar aproape exhaustiv al așa-ziselor elemente de compunere (pentru care vezi p. 19—25 și listele de la p. 241—260). Menționăm că, în astfel de cazuri, unii lingviști vorbesc de *afixoide*, adică *prefixoide* (aut(o)-, bio-, electro-, flori-, micro-, pseudo-, radio- etc.) și *sufixoide* (de felul lui: -cid, -cultor, -tecă, -(o)rama, -tron, -vor și altele, a căror origine ultimă este grecească sau latinească).

SCHIMBAREA VALORII GRAMATICALE

1. Ultimul procedeu de care ne mai ocupăm este așa-numita SCHIMBARE A VALORII GRAMATICALE sau a *clasei morfologice*. Spre deosebire de compunere sau derivare, noul procedeu de îmbogățire a vocabularului este prin excelență gramatical. În acest caz formarea unui nou cuvînt se face prin simpla trecere de la o parte de vorbire la alta sau, altfel spus, prin schimbarea categoriei lexico-gramaticale. Cel mai adesea un adjectiv devine substantiv prin articulare („*albastrul* cerului", „*frumosul* din artă", „apa de *un verde* deschis" etc.).

2. Prin același procedeu al articulării se mai pot transforma în substantive unele adverbe (ex.: *binele, apropapele*), unele pronume (de ex.: *eul* și *sinea* din expresia *în sinea mea, ta, lui* etc.) sau unele forme verbale nepersonale. Astfel, substantivele abstracte *mîncatul, spălatul, plimbatul, cititul* etc. provin din supinul verbelor respective, tot așa cum *un rănit, un prăpădit, un nenorocit* și altele provin din formele de participiu (întrebuințate și ca adjective) ale verbelor *răni, prăpădi, nenoroci*. În general vorbind, ori de cîte ori o parte de vorbire capătă articol hotărît, nehotărît sau adjectival, ea se substantivează și acest lucru trebuie avut neapărat în vedere la analiza gramaticală.

3. Deosebit de interesantă este situația substantivelor care denumesc anotimpurile anului, ca și a lui *zi, noapte, dimineață, seară* etc. Ori de cîte ori sînt întrebuințate sub forma lor articulată, astfel de substantive au valoare adverbială, cum dovedesc, printre altele, aceste binecunoscute versuri ale poetului V. Alecsandri:

> Ziua ninge, noaptea ninge, dimineața ninge iară!
> Cu o zale argintie se îmbracă mîndra țară.
>
> (*Iarna*)

4. Fenomenul de care ne ocupăm aici are foarte multe aspecte, dar unele dintre ele nu pot fi nici măcar menționate. Dintre realizările lui mai frecvente e bine să fie reținute în special substantivarea adjectivelor (prin articulare), substantivarea infinitivelor lungi (*mîncare, cîntare, alergare, vedere* etc.) și adjectivarea (deja amintită) a participiilor trecute (de exemplu: „ușă *deschisă*", „lampă *aprinsă*", „carte *citită*", „bancă *vopsită*" și multe altele).

5. Ultimul aspect, pe care îl mai semnalăm, al schimbării valorii gramaticale îl constituie adjectivarea gerunziului, care în limba română actuală se întîlnește destul de rar. Dintre gerunziile adjectivizate care s-au impus în limba scrisă și apar frecvent chiar în vorbire menționăm cîteva folosite, de obicei, în îmbinări sintactice de felul lui: „producție *crescîndă* sau *descrescîndă*", „ritm *crescînd*", „*rană sîngerîndă*", „mînă *tremurîndă*", „persoană *suferindă*" și altele. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, procedeul acesta se întîlnea mult mai frecvent la unii dintre poeții și prozatorii noștri, cum ar fi: Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, V. Alecsandri, Al. Odobescu și alții. Eminescu însuși scria: „lebădă *murindă*", „sărutare *arzîndă*", „lumină *fumegîndă*" și chiar „măști *rîzînde*", „colibe *dorminde*", „*plîngîndele* izvoare" etc. Concurate fiind, din ce în ce mai mult, de adjectivele participiale și de cele derivate cu sufixul *-tor*, majoritatea gerunziilor adjectivizate au dispărut, cu timpul, chiar din stilul artistic (sau beletristic), unde

au apărut ele, în secolul trecut, apreciate fiind pentru concizia lor și pentru că aduceau o notă inedită în tehnica poetică a vremii.

Pentru alte aspecte ale procedeului pe care l-am discutat aici (și care a mai fost numit *schimbare a categoriei gramaticale, schimbare a categoriei morfologice* și, mai recent, *conversiune*), vezi capitolul PĂRȚILE DE VORBIRE NEFLEXIBILE din volumul de față.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Cuvînt înainte* la FCLR, vol. I (p. V–XVI) și *Introducere* la FCLR, vol. al II-lea (p. 5–31).
2. ASAN, FINUȚA și FULVIA CIOBANU, *Cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile*, în SMFC, vol. al IV-lea, p. 235–252.
3. CARABULEA, ELENA și MAGDALENA POPESCU-MARIN, *Exprimarea numelui de acțiune prin substantive cu formă de infinitiv lung și de supin*, în SMFC, vol. al IV-lea, p. 277–320.
4. CIOBANU, ELENA, *Categoriile semantice create de sufixul* -ar *în limba română*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 143–154.
5. COTEANU, I., *Sistemul de formare a cuvintelor*, în LRC (vol. al II-lea), p. 136–218.
6. DIACONESCU, IOANA, *Substantivarea adjectivului în limba română*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 197–278.
7. DIMITRESCU, FLORICA, *Tendințe ale formării cuvintelor în limba română actuală*, în LL X (1965), p. 231–245.
8. GRAUR, AL., *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
9. GRAUR, AL., *Tendințele actuale ale limbii române* (capit. „Formarea cuvintelor"), București, 1968, p. 250–270.
10. HRISTEA, THEODOR, *Derivarea regresivă morfologică în raporturile ei cu cea lexicală*, în vol. *Sistemele limbii* (coordonatori: I. Coteanu și L. Wald), București, 1970, p. 97–118.
11. HRISTEA, THEODOR, *Etimologia multiplă internă*, în LR, an. XX (1971), nr. 5, p. 479–489.
12. HRISTEA, VALENTINA, *Adjectivarea gerunziului*, în SMFC, vol. al IV-lea, p. 253–276.
13. IORDAN, IORGU, *Sufixe românești de origine recentă*, în BPh, VI (1939), p. 1–59.
14. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (ediția a II-a), București, 1948, p. 156–251.
15. MIRSKA, HALINA, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în SMFC, vol. I, p. 145–189.
16. NICOLESCU, AUREL, *Studiu introductiv* la vol. *Formarea cuvintelor în limba română. Cercetare bibliografică*, București (Biblioteca Centrală Universitară), 1971, p. I–LXV.
17. PASCU, G., *Sufixele românești*, București, 1916 (lucrare utilizabilă încă prin materialul bogat pe care îl conține).
18. PURDELEA, MARIA-LUIZA, *Derivarea verbală imediată (nemijlocită)*, în SCL, an. XXI (1970), nr. 1, p. 9–25.
19. SĂDEANU, FLORENȚA, *Sufixele colective din limba română cu specială privire asupra repartiției lor*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 41–89.
20. ȘUTEU, FLORA, *Prefixul în-/în-*, în SMFC, vol. al II-lea, p. 37–65.
21. TUDOSE, CLAUDIA, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, București, CMUB, 1978.
22. VASILIU, LAURA, *Sufixele verbale românești noi* (*-isi*[1], *-iza*, *-ifica*[1], *-ona*[1]), în SMFC, vol. al III-lea, p. 99–117.

ARHAISME ŞI REGIONALISME

THEODOR HRISTEA

Importanţa specială pe care o acordăm elementelor arhaice şi regionale este justificată de faptul că acestea sînt, adeseori, prezente în stilul artistic sau beletristic, unde poeţii şi mai ales prozatorii le întrebuinţează cu funcţii stilistice bine definite, asupra cărora ne vom opri la momentele potrivite. Ceea ce mai trebuie, dintru început, subliniat este şi faptul că atît arhaismele, cît şi regionalismele se situează în afara *limbii literare*, aşa cum aceasta este înţeleasă, de cîteva decenii, în lingvistica românească. Deşi *arhaic* şi *regional* se opun lui *literar* (în sens de c o r e c t sau „în conformitate cu un sistem de norme prestabilite"), atît elementele arhaice, cît şi cele regionale intră ori pot intra în componenţa *limbii literaturii beletristice*, pe care, astăzi, nici un specialist român nu o mai identifică cu aşa-numita *limbă literară*.

TIPURI DE ARHAISME

În sens foarte larg, înţelegem prin a r h a i s m e toate *cuvintele, expresiile, fonetismele, formele gramaticale* şi *construcţiile sintactice* care au dispărut definitiv din limba comună ori au încetat de a mai fi uzuale. Din această cuprinzătoare definiţie rezultă că arhaismele se întîlnesc în toate compartimentele limbii şi că o primă clasificare a lor este în cele trei mari categorii: l e x i c a l e, f o n e t i c e şi g r a m a t i c a l e (care pot fi m o r f o l o g i c e sau s i n t a c t i c e) [1]. Este de la sine înţeles că arhaitatea faptelor lingvistice poate fi mai evidentă sau mai puţin pronunţată, mergînd de la simpla învechire a acestora pînă la dispariţia lor completă din limba scrisă şi din vorbirea curentă. Unele cuvinte, fonetisme sau fapte gramaticale se conservă în graiurile teritoriale, unde sînt foarte vii ori duc o existenţă precară. În asemenea cazuri, vorbim de fapte lingvistice cu un dublu statut: de arhaisme şi regionalisme. Astfel, *păcurar* „cioban" (< *lat. pecorarius*) şi *arină* „nisip" (< lat. *arena*) au fost, cîndva, cuvinte general româneşti, dar astăzi nu se mai întrebuinţează decît regional, îndeosebi prin Transilvania şi Crişana.

Un număr relativ mic de cuvinte au dispărut din limbă ca unităţi lexicale de-sine-stătătoare, dar ele se păstrează în diverse locuţiuni şi expresii, dintre care cîteva sînt foarte cunoscute: *a da ortul popii, a da sfară în ţară, a da iama (prin), a nu avea habar, a feşteli iacaua* şi *a veni (cuiva) de hac*. Pentru majoritatea vorbitorilor actuali este clar numai sensul global al locuţiunii sau expresiei, însă nu şi al arhaismelor lexicale care intră în componenţa lor: *ort, habar, hac, iama, iaca* şi *sfară* (confundat în mod aproape sistematic cu mult mai cunoscutul *sfoară*).

---

[1] Un alt tip de arhaisme îl constituie cele pe care am putea să le numim f r a z e o l o g i c e. În ele includem locuţiunile, expresiile şi celelalte îmbinări de cuvinte cu caracter constant, care au ieşit din uz şi care ar merita să fie studiate împreună cu alte aspecte (insuficient cunoscute) ale frazeologiei româneşti vechi şi contemporane.

În principiu, orice arhaism este susceptibil de a fi întrebuinţat în stilul beletristic cu valoare evocatoare, dar, de multe ori, este destul de greu să facem o distincţie netă între ceea ce este v e c h i şi î n v e c h i t sau a r h a i c.

Pentru a ne da seama dacă un fapt de limbă este sau nu arhaic, trebuie să-l raportăm nu numai la stadiul actual al limbii române, ci şi la epoca în care a fost scrisă o operă literară cu conţinut istoric. Astfel, *neguţător*, *bogasier*, *lipscan*, *anaforă* şi altele care apar în „Ciocoii vechi şi noi" nu deveniseră încă arhaisme pe la 1861, cînd Nicolae Filimon şi-a scris interesantul şi originalul său „romanţ". Tot aşa, *mădular* cu sensul de „membru al unei societăţi sau asociaţii" este un arhaism numai din punctul de vedere al românei contemporane, nu şi al limbii noastre din secolul trecut, cînd el era mult şi firesc folosit chiar de către unii scriitori reputaţi (N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri şi alţii). În sfîrşit, imperfectul de tipul (ei) *cînta*, (ei) *lăuda* etc. nu trebuie considerat un arhaism (şi mai ales un dezacord gramatical!), atunci cînd îl întîlnim în operele scriitorilor noştri din secolele anterioare. În mod normal, formele latineşti de imperfect, pers. a III-a plural (*cantabant*, *laudabant* etc.) au devenit, în româneşte, (ei) *cîntă* şi (ei) *lăudă*, confundîndu-se astfel cu continuatorii fireşti ai lui *cantabat* şi *laudabat*, din care au rezultat (el) *cîntă* şi (el) *lăudă*. Această omonimie de ordin morfologic a fost eliminată, în cele din urmă, prin crearea formelor analogice *cîntau*, *lăudau* etc., al căror u final nu se poate explica istoric sau etimologic. Deşi nu sînt folosite cu o finalitate stilistică, faptele citate şi altele (arhaice numai din punctul nostru de vedere) au şi ele o anumită savoare, iar pentru cititorul de astăzi pot avea acelaşi răsunet artistic ca şi arhaismele propriu-zise.

Dintre diversele arhaisme, mai numeroase sînt cele fonetice, prin care înţelegem forme vechi (dispărute din limbă ori păstrate încă regional) ale unor cuvinte de uz actual şi general. Citâm dintre acestea în ordine strict alfabetică: *derege* (=drege), *hitlean* (=viclean), *îmbla* (=umbla), *împle* (=umple), *lăcaş* (=locaş), *părău* (=pîrîu), *părete* (=perete), *priimi* (=primi), *rumpe* (=rupe), *samă* (=seamă) ş.a.m.d. Astfel de fonetisme fac parte din categoria mai cuprinzătoare a a r h a i s m e l o r d e f o r m ă, care se opun aşa-ziselor a r h a i s m e d e s e n s ori s e m a n t i c e, asupra cărora vom reveni mai departe. Un arhaism de formă (în sensul mai larg al cuvîntului) este, de pildă, *fapt* — vechiul participiu trecut al verbului *a face*. Forma originară sau etimologică *fapt* (provenită din lat. *factus*) s-a transformat în *făcut* prin analogie cu participiile care îl aveau deja pe *-ut*: *tăcut*, *plăcut*, *pricepút* etc. Un alt arhaism de formă este *a cure* (din lat. *currere*), modificat ulterior, în *curge* sub influenţa analogică a lui *şterge* şi mai ales a lui *merge*. În graiurile regionale şi în poezia populară se mai întîlneşte încă forma veche, etimologică sau normală. Iată un singur exemplu la care s-ar putea adăuga multe altele:

> Cine n-are dor pe lume
> Vie să ia de la mine,
> Că la mine e dor mult
> *Cură* gîrlă pe pămînt.[2]

La Eminescu, acelaşi arhaism de formă apare în poezia „Melancolie", dictat fiind de necesităţile rimei:

> Şi cînd gîndesc la viaţa-mi, îmi pare că ea *cură*
> Încet repovestită de o străină *gură*.

[2] Vezi R ă d u l e s c u C o d i n, *Literatură, tradiţii şi obiceiuri din Codrii Muscelului*, Bucureşti, 1929, p. 124.

Tot în „Melancolie" se întîlnește un alt arhaism, de data aceasta gramatical, și anume mai mult ca perfectul perifrastic sau analitic, care se folosea foarte mult în limba română veche și care n-a dispărut încă definitiv din unele graiuri regionale:

Părea că printre nouri *s-a fost deschis* o poartă,
Prin care trece albă regina nopții moartă.

În categoria arhaismelor morfologice trebuie incluse, de asemenea, o serie de vechi plurale în -e (*inime, aripe, grădine, greșale, rădăcine* etc.) sau în -uri (multe dintre ele la substantive neologice: *palaturi, documenturi, diamanturi, complimenturi* și altele). În mod excepțional, pluralul arhaic cu desinența *-uri* se întîlnește chiar la unele substantive feminine, care aparțin fondului vechi al limbii (de pildă *mînuri* în loc de *mîini*) sau celui neologic (spre exemplu *ruinuri*, față de actualul *ruine*) [3]. Un alt arhaism morfologic este *văzum*, forma de perfect simplu, pers. a III-a plural a verbului *vedea*. Această formă, care nu cunoștea, în limba veche, marca pluralului (*-ră*) și care, ulterior, s-a transformat prin analogie în *văzurăm*, apare la Eminescu în rimă cu adverbul de mod *cum*:

M-a fermecat cu vro scînteie
Din clipa-n care ne *văzum*?
Deși nu e decît femeie,
E totuși altfel, « nu știu cum ».
(De-or trece anii)

Fără a ne opri asupra lor mai pe larg, menționăm aici și cîteva exemple de arhaisme sintactice, adeseori întîlnite în special în operele literare din secolul trecut:

Trebuie să știți, feții mei, că eu sînt fecior *vestitului Strîmbă-Lemne*, care lua stejarul cît de gros, îl îndoia cu mînile și-l făcea obadă de roată [4].

Construcția aceasta sintactică, pe care unii specialiști o numesc d a t i v a d n o m i n a l, se întîlnește, de asemenea, la Mihai Eminescu, în „Scrisoarea III":

Scris în cartea vieții este și de veacuri și de stele
Eu să fiu a ta stăpînă, tu stăpîn *vieții* mele.

Mai înainte, un alt dativ adnominal fusese folosit de Eminescu în „Epigonii", și anume în versurile care se referă la Andrei Mureșanu, socotit de poet „preot *deșteptării* noastre, *semnelor* vremii profet". În GLR (vol. II, p. 124), este citat tot din Eminescu următorul exemplu de atribut substantival în dativ:

Se bate miezul nopții în clopotul de-aramă,
Și somnul, vameș *vieții*, nu vrea să-mi ieie vamă.

---

[3] O poezie a lui Vasile Cârlova (scrisă sub influența preromanticului francez Volney) este intitulată „*Ruinurile* Tîrgoviștii".

[4] Vezi Costache Negruzzi, *Păcatele tinerețelor și alte scrieri*, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 177. Cf. și: „Tatăl meu era nepot *viteazului Sfarmă-Piatră* (ibidem, p. 178).

Tot un arhaism sintactic este şi construcţia de tipul „Gazeta *de Transilvania*", cum i s-a spus primului ziar politic şi informativ al românilor de peste munţi între 1838 şi 1849 (cînd titlul lui s-a schimbat în „Gazeta *Transilvaniei*").

Cel mai mult ne interesează, desigur, arhaismele lexicale, care sînt foarte numeroase şi, din această cauză, relativ greu de clasificat. În limita posibilităţilor, e bine să facem deosebire între ceea ce este realmente arhaic şi ceea ce este, într-o măsură mai mică sau mai mare, pur şi simplu învechit. Din acest punct de vedere un cuvînt cum ar fi, spre exemplu, *conac* nu poate fi pus pe acelaşi plan cu *cepchen, calpac, işlic, gugiuman, feregea* şi altele, care se întîlnesc la Al. Odobescu şi pentru al căror sens este adeseori nevoie să recurgem la dicţionare. Cine va urmări, de pildă, prezentarea darurilor de nuntă ale peţitorilor greci din nuvela „Doamna Chiajna" sau descrierea alaiului domnesc şi a întregului ceremonial de înscăunare a lui Mihnea-Vodă cel Rău va putea observa cu uşurinţă că eruditul scriitor foloseşte o întreagă terminologie culeasă din scrierile trecutului, ceea ce îngreuiază lectura aşa-ziselor „Scene istorice din cronicele româneşti".

Învechirea şi dispariţia unor cuvinte ca cele întîlnite la Odobescu constituie un fenomen foarte firesc, care se explică, cel mai adesea, prin dispariţia obiectelor şi noţiunilor denumite de cuvintele respective. În ultima situaţie se află, de pildă, *pîrcălab, caimacam, capuchehaie, cneaz, voievod* sau numele unor ranguri boiereşti din epoca feudalităţii: *armaş, clucer, cupar, hatman, jitnicer, logofăt, medelnicer, paharnic, postelnic, serdar, sluger, spătar, stolnic, vistiernic, vornic* şi altele, care fac parte din categoria mai largă a istorismelor, adică a cuvintelor şi expresiilor care au dispărut din vocabular împreună cu noţiunile pe care le denumeau.

Alături de dispariţia obiectului (care atrage după sine dispariţia cuvîntului), o altă cauză a arhaizării cuvintelor este şi coliziunea sinonimică, adică „ciocnirea" sau concurenţa a două unităţi lexicale care exprimă aceeaşi noţiune. Cînd nu există posibilitatea unei specializări semantice, unul dintre cele două sinonime dispare, cel mai adesea, fără nici o urmă. În mod obişnuit, cuvîntul nou (împrumut dintr-o altă limbă) are mai multe şanse de a supravieţui concurenţei sinonimice cu condiţia ca termenul vechi să nu aibă o familie lexicală bogată. În continuare dăm numai cîteva exemple de cuvinte vechi care au fost eliminate din limbă de sinonimele lor neologice (aproape întotdeauna de provenienţă latino-romanică): *chezaş — garant, cinovnic — funcţionar, descăpăţîna — decapita, polcovnic — colonel, vistavoi — ordonanţă, volnic — liber, zalhana — abator* şi multe altele. În toate cazurile citate, al doilea termen al perechii l-a scos din limbă pe cel dintîi.

ARHAISME SEMANTICE

O altă precizare care se impune este că arhaice pot fi considerate nu numai cuvintele, privite ca unităţi lexicale şi gramaticale, ci şi unele sensuri care au dispărut definitiv din uzul general, deşi complexele sonore prin care acestea erau exprimate continuă să existe în limbă şi să fie folosite cu alte înţelesuri. În astfel de cazuri vorbim despre arhaisme de sens sau semantice, care sînt mult mai numeroase decît ne-am putea închipui. Astfel, cuvîntul *săruta* însemna, în limba română veche, „a saluta" (asemenea lat. *saluto, -are* din care provine). În „Umbra lui Mircea. La Cozia", Grigore Alexandrescu foloseşte substantivul de origine infinitivală *sărutare* cu sensul etimologic sau primitiv, definitiv dispărut din limbă:

Sărutare, umbră veche! priimește-nchinăciune
De la fiii României care tu o ai cinstit.

Dintre cuvintele care s-au folosit, cîndva, cu sensuri necunoscute limbii române contemporane mai notăm aici: *a tăbărî*, care a însemnat, la început, „a-și instala tabăra", pe cînd astăzi are sensul de „a da năvală asupra cuiva, a se năpusti"; *mișel*, care a avut, inițial, sensul de „sărman, sărac, nenorocit" (ca și lat. *misellus* pe care îl continuă); *mîndru*, care a însemnat, în limba veche, „înțelept" și apoi a căpătat sensurile „fudul, trufaș, frumos, falnic" etc.; *nemernic*, care a fost, cîndva, sinonim cu „străin, pribeag, pripășit", iar astăzi înseamnă „ticălos, infam, mîrșav" etc. Cu vechiul sens, cuvîntul apare, spre exemplu, la Creangă în „Povestea porcului":

Mai stai și nu te bucura așa degrabă, că încă ești *nemernică* pe aceste locuri și tot n-a scăpat de primejdii.

Tot aici ar mai putea fi menționat și *rost*, al cărui sens originar a fost cel de „gură", cum rezultă și din următorul vers al poetului George Coșbuc: „Ah ce frumoase vorbe din *rostul* lui răsar". Ceva din sensul primordial sau etimologic al lui *rost* (provenit din lat. *rostrum* „cioc, gură") se mai păstrează, astăzi, în derivatul *a rosti* și în expresiile *a spune pe de rost, a ști pe de rost, a învăța pe de rost* sau *a lua pe cineva la rost*, adică „a-l mustra, a-i cere socoteală".

Oricît de surprinzător ar părea, trebuie să spunem că însuși substantivul *cuvînt* a avut, în limba veche, printre alte sensuri, și pe cel de „motiv", cu care apare, de pildă, în celebra nuvelă „Alexandru Lăpușneanul" de Costache Negruzzi:

Boierii însă tremurau. Ei aveau două mari *cuvinte* a fi îngrijiți; știau că norodul îi urăște și pre domn că nu-i iubește.

Tot cu sensul de „motiv" apare *cuvînt* și la George Murnu, atunci cînd remarcabilul traducător al lui Homer mărturisește, undeva, ce l-a îndemnat să tălmăcească, în limba noastră, capodoperele literaturii antice, „Iliada" și „Odiseea":

Un alt *cuvînt*, nu mai puțin hotărîtor, care mă silea să îmbrățișez cu preferință ideea de a transpune în românește poemele homerice era prilejul binevenit ce aveam de a contribui astfel din răsputeri la îmbogățirea și lărgirea expresivității limbii românești.

O nouă atestare a lui *cuvînt* „motiv" ne este oferită de „Scrisoarea II" a lui M. Eminescu:

Dacă tu știai problema astei vieți cu care lupt,
Ai vedea că am *cuvinte* pana chiar să o fi rupt.

Tot la Eminescu (de data aceasta în „Scrisoarea III"), mai sînt folosite cu sensuri arhaice: *limbă* „popor", *moșie* „patrie", *a certa* „a pedepsi", *carte* „scrisoare" și altele, care pot fi ușor descoperite la o lectură foarte atentă. Uneori poetul folosește, în aceeași frază, mai multe arhaisme (întotdeauna inteligibile), ca în aceste versuri atît de cunoscute:

Mulți *durară, după vremuri*, peste Dunăre vrun pod,
De-au trecut cu spaima lumii și mulțime de *norod*.

De remarcat că însăși locuțiunea adverbială *după vremuri* („de-a lungul timpului", „în cursul veacurilor") este mai mult ori mai puțin arhaică. La fel a fost ea simțită și de către poet, care o mai întrebuințează încă o dată (alături de alte arhaisme) în versurile imediat precedente celor pe care le-am citat.

> *După vremuri* mulți veniră, începînd cu acel *oaspe*,
> Ce *din vechi* se pomenește, cu Dariu a lui Istaspe.

De multe ori, arhaismele semantice se conservă regional sau în vorbirea populară, ca în cazul lui *carte*, folosit și astăzi cu sensurile: „scrisoare", „document", „dovadă" sau „ordin (scris) emis de o autoritate". Dintre numeroasele atestări cu ajutorul cărora am putea ilustra supraviețuirea acestor sensuri arhaice cităm, mai întîi, frumoasele versuri populare: „La mîndra-i cale departe,/Nu pot merge făr' de *carte*". Cf. și:

> Măi bădiță de departe,
> Mai trimite-mi cîte-o *carte*,
> Dar nu o pecetlui,
> Să o pot și eu ceti [5].

După cum se știe și s-a putut observa din unele citate pe care le-am dat pînă aici, arhaismele sînt utilizate pentru a evoca oameni, obiceiuri și îndeosebi evenimente din trecutul îndepărtat. Spre deosebire de regionalisme, care servesc la l o c a l i z a r e a sau fixarea în spațiu a acțiunii, arhaismele îi ajută pe scriitori să d a t e z e sau să fixeze în timp acțiunea unei opere cu conținut istoric. În alți termeni, arhaismele servesc la realizarea așa-numitei c u l o r i l o c a l e, prin care înțelegem atît trăsăturile caracteristice ale unei epoci, cît și fizionomia unei țări, a unui popor etc. Abundența arhaismelor (în special cînd sînt ininteligibile) dăunează valorii artistice a unei opere literare, însă utilizarea lor cu măsură și măiestrie este nu numai admisă, ci — în anumite situații — chiar recomandabilă. Dintre scriitorii noștri care au recurs la arhaisme pentru zugrăvirea epocilor îndepărtate și pentru fixarea în timp a acțiunii operei lor merită să fie citați: Costache Negruzzi (creatorul nuvelei istorice în literatura noastră), Alexandru Odobescu, autorul așa-ziselor „Scene istorice din cronicele românești" („Doamna Chiajna" și „Mihnea-Vodă cel Rău"), Mihai Eminescu (mai ales în „Scrisoarea III"), Alexandru Davila (căruia îi datorăm drama istorică în versuri „Vlaicu-Vodă"), Barbu Ștefănescu Delavrancea (în binecunoscuta lui trilogie dramatică) și, desigur, Mihail Sadoveanu, care a rămas neîntrecut în arta de a folosi și îndeosebi de a doza arhaismele. Pentru exemplificare, vom recurge la un singur fragment din romanul istoric „Nicoară Potcoavă", una dintre cele mai izbutite creații ale marelui prozator. E vorba de începutul capitolului al XXXVI-lea, intitulat „Divan de judecată", care evocă un moment sîngeros din zbuciumata istorie a Țării Moldovei:

> După porunca măriei sale, în ziua de vineri 30 noemvrie, s-a deschis, în spătăria cea mare din palatul domnesc, divanul de judecată al țării împotriva boierilor vînzători din anul '74. Se aflau juzi douăzeci și doi de răzăși din cei mai bătrîni de la ținuturi, șase dregători ai

---

[5] Vezi și Dr. J a n U r b a n J a r n i k și A n d r e i B î r s e a n u, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885, p. 380: „Mîndră, zău, mărturisesc/Că pe tine te iubesc;/Dau-ți *carte* de la mine/Că nu m-oi lăsa de tine!".

Domniei și înalt prea sfinția sa mitropolitul Anastasie, cap al divanului. Măria sa Ion Nicoară-Voievod a privegheat deschiderea, stînd cu spada și buzduganul în tronul său, avînd îndărăt doisprezece din ostrovenii săi, cu săbiile goale. Porțile cetățuii erau deschise și se dăduse învoire norodului să umple ograda, numai cît să fie cuviincios și pașnic, și să nu tulbure divanul măriei sale cu chiote, larmă și sudălmi asupra ticăloșilor aduși la județ.

În urma lecturii acestui fragment și a întregului capitol „Divan de judecată", este ușor de observat că lexicul arhaic e utilizat cu multă măsură și că sensul arhaismelor folosite poate fi ușor dedus din contextul în care acestea sînt inserate. După cum s-a mai remarcat, dealtfel, lui Sadoveanu îi ajung doar cîteva cuvinte, locuțiuni, semantisme arhaice și vechi întorsături de frază, pentru a evoca atmosfera unor vremuri cu totul excepționale și pentru a arăta cum funcționa, pe atunci, noul divan domnesc ca instanță supremă de judecată.

REGIONALISMELE ȘI FOLOSIREA LOR ÎN LITERATURĂ

Ca și în cazul arhaismelor, este necesar să lămurim, mai întîi *conceptul de regionalism*, care nu este foarte clar nici chiar pentru unii lingviști și lexicografi. În sens larg, numim r e g i o n a l i s m orice fapt de limbă care este specific vorbirii dintr-o anumită regiune, mai mult ori mai puțin întinsă. Din această definiție rezultă că regionalismele pot fi și *fonetice* sau *gramaticale*, nu numai *lexicale* (cum se afirmă în mod obișnuit). În unele manuale, ca și în cele mai multe dintre dicționarele noastre (vezi MDE_2, DN_3 și *DLRM*) sînt considerate regionalisme exclusiv „cuvintele folosite într-o anumită regiune sau provincie", ceea ce — după cum vom vedea îndată — nu corespunde decît în parte cu realitatea.

Înainte de a trece la clasificarea și la examinarea utilizării în scopuri stilistice a regionalismelor se mai impun cel puțin două precizări, pe care le considerăm absolut necesare. Una dintre ele se referă la așa-zisa sinonimie care ar exista (tot după unele manuale și dicționare) între termenii r e g i o n a l i s m și p r o v i n c i a l i s m. După părerea noastră, ultimul dintre cei doi termeni este nepotrivit și ar trebui abandonat, întrucît aria de răspîndire a faptelor de limbă pe care le avem în vedere nu coincide niciodată perfect cu teritoriul cuprins între granițele uneia sau alteia dintre fostele provincii istorice (e vorba de *Muntenia*, *Oltenia*, *Moldova* ș.a.). Regionalismele se întîlnesc, de fapt, pe anumite teritorii lingvistice, care variază ca întindere și care, uneori, pot cuprinde două sau chiar mai multe provincii ori simple porțiuni din acestea. Astfel, un cuvînt cum este *mai* „ficat" se folosește pe o arie foarte întinsă, care cuprinde Crișana, Maramureșul, nordul Transilvaniei și chiar o bună parte din centrul și din sudul Moldovei. Tot așa, *cucuruz* „porumb" se întrebuințează nu numai în regiunile transcarpatice, ci și prin unele părți ale Moldovei sau chiar în cîteva puncte izolate din nord-estul Munteniei. Cît privește pe *ortac* „tovarăș", „camarad", „prieten", acesta s-a folosit, inițial, aproape numai prin Banat, Oltenia și Transilvania, dar, astăzi, el este mult mai cunoscut decît în trecut, grație unor poeți și scriitori contemporani, care au contribuit enorm la răspîndirea lui. Exemplele de acest fel sînt foarte numeroase și ele arată limpede că termenul *provincialism* este cu totul nepotrivit.

Ceea ce vom mai sublinia încă de la început este că *regionalismele* nu trebuie confundate cu faptele lingvistice p o p u l a r e și nici considerate o simplă categorie a acestora din urmă. Din punctul de vedere al răspîndirii, elementele

regionale se opun celor populare, care sînt generale sau aproape generale, fără a fi, în același timp, și literare. Altfel spus, în timp ce regionalismele viețuiesc, de obicei, într-un singur dialect sau chiar grai, elementele populare sînt cunoscute în toate dialectele și graiurile unei limbi ori în marea lor majoritate. Este, de pildă, cazul cuvîntului *muiere* (moștenit din latină: *mulier, -eris*), despre care putem spune că nu este nici literar și nici regional sau dialectal. Regional nu trebuie considerat pentru simplul motiv că nu se folosește într-o singură regiune a țării (mai mult ori mai puțin întinsă), ci e cunoscut pe întregul teritoriu lingvistic românesc. El nu poate fi însă nici literar, deoarece în aspectul corect sau îngrijit al limbii române se folosesc sinonimele acestui cuvînt, care sînt *femeie* și *soție*. Prin „popular" trebuie să înțelegem, așadar, ceea ce este general sau aproape general, fără a fi totuși literar și ceea ce se poate datora, adeseori, insuficientei instruiri sau chiar inculturii subiectelor vorbitoare. O rostire ca *trin* în loc de *tren* (cu *e* trecut la *i* ca în multe alte cazuri), precum și pronunțări de felul lui *avucat, cumpanie, rubinet* etc. sînt elemente populare, nu dialectale, întrucît asemenea deformări sînt posibile în exprimarea vorbitorilor insuficient instruiți din oricare regiune a țării. Precum vedem, opoziția dintre aspectul popular și cel literar al limbii unice naționale este o opoziție condiționată în primul rînd de factorul social-cultural, pe cînd exprimarea regională are alte cauze și ea se poate întîlni chiar la unii oameni instruiți, obișnuiți să vorbească în conformitate cu deprinderile pe care le-au contractat încă din copilărie.

TIPURI DE REGIONALISME

În continuare ne interesează exclusiv faptele de limbă regionale, despre care am spus că pot fi clasificate în f o n e t i c e, l e x i c a l e și g r a m a t i c a l e. Ca exemple de fonetisme regionale sau dialectale cităm: pronunțarea *deşte* (frecventă mai ales prin Muntenia și Oltenia), rostirea *frace* (pentru *frate*), obișnuită prin Banat, pronunțările *gios, gioc, giumatate* etc. (caracteristice vorbirii moldovenești) sau *şeară, şeapă, rădăşină, şinşi* etc., în loc de *ceară, ceapă, rădăcină, cinci* ș.a.m.d. Fenomenul acesta (constînd în transformarea lui *č* într-o consoană foarte apropiată de ș) se întîlnește prin Banat, prin unele părți ale Transilvaniei și îndeosebi prin Moldova. Tot un fonetism regional moldovenesc este și forma *nimărui* în loc de *nimănui*, care apare la Vasile Alecsandri în poezia „Peneș Curcanul" („Și nu-i era, zău, *nimărui*/ În piept inima rece"), iar, mai înainte, chiar la Eminescu în poemul „Călin (file din poveste)":

> Și mi-s dragă mie însămi, pentru că-i sînt dragă lui —
> Gură tu! învață minte, nu mă spune *nimărui*.

Ca exemplu de regionalism g r a m a t i c a l (și anume *morfologic*), poate fi citat perfectul compus de tipul *o făcut, o fost, s-o dus* etc., care se întîlnește prin Moldova și prin Transilvania și care constă în folosirea lui *o* în locul auxiliarului *a* la persoana a III-a singular. Un alt tip de perfect compus (de data aceasta regional muntenesc) este cel format cu ajutorul lui *-ră*, devenit de multă vreme o marcă a pluralului: *am fostără, am venitără, am mîncatără* etc. Acest fapt de limbă (care, în trecut, era mult mai frecvent decît astăzi) caracterizează în special vorbirea neliterară de prin împrejurimile Bucureștiului. Iată cum e ridiculizat perfectul compus în discuție de către excelentul observator al realității lingvistice care a fost I. L. Caragiale și care

a folosit, în opera lui, toate tipurile de regionalisme cu funcții stilistice multiple și bine definite:

Dragă Costică,

Am aflat de la nepotu-meu Tudorache că te-a înaintatără. Foarte bine a făcutără. Amploiat ca dumneata deștept și de treabă n-a mai avutără ei. Să-ți spui drept că ne-am bucuratără și eu și soră-mea, mama lui Tudorache, ca de copilul nostru. Să trăiești și la mai mare! („1 aprilie").

Ceea ce vom observa este că în pasajul citat mai apare încă un regionalism gramatical (și anume s i n t a c t i c), caracteristic, în general, tot dialectului muntenesc. E vorba de lipsa acordului dintre subiect și auxiliarul *a avea*, la persoana a III-a plural a perfectului compus. Acest fenomen se întîlnește în exprimarea multora dintre personajele comice ale lui I. L. Caragiale, cum dovedesc următoarele atestări: „Lumea s-a grăbit și **a rămas** foarte multe imobile goale" (scrie Mitică Pișculescu în „Proces-verbal"); „Dar cînd să-ți văz justaminte adresa, mi-**a tăiat** drumul niște cîini" (Rică Venturiano); „Nu mi-**a sosit** încă oamenii" (Ghiță Pristanda); „**A** mai **pățit-o** și alții" (Agamiță Dandanache); „Eu n-am amăgit nici o femeie, ele m-**a amăgit** pe mine" (Crăcănel din comedia „D-ale carnavalului"); „Și spițerii nu știu ce-**a făcut**, ce-**a turnat** pe bilet... și-n două minute **a ieșit** iar dungile la loc" (Pampon din aceeași piesă). S-ar mai putea da și alte exemple pentru a dovedi că, în opera comică a lui Caragiale, dezacordul acesta revine în mod insistent, ceea ce înseamnă că el este unul dintre procedeele importante prin care marele dramaturg a reușit să pună în lumină incultura eroilor pe care i-a ridiculizat.

Regionalismele de natură l e x i c a l ă (dintre care cîteva au fost deja menționate) sînt, de bună seamă, cele mai numeroase, iar, prin aceasta, și cele mai importante. Multe dintre ele provin din limba popoarelor cu care am venit (ori mai sîntem și azi) în contact. Altele sînt moștenite din latină și au fost, cîndva, mult mai răspîndite ori chiar general românești. Ne referim la **ai** „usturoi" sau la cele care au fost citate și ca arhaisme (*arină* „nisip", *păcurar* „cioban" și alte cîteva, păstrate în special în regiunile de peste munți și din nord-vestul țării). Un număr apreciabil de regionalisme lexicale sînt create în interiorul limbii române prin procedeul derivării cu afixe și, mai rar, al compunerii. Iată o listă, foarte săracă, desigur, a regionalismelor, pe care le-am selecționat în urma parcurgerii parțiale a literei *M* din *Dicționarul limbii române* (tom. VI, București, 1965—1968) și a altor izvoare: *măzăriște* „loc semănat cu mazăre", *merindare* „ștergar pentru învelit merindele", *meșteșugos* „iscusit", *mînaci* „persoană care mînă vitele", *mînătură* „farmec", *mîndrenie* „mîndrețe", *mlădoacă* „mlădiță", *mînăștergură* „prosop", *mătincă* (din *mă tem că*) și altele.

Cîteodată există două sau chiar mai multe sinonime regionale ale termenului care a fost consacrat în limba literară. Astfel, în nordul țării și în centrul Transilvaniei se folosește cuvîntul *sabău*, care denumește noțiunea de „croitor", în timp ce în Banat aceeași noțiune este denumită prin termenul de origine germană, *șnaidăr*. Tot prin Banat se întrebuințează *farbă* cu sensul de „vopsea", pe cînd în Moldova circulă încă vechiul *boia* de origine turcă. Unele regionalisme ardelenești reprezintă împrumuturi din limba maghiară. În afară de *sabău*, mai cităm din această categorie: *cătană* „soldat", „ostaș", *făgădău* „han", „ospătărie", „cîrciumă", *lepedeu* „cearșaf" și *sămădău* (cunoscut în special din nuvela „Moara cu noroc" a lui I. Slavici). Dintre scriitorii contemporani care au folosit în opera lor regionalisme ardelenești, merită să fie citat, în primul rînd, prozatorul Titus Popovici cu romanele sale

„Străinul" și „Setea". În special în ultimul roman (care prezintă satul ardelean dinaintea reformei agrare), regionalismele sînt, în general, bine dozate și, de cele mai multe ori, aproape indispensabile pentru fixarea în spațiu a acțiunii, pentru individualizarea personajelor și pentru realizarea a ceea ce ne-am obișnuit să numim "culoare locală". În continuare cităm numai o parte din regionalismele care se întîlnesc în primul capitol al vol. I și al căror sens poate fi ușor dedus din context (presupunînd că el nu este cunoscut): *bai, birău, bolund, cătană, ceacău, cucuruz, duhan* „tutun", *grof, iugăr, laibăr, pac* „pachet", *papistaș, pălincă, sămădău* și altele.

Regionalisme m u n t e n e ș t i au folosit în operele lor foarte mulți scriitori, dar spațiul nu ne permite decît să-i amintim pe unii dintre ei, cum ar fi, de pildă, Zaharia Stancu și Marin Preda cu binecunoscutele lor romane „Desculț" și, respectiv, „Moromeții". O analiză detaliată a romanului „Desculț" din punctul de vedere care ne interesează aici ne-ar conduce la concluzia că autorul lui a utilizat prea multe regionalisme, dintre care unele nu pot fi înțelese fără să recurgem la dicționare. În sprijinul afirmației noastre, dăm aici o listă care conține numai elementele regionale întîlnite pe primele 12 pagini ale acestui roman remarcabil în atîtea privințe:[6] *alde, buduroi, căiță, ciuciumiș, ciurdă, conci, dadă, dăulat, dubas, ghioroc, izdat, a se împosoca, năvleg, păstru, postăli* și *a (se) șurupi*. La acestea vom adăuga pe *cealma, cealmagiu, chervan, pehlivan, pazvantliu* și altele, care sînt arhaisme turcești conservate prin unele părți ale Munteniei și al căror sens poate fi găsit în *DEX* ori în alte dicționare românești.

Dintre elementele regionale ce caracterizează în special vorbirea m o l d o v e n e a s c ă pot fi citate: *barabulă, bortă, ciubotă, colțun, curechi, cușmă, dugheană, dulamă, melian, oleacă, păpușoi, perjă, poloboc, posmag, prichici, sărdac, vidmă, zăplaz, zămos* „pepene galben" etc. Unele dintre aceste regionalisme, precum și altele pe care nu le mai cităm au ajuns destul de cunoscute, grație faptului că apar în opera celor mai mari poeți și prozatori moldoveni din veacul trecut și din prima jumătate a secolului al XX-lea. Alte regionalisme (cel mai adesea tot moldovenești) au fost aproape complet sau chiar definitiv asimilate de limba literară, înțeleasă ca cel mai îngrijit aspect al limbii unice naționale. Menționăm dintre acestea verbele *căpia* și *jecmăni* sau substantivele *duduie* și *hîrzob* „funie groasă". Ultimul se folosește astăzi numai în expresiile atît de cunoscute *a cădea cu hîrzobul din cer* sau *a se crede coborît cu hîrzobul din cer*, ceea ce echivalează cu „a se socoti de neam ori de viță nobilă". La aceste cîteva exemple ar mai putea fi adăugat compusul tautologic *cocostîrc*, format din *cocor* + *stîrc* și devenit atît de cunoscut datorită lui Creangă, Sadoveanu și îndeosebi poetului Vasile Alecsandri, care, numai în „Pasteluri", îl folosește de cîteva ori:

> Oaspeții caselor noastre, *cocostîrci* și rîndunele
> Părăsit-au a lor cuiburi ș-au fugit de zile rele.
> E *cocostîrcul* tainic în lume călător,
> Al primăverii dulce iubit prevestitor.
> Iar pe lanul ce în soare se zvîntează fumegînd
> *Cocostîrcii* cu largi pasuri calcă rar și meditînd.

[6] Lista care urmează a fost întocmită după ediția a VIII-a a romanului *Desculț*, București, EPL, 1962.

În concluzie se poate spune că importanța arhaismelor și regionalismelor rezidă atît în posibilitatea pe care o oferă scriitorilor de a le folosi în scopuri artistice, cît și în faptul că cele din urmă sînt o sursă permanentă de îmbogățire a limbii literare. În general vorbind, abundența și caracterul strident al faptelor de limbă regionale pot dăuna valorii artistice a unei opere literare, însă utilizarea lor cu măsură și măiestrie este nu numai admisă, ci — în anumite situații — chiar recomandabilă. Cu ajutorul regionalismelor scriitorii localizează acțiunea unei opere, caracterizează și individualizează personajele, realizează efecte de ordin comic sau variază pur și simplu exprimarea artistică.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ANDRIESCU, AL., *Lexicul regional în proza actuală*, în „Iașul literar", an 1957, nr. 1, p. 88–96.
2. CAZACU, B., *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 144–169.
3. CHIVU, GH., *Elemente regionale în limba periodicelor muntene din secolul al XIX-lea*, în LR, an. XXI (1972), nr. 4, p. 293—306.
4. DIMITRESCU, FL., *Mihai Eminescu și limba veche*, în vol. „Contribuții la istoria limbii române vechi", București, 1973, p. 246–266.
5. HRISTEA, THEODOR, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în CILRL, vol. II, p. 191–229.
6. ISTRATE, GAVRIL, *Vocabularul operei lui M. Sadoveanu*, în vol. „Limba română literară", București, 1970, p. 291–375.
7. LEONTE, LIVIU, *Elemente populare și regionale în proza actuală*, în SCȘt. (Iași), seria filologie, an 1963, fasc. 1, p. 65–88.
8. MAREȘ, LUCREȚIA, *Elemente regionale în lexicul limbii române literare* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1976.
9. PETRESCU, A., *Despre lexicul arhaic în romanul istoric al lui Mihail Sadoveanu*, în LR, an III (1954), nr. 6, p. 78–85.
10. VIANU, TUDOR, *Observații asupra limbii și stilului lui A. I. Odobescu*, în CILRL, vol. I, p. 115–120.
11. VLAD, CARMEN, *Conceptul de arhaism*, în LR, an. XXII (1973), nr. 3, p. 183–190.
12. VULPE, MAGDALENA, *Fapt dialectal și fapt popular*, în SCL, an. XVIII (1967), nr. 4, p. 369–377.

FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

THEODOR HRISTEA

În sens foarte general, se afirmă că f o n e t i c a studiază *sunetele vorbirii*, adică ale limbajului articulat ca facultate specific omenească. Sunetele articulate pot fi studiate din foarte multe puncte de vedere, începînd, spre exemplu, cu structura lor acustică și terminînd cu felul în care se produc, se combină sau se modifică (din diferite cauze care interesează prea puțin în discuția de față). În cadrul diverselor tipuri de fonetică (*generală, descriptivă, istorică, experimentală* etc.), un loc aparte ocupă așa-zisa *fonetică funcțională*, căreia i se mai spune și fonematică sau fonologie. Ca disciplină lingvistică autonomă, fonologia a fost creată de către N. S. T r u b e t z k o y (1890—1938) și R o m a n J a k o b s o n (principalii fondatori ai Cercului lingvistic de la Praga).

Baza noii discipline o constituie diferența dintre s u n e t și f o n e m, care a fost observată de multă vreme, dar ea nu a fost și satisfăcător teoretizată. În prezent se admite că *fonetica* (în sens mai restrîns) privește sunetul ca fenomen fizic, pe cînd *fonologia* îl vede și îl examinează ca unitate sonoră funcțională. Fără a putea oferi o definiție ireproșabilă a *fonemului*, vom spune că acesta este considerat, de obicei, *cea mai mică unitate fonică sau sonoră a unei limbi, avînd funcția de a alcătui și de a deosebi între ele cuvinte sau forme gramaticale ale unuia și aceluiași cuvînt*. Dacă *fonemul* nu poate fi foarte exact definit, el poate fi, în schimb, caracterizat în raport cu *sunetul* și acest lucru ne propunem să-l facem în continuare.

SUNETUL ÎN RAPORTURILE LUI CU FONEMUL

Cea dintîi precizare pe care trebuie s-o facem este că *sunetul* e material sau concret, pe cînd *fonemul* e general și abstract. Pentru a înțelege această diferență esențială, e necesar să arătăm că același sunet este diferit pronunțat de doi sau mai mulți vorbitori și că, în momente diferite, chiar același om pronunță același sunet în moduri diferite. Aceste diferențe au fost puse în lumină de fonetica experimentală, ale cărei date ne permit să vorbim de v a r i a n t e și v a r i e t ă ț i ale aceluiași sunet sau „tip sonor". Tot cu ajutorul aparatelor s-a putut constata că același „sunet" este diferit pronunțat în diverse cuvinte, care au o structură fonică deosebită. Astfel, sunetul **n** din *nimeni* sau din *nimic* diferă de **n** din *numai*, de **n** din *bancă* sau *luncă*, de **n** din *pînză* ori *osînză*, de **n** din *unchi* și *unghi* sau de **n** din *învăț* (rostit aproape *îmvăț*). Diferențele care apar de data aceasta se datoresc poziției sunetului în cuvînt și influenței sunetelor înconjurătoare sau, altfel spus, c o n t e x t u l u i f o n e t i c și fenomenului cunoscut sub numele de c o a r t i c u l a ț i e (adică „rostire concomitentă a sunetelor"). Aceasta fiind situația, nu e de mirare că numărul sunetelor dintr-o limbă este, teoretic vorbind, nelimitat.

Totalitatea variantelor unui fonem (indiferent de natura lor) constituie alofonele fonemului respectiv. Acestea pot fi l i b e r e sau i n d i v i d u a l e (adică în raport cu diversele pronunțări ale indivizilor) și p o z i ț i o n a l e, c o n d i ț i o n a t e sau c o m b i n a t o r i i (determinate de influența sunetelor învecinate și de ceea ce se numește *coarticulație*). Ultimul tip de variante l-am ilustrat prin diversele feluri de *n*.

Spre deosebire de sunete, care sînt foarte numeroase și variate, fonemele unei limbi sînt limitate ca număr și ele alcătuiesc *sistemul fonologic* sau *fonematic* al limbii respective. După cum vom vedea imediat, acesta se subdivide în s i s t e m v o c a l i c și s i s t e m c o n s o n a n t i c. Din cele spuse pînă aici, s-a înțeles că sunetele sînt realizări concrete ale fonemelor considerate invariante în raport cu diversele variante și varietăți prin care cele dintîi se materializează în actul vorbirii. Orice subiect vorbitor sau emitent pronunță, firește, sunete, dar auditorul reține foneme, deși percepe și el tot sunete. Este în aceasta cea mai clară dovadă că sunetul are caracter individual, pe cînd fonemul e general și are caracter social. Se poate spune că între *fonem* și *sunet* există un raport dialectic asemănător cu cel existent între n o ț i u n e și o b i e c t sau între g e n e r a l și p a r t i c u l a r. Despre fonem s-a mai spus că el reprezintă o *clasă de sunete asemănătoare* și aceasta este realitatea. După cum e și normal, trăsăturile sau caracteristicile esențiale ale unui fonem se regăsesc în fiecare dintre variantele acestuia (indiferent de natura lor).

Existența sau inexistența unui fonem se poate verifica prin procedeul c o m u t ă r i i, care constă în înlocuirea unui sunet cu altul. Dacă prin simpla înlocuire obținem un nou cuvînt sau o nouă formă gramaticală a aceluiași cuvînt, atunci avem de-a face cu două foneme diferite. În caz contrar, sîntem în prezența a două variante ale aceluiași fonem. Să se compare, spre exemplu: *pată, mată, rată, fată* și altele, care diferă între ele numai prin sunetul inițial (cu valoare de fonem). Înlocuind pe r apical (adică articulat cu vîrful limbii) printr-un r velar, uvular sau graseiat (firesc în pronunțarea francezilor), nu obținem un nou cuvînt, ceea ce înseamnă că ne aflăm în fața a două variante ale aceluiași unic fonem (care este r). Trăsăturile care deosebesc un fonem de altul se numesc *distinctive, pertinente, esențiale* sau *relevante*. Un exemplu de trăsătură distinctivă sau diferențiatoare este s o n o r i t a t e a, prin care b se deosebește de p, d de t, z de s etc.

În capitolul consacrat *ortografiei* se va vedea că, în scris, noi nu notăm *sunetele*, ci *fonemele*, pe care unii specialiști nu le deosebesc de așa-numitele *sunete-tip* sau *sunete relevante* (vezi A l. R o s e t t i, ILR$_2$, p. 93). O ultimă precizare care se mai impune este că s u n e t e l e (așa cum se învață ele în școală) sînt, în majoritatea lor, aceleași cu f o n e m e l e (vocalice și consonantice) ale limbii române. Tot așa, cînd se vorbește despre *sistemul fonetic* al unei limbi, trebuie să înțelegem că, în realitate, e vorba de sistemul ei *fonologic* sau *fonematic*. Pînă la adoptarea unei noi terminologii mai adecvate, folosirea lui *sunet* cu sensul de „fonem“ nu este, desigur, o greșeală, însă din întreaga discuție de pînă aici s-a văzut că cele două concepte sînt total deosebite și n-ar trebui să le mai confundăm.

SISTEMUL FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE

În legătură cu numărul de unități fonematice ale limbii noastre s-au purtat foarte multe discuții, iar părerile specialiștilor continuă să fie împărțite. În cele ce urmează, vom accepta ideea că româna are 7 *vocale* (dintre care 4

funcționează și ca *semivocale*, fără a fi foneme independente) și un număr de 22 de consoane, dintre care două (și anume *k'* și *g'*) au un statut insuficient precizat.

Sistemul vocalic. Principala caracteristică a vocalelor este că sînt sunete continue, deci se pot rosti fără ajutorul altor sunete. Pentru a pronunța o vocală, e necesar ca nici o piedică să nu intervină în scurgerea curentului de aer prin diverse canale ale aparatului vorbirii, numit, încă, și *aparat fonator*. În limba română există 7 vocale, și anume: **a**, **ă**, **î(â)**, **e**, **i**, **o**, și **u**. Fără a intra în detalii, precizăm că ele se clasifică după *locul de articulare* și după *gradul de deschidere* a cavității bucale. Ținînd seamă de cele două criterii fundamentale de clasificare, sistemul vocalic al limbii române poate fi închis într-un triunghi cu vîrful în jos:

i   î   u

e   ă   o

a

Vocala **a** este cea mai d e s c h i s ă, **i**, **î** și **u** sînt î n c h i s e, iar **e**,**ă** și **o** sînt *mijlocii*. După locul de articulare a limbii, vocalele se împart în: a n t e r i o a r e (**e**, **i**), c e n t r a l e (**a**, **ă**, **î**) și p o s t e r i o a r e (**o**, **u**).

Semivocalele. Unele vocale sînt întotdeauna î n t r e g i sau p l e n i s o n e, pe cînd altele pot fi și s e m i v o c a l e, în anumite condiții fonetice. Vocalele numite „plenisone" se caracterizează prin aceea că pot alcătui singure silabe, în timp ce semivocalele nu au această proprietate. Ele intră în componența diverșilor *diftongi* și *triftongi*, care vor fi examinați după consoane. Dintre cele 7 vocale ale limbii române, 3 (și anume **a**, **ă**, **î**) sînt în orice împrejurare plenisone, iar 4 (și anume **e**, **i**, **o**, **u**) pot fi, după împrejurări, vocale întregi sau semivocale. Întrucît situația celor dintîi este cît se poate de clară (vezi cuvinte ca: *a-pă*, *ța-ră*, *ro-mân* etc.), vom recurge mai ales la exemple care să pună în lumină dubla calitate a lui *e*, *i*, *o* și *u*.

Dintre cuvintele și formele gramaticale în care E are o dată valoare de vocală și altă dată de semivocală reținem: *seră* și *sẹară*, *bere* și *bẹat*, *merge* și *să mẹargă*; *trece* și *să trẹacă* etc. În primul exemplu al fiecărei perechi, *e* funcționează ca vocală, iar în al doilea ca semivocală, care intră în componența unui diftong (în continuare se va vedea ce trebuie să înțelegem prin *diftongi* și *triftongi*). Deocamdată e necesar să dăm cîteva exemple și pentru celelalte sunete care pot fi vocale sau semivocale:

I apare ca vocală plenisonă sau silabică în *bine*, *timp*, *codri* etc. și ca semivocală în *i̯arnă*, *bi̯ată*, *cai̯*, *boi̯*, *tei̯* etc.;

O apare ca vocală plenisonă în *os*, *orb* sau *obosi* și ca semivocală în *ro̯ată*, *bo̯ală* sau *bo̯abă*;

U apare ca vocală plenisonă în *bun*, *drum*, *tun* etc. și ca semivocală în *cadou̯*, *stilou̯*, *erou̯* și altele. La exemplele citate s-ar mai putea adăuga altele în care *u* funcționează ca semivocală chiar în poziție inițială. E vorba de cuvinte sau forme gramaticale de felul lui *u̯aie*, *u̯aste* sau *u̯ameni*, pe care le scriem cu *o*, prin tradiție și datorită etimologiei, dar, în realitate, le rostim cu *u* semivocalic. Mai pe larg vom discuta această problemă în expunerea consacrată ortografiei, unde se va vedea mai clar că între scrierea și pronunțarea noastră nu este întotdeauna o concordanță perfectă.

Sistemul consonantic. Spre deosebire de vocale, *consoanele* sînt sunete ale vorbirii formate mai ales din zgomote, care se produc, fie prin închiderea totală și deschiderea bruscă a canalului vorbitor într-un anumit punct de pe parcursul său, fie prin strîmtarea aceluiași canal vorbitor. Să se compare, spre exemplu, sunetele **p, b, t, d** etc. cu **f, v, s, z, ș, j** etc. În primul caz, emiterea sunetelor nu se poate face decît prin închiderea (sau o c l u z i u n e a) canalului fonator cu ajutorul buzelor, al limbii sau al dinților și apoi prin deschiderea lui bruscă, urmată de expulzarea aerului: *p, b, t, d, k, g* etc. În al doilea caz, avem de-a face cu zgomote produse de îngustarea sau strîmtarea canalului vorbitor (numită și c o n s t r i c ț i u n e), ceea ce face ca aerul să se frece de pereții apropiați ai acestuia: *f, v, s ,z* etc. Se mai poate spune că, în timp ce consoanele din prima categorie se caracterizează printr-un zgomot de „explozie" (*p, b, m, n, t, d*), cele din a doua categorie cunosc un zgomot de „fricțiune" sau „frecare" (*f, v, s, j* etc.). Și într-un caz și în celălalt avem de-a face cu sunete care nu se pot pronunța fără ajutorul altor sunete și aceasta constituie o altă caracteristică a *consoanelor* în raport cu *vocalele*.

În limba română (ca și în alte limbi), majoritatea consoanelor se grupează în perechi care conțin cîte o consoană s u r d ă și una s o n o r ă:

p	t	k	f	s	ș	č	k'
|	|	|	|	|	|	|	|
b	d	g	v	z	j	ğ	g'

Notă. În transcriere fonetică, **k** = *k* (din *kaliu*) și *c* (din *cal*), **č** = *ce, ci*; **ğ** = *ge, gi*; **k'** = *che, chi*, iar **g'** = *ghe, ghi*.

Precum se vede, 16 din cele 22 de consoane ale limbii române formează perechi corelative, pe care le numim o m o r g a n i c e. Dintre celelalte consoane, **m, n, l** și **r** nu au corespondente surde, iar **ț** și **h** nu au corespondente sonore.

Consoanele surde și sonore nu diferă între ele decît prin absența sau prezența a ceea ce numim s o n o r i t a t e (caracteristică, dealtfel, și vocalelor). Așadar, din punctul de vedere al sonorității, unele consoane, cum ar fi *b, v, g, d* etc. seamănă cu vocalele, care sînt prin definiție sonore. În capitolul următor, vom vedea, mai pe larg, că această clasificare a consoanelor în **surde** și **sonore** ca și împărțirea mai generală a sunetelor în *vocale* și *consoane* prezintă o deosebită importanță pentru înțelegerea unor reguli ale ortografiei noastre actuale.

O altă clasificare a consoanelor românești este în s o n a n t e (care nu comportă aproape nici un zgomot) și n e s o n a n t e (formate prin zgomote determinate de închiderea sau strîmtarea canalului vorbitor). După modul de articulare, *sonantele* se clasifică și ele în **oclusive nazale** *(m, n)* și în **lichide** *(l, r)*. Primele sînt denumite în felul acesta, pentru că în timpul ocluziunii, care se produce în cavitatea bucală, o parte din aer poate ieși liber pe nas. Spre deosebire de acestea, lichidele *(l* și *r)* pot fi prelungite asemenea vocalelor. În tabloul de la p. 79, consoanele românești sînt clasificate după toate criteriile posibile, începînd cu ***modul*** și terminînd cu ***locul de articulare*** (adică locul unde se produce ocluziunea ori constricțiunea canalului fonator). Din acest punct de vedere, există consoane **bilabiale** (adică rostite cu ambele buze; cf. lat. *labium* „buză"), **labiodentale** (numite astfel pentru că la articularea lor participă atît buzele, cît și dinții), **palatale** (adică articulate la palatul tare sau bolta osoasă a cavității bucale), **laringale** (cu zgomotul de fricțiune produs în laringe) ș.a.m.d.

TABLOUL CONSOANELOR ROMÂNEŞTI

MODUL DE ARTICULARE \ LOCUL DE ARTICULARE			Bilabiale		Labiodentale		Dentale		Prepalatale		Palatale		Postpalatale (velare)		Laringale	
			Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore
NESONANTE	OCLUSIVE (EXPLOZIVE)		p	b			t	d			k'	g'	k	g		
NESONANTE	SEMIOCLUSIVE (AFRICATE)						ţ		č	ğ						
NESONANTE	CONSTRICTIVE (FRICATIVE)				f	v	s	z	ş	j					h	
SONANTE	OCLUSIVE NAZALE			m				n								
SONANTE	LICHIDE	LATERALE						l								
SONANTE	LICHIDE	VIBRANTE						r								

Notă. În sistemul internaţional de transcriere fonologică, cele două constrictive prepalatale (sau anteropalatale) ş şi j sînt redate prin simbolurile [ʃ] şi, respectiv, [ʒ].

DIFTONGI ŞI TRIFTONGI

1. În continuare ne vom ocupa de diftongii şi triftongii limbii române contemporane, oprindu-ne în special asupra clasificării acestora. Prin **diftong** înţelegem un grup de două sunete diferite (dintre care unul este vocală, iar altul este semivocală) şi care sînt pronunţate în aceeaşi silabă. După felul în care sînt dispuse cele două elemente vocalice inegale, există diftongi:

a) *urcători, ascendenţi* sau *crescînzi* şi

b) *coborîtori, descendenţi* sau *descrescînzi.*

Cei dintîi (adică diftongii u r c ă t o r i) sînt compuşi dintr-o semivocală urmată, în aceeaşi silabă, de o vocală (spre exemplu: *i̯a, e̯a, i̯u, i̯e* etc.). Diftongii c o b o r î t o r i au ca prim element constituent o vocală, urmată, în aceeaşi silabă, de o semivocală (de pildă: *au̯, ai̯, oi̯, ei̯* ş.a.m.d.). În cele ce urmează vom da mai multe exemple de cuvinte sau forme gramaticale care conţin unul sau altul dintre cele două tipuri de diftongi:

pi̯atră, bi̯ată, i̯arnă (în care întîlnim diftongul *i̯a*);
de̯al, te̯acă, me̯argă (pentru *e̯a*);
fi̯erbe, i̯epure, pi̯ere (pentru *i̯e*);
bo̯abă, mo̯ară, ro̯abă (pentru *o̯a*);
i̯unie, i̯ulie, i̯ute şi altele, în care apare diftongul *i̯u.*

2. În exemplele citate se întîlnesc exclusiv diftongi urcători sau ascendenţi, dar există şi cuvinte sau forme flexionare în care se întîlnesc diftongi descendenţi sau coborîtori. Dintre cuvintele sau formele gramaticale care conţin diftongi al căror prim element este o vocală pot fi citate:

bou̯, cadou̯, lavabou̯ etc. (pentru diftongul descendent *ou̯*);
mai̯, scai̯, rai̯ (pentru diftongul *ai̯*);
rîu̯, pîrîu̯, grîu̯, frîu̯ etc. (pentru diftongul *îu̯*);
tău̯, său̯, ferăstrău̯, mestecău̯ (pentru diftongul *ău̯*).

Pe baza exemplelor date (la care s-ar mai putea adăuga multe altele) putem trage concluzia că limba română este o limbă bogată în diftongi, însă nu-i putem examina sau măcar aminti pe toți în discuția de față.

3. Dacă diftongul e un grup de două sunete (unul vocalic și altul semivocalic), t r i f t o n g u l poate fi definit ca „emisiunea în limitele unei singure silabe a trei sunete diferite, dintre care două semivocale și o vocală". În mod obișnuit, cele două semivocale sînt repartizate, una la începutul triftongului și alta la sfîrșitul lui, ca în următoarele exemple: *i̯au̯, i̯ai̯, o̯ai̯*, sau *i̯ii̯* din *pustii̯i̯*, scris: *pustiii* (persoana I singular a perfectului simplu de la verbul a *pustii*).

Dintre cuvintele și formele flexionare care conțin triftongi, amintim pe: *be̯au̯, vre̯au̯, i̯au̯, trăi̯au̯, trăi̯ai̯, birui̯ai̯, le̯oai̯că, lupo̯ai̯că* și altele. La aceste exemple s-ar mai putea adăuga: *crei̯o̯ane* (pluralul lui *creion*), *aripi̯o̯ară* (un diminutiv de la *aripă*) și *le̯o̯arcă* (din expresia „ud leoarcă"). Aceste exemple și altele arată că, în mod excepțional, se pot întîlni și triftongi a căror structură este de tipul semivocală + semivocală + vocală (S + S + V). În imensa majoritate a cazurilor, elementul vocalic este însă încadrat de cele două semivocale ale triftongului sau, altfel spus, acesta are o structură de tipul S + V + S.

ALTERNANȚE FONETICE

1. Trecînd la alte probleme de fonetică, pe care le vom examina mai în amănunt, subliniem că există, în limba română, un mare număr de **alternanțe fonetice** (în special consonantice), care constituie una dintre trăsăturile izbitoare ale sistemului fonetic românesc în comparație cu al celorlalte limbi romanice. Prin alternanță fonetică înțelegem schimbarea r e g u l a t ă a unui sunet din rădăcina sau tema cuvîntului în alt sunet, mai mult ori mai puțin diferit de cel dintîi. Alternanțele fonetice[1] se produc în cursul *flexiunii* (adică al declinării și al conjugării), precum și în procesul *derivării*. Ele pot fi *vocalice* sau *consonantice* și se întîlnesc, în primul rînd, la substantiv, la adjectiv și la verb.

Dintre a l t e r n a n ț e l e v o c a l i c e amintim:
a—e (*fată-fete, pată-pete, masă-mese*);
a—ă (*carte-cărți, parte-părți, ladă-lăzi*);
ă—e (*măr-meri, păr-peri, văr-veri*);
o—u (*soră-surori, noră-nurori*) etc.

O vocală poate alterna, desigur, cu un diftong, ca în cazul lui *pot-poate* sau al lui *om-oameni* și nu lipsesc nici situațiile cînd alternează între ele chiar semivocalele (numite încă și SEMICONSOANE). Dăm și din această categorie cîteva exemple: *bou̯* (cu pluralul *boi̯*), *leu̯* (cu pluralul *lei̯*) și *meu̯* (cu pluralul *mei̯*). Tot aici pot fi trecute o serie de forme verbale cum ar fi *dau̯-dai̯* și altele, în care se produce aceeași alternanță a lui *u̯* cu *i̯*.

2. A l t e r n a n ț e l e c o n s o n a n t i c e propriu-zise sînt mult mai numeroase decît cele vocalice, întrucît și sistemul nostru consonantic este

[1] Cărora ar fi mai bine să li se spună fonologice.

mult mai bogat decît cel vocalic. Cităm numai cîteva exemple din mulțimea consoanelor alternante:

d—z (*cred-crezi, brad-brazi, stradă-străzi*);
t—ț (*pot-poți, frate-frați, bărbat-bărbați*);
d—j (*veșted-veșteji, breaz-breji, oglindă-oglinjoară*);
t—č (ci) (*departe-depărcior, castravete-castravecior*);
s—ș (*frumos-frumoși, duios-duioșie, las-lași* etc.).

În mod frecvent, mai alternează k cu č (ci): *fac-faci, sac-saci* și g cu ğ (gi): *fag-fagi, fug-fugi* etc. În astfel de cazuri (ca și în altele similare), scrierea maschează, de fapt, alternanțele consonantice.

3. Un lucru care este, de asemenea, interesant și merită să fie reținut e faptul că și grupurile de două sau de trei consoane pot alterna între ele, în general după aceleași reguli ca și consoanele simple. Astfel, sk se transformă cu regularitate în șt (*cunosc-cunoști, românesc-românești, muscă-muște* etc.). Grupul st se modifică și el în șt (*veste-vești, poveste-povești, prost-proști* etc.), dar, în cazul de față, nu mai alternează întregul grup ca la sk-șt, ci numai una din cele două consoane care alcătuiesc grupul amintit, și anume s, care devine ș (*acest-acești*).

Același lucru se petrece și cu grupul de trei consoane str care se transformă în ștr, dar, după cum se vede, și aici alternează, de fapt, tot o singură consoană a grupului (e vorba de același *s* care devine *ș*, ca în: *astru-aștri, ministru-miniștri, nostru-noștri, vostru-voștri* ș.a.m.d.).

4. Înainte de a încheia discuția cu privire la alternanțe, menționăm că cele vocalice tind să nu se mai producă la neologismele recente (ori relativ recent pătrunse în limba română), pe cînd cele consonantice se mențin, încă, ceea ce dovedește, alături de alte fapte, că limba noastră este mai consonantică decît celelalte limbi romanice. În sprijinul afirmației pe care am făcut-o mai înainte poate fi invocat felul în care se conjugă, spre exemplu, verbele neologice *acorda* și *evoca* la persoanele a doua și a treia singular. În mod corect, spunem *acord-acorzi* și *evoc-evoci*, dar la persoana a treia formele corecte sînt *acordă* și *evocă*. Prin urmare, alternanțele d-z și k-č (ci) se produc, în continuare, și sînt acceptate de limba literară, pe cînd cea vocalică o-oa tinde să fie suprimată și în exemplele citate sau în altele ea constituie o greșeală de pronunțare, ori de cîte ori se produce, totuși. Pronunțări de felul lui *coastă* (pentru *costă*) sau *evoacă, pedagoagă, filoloagă, psiholoagă* și altele trebuie evitate cu grijă, întrucît nu corespund normelor ortoepice în vigoare ale limbii române.

HIATUL ȘI EVITAREA LUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. După cum se știe, prin **hiat** se înțelege întîlnirea (în interiorul aceluiași cuvînt) a două vocale care fac parte din silabe diferite. De exemplu, adjectivul *real* conține hiatul *e-a*, în substantivul *coafor* avem hiatul *o-a*, în vechiul verb românesc *lăuda* există hiatul *ă-u* ș.a.m.d. Cînd într-o frază sau propoziție un cuvînt se termină în vocală, iar cel care îi urmează începe tot cu o vocală, avem de-a face cu un h i a t î n f o n e t i c ă s i n t a c t i c ă (de ex.: *pe aici, de atunci, a arat* etc.).

2. În legătură cu *hiatul* e necesar să atragem atenția că, în limba română contemporană, se manifestă o tendință puternică de evitare a acestuia, întrucît el implică un oarecare efort în rostire. Deoarece este mai ușor să se pronunțe

alcol în loc de *alco-ol*, la foarte mulți vorbitori se aude prima rostire, care este neliterară, și nu sînt rare nici cazurile cînd auzim: *zologie* în loc de *zoologie, coperator* și *coperativă*, în loc de *cooperator și cooperativă* *ștință* sau *ștințific* în loc de *știință*, respectiv, *științific* și așa mai departe.

3. Mai complicate sînt lucrurile în cazul unui cuvînt ca *proroc*, pe care foarte mulți vorbitori îl scriu și îl rostesc *prooroc*. Dacă *alcol, zotehnie* și *zologie* sînt, într-adevăr, niște pronunțări incorecte, *proroc* nu stă pe același plan cu ele și e bine să se știe că, în cazul de față, este greșită tocmai rostirea cu dublu *o* (adică *prooroc*). Și aceasta din cauză că forma veche și originară a acestui cuvînt, de proveniență slavă, conține un singur *o* (deci *prorokŭ*, nu *proorokŭ*). Spre deosebire de *proroc* care e un cuvînt vechi slav, *alcool, cooperativă, zoologie* și *zootehnie* sînt neologisme împrumutate din limba franceză, unde se rostesc cu dublu *o* și cu hiat.

4. După cum am văzut, una dintre modalitățile de evitare a hiatului este c o n t r a g e r e a sau r e d u c e r e a celor două vocale identice la una singură: *cuvincios* (în loc de *cuviincios*), *înfința* și *desfința* (în loc de *înființa* și *desființa*) etc. În alți termeni, putem vorbi aici de dispariția unei vocale, fenomen care se poate petrece și atunci cînd cele două vocale în hiat nu sînt chiar identice (ex: *aspectos, respectos, tumultos* și altele, în loc de formele corecte *aspectu-os, respectu-os, tumultu-os* etc.).

5. În afară de acest procedeu mai există și alte modalități de evitare a hiatului, care prilejuiesc, de asemenea, un mare număr de pronunțări incorecte sau neliterare. Astfel, cînd cele două vocale care se află în hiat sînt diferite, una dintre ele se transformă, adeseori, în semivocală, creîndu-se, în felul acesta, un *diftong*, ceea ce duce tot la o desființare a hiatului și deci la o simplificare nerecomandabilă a pronunțării. Dăm cîteva exemple și din această categorie: *ge-ologie* și *ge-ografie* devin *g̯eologie* și *g̯eografie, ca-ís* și *caísă* se rostesc în unele graiuri *cáis̯* și *cái̯să, hi-eroglifă* și *poli-o-mi-e-lită* devin *hi̯eroglifă* și *poli̯omi̯elită*, rostiri aproape generale, dar neacceptate de limba literară.

6. Dificultatea de a rosti două vocale în hiat se mai rezolvă și altfel, cum dovedesc numeroase rostiri de felul lui: *avii̯ație* (în loc de *aviație*), *crei̯a* (în loc de *crea*), *socii̯al* (în loc de *social*), *zii̯ar* (pentru *ziar*) ș.a.m.d. De data aceasta se introduce o semivocală între cele două vocale în hiat, ceea ce are drept consecință tot crearea unui diftong: *a-i̯er*, în loc de *a-er*. Dacă în *g̯eologie* diftongul este rezultatul transformării în semivocală a primei vocale a hiatului, în cazul de față el rezultă din fuziunea celei de-a doua vocale cu semivocala nou apărută.

ACCENTUL

1. Ultima problemă de fonetică asupra căreia ne mai oprim este **accentul**, pe care îl vom examina tot pe scurt, deși e atît de important, încît singur ar putea constitui obiectul unei expuneri. În sens larg, accentul poate fi definit ca *pronunțarea mai intensă sau pe un ton mai înalt, fie a unei silabe dintr-un cuvînt, fie a unui cuvînt dintr-o propoziție sau dintr-o frază*. De exemplu: „Care dintre cai a veni la jăratic... *acela* are să te ducă la împărăție" (CREANGĂ), După cum vedem, există și un accent așa-zis „logic", „sintactic" sau „al frazei", dar în discuția de față ne interesează numai accentul cuvîntului.

2. În limba română, accentul nu are loc fix, ca în franceză, spre exemplu, unde stă întotdeauna pe ultima silabă, sau ca în maghiară, unde e aşezat pe prima silabă a cuvîntului. Despre accentul românesc spunem că este l i b e r, în sensul că poate să ocupe locuri diferite, şi anume:

a) pe ultima silabă a cuvîntului (ca în: *popór, măseá* etc.);
b) pe silaba penultimă (ca în: *cásă, másă, scáun* etc.);
c) pe silaba antepenultimă (ca în: *répede, márgine, pásăre* etc.);
d) mult mai rar, accentul poate sta chiar pe a patra sau a cincea silabă (de la sfîrşit spre început) ca în: *prépeliță, véveriță, şáptesprezece* etc.

3. Deşi accentul românesc e l i b e r (în sensul arătat mai sus), el este totuşi s t a b i l în cursul flexiunii nominale şi pronominale, adică al declinării. Altfel spus, dacă ne referim, spre exemplu, la un substantiv, acesta va purta accentul, în cursul flexiunii, exclusiv pe silaba pe care îl are la forma de nominativ-acuzativ (singular şi nearticulat): *péşteră-péşteri, péşterile-péşterilor* etc., prin urmare cu accentul pe prima silabă la absolut toate formele gramaticale. Singura excepţie de la această regulă importantă (şi adeseori pierdută din vedere) o constituie un grup restrîns de substantive, toate neologisme, la care accentul se deplasează de pe silaba pe care se află la forma tip a cuvîntului (de exemplu: *zéro-zeróuri, móto-motóuri, rádio-radióuri* ş.a.m.d.)[1].

4. Spre deosebire de flexiunea nominală şi pronominală, în cea v e r b a l ă deplasarea accentului este, în general vorbind, un lucru firesc. Astfel, spunem (eu) *port*, dar (noi) *purtăm* sau *purtáserăm*, tot aşa cum zicem: *văd, văzúi, vedeám, văzúserăţi*.

5. Fiind l i b e r, iar, uneori, şi m o b i l (cum am văzut că se petrec lucrurile în flexiunea verbală), accentul poate avea, în limba română, un rol distinctiv sau diferenţiator. Aceasta înseamnă că, de multe ori, el deosebeşte între ele două cuvinte sau două forme gramaticale ale aceluiaşi cuvînt, care sînt compuse din acelaşi număr de sunete, dispuse în aceeaşi ordine. De pildă: *compánie* (de soldaţi) şi *companíe* cu sensul de „tovărăşie" sau *cî́ntă* (persoana a III-a singular şi plural, modul indicativ prezent) şi *cîntắ*, care e persoana a III-a singular de la acelaşi verb, folosit însă la perfectul simplu. Dintre celelalte fapte de limbă care aparţin acestei categorii mai pot fi amintite: *comédie* şi *comedíe, véselă* şi *veselắ, adúnă* şi *adunắ, cópii* (pl. lui *cópie*) şi *copíi* (pl. lui *copíl*), apoi *ácele* şi *acéle* etc. În lingvistică, astfel de cuvinte şi forme gramaticale se numesc **omografe**, întrucît se scriu la fel, dar diferă prin accent şi, implicit, prin sensul pe care îl au.

6. În legătură cu accentul, ar mai fi de subliniat cel puţin un lucru deosebit de important, şi anume că foarte multe cuvinte şi forme gramaticale cunosc o dublă accentuare, ca în cazul lui: *bólnav-bolnáv* (ultima formă este întotdeauna cea corectă), apoi: *dúşman-duşmán, vérigă-verígă, dúminică-dumínică, sî́ntem* şi *sî́nteţi* alături de *sîntém* şi *sîntéţi* (singurele pronunţări literare) ş.a.m.d.

7. Forme duble de accentuare se întîlnesc în special la n e o l o g i s m e şi ele se explică, uneori, prin faptul că acelaşi cuvînt ne-a putut veni concomitent sau la distanţă în timp şi în spaţiu din două ori mai multe limbi de cultură şi civilizaţie, în care neologismele respective sînt diferit accentuate. Menţionăm numai un număr restrîns de împrumuturi neologice care se accen-

[1] Tot aici ar mai putea fi amintite şi cele două substantive feminine care aparţin fondului vechi al limbii (e vorba de *sóră – suróri* şi *nóră – nuróri*), dar acestea, fiind n e r e g u l a t e, au o situaţie, oarecum, specială.

tuează în două feluri, precizînd că, și în cazurile care urmează, a doua formă este, deocamdată, singura acceptată de normele ortoepice ale limbii literare actuale: *ántic* și *antíc*; *carácter* și *caractér*; *début* și *debút*; *editor* și *editór*; *mátur* și *matúr*; *precéptor* și *preceptór*; *regizor* și *regizór*, *séver* și *sevér*; *símbol* și *simból*; *vestíbul* și *vestibúl* etc.

În cîteva dintre exemplele citate se tinde spre o specializare semantică a celor două forme diferit accentuate. Astfel, se spune din ce în ce mai des: *carácter regional* (sau *popular*), *acțiuni cu carácter politic* (ori *patriotic*), însă întotdeauna: *om de caractér, caractér frumos* (sau *urît*), *dans de caractér, comedie de caractér* etc. Tot așa, foarte mulți vorbitori spun exclusiv *tráfic intens* (adică „circulație mare de vehicule"), *tráfic aerian, tráfic maritim* etc., dar *trafíc de influență* sau *trafíc de medicamente* (unde sensul cuvîntului este de „comerț ilicit").

8. În încheiere, recomandăm ca, ori de cîte ori există nedumeriri cu privire la accentuarea și, în general, la pronunțarea unor neologisme, să se folosească ultimele dicționare ale limbii române (DLRM, DEX, MDE_2, DLR) și îndeosebi *Dicționarul de neologisme* (ai cărui autori sînt Florin Marcu și Constant Maneca). Este de la sine înțeles că, atît pentru neologisme, cît și pentru alte cuvinte sau forme gramaticale unde se pot face greșeli de scriere ori de pronunțare, este indicat să ne adresăm, în primul rînd, *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație* (ediția a III-a apărută în anul 1971). Utilitatea recurgerii la *Îndreptarul* citat ori la cel în curs de apariție se va vedea mai clar în capitolul care urmează și care este consacrat o r t o g r a f i e i privite mai ales în raporturile ei cu o r t o e p i a sau pronunțarea corectă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, ANDREI, *Romanian and General Phonetics and Phonemics*, în CTRL, p. 65—109 (cu o amplă bibliografie cuprinzînd, printre altele, aproape toate contribuțiile autorului în domeniul foneticii și al fonologiei românești).
2. AVRAM, MIOARA, *Locul foneticii în învățămîntul limbii române*, în vol. *Lectura modernă a textului literar narativ. Didactica modernă.* Cursuri de vară (Piatra-Neamț, 1978), București, 1978, p. 128—148 (cu multe observații și propuneri judicioase).
3. CALOTĂ, ION, *Diftongii românești — clasificare*, I, în LR, an. XXVI (1977), nr. 5, p. 481—494 și II în nr. 6, p. 599—606 (cu un punct de vedere original, care va trebui confirmat de cercetările experimentale).
4. COTEANU, ION, *Structura fonologică a cuvîntului românesc literar actual (grupurile consonantice)*, în SCL, an. XXV (1974), nr. 2, p. 137—148 (pentru aceeași problemă, cf. LRC, vol. al II-lea, p. 18—29).
5. GRAUR, A. și A. ROSETTI, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL VI (1938), p. 5—29 (asupra cîtorva afirmații, autorii au revenit ulterior).
6. IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, *Une classification des consonnes roumaines d'après le critère de la neutralisation*, în CLTA, nr. 1 din 1962, p. 39—46 (autoarea exclude din inventarul fonologic al limbii române pe *k'* și *g'*).
7. MACREA, D., *Aspecte ale structurii sonore a limbii române în lumina cercetărilor statistice*, în CL, an. XIII (1968), nr. 1, p. 13—17 (cu interesante constatări și concluzii referitoare la fizionomia fonetică a limbii române).
8. PETROVICI, EMIL, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, an. VII (1956), nr. 1—2, p. 7—20 (este rezumată aici concepția originală, dar, în general, neacceptată a autorului cu privire la sistemul fonologic românesc).

9. PUȘCARIU, SEXTIL, *Limba română*, vol. II *(Rostirea)*, București, 1959.
10. ROSETTI, AL., *Introducere în fonetică* (ediția a IV-a), București, 1967.
11. ROSETTI, AL. (și un colectiv), *Recherches sur les diphtongues roumaines*, București — Copenhaga, 1959 (sînt reunite aici rezultatele unor cercetări experimentale privitoare în special la diftongii *ea* și *oa*).
12. STAN, I. T., *Probleme fundamentale ale fonologiei românești.|k', g'| foneme? Implicații morfologice*, în LR, an. XXVIII (1979), nr. 5, p. 531—544 (se neagă și aici existența celor două foneme consonantice, aducîndu-se noi argumente, care nu pot fi ignorate).
13. ȘUTEU, VALERIU, *Despre natura acustică a lui* i *final din limba română*, în „Fonetică și dialectologie", VII (1971), p. 123—129 (se demonstrează convingător existența lui *i* final postconsonantic din *lupi, plopi, buni, vezi* etc.).
14. VASILIU, EMANUEL, *Fonologia limbii române*, București, 1965 (prima descriere exhaustivă a sistemului și a structurii fonologice a limbii române actuale).
15. VASILIU, EMANUEL, *Fonologia*, în LRC (vol. al II-lea), p. 61—124.
16. VASILIU, EMANUEL, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia*, București, CMUB, 1979.

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ORTOGRAFIEI

FLORA ŞUTEU

1. *Definiţia ortografiei.* Ortografia este un sistem de reguli precise, fixe şi unitare, care constau din explicarea valorii semnelor dintr-un anumit sistem grafic de reproducere a unei limbi şi din formularea condiţiilor de folosire a acestor semne, sistem menit să generalizeze şi să stabilizeze varianta cultivată a limbii date.

După cum arată şi numele (format din cuvintele greceşti *orthos* „drept, corect" şi un substantiv derivat din *graphein* „a scrie"), prin ortografie se stipulează forma scrisă corectă a unei limbi cultivate. Ortografia se învaţă în şcoală, odată cu însuşirea deprinderii de a scrie, şi devine — mai bine zis ar trebui să devină — un automatism propriu oricărui om instruit. Ortografia s-a dezvoltat întotdeauna în strînsă legătură cu limba literară a oricărui popor şi a reprezentat instrumentul cel mai important de consolidare şi de generalizare a regulilor de folosire a limbii literare. Cu ajutorul ortografiei se fixează normele de pronunţare corectă, adică ortoepia (grec. *orthos* şi *eipein* „a pronunţa").

Este sigur că orice formă de scriere a unei limbi se învaţă pe baza anumitor reguli care dau indicaţii cu privire la folosirea semnelor din acel sistem de scriere. Consemnarea explicită a regulilor de scriere din trecutul îndepărtat al omenirii s-a pierdut. Posedăm astfel numeroase texte vechi, scrise în cele mai diferite limbi, dar avem relativ puţine informaţii cu privire la regulile după care s-au condus cei care au scris aceste texte. Pentru epoca modernă, interpretarea regulilor de scriere folosite într-un text se poate face cu relativă uşurinţă, dat fiind faptul că sînt cunoscute sistemele de ortografie ale limbilor moderne.

2. *Tipurile de sisteme ortografice.* Se presupune că orice *scriere alfabetică* (aceasta este denumirea care se dă pentru scrierea cu ajutorul semnelor convenţionale numite litere, spre a fi deosebită de alte sisteme de scriere care nu folosesc litere, ci imagini, şi se numesc *pictografie* ori — într-un stadiu mai evoluat — *ideografie* sau de cea care notează *silabele* şi se numeşte *scriere silabică*) a fost, la începuturile ei, o scriere fonetică, a reprodus cu aproximativă exactitate realitatea fonetică a limbii pentru care a fost creat alfabetul respectiv. Ea nu reproducea — după cum nu reproduce nici astăzi — toate variaţiile de pronunţare a unui sunet, ci numai sunetele cu trăsăturile lor de bază, prin care ele sînt recunoscute ca sunete independente, mai ales datorită funcţiei diferenţiatoare pe care o îndeplinesc în procesul de comunicare.

Putem spune deci că scrierea reproduce prin litere nu sunetele în întregimea lor, ci numai nişte repere sonore, acea parte din sunetele pe care le pronunţăm care înlesneşte receptarea şi identificarea cuvintelor şi a propoziţiilor pe care le rostim. Vom numi în continuare aceste repere fonetice prin care funcţionează, în ultimă instanţă, comunicarea lingvistică *sunete-tip*.

Din studiul istoric al diferitelor sisteme ortografice alfabetice s-a desprins concluzia că acestea pot fi clasificate în două mari tipuri: a) *sisteme ortografice fonetice* și b) *sisteme ortografice etimologice*. Sistemele ortografice fonetice reproduc realitatea fonetică a unei limbi așa cum există ea în momentul în care se elaborează sistemul. Sistemele etimologice păstrează în scris formele originare (etimologice) sau *mai apropiate* de acestea ale cuvintelor sau ale sunetelor, orientîndu-se după realitatea fonetică existentă în trecutul limbii respective.

În lingvistica modernă, se consideră că sunetele descoperite intuitiv ca unități fonetice funcționale, odată cu crearea diferitelor tipuri de scrieri alfabetice, și păstrate — cu anumite modificări, evident — ca bază a alfabetelor moderne, corespund în oarecare măsură *fonemelor*, unități lingvistice funcționale definite și descrise din punct de vedere științific odată cu crearea școlii structuraliste. Aceasta face ca *ortografia fonetică* să fie mai corect numită *ortografie fonologică*.

Fonemele sînt sunetele unei limbi grupate în clase pe baza unei anumite proceduri de analiză lingvistică structurală precis determinată. Pentru a diferenția *fonemele* descoperite intuitiv prin crearea alfabetelor de *fonemele* delimitate pe baza unei analize științifice moderne, vom utiliza pentru prima categorie denumirea de *sunete-tip*, deoarece *sunetul-tip*, ca reper sonor, stă la baza stabilirii corespondențelor dintre litere și sunete în toate manualele școlare românești.

Prin *sunet-tip* se denumește deci produsul intuiției lingvistice a vorbitorilor, adică sunetul recunoscut în tradiția gramaticală a limbii ca cea mai mică unitate sonoră componentă a cuvîntului.

În linii mari, inventarul fonemelor și cel al sunetelor-tip dintr-o limbă coincid. Există însă și anumite diferențe importante, ceea ce a făcut ca, în practica școlară de pînă acum, să nu fie folosit termenul de fonem. De aceea preferăm și noi să folosim termenul de *sunet-tip*, în înțelesul pe care i l-am dat mai sus. Ceea ce apropie noțiunea de *fonem* de aceea de *sunet-tip* este faptul că ambele reprezintă *clase de sunete*. În cazul sunetelor-tip aceste clase sînt formate din totalitatea variațiilor de pronunțare individuală a aceluiași sunet. Aceste variații de pronunțare au caracter obiectiv, dar vorbitorii nu sînt conștienți de existența lor, decît în cazuri excepționale, cînd ele sînt foarte evidente (de exemplu, la persoanele care pronunță uneori un *e* foarte deschis, apropiat de *ai* sau *è* din franceză). Factorul care determină nerecunoașterea majorității acestor variații este *analiza funcțională intuitivă a sunetelor unei limbi, analiză care determină raportarea lor la un singur reper — un tip sonor, deci un sunet-tip* — raportare care le face să poată fi considerate clase de sunete distincte grupate în jurul acestui reper (de ex. *e* deschis și *e* normal, semideschis reprezintă, în română, același sunet-tip). *La recunoașterea acestor sunete-tip și la nerecunoașterea diferențelor (variațiilor) individuale de pronunțare contribuie în mod decisiv învățarea alfabetului și deci a scrierii.* Clasele de sunete numite foneme nu au la bază intuiția vorbitorului, deci un factor psihologic, ci relațiile obiective funcționale care se pot descoperi într-o limbă pe baza unei tehnici științifice de analiză. Învățarea ortografiei pornește însă și astăzi de la această analiză intuitivă, care are avantajul că este relativ unitară, prin consensul determinat de continuitatea tradiției în interpretarea alfabetului.

În școală, sunetele-tip sînt numite sunete pur și simplu, variațiile de pronunțare ale acestora nefiind luate în considerare decît pentru a corecta dicțiunea sau pentru a înlătura anumite particularități regionale. Se examinează deci numai variațiile evidente, ceea ce este perfect justificat din punct de vedere practic. Studiul tuturor variațiilor de pronunțare interesează exclusiv pe specialiști.

Începînd cu gramaticile antice, literelor li se atribuie trei calități diferite, indestructibil legate una de alta: *figura*, adică „desenul literei", *numele*, adică „denumirea dată literei", și valoarea sau *puterea*, adică „modul de pronunțare a sunetului pe care îl reprezintă litera respectivă". Deoarece, după ce s-au fixat formele de scriere și s-a creat o tradiție a scrisului într-o anumită limbă, începe să apară un decalaj între realitatea fonetică a limbii, în continuă trans-

formare, și scriere, formă fixă, care se păstrează nemodificată, evident că numele literei și valoarea ei ajung să se deosebească foarte mult, pierzînd elementele pe care inițial le aveau în comun. Alfabetele limbilor moderne consemnează atîtea litere cîte figuri și nume sînt recunoscute pe baze tradiționale, dar aceste nume uneori nu acoperă decît una dintre valorile unei litere, cu care are elemente în comun. De exemplu, în limba română, avem trei sunete diferite care sînt reproduse prin litera cu un singur nume *c* „ce".

Compară pronunțarea literei *c* în cuvintele *car*, *cer*, *chem*. În primul cuvînt, consoana inițială se pronunță în partea din spate a cavității bucale, acolo unde se află vălul palatului, în cel de-al doilea, apare o altă consoană la începutul cuvîntului, care se pronunță cu un ușor șuierat (ca un *ș*) la sfîrșitul ei, iar limba este apropiată de partea din față a cerului gurii. În cel de-al treilea cuvînt, consoana de la început se pronunță în mijlocul gurii, cu limba lipită de cerul gurii, care se mai numește și palatul tare al cavității bucale. De asemenea, litera *w*, de exemplu, se numește „dublu ve", iar pronunțarea ei, în limba română, este, în majoritatea cazurilor, identică cu sunetul *v* sau, mai rar, cu *u* semivocalic, după modelul limbilor străine din care au pătruns cuvintele scrise cu această literă, singurele situații în care apare ea în scrisul românesc.

Este de reținut faptul că în îndreptarele ortografice actuale, prin „*pr.*" sau „*pron.*", după fiecare literă cu care începe lista de cuvinte, se atrage atenția asupra modului cum se citește litera respectivă *ca literă*, în cazul în care se face referire la componentele alfabetului românesc: *a*, *be*, *ce*, *de* etc. Nu este vorba deci de sunetul care corespunde literei (pronunțarea acesteia), ci de numele literei ca atare.

Efectul evoluției, adică al modificării spontane a sunetelor, în procesul comunicării prin viu grai — pe cale orală — în practica social-istorică, constă în faptul că, valoarea unei litere diferențiindu-se de numele ei, și sistemul de scriere, fonetic (mai bine zis fonologic, vezi mai sus, p. 87) inițial, se transformă treptat într-un sistem ortografic etimologic. Prin reforme succesive, se poate readuce scrierea la stadiul realității fonetice a limbii, atunci cînd reformatorii ortografiei formulează noile reguli de scriere în direcția fonetismului, adică după modelul realității fonetice a limbii din acel moment dat. În istoria ortografiilor limbilor moderne (după cum vom vedea ceva mai jos, așa s-au petrecut lucrurile și în istoria ortografiei românești) au existat reformatori care au urmărit etimologia cuvintelor, propunînd reguli de scriere etimologică, cu prilejul diferitelor reguli ortografice pe care le-au inițiat.

O ortografie structurată exclusiv pe baze fonetice nu se poate însă realiza în practica unei limbi de cultură. Cauzele acestei situații paradoxale, ciudate (ținînd seama de faptul că o ortografie fonetică este mai ușor de învățat și de utilizat), sînt legate de condiția transmiterii scrisului de la o generație la alta. Se impune ca, în orice sistem ortografic, să fie respectate și anumite forme grafice tradiționale, care să ușureze relația între generații, între trecutul și prezentul unei culturi scrise.

În domeniul științei limbii, în lingvistică, există într-adevăr o scriere pur fonetică, numită *transcriere fonetică*. Aceasta reproduce fidel toate variațiile de pronunțare a sunetelor în diferite cuvinte, precum și cele mai importante particularități individuale de pronunțare, caracteristice vorbitorilor. Transcrierea fonetică este utilizată de specialiști, mai ales în cercetarea limbii vorbite populare, și are numai scopul descrierii științifice cît mai exacte a limbii.

3. *Semne și reguli ortografice.* În afară de litere, ortografia se bazează și pe anumite semne auxiliare, numite *semne ortografice*. În ortografia românească actuală, de exemplu, există două semne ortografice propriu-zise: *cratima* și *apostroful* (pentru întrebuințarea lor, vezi p. 92). Ca semn ortografic apare și *punctul*, deși, prin majoritatea întrebuințărilor sale, acesta este un semn de punctuație. El se folosește ca semn ortografic pentru scrierea abrevierilor.

Tot semne ortografice sînt și așa-numitele *semne diacritice*. Ele sînt semne grafice adăugate literelor pentru a marca, de obicei, diferențele de valoare fonetică a aceleiași litere (în ortografia actuală a multor limbi, litera cu semn

diacritic este considerată *alta* decît aceeaşi literă fără semn diacritic, de ex.: *â*, *ă* şi *a* în română sînt considerate trei litere diferite). Ca semne diacritice se folosesc mai ales aşa-numitele *accente grafice*, dar şi *trema* şi *sedila*.

În limba română apar ca semne diacritice: *accentul circumflex* (la *â* şi *î*), *sedila* (la *ţ* şi *ş*) şi semnul scurtării (la *ă*). După cum se vede, în scrierea românească, ca şi în alte sisteme ortografice, o parte din semnele diacritice se folosesc cu valori total schimbate în raport cu valorile pentru care au fost create. De exemplu, accentul grafic care, în greacă, nota în mod real accentul fonetic, are în română valoare pur distinctivă pentru *â* în raport cu *a*. Semnul care apare la *ă* este identic cu semnul scurtării din grafia chirilică, dar nu mai are această funcţie, ci, ca şi accentul circumflex, pe aceea pur distinctivă, adică *diacritică* (în greacă *diakritikos* înseamnă „care distinge"): el diferenţiază litera *ă* de *a*.

Este de reţinut, de asemenea, faptul că ortografia cuprinde diferite tipuri de *reguli* (sau *norme*), care ar putea fi clasificate după compartimentele limbii la care acestea se aplică sau pe care se bazează în formularea lor: fonetică, morfologie, sintaxă. Un număr relativ mic de reguli au caracter pur grafic. Acestea au în vedere folosirea literelor şi valoarea fonetică a acestora, în diferite situaţii. Majoritatea regulilor ortografice urmăresc să consolideze, prin scris, totalitatea regulilor de folosire a unei limbi literare. În aceste condiţii se poate înţelege de ce învăţînd bine ortografia unei limbi se dobîndesc numeroase cunoştinţe despre folosirea corectă a limbii respective în ansamblul ei.

Exemplificăm toate tipurile de reguli descrise mai sus prin cele cuprinse în ortografia românească actuală:

1° *reguli pur grafice*, de ex. folosirea literei *k*, în raport cu *ch* şi *c*, folosirea literei *â*, în raport cu *î*, sau folosirea majusculei la începutul unei propoziţii sau fraze, după punct;

2° *reguli de pronunţare*, de ex. pronunţarea literei *x* ca *gz* în *examen* şi *cs* în *fix*;

3° *reguli de gramatică*, de ex. nerealizarea alternanţei *a/ă* în unele cuvinte noi — *fabrică/fabrici* (nu *făbrici*), *staţie/staţii* (nu *stăţii*) — sau formarea pluralului cu *-e* la substantivele terminate în *-aj* — *personaje* (nu *personajii*), *peisaje* (nu *peisajii*); în fine, scrierea diferită a numeralului adverbial *o dată* şi a adverbului *odată* „cîndva, odinioară; brusc".

Desigur, regulile pur grafice, cuprinzînd adeseori referiri la valoarea fonetică a literelor, sînt implicit şi reguli de pronunţare, dar ele nu prezintă importanţă ca atare (ca reguli de pronunţare) întrucît nu impun o anumită pronunţare (cea literară) în detrimentul alteia (considerată neliterară şi deci greşită). Raportul dintre regulile de pronunţare şi cele morfologice sau sintactice (reguli de gramatică) este altul. Cele din urmă impun în marea majoritate a cazurilor şi o anumită pronunţare considerată corectă.

4. *Istoria ortografiei româneşti*. După cum se ştie, scrierea limbii române s-a practicat cu două tipuri de alfabet: chirilic şi latin. În aceste două tipuri alfabetice sînt păstrate şi cele mai vechi texte româneşti cunoscute pînă astăzi. În afara consemnărilor sporadice — mult mai vechi — de cuvinte româneşti (inserate în texte scrise în slavonă sau în latină pe teritoriul patriei noastre), cele mai vechi texte româneşti *păstrate* datează din secolul al XVI-lea. Ele sînt luate în considerare ca atare, datorită faptului că sînt scrise direct în română — fie că sînt traduse, fie că sînt redactate de la început în româneşte, fără să fie copiate după alte texte româneşti mai vechi. Tot din acelaşi secol datează şi unele texte copiate după alte texte româneşti mai vechi, astăzi pierdute. Pentru tipul de scriere cu alfabetul chirilic, cel mai vechi text româ-

nesc păstrat este *Scrisoarea lui Neacşu* (1521), iar pentru tipul de scriere cu alfabet latin, *Cartea de cîntece* (cunoscută şi sub denumirea *Fragmentul Todorescu*, după numele celui care a descoperit textul), tipăritură conţinînd cîntece cu temă religioasă, traduse din maghiară. Cartea este de provenienţă bănăţeană şi datează, probabil, din anii 1570—1573.

Vechimea scrierii româneşti nu trebuie raportată exclusiv la aceste prime texte păstrate. Condiţiile istorice în care a trăit poporul nostru nu i-au permis să-şi dezvolte o bogată cultură scrisă în limba sa şi, mai ales, să păstreze în scris cele mai vechi forme de cultură pe care le-a creat. Aşa se explică faptul că cele mai vechi monumente de limbă românească scrisă cunoscute datează din secolul al XVI-lea, cînd factorii economici, sociali şi politici creează un cadru istoric propice manifestării mai ample a conştiinţei româneşti prin acte de cultură. Aceasta face ca acest secol să fie considerat ca secolul de început al limbii române literare, a cărei existenţă şi evoluţie sînt foarte puternic legate de folosirea limbii în scris. Este sigur că practica scrisului la români are o vechime mult mai mare. În ceea ce priveşte scrierea chirilică, se pare că, la data la care boierul Neacşu din Cîmpulungul muntenesc trimitea scrisoarea sa către judele (primarul) Braşovului, Hans Benkner, pentru a-l preveni asupra unei posibile invazii turceşti, deci — după cum a stabilit Nicolae Iorga — în mai 1521, românii aveau o bine formată tradiţie a scrisului cu litere chirilice. Aceasta înseamnă că ei practicau scrisul cu litere chirilice de multă vreme. Există dovezi, legate de natura slovelor folosite, precum şi de anumite forme date cuvintelor româneşti, care arată că tradiţia scrierii româneşti cu litere chirilice era formată în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi că ea s-a cristalizat la capătul unui proces îndelungat.

În ceea ce priveşte scrierea limbii române cu litere latine, aceasta s-a păstrat, pentru perioada veche, în prea puţine texte pentru a putea face afirmaţii categorice cu privire la vechimea unei tradiţii româneşti în această direcţie. Interesant este însă faptul că această scriere a fost, la începuturile ei cunoscute astăzi , în secolul al XVI-lea, o scriere conţinînd unele elemente de etimologism, care atestă, şi ele, conştiinţa unor cărturari români asupra latinităţii limbii noastre. Din această conştiinţă va izvorî, pînă la urmă, marea luptă dusă de români pentru adoptarea oficială a alfabetului latin ca unică formă de scriere a limbii române, deziderat împlinit abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În ceea ce priveşte perioada veche (sec. XVI—XVIII), treptat, odată cu răspîndirea practicii scrisului în limba română, se înmulţesc şi textele scrise cu litere latine. Pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aceste texte româneşti, ca şi cele, mult mai numeroase, scrise cu litere chirilice, nu sînt însoţite de norme ortografice explicite. De asemenea nu ni s-au păstrat nici gramatici ale limbii române din această perioadă, precum, bineînţeles, nici lucrări care să formuleze norme ortografice pentru limba română scrisă în vreunul din cele două alfabete.

Despre regulile ortografice ale limbii române cu litere chirilice (numite şi *slove*), cele mai vechi informaţii se găsesc în prima gramatică românească păstrată, cea de la 1757, a lui Dimitrie Eustatievici-Braşoveanul (text manuscris editat, în anul 1969, de N. A. Ursu). Pentru scrierea limbii române cu litere latine, primele reguli ortografice sînt formulate în prima lucrare tipărită a Şcolii ardelene, o carte de rugăciuni, scrisă, cu litere latine, de Samuil Micu în anul 1779. Pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în ortografia limbii române se duce lupta pentru introducerea oficială a alfabetului latin. Această acţiune este pregătită prin utilizarea unui alfabet mixt, chirilic şi

latin, cunoscut şi sub numele de alfabet de tranziţie. În această perioadă, a jucat un rol important în domeniul ortografiei Ion Heliade Rădulescu, care, în *Gramatică românească* (1828), simplifică alfabetul chirilic şi susţine principiul fonetic. Spre a doua parte a activităţii sale (începînd din 1844) Heliade Rădulescu şi-a părăsit, din păcate, sănătoasele principii iniţiale. Contribuţiile sale din prima parte a activităţii sînt însă decisive pentru evoluţia ortografiei româneşti şi a culturii noastre în general, el fiind printre altele, în domeniul ortografiei, cel care a pregătit introducerea alfabetului latin prin crearea alfabetului mixt.

Între anii 1860 şi 1862, la scurt timp după importantul eveniment al Unirii Principatelor, se introduce alfabetul latin ca formă oficială de scriere a limbii române, în toate provinciile româneşti, inclusiv în Transilvania şi Bucovina, aflate atunci încă sub dominaţie străină. Oficializarea alfabetului latin determină, după cum era şi firesc, o deosebit de vie preocupare pentru stabilirea normelor ortografice. Pînă în anul 1881, cînd Academia Română votează primul sistem ortografic oficial şi general, cu obligativitate în şcolile româneşti de toate felurile, ortografia românească cu litere latine era foarte puţin unitară şi, în cele mai numeroase variante ale ei, etimologică. Sunetele limbii române erau notate cu literele corespunzătoare sunetelor limbii latine din care proveneau. Astfel, sunetul notat astăzi prin *ă* era notat cu *e, ĕ, ă, â, o*. Se scria *foră* şi *fâră*, *vel* şi *vĕl*, pentru *fără*, *văl*, cu scopul de a reproduce grafic cît mai bine forma originară a cuvintelor. În cazul *fâră* se urmărea diferenţierea lui *ă* accentuat de *ă* neaccentuat. Existau în acea perioadă şi cărturari care nu acceptau acest etimologism exagerat şi greoi. Cea mai intensă activitate a fost dusă de şcoala creată în Bucovina de Aron Pumnul. Sistemul ortografic propus de el era însă greu de acceptat, fiind în mare măsură rupt de tradiţia scrisului cu litere latine din ţările romanice apusene, care căpătase o largă circulaţie şi în cultura românească. Aceasta a făcut ca şcoala lui Aron Pumnul să nu se impună nici prin sistemul alfabetic propus şi nici prin normele ei ortografice.

În anul 1881, se creează în ortografia românească un compromis între etimologism şi fonetism, printr-o formulă succintă şi clară „etimologism temperat din necesităţi fonetice", ceea ce, de fapt, deschide ortografiei româneşti calea spre stabilirea regulilor ei pe baza principiului fonetic. Un rol hotărîtor a avut, în această privinţă, Titu Maiorescu, membru al Academiei, care a determinat înţelegerea corectă a naturii raporturilor existente, într-o ortografie bine întocmită, între litere şi sunete, între pronunţare şi regulile de scriere. Şi alţi reprezentanţi de frunte ai culturii româneşti au militat pentru înlăturarea etimologismului şi pentru stabilirea unui sistem ortografic bazat pe realităţile fonetice ale limbii române moderne. În această direcţie au adus importante contribuţii Ioan Maiorescu, Alexandru Lambrior, Ion Nădejde, H. Tiktin şi Alexandru Philippide, marele lingvist ieşean, tatăl poetului cu acelaşi nume.

Următoarele reforme ortografice ale Academiei Române duc permanent la întărirea caracterului fonetic al ortografiei româneşti. Astfel, la 1904, formula amintită cu privire la ortografia din 1881 se inversează, în sensul că ortografia are acum fonetismul temperat „din necesităţi etimologice", aceste necesităţi etimologice fiind, de fapt, impuse de tradiţia scrisului cultivat şi de dorinţa, justificată pînă la un punct — după cum am arătat şi în partea introductivă —, de păstrare a acestei tradiţii.

În 1932, bazele fonetice ale ortografiei se accentuează şi mai mult. Curentul în favoarea principiului fonetic în ortografie este atît de puternic printre căr-

turarii români, încît Academia Română este pe punctul de a înlătura litera *â* din alfabet, ţinînd seama de faptul că această literă reprezintă acelaşi sunet ca şi litera *î*. Acest deziderat al unei părţi din membrii Academiei nu se realizează decît la ultima reformă ortografică, cea din 1953.

Litera *â* stîrnise timp de mai multe decenii numeroase reacţii nefavorabile în rîndul multor intelectuali progresişti, care o considerau — pe bună dreptate — o manifestare de etimologism fără justificare pentru momentul istoric dat. Susţinătorii acestui punct de vedere — Nicolae Iorga, Alexandru Philippide, revistele *Contemporanul* şi *Viaţa românească* — aveau în Academia Română, ca principal exponent, pe marele lingvist Ovid Densusianu. Totuşi, în numele tradiţiei create în jurul acestui semn grafic, al rolului pe care l-a avut în demonstrarea ascendenţei latine a multor cuvinte româneşti, în primul rînd a numelui nostru etnic, Academia Română decide, în final, păstrarea semnului *â*, decizie care se va menţine pînă în 1953.

O mare simplificare a ortografiei româneşti se obţine prin ultima reformă ortografică pe care o realizează Academia R.P.R., în anul 1953, reformă care începe să fie pusă în aplicare în anul 1954, menţinîndu-şi valabilitatea pînă astăzi.

Anumite modificări de detaliu sînt formulate în anul 1965, dintre care notabilă este folosirea literei *â* în familia cuvîntului *român*, regulă pe deplin justificată, ţinînd seama de circulaţia internaţională a numelui nostru etnic, care în forma cu *a* îşi crease o tradiţie pe plan mondial.

5. *Caracteristicile ortografiei româneşti actuale.* Reforma ortografică din anul 1953 aduce cîteva modificări substanţiale scrierii româneşti literare, toate urmărind legarea mai strînsă a imaginii grafice a limbii noastre cultivate de limba vie a poporului, precum şi înlăturarea anumitor complicaţii de scriere, generatoare de greşeli.

Cele mai importante modificări aduse de reforma din 1953 sînt următoarele: a) generalizarea liniuţei de unire, numită cratimă, şi limitarea apostrofului la un număr relativ mic de situaţii accidentale, reprezentate prin cazurile în care, după căderea ocazională a unui sunet sau a unui grup de sunete, apar nemijlocit alăturate două sunete care nu formează o silabă, de exemplu: *făr' de, da' cum, dom'le*; b) înlăturarea literei *â* şi înlocuirea ei cu *î* (pentru excepţia cu privire la familia cuvîntului *român*, vezi mai sus); c) sistematizarea clară a raporturilor dintre ortografie şi gramatică — aplicarea principiilor numite morfologic şi sintactic în ortografie —, ceea ce duce la o corelare logică a regulilor, înlesnind unificarea formelor gramaticale de exprimare literară; d) abolirea lui *-u* fără valoare fonetică; e) înlocuirea formei verbale *sunt* prin *sînt* (această ultimă formă a verbului corespunzînd originii latine a prezentului indicativ românesc, care provine, după cum se ştie, din conjunctivul latin şi nu, cum se credea în secolul al XIX-lea, din indicativul latin *sunt*).

Examinînd raporturile dintre litere şi sunete constatăm că alfabetul românesc actual este alcătuit mai ales din semne grafice care au o singură valoare fonetică. Din cele 28 de litere pe care le cuprinde alfabetul românesc actual (*q*, *w* şi *y* nu fac parte din alfabetul nostru), 19 au nume identice sau aproape identice cu sunetele-tip reprezentate prin ele, fiecare literă corespunzînd cîte unui singur sunet-tip, ceea ce formează baza aplicării principiului fonetic în ortografia românească modernă. Celelalte 9 litere au un singur nume, dar mai multe valori, corespunzînd fiecare mai multor sunete-tip sau avînd mai multe întrebuinţări. Numele acestor litere se potriveşte numai cu cîte unul din sunetele pe care le reprezintă.

În urmărirea enumerării pe care o facem în continuare, recomandăm să se țină seama de următoarele semne convenționale de redare a exemplelor: litera citată se reproduce cursiv, numele literei se reproduce între ghilimele, iar sunetul-tip apare între paranteze drepte. Litera folosită în transcriere fonetică este numită *semn fonetic* și este reprodusă, de asemenea, între paranteze drepte. Ea este indicată numai cînd diferă de cea din alfabet. O relație de felul următor:

ș „șe" = [ș] (semnul fonetic [ʃ])

se va citi în felul următor:

litera *ș* avînd numele „șe" corespunde sunetului *ș*, care apare în transcriere fonetică și sub forma [ʃ].

Menționăm că nu am indicat toate semnele fonetice folosite de specialiști. Ne-am limitat să dăm, în această introducere în studiul ortografiei, numai formele care să servească unei inițieri sumare în modul de descriere din lucrările de specialitate consacrate problematicii pe care o dezbatem. Semnele provin fie din alfabetul fonetic al Asociației fonetice internaționale, fie din cel al Atlasului lingvistic român. Indicațiile de distribuție care se dau după semnul fonetic se referă la sunetul-tip.

Cele 19 litere corespunzînd cîte unui singur sunet-tip sînt următoarele:

1) *a* „a" = [a];
2) *ă* „ă" = [ă] (semnul fonetic [ə]);
3) *â* „â" = [â] (semnul fonetic [ɨ]);
4) *b* „be" = [b];
5) *d* „de" = [d];
6) *f* „fe" = [f];
7) *î* „î" = [î] (semnul fonetic [ɨ]);
8) *j* „je" = [j] (semnul fonetic [ʒ]);
9) *l* „le" = [l];
10) *m* „me" = [m];
11) *n* „ne" = [n];
12) *p* „pe" = [p];
13) *r* „re" = [r];
14) *s* „se" = [s];
15) *ș* „șe" = [ș] (semnul fonetic [ʃ]);
16) *t* „te" = [t];
17) *ț* „țe" = [ț] (semnul fonetic [ts]);
18) *v* „ve" = [v];
19) *z* „ze" = [z].

Cele 9 litere corespunzînd mai multor sunete-tip sînt următoarele:

1. *c* „ce" = a) [c] (semnul fonetic [k]; apare urmat fie de consoane, cu excepția lui *h*, fie urmat de vocale, cu excepția lui *e* și *i*, fie la sfîrșit de cuvînt, exemple: *carte, cum, acolo, crap, rac*);

b) [ci] (semnul fonetic [č]; apare la sfîrșit de cuvînt și *nu* apare înainte de consoane, exemple *cerc, circ, ceas, ciorap, aici*; este de reținut faptul că grupul de litere *ce* sau *ci*, singurul în care apare, în română, sunetul *ci* [č], nu corespunde în toate pozițiile acelorași secvențe de sunete; înaintea unei consoane sau a unei vocale de care *e* sau *i* se separă prin hiat, grupul are valoare silabică: *cerc, circ, licean, social, e* și *i* notează vocalele *e* și *i* cu ajutorul cărora se formează silaba; la sfîrșit de cuvînt, grupul de litere *ce* are de asemenea întotdeauna valoare silabică *(face)*, în schimb grupul *ci* are valoare silabică, dacă *i* este accentuat *(a suci)*, sau numai valoarea [č], dacă accentul cade pe o vocală anterioară; în acest ultim caz litera *i* nu are valoare fonetică,

ea este un simplu semn grafic care arată că litera *c* se pronunță [č], de ex. *aici*; cu valoare nesilabică apar grupurile de litere *ce/ci* și în situațiile cînd sînt urmate de vocale cu care *e* și *i* formează un aparent diftong, și *în aceste situații e* și *i* sînt numai semne grafice, nu au valoare fonetică);

c) [chi] (semnul fonetic [k']; apare urmat, în ortografie, întotdeauna de litera *h*, care nu are nici o valoare fonetică, fiind exclusiv marcă a valorii literei *c*, și de *e* sau *i*, care au aceeași situație ca în cazul sunetului [č] descris mai sus; exemple: *chiar, cheamă, unchi — e* și *i* nu au valoare fonetică; *chem, chin, ureche — e* și *i* corespund vocalelor [e] și [i]);

2. *e* „e" = a) [e];

b) [e semivocalic] (semnul fonetic [e̯]);

c) [i semivocalic] (semnul vocalic [y]; această valoare a literei *e* se ia în discuție pentru cazul în care litera *e* se află la început de cuvînt sau de silabă și este urmată de o vocală (*a*): pronumele personal feminin singular de persoana a III-a la nominativ-acuzativ, *ea*, pronunțat de către majoritatea vorbitorilor limbii române la fel cu verbul *a lua* la indicativ prezent persoana a III-a singular și la imperativ, *ia* [ya]);

În conformitate cu indicațiile îndreptarelor ortografice din ultimii ani, edițiile din 1960, 1965 și 1971, pronunțarea ar trebui să fie cu [e̯], ceea ce pentru mulți români este greu, dacă nu imposibil, de realizat, dat fiind faptul că, în limba română, nu apare în nici un alt cuvînt semivocala *e* la început de cuvînt, adică după o pauză în rostire. Indicația din îndreptarele ortografice curente amintite se explică printr-o aplicare mecanică a formulei „se scrie și se pronunță", în ediția din 1960 a *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație*, la majoritatea paragrafelor din ediția anterioară intitulată *Mic dicționar ortografic*, 1953, considerîndu-se, probabil, că în felul acesta este întărit caracterul de îndreptar, nu numai ortografic, ci și ortoepic, al lucrării.

Valoarea [y] a lui *e* apare și atunci cînd litera se află la început de silabă și este urmată de o vocală (de obicei *a*); în cuvintele *creează, insinuează, aceea*, situația este din toate punctele de vedere aceeași ca și la pronumele *ea* (vezi mai sus).

d) [diftongul inițial ie] (semnul fonetic [ye]; această valoare a literei *e* apare numai la început de cuvînt sau de silabă; aici o consemnăm într-un număr restrîns de cuvinte și forme gramaticale foarte vechi în limba română: *el, ei, ele, eu, ești, este*, precum și toate formele de imperfect ale verbului *a fi*: *eram, erai* etc.);

e) [Ø] ca semn grafic diacritic pentru anumite valori ale literelor *c* și *g* (vezi mai sus);

3) *g* „ge" = a) [g] (semnul fonetic [g] apare în aceleași poziții ca și [k], vezi mai sus);

b) [gi] (semnul fonetic [ğ]; apare în aceleași poziții ca [č], vezi mai sus);

c) [ghi] (semnul fonetic [ǵ]; apare în aceleași poziții ca [k'], vezi mai sus);

4) *h* „ha" = a) [h] (semnul fonetic [χ]);

b) după literele *c* și *g*, litera *h* nu are nici o valoare fonetică, fiind numai un semn grafic al valorii literelor anterioare (vezi mai sus punctul 1, *c*);

5) *i* „i" = a) [i];

b) [i semivocalic] (semnul fonetic [y] sau [i̯]; unii specialiști în fonetică diferențiază astfel două variații de pronunțare a semivocalei, în funcție de locul pe care îl ocupă în diftong: [y] apare înaintea vocalei, iar [i̯] după vocală; există însă și lucrări care nu diferențiază aceste variații de pronunțare, în mod obișnuit insesizabile cu urechea, notînd, în toate pozițiile, semivocala prin [i̯] sau prin [y]; în ceea ce privește

denumirea acestui sunet, precizăm că am păstrat denumirea din manualele școlare — semivocala *i* — deși, după cum se știe, acest sunet are caracter consonantic și deci mai potrivită ar fi denumirea de *i* consonantic; în învățămînt se folosește și termenul *semiconsoana* i, care este mai potrivit decît *semivocală*; specialiștii folosesc și denumirea de *iot)*;

c) [i scurt, nesilabic] (semnul fonetic [i̯], apare în cuvinte ca *lupi*, *cînți*, *orice*; pentru notarea acestui sunet mai pot fi întîlnite și alte două semne fonetice: [ĭ] sau [ĭ]);

d) [Ø] semn grafic al anumitor valori ale literelor *c* și *g* (vezi mai sus punctul 1, *b*);

6) *k* „ca" = a) [c] (semnul fonetic [k]; în cuvinte ca *kripton*, *kaki*, *kola*, *folk*);

b) [chi] (semnul fonetic [k'], în cuvinte ca *kilogram*, *keta* „specie de pește", după *k*, *e* și *i* au totdeauna valoarea vocalelor [e] și [i]);

7) *o* „o" = a) [o];

b) [o semivocalic] (semnul fonetic [o̯]);

c) [u semivocalic] (semnul fonetic [w]; după părerea majorității specialiștilor aceasta este pronunțarea literei *o* urmate de *a*, la început de cuvînt sau de silabă, deci atunci cînd aparent face parte dintr-un diftong *oa* la început de cuvînt sau de silabă, de exemplu în cuvinte ca *oameni*, *oase*, *respectuoase*);

8) *u* „u" = a) [u];

b) [u semivocalic] (semnul fonetic este [w] sau [u̯], în aceleași condiții ca și pentru *i* semivocalic, vezi mai sus; și acest sunet este de fapt o consoană și ar fi mai corectă denumirea lui ca *u* consonantic sau *semiconsoana* u (vezi mai sus cele spuse despre *i*); termenul utilizat de specialiști este *digamma*);

9) *x* „ics" = a) [ks] (în cuvinte ca *excursie*, *fix*, *taxă*);

b) [gz] (în cuvinte ca *examen*, *exercițiu*).

Se poate observa, din enumerarea făcută mai sus, că limba română are 34 de sunete-tip, reproduse printr-un sistem alfabetic format din 28 de litere (cele 34 de sunete-tip sînt 24 de consoane — incluzînd aici și așa-numitele semivocale *i* și *u*, despre a căror valoare consonantică am vorbit la literele respective —, 7 vocale, 2 semivocale — *e* și *o* — și o vocală nesilabică — *i* —, asemănătoare cu o semivocală, dar care nu este numită ca atare, deoarece nu intră în componența unui diftong.

Pentru cei obișnuiți cu tradiția gramaticii clasice, denumirea de *vocală nesilabică* este derutantă. De aceea precizăm că distincția dintre vocale și consoane bazată pe criteriul caracterului silabic al primelor și nesilabic al ultimelor este o distincție funcțională, una dintre acele distincții cu caracter funcțional observate pe baze intuitive încă din antichitate, cînd am arătat că s-a observat și existența fonemelor. Din punct de vedere *fonetic*, diferența dintre vocale și consoane nu este atît de tranșantă. Există consoane care au, din punct de vedere fonetic, un caracter *vocalic* (sînt sunete cu puține zgomote), de ex. *m*, *n*, *l*, *r*, și vocale cu caracter *consonantic* (în articularea cărora apar zgomote de fricțiune a aerului expirator în momentul rostirii), de ex. semivocala *i* din cuvîntul *iarbă*. Sunetul *i* final nesilabic, care se mai numește, tocmai din cauza pierderii sonorității, *i afonizat*, este un sunet surd, nesonor, și mai scurt decît vocala *i*. Prin scurtare el și-a pierdut nu caracterul vocalic, ci caracterul silabic.

Proporția de 34:28 nu reflectă exact gradul de adaptare la principiul fonetic al sistemului alfabetic din ortografia noastră actuală. Ne putem

apropia mai mult de stabilirea acestuia prin aplicarea unor concepte noi, proprii cercetării lingvistice moderne.

6. *Cercetarea ortografiei cu ajutorul delimitării grafemelor.* Sistemul ortografic al oricărei limbi cu scriere alfabetică poate fi cercetat prin analiza literelor ca unități funcționale numite *grafeme*. Inventarul acestora se stabilește în primul rînd pe baza identității grafice a fiecărei litere din alfabet în parte.

Prin identitatea grafică a unei litere înțelegem *figura* literei respective așa cum apare ea în alfabet. Din acest punct de vedere, precizăm că aceasta este una din modalitățile posibile de interpretare a grafemelor, cea pe care o considerăm mai eficientă pentru recunoașterea modului de funcționare a unui alfabet într-un sistem ortografic dat. Există și interpretări care ignoră identitatea grafică, stabilind inventarul numai pe baza identității de valoare fonologică, astfel încît, de exemplu, â și î să reprezinte un singur grafem. Această ultimă interpretare nu permite însă recunoașterea funcționării alfabetului ca atare, ducînd numai la inventarierea modalităților de reprezentare grafică a sunetelor unei limbi, fără a determina concluzii statistice cu privire la diferențele de valoare ale aceleiași litere sau cu privire la coincidența valorii mai multor litere.

Prima constatare pe care putem să o facem se referă la cele 19 litere din ortografia românească actuală care corespund fiecare cîte unui singur sunet-tip (vezi p. 93). Acestea reprezintă 19 grafeme distincte. Ele au statutul de grafeme distincte conform criteriului enunțat: identitatea grafică (fiecare literă are propria ei figură). Celelalte 9 litere, care corespund mai multor sunete-tip, pentru a fi descrise în calitatea lor de grafeme, vor fi analizate după *vecinătățile pe care le au*, adică după *poziția lor în cuvîntul grafic*. Se stabilește deci ca un postulat faptul că, *în cazul acestor semne grafice, poziția lor în cuvînt funcționează ca un semn diacritic, înlesnind recunoașterea valorii lor fonetice;* *c* + e/i = [č] poate fi deosebit de *ch* = [k'] tot așa cum *ș* se deosebește de *s*. Diferită este numai natura semnelor distinctive folosite: *poziția* la *ch* și *c* (+ *e/i*) (deci mărci poziționale) și *sedila* la *ș* (deci un semn diacritic tradițional). Se atribuie deci, în această analiză, valoare diacritică (valoare de semn distinctiv) contextului grafic.

În aceste condiții numărul grafemelor este mai mare decît inventarul literelor din alfabet. Astfel, în ortografia limbii române, există 33 de grafeme, deci cu 5 în plus față de literele cuprinse în alfabet. Cele 5 grafeme în plus rezultă din caracterizarea pozițională a celor 9 litere cu mai multe valori fonetice.

Pentru înțelegerea descrierii sintetice a grafemelor caracterizate pozițional, recomandăm să se țină seama de explicațiile de la p. 93, la care adăugăm următoarele:

≠ = pauză grafică înainte sau după literă;

C = literă avînd ca valoare principală o consoană;

Vnp = „vocală nepalatală" ([e] și [i] sînt singurele vocale care au caracter palatal ca trăsătură fonetică distinctivă);

/ = „sau" (prin acest semn se notează una sau mai multe alternative poziționale); literele mici subliniate notează *litera* interpretată ca grafem; cînd literele nu sînt subliniate ele fac parte din mărcile poziționale.

Din caracterizarea pozițională a celor 9 litere rezultă 14 grafeme care se descriu după cum urmează:

9 grafeme cu o singură valoare fonetică

1) *c* + Vnp/C/ # = [k]
creion, carte, nuc;

2) *g* + Vnp/C # = [g]
gros, gamă, fag;

3) *c* + e/i = [č]
cer, circ;

4) *g* + *e/i* = [ğ]
ger, gingie;

5) *ch* = [k'];

6) *gh* = [g'];
în aceste ultime două cazuri *ch* și *gh* reprezintă două litere combinate cu valoarea unui singur grafem; ar putea fi numite *grafeme compuse*; termenul folosit de specialiști, pentru asemenea cazuri, este cel de *digraf (digrafe)*;

7) *h* = [h];
datorită existenței digrafelor *ch* și *gh*, *h* devine un grafem cu o singură valoare, întrucît totdeauna cînd nu apare în aceste digrafe corespunde sunetului-tip [h];

8) *k* + Vnp/C/ # = [k];

9) *k* + e/i = [k'].

Aceste 9 grafeme trebuie adăugate celor 19 litere cu o singură valoare enumerate mai sus (p. 93—95). După cum am mai spus, și acestea pot fi considerate grafeme propriu-zise. Prin aceasta numărul grafemelor cu o singură valoare devine 28.

După cum se vede, aceste 9 grafeme cu o singură valoare, pe care le putem numi deci monovalente, au rezultat din interpretarea a patru litere cu mai multe valori din alfabetul tradițional. Restul de 5 litere, și anume *e*, *i*, *o*, *u* și *x*, nu pot fi caracterizate pozițional la fel de simplu. Pentru demonstrația de față, acestea trebuie interpretate ca grafeme polivalente. Reținînd faptul că au fost delimitate 33 de grafeme, observăm că proporția dintre sunete-tip și grafeme devine de 34:33, deci cu o nepotrivire mai mică decît între sunetele și literele tradiționale.

Pentru a stabili gradul în care ortografia limbii române este o ortografie fonetică trebuie să arătăm că ea conține 28 de grafeme cu o singură valoare și 5 grafeme cu mai multe valori. Exprimînd această statistică în procente, constatăm că inventarul alfabetic al ortografiei noastre conține în proporție de 84% (28 : 33) grafeme care ilustrează principiul fonetic (o corespondență de 1 la 1 între grafeme și sunete-tip).

Această proporție nu trebuie absolutizată, deoarece există cîteva situații în ortografia actuală care complică relația dintre grafeme și sunetele-tip.

1) Grafemul *x* are aceeași valoare cu grupul grafic *cs* (compară *taxat* și *ticsit*). În ceea ce privește valoarea [gz], din *examen* de exemplu, este de notat faptul că acest grup de sunete nu se redă în limba română decît prin *x*. Există totuși un caz de notare diferită a acestui grup de consoane: cuvîntul *eczemă* pronunțat *egzemă*.

2) Grafemele *k* + Vnp/C/ # și *k* + e/i au valori comune cu grafemele *c* + + Vnp/*C* / #, respectiv *ch*.

3) Grafemele â și î au aceeași valoare.

4) Unele valori ale lui *e* se interferează cu cele ale lui *i*, iar ale lui *o* cu cele ale lui *u*. De aceea, în pronunțarea vocalelor și a semivocalelor corespunzătoare, pentru a recunoaște și a diferenția hiatul de diftong, se impune consultarea permanentă a dicționarelor normative.

Aprecierea gradului de aplicare a principiului fonetic în ortografie pe baza stabilirii grafemelor (operație numită analiză grafematică) este numai un aspect al interpretării unui sistem ortografic. Am dat în rîndurile precedente, în scop demonstrativ, cea mai accesibilă formulă pentru această analiză. Există însă un întreg complex de norme ale scrierii corecte care trebuie supus discuției pentru a se putea trage concluzii definitive. De asemenea, în afara principiului fonetic, există și alte principii care stau la baza formulării regulilor unei scrieri corecte. Descrierea acestor principii va forma obiectul paginilor care urmează.

BIBLIOGRAFIE

1. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a III-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.
2. AVRAM, MIOARA, *Problemele alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, în LR XXIV (1975), nr. 4, p. 279–268.
3. AVRAM, MIOARA, *Școala și cerințele actuale ale predării ortografiei și ortoepiei*, în *Aspecte ale evoluției limbii și literaturii române*. Cursuri de vară, Piatra-Neamț, 1977, p. 151–168.
4. AVRAM, MIOARA, *Locul foneticii în învățămîntul limbii române*, în *Lectura modernă a textului narativ*. Cursuri de vară. Piatra-Neamț, 1978, p. 128–148.
5. BELDESCU, GEORGE, *Ortografia în școală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1973.
6. COTEANU, ION, *Pentru un dicționar ortografic al limbii române*, în LR XXV (1976), nr. 4, p. 351–354.
7. GHEȚIE, ION, *Începuturile scrisului în limba română*. Contribuții filologice și lingvistice. București, Editura Academiei R.S.R., 1974, p. 21–29.
8. GHEȚIE, ION, MAREȘ, AL. *Introducere în filologia românească*. Probleme. Metode. Interpretări. București, Editura enciclopedică, 1974, p. 45–68.
9. GRAUR, ALEXANDRU, *Mic tratat de ortografie*, București, Editura științifică, 1974.
10. VASILIU, EMANUEL, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia*. Curs anul I. Universitatea din București, Facultatea de limba și literatura română. 1979.

PRINCIPIILE ORTOGRAFIEI ROMÂNEŞTI ACTUALE

THEODOR HRISTEA

Pînă la 1860, cînd am început să scriem oficial cu litere latineşti, nu s-a pus niciodată în mod serios problema adoptării unei ortografii româneşti fonetice sau etimologice, întrucît alfabetul care se folosea, la noi, era cel chirilic. Trecîndu-se la scrierea cu alfabet latin, a fost firesc ca, la început, ortografia noastră să aibă un caracter mai mult ori mai puţin etimologic, după cum autorul ori autorii unui sistem ortografic erau latinişti extremişti sau numai moderaţi. Istoria scrisului românesc cu litere latine arată că fiecare dintre reformele ortografice anterioare celei din 1953 a însemnat un succes împotriva etimologismului iniţial şi un nou pas pe calea introducerii, în limba română, a unei ortografii pe care ne-am obişnuit s-o numim fonetică, deşi ar fi mai potrivit să-i spunem fonologică sau fonematică.

Trebuie subliniat şi aici că, în scrisul obişnuit, noi nu notăm, de fapt, variantele extrem de numeroase ale sunetelor, ci acele „tipuri sonore" medii, care închid în ele caracteristicile comune şi esenţiale ale tuturor felurilor de a, ă, e, p, b, m, n etc. Aceste tipuri sonore abstracte (împreună cu grafemele corespunzătoare) au fost prezentate în prima parte a secţiunii consacrate ortografiei.

Fără a contesta ortografiei etimologice orice merite, vom spune, totuşi, că marea superioritate a celei fonetice rezidă, înainte de orice, în simplitatea şi accesibilitatea ei. Este de la sine înţeles că, într-o limbă în care normele de scriere se stabilesc ţinîndu-se seamă de pronunţarea reală a celor mai mulţi vorbitori, majoritatea problemelor de ortografie sînt, în acelaşi timp, probleme de ortoepie şi viceversa. Este tocmai cazul limbii române, despre a cărei ortografie se poate spune că este, *în linii mari*, fonetică, ceea ce înseamnă că noi scriem, în general, aşa cum pronunţăm.

O altă precizare care se impune este că nici un sistem ortografic nu este şi nu trebuie să fie cu adevărat „fonetic", întrucît menirea scrisului nu este aceea de a reda cu maximum de fidelitate marele număr de sunete şi de varietăţi de sunete care se pot întîlni într-o limbă oarecare. Pentru aceasta ar fi nevoie de un alfabet extrem de complicat, asemănător cu cel folosit de către foneticieni şi de alţi lingvişti, care utilizează un număr apreciabil de semne speciale cu ajutorul cărora pot fi notate, uneori, chiar nuanţe foarte fine ale limbajului articulat. Întrebuinţat pe scară largă, un astfel de alfabet (care cunoaşte, spre exemplu, semne pentru sunete scurte, lungi, închise, deschise etc.) ar complica, în mod inutil, scrierea, făcînd-o greu accesibilă chiar pentru oamenii foarte instruiţi.

PRINCIPIUL FONETIC ÎN ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE

1. După cele cîteva considerații preliminare (adăugate capitolului anterior), trecem la examinarea celui mai important dintre principiile care stau la baza scrierii noastre actuale, și anume principiul FONETIC. Prin aplicarea lui în mod relativ consecvent a fost apropiată scrierea de pronunțare și au fost eliminate multe dintre inconsecvențele ce caracterizau vechea ortografie a limbii române. Astfel, în virtutea acestui principiu a fost suprimat *u* final dintr-o serie de cuvinte și forme gramaticale, cum ar fi: *cui, mai, unchi, unghi* sau *tai, voi, făcui* etc. Toate acestea se scriau, în trecut, cu un **u** la sfîrșit, deși el dispăruse de multă vreme din pronunțare. În ortografia actuală, *u* final se păstrează numai acolo unde el redă o realitate fonetică și unde trebuie neapărat pronunțat. Într-o serie de neologisme, *u* final (care alcătuiește cu semivocala *i* un diftong) tinde să fie suprimat în vorbirea și scrierea neîngrijită. Pronunțări și grafii de felul lui: *salar, onorar, teritor, provizor, servici, benefici* etc. trebuie evitate, întrucît sînt neliterare. Formele corecte ale acestor neologisme sînt: *salariu, onorariu, teritoriu, provizoriu, serviciu* etc.

2. Tot în virtutea principiului fonetic a fost suprimată una dintre consoanele duble, acolo unde pronunțarea a dictat acest lucru. Astfel, după noua ortografie, se scriu cu un singur **s** o serie de neologisme cum ar fi: *casă* (de bani), *masă* „mulțime“, *rasă* (de oameni sau de animale), *glosă, pasă* (folosit în special cu sensul pe care îl are în sport), apoi *rarisim, generalisim* și altele. În limbile din care provin, aceste cuvinte sînt ortografiate cu dublu **s**: it. *cassa*, frc. *masse*, germ. *Rasse* (dar și frc. *race*, scris cu *c*) etc. Grafia cu consoane duble se păstrează numai acolo unde ea corespunde unei realități fonetice generale. În această situație sînt cuvintele formate cu unele prefixe care se termină în aceeași consoană cu care începe rădăcina. De pildă: *interregn, interregional, transsiberian, transsaharian, transsudație* etc. Tot cu consoană dublă trebuie scrise și *înnoda, înnora, înnegura, înnebuni* și altele, în care consoana finală a prefixului *în-* se întîlnește cu *n* inițial al rădăcinii: *în + noapte=înnopta, în + negru=înnegri* etc. Regula enunțată nu este valabilă și pentru verbele *îneca* și *înota*, care trebuie scrise cu un singur *n*. În aceste cazuri, scrierea cu un singur *n* este justificată de faptul că nu se mai simte cuvîntul primitiv (începător cu această consoană) la care s-a adăugat prefixul *în-*. Vechile verbe *nota* și *neca* (pe care le-am moștenit din latină) au dispărut din limbă, sub această formă, așa încît derivatele *înota* și *îneca* nu mai sînt analizabile, astăzi, în prefixul *în-* +un cuvînt existent în limba noastră și începător cu consoana finală a prefixului amintit.

3. O altă regulă ortografică actuală, izvorîtă tot din aplicarea principiului fonetic, recomandă ca prefixele **des-** și **răs-** să se scrie **dez-** și, respectiv, **răz-** înainte de vocale și de consoanele sonore, care sînt: **b, d, g, v, z, j, m, n, l, r, ğ** și **g′** (ultimele două sînt notate, în scris, prin *ge-gi* și *ghe-ghi*). Prin urmare, pronunțînd în mod normal *dezarma, dezechilibru, dezgust, dezgheț, dezlipi, dezmoșteni* etc., vom și scrie cu *z*, păstrînd pe *s* numai acolo unde el se menține și în rostire, adică înaintea consoanelor surde: *descătușa, desfășura, desperechea* etc. Dăm și cîteva exemple similare prin care ilustrăm dubla scriere a prefixului *răs-*: *răsfrîng, răsplăti, răscroi, răspoimîine* etc., față de: *răzbate, răzgîndi, răzbunic* și altele.

4. Mergînd mai departe cu discutarea principiului fonetic, menționăm o nouă regulă și anume cea privitoare la scrierea lui **ie** la început de cuvînt și la începutul unei silabe care urmează după o vocală. Cu cîteva excepții

(care vor fi arătate mai departe), trebuie să scriem diftongul *ie* pe care îl şi pronunţăm, de fapt, în cuvinte sau forme gramaticale de felul lui: *baie, femeie, statuie, voie, constituie, trebuie* etc. În conformitate cu rostirea reală, acelaşi *ie* trebuie să apară şi la început de cuvînt. De exemplu: *ied, iepure, iederă, ieftin, iarna, ieri* şi, bineînţeles, *ieşi* sau *ieşire* (nu *eşire*, cum se mai întîlneşte, încă, pe la unele cinematografe). Aici e cazul să subliniem că în n e o l o g i s m e trebuie evitată atît rostirea, cît şi scrierea cu diftongul *ie* în situaţiile arătate. Prin urmare, vom pronunţa şi mai ales vom scrie: **erou** (nu *ierou*), **idee** şi **epopee** (cu dublu *e* la sfîrşit), **ecou, efemer, epic, epocă, elan, efect, educaţie, electricitate, elegie, elocvenţă, eter** şi multe altele, pentru care, în caz de nedumerire, se impune consultarea dicţionarelor mai recente (DEX, MDE_2, DN_3 etc.) sau a *Îndreptarului* pe care l-am mai citat.

O precizare se impune în legătură cu *ierarhie, ierarhic* şi *ierarhiza*, care trebuie scrise în felul acesta, deci cît mai aproape de etimonurile lor franţuzeşti *(hiérarchie, hiérarchique* şi *hiérarchiser)*. Grafiile şi mai ales pronunţările *erarhie, erarhic* şi *erarhiza* (care nu lipsesc nici chiar din exprimarea unor lingvişti) pot fi considerate „hipercorecte", fiindcă izvorăsc din grija de a evita o presupusă rostire neliterară (cu *ie* în loc de *e*) ca în cazul numeroaselor neologisme de felul celor mai sus citate: *epocă, educaţie* etc.

5. Scrierea a mai fost pusă de acord cu pronunţarea şi în alte cazuri, dar nu le putem examina aici chiar pe toate. Menţionăm numai, în treacăt, că nu se scrie niciodată **n**, dacă urmează după el consoanele **p** şi **b**, întrucît acestea îl „asimilează" pe *n*, transformîndu-l în *m*. În faţa lui *p* sau *b*, *m* este mai uşor de pronunţat, deoarece (spre deosebire de *n*) el se articulează ca şi consoanele amintite cu ajutorul ambelor buze: *p, b, m*. Este aici un fenomen de *acomodare* (care se petrece şi în pronunţarea altor limbi) şi care are consecinţe în planul grafiei. Astfel, deşi verbul *împături* este format în mod evident cu prefixul *în-+pătură*, el va fi scris cu *îm-*, fiindcă rostirea general românească este *împături*, nu *înpături*. Tot aşa, trebuie să scriem şi să pronunţăm *bomboane*, nu *bonboane* şi *bonbonerie*, chiar dacă în franceză (de unde ne-au venit aceste cuvinte) ele se scriu cu *n*. Acomodarea despre care vorbeam este, desigur, şi cauza pentru care scriem *deîmpărţit* (cu *m* şi într-un cuvînt), paralel cu *deînmulţit* (deci cu *n*), fiindcă aşa se rosteşte în mod corect. Prin urmare, cel puţin în cazul de faţă, nu poate fi vorba de o inconsecvenţă a ortografiei noastre, ci, mai degrabă, de o aplicare consecventă a principiului de care ne ocupăm.

6. Ultima regulă pe care o mai discutăm şi care e legată tot de aplicarea *principiului fonetic* se referă la scrierea n e o l o g i s m e l o r mai mult ori mai puţin recente din limba noastră. În general vorbind, dacă un cuvînt străin a pătruns mai demult în româneşte sau se bucură de o circulaţie mai largă, atunci el este „reprodus fonetic" sau, altfel spus, se scrie aşa cum se pronunţă la noi. De exemplu: **angro** şi **angrosist** (derivat, în limba română, de la cel dintîi), **aisberg, lider, miting, spicher, séif, şezlong, vizavi** etc. În această situaţie se află şi foarte multe cuvinte din terminologia sportului, cum ar fi: **meci, fotbal, gol, golaveraj, ofsaid** etc.

În cazul neologismelor foarte recente sau al celor care, indiferent de vechimea lor, cunosc totuşi o circulaţie limitată, scrierea diferă de pronunţare, tocmai pentru că acestea sînt simţite ca elemente străine în limba noastră. Din această categorie fac parte **lied** (pron. *l d*) şi **loess** „rocă sedimentară" (pron. *lös*), ambele de origine germană, apoi foarte multe cuvinte de provenienţă engleză, care, deocamdată, nu circulă decît în anumite medii. E

vorba de: **cow-boy** „păzitor de vite în S.U.A.", **jeep** (pron. *gip*) „numele unei mașini americane", **rummy** (pron. *römi*), **whisky** etc.

În continuare dăm o listă de neologisme, în cazul cărora scrierea diferă (mai mult ori mai puțin) de pronunțarea pe care o indică ÎOOP sau alte lucrări normative (DLRM, DEX, MDE$_2$ și DN$_3$). Pentru ca diferența dintre norma ortografică și cea ortoepică să fie mai ușor de urmărit, indicăm în paranteză și forma pe care termenul neologic o are în limba ori în limbile din care româna l-a împrumutat:

alură (pron. aliură; comp. frc. *allure*);
bleu, adj. invar. (pron. blö; comp. frc. *bleu*);
cozeur (pron. cozör; comp. frc. *causeur*);
dancing (pron. dansing; comp. frc., engl. *dancing*);
diesel (pron. dizel; comp. germ. *Diesel*);
design (pron. dizáin; comp. engl. *design*);
dizeur (pron. dizör; comp. frc. *diseur*);
ecru, adj. invar. (pron. ecrü; comp. frc. *écru*);
foen (pron. fön; comp. germ. *Föhn*, frc. *foehn*);
grimeur (pron. grimör; comp. rus. *grimior*);
intermezzo (pron. intermețo; comp. ital. *intermezzo*);
joule (pron. jul; comp. frc. *joule* din engl. *joule*);
marijuana (pron. marihuána; comp. span. *marijuana*);
mezzo-forte (pron. mețo-forte; comp. ital. *mezzo-forte*);
newton (pron. niúton; comp. engl., frc. *newton*);
ohm (pron. om; comp. frc. *ohm*, germ. *Ohm*);
outsider (pron. autsaider; comp. engl. *outsider*);
pizzicato (pron. pițicato; comp. ital. *pizzicato*);
sufleor (pron. suflör; comp. frc. *souffleur*);
tul (pron. tül; comp. frc. *tulle*);
waterpolo (pron. uáterpolo; comp. engl., frc. *water-polo*);
watt (pron. vat; comp. engl., frc. *watt*) și altele.

PRINCIPIUL TRADIȚIONAL-ISTORIC

1. Exceptînd ultimele cazuri, în toate cele pe care le-am discutat pînă acum scrierea este conformă cu pronunțarea sau, în alți termeni, *normele ortografice și cele ortoepice coincid*. În multe alte cazuri, norma ortografică nu mai corespunde celei ortoepice sau chiar o contrazice pe aceasta din urmă, de unde se vede că ortografia noastră nu are un caracter integral fonetic și nici nu e chiar atît de simplă pe cît poate părea la prima impresie. O serie de factori, printre care t r a d i ț i a sau obișnuința de a scrie într-un anumit fel, o r i g i n e a și, în general, i s t o r i a c u v i n t e l o r ne împiedică să scriem, în toate cazurile, așa cum pronunțăm. Astfel, multe cuvinte și forme gramaticale cum ar fi: *oaie, oaste, oală, oare, oase, oameni* și altele sînt scrise cu *o* numai în virtutea tradiției și datorită originii lor latine, însă ele sînt pronunțate, în realitate, cu un *u* semivocalic, care împreună cu vocala următoare formează un diftong ascendent sau urcător. În formele latinești care stau la baza cuvintelor citate există un *o* care s-a transformat în diftongul *u̯a*, nu *o̯a* (cu *o*). Astfel, *hora* a devenit *u̯ară*, *hostis* a devenit *u̯aste*, *homines* (pluralul lui *homo*) s-a transformat în *u̯ameni* și așa mai departe. Diftongul *o̯a* nu se poate pronunța, în limba română, decît atunci cînd este precedat de o consoană (ca în *bo̯abă*, *ro̯ată* etc.), nu și în poziție inițială. Prin urmare, scrierea cu *o* în loc de *u* a fost menită, încă de la introducerea alfabetului latin, să-l reproducă pe *o* din etimonurile sau formele latinești care stau la baza acestor cuvinte. Nefiind vorba de redarea unei pronunțări românești autentice, sîntem pe deplin îndreptățiți ca, în astfel de cazuri și în altele similare, să vorbim despre r ă m ă ș i ț e e t i m o l o g i c e în ortografia noastră actuală, care nu vor fi, probabil, niciodată, înlăturate.

2. Afirmația că între scrierea și pronunțarea limbii române nu este, în toate cazurile, o concordanță perfectă mai poate fi ilustrată și prin alte exemple. Astfel, scriem *eu* sau *el* și rostim, în realitate, *ieu* și *iel* (cu un i semivocalic la inițială). Pluralele *ei* și *ele* se supun, firește, aceleiași norme de pronunțare ca și unele forme gramaticale ale verbului *a fi*: *iești, ieste, ie, ieram, ierai, iera* și *ierau* (deci în toate cazurile cu diftongul *ie*). Rostirile **eu, el, este, eram** etc. (cu *e*), care se aud, uneori, chiar pe scena teatrelor, sînt cu totul nefirești pentru un vorbitor de limbă română și normele ortoepice în vigoare le resping pe bună dreptate. De cele mai multe ori, astfel de rostiri, care pot părea pretențioase, se datoresc influenței pe care grafia o exercită asupra pronunțării.

3. Cît privește pronumele de genul feminin *ea*, acesta se scrie întotdeauna cu *e* (ca și *el*), dar se rostește la nominativ și acuzativ singular *ia* (deci cu *i* urmat de *a*). Ca și diftongul *oa*, nici *ea* nu poate apărea, în limba română, la început de cuvînt și neprecedat de o consoană. Prin urmare noi pronunțăm *beată*, dar *ia* sau *iarnă*, *iată* etc. La genitiv și dativ, ceea ce se scrie *ei* se pronunță, desigur, *iei* (care formează un triftong cu structură de tipul S+V+S).

4. Despre o influență a grafiei asupra pronunțării se mai poate vorbi și în acele cazuri în care articolul hotărît sau definit **-l** se rostește fără a fi și necesar în vorbirea curentă. Acest articol a dispărut de circa trei secole din pronunțarea obișnuită sau naturală, așa că putem să rostim în mod normal: *omu, copilu, elevu, studentu* etc., nu *omul, copilul, profesorul* ș.a.m.d., care constituie pronunțări pedante. Subliniem că normele gramaticale și ortoepice în vigoare ne recomandă pronunțarea lui **l** (articol masculin) numai în exprimarea s o l e m n ă, adică într-o conferință publică, într-un curs universitar etc., nu și în vorbirea obișnuită. Indiferent dacă este pronunțat sau nu, articolul în discuție este obligatoriu în scris (*omul, lupul* etc.). Faptul că **-l** apare în scris în absolut toate situațiile se datorește tot tradiției, etimologiei și unor necesități de ordin gramatical. În orice caz, avem aici o nouă dovadă că norma ortografică nu este dictată în toate cazurile de cea ortoepică.

5. Din discuția de pînă aici a rezultat limpede că normele actualei noastre ortografii nu se întemeiază exclusiv pe *principiul fonetic* (care este, neîndoielnic, cel mai important), ci și pe alte principii, dintre care cel TRADIȚIONAL-ISTORIC (numit, cîteodată, și ETIMOLOGIC) ar mai putea fi, desigur, discutat și îndeosebi ilustrat prin multe exemple și reguli ortografice.

Astfel, deși rostim cu toții *supțire*, scriem totuși *subțire*, pentru că acest adjectiv provine din lat. *subtilis*. Și în cazul lui *obcină* pronunțarea firească și generală este *opcină*, iar unii chiar scriu cuvîntul în acest fel (pentru numeroase atestări, vezi DLR, s.v.). Grafia recomandabilă este totuși *obcină* în conformitate cu etimonul cuvîntului, care este v.sl. *občina*. Oricît de curios ar părea, scrierea nu concordă cu pronunțarea standard nici în cazul unor neologisme ca: *absent, absolut, abține, absorbție, obscen, obtuz, obține, observa, subsol, subtil* și altele, pe care, în chip normal, le rostim cu p (deci: *apsent, optuz, suptil* etc.). Pentru cei care nu știu ori nu înțeleg acest lucru, subliniem că, în limba română (ca și în alte limbi), „nu pot urma imediat una după alta două consoane nesonante, dintre care una să fie sonoră, iar a doua surdă, și invers" (vezi GLR_1, vol. I, p. 89). Dacă scriem *absent, absolut* etc., facem acest lucru în virtutea tradiției și sub influența etimonurilor latinești și franțuzești ale acestor neologisme.

Fără a intra în amănunte, precizăm că și scrierea cu **î** a unor forme flexionare ale verbului *a fi* (e vorba de: **sînt, sîntem, sînteți**) a fost acceptată, fiindcă se justifică din punct de vedere istoric și continuă o tradiție grafică mai veche.

Pe deasupra, în cazul de față, scrierea cu *î* (în loc de *u*: *sunt, suntem, sunteți*) oglindește și pronunțarea cea mai răspîndită atît în trecut, cît și în zilele noastre.

6. În ultimă analiză, se poate afirma că și scrierea cu **x** a unui număr apreciabil de neologisme se leagă de aplicarea acestui important principiu, care ne recomandă, printre altele, să scriem, în același fel, două grupuri consonantice cum sînt **cs** și **gz** (prin urmare: *excepție, expediție* etc., paralel cu *exact, examina* și altele). De data aceasta, ortografia noastră urmărește să păstreze imaginea grafică pe care aceste neologisme o au și în alte limbi (de exemplu în franceză, germană, engleză și, în primul rînd, în latină, de unde ele provin aproape fără excepție).

O precizare care se impune în legătură cu scrierea lui **x** este că această literă nu redă decît grupurile consonantice amintite, adică pe **cs** și **gz**, dar nu și pe **cș**. Prin urmare, pluralul unor substantive și adjective masculine care se termină în *cs* (*fix, complex, ortodox* etc.) trebuie scris și pronunțat cu **cș** (deci *ficși, complecși, ortodocși*), nu cu *x*, cum se întîlnește uneori. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere că există unele cuvinte în care grupul consonantic *cs* nu poate fi redat prin *x*, întrucît acestea aparțin fondului vechi al limbii (e vorba de **micsandră, ticsı, îmbîcsi, catadicsi** etc.). Altele, deși sînt neologisme, nu se scriu în limbile din care provin cu *x* și atunci e normal ca nici noi să nu le scriem în felul acesta, ci cu grupul de litere *cs*. În această situație sînt **vacs** (< germ. *Wachs*), de la care s-a format, în românește, verbul **a văcsui,** apoi **rúcsac** (< germ. *Rucksack*), **cocs** (cu derivatele *cocserie, cocsifica*), **fucsină** (numele unei materii colorante) < frc. *fuchsine* și altele.

PRINCIPIUL MORFOLOGIC

1. Un alt principiu important pe care se bazează, adeseori, ortografia noastră actuală este cel MORFOLOGIC. Din discuția care urmează, se va vedea că noile norme ortografice acordă o mare atenție g r a m a t i c i i, în general, în rezolvarea unor probleme de scriere. În felul acesta se înlătură o serie de inconsecvențe ce caracterizau sistemele ortografice anterioare, se realizează o simetrie sau regularitate formală în cursul flexiunii și al derivării, se creează într-o mai mare măsură posibilitatea recunoașterii unor unități morfologice (ca: *rădăcină, sufixe, desinențe* etc.), iar ortografia, în ansamblul ei, capătă un caracter mult mai științific. Deși, în unele cazuri, scrierea se îndepărtează și pe această cale de la pronunțarea reală, se poate spune că principiul *fonetic* este în mod fericit completat cu cel *morfologic,* tocmai pentru că aplicarea consecventă a celui din urmă le dă posibilitatea vorbitorilor să-și însușească regulile ortografice în mod sistematic și rațional. Cîteva exemple vor fi de natură să confirme cele spuse mai sus.

2. Una dintre cele mai importante reguli ale ortografiei noastre actuale recomandă să se scrie **ea, nu ia** (după **ch, gh**), atunci cînd există forme alternante cu e: *cheamă — chem, încheagă — încheg, gheată — ghete, gheață — ghețuri* etc. Recurgerea la principiul fonetic ar fi fost în astfel de cazuri inoperantă, din cauză că, de multe ori, ceea ce scriem *ea* pronunțăm, în realitate, *ia.* Aceasta este, spre exemplu, situația în cazul pronumelor și adjectivelor demonstrative **aceeași** (fem. sing.) și **aceiași** (masc. plural), pe care cei mai mulți vorbitori le pronunță în mod identic (mai exact spus: *a-ce-iași*), în ciuda recomandării pe care ne-o face *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* (p. 86). Dacă în pronunțare este, practic, extrem de greu să facem o deosebire între cele două forme pronominale amintite, în scris este ușor și

obligatoriu să le deosebim, scriind, de exemplu: *Casa de altădată a rămas aceeași, dar oamenii care trăiesc în ea nu mai sînt* aceiași. În mod consecvent trebuie să scriem, de asemenea, „cartea *aceea*" (fem. sing.), dar „oamenii *aceia*" (pluralul masculin al lui *acela*).

Aplicînd regula enunțată mai sus, vom scrie și *dugheană* (nu *dughiană*), pentru că pluralul acestui substantiv este *dugheni* și, desigur, *gheară*, din cauza lui *e* din diminutivul *gheruță*. Cînd ceea ce pronunțăm **ia** alternează cu *ie* sau cînd nu există forme alternante, scriem, cu regularitate, **ia**, ca în următoarele cazuri: *biată* (femininul lui *biet*), *fiară* (cu pluralul *fiare*), *piatră* (cu pluralul *pietre*), apoi *chiar, chiabur, ghiaur* etc. În schimb, în toate cuvintele formate cu sufixele *-eală* și *-ean* vom scrie și vom pronunța *ea*, dacă aceste sufixe sînt precedate de **ș, j** (de exemplu: *greșeală, oblojeală, clujean, orășean, mureșean, maramureșean* etc.). În mod inconsecvent, vechea ortografie recomanda să scriem *greșală* (cu *a*), dar *oblojeală* (cu *ea*), deși sub raportul structurii morfologice cele două cuvinte nu diferă prin nimic, fiind amîndouă derivate cu același sufix (*-eală*).

3. Recurgîndu-se la principiul morfologic, a fost rezolvată și scrierea unor cuvinte sau forme gramaticale de felul lui: *birjă, grijă, ușă, mătușă, îngroașă, îngrașă* etc. După cum se știe, în special în graiul muntenesc astfel de cuvinte și forme flexionare sînt rostite cu *e* final (adică *birje, îngroașe* etc.), ceea ce ar trebui să atragă după sine grafii corespunzătoare pronunțării muntenești, pe care limba literară o urmează în cele mai multe cazuri. De data aceasta, ni se recomandă, totuși, să scriem *birjă, mătușă* etc., din următoarele considerente de ordin morfologic: **a)** Cele mai multe substantive feminine se termină, la nominativ singular nearticulat, în *-ă*, nu în *-e*; **b)** Vocala *ă* reprezintă nu numai semnul distinctiv al celor mai multe feminine românești, ci și principalul sufix moțional al limbii române. Cu ajutorul lui se derivă numeroase substantive feminine de la masculinele corespunzătoare (de exemplu: *prietenă* de la *prieten, tovarășă* de la *tovarăș* etc.); **c)** În sfîrșit, dacă s-ar fi acceptat formele muntenești cu *-e* final, atunci singularul s-ar fi confundat, în unele cazuri, cu pluralul (ex.: *birje, cocoașe, avalanșe, tovarășe* etc.), deci s-ar fi realizat și în limba literară un tip de omonimie morfologică puțin obișnuită în românește.

4. Pentru a deosebi persoana a III-a singular și plural a indicativului de aceeași persoană a conjunctivului prezent, atît în scrierea, cît și în pronunțarea celor mai multe verbe, desinența va fi, în primul caz, **-ă** și în al doilea caz **-e**. Prin urmare, trebuie scris și pronunțat *îngroașă, se îngrașă* etc., dar *să îngroașe, să se îngrașe* etc. Procedîndu-se în felul acesta, se respectă modelul mai general *el cîntă, el să cînte*, care trebuie urmat și în cazul unor verbe de conjugarea a IV-a, cum ar fi *a suferi*, greșit scris, uneori, *el suferc, ei sufăr* etc. Formele corecte sînt: *eu sufăr* (ca și *eu acopăr, cobor* etc.), *el* și *ei suferă*, precum și *el* sau *ei să sufere* (după *el, ei să acopere, coboare* etc.).

5. O altă regulă ortografică stabilește că în scrierea verbelor **crea** și **agrea** trebuie să se țină seamă de faptul că ele se conjugă după modelul unor verbe de aceeași conjugare (spre exemplu *lucra*) și că rădăcinile lor sînt *cre-* și, respectiv, *agre-*. La aceste rădăcini se adaugă o serie de elemente flexionare, dintre care unele încep chiar cu *e*, ceea ce (la anumite moduri, timpuri și persoane) explică grafia cu dublu *e*, iar la altele cu un singur *e*, fără ca în felul acesta să se poată vorbi de o inconsecvență a ortografiei noastre în vigoare. Iată cîteva forme ceva mai complicate ale verbelor amintite, puse alături de

formele corespunzătoare ale verbului *lucra* (cu rădăcina *lucr-*), după care trebuie să ne orientăm în scrierea celor dintîi:

lucr-ez	*lucr-ează*	*lucr-ăm*	*lucr-at*	*lucr-înd*
cre-ez	*cre-ează*	*cre-ăm*	*cre-at*	*cre-înd*
agre-ez	*agre-ează*	*agre-ăm*	*agre-at*	*agre-înd*

6. Unii întîmpină dificultăți și la scrierea pluralului unor infinitive lungi de felul lui *îmbrățișare, înfățișare* sau *încrucișare*, care apar, cîteodată, scrise: *îmbrățișeri, înfățișeri* etc. În astfel de cazuri, ne vom orienta după *cîntare, alergare* și altele, pe care toată lumea le scrie *cîntări, alergări* etc.

7. O distincție clară trebuie făcută, de asemenea, între sufixele **-ărie** și **-erie**, care se confundă, cîteodată, atît în scris, cît și în pronunțare, deși cel dintîi se leagă, în mod evident, de **-ar**, iar al doilea de **-er**. Prin urmare, vom scrie *berărie, mănușărie, chițibușărie* etc. (pentru că acestor substantive le corespund numele de agent *berar, mănușar, chițibușar* etc.), dar vom scrie *frizerie* și *tapițerie* (paralel cu *frizer, tapițer*), nu *frizărie* și *tapițărie*, cum se aude, adesea, în vorbirea populară. Pe *papetărie* îl vom ortografia totuși cu-*ă*, deși la început el s-a scris *papeterie*, conform cu etimonul care îi stă la bază și care este frc. *papeterie*. Prin analogie cu derivatele în *-ărie* s-a generalizat forma *papetărie*, singura acceptată, astăzi, de normele ortografice.

8. Principiul morfologic își mai găsește o largă aplicare în scrierea c u v i n t e l o r c o m p u s e (pentru care vezi ÎOOP, p. 23—25). Ca o regulă generală, se poate spune că, ori de cîte ori elementele alcătuitoare ale unui cuvînt compus își păstrează, încă, individualitatea lor morfologică și semantică, acesta se scrie cu cratimă („liniuță de unire") între părțile lui componente (ex.: *floarea-soarelui, drum-de-fier, bună-credință, bună-cuviință* etc.). Spre deosebire de acestea, compusele care formează unități morfologice și semantice trebuie scrise împreună, ca în următoarele exemple: *bunăstare, bunăvoință, fărădelege, miazănoapte, untdelemn* și altele. De păstrarea sau pierderea individualității morfologice a elementelor care intră în alcătuirea unui cuvînt compus ne dăm ușor seama cu ajutorul flexiunii. Astfel, genitivul lui *drum-de-fier* este (*al*) *drumului-de-fier* (cu declinarea primului element), pe cînd al lui *untdelemn* este *untdelemnului*. Tot așa, spunem, în mod corect, *bunăstării* (materiale), dar *bunei-credințe* sau *bunei-cuviințe*, pentru că în ultimele cazuri și în altele similare cele două elemente ale compusului nu sînt suficient de sudate pentru a le putea scrie împreună.

PRINCIPIUL SINTACTIC

De sensul și valoarea gramaticală a unor cuvinte este legat așa-numitul principiu SINTACTIC, care ne recomandă să scriem în două feluri ceea ce în simpla pronunțare este, adeseori, imposibil de deosebit. E vorba de acele compuse ale căror elemente alcătuitoare se întîlnesc și sub forma unor *îmbinări libere de cuvinte*. Astfel, conform principiului sintactic trebuie să facem o diferență între adverbul de timp **odată** „cîndva" și numeralul adverbial **o dată**, care se opune lui *de două ori*. De asemenea, trebuie să-l deosebim, în scris, pe **altădată** cu sensul de „odinioară" de **áltă dátă**, adică „în altă împrejurare", sau să distingem între **demúlt** (care răspunde la întrebarea: *cînd?*) și **de mult** (care răspunde la întrebarea: *de cînd?*). În continuare dăm o listă

aproape completă a exemplelor care ilustrează aplicarea principiului sintactic în ortografia noastră actuală:

{**áltfel** (advèrb) cu sensul de „altminteri"; „în alt chip" și
{**ált fel** (ca în exemplul: „Vreau *alt fel* de reviste");

{**deáltfel** (adverb) cu sensul „dealtminteri" și
{**de ált fel** (cu sensul de „în alt chip");

{**binecunoscut** (adj. compus, ca în ex.: „*binecunoscutul* său roman") și
{**bine cunoscut** (ca în exemplul: „Autorul e *bine cunoscut* în România);

{**bineînțeles** (adverb compus) cu sensul de „firește"; „desigur" și
{**bine înțeles** (ca în exemplul: „Vorbitorul n-a fost *bine înțeles*");

{**decît** (folosit în comparații): „El este mai înalt *decît* mine" și
{**de cît** (prepoz. *de*+*cît*): „*De cît* timp aștepți aici?";

{**decurînd** (care răspunde la întrebarea: *cînd*?) și
{**de curînd** (care răspunde la întrebarea: *de cînd*?);

{**deloc** (adverb de mod) cu sensul de „nicidecum" și
{**de loc** (locuț. adjectivală) cu sensul de „originar";

{**deoparte** (adv. de loc) cu sensul de „izolat"; „la o oarecare distanță" și
{**de o parte** (în opoziție cu „de altă parte");

{**dinafară** (ca în exemplul: „Învață *pe dinafară*") și
{**din afară** (cu sensul „din exterior");

{**încît** (conj. consecutivă: „atît de mult că"; „în așa măsură că") și
{**în cît** (prepoz. *în*+*cît*): „*În cît* timp ai ajuns acolo?";

{**încontinuu** (adverb) cu sensul de „tot timpul" și
{**în continuu** (ca în exemplul: „Industria e *în continuu* progres");

{**întrucît** (conjuncție cauzală) cu sensul de „fiindcă, deoarece" și
{**întru cît** (locuț. conjunc. de mod) cu sensul de „în măsura în care";

{**întruna** (adverb) cu sensul de „mereu": „Vorbește *întruna*" și
{**într-una** (ca în exemplul: „*într-una* dintre reviste");

{**numai** (adverb compus restrictiv): „Am văzut *numai* un film" și
{**nu mai** (adv. *nu*+adv. *mai*): „*Nu mai* veni, fiindcă plec";

{**totuna** (adv.) în expresia *a-i fi cuiva totuna* (adică „*indiferent*") și
{**tot una** (ca în exemplul: „*Tot una* am văzut și eu").

ÎNDREPTARUL mai distinge între **de fel** și **defel** (cu sensul „deloc"), între **nici cît** și **nicicît** (sinonim al lui „nicidecum"), între **nici cînd** și **nicicînd** (cu sensul „niciodată") sau între **tot o dată** și **totodată** (atunci cînd acesta este adverb).

PRINCIPIUL SIMBOLIC

1. Discuția cu privire la ortografia noastră în vigoare trebuie completată și încheiată cu principiul SIMBOLIC, care ne recomandă să scriem același cuvînt (sub raport sonor) fie cu literă mică, fie cu majusculă (după împrejurări). Astfel, cuvîntul *facultate* se scrie cu inițială mică ori de cîte ori are sensul binecunoscut de „aptitudine" și cu majusculă cînd apare într-o sintagmă care denumește o instituție, cum este, spre exemplu, *Facultatea de limba și literatura română* sau altele. Regula este că, atunci cînd cuvîntul se întrebuințează în accepția lui obișnuită, el se scrie cu inițială mică, iar cînd are un sens cu totul special sau, altfel spus, cînd „simbolizează" ceva se scrie cu majusculă. În această situație sînt, de pildă, *numele punctelor cardinale*, pe care

trebuie să le scriem cu literă mică: *est, vest, sud, nord* sau *răsărit, apus, miazăzi* și *miazănoapte*. Cînd exprimă noțiunea de „ținut", deci cînd au sensul de „toponimice", ele trebuie scrise cu majusculă, ca în acest exemplu, adeseori citat:

> Tu te lauzi că Apusul înainte ți s-a pus?
> Ce-i mîna pe ei în luptă, ce-au voit acel Apus? (Eminescu)

2. Tot cu literă mică se scriu și numele zilelor și ale lunilor anului, însă cînd e vorba de sărbători naționale sau internaționale se folosește întotdeauna inițială majusculă (de exemplu: **1 Mai, 24 Ianuarie, 23 August, 7 Noiembrie** etc.).

3. Principiul simbolic se aplică și în scrierea denumirilor unor mari evenimente și epoci istorice a căror semnificație este foarte bine cunoscută. E vorba de: *Comuna (din Paris), Unirea (Principatelor), Reforma, Renașterea, Revoluția din 1917* etc. Denumirile epocilor istorice și geologice se scriu însă cu inițială mică, deoarece nu au semnificația unor „evenimente": *antichitate, capitalism, evul mediu, feudalism, mezozoic, paleozoic, paleolitic* etc.

4. Dacă e cît se poate de normal să scriem *pămînt, soare* și *lună*, la fel de firesc este ca aceleași cuvinte să fie scrise cu inițială majusculă atunci cînd sînt întrebuințate ca denumiri de *aștri* (în special în operele științifice) și cînd se comportă ca nume proprii: **Pămîntul** (sinonim cu *Terra*), **Soarele** și **Luna**.

5. Deși *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* nu ne dă nici un fel de indicații în acest sens, este în afară de orice discuție că o dublă grafie trebuie să mai folosim și în cazuri ca: **semilună**, față de **Semiluna** („Imperiul otoman", „turcii", „mahomedanismul"), **poartă**, față de **Poarta** (otomană) și **catedră** (mobilă), față de **Catedră** cu sensul de „unitate într-o instituție de învățămînt superior" (de exemplu: **C***atedra de istorie a limbii române*, **C***atedra de literatura română modernă* etc.).

6. O diferență se face, de obicei, și între **capitală** (din îmbinările sintactice *pedeapsă, greșeală* sau *reparație capitală*) și **Capitală** cu sensul pe care îl are într-un context ca: *Delegația guvernamentală s-a înapoiat în* **Capitală** (adică în București). În schimb, într-un context ca *Bucureștiul e* **capitala** *țării*, cuvîntul trebuie scris neapărat cu literă mică.

Mai mulți lingviști, printre care și acad. Iorgu Iordan (vezi LR nr. 3 din 1977, p. 303—305 și nr. 6 din 1977, p. 639), fac o deosebire netă între *radio* (cu pluralul *radiouri*) și *Radio*, prin care e denumită instituția atît de cunoscută. Într-adevăr, normal este să scriem: *post de* radio, *aparat de* radio sau *Mi-am cumpărat un* radio *cu tranzistori*, în schimb: *El lucrează la* Radio *de cîțiva ani.* Chiar dacă ortografia noastră se complică puțin, e necesar să facem o distincție și între cele două valori pe care le are *deltă* în următoarele contexte: *Nilul are o* deltă *uriașă cu 9 brațe principale*, dar: *Acum cîțiva ani, în* **Deltă**, *l-am surprins pe M. Sadoveanu blajin iritat de un cineget, care cu pușca dobora feroce și la întîmplare zburătoarele* (G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, București, 1964, p. 309). În cel de-al doilea exemplu, *deltă* nu mai este un simplu apelativ, ci se întrebuințează pentru *Delta Dunării*, deci are, într-un anumit fel, regim de nume propriu. Pentru alte fapte și situații concrete, care pot crea dificultăți în scriere sau în pronunțare, se impune consultarea actualului ÎOOP (care este totuși destul de lacunar) sau a noului *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, care va apărea în cursul acestui an.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Probleme ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, în LR XXIV (1975), nr. 4, p. 1–10.
2. BELDESCU, G., *Ortografia în școală*, București, 1973 (cu multe indicații bibliografice utile).
3. BYCK, J., *Noua ortografie și istoria limbii literare*, în LR III (1954), nr. 1, p. 22–39.
4. CIOBANU, FULVIA și LIDIA SFÎRLEA, *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, București, 1970.
5. GRAUR, AL., *Mic tratat de ortografie*, București, 1974.
6. GRIGORESCU, MIOARA, *Principii gramaticale în ortografie*, în LR III (1954), nr. 1, p. 45–50.
7. HRISTEA, V., *Abateri de la normele ortografice în unele publicații literare*, în LR VIII (1959), nr. 1, p. 81–93.
8. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană* (ediția a II-a), București, 1956, p. 214–230.
9. MACREA, D., *Ortografia limbii române. La o sută de ani de la introducerea alfabetului latin*, în CL, an. IV (1959), nr. 1–2, p. 7–29.
10. VASILIU, EM., *Aspecte ale raportului ortografie-ortoepie în româna actuală (Reguli ortografice care nu există)*, în LL, nr. 2 din 1978, p. 202–206.

INTRODUCERE ÎN MORFOLOGIE

GEORGETA CIOMPEC

OBIECTUL MORFOLOGIEI

Ca știință care studiază structura gramaticală a unei limbi — adică acea parte a limbii care permite unităților vocabularului să realizeze comunicarea — gramatica este divizată, în mod obișnuit, din necesitatea de sistematizare a faptelor, numeroase și complexe, în două discipline distincte: *morfologia* și *sintaxa*. Cei doi termeni, de origine greacă, arată clar modul de repartizare a faptelor gramaticale: morfologie este format din gr. *morfé* „formă" + *lógos* „învățătură", iar sintaxă provine din gr. *síntaxis* „îmbinare".

Morfologia studiază, așadar, *cuvîntul ca unitate gramaticală, adică sub aspectul formei, al modificărilor flexionare, în cazul cuvintelor variabile, și al conținutului, al valorilor gramaticale exprimate prin diversele forme*, sintaxei revenindu-i cercetarea combinațiilor de cuvinte.

Ca unități ale gramaticii, cuvintele sînt împărțite în clase cunoscute sub numele de **părți de vorbire**, care reprezintă unitățile fundamentale ale morfologiei. Comportamentul gramatical al părților de vorbire este guvernat de diverse **categorii gramaticale**, cum sînt *genul, numărul, cazul, modul, timpul* etc., care sînt specifice sau se manifestă în mod specific în cadrul fiecărei clase, determinînd **variații flexionare** caracteristice, realizate cu ajutorul **morfemelor**. Din cele spuse mai sus rezultă problemele fundamentale ale disciplinei, probleme la care ne vom referi, în linii generale, în cele ce urmează.

PĂRȚILE DE VORBIRE

Unități fundamentale ale morfologiei, *părțile de vorbire reprezintă clase lexico-gramaticale caracterizate prin anumite trăsături generale, formale și de conținut.* În definirea și delimitarea părților de vorbire se ține seama, în mod curent, de trei criterii: *semantic, morfologic* și *sintactic*, fiecare implicînd mai multe aspecte:

1. Criteriul semantic se referă la conținutul, la semnificația cuvintelor; din acest punct de vedere deosebim:

a) categoria, mai largă, a cuvintelor care exprimă noțiuni; acestea se grupează, la rîndul lor, după trăsătura semantică fundamentală, caracteristică în: *substantive, adjective, pronume, numerale, verbe* și *adverbe*; spre exemplu, *substantivul* exprimă substanța (adică obiecte, fenomene, stări etc.), *adjectivul* exprimă însușiri ale substanței, *verbul* — acțiuni sau stări privite ca procese, *numeralul* — o cantitate numerică etc.;

b) categoria — mai restrînsă, dar mai eterogenă — a cuvintelor care nu exprimă noțiuni; se includ aici *prepoziția* și *conjuncția*, care exprimă raporturi, *interjecția*, prin care se redau stări afective,

manifestări de voinţă sau sunete din natură (onomatopee), precum şi *articolul*, care are un conţinut foarte abstract, marcînd, în general, diferite grade de individualizare a substantivului.

2. **Criteriul morfologic** are în vedere particularităţile paradigmatice, adică flexiunea în raport cu diverse categorii gramaticale; sub acest aspect distingem:

a) cuvintele neflexibile, cum sînt *prepoziţia*, *conjuncţia* şi *interjecţia*, care nu prezintă modificări flexionare, rămînînd invariabile în orice context;

b) cuvintele flexibile, care pot apărea în comunicare sub diverse forme; după particularităţile flexionare — adică după categoriile gramaticale care guvernează modificările formale şi modul specific în care acestea sînt marcate — cuvintele flexibile se împart în: *substantive, articole, adjective, pronume, numerale, verbe* şi *adverbe* (acestea din urmă avînd totuşi o situaţie întrucîtva aparte); de exemplu, *adjectivul* flexionează în raport cu categoriile de gen, număr, caz şi comparaţie; *verbul* — în raport cu categoriile de mod, timp, persoană, număr şi diateză etc.

3. **Criteriul sintactic** ia în consideraţie, pe de o parte, funcţiunile sintactice ale cuvintelor, rolul pe care îl au în enunţ, pe de altă parte, distribuţia lor, adică valenţele combinatorii şi tipurile de relaţii pe care le realizează.

— Avînd în vedere primul aspect, cuvintele se grupează în două categorii:

a) cuvinte care se constituie ca unităţi sintactice, adică sînt apte de a îndeplini o funcţiune sintactică în propoziţii; aici se includ *substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul* şi *adverbul*, fiecare avînd funcţiuni mai mult sau mai puţin specifice;

b) cuvinte care nu reprezintă unităţi sintactice (adică nu funcţionează ca părţi de propoziţie), cuprinzînd *elementele de relaţie* (*prepoziţia* şi *conjuncţia*), *articolul*, precum şi *interjecţiile* (în anumite structuri sintactice) şi unele *adverbe* (*mai, numai, tocmai, şi, nici, măcar* etc.).

— Avînd în vedere cel de-al doilea aspect, se poate observa că, în general, fiecare clasă de cuvinte se caracterizează prin anumite posibilităţi de combinare, realizînd raporturi de un anume tip; de pildă, pentru substantiv este definitorie aptitudinea de a se combina, ca regent, cu un adjectiv, după cum adjectivul se caracterizează ca determinant al substantivului, adverbul — ca determinant al verbului etc.

Se cuvine să precizăm că în formularea definiţiei unei părţi de vorbire nu sînt cuprinse, de obicei, toate aspectele menţionate. Preponderenţa unui criteriu sau a altuia depinde, pe de o parte, de concepţia care stă la baza alcătuirii unei gramatici, pe de alta, de partea de vorbire luată în considerare. Fără a intra în detalii, ţinem să menţionăm, în legătură cu primul aspect, că, de pildă, în gramaticile tradiţionale — curente şi astăzi — criteriul semantic are o importanţă deosebită, apărînd în formularea oricărei definiţii — uneori chiar pe primul loc —, cu toate că particularităţile semantice nu permit delimitarea clară, exactă a părţilor de vorbire: acelaşi conţinut semantic poate fi exprimat prin cuvinte cu statut gramatical diferit; de exemplu, ideea de „acţiune" sau „stare" poate fi redată nu numai printr-un verb *(a pleca, a munci, a sta* etc.), ci şi printr-un substantiv *(plecare, muncă, stare* etc.*)*, după cum „calitatea" — considerată ca trăsătură semantică specifică adjectivului *(expunere clară)* — poate constitui conţinutul semantic al unui adverb *(vorbeşte clar)*, al unui substantiv *(claritatea expunerii)*, al unui verb *(a clarifica)* etc. De aceea, în lucrările de gramatică mai noi — inclusiv în volumul de faţă —, accentul în definirea părţilor de vorbire se pune pe particularităţile formale, morfosintactice, care permit o delimitare mai riguroasă, mai precisă.

Importanța diverselor criterii variază însă, cum s-a spus mai sus, și în funcție de partea de vorbire la care ne referim: dacă, spre exemplu, substantivul, adjectivul sau verbul — clase de cuvinte cu o flexiune caracteristică — se definesc destul de clar prin particularitățile morfologice, în schimb, prepoziția și conjuncția — atît de asemănătoare semantic (ambele exprimă raporturi) și morfologic (ambele sînt clase de cuvinte neflexibile) — sînt delimitate exclusiv pe baza trăsăturilor sintactice (a distribuției și a naturii raportului exprimat): prepoziția exprimă numai raporturi de subordonare și numai la nivelul propoziției, pe cînd conjuncția exprimă raporturi de subordonare în frază și raporturi de coordonare, atît în propoziție, cît și în frază; în sfîrșit, în cazul numeralului — clasă de cuvinte foarte eterogenă din punct de vedere gramatical (unele numerale flexionează, altele nu; unele au statut de adverbe, altele de adjective sau substantive etc.) — singurul criteriu care justifică reunirea diverselor unități în cadrul aceleiași părți de vorbire este cel semantic, faptul că exprimă o cantitate numerică.

În baza criteriilor menționate, în gramaticile românești sînt înregistrate zece părți de vorbire: *substantivul, articolul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția* și *interjecția*. Dintre acestea, primele șase se grupează clar în categoria cuvintelor flexibile, ultimele trei, în cea a cuvintelor neflexibile, adverbul ocupînd o poziție intermediară, întrucît cunoaște categoria gramaticală a comparației, prin care se apropie de cuvintele flexibile, dar variațiile în raport cu această categorie sînt exprimate perifrastic, fără modificarea propriu-zisă a cuvîntului, ceea ce îl apropie de cuvintele invariabile.

CATEGORIILE GRAMATICALE

Comportamentul morfologic al părților de vorbire flexibile, modificările lor formale sînt determinate de categoriile gramaticale care le caracterizează. Prin categorii gramaticale înțelegem expresia gramaticalizată a unor categorii logice. Mai precis, o *categorie gramaticală reprezintă o unitate de conținut foarte abstractă care se realizează prin două sau mai multe valori, marcate prin mijloace gramaticale.* În legătură cu această definiție sînt necesare două precizări:

1. Termenul de *valori gramaticale* desemnează semnificațiile prin care se manifestă o categorie gramaticală în cadrul unei limbi, semnificații care, asociate sensului lexical al cuvintelor, realizează opoziții mai mult sau mai puțin regulate. Spre exemplu, în forma *elevă*, sensului lexical al acestui cuvînt i se adaugă semnificația de singular, după cum în *eleve*, același sens se asociază cu semnificația de plural. Aceeași opoziție o constatăm între formele *pom/pomi, frumoasă/frumoase, ea/ele, aceasta/acestea, lucrezi/lucrați* etc. Semnificațiile de singular și plural sînt, așadar, valorile prin care se manifestă categoria de număr în limba română. În același sens spunem că, de pildă, categoria de gen se realizează prin valorile de masculin, feminin și neutru, categoria de persoană prin valorile de persoana I, a II-a și a III-a etc. E ușor de observat că, spre deosebire de sensurile lexicale, care au caracter individual, particular, valorile gramaticale sînt semnificații g e n e r a l e și r e p e t a b i l e: o anumită valoare gramaticală se poate asocia cu o mulțime de sensuri lexicale.

Caracterul gramatical al acestor semnificații se manifestă și în faptul că ele intră într-un complex de r e l a ț i i s i n t a c t i c e o b l i g a t o r i i. De pildă, apariția valorii de plural la un adjectiv este obligatorie dacă substantivul determinat de el apare în comunicare cu această valoare; genul și numărul unui pronume personal concordă cu cel al substantivului substituit (el *lucrează*, de exemplu, dacă substantivul înlocuit este asociat cu valorile de masculin și singular, *băiatul*, *elevul* etc.). Exemplele care se pot da în acest sens sînt numeroase.

2. Cea de-a doua precizare în legătură cu definiția enunțată este că o unitate de conținut poate fi considerată categorie gramaticală numai în măsura în care dispune de m i j l o a c e d e e x p r e s i e g r a m a t i c a l i z a t e. Elementele care au acest rol — numite m o r f e m e g r a m a t i c a l e (*sufixe, desinențe* etc.) — sînt abstractizate, lipsite de independență lexicală și se constituie într-un sistem regulat de marcare a diverselor valori. De exemplu, pluralul substantivelor masculine se exprimă prin desinența *-i*, al substantivelor feminine prin *-i* și *-e*, elemente care au această semnificație numai în cadrul structurilor respective, de care sînt dependente.

Din cele afirmate mai înainte rezultă că nu orice categorie logică este, în același timp, categorie gramaticală. Este, dealtfel, unul dintre domeniile în care apar diferențele dintre limbi, căci nu toate gramaticalizează aceleași categorii. Spre exemplu, categoria aspectului — specifică verbului și gramaticalizată în limbile slave sau în engleză — nu se manifestă ca atare în română, în sensul că limba noastră nu dispune de un sistem gramaticalizat (în felul arătat mai sus) de marcare a diverselor valori aspectuale: începutul sau sfîrșitul acțiunii, aspectul durativ sau momentan sînt redate în română prin mijloace lexicale, adică prin grupări de cuvinte (*î n c e p e să lucreze, t e r m i n ă de lucrat*) sau prin sensul diferitelor unități lexicale (*a merge* „durativ", *a ajunge* „momentan" etc.).

În raport cu definiția enunțată putem spune că limba română cunoaște următoarele categorii gramaticale: *genul, numărul, cazul, determinarea* (exprimată prin articol), *comparația, persoana, modul, timpul* și *diateza* (care se definește sintactic). Dintre acestea, *modul, timpul* și *diateza* sînt specifice verbului, iar *determinarea*, substantivului; celelalte categorii sînt comune mai multor părți de vorbire, dar prezintă, în cadrul fiecăreia, particularități de conținut și de formă, pe care vom încerca să le punem în evidență — în linii generale — în cele ce urmează.

Genul — realizat prin valorile de *masculin, feminin* și *neutru*, marcate prin desinențe — are, în cazul substantivului, un suport material, în sensul că elementele desemnate prin cuvinte de acest fel sînt inanimate (obiecte, fenomene etc.) sau animate (ființe), iar acestea din urmă sînt de sex masculin sau feminin (chiar dacă adesea se pot constata nepotriviri între genul gramatical și cel natural). Gramatical, genul se manifestă la substantive numai prin posibilitatea de a selecta o anumită formă a determinantului (adjectiv sau articol: *elev silitor, elevă silitoare*; *elevul, eleva*), dar nu reprezintă un criteriu de flexiune: genul substantivului este fix; în acest sens, precizăm că în cazuri ca *elev-elevă, profesor-profesoară* nu avem a face cu două forme ale aceluiași substantiv, ci cu două cuvinte diferite, *-ă* avînd, în asemenea situații, rolul de sufix derivativ (moțional).

În cazul celorlalte părți de vorbire (adjectiv, articol, pronume, numeral), genul se manifestă exclusiv ca o categorie formală, ca o modalitate de a exprima acordul, sub acest aspect, cu substantivul pe care îl determină (la adjectiv) sau pe care îl substituie (la pronume sau numeral). De aceea, spre deosebire

de substantiv, genul este pentru aceste clase de cuvinte criteriu de flexiune (*alb ~ albă, al meu ~ a mea, el ~ ea, acesta ~ aceasta, al doilea ~ a doua* etc.).

Numărul — realizat prin valorile de singular și plural, marcate, de asemenea, prin desinențe — apare în flexiunea tuturor părților de vorbire flexibile, cu excepția numeralului (la care ideea de număr este exprimată lexical). Ca și genul, numărul are, în cazul substantivului, o bază materială, în sensul că obiectele denumite pot fi considerate cîte unul sau mai multe, dar, spre deosebire de gen, el este și criteriu de flexiune: substantivele își modifică forma în raport cu singularul sau pluralul. Pentru celelalte părți de vorbire care cunosc această categorie gramaticală (*adjectivul, articolul, pronumele, verbul*), numărul reprezintă, ca și genul, o categorie formală, apărînd ca rezultat al acordului cu substantivul la care se referă.

C a z u l se manifestă în flexiunea substantivului, a adjectivului, a articolului, a pronumelui și a unora dintre numerale, exprimînd raporturile în care se află acestea cu alte cuvinte, în cadrul comunicării. Categoria de caz se realizează, în română, prin cinci valori, marcate, în general, prin desinențe (la substantive, adjective), iar, uneori (la pronume), prin forme supletive, adică total diferite (*eu ~ mie ~ mă* sau *el ~ lui ~ îl* etc.). Valorile cazuale se definesc sintactic: n o m i n a t i v u l este cazul subiectului, al numelui predicativ sau al apoziției neacordate; g e n i t i v u l este cazul atributului genitival, d a t i v u l — cazul complementului indirect, a c u z a t i v u l — al complementului direct; v o c a t i v u l este cazul adresării directe, caracterizat prin independența lui față de celelalte cuvinte din propoziție, deci prin faptul că nu funcționează ca parte de propoziție. Trebuie remarcat însă faptul că, uneori, cazurile oblice — genitivul, dativul și acuzativul — sînt impuse de prepoziția sau locuțiunea prepozițională care le precedă, indiferent de funcțiunea lor în propoziție (de exemplu, prepoziții ca *de, pentru, cu, la, pe, peste* etc. cer acuzativul; *contra, asupra, înaintea, împotriva, dedesubtul, în fața* etc. cer genitivul, iar *grație, datorită, mulțumită* — dativul).

P e r s o a n a se manifestă în flexiunea unor pronume (personal, reflexiv, posesiv și de întărire) și în flexiunea verbului (în cadrul modurilor personale), realizîndu-se în trei valori: persoana I — vorbitorul, persoana a II-a — conlocutorul și persoana a III-a — o altă persoană decît cele două; valorile sînt marcate fie prin forme supletive, în cazul pronumelui (*eu, tu, el*; *al meu, al tău* etc.), fie prin desinențe, în cazul verbului (*cînta*m, *cînta*i, *cînta*u etc.). Este de remarcat faptul că diversele valori sînt exprimate totdeauna asociate cu valorile de număr (*eu ~ noi, tu ~ voi*; *fugi ~ fugi*ți etc.).

C o m p a r a ț i a este categoria gramaticală caracteristică pentru adjectiv și adverb, exprimînd, în mod relativ sau absolut, diferite grade de intensitate a însușirii. Ea se realizează prin valorile de *pozitiv, comparativ* (de egalitate, de superioritate și de inferioritate) și *superlativ* (absolut și relativ), exprimate analitic, cu ajutorul unor adverbe sau locuțiuni adverbiale (*mai, tot atît de, foarte* etc.).

C a t e g o r i a d e t e r m i n ă r i i caracterizează substantivul, exprimînd diverse grade de individualizare; se realizează prin trei valori: n e d e t e r m i n a t (*profesor*), d e t e r m i n a t n e h o t ă r î t (*un profesor*) și d e t e r m i n a t h o t ă r î t (*profesorul*), marcate cu ajutorul articolului (hotărît sau nehotărît). Trebuie subliniat faptul că, chiar în situațiile în care, din motive sintactice, articolul se atașează adjectivului (*silitorul elev*, de exemplu), el aparține tot substantivului.

Modul, timpul și *diateza* se realizează numai în flexiunea verbală, descrierea lor detaliată fiind cuprinsă în prezentarea acestei părți de vorbire. Pentru

a evita repetările, nu ne vom opri deci asupra lor în acest capitol, în care ne-am referit, în mod special, la categoriile comune mai multor clase de cuvinte cu scopul de a pune în evidență particularitățile de manifestare în cadrul fiecăreia.

În încheierea considerațiilor cu privire la categoriile gramaticale mai trebuie subliniat faptul că, în afară de *adverb* — care cunoaște o singură categorie —, în flexiunea celorlalte părți de vorbire flexibile se manifestă concomitent mai multe categorii, care, adesea, se exprimă prin aceeași unitate de expresie. De exemplu, modul + timpul sau persoana + numărul, la verb; genul, numărul și cazul, la adjectiv etc.

Totalitatea modificărilor unui cuvînt flexibil în funcție de diversele categorii gramaticale reprezintă p a r a d i g m a cuvîntului respectiv. Există cuvinte care prezintă o paradigmă d e f e c t i v ă în raport cu unele categorii sau valori categoriale caracteristice clasei din care fac parte. Astfel, sînt substantive defective de număr (*cinste, aur, lapte, idealism* sau *ochelari, tărîțe, icre*, care se folosesc numai la singular sau numai la plural), verbe defective de număr și persoană (*a ninge, a ploua, a se întuneca* etc. — care cunosc numai persoana a III-a singular) sau de anumite moduri și timpuri (*a putea, a plăcea* nu au imperativ) etc.

Flexiunea n o m i n a l ă (a substantivului, a adjectivului și a numeralului) și cea p r o n o m i n a l ă (a pronumelor de toate speciile) alcătuiesc d e c l i n a r e a; flexiunea v e r b a l ă — complet diferită de a celorlalte părți de vorbire — se numește c o n j u g a r e.

MORFEMUL ȘI STRUCTURA MORFEMATICĂ A CUVÎNTULUI

CONCEPTUL DE MORFEM

Analiza structurii diverselor cuvinte, a formelor pe care ele le dobîndesc în comunicare prin exprimarea diferitelor categorii gramaticale, permite delimitarea în cadrul lor a unor *unități minimale de expresie dotate cu semnificație lexicală sau gramaticală, numite* **morfeme**. De pildă, în forma verbală *recurgînd*, în conformitate cu definiția enunțată, distingem morfemele: *re-*, *-curg-*, *-înd*. Format prin analogie cu termenul *fonem*, *morfemul* reprezintă, ca și acesta, o unitate minimală. Deosebirea esențială dintre cele două concepte constă în faptul că fonemul, ca unitate fundamentală a fonologiei, se caracterizează prin capacitatea sa de a distinge cuvintele, de a servi la exprimarea semnificației (de exemplu, *eră/ară*, *car/cad* etc.), în timp ce morfemul conține el însuși un s e n s. Precizarea este importantă pentru că, dacă de cele mai multe ori morfemul este reprezentat printr-un șir de foneme (ca în exemplul analizat mai înainte), se întîmplă adesea ca un morfem să coincidă formal cu un fonem. De pildă, *-e* din *case* este, în plan morfologic, un morfem, întrucît, în forma dată (ca și în altele de același tip: *eleve, piese, mese*), el este asociat cu semnificația de plural, în opoziție cu *-ă* din *casă* (sau: *elevă, piesă, masă*), care are sens de singular.

Analogia cu fonemul constă și în faptul că *morfemul* trebuie înțeles ca un element a b s t r a c t, care se realizează concret — ca și fonemul — prin diverse v a r i a n t e, în general asemănătoare ca aspect, determinate de contextele în care apar. De exemplu, morfemul de plural al substantivelor masculine se poate realiza, în funcție de finala radicalului, fie ca

-i silabic (*codri, miniștri* etc.), fie, mai ales, ca *-i* nesilabic (*boi, lei* sau *pomi, cîini* etc. — vezi *Substantivul*); morfemul de gerunziu se realizează prin variantele *-ind* (*fugind, tăind* etc.) și *-înd* (*lucrînd, coborînd* etc.), fiecare caracterizînd anumite grupe de verbe (vezi *Verbul*). Așadar, morfemul reprezintă o clasă de variante, întocmai ca fonemul.

Se cuvine să mai menționăm faptul că accepția dată *morfemului* la începutul expunerii nu este generală, dar este accepția cea mai frecvent întîlnită, în mod special în lucrările de gramatică românești. Fără a ne opri aici asupra altor moduri de a înțelege acest concept, ținem doar să subliniem faptul că, spre deosebire de alte interpretări, morfemul, așa cum a fost definit mai înainte, include o r i c e unitate minimală semnificativă, indiferent de semnificația — gramaticală sau lexicală — pe care o conține.

CLASIFICAREA MORFEMELOR

Grupînd elemente destul de eterogene sub aspectul formei și al conținutului, morfemele se pot clasifica după diverse criterii, ajungîndu-se la clase și subclase caracterizate diferit. În cele ce urmează ne vom referi, pe scurt, la cîteva dintre clasificările mai importante.

1. După c o n ț i n u t, după semnificația exprimată, morfemele, considerate în totalitatea lor, se împart în *lexicale* și *gramaticale*.

a) M o r f e m e l e l e x i c a l e sînt acele segmente distinse în analiză care au un sens lexical; se includ deci aici r ă d ă c i n a și a f i x e l e d e r i v a t i v e (adică *prefixele* și *sufixele* cu ajutorul cărora se formează diverse cuvinte): **în-tiner-i, copil-aș, dez-rob-*ind*, stră-moș-*i*, stră-băt-*eam*** etc. Nu vom stărui mai mult asupra acestei categorii de morfeme, întrucît ele au format obiectul unui capitol special (vezi *Formarea cuvintelor*).

b) M o r f e m e l e g r a m a t i c a l e sînt elemente cu semnificație gramaticală marcînd valorile prin care se manifestă diversele categorii gramaticale în flexiunea cuvintelor (genul, numărul, cazul — în flexiunea nominală; modul, timpul, numărul și persoana — în cea verbală etc.). Rezultă de aici că morfemele gramaticale apar exclusiv în structura cuvintelor flexibile.

Deși cele două clase de morfeme (lexicale și gramaticale) se delimitează destul de clar, se întîmplă uneori ca un anumit segment morfematic să cumuleze semnificații de ambele feluri. Spre exemplu, în structura substantivului *elevă*, *-ă* funcționează ca sufix lexical (moțional) în raport cu substantivul *elev*, de la care derivă, dar și ca morfem gramatical (desinență), marcînd numărul singular și cazul nominativ-acuzativ, în opoziție cu *eleve*. Tot așa, în forma de infinitiv a verbului *a albi*, *-i* final este morfem lexical, derivînd verbul respectiv de la adjectivul *alb*, și morfem gramatical (sufix), marcînd infinitivul, în opoziție cu alte moduri verbale (gerunziul *alb*ind, participiul *alb*it etc.).

2. Morfemele gramaticale pot fi grupate, în funcție de aspectul f o r m a l, în două clase distincte:

a) M o r f e m e s e g m e n t a l e — exprimate prin unul sau mai multe foneme — cuprinzînd marea majoritate a morfemelor (*cînt-înd, elev-e, alb-i* etc.).

b) M o r f e m e s u p r a s e g m e n t a l e, reprezentate prin *accent* și *intonație*. Asociate întotdeauna cu morfemele segmentale, accentul și intonația au uneori valoare morfematică, contribuind și ele la exprimarea unor valori gramaticale. Acest rol este evident mai cu seamă în situațiile — nu prea frec-

vente — cînd cu ajutorul lor se disting forme gramaticale omonime. Este, de pildă, cazul formelor de vocativ identice cu cele de nominativ-acuzativ, ca *frate, tovarăși, Tiberiu,* sau cu cele de dativ plural, ca *fraților, lașilor,* precum și al formelor de imperativ de tipul: *taci, șezi, treci, stai* sau *lucrați, veniți* etc., omonime cu aceeași persoană (a II-a singular sau plural) a indicativului prezent — valori puse în evidență numai prin intonația diferită; prin accent se deosebesc, de exemplu, formele omografe de persoana a III-a singular de la indicativul prezent și aceeași persoană a perfectului simplu, la o parte a verbelor de conjugarea I: *cî́ntă, améstecă, túnă,* dar *cîntắ, amestecắ, tunắ.*

3. O altă clasificare a morfemelor gramaticale — în speță a celor segmentale — are în vedere rolul lor în flexiunea cuvintelor. Distingem, sub acest aspect, mai multe clase. Astfel:

a) Sufixele sînt segmente morfematice care apar numai în structura verbelor, marcînd modul și, concomitent, timpul (în cazul modurilor personale); de exemplu, în forme ca *citeam, citeai,* segmentul *-ea-* indică imperfectul indicativului, după cum, în *citii, citiși, -i-* marchează perfectul simplu al aceluiași mod, iar *-ind,* din *citind,* gerunziul.

b) Desinențele apar atît în flexiunea nominală, cît și în cea verbală, avînd însă semnificații diferite în cele două situații:

— în flexiunea nominală, desinența exprimă valorile de gen, număr și caz; de exemplu, în forma adjectivală *clară,* desinența *-ă* marchează genul feminin, numărul singular și cazul nominativ sau acuzativ (care sînt omonime); în forma substantivală *familie,* desinența *-e* indică (în opoziție cu *-i* din *familii*), numărul singular, cazul nominativ-acuzativ (omonime) și, implicit, genul feminin al acestui substantiv;

— în flexiunea verbală, desinențele (care urmează totdeauna sufixul) exprimă valorile de persoană și număr; de exemplu, în *fugeai, -i* marchează persoana a II-a singular, după cum, în *fugeați, -ți* indică persoana a II-a plural, în *fugeau, -u* este desinență de persoana a III-a plural etc.

Se observă ușor că, atît în cazul sufixelor, cît și al desinențelor, același segment de expresie cumulează, în general, două sau trei valori gramaticale.

Cu ajutorul sufixelor și al desinențelor se exprimă formele simple sau sintetice din flexiunea cuvintelor.

c) O clasă aparte între morfemele gramaticale o reprezintă elementele auxiliare sau, într-o terminologie mai nouă, afixele mobile ori morfemele libere. Întîlnite în special în flexiunea verbală, afixele mobile se deosebesc de sufixe și desinențe, în primul rînd, prin faptul că ele nu se decupează din structura cuvintelor, ci, așa cum arată și numele lor, apar ca elemente separate, alcătuind, împreună cu o formă sintetică, o formă compusă sau analitică. De exemplu: am *cîntat,* aș *cînta,* voi *cînta,* să *cînt,* a *cînta* etc. În al doilea rînd, față de sufixe și desinențe — care se succedă într-o ordine fixă, în cadrul unei structuri nedisociabile —, afixele mobile realizează combinații mai puțin rigide: ele pot fi uneori permutate, realizîndu-se astfel așa-numitele forme verbale inverse, de tipul *cînta-voi, închinare-aș, spus-am* etc. (întîlnite astăzi aproape exclusiv în stilul poetic), și permit disocierea formelor verbale, prin intercalarea formelor atone ale pronumelor sau a unor adverbe ca *nu, mai, tot, prea* (de exemplu: *să o văd, învățatu-l-ai, a mai încercat, să nu vină, s-a tot dus* etc.).

În cadrul flexiunii verbale, apar, ca afixe mobile, elemente foarte diferite ca proveniență: verbele *a fi, a avea, a vrea,* precum și *să* ori *a* — la origine conjuncție, respectiv, prepoziție. În cazul gradelor de comparație ale adjecti-

velor și adverbelor, exprimate, de asemenea, analitic, se folosesc cu acest rol adverbe și locuțiuni adverbiale: *mai, foarte, tot atît de* etc.

d) Nu putem încheia această trecere în revistă a morfemelor gramaticale fără a pomeni, fie și în treacăt, de alternanțele fonetice — vocalice și consonantice —, fenomen frecvent și specific pentru flexiunea cuvintelor românești. Manifestîndu-se preponderent în cadrul rădăcinii cuvintelor și fiind asociate, de regulă, cu un anumit morfem, alternanțele fonetice contribuie la exprimarea mai pregnantă a diverselor valori, a opozițiilor dintre formele flexionare ale unui cuvînt. De pildă, opoziția dintre singularul *stradă* și pluralul *străzi* este marcată, alături de desinențele *-ă* și *-i*, prin alternanțele *a/ă* și *d/z*; de asemenea, opoziția de persoană dintre formele *(tu) dormi/(el) doarme* se realizează nu numai prin desinențele *-i* și *-e*, ci și prin alternanța vocalică *o/oa*. Exemplele care se pot da pentru a ilustra acest fenomen sînt extrem de numeroase atît în flexiunea nominală, cît și în cea verbală.

STRUCTURA MORFEMATICĂ A CUVINTELOR

Analiza structurii morfematice presupune segmentarea cuvîntului, a unei anumite forme sub care se prezintă, prin raportarea la celelalte forme din flexiunea sa și, dacă e cazul, la alte derivate formate de la aceeași rădăcină. De pildă, în forma verbală *desfăceam* distingem desinența *-m*, prin comparație cu alte persoane ale paradigmei de imperfect (*desfăcea*i, *desfăcea*ți etc.), și sufixul de imperfect *-ea-*, prin raportarea la alte timpuri ale indicativului sau la alte moduri (*desfăc*ui, *desfăc*uși sau *desfăc*înd, (*a*) *desfac*e etc.); segmentul *desfac* este și el analizabil în prefixul *des-* (cu ajutorul căruia se formează verbul în discuție de la *a face* și prin care se opune altor derivate, ca (*a*) re*face*, (*a*) pre*face*) și rădăcina *făc-*.

În această ordine de idei, ținem să semnalăm două particularități formale ale morfemelor gramaticale, care, ignorate, pot conduce la greșeli în segmentarea și interpretarea formelor flexionare.

1) Una dintre aceste particularități constă în realizarea desinențelor sau a sufixelor ca zero (Ø). Morfemul Ø rezultă, ca și realizările fonetice, din opozițiile paradigmatice, flexionare, reprezentînd deci, ca și acestea, o marcă a diverselor valori gramaticale. Raportînd, spre exemplu, pluralul *pomi* (în care distingem rădăcina *pom-* și desinența de plural *-i*) la singularul *pom*, se impune să recunoaștem în structura acestuia din urmă o desinență Ø, care, în opoziție cu *-i*, marchează singularul. De asemenea, din compararea formelor de imperfect (*eu*) *cîntam*, (*tu*) *cîntai*, (*el*) *cînta*, reiese că desinențele de persoană și număr, în cadrul acestor forme, sînt: *-m* (pers. I sg.), *-i* (pers. a II-a sg.) și -Ø (pers. a III-a sg.). Morfemul Ø — frecvent întîlnit în flexiunea nominală și verbală — este, așadar, purtătorul unei informații gramaticale, opunînd totdeauna o anumită formă alteia (sau altora) în cadrul unui sistem flexionar, al unei paradigme. De aceea, el nu trebuie confundat, în nici un caz, cu absența unui morfem. De exemplu, în analiza unei forme de gerunziu (*iubind, lucrînd* etc.), nu putem vorbi de o desinență Ø, pentru că gerunziul, ca și celelalte moduri nepersonale, nu cunoaște opozițiile de persoană și număr.

2) Cea de-a doua particularitate, de asemenea destul de frecventă, privește fenomenul omonimiei morfemelor gramaticale. De pildă, desinența *-i* din *cărți* este omonimă cu desinența *-i* din (*tu*) *vezi*; desinența de persoana I singular a imperfectului *-m* (*cînta*m, *fugea*m, *cobora*m etc.) este omonimă cu desinența de persoana I plural a aceluiași timp (*noi cînta*m,

*fugea*m etc.). În interpretarea corectă a diverselor morfeme trebuie să ținem seama deci de formele în care ele apar, de rolul lor în aceste forme, de opozițiile la care participă.

*

Compararea diverselor forme ale unui cuvînt flexibil ne permite să constatăm că, în raport cu modificările flexionare, ele sînt alcătuite din două părți distincte: r a d i c a l u l și f l e c t i v u l, fiecare subordonîndu-și unul sau mai multe morfeme.

a) R a d i c a l u l reprezintă partea care apare constant în tot cursul flexiunii; el cuprinde r ă d ă c i n a — cu care se identifică de cele mai multe ori — și, în cazul cuvintelor derivate, diversele a f i x e d e r i v a t i v e; **fac-*e*, desfac-*e***; **pat-*uri*, pătuț-*uri*** etc. Ușor de recunoscut din compararea diferitelor forme flexionare ale unui cuvînt, radicalul nu este întotdeauna absolut invariabil (ca în cuvintele *clasă, pat, fotoliu, clar, alb, a ara, a rupe* etc., care au un radical formal constant). Adeseori, el prezintă modificări datorate alternanțelor fonetice, fenomen semnalat în rîndurile precedente: **coard-*ă*** ~ **corz-*i***; **fat-*ă*** ~ **fet-*e***; **cred** ~ **cread-*ă*** ~ **crez-*i*** etc. Mai mult decît atît, există situații — e drept, mai rare — în care radicalul prezintă în cursul flexiunii forme s u p l e t i v e, ca, de exemplu, în cazul verbelor neregulate *a fi* (**f-*i***, **fos-*t***, **fi-*ind***, **fu-*sei***, **er-*am***, **est-*e*** etc.) și *a lua* (**ia-*u***, **lu-*a***) sau al unor pronume (personale, reflexive).

b) F l e c t i v u l reprezintă partea cuvîntului în care se manifestă modificările flexionare, deci componenta variabilă:

— în formele sintetice (simple), el se găsește la finala cuvîntului, atașîndu-se radicalului, și cuprinde, în cadrul flexiunii nominale, desinența (de exemplu: *elev*-**i**, *elev*-Ø, *bun*-**i**, *bun*-ă etc.), iar în cadrul flexiunii verbale, sufixul + desinența — aceasta din urmă numai la modurile personale (de exemplu: *lucr*-**înd**, *lucr*-**a-m**, *lucr*-ase-răm, *lucr*-eaz-ă etc.);

— în cazul formelor analitice (compuse), flectivul include și afixul mobil: **ai** *cînt*-**at**, **să** *cînț*-**i**, **voi** *cînt*-**a** etc.

Distincția dintre cele două componente ale cuvintelor flexibile are o deosebită importanță teoretică și practică; întrucît variațiile flexionare se realizează preponderent în flectiv, descrierea flexiunii diverselor părți de vorbire are în vedere, în mod special, această componentă a cuvintelor.

Din b i b l i o g r a f i a pe care am folosit-o ori pe care o recomandăm în vederea aprofundării problemelor abordate în capitolul de față, reținem îndeosebi următoarele lucrări mai importante: GLR (vol. I, p. 29—54), *SMLRC* (p. 44—69), *LRC* (vol. I, p. 125—145), P a u l a D i a c o n e s c u, *Evoluția noțiunii de morfem și stadiul actual al analizei morfematice*, în *ELS* (p. 90—112), I o r g u I o r d a n și V l a d i m i r R o b u, *Limba română contemporană*, București, 1978 (p. 323—363) etc.

PĂRȚILE DE VORBIRE FLEXIBILE

GRIGORE BRÂNCUȘ

SUBSTANTIVUL

Este o parte de vorbire caracterizată prin categoriile morfologice de număr, caz, gen și determinare. Substantivul poate fi determinat de un adjectiv și substituit printr-un pronume. În relațiile cu alte cuvinte, substantivul poate fi subiect, atribut, nume predicativ și complement. Semantic, se definește ca denumind lucruri, ființe, fenomene, noțiuni, relații, idei etc.

NUMĂRUL

Opoziția dintre singular și plural se realizează prin desinențe. De exemplu, la sing. *casă*, pl. *case*, desinențele sînt *ă*, *e*. Desinențele pot fi exprimate pozitiv (*casă*) sau negativ, adică prin zero. La sing. *pom*, desinența este zero (se notează Ø), iar la pl. *pomi*, este *i*. În numeroase cazuri, opoziția de număr se exprimă și prin variații ale radicalului, adică prin alternanțe fonologice. Acestea sînt un mijloc suplimentar de exprimare a opoziției de număr. În exemplul *masă—mese*, opoziția desinențială *ă*: *e* este însoțită de alternanța din radical *a* : *e*. În *carte — cărți*, cu desinențele *e*: *i*, apar două alternanțe, una vocalică (*a*: *ă*), alta consonantică (*t*: *ț*). Iată, în continuare, lista desinențelor de număr ale substantivelor românești grupate pe genuri.

Masculine

Ø: *i*, opoziția cea mai frecventă, în care *i* are o realizare nesilabică: *pom-pomi*, *cal-cai* (cu alternanța *l*: Ø);

e: *i* (cu aceeași realizare a lui *i*): *cîine — cîini*, *iepure—iepuri*, *frate — frați*;

u: *i*; ambele desinențe sînt fie sunete nesilabice: *bou-boi*, fie sunete silabice: *tigru — tigri*; *u* și *i* sînt silabici după radicale în consoană + *l* sau *r*;

ă: *i*, desinențe care apar la un număr restrîns de substantive: *tată-tați*, *popă-popi*.

Unele substantive masculine au aceeași formă la amîndouă numerele, de exemplu: *crai*, *pui*, *ochi*. Desinența este zero și la sing. și la pl. Se spune, pentru asemenea cazuri, că opoziția de număr este neutralizată, adică suprimată.

Feminine

ă: *e*, de exemplu: *casă — case*, *capră — capre*, *haină — haine*. În limba veche, pluralul în *-e* la feminine era mai frecvent decît astăzi: *fîntîne*, *grădine*, *rădăcine*, *oglinde*, *rane*, *barbe*.

ă: *i*, de exemplu: *țară — țări*, *muncă — munci*;

e: *i*, de exemplu: *vulpe — vulpi*, *poveste — povești* (cu alternanța *st*: *șt*).

Sînt corecte formele cu *e*, nu cele cu *ă*: *funingine*, *imagine*, *margine*, *origine*, *pecingine* etc.

Ø: *le*, opoziție care apare la femininele în *-ea*, *-ia*, *-a* și la substantivul *zi*: *stea—stele*, *nuia—nuiele* (cu alternanțele *ea*: *e*, *ia*: *ie*), *basma—basmale*, *zi—zile*;

e: *uri*: *carne—cărnuri*;

ă: *uri*: *marfă—mărfuri*, *gheață—ghețuri*, *verdeață—verdețuri*.

Substantivele feminine derivate cu suf. *-toare* (cu un corespondent masculin în *-tor*) și care denumesc persoane au pluralul la fel cu singularul: *secerătoare*, *îngrijitoare*, *lucrătoare*, *învățătoare*. Opoziția de număr este anulată: *o secerătoare—două secerătoare* (nu: *două secerători*), aceasta pentru a se evita omonimia cu forma de plural a masculinului: *un secerător — doi secerători*. Prin urmare, în cadrul acestor nume, se suprimă opoziția de număr în favoarea opoziției de gen. Vorbitorul acceptă confuzia de număr (la feminin), dar nu acceptă confuzia de gen. La substantivele epicene și la numele de lucruri, problema confuziei de gen nu se pune, de aceea *secerătoare*, cu sensul de unealtă agricolă, are pluralul normal în *-i*: *secerători* (care se deosebește de pl. masculin prin determinări: *două secerători*). La fel au pl. în *-i*: *scobitoare*, *strecurătoare*, *stropitoare*, *răzătoare*. Substantive ca *ciocănitoare*, *lipitoare*, *privighetoare* nu au corespondente masculine, ceea ce face ca pluralul în *-i* (*ciocănitori*) să fie tolerabil, deși denumesc ființe (dar: *zburătoare*, *tîrîtoare*, *viețuitoare* au pl. în *-toare*, probabil pentru că sînt adjective substantivizate și, deci, urmează la plural regula adjectivelor).

Neutre

Ø: *uri*: *tren — trenuri*, *loc—locuri*, *obicei—obiceiuri*;

u: *uri*, la neutrele în *-u*: *lucru—lucruri*, *rîu—rîuri* (cu desinența *-uri*, după modelul: *trenuri*, *locuri*);

Ø : *e*: *oraș—orașe*, *semn—semne*, *deget—degete*, *os—oase*;

u: *e*: *hîrdău—hîrdaie*, *pîrîu—pîraie* (cu realizarea *-ie* a desinenței de plural);

u: *i*: *studiu—studii*, *premiu—premii*.

Cîteva nume neutre în *-e* au pluralul la fel cu singularul: *nume*, *codice*, *pîntece*, *spate*.

Forme duble de plural

Există o adevărată concurență între desinențele de plural *-e* și *-i* la feminine și *-e* și *-uri* la neutre.

a) Feminine cu pluralul în *-e* și *-i*: *boale—boli*, *căpșune—căpșuni*, *cireșe—cireși*, *coale—coli*, *cratițe—crătiți*, *cunoștințe—cunoștinți*, *dorințe—dorinți*, *haine—hăini*, *înghețate—înghețăți*, *plute—pluți*, *regule—reguli*, *roate—roți*, *școale—școli*, *tarabe—tărăbi*, *țărance—țărănci*, *uzine—uzini*. Varianta în *-i* este mai recentă și circulă mai frecvent în limbajul popular. Limba literară a adoptat una sau alta dintre cele două variante: *reguli*, *școli*, dar: *dorințe*, *uzine*.

În româna actuală, se manifestă tendința de a se impune la neologisme desinența *-e*. Astfel, din 3 300 de substantive neologice în *-ă*, numai 300 au pluralul în *-i*.

b) Neutre cu pluralul în *-e* și *-uri*: *albușe—albușuri*, *cămine—căminuri*, *chibrite—chibrituri*, *ghivece—ghiveciuri*, *ghișee—ghișeuri*, *hotele—hoteluri*, *lăcașe—lăcașuri*, *refrene—refrenuri*. În cazuri de acest fel, se preferă ca literare variantele în *-e*.

În româna literară din secolul trecut, formele neologice în *-uri* erau foarte frecvente: *bileturi*, *caracteruri*, *diamanturi*, *elementuri*, *metaluri*, *muzeuri*, *obiecturi*, *palaturi*, *proverburi*, *scheleturi*, *staturi*, *talenturi*, *teatruri*, *verburi*. Ele au cedat locul variantelor în *-e*. În limba de

astăzi, se manifestă tendința pentru pluralul în *-e*. Dacă se mențin ambele variante, se produce o diferențiere semantică, de exemplu: *rapoarte* „acte oficiale“ și *raporturi* „relații“, *resoarte* „secții administrative“ și *resorturi* „mecanisme“, *cămine* „instituții“ și *căminuri* „sobe“, *ghivece* (de flori) și *ghivecìuri* „mîncăruri“ etc.

Nu toate substantivele au forme pentru ambele numere. Unele se întrebuințează numai la singular și se numesc *singularia tantum*, altele numai la plural și se numesc *pluralia tantum*.

a) Au numai formă de singular în special numele de materie: *aur, lapte, lînă, mazăre, mătase, miere, secară, sînge, tablă, unt, vată*, termeni de sport: *baschet, fotbal, oină, șah, tenis*, nume abstracte care exprimă însușiri, calități: *bunătate, cinste, curaj, foame, iscusință, înțelepciune, lene, prudență, sete*. Se pot adăuga aici nume de persoană ca: *Ioana, Gheorghe, Maria, Popescu*, precum și unele nume de locuri: *Banat, Bihor, Buzău, Ceahlău, Craiova, Oltenia, Timișoara*. Cele care au totuși forme de plural — este cazul mai ales al numelor de materie — se diferențiază semantic, la plural exprimînd sorturi ale aceleiași calități: *mătăsuri* „diferite țesături de mătase“ sau obiecte concrete: *bascheți, teniși, bunătăți*.

b) Au numai formă de plural nume de materie ca: *bale, cîlți, icre* sau nume comune de felul: *șale, zori*; de asemenea, diferite nume de locuri: *Bucegi, Carpați, București, Ploiești* (dar și *Bucureștiul, Ploieștiul*, alături de *Bucureștii, Ploieștii*, cînd intervine determinarea cu articol).

CAZUL

Exprimă relațiile dintre cuvinte, deci se definește sintactic. Nominativul este cazul subiectului, al numelui predicativ și al apoziției neacordate, genitivul este cazul atributului substantival (sau pronominal), dativul al complementului indirect (și, uneori, al circumstanțialului), acuzativul al complementului direct și al circumstanțialului. Forma cuvîntului se schimbă în funcție de raporturile contractate. Desinențele, mărci cazuale, sînt în număr restrîns.

Masculinele au o singură formă pentru toate cele cinci cazuri. Vocativul, propriu numai anumitor substantive și adjective, este totuși marcat printr-o desinență specială: *băiete, omule*.

La feminine, genitiv-dativul se distinge de nominativ-acuzativ: *o casă—unei case*, prin opoziția desinențială *ă*: *e* (la fel: *o vulpe—unei vulpi*, cu desinențele *e*: *i*). De asemenea, apare desinența *-o* de vocativ pentru unele nume feminine: *soro, Mario*. La plural, indiferent de genul substantivelor, toate formele cazuale sînt omonime.

Precum vedem, din punctul de vedere al structurii morfematice, nu sînt decît două cazuri pentru masculine (o formă pentru *nom., genit., dativ* și *acuz.* și alta pentru *vocativ)* și trei pentru feminine *(nom.-acuz., genit-dat.* și *vocativ)*. Dar faptul că pronumele personal, un substitut al substantivului, are forme diferite pentru cele patru cazuri este o dovadă că aceste cazuri există și la substantiv. Într-o propoziție ca: *Eleva citește cartea*, cele două substantive se pot înlocui prin pronume: *Ea o citește; ea*, în nominativ, este diferit de *o*, în acuzativ, deci și *eleva* și *cartea* sînt în cazuri diferite. La fel se procedează pentru genitiv-dativ. Construcțiile: *cartea elevei* și *dă elevei cartea* devin prin înlocuirea cu pronume: *cartea ei* și *dă-i cartea*, în care *ei*, în genitiv, este diferit de *i*, în dativ; deci *elevei* stă în caz diferit în fiecare dintre cele două contexte.

Există însă unele situații în care substituirea substantivului prin pronume nu este posibilă. E vorba de substantivele din construcții ca: *a se face colac, a ieși basma curată, a dormi buștean*,

a se ține scai, a lăsa baltă etc. Problema este dacă substantivele respective sînt în nominativ sau în acuzativ, formal identificîndu-se cu amîndouă aceste cazuri. Comutarea cu pronumele personale nefiind posibilă, substantivele acestea reprezintă un caz aparte, numit *cazul general* sau *cazul neutru*, care este în afara opoziției cazuale propriu-zise.

În continuare, facem cîteva observații speciale în legătură cu întrebuințările sintactice și semantice ale cazurilor.

N o m i n a t i v u l este singurul caz în care poate sta substantivul independent din punct de vedere sintactic. Subiectul și numele predicativ, care se exprimă prin nominativ, sînt părți de propoziție nesubordonate. În ceea ce privește apoziția, ea este independentă din punct de vedere logic și subordonată gramatical (cf. GLR, II, p. 79).

În limba contemporană, apoziția se exprimă aproape exclusiv prin nominativ, indiferent de cazul numelui la care se referă. În exemplul: *Am citit pe Eminescu, poetul nostru național*, apoziția stă în nominativ, deși numele cu care e în relație, *pe Eminescu*, se află în acuzativ. În limba mai veche, apoziția stătea întotdeauna în același caz cu numele reluat.

Deși au aceeași formă, g e n i t i v u l și d a t i v u l, cazuri prin care se exprimă părți de propoziție subordonate, se pot distinge ușor și după natura morfologică a cuvintelor cu care se grupează. Astfel, numele în genitiv apare în context cu un substantiv articulat: *casa vecinului.*

O situație particulară prezintă genitivul în construcție cu o prepoziție sau o locuțiune prepozițională de felul acestora: *asupra, contra, împotriva, înaintea, înapoia, îndărătul, în dreptul, în fața, în mijlocul* etc. De astă dată, genitivul are mai ales rol de complement față de verb: *Zboară deasupra orașului; Cîntă în fața publicului; Așteaptă îndărătul ușii.* Se observă că ultimul element din cadrul locuțiunilor prepoziționale este articulat. Cînd acesta este nearticulat, grupurile locuționale sînt adverbiale. În analiza sintactică, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale trebuie luate împreună cu substantivele pe care le însoțesc.

Locuțiunile prepoziționale introduc însă și genitivul cu funcțiune de atribut, în cazul că raportul de determinare privește un substantiv articulat: *casa din fața școlii; pomul din mijlocul grădinii.*

Dacă genitivul este cerut de un substantiv articulat, d a t i v u l, dimpotrivă, depinde, de regulă, de un verb și, mai rar, de un adjectiv sau de un substantiv. Funcțiunea sintactică cea mai frecventă a dativului este de complement indirect: *Dau elevului o carte; credincios patriei* etc. În ultimul exemplu, dativul determină adjectivul *credincios.*

Cînd determină un substantiv, acesta este nearticulat. În construcția: *soră mamei mele,* dativul *mamei* se referă la substantivul, fără articol, *soră,* față de care este atribut. (Să se compare cu construcția genitivală: *sora mamei.*) Totuși, în româna contemporană, dativul cu rol de atribut se întîlnește frecvent după substantive de origine verbală și articulate. Iată un exemplu: *Acordarea de burse excepționale studenților merituoși.* (*Studenților* este atribut în dativ pe lîngă substantivul *acordarea.*) De remarcat că într-o construcție de acest fel se interpune între atributul în dativ și substantivul regent un alt determinant al substantivului (*de burse excepționale*).

Cu rol de circumstanțial instrumental, dativul se construiește obișnuit cu prepozițiile *datorită, mulțumită, grație*: *Datorită colegilor am izbîndit.*

Într-un număr restrîns de expresii populare construite cu verbe de mișcare sau de stare, dativul s-a cristalizat cu funcțiune de circumstanțial de loc:

Stai locului; Așterne-te drumului, ca și iarba cîmpului; Iar noi locului ne ținem; lipit (*legat*) *pămîntului.*

Acuzativul este cazul obiectului direct cînd este cerut de un verb tranzitiv: *Ară ogorul.* Numele de persoane sau de rudenie cu rol de obiect direct sînt însoțite de morfemul *pe*: *Cheamă* pe *copii* (dar și: *Cheamă copiii,* de unde rezultă că *pe* este un morfem de acuzativ de același tip cu articolul).

Se știe că obiectul direct din construcția activă devine subiect în construcția pasivă, deci acuzativul capătă rolul nominativului. Exemplul: *Agricultorii au arat ogoarele* se poate transforma în: *Ogoarele au fost arate de agricultori,* în care *ogoarele,* obiect direct al verbului activ, a devenit subiect gramatical al verbului pasiv. În sfîrșit, prin acuzativul cu prepoziție se exprimă diferitele circumstanțiale.

În limba populară, acuzativul cu *la* are și funcțiune de complement indirect: *Dă apă* **la vite** (= *Dă apă* **vitelor**).

Vocativul singular are desinențe proprii: *-e* și *-ule* la substantivele masculine: *băiete! băiatule!; -o* la cele feminine: *soro! fetițo!* La plural, pentru toate genurile, este afixul *-lor*: *băieților! fetelor!*

În româna contemporană, există tendința de folosire tot mai frecventă a nominativului cu valoare de vocativ: *tovarășul! tovarășa! tovarăși* și *tovarășe!* Aceeași tendință și la numele proprii de persoană: *Ion! Radu! Dan!* (alături de: *Ioane! Radule! Dane!*), *Ioana! Maria!* și chiar la inanimate în context cu un imperativ: *Rîzi,* **nouraș**! *Freamătă,* **codru**! *Surpă-te,* **deal**!

Pentru feminine, omonimia cu nominativul nearticulat e veche și populară: *Ioană! Marie! dodă! soră! tățică!*

Însoțit de un determinant adjectival, orice substantiv comun poate avea vocativul egal cu nominativul nearticulat: *prieten drag! rîu adînc! codru frumos! fată frumoasă! pădure minunată!*

Vocativul nu îndeplinește funcțiunea unei părți de propoziție propriu-zise. Rolul său este, de obicei, de a atrage atenția asupra unei părți de propoziție sau asupra unui enunț întreg. Cînd zicem: *Copii, veniți la masă!* vocativul *copii* se referă la subiect (inclus în forma verbală). Sau în: *Te-am văzut pe stradă, prietene,* vocativul vizează complementul direct, exprimat aici prin pronumele *te.* Fiind izolat în propoziție, ceea ce se exprimă prin pauză și printr-o intonație particulară, vocativul trebuie plasat întotdeauna între virgule, indiferent de topică.

GENUL

La substantivele românești nu se pot degaja morfeme specifice de gen. Acestea se identifică cu morfemele de număr și caz. Mai practic este să distingem genurile după terminație, adică după finala cuvîntului considerată în afara unei funcțiuni morfologice propriu-zise. Astfel, masculinele și neutrele se termină în consoană (*fag, scaun*), *-u* silabic (*socru, codru, lucru*), *-i, -u* nesilabici (*leu, ou, ardei, condei*); femininele se termină în *-ă* (*casă, fată*), în *-a, -ea, -i* (*basma, saltea, zi*). Comună celor trei genuri este terminația *-e*: *cîine* (m.), *pîine* (f.), *nume* (n.).

În mod obișnuit însă, deosebirea dintre genuri se face după contextele cu adjectiv. De exemplu, formele adjectivale *bun, buni* sînt selectate de substantivele masculine (*om bun, oameni buni*), *bună, bune* se grupează cu femininele (*femeie bună, femei bune*), iar *bun, bune* cu neutrele (*creion bun, creioane bune*).

Se observă că genul neutru are contexte nespecifice. Din punctul de vedere al determinărilor, acest gen se opune masculinului la plural și femininului la singular. Neutrul are totuși un indice formal propriu, desinența de plural *-uri*, transmisă din latină: *timpuri* (< *tempora*, pl. lui *tempus*).

Morfemul *-uri* s-a extins și la pluralul unor feminine denumind feluri, sorturi de obiecte. După modelul *porumb* — pl. *porumbi* (m.) și *porumburi* (n.) (ultima formă este folosită pentru denumirea lanurilor sau sorturilor de porumb), s-a format un plural colectiv și pentru feminine: *blănuri, făinuri, ierburi, mărfuri, mătăsuri, mîncăruri, verdețuri* etc. Acest tip de plural nu denumește exemplare ale aceluiași sortiment, ci sortimente diferite. E vorba deci de un plural colectiv, un plural de plurale, fapt care se explică nu numai prin conținut, ci și prin formă: pluralul feminin în *-uri* se formează nu de la un singular, ci de la pluralul în *-i* (sau *-e*), de exemplu *mîncăruri* < pl. *mîncări, blănuri* < *blăni, mărfuri* < *mărfi* etc.

La genul neutru se încadrează numai substantive care desemnează inanimate, neutrul opunîndu-se prin această trăsătură semantică masculinului și femininului, care conțin substantivele animate. Faptul că masculinul și femininul cuprind și inanimate (*perete* este masculin, *masă, lingură* sînt feminine) nu este o probă că neutrul nu există; o clasă gramaticală se definește prin ceea ce conține ea, nu prin ceea ce conțin alte clase.

În româna actuală există o slăbire a interesului pentru diferențierea numelor de inanimate de cele animate. Dacă în limba mai veche marea majoritate a numelor de lucruri se încadrau la genul neutru (puține la feminin și mult mai puține la masculin), în epoca noastră tendința este ca, dimpotrivă, numele de lucruri să se încadreze la masculin. Numeroși termeni tehnici noi, care aparțin limbajelor speciale, tehnico-științifice, au intrat la genul masculin, nu la neutru, cum era de așteptat. Se spune, de exemplu, *centri* (nervoși), *izotopi* (radioactivi), *termeni* (tehnici), *elemenți* etc. Chiar și neologismele intrate mai demult în limbă își schimbă genul în funcție de registrul stilistic. Astfel, în limbajul tehnic se utilizează ca masculine: *carburatori, comutatori, robineți, vagoneți*, dar ca neutre în limba comună: *vagonete, robinete* etc.

SUBGENUL PERSONAL

Alături de cele trei genuri, masculin, feminin și neutru, se vorbește și de un subgen personal, constituit din substantive proprii și comune de genul masculin și feminin, care denumesc persoane sau animale și plante personificate. Cu acest subgen se creează o distincție în interiorul animatului între numele de persoane și numele de viețuitoare (nonpersoane). Deci, avem mai întîi opoziția dintre animat (masculin și feminin) și inanimat (neutru), apoi opoziția din interiorul animatului: personal/nonpersonal.

Trăsăturile prin care se caracterizează acest subgen sînt următoarele:

a) Genitivul și dativul singular al numelor de persoană masculine au articolul hotărît proclitic: *cartea* **lui Ion**; *Dau* **lui Ion** (să se compare cu genitiv-dativul numelor comune: *pielea* **lupului**; *Dau* **vecinului**, la care articolul este enclitic). Numele de familie aveau articolul enclitic pînă către începutul secolului nostru: *Dudescului, Filipescului, Bălcescului* (astăzi numai: *lui Bălcescu*). În româna actuală, procliza articolului masculin la genitiv-dativ a început să se extindă, împotriva normelor limbii literare, și la numele de persoană feminine: *lui Ioana, lui Maria, lui mama, lui tovarășa, a lui soră-mea*. E probabil ca la feminine procliza să fi apărut mai întîi la numele străine (sau de aspect străin) de felul: *Mili, Miți, Mari, Carmen* etc., la care articularea enclitică nu era posibilă sau era greoaie.

b) La numele de persoană care exprimă rudenia, adjectivul posesiv se poate adăuga fără ca aceste nume să fie articulate: *frate-meu, vară-mea, bunică-sa* (compară cu substantivele nepersonale: *casa mea, orașul meu*). La feminine, variația cazuală poate fi transferată adjectivului: *soră-mii, soră-tii, soră-sii*. Masculinele conservă desinența arhaică *u*: *bărbatu-miu, cumnatu-su*, înlocuită adesea cu *ă, î*: *bărbată-miu, bunică-miu, vărî-miu* (în vorbirea populară și cea neîngrijită, în general).

c) Acuzativul cu rol de complement direct se construiește cu morfemul *pe*: *Îl văd* **pe Ion**; *Vulpea l-a păcălit* **pe urs**.

d) Numele asimilate persoanelor se folosesc articulate dacă sînt precedate de o prepoziție: *Mă duc la bunicul; Stă lîngă primarul; S-a dus la șefa.*

e) Radicalul numelor de persoană rămîne relativ intact în cursul flexiunii, adică nu se realizează alternanțe. Astfel, la genitiv-dativul femininelor în *-ca, -ga*, consoana velară nu se schimbă sau, cel mult, se schimbă într-o palatală, în nici un caz în africată: *Anica — Anicăi, Anichii, Olga — Olgăi, Olghii, Puica — Puicăi, Puichii* (comp. cu *puica — puicii*, nume comun). La fel se întîmplă cu radicalul masculinelor care au aceeași caracteristică: *Luca — Lucăi, taica—taicăi, taichii, neica—neicăi, neichii, aga—agăi.*

Diftongii *oa, ea* nu alternează cu *o*, respectiv *e*, la genitiv-dativ, ca la numele comune: *Ioana—Ioanei, Floarea—Floarei* (comp. cu *floarea—florii*, nume comun), *Leana—Leanei* (dar și *Lenii*). De adăugat aici și numele feminine de agent în *-toare*: *învățătoarea—învățătoarei* (comp. cu *strecurătoarea—strecurătorii*, nume inanimat). Această trăsătură privește de fapt flexiunea: numele de persoană în *-toare* rămîn invariabile la plural (*o secerătoare* „femeie care seceră", *două secerătoare*, dar: *o secerătoare* „mașină agricolă", *două secerători*). De aceea, se consideră greșite formele de genitiv-dativ singular: *scobitoarei, învelitoarei, însurătoarei, sărbătoarei* (în loc de: *scobitorii, sărbătorii* etc.), nume de lucruri sau de acțiuni.

Nici alternanța *a/ă* nu se realizează: *Sanda—Sandei, Rada—Radei, Marta—Martei* (comp. cu *ograda—ogrăzii, partea—părții*).

CLASIFICAREA SUBSTANTIVELOR ÎN DECLINĂRI

În gramaticile tradiționale, substantivele sînt clasificate în trei declinări după terminația de nominativ singular nearticulat.

Declinarea I cuprinde substantivele feminine terminate în *-ă (casă), -ea (saltea), -a (macara), -i (zi)*. Se adaugă aci și masculinele, comune și proprii, în *-ă, -a*: *popă, pașă, papă, tată, vlădică; Dănilă, Păcală, Toma, Zaharia.*

Declinarea a II-a cuprinde substantivele terminate în: *-u (codru, filtru, socru), -u* semivocalic *(erou), -i* semivocalic *(tei, ardei)*, consoană *(lup, unchi)*. Toate sînt masculine și neutre. Se adaugă la acestea un număr restrîns de neutre terminate în *-o (radio), -u* accentuat *(atú), -i* accentuat *(taxi)*.

Declinarea a III-a cuprinde substantivele terminate în *-e*: *perete, vulpe, femeie, nume*. Sînt substantive de toate genurile. Se includ aici și numele primelor cinci zile ale săptămînii, pentru că forma lor articulată este aceeași cu a femininelor în *-e*: *luni—lunea*, ca: *floarea, plecarea.*

Dacă ținem seamă de modificările flexionare ale substantivelor, adică de schimbările cazuale și de număr, precum și de omonimiile care se realizează, tabloul declinărilor românești se înfățișează cu totul altfel. De exemplu, substantivele *casă* și *pădure* aparțin aceluiași tip de declinare, pentru că amîndouă realizează numai cîte două forme, dispuse identic în tabloul declinării: o formă de nominativ-acuzativ singular și alta de genitiv-dativ singular și la

toate cazurile de la plural *(o casă—unei case—nişte case—unor case; o pădure—unei păduri—nişte păduri—unor păduri)*.

Formele cazuale pot fi la singular total omonime sau omonime două cîte două (nominativul cu acuzativul şi genitivul cu dativul); la plural, toate formele cazuale sînt omonime şi, la rîndul lor, acestea pot fi sau nu omonime cu formele de genitiv-dativ singular sau cu toate formele cazuale ale singularului.

Din punctul de vedere al omonimiilor, se disting patru tipuri paradigmatice:

1. Substantive cu două forme, repartizate astfel: o formă la nominativ-acuzativ singular şi alta la genitiv-dativ singular şi la toate cazurile de la plural.

2. Substantive cu două forme, repartizate după cum urmează: o formă pentru toate cazurile la singular, iar alta pentru toate cazurile la plural.

3. Substantive cu trei forme: una pentru nominativ-acuzativ singular, alta pentru genitiv-dativ singular şi alta pentru toate cazurile la plural.

4. Substantive cu o singură formă pentru toate cazurile, indiferent de număr.

Deci, primele trei tipuri reprezintă substantivele *variabile*, iar ultimul tip pe cele *invariabile*, adică pe cele cu un sincretism total al cazurilor şi al numerelor. În interiorul acestor tipuri se constituie mai multe clase de declinare după desinenţele prin care se exprimă omonimiile respective.

La tipul I aparţin următoarele clase, caracterizate după cum urmează:

1) Sing. nom. - ac. *-ă*, gen. - dat. *-e*; pl. *-e*: *casă*.

2) Sing. nom. - ac. *-ă*, gen. - dat. *-i*; pl. *-i*: *poartă, cusătură*. Poate fi integrat aici şi un substantiv de felul lui *şa*, caracterizat prin desinenţele -ø, *-i*, *-i* (comp. totuşi forma dialectală *şaua*).

3) Sing. nom. - ac. *-e*, gen. - dat. *-i*; pl. *-i*: *pîine, părere, familie*.

4) Sing. nom. - ac. -ø, gen. - dat. *-le*; pl. *-le*: *stea, zi, baclava*. Substantivele de acest fel se pot încadra la cele de la clasa 1 (tip *casă*), din considerente nu numai etimologice (comp. lat. *stella—stellae, casa—casae*; la sing., *ll* a dispărut din cauze fonetice), dar şi morfologice (comp. dial. *steauă* şi forma articulată *steaua*).

La tipul al doilea aparţin clasele:

1) Sing. *-u* (*-u̯* sau -ø); pl. *-i*: *codru, socru, leu, prun*. Expresia silabică a desinenţei *-u* se realizează numai la radicale terminate în consoană + *l* (*r*): *codr-u, socl-u*. Pentru celelalte radicale, putem vorbi de un *-u* latent (comp. formele vechi sau dialectale: *un pomu, un omu*), actualizat de fapt în prezenţa articolului: *prun-u-l, prun-u-lui*.

2) Sing. *-e*; pl. *-i*: *cîine*.

3) Sing. *-u* (*-u̯* sau -ø); pl. *-e*: *teatru, templu, brîu, măr, ou*. Morfemul *-u* se realizează silabic numai la radicale terminate în consoană + *l* (*r*): *templ-u*. Dar, ca şi în cazul de sub 1, se consideră un *-u* latent şi la celelalte radicale, actualizat la formele articulate: *măr-u-l* (comp. dial. şi arhaic forma: *un măru*). În cazul substantivului *ou*, desinenţa *-e* de la plural se realizează fonetic ca *-ă*.

4) Sing. *-u* (*-u̯* sau -ø); pl. *-uri*: *lucru, rîu, tren, roi*.

La tipul al III-lea aparţin clasele:

1) Sing. nom. - ac. *-ă*, gen. - dat. *-e*; pl. *-uri*: *lipsă*.

2) Sing. nom. - ac. *-ă*, gen. - dat. *-i*; pl. *-uri*: *treabă*.

3) Sing. nom. - ac. *-e*, gen. - dat. *-i*; pl. *-uri*: *vreme*.

La ultimul tip, se încadrează substantivele invariabile: feminine: *lucrătoare, învăţătoare*; masculine: *ochi, unchi, pui* (acestea s-ar putea încadra şi la tipul II, clasa 1 *(prun, pom, codru)*, presupunînd pe *-u* şi *-i* latenţi); neutre: *pîntece, nume*. Cele mai sărace clase sînt cele de la tipul III (doar cîteva substantive).

Precum vedem, din punctul de vedere al structurii morfematice, româna posedă 11 (sau 12) clase de declinare, repartizate la 4 tipuri paradigmatice. Dacă am avea în vedere numai substantivele variabile (deci fără cele de tipul IV) și am considera pe cele de tipul III ca excepții, dat fiind că sînt extrem de puține, am spune că substantivele variabile se organizează în două tipuri paradigmatice. Din primul fac parte substantivele cu două forme la singular și cu omonimia genitiv-dativului singular cu pluralul *(casă—unei case—case)*, iar din al doilea tip fac parte substantivele cu o formă la singular și altă formă la plural *(pom—unui pom—pomi)*.

Ambele tipuri sînt constituite din șapte (eventual opt) clase de declinare.

STRUCTURA RADICALULUI SUBSTANTIVAL

1) Alternanțe vocalice

a/ă	*mare/mări,*	*bancă/bănci.*
a/e	*fată/fete,*	*șarpe/șerpi.*
ă/e	*măr/meri, mere,*	*văr/veri.*
î/i	*cuvînt/cuvinte,*	*sfînt/sfinți.*
ea/e	*seară/seri,*	*saltea/saltele.*
oa/o	*floare/flori*	(și *o/oa: cojoc/cojoace*).
ia/ie	*iarbă/ierbi,*	*iarnă/ierni.*

2) Alternanțe consonantice

c/č	*ac/ace*	*barcă/bărci*
g/ğ	*fag/fagi*	*briceag/bricege.*
t/ț	*poartă/porți*	*frate/frați.*
d/z	*ladă/lăzi,*	*dud/duzi.*
s/ș	*pas/pași,*	*ins/inși.*
st/șt	*poveste/povești,*	*dentist/dentiști.*
str/ștr	*ministru/miniștri,*	*jugastru/jugaștri.*
șc/șt	*ceașcă/cești*	*cușcă/cuști.*
sc/șt	*broască/broaște,*	*muscă/muște.*
z/j	*obraz/obraji.*	
l/ø	*cal/cai*	*colonel/colonei, cale/căi.*

De regulă, alternanțele sînt condiționate fonetic. Se observă că al doilea termen al alternanțelor expuse mai sus este determinat de *-i* sau de *-e* următori. De exemplu, la forma de plural *bănci*, *ă* și *č* sînt determinați de *-i* final, după cum în pl. *porți* contragerea diftongului *oa* și africatizarea lui *t (poartă)* se justifică tot prin prezența lui *-i* la finală. În cazurile în care alternanța nu s-a produs pe cale fonetică, ea se explică prin analogie.

Reguli exacte privind aplicarea alternanțelor nu se pot stabili, pentru că există numeroase substantive ale căror radicale, deși conțin condițiile fonetice necesare producerii alternanțelor, nu au suferit modificări. Acesta este cazul substantivelor neologice, la care, în general, nu se mai produc alternanțe vocalice, de ex.: *seră*, *filieră* (cu *e* accentuat care nu s-a diftongat), *probă*, *corolă* (fără diftongarea lui *o* accentuat).

ARTICOLUL

A r t i c o l u l h o t ă r î t este un morfem prin care se exprimă determinarea numelui. Determinarea se realizează și prin adjective, calificative *(creion roșu)* sau determinative *(acest creion, alt creion)*, dar, spre deosebire

de adjective, care aduc informații semantice suplimentare în legătură cu obiectele desemnate prin numele determinate, articolul nu modifică deloc conținutul semantic al numelui. Din acest punct de vedere, articolul seamănă cu desinențele, care, la substantiv, exprimă numărul și cazul. Prin articolul hotărît *l*, forma determinată (individualizată) *lupul* se opune celei nedeterminate (neindividualizate) *lup*.

Articolul enclitic poate schimba sau nu structura fonică sau chiar morfemică a cuvîntului la care se atașează. La substantivele în consoană, prezența articolului determină cu necesitate actualizarea vechii desinențe *-u*: *lup-u-l, lup-u-lui*. La nominativ-acuzativul femininelor în *-ă*, desinența dispare cînd se adaugă articolul: *casă—casa*, dar se păstrează la genitiv-dativ: *unei case—casei* și la plural: *casele, caselor*. În alte cazuri, sunetele cu rol de desinență își schimbă calitățile fonetice; la forme ca: *cicoarea, boul*, vocalele finale, *e (cicoare)* și *u (bou)*, cu rol de desinență, se modifică fonetic: *e* devine semivocală și formează diftong împreună cu *a (cicoarea)*, iar *u*, din semivocală, se transformă în vocală, grupîndu-se în silabă cu *l* articol *(bo-ul)*.

Alteori, prin articulare se modifică structura accentuală a cuvîntului, de exemplu: *rádio* (nedeterminat), *radióul* (determinat).

În limba vorbită, articolul *l* a dispărut: *Am văzut lupu; Bucureștiu este capitala țării*. În această situație, funcția de articol a fost preluată de vocala *u* precedentă. Din punctul de vedere al limbii literare, norma este de a-l scrie pe *l*, dar nu și de a-l rosti: *lupul* (rostit: *lupu*). Situația este la fel la plural: scriem *lupii*, cu doi *i*, dar de fapt rostim *lupi*, cu un singur *i* silabic. Ortografia actuală are însă, în acest caz, rațiuni morfologice. Trebuie precizat că în vorbirea solemnă articolul *l* se pronunță încă. Este însă neliterară pronunțarea *lu* a articolului proclitic la genitiv-dativul numelor de persoane: *lu Gheorghe*. La vocativ, articolul a intrat în seria desinențelor: -(*u*)*le* (din art. -(*u*)*l* + desinența -*e*), -*lor* (extins de la dativ): *băiatule! fraților!*

Se impun aici cîteva observații în legătură cu articularea numelor proprii (de persoană sau topice). Cele de persoană feminine sînt de regulă articulate: *Ioana, Maria, Olga* (și: *Popeasca, Ioneasca* sau porecle: *Fonfăita, Muta, Surda*). Cele masculine sînt unele articulate, altele nearticulate: *Ionescu, Popescu* (cele în *-escu, -eanu*, rostite odinioară cu *-l* la finală, care ulterior a dispărut, funcția articolului fiind îndeplinită de *-u*), *Chioru, Lungu, Șchiopu* (cele provenite din porecle) au articol, dar *Ion, Gheorghe, Stelian*, prenume, sînt fără articol. Numele topice feminine se folosesc, de obicei, articulate: *Timișoara, Oravița, Orșova*; cele nearticulate sînt mai rare: *Grădiște, Orăștie*. Numele masculine, dimpotrivă, apar mai des nearticulate: *București, Cluj, Focșani, Iași* (se spune însă și: *Bucureștii, Bucureștiul, Iașii, Iașul*, cu articol). La fel stau lucrurile și cu numele de țări: femininele sînt mai des articulate *(Anglia, Franța, Danemarca)*, iar masculinele mai des nearticulate *(Luxemburg, Madagascar, Mozambic)*.

După cum s-a putut observa, în operația de degajare a articolului la numele proprii, urmăm modelul numelor comune. Din punctul de vedere al conținutului, trebuie arătat că articolul numelor proprii face parte din structura lor propriu-zisă. Datorită articolului, se obține transformarea unui nume comun în nume propriu: *muntean: Munteanu, oltean: Olteanu, lung: Lungu, croitor: Croitoru, gherghină: Gherghina, nămoloasă: Nămoloasa, capră: Capra*. În limba mai veche, numele masculine aveau articolul *l*: *Lăpușneanul, Moldoveanul*. La genitiv-dativul numelor de persoană masculine, *lui* proclitic este o marcă de caz, ceea ce explică extinderea și la feminine: *lui Ion*, analogic: *lui Maria*. Nu se recomandă însă procliza articolului la numele feminine, cu excepția celor terminate în consoană sau care, recente în limbă, au aspect străin: *lui Carmen, lui Irinel, lui Jeni, lui Miți*.

Afară de rolul de a individualiza obiectul desemnat, articolul îndeplineşte şi alte funcţiuni. Astfel, la substantivele masculine, articolul serveşte şi ca indice de caz, distingînd nominativ-acuzativul de genitiv-dativ: *lupul—lupului*. În felul acesta, omonimiile cazuale la masculin devin egale ca număr cu cele de la feminin.

Prin articol se exprimă şi substantivarea adjectivelor: adj. *leneş*, subst. *leneşul*.

La pronumele *dînsul, dînsa*, ca şi la numeralele ordinale *(al doilea, al zecelea)*, articolul intră ca formativ în constituţia acestora, fără să creeze opoziţii de felul celor întîlnite la substantivele comune.

La nominativ-acuzativul pronumelor nedefinite *unul* şi *altul*, rolul articolului este de a opune pronumele adjectivului: *un (lup): unul; alt (lup): altul*.

În structura prepoziţiilor: *înăuntrul, îndărătul, înaintea, înapoia*, articolul distinge prepoziţia de adverb: *îndărătul uşii; priveşte îndărăt*.

A r t i c o l u l   n e h o t ă r î t este întotdeauna proclitic: *un lup*. Între articol şi substantiv se pot intercala determinanţi adjectivali: *un admirabil coleg; un bun coleg*.

Formele de articol nehotărît sînt omonime cu cele de numeral şi de adjectiv pronominal nehotărît. *Un, o* sînt articole dacă la plural le corespunde *nişte* şi adjective nehotărîte dacă la plural le corespund *unii, unele*. Deosebirea de numeral se face în cadrul unor contexte mai largi. În fraza: *Eu am băut o oală de vin, iar vecinul două, o* este numeral pentru că se opune lui *două* (alt numeral).

Articolul nehotărît se poate distinge uşor în fraze în care e posibilă opoziţia cu articolul hotărît, ca în exemplul: A fost odată *un moş* şi *o babă*; *baba* avea o găină şi *moşul* avea un cocoş.

Pentru distingerea valorii pronominale a lui *un, o*, e mai potrivit să apelăm la contexte în care se poate face opoziţia cu *alt, altul*: *Un* elev citea şi *altul* scria; Azi citesc *o* carte, mîine citesc *altă* carte.

A r t i c o l u l   g e n i t i v a l (sau p o s e s i v) apare la substantive (sau pronume) în genitiv, la pronumele posesiv şi la numeralul ordinal, cu formele: *al, a, ai, ale*. Faptul că se acordă în gen şi număr cu substantivul regent, pe care, în unele situaţii, îl şi substituie, este o dovadă că *al* trebuie interpretat ca pronume. Substantivul în genitiv şi pronumele posesiv precedate de *al* apar în două contexte specifice, pe care le ilustrăm cu cîte un exemplu-tip:

a) *Un (acest, alt) cal al vecinului; un (acest, alt) cal al meu.*

b) Calul vecinului şi *al meu* sau: Calul meu şi *al vecinului*.

În primul exemplu, substantivul precedent este articulat cu articol nehotărît sau are determinări adjectivale. Înlăturarea lui *al* cere cu necesitate ca substantivul să primească articol definit: *calul vecinului; calul meu*. Ar rezulta de aici că *al* este echivalent cu *-(u)l*, deci este articol. Dar în: *calul alb al vecinului*, cu un adjectiv între substantivul regent şi genitiv, *al* pare să „reia" termenul regent, care este articulat, deci s-ar comporta şi ca pronume şi ca articol.

În cazul al doilea, funcţiunea de pronume a lui *al* se pare că e mai uşor de dovedit, căci *al* înlocuieşte numele posedat:

al vecinului = calul vecinului; al meu = calul meu.

Substantivul prin care se substituie *al* este însă articulat enclitic, de unde concluzia că, în toate situaţiile discutate mai sus, *al (a)* trebuie considerat şi ca pronume şi ca articol.

La numeralul ordinal, *al* nu poate fi înlocuit prin substantive sau prin zero: *al doilea; volumul al doilea*. Substantivul regent este articulat. Structura acestui numeral nu e de conceput fără *al, a*, de aceea se poate spune că acesta joacă rolul unui formant al categoriei de numeral în discuție.

Articolul adjectival (sau demonstrativ) are formele: *cel, cea, cei, cele*. În contextele în care este posibilă substituția cu un substantiv, *cel (cea)* are și rol de pronume: *cel bun = omul bun; cel de azi = ziarul de azi*. Substantivul înlocuit este însă obligatoriu articulat. La fel: *cei doi = aceștia doi; cel de-al doilea = acesta de-al doilea* (*cel* este înlocuit prin *acesta*).

Iată contexte mai largi: *Am doi frați: pe cel din Ploiești îl văd deseori*, în care *(pe) cel* se opune lui *celălalt; Am luat-o pe drumul din stînga pentru că cel din dreapta era în reparație*, unde *cel* înlocuiește substantivul *drumul*. Faptul că substantivul înlocuit este articulat cu articol hotărît ne obligă să considerăm pe *cel, cea* ca pronume și articol în același timp.

În construcția de tipul: *omul cel bun*, *cel* poate fi omis: *omul bun*.

La superlativul relativ, mai ales al adverbelor, valoarea pronominală a lui *cel, cea* nu se poate dovedi, deci funcționează numai ca articol: *Căprioara fuge cel mai repede* (*cel* nu se referă la substantiv). În schimb, în cazul adjectivelor, *cel, cea* se acordă cu substantivul (sau cu un substitut al acestuia): *El este cel mai bun; Ea este cea mai bună*.

ADJECTIVUL

Este o parte de vorbire dependentă de un substantiv, cu care se acordă în gen, număr și caz. În plus, adjectivele au grade de comparație.

Genul adjectivelor este, spre deosebire de genul substantivelor, determinant în flexiune. De aceea, în clasificarea adjectivelor, se ține seama de modificările care privesc genul, mai ales că aproape toate adjectivele au forme deosebite din acest punct de vedere. Genul neutru se caracterizează la fel ca la substantive: morfemul de singular este identic cu al masculinelor, iar cel de plural cu al femininelor; o desinență *-uri* de plural nu există însă la adjective.

Formele *cazuale* ale adjectivului au aceleași caracteristici ca ale substantivului. La masculin singular există o singură formă, iar la feminin, două (nom.-ac. și gen.-dat.): *o casă* **frumoasă** — *unei case* **frumoase**.

Vocativul masculinelor se caracterizează, ca și la substantive, prin desinențele *-e* și *-ule*: **iubite** *prietene*, **bunule** *părinte* (de relevat topica: adj. + subst.). La feminine, există un vocativ în *-o*, care apare numai la adjectivele izolate, cu valoare substantivală: *micuțo, drăguțo, scumpo, frumoaso*.

Evident, în limba literară circulă mai ales formele de vocativ identice cu ale nominativului: **iubitul** *meu prieten* (cu un adjectiv posesiv și cu topica inversă), *prieten* **iubit** (cu topica normală); **iubită** *prietenă* și *prietenă* **iubită** (indiferent de topică), **iubita** *mea prietenă* (cu adjectiv posesiv și cu topică inversă).

Adj. *drag* are la masculin, indiferent de topică, formă de feminin, cu *-ă*: **dragă** *prietene, prietene* **dragă** (totuși, substantivizat: *dragule*, alături de: *dragă*). Aceasta nu exclude omonimia cu nominativul: *prieten* **drag** și **dragul** *meu (prieten)*, **dragul** *mamei*.

CLASIFICAREA FLEXIONARĂ A ADJECTIVELOR

În gramaticile tradiționale, adjectivele variabile sînt grupate în două mari clase după terminația de nominativ singular: 1. Adjective cu două terminații (una pentru masculin, alta pentru feminin): *bun — bună, acru — acră*; 2. Adjective cu o singură terminație pentru ambele genuri: *dulce, verde, limpede, mare.*

Dacă avem în vedere toate modificările flexionare ale adjectivelor, precum și omonimiile (de gen, număr și caz) care se realizează, obținem o clasificare cu totul diferită. De reținut de la început că opoziția cazuală se realizează, întocmai ca la flexiunea substantivelor, numai la feminin singular.

După numărul formelor, se disting patru tipuri de adjective, repartizate în mai multe clase, după omonimiile realizate.

1. Adjective cu patru forme, care se disting după gen, număr și caz. Morfemele caracteristice sînt următoarele (în ordinea: masc. sing., masc. pl., fem. sg., fem. pl.): *-u* (sau *ø*), *-i*, *-ă* (sau *ø*), *-e*. La feminin, gen.-dat. sing. este omonim cu pluralul: (unei) *case* **albe**, (niște) *case* **albe**.

Se încadrează la acest tip adjective în consoană (și desinența *ø*): *bun, alb, iubit, îndrăgostit, muntean,* adjective cu desinența *-u* la nominativ: *acru, albastru,* precum și adjective în *-le* la plural feminin: *greu, rău* (pl. *grele, rele*).

2. Adjective cu trei forme. Se disting următoarele clase:

1) Adjective cu forme omonime la plural (masculin și feminin) și la genitiv-dativul singular feminin. Morfemele caracteristice sînt: masc. sing. *-u* (sau *ø*), fem. sing. nom. - ac. *-ă* (sau *-e*), fem. sing. gen.- dat. și masc. și fem. pl. *-i*. Exemplu: *lung, lungă, lungi.* La fel: *drag, adînc, ciobănesc, cenușiu, castaniu, grijuliu, propriu.* În context, pentru relevarea omonimiilor: *perete* **cenușiu**, *pereți* **cenușii**, *casă* **cenușie**, (unei) *case* **cenușii**, *case* **cenușii**.

2) Adjective care realizează un sincretism total la feminin (ambele numere, toate cazurile): *muncitor, muncitori, muncitoare; lălîu, lălîi, lălîie.* Morfemele sînt următoarele: *-u* (sau *ø*) la masc. sing., *-i* la masc. pl., *-e* la fem. sing. și pl. Se cuprind în această clasă adjectivele în *-tor,* în *-îu, -ău, -eu (molîu, prostălău, instantaneu)*. Exemplu pentru omonimii: *profesor examinator, profesori examinatori, profesoară examinatoare,* (unei) *profesoare examinatoare,* (niște) *profesoare examinatoare.*

3. Adjective cu două forme. Se disting următoarele clase:

1) Adjective cu forme omonime la pluralul ambelor genuri și la genitiv-dativul sing. al femininelor; la sing., masculinele au forme omonime cu cele de nominativ-acuzativ sing. feminin. Morfemele sînt următoarele: *-e* la masc. sing. și la feminin sing. nom.- ac., *-i* la pl. (ambele genuri) și la gen.- dat. sing. fem. Se cuprind aici adjectivele în *-e*: *mare, dulce, verde.* Exemple în context pentru relevarea omonimiilor: *perete* **mare**, *casă* **mare**, *pereți* **mari**, (unei) *case* **mari**, (niște) *case* **mari**.

2) Adjective cu forme omonime la masculin (ambele numere) și forme omonime la feminin (ambele numere, toate cazurile).
Morfemele sînt: *-ø* la masculin și *-e* la feminin. Exemple: *greoi, bălai, rotofei, lai, albei, merei, lungoi, vioi.* Se pot adăuga aici și adjectivele în *-ci*, de felul: *dibaci, fugaci, pîndaci, stîngaci.* Iată omonimiile: *om* **vioi**, *oameni* **vioi**, *femeie* **vioaie**, (unei) *femei* **vioaie**, (niște) *femei* **vioaie**.

3) Adjective cu toate formele identice, cu excepția celei de nom.- ac. sing. feminin. Se încadrează aici adjectivele în *-ui* și în *-chi*: *gălbui, căprui, vechi.* Exemple în context: *perete* **vechi**, *pereți* **vechi**, *case* **vechi**, (unei) *case* **vechi**; (o) *casă* **veche**.

4) Adjective cu toate formele identice, cu excepţia celei de masculin plural. Morfemele sînt: *-e* la masc. şi fem. sing., la fem. pl. şi *-i* la masc. pl. Sînt adjective neologice în *-ce*: *feroce, precoce, rapace, sagace, tenace*. Iată omonimiile: *lup* feroce, *lupoaică* feroce, *unei lupoaice* feroce, *lupoaice* feroce; *lupi* feroci.

4. Adjective invariabile. Exemple: *atroce, eficace, ferice, locvace, propice, vivace, gata, cumsecade, coşcogea, gri, maro, bleu, crem, lila, oliv.*

Sînt opt clase flexionare ale adjectivelor: o clasă de adjective cu patru forme, două clase cu trei forme, patru cu două forme şi o clasă cu o singură formă. Nu am ţinut seamă în această clasificare de adjectivele izolate *mişel* şi *june*, care reprezintă clase diferite prin omonimiile specifice pe care le realizează.

TOPICA ADJECTIVULUI

De regulă, adjectivul stă după substantiv: *oraş* **mare**. Cînd e aşezat înaintea substantivului, capătă sens intensiv: **bătrînul** *copac* (comp. cu: *copac* **bătrîn**). Antepunerea adjectivului caracterizează în special limbajul afectiv, de aceea se preferă în contextele exclamative: **mare** *învăţat!* **serios** *bărbat!* **cuminte** *fată!*

Unele adjective stau însă numai înainte de substantiv, deci sînt indiferente faţă de opoziţiile stilistico-afective: **asemenea** *oameni*, **atare** *lucruri*, **bietul** *băiat*.

Destul de multe adjective îşi schimbă sensul în funcţie de topică: **sărmana** *femeie* „biata femeie" — *femeie* **sărmană** „femeie săracă"; *o* **singură** *femeie* „numai una" — *o femeie* **singură** „neînsoţită, izolată"; *o* **bună** *parte* „o mare parte" — *o parte* **bună** „nu rea"; *o* **nouă** *carte* „altă carte" — *o carte* **nouă** „o carte recentă"; în **plină** *sală* „chiar în sală" — *în sala* **plină** „nu goală".

GRADELE DE COMPARAŢIE

Comparaţia exprimă gradul în care o însuşire caracterizează un obiect în raport cu aceeaşi sau cu altă însuşire caracteristică aceluiaşi sau altui obiect. Exemple: *Ion este* **mai înalt** *decît mine; Ion este* **mai mult înalt** *decît scund; Apa e* **mai caldă** *decît ieri.*

De obicei, gradele de comparaţie se exprimă în mod analitic, cu ajutorul adverbelor. Astfel, la comparativul de superioritate: **mai** *bun*, la cel de inferioritate: **mai puţin** *bun*, la cel de egalitate: **la fel de (tot aşa de)** *bun*, remarcăm adverbele *mai, puţin* şi locuţiunile adverbiale *la fel de, tot aşa de, tot atît de.*

Prin locuţiuni adverbiale se exprimă comparaţia de egalitate şi în construcţii ca acestea: *bun aşa ca tine, sîrguincios întocmai ca tine, tineri tot aşa de harnici*. Adverbe modale comparative sînt şi *foarte, prea, tare, mult*, care se adaugă la forma de pozitiv a adjectivului pentru a exprima superlativul absolut: *foarte bun; mult bogat; tare frumoasă.*

Superlativul relativ se formează cu articolul *cel* ataşat la forma de comparativ: cel *mai bun*, cei *mai buni*.

Cel este variabil în raport cu genul, numărul şi cazul numelui determinat (*oamenii* cei mai harnici, *oamenilor* celor mai harnici), dar rămîne invariabil în structura superlativului relativ al adverbului: *Ea învaţă* cel *mai bine; Ei învaţă* cel *mai bine.*

Comparaţia are, de regulă, doi termeni. Al doilea se leagă de primul prin prepoziţiile *decît, ca, de, dintre, din* sau prin locuţiunile prepoziţionale *faţă de,*

în comparație cu, în raport cu: Este mai harnic în comparație cu (ca, decît, față de) *mine*. Uneori, al doilea termen al comparației poate lipsi, de exemplu: *Te știam* mai cuminte; *Ne-a dat sfatul* cel mai bun.

Pozitivul este și el un grad de comparație; altfel n-am putea vorbi de existența celorlalte grade. Însușirea este de gradul zero la pozitiv. Comparația de egalitate poate privi însă și pozitivul: *frumoasă ca o zînă*. Prin urmare, există următoarele grade de comparație: *pozitivul, comparativul (de superioritate, de egalitate, de inferioritate), superlativul relativ (de superioritate, de inferioritate), superlativul absolut (de superioritate, de inferioritate)*. Unele exprimă însușirea în mod *absolut*, adică fără o referire comparativă oarecare (pozitivul și superlativul absolut), altele în mod relativ, adică prin comparație propriu-zisă (comparativul și superlativul relativ).

Pentru redarea superlativului absolut, apelăm deseori la numeroase și variate mijloace expresive. Dintre acestea, cel mai frecvent este procedeul construirii superlativului pe baza pozitivului însoțit de adverbe care, prin conținutul lor semantic, exprimă ideea de superlativ, ca de exemplu: *extraordinar, grozav, minunat, neînchipuit, nemaipomenit, nesfîrșit, nespus, teribil*. Sau cu locuțiuni adverbiale: *cu totul și cu totul, de tot, din cale-afară* etc. În româna actuală se recurge frecvent la formații cu prefix: *arhiplin, superelegant, extrafin, extraplat, supraelastic, ultraprogresist*.

Există și adjective care nu se compară. Acesta este cazul adjectivelor neologice care în latină sînt comparative sau superlative: *inferior, superior, exterior, anterior, ulterior, posterior, suprem, ultim, optim*. A zice *mai superior, mai inferior, cel mai optim, foarte optim* etc. constituie un pleonasm, deci o greșeală de limbă. Totuși, uneori sîntem obligați să acceptăm pleonasmul, de exemplu: *vocala i este* mai anterioară *decît vocala e* (amîndouă sînt articulate pe partea anterioară a palatului).

Nu pot avea grade de comparație adjectivele care exprimă însușiri cu caracter absolut, adică însușiri care prin natura lor nu suportă comparație. Așa sînt: *viu, mort, veșnic, general, perfect, principal, desăvîrșit, complet, întreg, unic* etc. Într-o construcție populară ca *mai mort, mai* „aproape" este tot adverb de mod, dar nu de comparație.

RADICALUL ADJECTIVELOR

Radicalele variabile conțin, în general, aceleași alternanțe ca radicalele variabile ale substantivelor.

a. Alternanțe vocalice

ă/e:	*proaspăt/proaspeți, proaspete.*
î/i:	*vînăt/vineți, tînăr/tineri.*
e/ea:	*negru/neagră, deștept/deșteaptă.*
o/oa:	*domol/domoală, gros/groasă.*
ie/ia:	*biet/biată.*

Se observă că al doilea termen al alternanței este determinat fie de *-e, -i (proaspeți, tineri)*, fie de *-ă (neagră, groasă, biată)*.

De remarcat că adjectivele de felul: *tare, mare, înaltă, grasă, largă, dragă* nu realizează alternanța *a/ă* ca substantivele: *casă mare — case mari* (comp. cu subst. *mare*, pl. *mări*, *carte*, pl. *cărți*, cu *ă*, determinat de *-i*, marcă de plural). Adjectivul *călare* pl. *călări* este o excepție.

b. Alternanţe consonantice

c/č: *mic/mici, voinic/voinici.*
g/ğ: *larg/largi, lung/lungi.*
t/ţ: *înalt/înalţi, corect/corecţi.*
d/z: *scund/scunzi, comod/comozi.*
s/ş: *gras/graşi, respectuos/respectuoşi.*
z/j: *viteaz/viteji, breaz/breji.*
l/ø: *gol/goi, moale/moi.*
sc/şt: *firesc/fireşti.*
st/şt: *prost/proşti, îngust/înguşti.*
str/ştr: *albastru/albaştri.*

Al doilea termen al alternanţei este consecinţa unei modificări fonetice determinate de *-i*, morfem de plural *(mici, largi, scunzi, fireşti* etc.*)*.

La adjectivele neologice, nu se realizează, de obicei, alternanţele vocalice: *comod/comodă, blond/blondă, sever/severă,* ci numai cele consonantice.

NUMERALUL

Este partea de vorbire care exprimă cantitatea numerică hotărîtă a obiectelor sau ordinea lor prin numărare.

Unele numerale se comportă ca adjective, determinînd din punct de vedere numeric substantivele pe lîngă care stau: **cinci** *studenţi,* **al doilea** *copil, eforturi* **îndoite.** În absenţa substantivului determinat, numeralul are el însuşi comportament substantival: *Doi elevi se plimbă, iar* **trei** *citesc în bibliotecă.* Altele au chiar flexiunea substantivelor: *zece, sută, mie, milion;* cele fracţionare au distribuţie specifică substantivelor: *această* **pătrime.** Altele apar în contexte proprii adverbelor: *cîte doi, de cinci ori.*

Dintre categoriile morfologice numeralul cunoaşte genul şi cazul, precum şi o categorie specifică, aceea a ordinii. Aceste categorii nu apar însă la toate felurile de numeral. Prin urmare, numeralele reprezintă o parte de vorbire eterogenă. Ceea ce uneşte însă toate tipurile de numeral este o trăsătură semantică, anume relaţia numerică pe care o exprimă. Prin aceasta se explică şi un fapt de structură, anume că toate au în expresia lor numeralul cardinal.

NUMERALUL CARDINAL

Exprimă numărul strict al obiectelor şi stă la baza celorlalte feluri de numeral. Informaţia de ordin numeric pe care o aduce se exprimă prin răspunsul la un context interogativ constituit pe baza pronumelor *cîţi, cîte:* **Cîţi** *oameni au venit?* **Doi** *oameni au venit.* Cele primare, de la *unu* la *zece*, sînt numerale simple şi intră în structura tuturor numeralelor compuse şi, în general, a tuturor felurilor de numeral: *douăzeci, cinci sute, o mie unu* etc.

Variază după gen numai *unu (una, o)* şi *doi (două)*. De remarcat însă că fem. *o* nu apare la numeralele compuse: *douăzeci şi una,* iar în *unsprezece, un* este indiferent faţă de gen, dovadă că apare şi în context cu substantive feminine: *unsprezece femei.*

Numeralul *un, una* este singurul care are şi flexiune cazuală, identică cu a pronumelui nehotărît: *unui(a), unei(a), unor(a)*. De la *doi* înainte, genitivul

se exprimă sintactic, cu prepoziția *a*: *Pe creștetele-*a *doi copii*. Avînd comportamentul adjectivelor, numeralele de la 1 la 19 se leagă direct de substantivul determinat: *cinci copii, nouăsprezece case*. De la 20 înainte, legătura se face cu prepoziția *de*: *douăzeci* de *copii* (cu schimbarea poziției sintactice: determinatul devine determinant și invers). Tot cu prepoziția *de* se leagă numeralele de la 20 în sus de *mii, milioane, miliarde,* cu care creează compuse: *douăzeci* de *mii*.

NUMERALUL COLECTIV

Exprimă gruparea obiectelor determinată numeric. *Amîndoi,* care este cel mai obișnuit, variază după gen și caz: masc. *amîndoi*, fem. *amîndouă*, genitiv-dativ *amînduror(a)*. Spre deosebire de *doi, două*, acesta poate sta, ca adjectiv, și înainte și după substantiv: *amîndouă casele; casele amîndouă*. Sinonim cu *amîndoi* este neologismul *ambii, ambele*, totdeauna articulat și care se declină ca substantivele: genitiv-dativ: *ambilor, ambelor*.

În limba mai veche erau formele moștenite: *îmbi, îmbe*.

De la *trei* înainte (pînă pe la *șapte*), numeralele colective se formează cu pronumele *toți*: *toți trei*, care, popular, a devenit *tus-*: *tuspatru*. De remarcat că *trei* are și formă de feminin în structura numeralului colectiv: *tustrele* și, de asemenea, în structura cu *cîte(și)*: *cîteșitrei — cîteșitrele*.

NUMERALUL FRACȚIONAR

Exprimă o fracție, o parte dintr-un întreg. Se formează de la numeralul cardinal cu sufixul *-ime*: *doime, zecime*, și apare în contexte identice cu ale substantivelor. De regulă este precedat de un numeral cardinal: *două treimi, două pătrimi* etc.

Cu aceeași valoare sînt utilizate și substantivele: *jumătate, sfert, litră* sau construcțiile: *a doua parte, a zecea parte* etc.

NUMERALUL MULTIPLICATIV

Arată creșterea, prin înmulțire, a unei cantități. Se formează de la numerale cardinale, de obicei de la cele simple (cu excepția lui *unu*), după modelul adjectivelor participiale în *-it*: *îndoit, întreit, înzecit, însutit, înmiit* (comp. *îmbogățit*).

Se folosește adjectival: *profituri înzecite, sumă întreită*.

Există și sinonime neologice: *dublu, triplu* și, mai rar, *cvadruplu, cvintuplu*.

NUMERALUL DISTRIBUTIV

Exprimă repartizarea obiectelor în grupuri egale: *cîte doi, cîte zece*. Se formează din numerale cardinale precedate de adverbul *cîte* și are distribuție specifică adverbelor și adjectivelor: *vin cîte doi* (comp. *vin singuri*; *vin repede*). Flexiunea acestui numeral este identică cu a celui cardinal: *cîte una, cîte două*; *cîte unuia, cîte uneia*.

NUMERALUL ADVERBIAL

Exprimă repetarea unei acţiuni într-o proporţie determinată. Se mai numeşte şi numeral de *repetiţie* sau *iterativ*. Determină verbe, deci apare în contexte specific adverbiale: *vine de două ori* (comp. *vine* repede). Se formează din numeralul cardinal precedat de prepoziţia *de* şi urmat de substantivul *oară* la plural, cu excepţia lui *o dată*, care e constituit din numeralul *o* şi substantivul sing. *dată* (sinonim cu *oară*). Pot fi socotite numerale adverbiale şi construcţiile cu numeralul ordinal urmat de substantivul *oară: a doua oară, a zecea oară, a suta oară*, apropiate şi ca sens şi ca formă de cele de tipul *de două ori, de zece ori*.

NUMERALUL ORDINAL

Exprimă prin numărare ordinea obiectelor: *al doilea, al treilea*. Articolele din structura acestui numeral (*al, a ... le, a*) au statutul unor formanţi caracteristici prin care se exprimă ideea de ordine în spaţiu sau în timp prin numărare. Distincţia de gen se redă prin articol: *al treilea, a treia*. Opoziţia de număr se exprimă numai prin variabilitatea lui *cel* din structuri de felul: *cel de-al doilea, cei de-al doilea*.

Numeralul *întîi* este invariabil: *grupul întîi, clasa întîi*. Cînd precedă substantivul, acest adjectiv se articulează: *întîiul om*, ca şi în situaţia cînd e folosit substantivizat: *întîiul, întîia, întîii, întîile*. În limba actuală se manifestă tendinţa de a se folosi ca un adjectiv variabil după substantive feminine: *clasa întîia* (comp. *a doua, a treia*). În *cel dintîi*, recunoaştem prepoziţia *de*, care a fuzionat cu *întîi*. În limba populară, *dintîi* e curent: *nevasta* **dintîi**, *praşila* **dintîi**, *arăturile* **dintîi**. Un sinonim neologic al numeralului *întîi* este *prim*, folosit ca adjectiv plasat înaintea substantivelor: *primul oraş, prima stradă* sau substantivizat, cu aceleaşi forme: *Au venit* **primii** *aici*.

PRONUMELE

Este partea de vorbire care ţine locul unui nume şi care se caracterizează, în ansamblu, prin categoriile de gen, număr, caz şi persoană. Deci, pronumele se apropie morfologic atît de substantiv şi adjectiv, cît şi de verb. E de la sine înţeles că nu toate felurile de pronume au forme variabile în funcţie de toate aceste categorii morfologice. De exemplu, unele pronume sînt complet invariabile (*ce, ceva, nimic*), altele sînt indiferente faţă de categoria numărului (*cine, nimeni*), altele sînt invariabile din punctul de vedere al genului, ca de exemplu pronumele personale de persoana I şi a II-a, pronumele reflexive, multe dintre pronumele nehotărîte. Cît priveşte cazul, trebuie arătat că vocativul este compatibil numai cu pronumele personal de persoana a II-a. În general însă, flexiunea cazuală s-a păstrat la pronume mai bine decît la substantiv; la pronumele personal există forme diferite pentru fiecare caz.

Categoria persoanei este specifică numai unora dintre pronume.

Cele mai multe feluri de pronume pot însoţi substantive, avînd comportamentul sintactic al adjectivelor. Acesta este cazul pronumelor posesive, demonstrative, nehotărîte etc. În sfîrşit, trebuie arătat şi faptul că unele pronume, cum sînt cele personale, au radicale supletive, deci unele opoziţii se realizează nu numai prin desinenţe, ci şi prin variaţia totală a radicalului.

PRONUMELE PERSONAL

Se caracterizează prin forme supletive, adică prin radicale diferite în raport cu persoana, numărul şi cazul, de exemplu: *eu* — *tu* — *el* (pentru persoane), *eu* — *noi* (pentru număr), *eu* — *mie* (pentru cazuri).

Între persoana I şi a II-a, de o parte, şi persoana a III-a, de altă parte, apar unele deosebiri de flexiune. Astfel, numai la persoana a III-a există forme deosebite de gen: *el* — *ea*, *ei* — *ele*. De asemenea, numai la această persoană sînt omonime, ca în flexiunea substantivului, genitivul şi dativul (*lui, ei, lor*), nominativul şi acuzativul (*el, ea, ei, ele*). Prin aceste omonimii, pronumele de persoana a III-a se apropie, ca flexiune, de pronumele demonstrative, interogative, nehotărîte. La persoana I şi a II-a nu există forme speciale de genitiv, folosindu-se formele de posesiv *meu, tău, nostru, vostru*. Spunem, deci, că acest pronume are o paradigmă defectivă.

La dativ şi acuzativ, pronumele personal are forme duble: *accentuate* şi *neaccentuate*. Omonimia cazuală, de care am vorbit mai sus ca fiind caracteristică persoanei a III-a, nu priveşte formele neaccentuate: dativ: *îi, i; le*; acuz.: *îl, l, o; îi, le*, forme diferite de ale nominativului, respectiv genitivului. Din acest punct de vedere, toate formele pronominale neaccentuate se comportă la fel.

Între cele două feluri de pronume personale de dativ şi acuzativ se poate face o deosebire de distribuţie. Cele accentuate apar de regulă însoţite de prepoziţii: *Vine la mine; Vorbeşte despre mine; Lucrează pentru mine; Ajunge după mine; Pune mîna pe mine.*

Fără prepoziţie, formele accentuate cer cu necesitate prezenţa în context a formelor neaccentuate: *Dă-mi mie cartea; Îi vorbeşte lui; Mă vede pe mine* (*pe* nu este prepoziţie aici, ci morfem de acuzativ). Construcţii ca: *Dă mie cartea; Vorbeşte lui; Vede pe mine* nu sînt posibile. Dimpotrivă, formele neaccentuate pot apărea independent de cele accentuate: *Dă-mi cartea; Vorbeşte-mi sincer; M-ai văzut la teatru.*

O problemă aparte pune interpretarea sintactică a formei neaccentuate de dativ. Aceasta poate avea funcţiune de atribut sau de complement indirect, dar distincţia nu este întotdeauna uşor de făcut. Trebuie să ţinem seama de contextul în care apare. De regulă, este complement indirect dacă în propoziţie apare alături de un substantiv sau de forma accentuată a pronumelui cu rol de complement indirect. În exemplul: Mi-*a cumpărat cărţi*, *mi* este complement indirect, pentru că poate apărea împreună cu forma accentuată a pronumelui, care are valoare certă de complement indirect: Mie mi-*a cumpărat cărţi*. Dacă, dimpotrivă, posibilitatea de a apărea împreună cu substantivul sau cu pronumele accentuat (ambele avînd rol de complement indirect) este exclusă, rolul sintactic al pronumelui neaccentuat este de atribut, ca în exemplele: *Inima*-i *de aur*; *Din liră*-mi *am să cînt*. Ca atribut, pronumele neaccentuat în dativ stă de cele mai multe ori pe lîngă un substantiv, iar ca obiect indirect stă pe lîngă un verb.

Şi articularea substantivului joacă un rol distinctiv: cînd substantivul este articulat, pronumele în dativ este, cel mai adesea, atribut: Mi-*a adus stiloul* (= *stiloul meu*); cînd substantivul este nearticulat, pronumele este, de obicei, complement indirect: Mi-*a adus un stilou* (= *mie mi-a adus*).

ALTE PRONUME PERSONALE

La persoana a III-a se foloseşte, ca pronume personal, şi pronumele *dînsul, dînsa*, variabil după gen, număr şi caz. Acest pronume, care se întrebuinţează mai ales la nominativ şi acuzativ (în limba literară, formele de genitiv-dativ

nu sînt admise), este, la origine, compus din prepoziția *de* și un mai vechi *însul*, conservat astăzi în construcțiile: *într-însul, dintr-însul, printr-însul.* În limba actuală, se manifestă tendința ca *dînsul, dînsa* să fie folosit ca pronume de reverență.

PRONUMELE DE REVERENȚĂ SAU DE POLITEȚE

La persoana a II-a apar distincții cazuale numai la singular: nom.- ac. *dumneata*, gen.- dat. *dumitale*; în limbajul familiar s-a generalizat forma redusă *mata* sau cea de genitiv-dativ *matale*, de exemplu: Mata (matale) *ce lucrezi? Ți-o dau* matale *(mata).*

Dumneavoastră are aspect de plural, dar e folosit pentru ambele numere; verbul cu care se construiește este la plural, dar numele predicativ are genul și numărul impuse de subiect: *Dumneavoastră sînteți student*(*ă*) (*studenți*)*?*

La persoana a III-a, pronumele de politețe are forme variabile după gen și număr: *dumnealui, dumneaei, dumnealor.* La sing. și: *dumneasa*, cu genitiv-dativul *dumisale.* În limba actuală, *dumnealui* pare depreciativ, ironic, de aceea se tinde să fie înlocuit prin *dînsul* și prin *domnia-sa.*

PRONUMELE REFLEXIV

Are numai două cazuri: dativ și acuzativ. La persoana I și a II-a formele pronumelui reflexiv coincid cu ale pronumelui personal; distincția se face prin acord, de exemplu în: *Eu* mă *trezesc; Eu* îmi *amintesc, mă* și *îmi* sînt reflexive, acordîndu-se în persoană și număr cu verbul. Dar în: *El mă trezește; El îmi amintește*, acordul nu se mai realizează, *mă* și *îmi* sînt pronume personale.

La persoana a III-a, reflexivul are forme proprii, nediferențiate după gen și număr: accentuate: dat. *sie, sieși*, ac. *sine*; dat. *își*, ac. *se.*

PRONUMELE DE ÎNTĂRIRE

Este compus din vechiul pronume personal *însu* și formele de dativ ale pronumelui personal sau reflexiv. Primul component este variabil după gen și număr: *eu însămi, nouă înșine*, iar al doilea component se schimbă după persoană și număr: *eu însumi, voi înșivă.*

De regulă, pronumele de întărire sînt însoțite de pronume personale la nominativ sau la dativ: *eu însumi, mie însumi* etc.

Cum e și firesc, formele de persoana a III-a pot fi însoțite și de substantive: *colegul însuși, colega însăși.* Așadar, apar în contexte adjectivale. Dată fiind variabilitatea morfologică a ambelor componente, flexiunea acestui pronume este extrem de complicată.

Limba actuală tinde să-l înlocuiască prin adverbul *chiar* sau prin adjectivul *singur: Însuși directorul a spus = Chiar el a spus; Ei înșiși au spus = Ei singuri au spus.* Altă tendință este de a se generaliza una dintre formele persoanei a III-a sing.: *însuși* sau *însăși*, tendință neadmisă de normele limbii literare.

PRONUMELE POSESIV

În flexiunea posesivului se pot degaja unele segmente care exprimă opozițiile de gen, număr și caz. Astfel, formele de masculin singular se caracterizează prin *-u*: *me-u, tă-u, să-u, nostr-u, vostr-u*, iar cele de plural prin *-i*: *me-i,*

tă-i, să-i, noştr-i, voştr-i. Formele de feminin singular au la nominativ-acuzativ caracteristica *-ø* sau *-ă*: *mea-ø, ta-ø, sa-ø, noastr-ă, voastr-ă*, iar la genitiv-dativ *-le* sau *-e*, întocmai ca la feminin plural: *me-le, ta-le, sa-le, noastr-e, voastr-e*. Prin urmare, se descoperă aceleaşi omonimii ca în flexiunea nominală: omonimie cazuală totală la masculin, iar la feminin sînt omonime nominativul cu acuzativul şi genitivul cu dativul; forma de plural feminin este identică cu cea de genitiv-dativ singular (comp. *o casă — unei case — nişte case*).

Opoziţia de persoană se exprimă prin radical, mai exact spus prin partea iniţială a radicalului: *m-, t-, s-, n-, v-*.

Opoziţia de număr privind posesorul se redă tot prin supletivism: sing. *me-u*, pl. *nostr-u*; sing. *tă-u*, pl. *vostr-u*.

Alternanţele din radical disting numărul: *str/ştr*: *nostru/noştri, vostru/voştri* şi genul: *o/oa*: *nostru/noastră, vostru/voastră*.

La persoana a III-a, pronumele (şi adjectivul) posesiv se foloseşte paralel cu pronumele personal în genitiv: *lui, ei*. La plural, *său* a fost înlocuit cu totul prin *lor*.

Avantajul folosirii pronumelui personal este că se distinge genul posesorului: *casa* **lui**, *casa* **ei** (comp. cu *casa* **sa**, pentru ambele genuri). De reţinut că *lui, ei, lor* nu sînt niciodată adjective.

În limba veche se făcea totuşi distincţie între *lui (ei)* şi *său* potrivit unei reguli bine stabilite: se întrebuinţa *său* dacă obiectul posedat aparţinea subiectului propoziţiei şi *lui, ei* dacă obiectul se referea la altă parte de propoziţie decît subiectul. Exemple: *Omul a săpat grădina sa*; *Omul a săpat grădina lui*. Se înţelege din primul exemplu că grădina aparţine omului care a săpat-o, iar din al doilea, că aparţine altcuiva.

În limba populară de astăzi s-a generalizat *lui*. Numai la numele de rudenie se conservă adjectivul posesiv: *taică-său, maică-sa*. În limba literară, *său* se întrebuinţează foarte frecvent, fiind simţit mai „politicos", mai „distins". Folosirea abuzivă a lui *său* se explică şi prin influenţa unor limbi străine, cu care posesivul românesc seamănă şi sub aspect fonetic: frc. *son*, germ. *sein*, rus. *svoi*.

Pronumele posesiv se distinge de adjectivul posesiv prin *al, ai, a, ale*, cu flexiune independentă de a posesivului. Comutarea acestuia cu un substantiv ar fi un indiciu că trebuie interpretat de fapt ca pronume: **al** *meu* = **creionul** *meu*, întocmai ca la construcţiile genitivale: **al** *vecinului* = **copilul** *vecinului*. Dar trebuie remarcat că substantivul înlocuit este în mod obligatoriu articulat; de aceea e mai potrivit să spunem că *al, a, ai, ale* au o dublă funcţiune: articol şi pronume. Precedat de prepoziţii (locuţ. prep.), posesivul apare fără *al*: *contra noastră, împotriva ta, în jurul meu, înaintea sa* etc. Particularitatea aceasta s-ar explica prin aceea că prepoziţiile respective au „articol" şi, prin urmare, sînt asimilate formal la substantive. E interesant de remarcat că, în combinaţie cu astfel de prepoziţii (locuţ. prep.), adjectivele posesive au forme de acuzativ, spre deosebire de substantive şi de pronume personale (şi demonstrative, nehotărîte etc.) care, în aceeaşi poziţie, au forme de genitiv.

PRONUMELE DEMONSTRATIV

Exprimă apropierea sau depărtarea în spaţiu sau în timp a obiectelor. Morfologic se caracterizează prin variabilitate în funcţie de gen, număr şi caz. Apare în aceleaşi contexte ca şi substantivele, de exemplu: *elevul învaţă* = *acesta (acela) învaţă*.

Din analiza flexionară a acestui pronume rezultă, prin separarea radicalului, segmentele finale cu rol de desinențe: *-ø, -i, -e* pentru nominativ-acuzativ (I) și *-ui, -ei, -or* pentru genitiv-dativ (II):

I		II
acesta,	*acela*	*acestuia, aceluia*
aceasta,	*aceea*	*acesteia, aceleia*
aceștia,	*aceia*	*acestora, acelora*
acestea,	*acelea*	

Genitiv-dativul plural nu prezintă distincții de gen.

Se observă că la toate formele apare o particulă deictică *-a*.

Aceeași structură morfematică au și formele scurte, populare: *ăsta, asta; ăla, aia.*

Demonstrativul de identitate: același, aceeași are flexiunea demonstrativului de depărtare propriu-zis. În plus, conține elementul adverbial *-și*.

Demonstrativele compuse: cestălalt și *celălalt* prezintă variații flexionare la nivelul ambelor componente: primul element se identifică și flexionar cu pronumele *acesta, acela,* cu deosebirea că nu are deicticul *-a*, iar al doilea element este adjectivul nehotărît *alt* cu flexiune incompletă, adică nu prezintă modificări cazuale decît la feminin singular: *ceastălaltă, cesteilalte; cealaltă, celeilalte* (comp. cu: *alt, altui, altă, altei*).

Ca adjective, demonstrativele diferă ca formă în funcție de poziția pe care o au față de substantiv. Cînd sînt așezate în urma substantivului, nu se deosebesc prin nimic de formele pronominale: *omul acesta (acela; ăsta, ăla), femeia aceasta (aceea; asta, aia)* etc. Cînd stau înaintea substantivului, pierd deicticul *-a*: *acest om, acel om* etc. De remarcat totuși forma de feminin *această,* cu *-ă* ca la adjectivele de tipul *bun, -ă,* precum și forma *acea.*

Formele scurte prepuse substantivului sînt următoarele: *ăst, ăstui, ăști, ăstor; ăl, ălui, ăi, ălor* pentru masculin și: *astă, ăstei, aste, ăstor; a, ălei, ale, ălor* pentru feminin. De notat că *ăl, a* nu sînt altceva decît formele adjectivale în poziție proclitică ale pronumelui *ăla, aia: ăl bărbat, a femeie,* construcții frecvente în limba populară.

Același, ca adjectiv, se folosește numai înainte de substantiv: *același om,* fără să se deosebească de forma corespunzătoare a pronumelui. La fel se comportă flexionar adjectivele *cestălalt, celălalt,* adică nu diferă prin nimic de formele pronominale.

Din punctul de vedere al întrebuințării pronumelor demonstrative, s-a observat că *acesta* apare mai obișnuit în limba scrisă. În vorbire, se folosesc *ăsta* în Muntenia și *aista* în Moldova, deci formele scurte. În locul lui *acela,* vorbirea din Muntenia recurge la *ăla, aia.* Limba literară nu a acceptat pe *ăsta, ăla,* socotite vulgare; în schimb, a acceptat femininul *asta,* folosit mai ales cu valoare neutră.

În sfîrșit, notăm întrebuințarea cu valoare neutră a formelor *aceasta, asta.* Exemplu: *Poartă ochelari negri; asta ca să-și dea importanță.*

PRONUMELE INTEROGATIV

Apare în propoziții interogative: **Cine** *a venit?*

Aceste pronume sînt: *cine, ce, care, cît.* Ele se deosebesc nu numai ca flexiune, ci și din punctul de vedere al categoriei din care fac parte numele pe care le înlocuiesc. Astfel, *cine* se referă la persoane sau, în general, la animate,

ce la inanimate, iar *care* la ambele categorii de nume; *cît* exprimă cantitatea. Aceste deosebiri nu sînt absolute. De exemplu, răspunsul la întrebarea formulată prin *cine* poate fi și un nume de inanimat: *Cine a udat grădina? (Ploaia); Cine a distrus holda? (Grindina, neghina, vîntul* etc.).

Din punctul de vedere al flexiunii, deosebirile sînt mari.

Cine are două forme cazuale, indiferent de număr și gen: nominativ-acuzativ: *cine*, genitiv-dativ: *cui*. Din exemplele: *Cine e supărat? Cine e supărată? Cine sînt supărați?* se observă că *cine* este invariabil după gen și număr. Acest pronume nu apare niciodată cu valoare adjectivală.

Ce este total invariabil și substituie numai nume în nominativ și acuzativ, ca în exemplele: *Ce ți-a intrat în ochi? Ce ai adus?* E folosit și ca adjectiv: *Ce carte ai citit?* De asemenea, ca adverb, exprimînd ideea de cantitate sau intensitatea: *Ce frumos ai scris! Ce se mai bucură!*

Care este variabil în funcție de gen, număr și caz. Opoziția de gen și de număr se exprimă numai prin formele de genitiv-dativ: *căruia — căreia* (cu desinențele *-ui, -ei*), pl.: *cărora* (cu desinența *-or*, formă unică pentru ambele genuri). La nominativ-acuzativ, este aceeași formă, *care*, pentru ambele numere și genuri.

În limba mai veche, opoziția de număr se realiza și la nominativ-acuzativ: sing. *care*, pl. *cari*. La aceleași cazuri, se distingeau și genurile, cu ajutorul articolului: *carele, carea, carii, carile*. Pluralul *cari* se întîlnește încă și astăzi.

Care este întrebuințat și cu valoare adjectivală: **Care** *student a intrat?* **Cărui** *student i-ai oferit cartea?* **Căror** *vecini le-ai telefonat?* Se observă că la genitiv-dativ adjectivul *care* pierde particula deictică *-a*.

Pronumele interogativ de cantitate *cît* are următoarele forme: *cît, cîtă, cîți, cîte, cîtor*, deci forme variabile după număr și gen la nominativ-acuzativ. Pentru genitiv-dativ, nu are decît formă de plural, unică pentru ambele genuri.

Cu valoare pronominală, se folosește în contexte de felul: **Cît** *ai cules?* **Cîți** *au venit?* Ca adjectiv: **Cît** *porumb ai cules?* **Cîți** *studenți au lucrat?* **Cîtor** *studenți le-ai oferit cărți?* (mai obișnuit: *La cîți* studenți le-ai oferit?)

PRONUMELE RELATIV

Se definește sintactic, exprimînd un raport de subordonare între două propoziții. Pe lîngă rolul de element de relație, acest pronume are și funcțiunea unei părți de propoziție. În exemplul: *Casa* **pe care** *o vezi este a fratelui meu*, *pe care* stabilește raportul atributiv, fiind și complement direct în propoziția din care face parte. În fraza: *Să oferim ajutorul nostru* **cui** *are nevoie*, *cui* joacă rol de subiect al propoziției completive indirecte și de element introductiv al aceleiași propoziții.

Formele flexionare ale pronumelui relativ sînt aceleași cu ale pronumelui interogativ. Există, în plus, pronumele compus *cel ce*, cu primul component, un pronume demonstrativ, variabil după gen, număr și caz. Forma de feminin, *ceea ce*, se folosește și cu sens neutru: *A plouat la timp*, ceea ce *e bine*.

PRONUMELE NEHOTĂRÎT

Este cea mai bogată clasă de pronume și, totodată, cea mai eterogenă clasă, atît semantic cît și morfologic. Unele dintre pronumele nehotărîte se folosesc numai ca adjective: *fiece, niscai(va)*, altele numai ca pronume:

+alde

cineva, careva, altcineva, altceva, oricine, fiecine, iar altele și ca pronume și ca adjective: *unul, altul, ceva, orice, oricare, fiecare, vreunul, cutare.* Unele sînt simple, altele sînt compuse.

Unul și *altul* se caracterizează la nominativ-acuzativ prin articol: *unul — altul, unii — alții, una — alta, unele — altele,* iar la genitiv-dativ prin segmentele morfematice *-ui, -ei, -or.* Deicticul *-a* nu apare decît la formele pronominale: *unuia — altuia, uneia — alteia, unora — altora.*

Prin articol, pronumele se opune adjectivului: *unul — un, altul — alt.* La plural însă, adjectivul *un* are forme de nominativ-acuzativ articulate: **unii** *oameni,* **unele** *femei.*

Adjectivul *alt* are o flexiune identică cu a adjectivelor de tipul *bun: alt, altă, alți, alte,* numai că la genitiv-dativ are desinențele caracteristice: *-ui, -ei, -or.* Aceeași flexiune o întîlnim la demonstrative.

Cele mai multe pronume nehotărîte sînt formate prin compunere, din pronumele relative urmate sau precedate de o particulă invariabilă de origine verbală, *-va, oare-, ori-, fie-.* În unele cazuri intră în compunere pronumele nehotărîte *unul, altul.* Întrucît sînt organizate în serii, le vom examina pe rînd, după elementul invariabil din compoziția lor.

a) Compuse cu *-va*: *cineva, careva,* folosite numai ca pronume, *ceva,* adjectiv și pronume, *cîtva, cîțiva* (la singular e numai adjectiv, iar la plural e și pronume: *cîțiva* (oameni). Format la fel e și adjectivul invariabil *niscaiva* din limba populară (totuși, genitiv-dativ plural: *niscaivor oameni,* cu o desinență analogică).

b) Compuse cu *oare-*: *oarecine, oarecare, oarece,* amplificate popular în: *oareșicine, oareșicare, oareșice.* Acestea sînt folosite pronominal sau adjectival, ca și relativele respective.

c) Compuse cu *ori-*: *oricine, oricare, orice, oricîți,* cu variantele populare: *orișicine, orișicare, orișice, orișicîți.*

d) Compuse cu *fie-*: (persoana a III-a a conjunctivului prezent al verbului *a fi*): *fiecine, fiecare, fiece,* cu variantele populare: *fieșicine, fieșicare, fieșice; fieștecine, fieștecare, fieștece; fitecine, fitecare, fitece.*

e) Compuse cu *vre-* (legat etimologic, ca și *va-,* de verbul *a vrea*): *vreunul, vreuna,* adj. *vreun, vreo,* avînd aceeași flexiune cu a nehotărîtului *un(ul).*

f) Compusele cu *va-* pot primi un al treilea component, adjectivul alt: *altcineva, altceva, altcareva,* mai frecvente fiind primele două forme. Modificările flexionare privesc relativul: *altcuiva.* Nehotărîte sînt și: *tot (A mîncat tot ce i-a dat),* pl. *toți (Au venit toți), mult* (adjectival: *multe mere*), *puțin,* pl. *puțini.* La genitiv-dativ, toate acestea au desinența *-or*: *tuturor(a), multor(a), puținor* (ultima formă e folosită rar).

În sfîrșit, de adăugat și: *cutare,* cu flexiune identică cu a lui *care: cutărui, cutărei, cutăror.* Este folosit mai ales adjectival.

Pronumele negativ apare în propoziții negative. *Nimeni* substituie nume de persoane, *nimic* nume de lucruri, iar *nici unul* înlocuiește ambele categorii de nume. Din punctul de vedere al flexiunii, sînt diferite unul de altul. *Nimic* este complet invariabil, iar celelalte două nu au forme de plural. *Nimeni* are două forme cazuale: *nimeni — nimănui. Nici unul* variază după gen și caz: *nici unul — nici una; nici unui — nici uneia.* Acesta poate apărea și ca adjectiv, precedînd substantivul: **Nici unul** *n-a venit* (pronume) și **Nici un** *om n-a venit* (adjectiv). Se observă că articolul, care apare numai la nominativ și acuzativ, are aici rolul de a opune pronumele adjectivului. La genitiv-dativ formele pronominale conțin în plus numai particula deictică *-a*: *nici unuia — nici unui; nici uneia — nici unei.*

Este o parte de vorbire flexibilă caracterizată morfologic prin categoriile de mod, timp, număr și persoană. Modul și timpul sînt proprii verbului. Diateza, altă categorie specifică verbului, nu se poate defini în termeni morfologici. Semantic, verbul denumește acțiuni, stări, procese, iar sintactic, apare ca centru al unei propoziții.

Avînd în vedere diferite criterii morfologice sau sintactice de clasificare, se pot desprinde mai multe grupări de verbe. Ne vom opri asupra unora dintre acestea.

Verbele personale se definesc prin relația pe care o contractează cu un nominativ (substantiv sau pronume cu rol de subiect), realizînd cu acesta acordul în persoană și în număr: *Omul muncește; Tu citești.*

Acestora li se opun **verbele impersonale**, care nu au subiect și, de regulă, au numai formă de persoana a III-a: *plouă, ninge, fulgeră, tună, se înserează, se întunecă.*

Tot aici se includ reflexivele impersonale de felul: *se zice, se spune, se pare,* care se construiesc cu o propoziție subiectivă: *Se pare că plouă.*

Unipersonale sînt verbele care se folosesc numai cu un subiect exprimat prin persoana a III-a. Acesta este cazul mai ales al verbelor formate din onomatopee care reproduc strigătele animalelor: *a coviţăi, a gîgîi, a grohăi, a măcăi* etc.

Verbele defective sînt cele cu paradigmă incompletă, adică nu au forme pentru toate modurile și timpurile. De exemplu, *a putea, a vrea, a plăcea* nu au forme de imperativ, iar verbele neologice *a desfide, a discerne* nu au forme la timpurile compuse cu participiul.

Verbele tranzitive exprimă acțiuni care implică existența unui obiect redat printr-un nume în acuzativ: *Citește* **o carte.** Dacă complementul nu este exprimat, spunem că verbul tranzitiv este folosit cu sens *absolut,* ca în exemplul: *citește* sau *citește frumos.* Prin urmare, un verb este tranzitiv nu numai cînd complementul direct este exprimat, ci și atunci cînd apariția acestuia este numai posibilă.

Unele verbe tranzitive pot avea două complemente directe, de exemplu: **Vă** *învață* **lucruri** *bune;* **Te-***a rugat* **ceva.** De obicei, cele două complemente se deosebesc semantic: unul este al persoanei, celălalt al lucrului. Ele se referă la același verb în mod diferit și nu sînt în raport de coordonare, așadar nu trebuie confundate cu complementul multiplu. Într-o construcție ca: *(Mă) trece* **dealul,** substantivul are rol de circumstanțial de loc, nu de complement direct.

În limba populară și în cea vorbită, în general, sînt unele verbe care, deși *intranzitive,* se pot construi totuși cu un complement direct. Exemple: *A trăi* **un trai** *tihnit; A trăi* **o viață** *frumoasă; Ați luptat* **luptă** *deșartă; Lăcrima* **lacrimă** *de bucurie; A dormit* **un somn** *bun.* Acest tip de complement direct *(un trai, o viață, luptă, lacrimă, un somn)* se cheamă c o m p l e m e n t i n t e r n. Substantivul prin care se exprimă are, de obicei, aceeași rădăcină cu a verbului *(a lupta luptă: a trăi un trai)* sau face parte din sfera semantică a verbului *(a dormi un somn),* denumind, în general, un proces concomitent cu acțiunea (durativă) a verbului. Construcțiile de acest fel se datoresc analogiei cu cele care conțin verbe tranzitive, ca de exemplu: *A povestit o poveste minunată; Au jucat jocul miresei* etc.

Trebuie spus, în sfîrşit, că numai verbele tranzitive se pot construi la diateza pasivă.

Verbele copulative reprezintă o clasă care se distinge sintactic: ele se combină cu două substantive (sau pronume) în cazul nominativ şi cu funcţiuni diferite. În exemplul: *Prietenul meu a ieşit inginer*, ambele substantive, *prietenul* (subiect) şi *inginer* (nume predicativ), sînt în nominativ. Numai verbele copulative au capacitatea de a se construi cu două nume în cazul nominativ şi cu roluri sintactice deosebite. Cînd numele predicativ este exprimat printr-un acuzativ cu prepoziţie, avem de-a face, la origine, cu elipsa unui substantiv în nominativ: *Podul este de lemn* (= *Podul este* pod *de lemn*); *El era din gruparea Junimii* (= *El era* scriitor *din gruparea Junimii*).

VERBELE DE MODALITATE ŞI DE ASPECT

Există o categorie de verbe care exprimă modalitatea şi aspectul altor verbe cu care se construiesc. Au rol modal verbe ca *a putea, a trebui, a avea, a fi, a părea, a(-i) veni* şi de aspect verbe ca: *a începe, a prinde, a da, a sta, a se lua, a apuca*. Verbele cu care se construiesc acestea sînt la conjunctiv, la infinitiv sau la participiu. Din punct de vedere sintactic, existenţa unui predicat verbal compus (ex.: *A început să povestească*) nu se poate dovedi prin criterii riguroase. De aceea, e de preferat ca în analiză să relevăm funcţiunea sintactică a fiecăruia din elementele componente. Astfel, cele mai multe dintre aceste verbe cer complemente directe (respectiv completive directe), altele, mai puţine, cer subiecte (respectiv subiective). De exemplu în: *N-am putut să ajung* sînt două propoziţii: una principală şi alta (*să ajung*) completivă directă. În: *Trebuie să vină*, pe lîngă principala regentă, redată printr-un verb impersonal, *trebuie*, apare o subiectivă (*să vină*). În: *El era să cadă* ne întîmpină aceeaşi situaţie.

DIATEZA

Este o categorie specifică verbului. Cele trei diateze, *activă*, *pasivă* şi *reflexivă*, nu se caracterizează însă prin trăsături morfologice. *Diateza pasivă*, proprie verbelor tranzitive, pune o problemă interesantă în legătură cu subiectul logic şi subiectul gramatical, care, de astă dată, nu coincid ca în cazul diatezei active. O propoziţie de felul: *Elevul este chemat de un coleg* trebuie analizată din două puncte de vedere: gramatical şi logic. Din punct de vedere gramatical, *elevul* este subiect, răspunzînd la toate cerinţele gramaticale ale acestuia (stă în nominativ, se acordă cu predicatul, răspunde la întrebarea *cine?*); *de un coleg* este complement de agent. Logic, *elevul* este complement direct, iar *un coleg* este subiect. Că este aşa, o dovedeşte transformarea construcţiei pasive în construcţie activă: *Un coleg îl cheamă pe elev*.

În legătură cu construcţia pasivă, trebuie arătat că, uneori, întîmpinăm dificultăţi cînd trebuie să distingem predicatul verbal redat prin pasiv de predicatul nominal. În: *Banca este vopsită*, e greu de spus dacă predicatul este verbal sau nominal. Numai contextul ne poate ajuta să facem distincţia corect. Dacă însuşirea se referă la subiect, avem de-a face cu un predicat nominal. În general, se poate apela la criteriul posibilităţii de apariţie după participiu a unui complement de agent cu valoare de subiect logic: *Banca este vopsită de zugrav*. În acest caz, predicatul este verbal, redat prin construc-

ţie pasivă. Dacă posibilitatea apariţiei acestui complement este exclusă, predicatul este nominal, participiul fiind folosit adjectival.

Problemele cele mai dificile le pune însă *diateza reflexivă*. După GLR, pot apărea la această diateză numai verbele însoţite de pronume reflexive care nu pot fi înlocuite cu pronume personale. De exemplu, în: *mă spăl*, pronumele reflexiv *mă* se poate înlocui cu pronumele personal *te, îl* etc. (forma verbului rămînînd neschimbată): *te spăl, îl spăl* etc., ceea ce înseamnă că *a se spăla* nu este verb reflexiv. În schimb, în: *mă gîndesc; îmi închipui*, o asemenea substituire de pronume nu este posibilă, de unde observaţia că cele două verbe sînt la diateza reflexivă.

Reflexivul este de două feluri: 1. *Dinamic*, care exprimă o acţiune făcută cu participarea intensă a subiectului sau cu un interes special: *a se gîndi, a-şi bate joc, a-şi uita* (de sine), *a se apuca* (de treabă), *a-şi închipui* etc.; 2. *Impersonal*, cu subiectul neexprimat, întrucît important este că acţiunea are loc, neinteresînd cine o face: aici *se citeşte* bine; *se călătoreşte* comod; *se pare; se spune* etc. Celelalte categorii de verbe construite cu pronume reflexiv (susceptibil de a fi înlocuit prin pronume personal) constituie categoria verbelor *pronominale*, în cadrul căreia se disting grupele: 1. *Verbe pronominale obiective* (subiectul face acţiunea şi tot el o suferă): *a se spăla, a se îmbrăca*; 2. *Verbe pronominale reciproce* (acţiunea e săvîrşită de două sau mai multe subiecte, fiecare dintre ele suferind rezultatul acţiunii celuilalt): *a se iubi, a se bate, a se certa*; 3. *Verbe pronominale posesive*, care se construiesc cu pronumele reflexiv în dativ (subiectul este posesor al obiectului verbului): *a-şi scoate* (căciula), *a-şi murdări* (pantofii) etc. Aşadar, verbele pronominale sînt, de fapt, verbe active construite cu complemente exprimate prin pronume reflexive.

STRUCTURA FORMELOR VERBALE

După structura lor, formele verbale se grupează în două categorii: *simple* şi *compuse*. Formele simple au flectivul, adică sufixul şi desinenţa, ataşat direct la radical. De exemplu, în *plecai*, sufixul *-a* şi desinenţa *-i* nu pot apărea independent, ci numai legate de radicalul *plec*.

În structura formelor compuse, intră o formă simplă (infinitivul, participiul sau gerunziul) şi un auxiliar, care joacă rolul unui afix morfologic.

STRUCTURA FORMELOR SIMPLE

Au forme simple următoarele timpuri şi moduri: *prezentul (indicativ), imperfectul, perfectul simplu, mai mult ca perfectul, gerunziul, participiul* şi *imperativul*. Orice formă verbală simplă este alcătuită din trei părţi: radicalul, unul sau două sufixe şi desinenţa. Ne interesează aici sufixele şi desinenţele, adică morfemele prin care se exprimă timpul şi modul, persoana şi numărul, urmînd ca radicalul să fie examinat separat.

PREZENTUL INDICATIV

Se caracterizează prin *forme tari* şi *forme slabe*. Cele tari au sufixul de expresie pozitivă numai la primele două persoane de la plural, iar cele slabe realizează pozitiv sufixul în întreaga paradigmă.

Sufixele formelor tari

Verbele cu infinitivul în *-a* au sufixul *-ă, -a*: *ar-ă-m, ar-a-ți, continu-ă-m, continu-a-ți*. La cele cu radicalul în *-i* (*tăia, mîngîia*) sau în consoană palatală (*veghea, îngenunchea*), sufixul se realizează ca *-e* la pers. I pl. din cauza lui *-i* de la finala radicalului și a absenței unui sunet de aceeași natură la finala desinenței: *tăi-e-m, mîngîi-e-m, împrăști-e-m*.

Verbele cu infinitivul în *-ea* sau în *-e* au sufixul *-e*, accentuat la primele, neaccentuat la celelalte: *păr-é-m, păr-é-ți*; *prind-e-m, prind-e-ți*.

La verbele în *-i* (*-î*), sufixul este *-i* (*-î*): *dorm-i-m, dorm-i-ți*; *cobor-î-m, cobor-î-ți*. Sufixul *î* este o variantă a lui *i* realizată numai la radicale în *-r*. Se impune aici o observație specială în legătură cu segmentarea unui verb de tipul *sui*. Radicalul este *sui-*, terminat în *-i* nesilabic; la formele de plural, *-i* este silabic (fonetic: *-ii*), de aceea, considerăm că acesta are o dublă funcțiune: finală de radical și sufix, ceea ce s-ar scrie: *sui-i-m* (fonetic: *suįim*). Deci, la formele tari, sufixul este pozitiv la persoana I și a II-a pl.; la celelalte persoane, sufixul este negativ.

Sufixele formelor slabe

Forme slabe apar numai la verbe în *-a* și în *-i* (*-î*). La persoana I și a II-a pl., sufixele sînt aceleași ca la formele tari: *-ă, -a*, respectiv *-i* (*-î*). La celelalte persoane, apar sufixele *-ez*, pentru verbe în *-a* (*formez*) și *-esc* (*-ăsc*) pentru verbe în *-i* (*-î*) (*iubesc, hotărăsc*).

Iată modele de analiză:

form-ez-ø	*iub-esc-ø*	*hotăr-ăsc-ø*
form-ez-i	*iub-ešt-i*	*hotăr-ăšt-i*
form-eaz-ă	*iub-ešt-e*	*hotăr-ăšt-e*
form-ă-m	*iub-i-m*	*hotăr-î-m*
form-a-ți	*iub-i-ți*	*hotăr-î-ți*
form-eaz-ă	*iub-esc-ø*	*hotăr-ăsc-ø*

Desinențele

Persoana I sing. La verbele cu radical în consoană plus *l, r*, desinența este *-u*: *umblu, aflu*. La celelalte verbe este desinența zero: *cînt, văd, fac, dorm*; *-u* apare numai dacă verbul este urmat de un pronume neaccentuat: *aducu-mi* (aminte), *rogu-vă, facu-ți*.

Persoana a II-a sing. este marcată prin *-i* silabic la verbele cu radical în consoană plus *l, r*: *umbli, afli* și prin *-i* nesilabic la celelalte: *cînți, dormi*.

Persoana a III-a sing.: *-ă* la verbele cu infinitivul în *-a*: *cîntă, lucrează, taie* (cu *-e*, o realizare fonetică a lui *-ă*) și *-e* la celelalte: *vede, crede, doarme, iubește*.

Persoana I pl. este caracterizată prin *-m* la toate categoriile de verbe: *cîntăm, vedem, dormim*.

Persoana a II-a pl. are desinența *-ți* la toate verbele: *cîntați, vedeți, dormiți*.

Persoana a III-a pl. Verbele în *-a* au aceeași desinență ca la persoana a III-a sing.: *cîntă, lucrează, taie*. Verbele în *-ea, -e, -i* au desinența zero, ca la persoana I sing.: *văd, cred, dorm, iubesc*. Cele de tipul *sui* și *coborî* (în *-î* cu prezent tare) au aceeași desinență ca la persoana a III-a sing.: *suie, coboară*.

Omonimiile desinențiale

În paradigma prezentului există două feluri de omonimii, pe care le realizează persoana a III-a plural, pe de o parte cu persoana a III-a sing., iar pe de alta cu persoana I sing. Prima omonimie apare la verbele în *-a*, precum și la cele de tipul *sui* (deci cu radical în vocală plus *i*) și *coborî* (în *-î*, cu prezentul tare):

el cîntă — *el formează* — *el suie* — *el coboară*
ei cîntă — *ei formează* — *ei suie* — *ei coboară*

A doua omonimie este specifică verbelor în *-ea*, *-e*, *-i* (*-î*, cu prezentul slab):

eu tac — *eu cred* — *eu dorm* — *eu iubesc* — *eu hotărăsc*
ei tac — *ei cred* — *ei dorm* — *ei iubesc* — *ei hotărăsc*

Între cele două tipuri de omonimii s-a produs o influențare reciprocă, în sensul generalizării uneia sau alteia dintre ele la toate categoriile de verbe.

Deci, pe de o parte, după modelul:

el cîntă — *el taie* — *el suie*
ei cîntă — *ei taie* — *ei suie*

s-a ajuns și la:

el tace — *el crede* — *el fuge*
ei tace — *ei crede* — *ei fuge*
el iubește — *el hotărăște*
ei iubește — *ei hotărăște*

iar după modelul:

eu tac — *eu cred* — *eu dorm*
ei tac — *ei cred* — *ei dorm*
eu iubesc — *eu hotărăsc*
ei iubesc — *ei hotărăsc*

s-a ajuns, prin extindere analogică, și la:

eu cînt — *eu cobor* — *eu lucrez*
ei cînt — *ei cobor* — *ei lucrez*

Prima omonimie e frecventă mai ales în graiurile din Muntenia (chiar și la verbe neregulate: *el este, ei este*; *el are, ei are*). Omonimia cealaltă, pers. a III-a pl. — pers. I sing., extinsă la categoriile de verbe la care nu este normală, era frecventă mai ales în textele literare din secolul trecut: *flori care cînt* (EMINESCU), *fulgii zbor* (ALECSANDRI). Astăzi se întîlnește rar și mai ales în texte poetice.

IMPERFECTUL

Este un timp cu structură morfematică simplă. Sufixele sînt: *-a* și *-ea*. Primul apare la verbele cu infinitivul în *-a*: *cînt-a-m*, *lucr-a-m*, iar *-ea* la celelalte verbe: *vede-a-m*, *cred-ea-m*, *dorm-ea-m*, *iub-ea-m*. Verbele în *-î* realizează sufixul *-ea* ca *-a* din cauza lui *-r* de la finala radicalului: *cobor-a-m*, *hotăr-a-m*.

Desinențele sînt, în ordinea persoanelor, următoarele: *-m*, *-i*, *-ø*, *-m*, *-ți*, *-u*.

Se realizează o singură omonimie desinențială la toate categoriile de verbe: persoana I sing. — pers. I pl.: *eu cîntam — noi cîntam*; *eu vedeam — noi*

vedeam etc., omonimie irelevantă pentru clasificarea flexionară a verbelor. În limba populară, se păstrează încă forme omonime la persoana a III-a sing. și pl.: *el cînta — ei cînta; el dormea — ei dormea.*

PERFECTUL SIMPLU

Sufixele sînt următoarele:

-a, -ă la verbele în *-a*: *cînt-a-i, cînt-a-și, cînt-ă-ø*. Numai la forma de persoana a III-a sufixul se realizează ca *ă*;

-u la verbele în *-ea* și la unele verbe în *-e*: *văz-u-i, crez-u-i*;

-se la unele verbe în *-e*: *prin-se-i*;

-i (*-î*) la verbele în *-i* (*-î*): *dorm-i-i, cobor-î-i*.

Se observă că verbele în *-e* formează două grupuri din punctul de vedere al structurii lor la perfectul simplu: unele au sufixul *-u (crescui, făcui)*, altele au sufixul *se (prinsei, ajunsei)*. După cum vom vedea, această distincție este utilizată în clasificarea generală a verbelor.

Trebuie observat că la verbele de tipul *tăia*, *-ă* de la persoana a III-a sing. se realizează fonetic ca *-e*: *el tăie, el îngenunche.* Normele limbii literare actuale resping însă realizarea ca *-e* a sufixului *-ă* la verbele cu radical în *-ș, -j*: *el îngrășe, el înfășe, el angaje* (formele corecte: *îngrășă, înfășă, angajă*).

Neliterară este și uniformizarea la singular a sufixului *-ă* sub influența persoanei a III-a sing.: *aflăi, aflăși, lucrăi, lucrăși, adăugăi, adăugăși* etc., forme dialectale date ca literare în unele gramatici mai vechi.

Desinențele de la perfectul simplu sînt: *-i, -și, -ø, -răm, -răți, -ră*. Se observă că, la plural, desinențele *-m, -ți*, degajate și din paradigma altor timpuri, au fost augmentate cu o desinență internă *-ră-*, extinsă de la persoana a III-a pl. Prin urmare, la formele de plural, apare o desinență dublă: *-ră-*, care opune pluralul singularului (căci nu apare decît la plural) și *-m, -ți, -ø*, combinate cu *-ră-* și utilizate atît în opoziția de număr, cît și în cea de persoană.

MAI MULT CA PERFECTUL

Se caracterizează printr-o succesiune de două sufixe: sufixul propriu *-se* precedat obligatoriu de alt sufix, identic cu al perfectului: *-a + -se, -u + -se, -i + -se* (*-î + -se*), *-se + -se*. Exemple: *cîntasem, făcusem, fugisem, coborîsem, ajunsesem.*

De remarcat că la persoana a III-a sing. sufixul comun cu al perfectului simplu este *-a*, nu *-ă*: *el cîntase* (comp. cu perf. simplu *el cîntă*). Aceasta ar fi o dovadă că la perf. simplu *ă* este o realizare particulară a sufixului *a*.

Desinențele: *-m, -și, -ø, -răm, -răți, -ră*. Desinența internă *-ră-* s-a impus tîrziu de la pluralul perfectului simplu, dar formele fără *-ră-* circulă încă și astăzi: *noi cîntasem, voi cîntaseți, ei cîntase*. Literare sînt formele cu *-ră-*.

IMPERATIVUL

Este un mod simplu cu numai două forme: una pentru persoana a II-a sing., alta pentru persoana a II-a pl. Sufixele sînt identice cu cele de la prezentul indicativ. Deosebirea față de formele prezentului indicativ constă în repartizarea desinențelor. La plural nu se pune această problemă, pentru că și imperativul are tot desinența *-ți*. Dar la singular, formele de imperativ au desinența identică cu a persoanei a III-a sing. a indicativului prezent: *cîntă! lucrează! răspunde! iubește! hotărăște!*

Un grup de verbe cu infinitivul în *-ea, -e, -i* (cu prezentul tare) au forme duble la imperativ singular, unele cu *-i*, altele cu *-e*. Distincția dintre ele se face sintactic: cînd sînt folosite intranzitiv, aceste verbe au desinența *-i*, cînd sînt folosite tranzitiv (adică urmate de un pronume cu rol de complement direct), au desinența *-e*. Zicem: *arzi* (dar: *arde-l*, cu obiect direct), *minți (minte-l)*, *plîngi (plînge-mă)*, *fierbi (fierbe-l)*, *treci (trece-mă)*, *crești (crește-l)*, *adormi (adoarme-l)*, *crezi (crede-l)* etc. Criteriul sintactic invocat nu mai funcționează la verbele *zbura, scula* și *coborî*: *zboară —zbori, scoală— scoli, coboară—cobori*. Dar cu un pronume neaccentuat enclitic, acestea se folosesc numai cu formele în *-ă*: *coboară-mă, scoală-mă*.

Verbele *auzi* și *vedea*, deși tranzitive, au numai desinența *-i*: *auzi* și *auzi-mă*, *vezi* și *vezi-l*. Acestea reprezintă singura excepție.

În continuare, vom face cîteva observații asupra unor forme particulare de imperativ. Formele *du, adu, fă, zi* au sufix și desinență zero. Cu aceeași caracteristică morfematică apar și derivatele acestora, fie vechi, fie noi: *condu, introdu, produ, indu, redu, desfă, refă, prezi*, *dezi*. Apar însă și forme create analogic cu cele de imperativ negativ: *introduce-l, conduce-l, reduce-l, induce-l, prezice-ne, dezice-te*, însoțite de un enclitic pronominal.

Aduce are imperativul: *adă* și *adu*, iar *veni*: *vino, vină* și *vin*.

În limba vorbită, în contexte marcate puternic de afectivitate, unele verbe se folosesc la imperativ și cu forme fără sufixul *-eșt*: *feri* și *ferea, păzea, grăbea, lovea, ghici, tuli, tule*(-o), *zbughi*(-o), *pîrle*(-o).

Imperativul negativ se formează altfel decît aspectul negativ al altor timpuri și moduri. La singular, se realizează omonimia cu infinitivul: *nu cînta, nu crede, nu fugi*, iar la plural, imperativul negativ este omonim cu cel pozitiv, deci și cu prezentul indicativ: *nu cîntați, nu credeți, nu fugiți*. Popular: *nu cîntareți, nu fugireți*, cu o structură în care se recunoaște infinitivul lung.

GERUNZIUL

Este un mod nepersonal. În structura sa se recunosc sufixele modale *-înd* și *-ind*. Verbele în *-a, -ea, -e* se caracterizează prin sufixul *-înd*: *lucrînd, cîntînd, văzînd, crezînd*, sufix care se realizează fonetic ca *-ind* la verbele cu radical în *-i* sau în consoană palatală: *tăind, veghind*.

Verbele în *-i* au sufixul *-ind*: *fugind, iubind*, realizat fonetic ca *-înd* la verbele în *-rî*: *coborînd, hotărînd*.

Regional, verbele în *-a* cu radical în *-ș, -j* apar la gerunziu cu sufixul *-ind*: *furișind, înfățișind, angajind*, forme neliterare.

Urmat de un pronume neaccentuat (cu excepția lui *o*), radicalul gerunziului apare augmentat cu un *-u*, fără valoare morfologică: *cîntîndu-mi, văzîndu-se* (dar: *lăsînd-o*).

În graiul din Muntenia, sufixul gerunziului este amplificat cu *-ă*: *avîndă, spălîndă, gătindă*, forme neliterare.

Aspectul negativ al gerunziului se formează cu prefixul *ne-*: *nevăzînd, neauzind*. Între prefix și radical se poate intercala adverbul *mai*: *nemaivăzînd, nemaiștiind*.

PARTICIPIUL

Sufixul *-t*, propriu participiului, este precedat de alt sufix, omonim cu al perfectului *(-a, -i, -u)*: *cîntat, văzut, fugit*. O problemă specială de structură morfematică pun verbele în *-e* caracterizate la perfectul simplu prin *-se*,

Acestea au fie sufixul *-s*, fie sufixul *-t*, atașate direct la radical, fără intermediul unui afix omonim cu al perfectului. Exemple: 1. *ales, cules, deschis, impuns, întors, înțeles, muls, prins* etc.; 2. *fript, înfipt, supt, copt, răscopt, rupt, fiert, spart, frînt, înfrînt.* Sufixul participial se amplifică cu *-u* la formele compuse inversate: *datu-mi-a, spusu-ne-a,* care se explică etimologic. Ca și la gerunziu, aspectul negativ se formează cu prefixul *ne-*: *nevăzut, neauzit; nemaivăzut, nemaiauzit.*

STRUCTURA FORMELOR COMPUSE

Perfectul compus

Este alcătuit, la toate categoriile de verbe, din participiu și auxiliarul *a avea.* Auxiliarul are forme variabile după persoană și număr: *am, ai, a, am, ați, au.* Față de formele accentuate ale lui *a avea,* formele auxiliarului diferă la persoanele a III-a sing., I și a II-a pl.

Ideea de timp trecut se exprimă prin sufixele participiale. Auxiliarul poate fi enclitic în anumite variante ale limbii. Poeții recurg adesea la encliză din nevoi prozodice. Se pare că în limba vorbită ordinea inversă se preferă în propozițiile interogativ-exclamative care exprimă mai ales o surpriză: *Văzut-ai lupul?!*

În graiurile din Muntenia, participiul apare augmentat cu *-ră,* după modelul perfectului simplu: *Am plătitără.* E o construcție neliterară.

Viitorul

Există mai multe forme de viitor, toate construite cu un auxiliar, *a vrea* sau *a avea.*

a. Tipul literar este compus din infinitiv și auxiliarul *a vrea*: *voi cînta.* Auxiliarul variază după persoană și număr și diferă de toate formele accentuate ale lui *a vrea,* cu excepția celei de persoana a III-a pl.: *vor.*

Topica cu inversiunea auxiliarului se întîlnește mai frecvent în stilul beletristic și în limba cărților vechi: *îngîna-ne-vor.*

b. În limba vorbită se folosește o variantă a acestui tip caracterizată prin afereza lui *v-* de la auxiliar: *oi cînta.* Formele rezultate prin afereză sînt: *oi, ăi (ei, oi, îi, i), o, om, ăți (eți, oți, îți), or.*

c. În limba vorbită mai ales în Muntenia, circulă o formă de viitor compusă din conjunctivul prezent precedat de auxiliarul *o* invariabil: *o să cînt, o să cînți* etc. Morfemele de persoană și număr sînt cuprinse în formele conjunctivului.

În Moldova, auxiliarul are forma *a*: *a să cînt.*

d. Mai există două forme de viitor construite cu „auxiliarul" *a avea* și infinitivul, respectiv conjunctivul: *am a cînta* și *am să cînt.* Așa-zisul auxiliar are formele accentuate ale lui *a avea*: *are a cînta, avem a cînta, aveți a cînta; are să cînte, avem să cîntăm, aveți să cîntați.* Mai mult, *a avea* poate apărea și la alte timpuri și moduri decît prezentul indicativ: *aveam a cînta, am avut a lucra, avînd a lucra* etc. De aici sensul modal de „trebuie", „e necesar" al lui *a avea,* dovedit prin posibilitatea substituției: *avem să mergem = trebuie să mergem.* Prin urmare, cele două construcții de viitor pot fi interpretate (mai ales la plural) drept combinații libere de cuvinte.

Viitorul anterior

Este format din viitorul auxiliarului *a fi* și participiul verbului de conjugat, într-o topică fixă: *voi fi ajuns*. În limba vorbită: *oi fi ajuns*, cu afereza lui *v*- de la auxiliar.

Este un timp folosit rar.

Conjunctivul prezent

Are aceleași forme ca indicativul prezent, cu deosebirea că sînt precedate de morfemul *să*. Desinențele, aceleași ca la indicativ, sînt repartizate altfel la persoana a III-a: -e la verbele în -a *(să cînte)* și -ă la celelalte *(să vadă, să fugă)*. Prin urmare, desinenței *-e* de la conjunctiv îi corespunde *-ă* la indicativ și, invers, desinenței *-ă* de la conjunctiv îi corespunde *-e* la indicativ: *cîntă—să cînte; vede—să vadă, crede—să creadă, fuge—să fugă, iubește—să iubească*. Totuși, *a umple* are desinența *-e*, ca la indicativ: *să umple*, iar *a azvîrli, a sprijini, a suferi* și *a oferi* au tot desinența *-e* spre a se deosebi de formele de la indicativ: *să azvîrle, să sprijine* (formele literare la indicativ: *azvîrlă, sprijină, suferă, oferă*). De asemenea, verbele în *-esc* au desinența *-e* (nu *-ă*) în cazul că pierd sufixul: *să mîzgăle, să se hărăne, să boncăne, să forfote* etc. Aceste forme se întîlnesc în limba populară.

Spre deosebire de indicativ, conjunctivul realizează omonimia formelor de persoana a III-a sing. și pl. la toate categoriile de verbe. Datorită morfemului *să*, omonimia cu indicativul la cele patru persoane nu creează dificultăți. Acest morfem era la origine conjuncție condițională, valoare pe care a pierdut-o devenind marcă de conjunctiv. Dovada stă în faptul că poate însoți formele de conjunctiv și în cadrul propozițiilor principale, poziție din care este exclusă prezența unei conjuncții subordonatoare, de exemplu: *Să trăiești, Să meargă la doctor; Să-mi spuneți (cine a intrat)*.

La persoana a III-a, conjunctivul poate apărea uneori fără *să*, fiind suficiente desinențele specifice pentru a se evita omonimia cu indicativul: *Treacă-meargă; Bată-te norocul; Piară toți; Fie; Ducă-se pe pustii; Fericească-l muritorii; Hotărască singur*.

Conjunctivul perfect

Formele vechi, construite cu participiul precedat de conjunctivul prezent al auxiliarului *a fi* (*eu să fiu cîntat, tu să fii cîntat* etc.), care circulă încă în limba populară, au fost înlocuite cu forme în care *a fi* este invariabil: *eu să fi cîntat, tu să fi cîntat* etc. Cu această structură, creată probabil după modelul infinitivului perfect, conjunctivul perfect se impune în limba literară abia spre sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Condiționalul prezent

Este compus din infinitiv precedat de auxiliarul *a avea*: *aș, ai, ar, am, ați, ar*. Formele auxiliarului se identifică numai la unele persoane cu formele auxiliarului de la perfectul compus.

Morfemele de număr şi persoană sînt cuprinse în structura auxiliarului. Encliza acestuia, frecventă în limbajul popular, impune forma lungă a infinitivului: *închinare-aş, fire-ai* sau, în cazul păstrării formei scurte, includerea unui pronume conjunct: *arde-te-ar, lua-te-ar, închina-m-aş, jelui-m-aş.*

Condiţionalul perfect

Este alcătuit din participiul verbului de conjugat precedat de condiţionalul prezent al auxiliarului *a fi*: *aş fi cîntat.* Variaţiile de persoană şi număr sînt exprimate prin desinenţele auxiliarului.

Infinitivul prezent

Se caracterizează prin sufixele: *-a, -ea, -e, -i* (*-î*), pe baza cărora verbele româneşti sînt clasificate în gramaticile tradiţionale în patru conjugări. La conjugarea a IV-a, *-î* este considerat ca o variantă a lui *-i*, apărînd numai la radicale în *-r.*

Infinitivul este precedat de *a*, un morfem de felul lui *să* de la conjunctiv. Prepoziţie la origine, *a* a devenit o caracteristică gramaticală a infinitivului. Gramaticalizarea lui *a* se dovedeşte în primul rînd prin aceea că însoţeşte infinitivul şi în situaţia în care acesta are funcţiune sintactică de subiect, poziţie din care este exclusă prepoziţia: A învăţa *este o datorie* (verbul la infinitiv, *a învăţa,* are rol de subiect). Tot prin gramaticalizarea lui *a* se explică prezenţa obligatorie a acestuia în combinaţiile infinitivului cu diferite prepoziţii: *pentru a spune, de a spune, înainte de a spune, fără a spune* etc. Dacă *a* ar funcţiona ca prepoziţie, n-ar apărea în astfel de construcţii.

Infinitivul apare fără morfemul *a* în următoarele situaţii:

1) În structura condiţionalului prezent, a imperativului negativ şi a viitorului: *aş cînta, nu cînta, voi cînta* (dar cu *a*: *am a cînta,* la viitorul cu *a avea*).

2) Cînd infinitivul este precedat de un pronume relativ sau de un adverb relativ şi dependent sintactic de verbul *a avea*: *avem ce face; n-are la cine merge; n-am cui spune; are unde se duce* (dar *a pleca n-am unde,* cu apariţia lui *a* în cazul topicii inverse).

3) Cînd infinitivul este dependent sintactic de *a putea*: *pot lucra.* Popular, şi după verbul *a şti*: *ştiu cînta.*

Infinitivul are şi o formă lungă, caracterizată prin sufixul *-re,* acelaşi pentru toate clasele de verbe: *cîntare, vedere* etc. Această formă s-a substantivat, devenind variabilă ca orice substantiv. Ca verb, se recunoaşte însă în formele inversate de condiţional şi la imperativul negativ popular: *închinare-aş; nu plecareţi, nu facereţi.*

Infinitivul perfect

Rar folosit în româna contemporană, este alcătuit din participiu precedat de infinitivul prezent al verbului *a fi*: *a fi cîntat.* Este o formă verbală invariabilă, ca şi conjunctivul perfect.

Prezumtivul prezent

Sînt trei tipuri, alcătuite pe baza gerunziului:

a) Gerunziul precedat de viitorul verbului *a fi*: *voi fi lucrînd, oi fi lucrînd.*
b) Gerunziul precedat de condiționalul lui *a fi*: *aș fi lucrînd.*
c) Gerunziul precedat de morfemul *să* și verbul *a fi* la infinitiv: *să fi lucrînd.*
Acesta din urmă este singurul tip invariabil, creat probabil după modelul conjunctivului perfect: *să fi cîntat—să fi cîntînd.*

Prezumtivul perfect

Are tot trei forme, omonime cu viitorul anterior, cu condiționalul perfect și cu conjunctivul perfect: *voi fi lucrat (oi fi lucrat)*; *aș fi lucrat*; *să fi lucrat.*
Toate formele au în comun participiul verbului de conjugat.

CLASIFICAREA MORFOLOGICĂ A VERBELOR

Cele patru conjugări românești, distinse după sufixul de infinitiv, corespund, în general, celor patru conjugări latinești: *a cînta* (lat. *cantare*), *a vedea* (lat. *videre*), *a crede* (lat. *credere*), *a fugi* (lat. *fugire*). Și în română și în latină, accentul afectează vocala din sufix, cu excepția verbelor de conjugarea a III-a (tip *a crede*), care au accentul pe radical.

Această clasificare etimologică nu corespunde însă decît în parte clasificării întocmite pe baza varietății flexionare a verbelor. Dacă avem în vedere morfemele caracteristice și omonimiile sufixale și desinențiale specifice care apar în flexiune, tabloul conjugărilor apare întrucîtva diferit.

Pornind de la cele patru tipuri de conjugare identificate după sufixul de infinitiv, care în cazul verbelor în *-a* și în *-i* realizează și cele mai multe omonimii, obținem opt clase paradigmatice, care se disting la prezent sau la perfect, prin morfeme caracteristice și prin omonimii specifice.

I. 1) Verbele în *-a* cu sufixul *-a* la prezent: *a cînta.*
2) Verbele în *-a* cu sufixul *-a∼ -ez* la prezent: *a lucra, a veghea.*
II. 1) Verbele în *-ea*: *a vedea.*
III. 1) Verbele în *-e* cu sufixul *-u* la perfect: *a crede.*
2) Verbele în *-e* cu sufixul *-se* la perfect: *a prinde.*
IV. 1) Verbele în *-i* (*-î*) cu sufixul *-i* (*-î*) la prezent și omonimia persoana a III-a sing. — persoana a III-a pl.: *a sui, a coborî.*
2) Verbele în *-i* cu sufixul *-i* la prezent și omonimia persoana I sing.—persoana a III-a pl.: *a fugi.*
3) Verbele în *-i* (*-î*) cu sufixul *-i ∼ -esc* la prezent: *a iubi, a hotărî.*

STRUCTURA RADICALULUI VERBELOR REGULATE

Variabilitatea radicalului se exprimă, ca și la radicalul numelui, prin alternanțe fonetice (vocalice și consonantice), care au rol morfologic, intervenind, alături de desinențe și sufixe, în marcarea opozițiilor de persoană, număr și, uneori, de timp și mod. Vom releva numai pe cele mai importante.

1) *Alternanțe vocalice* (cu doi și cu trei termeni):

a/ă:	*fac/făceam*	*o/oa*:	*dorm/doarme*
ă/e:	*apăr/aperi*	*ă/e/a*:	*văd/vezi/vadă*
e/ea:	*alerg/aleargă*	*o/oa/u*:	*torn/toarnă/turnăm*

În general, alternanțele vocalice nu se mai realizează la verbele neologice. De exemplu, diftongii *ea* și *oa*, ca termeni ai alternanțelor *e/ea* și *o/oa*, nu apar, deși contextul fonetic există, în forme neologice ca: *acceptă, aderă, contemplă, contestă, detestă, manifestă, reflectă, regretă, abrogă, acordă, adoptă, adoră, alocă, aprobă, comportă, denotă, ordonă, se revoltă, transportă* etc. Formele cu *ea* și *oa* acceptate de limba literară actuală sînt rare: *deleagă, neagă, convoacă, provoacă.*

Sînt însă neliterare: *obsearvă, consearvă, transpoartă, coastă, aproabă* etc., forme care circulă în vorbirea neîngrijită.

2. *Alternanțe consonantice* (cu doi și cu trei termeni) apar la finala radicalului, spre deosebire de cele vocalice, care se realizează, de regulă, în interiorul radicalului.

t/ț:	*cînt/cînți*	*st/șt*:	*gust/guști, insist/insiști*
d/z:	*cade/cazi*	*sc/șt*:	*cresc/crești, confisc/confiști*
c/č:	*plec/pleci*	*șc/șt*:	*mușc/muști*
g/ğ:	*plîng/plîngi*	*t/ț/ø*:	*trimit/trimițînd/trimise*
c/k̑:	*bloca/blochez*	*d/z/ø*:	*rîd/rîzînd/rîse*
g/ĝ:	*naviga/navighez*	*c/č/ø*:	*torc/torci/toarse*
s/ș:	*cos/coși*	*g/ğ/ø*:	*dreg/dregi/drese*

Alternanțele consonantice apar la toate tipurile de verbe, indiferent de stratul lexical din care fac parte (vechi românești, derivate, neologice).

La origine, alternanțele sînt, în cele mai multe cazuri, rezultatul unor procese fonetice. De exemplu: *č, ğ, șt,* reprezentînd al doilea termen al alternanțelor din care fac parte, sînt determinați de *e, i* următori, *ț, z, ș* s-au ivit sub influența lui *i* următor, iar k̑, *ĝ*, din cauza lui *e*. În cazul alternanțelor vocalice, se observă că *ă* determină apariția lui *a, ea, oa* (*văd/vadă, plec/pleacă, port/poartă*), *e* determină pe *e, oa* (*văd/vede, pot/poate*), iar *i* pe *e* (*spăl/speli*). Prin lipsa accentului se explică *ă* și *u* (*place/plăcut, port/purtăm*).

În legătură cu problema verbelor neregulate (pe care spațiul nu ne permite s-o tratăm), cititorul poate găsi informații suficiente în *GLR* (vol. I, p. 279—295) și în lucrarea noastră (citată în bibliografie), p. 109—122.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *O specie modernă a atributului în dativ și alte probleme ale determinării atributive*, în LR, XIV (1965), nr. 4, p. 415—428.
2. AVRAM, MIOARA, *„Genul comun" în limba română*, în SCL, XVIII (1967), nr. 5, p. 479—489.
3. BRÂNCUȘ, GRIGORE, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, București, CMUB, 1976.
4. CARAGIU MARIOȚEANU, MATILDA, *Moduri nepersonale*, în SCL, XIII (1962), nr. 1, p. 29—42.
5. COTEANU, I., *Despre pluralul substantivelor neutre în românește*, în LL, I (1955) p. 103—117.

6. DIACONESCU, PAULA, *Numărul și genul substantivului românesc*, în ELS, p. 237–260.
7. FLOREA, VIORICA, *Numeralul. Analiză distributivă*, LR, XIV (1965), nr. 3, p. 335–343.
8. GRAUR, AL., *Genul neutru în românește*, LR, III (1954), nr. 1, p. 30–44.
9. GRAUR, AL., *Note asupra persoanei a II-a sg. a imperativului în românește*, în SCL, XII (1961), nr. 2, p. 159–161.
10. GRAUR, AL., *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în SG, II (1957), p. 3–18.
11. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Forme verbale compuse*, în SCL, XIII (1962), nr. 2, p. 191–199.
12. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în ELS, p, 225–236.
13. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *O problemă controversată în gramatica românească: diateza*, în LL, XXVIII (1972), nr. 1, p. 12–21.
14. IORDAN, IORGU, *Forme de conjugare mixtă în limba română*, în B.Ph., II (1935), p. 47–127.
15. IORDAN, IORGU, *Pluralul substantivelor în limba română actuală*, în B.Ph., V (1938), p. 1–54.
16. MĂRUȚĂ, TOMA, *Ideea de superlativ în limba română*, în LL, I, 1955.
17. MOISIL, GR. C., *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba română scrisă*, în SCL, (1960), 1, p. 7–24.
18. PĂTRUȚ, I., *Despre genul „neutru" în limba română*, în CL, I (1956), 1–4, p. 29–48.

PĂRȚILE DE VORBIRE NEFLEXIBILE

THEODOR HRISTEA

ADVERBUL

În ansamblul celor zece părți de vorbire (cîte există în limba română după *GLR* și după alte lucrări de specialitate), a d v e r b u l ocupă un loc cu totul special din cel puțin trei motive mai importante, și anume: **1.** Are o structură morfologică invariabilă, ceea ce îl situează printre părțile de vorbire neflexibile (deci alături de c o n j u n c ț i e, p r e p o z i ț i e și i n t e r j e c ț i e); **2.** Cunoaște categoria gramaticală a c o m p a r a ț i e i (care se realizează însă perifrastic sau analitic), ceea ce îl apropie de a d j e c t i v, deci de o parte de vorbire flexibilă; **3.** Este o clasă lexico-gramaticală bogată și extrem de neomogenă, ceea ce ne împiedică să oferim o definiție valabilă pentru întregul inventar de adverbe și o descriere care să fie complet lipsită de contradicții, de inconsecvențe și de alte neajunsuri sau inconveniente. Comparat cu celelalte părți de vorbire neflexibile, adverbul își dezvăluie importanța și individualitatea mai ales prin faptul că exprimă sau denumește n o ț i u n i, deci are un sens lexical de-sine-stătător, deosebindu-se, în felul acesta, atît de conjuncții și de prepoziții (care exprimă, înainte de toate, relații de diverse naturi), cît și de interjecții, al căror „conținut" este afectiv-emoțional și onomatopeic.

Etimologic vorbind, **adverb** înseamnă „pe lîngă verb" sau „care este adăugat verbului". După cum se va vedea imediat, adverbul exprimă *fie caracteristica unei acțiuni, stări sau însușiri, fie circumstanța sau împrejurarea în care se realizează o acțiune*: *Vorbește* **greu**, *Aleargă* **repede**, *Muncește* **mult**, *Locuiește* **departe**, *Sosește* **mîine** etc. Din aceste exemple și din altele de acest fel rezultă cît se poate de clar că funcțiunea gramaticală fundamentală a majorității adverbelor este aceea de d e t e r m i n a n t v e r b a l, ceea ce explică și, în mare măsură, justifică denumirea acestei părți de vorbire. De multe ori, adverbul determină și alte părți de vorbire autonome, cu care intră în relație directă ori prin intermediul unei prepoziții:

Dragu-mi era satul nostru cu Ozana cea **frumos** c u r g ă t o a r e și limpede ca cristalul (I. CREANGĂ);

Țițaca Leona uita prea des că... nu mai eram « ț î n c u l » *de* altădată (M. SADOVEANU).

În primul exemplu, adverbul *frumos* determină adjectivul *curgătoare*, iar, în cel de-al doilea, *altădată* complinește substantivul articulat *țîncul*, formînd (împreună cu prepoziția *de*) un atribut adverbial al acestuia. Printre substantivele determinate de adverbe, un loc aparte ocupă cele care denumesc acțiuni și care, din această cauză, conțin în ele o idee verbală: *plecarea* **acasă**, *muncitul* **împreună**, *urcatul* **pe jos**, *mersul* **înainte** *al societății* și altele.

Mult mai rar și unele p r o n u m e pot fi determinate de anumite adverbe, ca în aceste exemple: *Acela* **de acolo** *îmi este cunoscut*; **Numai** *tu m-ai ajutat*; **Chiar** *lui i-am comunicat*; **Aproape** *nimic nu s-a știut* etc. La exemplele date trebuie adăugate altele din care să rezulte că adverbul mai poate determina

şi un alt a d v e r b sau o l o c u ţ i u n e a d v e r b i a l ă. De pildă: *Surîde* **puţin** *răutăcios*; *Vorbeşte* **destul** *de bine* sau *Merge* **cam** *repede*. În primul exemplu, adverbul determinat sau „lămurit" este *răutăcios*, iar *puţin* determină sau precizează sensul celui dintîi, prin urmare este un element determinant. În *Vorbeşte destul de bine* şi *Merge cam repede*, adverbele *bine* şi *repede* sînt determinate, primul de *destul*, iar al doilea de *cam*. Iată şi exemple de adverbe care determină o locuţiune adverbială: *L-a băut* **aproape** *pe nerăsuflate*; *Învaţă* **exclusiv** *pe de rost* etc. Adverbele care ne interesează sînt *aproape* şi *exclusiv*, iar locuţiunile adverbiale determinate sînt, respectiv, *pe nerăsuflate* şi *pe de rost*.

Cu ultimele exemple am făcut trecerea spre categoria acelor adverbe (destul de numeroase), care pot însoţi orice parte de vorbire cu funcţiune sintactică, fără ca ele însele să poată îndeplini funcţiunea unei părţi de propoziţie. În această situaţie sînt adverbe de felul lui: *chiar, tocmai, şi, nici, numai, doar, măcar* etc. Prin urmare, în exemple ca: **Numai** *eu am rămas acelaşi/Bat mereu acelaşi drum* sau: **Doar** *ceasornicul urmează lung-a timpului cărare* (EMINESCU), vom considera că adverbele de restricţie *numai* şi *doar* intră în componenţa părţilor de propoziţie pe care le însoţesc ori, altfel spus, că formează o singură unitate sintactică împreună cu determinatele lor (care sînt *eu* şi, respectiv, *ceasornicul*).

Tot neanalizabil ca parte separată de propoziţie este şi adverbul de negaţie **nu**, indiferent dacă neagă predicatul (cum se întîmplă în mod obişnuit) sau altă parte de propoziţie, de exemplu un complement circumstanţial de cauză: **Nu de moarte** *mă cutremur, ci de veşnicia ei* (VLAHUŢĂ)[1].

În unele cercetări mai noi, s-a ajuns la concluzia, care merită să fie cunoscută, că o serie de cuvinte considerate, în gramaticile noastre, adverbe nu intră, de fapt, în sfera acestei părţi de vorbire, iar altele sînt ceea ce G e o r g e t a C i o m p e c numeşte *semiadverbe* (în SCL, nr. 1/1974, p. 25 şi urm.). Încercînd o definire contextuală a adverbului românesc (adică pe baza analizei distributive), autoarea citată stabileşte că sînt excluse dintre adverbe: **ca** şi **decît** (elemente de relaţie în structura complementului circumstanţial de mod comparativ sau a elementului predicativ suplimentar), apoi **mai** şi **foarte** (numai cînd sînt morfeme ale gradelor de comparaţie), **ba, da** şi **ba da** (care au valoare de interjecţii), **adică** şi **anume** (explicativ), **vreo** (invariabil) şi **cîte** (ultimele două întîlnite exclusiv în context nominal). Spre deosebire de acestea, o serie de unităţi ca: **şi, nici, chiar, doar, numai, decît** (cu sensul de „numai"), **barem, măcar, batăr** (regional), **cel puţin, încaltea, încă, tocmai, taman, mai ales, nu, mai** (cînd indică durata sau aproximaţia), **parcă, abia, cam, tot, prea, poate, pesemne** şi altele formează subclasa s e m i a d v e r b e l o r, care se caracterizează printr-o relativă lipsă de independenţă semantică şi gramaticală. Din punctul de vedere al topicii, ele sînt plasate aproape întotdeauna înaintea elementului regent şi în imediata lui vecinătate, formînd cu acesta o unitate sintactică inseparabilă.

LOCUŢIUNI ŞI EXPRESII ADVERBIALE

Paralel cu adverbul, trebuie discutate, mai întîi, l o c u ţ i u n i l e a d v e r b i a l e, prin care înţelegem grupuri de două sau mai multe cuvinte care alcătuiesc un tot unitar sub raport semantic şi care îndeplinesc funcţiunea de adverb. Exemple: **peste tot** (echivalent cu „pretutindeni"), **rînd pe rînd** (cu înţelesul de „succesiv"), **încetul cu încetul** „binişor", „treptat", „cu timpul",

[1] O altă interpretare, de asemenea posibilă, e aceea conform căreia *nu de moarte* este un complement indirect cu nuanţă circumstanţială cauzală.

cot la cot „împreună", cu de-a sila (adică „forțat"), de pomană „degeaba", în zadar „zadarnic", fără doar și poate „neîndoielnic" sau în veci, care are sensul de „pururea", „întotdeauna", „mereu", iar în construcțiile negative înseamnă „niciodată", „nicicînd". În structura locuțiunilor adverbiale intră una sau două prepoziții și cel puțin un cuvînt autosemantic care poate fi: substantiv (*în față, pe dos, cu toptanul, de cu seară, cu noaptea în cap* etc.), adjectiv (*din nou, în lung, în lat*), participiu (*de ajuns, pe tăcute)*, numeral (*în doi, cu una cu două*), pronume (*din ce în ce, de la sine*) și, desigur, adverb (*de-a pururi* etc.). Această parte de vorbire intră în structura locuțiunilor adverbiale mai ales cînd se repetă: *așa și așa, unde și unde, de colo pînă colo, cînd și cînd, din cînd în cînd* etc. Tot prin repetare (de data aceasta a unui substantiv) au luat naștere și locuțiunile: *zi de zi, clipă de clipă, nas în nas, din loc în loc, din timp în timp, în vecii vecilor* și multe altele.

Printre locuțiunile adverbiale sînt trecute, de obicei, și cele alcătuite din cuvinte rimate: *calea-valea, ceac-pac, harcea-parcea, tîrîș-grăpiș, talmeș-balmeș, (ni)tam-nisam* etc. (vezi, de pildă, *GLR*, vol. I, p. 305; *SMLRC*, p. 275 și *LRC*, vol. I, p. 282). După părerea noastră, în cazurile de față e vorba de un anumit gen de cuvinte compuse (cf. și *FCLR*, vol. I, p. 223), care nu trebuie puse pe același plan cu: *de milă de silă, de unde pînă unde, de voie de nevoie, cu șoșele cu momele* etc., care sînt citate în aceleași lucrări și a căror „sudură" este mai puțin avansată. Din aceleași motive, socotim că n-ar trebui incluse printre locuțiunile adverbiale nici: *într-adevăr, întruna* „mereu", *dis-de-dimineață* (cu varianta *des-de-dimineață*) și altele, pe care tratatul *FCLR* le înregistrează în capitolul consacrat adverbului (p. 215—224), procedînd în conformitate cu realitatea lingvistică actuală.

Ceea ce în planul sincroniei este adverb simplu sau compus poate proveni, desigur, dintr-o locuțiune adverbială, cum se întîmplă în cazul lui: acasă (mai vechi: *a casă*), anume, deseară, devreme, întotdeauna, pesemne sau cumsecade (care este atît adverb, cît și adjectiv și care, la origine, este o propoziție circumstanțială de mod). Cf. și adverbele compuse regionale: mătincă (din *mă tem că*), basamcă (din *bag seama că*) și ceancă (din *ziceam că*). Parcă (din *se pare că*) este acceptat de limba literară. În cazul unor adverbe, aglutinarea elementelor componente este atît de bine realizată, încît, astăzi, ele pot fi trecute în rîndul adverbelor simple. Cf.: cumva, cîndva, undeva, îndată, oarecum, anevoie sau acasă (citat mai înainte).

O clasificare a locuțiunilor după structura lor ne conduce la concluzia normală că aceasta poate fi mai simplă sau mai complexă. În primul caz, locuțiunea este formată dintr-un singur cuvînt autonom sub raport semantic, precedat de una sau două prepoziții (*de prisos, cu totul, fără de cap, pe de rost, cu de-a sila* etc.). În cea de-a doua categorie pot fi incluse locuțiunile: *cu noaptea în cap, cu chiu cu vai, cu vîrf și îndesat, fără doar și poate, de jur împrejur* și altele, care pot fi găsite în dicționare. Referindu-ne la locuțiunile din această categorie, am făcut deja trecerea spre expresiile adverbiale, care sînt, de obicei, și mai complexe din punctul de vedere al structurii sau modului lor de organizare internă. Deși asupra lor s-a atras de cîteva ori atenția (vezi, spre exemplu, *LR*, nr. 4/1960, p. 32, 33 etc.), ele nu au fost încă temeinic studiate; de aceea, în dicționare, în lucrările de specialitate și în manualele școlare sînt adeseori confundate sau asimilate cu locuțiunile adverbiale propriu-zise. Dacă, în principiu, e bine să facem o distincție cît mai clară cu putință între *locuțiunile* și *expresiile verbale* (care sînt mai puțin sudate și neapărat dotate cu expresivitate), considerăm că la fel trebuie să se procedeze și în cazul combinațiilor de cuvinte cu caracter con-

stant și cu valoare adverbială. Spre deosebire de locuțiunile adverbiale autentice, expresiile adverbiale sînt mai puțin „închegate" sau „pietrificate", au, adeseori, o structură mai complexă decît cele dintîi și sînt, în mod obligatoriu, purtătoare de expresivitate, ca o consecință a faptului că elementele lor constituente nu sînt foarte sudate. Din același motiv unitățile lexicale care le compun pot fi analizate și separat din punct de vedere sintactic, dar numai după ce întreaga îmbinare frazeologică a fost privită ca o singură unitate.

După părerea noastră, în rîndul expresiilor adverbiale pot fi trecute: *la paștele cailor, la voia întîmplării, cu lacrimi de sînge, în vîrful picioarelor, pe toate cărările, c-o falcă-n cer și cu una-n pămînt, cît ai bate din palme, cît vezi cu ochii, cît ai clipi din ochi, cum scrie la carte* sau *cînd va da din piatră lapte* (adică „niciodată"). Faptul că unele expresii adverbiale sînt, precum vedem, propoziții întregi și că ele sînt adeseori incluse printre locuțiuni înseamnă că granițele dintre cele două concepte atît de înrudite sînt totuși foarte labile și deci greu de fixat. Dificultatea de a le diferenția cu precizie se datorește și faptului că locuțiunile înseși sînt mai mult ori mai puțin expresive, aceasta depinzînd de vechimea pe care o au în limbă și de frecvența pe care o cunosc în procesul circulației lor.

MODALITĂȚI DE CLASIFICARE A ADVERBELOR

1. O primă clasificare a adverbelor românești este în simple și compuse, așadar o clasificare după **formă**. Adverbele simple sînt: *acum, aici, atunci, bine, destul, azi, mîine, lesne, ușor* și altele.

Dintre adverbele compuse amintim pe: *altădată, cîteodată, niciodată, vreodată, azi-noapte, mîine-seară, ieri-dimineață* sau *dis-de-dimineață* și *după-amiază* (considerat locuțiune adverbială în *ÎOOP*, p. 24).

În multe cazuri, elementele constituente ale adverbelor compuse s-au sudat atît de bine, încît acestea sînt simțite ca un singur cuvînt. Din această cauză, ele pot fi interpretate *morfologic* ca niște adverbe simple. Astfel de adverbe sînt: *numai, oarecum, astfel, cîndva, numaidecît* și altele.

2. După **înțelesul** sau **conținutul** lor, adverbele și locuțiunile adverbiale se împart în trei categorii fundamentale:

a) *Adverbe și locuțiuni adverbiale* **de loc**: *aici, acolo, afară, acasă, împrejur, pretutindeni, peste tot* etc.

b) *Adverbe și locuțiuni adverbiale* **de timp**: *acum, atunci, astăzi, mîine, aseară, curînd, devreme, în veci, din cînd în cînd* etc.

c) *Adverbe și locuțiuni adverbiale* **de mod**: *bine, rău, anevoie, alene, degeaba, degrabă, de-a valma, pe rupte* și altele.

Dintre cele trei categorii fundamentale amintite, mai numeroase sînt adverbele și locuțiunile adverbiale de mod, pe care *GLR* (vol. I, p. 306—310) le clasează în mai multe grupe, după cum acestea exprimă modul propriu-zis sau cantitatea (*mult, puțin, destul*), comparația (*cum, precum, asemenea*), durata sau continuitatea (*mereu, necontenit, încă*), afirmația (*da, desigur, firește, cu siguranță*), negația (*nu, nicidecum, deloc* și *defel*), îndoiala sau probabilitatea (*parcă, poate, pesemne*), restricția și exclusivitatea (*doar, numai, măcar, cel puțin* etc.).

Alte adverbe și locuțiuni adverbiale de mod arată proximitatea (de exemplu: *aproape, cît pe ce, gata-gata*), unele conțin o explicație (*adică, anume, bunăoară*), altele au un înțeles conclusiv (*deci, așadar,*

prin urmare) și, în sfîrșit, două dintre ele apar întrebuințate cu un înțeles concesiv (e vorba de adverbul *totuși* și de locuțiunea adverbială *cu toate acestea*).

3. Înainte de a încheia discuția privitoare la clasificarea adverbelor, menționăm că, din punctul de vedere al originii, o parte dintre ele sînt moștenite din latină sau împrumutate din alte limbi (de ex.: *abia, bine, chiar, mereu, tocmai, razna*), iar o altă parte (mult mai însemnată) este constituită din adverbele care provin din alte părți de vorbire sau care sînt formate tot în interiorul limbii române prin derivare cu sufixe: *fățiș, curciș, morțiș, pitiș, tîrîș* ori: *omenește, frățește, prietenește, bărbătește, muncitorește* etc.

ADVERBE PROVENITE DIN ALTE PĂRȚI DE VORBIRE

Foarte multe adverbe provin, prin schimbarea clasei morfologice, din alte părți de vorbire și în primul rînd din adjective, care, în condiții speciale, capătă valoare adverbială (de exemplu: *Vorbește* frumos, *Se exprimă* corect, *Calculează* perfect etc.). Dacă același cuvînt aparține ambelor clase lexico-gramaticale, o analiză corectă trebuie să stabilească precis cînd acesta e adjectiv și cînd funcționează ca adverb. Pentru aceasta e necesar să stabilim mai întîi dacă termenul determinat este un verb (ca în cazurile citate mai sus) ori este substantiv și atunci devine susceptibil de o complinire adjectivală (cf. *Aleargă* repede față de *apă* repede). Cel mai adesea adjectivele capătă valoare adverbială cu condiția să determine un verb sau un alt adjectiv:

> Și în gîndu-mi trece vîntul, capul arde pustiit,
> Aspru, rece *sună* cîntul cel etern *neisprăvit* (M. Eminescu).

Împreună cu adjectivele trebuie discutate unele participii trecute, care, avînd aptitudinea de a se întrebuința cu valoare adjectivală, dobîndesc prin aceasta calitatea necesară pentru a deveni adverbe. Este printre altele situația lui *deschis, deslușit, strîns* și *răspicat* din exemplele următoare: „Mărturisește *deschis*", „Răspunde *deslușit*", „Îl leagă *strîns*", „Vorbește *răspicat*" și altele.

Ca adverbe sînt folosite și cîteva substantive, în special cele care denumesc anotimpurile, zilele și unele părți ale zilei. De exemplu: „*Vara* mergem la mare sau la munte", „*Duminica* ne odihnim", „*Seara* ne plimbăm", „*Noaptea* dormim și visăm" etc. Este de remarcat că, în această situație, substantivele respective se folosesc la forma lor articulată, cu excepția numelor de zile și a substantivului *dimineață*, care pot apărea și nearticulate: „*Duminică* se înapoiază în țară", „*Luni* își reia activitatea", „*Dimineață* (mîine) merge la serviciu".

Cît privește forma articulată a substantivelor folosite ca adverbe, aceasta poate fi de singular sau de plural. Să se compare, de pildă, *noaptea, dimineața* și *seara* cu *nopțile* („Nu doarme *nopțile*"), *diminețile* sau *serile*, forme care se aud, adesea, în limba populară și în cea familiară. De aici au pătruns în literatură și trebuie să spunem că ele nu lipsesc nici din varianta poetică a stilului artistic sau beletristic. Astfel, ultima dintre formele citate se întîlnește la poeta Magda Isanos, care o folosește în rimă cu *zările*:

> Dacă suferi, să mă chemi serile
> Și-am să vin lîngă inima ta,
> De-ar trebui să străbat zările
> Și marea cu aripa mea.

O situație cu totul specială au construcțiile de felul celor ce vor fi înșirate mai jos, în care o serie de substantive se întrebuințează tot cu valoare adverbială, realizîndu-se cu ajutorul lor un fel de superlativ absolut sui-generis: *beat turtă* (sau *beat criță*, adică „foarte beat"), *gol pușcă*, *plin ochi*, *slab scîndură*, *îndrăgostit lulea*, *supărat foc*, *singur cuc* și altele, care provin, cel mai adesea, dintr-o comparație urmată de elipsă („singur *ca un cuc*" → „singur *cuc*"). În mod similar se comportă și un număr relativ mare de substantive atunci cînd intră în structura unor expresii verbale cu valoare superlativă: *a dormi buștean* (sau *butuc*), *a lega cobză* (sau *fedeleș*), *a îngheța bocnă* (sau *tun*), *a se certa furcă*, *a se ține scai*, *a merge strună* și altele. Deși simțite ca unități frazeologice clare, aceste ansambluri sînt totuși disociabile din punct de vedere gramatical, fiindcă al doilea termen al expresiei poate fi analizat și separat ca un complement circumstanțial de mod, exprimat printr-un substantiv cu valoare adverbială.

Dintre celelalte părți de vorbire mai pot fi întrebuințate cu valoare de adverb numeralul feminin **una** (de pildă: *O ținea* **una**, adică „mereu") și pronumele **ce**, dar numai cu condiția ca el să determine un v e r b, un a d j e c t i v sau un alt a d v e r b. Iată exemple pentru cele trei situații diferite: **1)** „Plînge *ce* **plînge** și apoi se liniștește"; **2)** „*Ce* **tînăr** este și parcă e lipsit de flacăra vieții"; **3)** „*Ce* **frumos** curge Dunărea aproape de vărsarea ei în mare!" În toate aceste construcții, *ce* apare cu sensul lui *cît* sau *cît de* și el exprimă ideea de cantitate sau de intensitate, cum rezultă și dintr-un exemplu ca: **Ce** *mult doream să mă întorc acasă*! ori: „**Ce** *ușor se mistuiește prin plînsorile pustie*" (EMINESCU, O.I., p. 83).

CONVERSIUNEA ADVERBELOR ȘI A LOCUȚIUNILOR ADVERBIALE

Așa cum unele părți de vorbire pot fi întrebuințate cu valoare adverbială, la fel și unele *adverbe* își pot pierde, în anumite împrejurări, această calitate sau, altfel spus, își pot schimba categoria lexico-gramaticală, transformîndu-se în a d j e c t i v e ori în s u b s t a n t i v e. De exemplu: *Îi vreau* **binele**, *I s-a urît cu* **binele** sau *acțiuni închinate* **binelui** *obștesc*. În același fel, **aproape** (adverb de loc) devine prin articulare **aproapele**, cu sensul de „semen" („*aproapele* meu sau al nostru").

Unele adverbe se mai pot substantiva și prin articularea lor proclitică, deci cu ajutorul articolului nehotărît (*Mi-a făcut* **un bine**, *de n-am să-l uit toată viața*); apoi prin folosirea unui determinant adjectival, ca în exemplul: *Pentru* **acest** *bine* (sau *pentru* **marele** *bine pe care mi l-a făcut*) *îi sînt recunoscător*.

Dintre adverbele și locuțiunile adverbiale transformate în adjective invariabile, amintim aici pe **așa**, **gata** (cf. „haine *gata*"), **asemenea** și **cumsecade** (care a fost explicat mai înainte). În mod excepțional pot fi folosite ca adjective și alte adverbe, cum se întîmplă, de pildă, cu **tiptil** din aceste versuri ale lui O. GOGA:

> Tu te furișezi în taină pe la fiecare poartă,
> Cu pășirea ta tiptilă nu lași urme pe zăpadă.

O imagine completă cu privire la schimbarea valorii morfologice sau gramaticale a adverbului nu putem avea decît adăugînd că multe adverbe și locuțiuni adverbiale (de obicei cu sens local) se transformă în p r e p o z i ț i i și, respectiv, l o c u ț i u n i p r e p o z i ț i o n a l e prin simplă articulare. Iată o listă relativ bogată de cuvinte și grupuri de cuvinte care au fie valoare ad-

verbială, fie de prepoziţii construite cu genitivul, în funcţie de absenţa sau prezenţa articolului enclitic -a sau -l:

{împotrivă (adv.): „Toţi îi stăteau *împotrivă*".
{împotriva (prep.): „A plecat *împotriva* dorinţei lui".

{înainte (adv.): „La sosire mi-a ieşit *înainte*".
{înaintea (prep.): „Nu vedeam nimic *înaintea* ochilor".

{înapoi (adv.): „Merge fără să se uite *înapoi*".
{înapoia (prep.): „Războiul s-a purtat şi *înapoia* frontului".

{înăuntru (adv.): „Nu putem să rămînem *înăuntru*".
{înăuntrul (prep.): „Se mişcă numai *înăuntrul* casei".

{îndărăt (adv.): „Întoarse capul şi privi *îndărăt*".
{îndărătul (prep.): „Cineva îl aştepta *îndărătul* porţii".

{în faţă (locuţ. adv.): „Cînd călătoreşte stă numai *în faţă*".
{în faţa (locuţ. prep.): „A răsărit un pom *în faţa* casei".

{în jur (locuţ. adv.): „*În jur* stăteau bătrînii şi copiii".
{în jurul (locuţ. prep.): „Prietenii s-au adunat *în jurul* lui".

{împrejur (adv. < locuţ. adv.): „Nimic nu se zărea *împrejur*".
{împrejurul (prep.): „În fiecare zi aleargă *împrejurul* stadionului".

*

O atenţie deosebită trebuie acordată şi *relaţiei dintre adverbe* şi *conjuncţii*, întrucît cele două părţi de vorbire amintite nu sînt, întotdeauna, uşor de deosebit la analiza gramaticală. Unele adverbe, cum sînt cele relative (**unde, oriunde, cînd, oricînd, cît, cum** şi chiar **încotro**) au valoare de conjuncţii, întrucît leagă şi ele propoziţii subordonate de regentele lor. Spre deosebire de conjuncţiile propriu-zise, adverbele citate îşi păstrează, în general, funcţiunea lor sintactică de complemente circumstanţiale, aparţinînd propoziţiilor subordonate pe care le introduc.

O distincţie clară trebuie să facem şi între cele două valori ale lui **şi** sau ale lui **iar**, fiindcă pe **nici** îl considerăm întotdeauna adverb (cum vom arăta mai departe; vezi cele spuse la p. 180). După împrejurări, acestea sînt fie conjuncţii, cînd leagă două părţi de propoziţie sau două propoziţii, fie adverbe, cînd nu funcţionează ca elemente de relaţie şi, pe deasupra, au un sens oarecare, în raport cu conjuncţiile corespunzătoare, care sînt lipsite de conţinut noţional. Ca adverbe, cele două cuvinte pot determina diverse părţi de vorbire, cum sînt: v e r b u l, a d v e r b u l, a d j e c t i v u l, s u b s t a n t i v u l şi p r o n u m e l e. Citām cîteva exemple ilustrative: *Cum am venit eu, a* **şi** *plecat el*; *Pe aici e* **şi** *mai uşor de trecut*; *Este* **şi** *frumos pe deasupra*; *De două zile* **iar** *merge la serviciu* etc. Categoria lexico-gramaticală a cuvintelor în discuţie se mai poate recunoaşte şi după faptul că, atunci cînd funcţionează ca adverbe, ele sînt în mod obligatoriu accentuate în frază (Afirmaţia este valabilă şi pentru *nici*): *O, tu* **nici** *visezi, bătrîne, cîţi în cale mi s-au pus* (EMINESCU); *Vie valuri mari de foc*/**Nici** *că m-or clinti din loc* (ALECSANDRI, P. II, 13); *Iată-n zori c-au* **şi** *plecat*/*Pe-un cal alb ne-ncălecat* (V. ALECSANDRI, P. I, 28). Pentru **şi** adverbial (cu sens modal sau temporal), vezi numeroase exemple în *DLRLC* (s.v.).

ADVERBE ŞI LOCUŢIUNI ADVERBIALE PREDICATIVE

Imaginea generală pe care trebuie s-o avem despre adverb trebuie întregită cu unele detalii privitoare la aşa-zisele *adverbe şi locuţiuni adverbiale cu funcţiune predicativă*. Cele mai multe lucrări de specialitate (în frunte cu *GLR*,

vol. I, p. 318—319 și vol. II, p. 97; 269) admit existența unor adverbe și locuțiuni adverbiale pe care le numesc p r e d i c a t i v e. Astfel de adverbe și locuțiuni adverbiale exprimă aproape întotdeauna n e c e s i t a t e a, s i g u- r a n ț a și p r o b a b i l i t a t e a. Ele sînt: *adevărat, bineînțeles, sigur, desigur, negreșit, firește, poate, pesemne, probabil, de prisos, cu siguranță, fără îndoială, de bună seamă* și *fără doar și poate*. Pentru ca adverbele și locuțiunile adverbiale citate să constituie singure predicatul unei regente și să aibă drept subordonată o propoziție subiectivă, este necesar să fie urmate de conjuncția că ori să (în cazul lui *de prisos*): **Adevărat** *că i-am mărturisit*; **Sigur** *că ne va evita*; **Firește** *că mă voi conforma*; **Cu siguranță** *că nu vor veni*; **De prisos** *să mai discutăm* etc. Exemplele de acest fel arată că adverbele și locuțiunile adverbiale de care ne ocupăm aici nu sînt predicative prin natura lor, ci numai în anumite contexte bine determinate. Cînd spunem, de pildă, *Nu știm* sigur *dacă vom pleca*, adverbul subliniat este, în mod evident, un complement circumstanțial de mod.

Ori de cîte ori predicatul este exprimat prin adverbe și locuțiuni adverbiale așa-zise predicative, el poate fi, după împrejurări, n o m i n a l sau v e r b a l. De obicei se consideră că, dacă un astfel de adverb poate fi predicativizat (adică admite pe lîngă el verbul copulativ *a fi*), atunci formează un predicat nominal. Să se compare construcțiile paralele: **Sigur** *că va veni* și **E sigur** *că va veni*; **Posibil** *să vină* și **E posibil** *să vină*; **Probabil** *că a venit* și **E probabil** *că a venit* etc. Cînd adverbul predicativ nu poate primi înainte sau după el verbul copulativ *a fi*, atunci el se comportă ca un predicat verbal. În această situație se află, spre exemplu, *firește, desigur, pesemne, poate* (provenit din pers. a III-a sing. a vb. *a putea*) și altele. Recurgînd și de data aceasta la construcții paralele, vom observa că nu e posibil să spunem decît **firește** *că vine*, dar nu și **e firește** *că vine* sau **firește e** *că vine*. Posibilitatea folosirii unor construcții paralele de felul celor amintite mai sus (cu același sens și la fel de corecte) reprezintă un mijloc de a determina caracterul verbal al acestor predicate cu totul speciale, pe care unii cercetători le resping ori le consideră foarte discutabile.

În ultima vreme, a cîștigat oarecare teren părerea conform căreia — asemenea altor părți de vorbire — și adverbul are, *în anumite împrejurări*, valoarea unei propoziții întregi, însă nu a unui predicat verbal propriu-zis, care să poată fi raportat la un subiect ori la o propoziție subiectivă.

După E c a t e r i n a T e o d o r e s c u (vezi lucrările citate în bibliografie), adverbele și locuțiunile adverbiale care nu pot fi „predicativizate" cu *a fi* (poate, pesemne, desigur, firește, de bună seamă, cu siguranță etc.) sînt pur și simplu cuvinte care exprimă m o d a l i t a t e a, deci atitudinea subiectului vorbitor față de conținutul comunicării sale. Astfel de cuvinte nu sînt completate sau determinate, ci completează ele înseși cu indici modali întregul enunț, exprimînd certitudinea sau incertitudinea locutorului cu privire la cele comunicate. Cît privește prezența conjuncției *că* (pe lîngă adverbele cu sens modal), aceasta nu este, după autoarea citată, expresia unei relații de subordonare, deoarece ea este facultativă (cf. *Poate* că *vine* față de: *Poate vine* etc.). Cele două enunțuri sînt, în mod evident, sinonime, însă echivalența lor sintactică mai poate fi discutată tocmai din cauza conectivului *că*. Ceea ce ni se pare totuși convingător în argumentarea Ecaterinei Teodorescu este mai ales afirmația că „adverbele în discuție nu pot intra niciodată în distribuție cu un subiect al cărui predicat ar fi ele". În această observație justă ar trebui, probabil, să vedem cea mai serioasă dovadă în sprijinul noii teze, care ar merita să fie reexaminată, dar pe care, aici, n-am putut s-o prezentăm decît foarte sumar.

Înainte de a trece la următoarea problemă, vom spune cîteva cuvinte și despre COMPARAȚIA ADVERBIALĂ, care nu diferă prin nimic esențial

de cea adjectivală. Cînd conţinutul semantic al unor adverbe permite, acestea se pot întrebuinţa atît la gradul p o z i t i v (*bine, aproape, tîrziu*), cît şi la c o m p a r a t i v sau s u p e r l a t i v. Exact ca la adjective, comparativul poate fi: de **superioritate** (*mai bine/aproape/tîrziu*), de **inferioritate** (*mai puţin bine/aproape/tîrziu*) şi de **egalitate** (*tot aşa de bine/aproape/tîrziu*). Dintre adverbele şi locuţiunile adverbiale care se pot folosi numai la pozitiv şi comparativ mai importante sînt: *încoace, încolo, înainte, pe urmă, la stînga* şi *la dreapta*. Superlativul, care este **relativ** (*cel mai bine*) şi **absolut** (*foarte bine*), diferă de cel adjectival numai prin invariabilitatea articolului demonstrativ *cel*, asupra căruia vom reveni mai departe cu unele detalii.

ÎNTREBUINŢĂRI GREŞITE ALE ADVERBULUI

Folosirea acestei părţi de vorbire, în limba română actuală, generează o serie de greşeli asupra cărora s-a mai atras atenţia, însă ele continuă nu numai să se menţină, ci chiar să se răspîndească, îmbrăcînd forma unor adevărate tendinţe. Cea mai frecventă dintre acestea pare să fie plasarea adverbului **mai** înaintea formelor verbale compuse şi chiar a pronumelui reflexiv sau personal ca în numeroase exemple de felul celor care urmează: Mai *a telefonat şi aseară, Nu* mai *a dat nici un semn de viaţă,* Mai *se spune, uneori, şi în glumă* sau: Mai *te-a chemat vreodată*? (în loc de: *Te-a* mai *chemat vreodată*?, deci cu intercalarea adverbului *mai* între auxiliar şi participiul verbului de conjugat).

Alături de frecventa schimbare a topicii lui *mai* şi a altor adverbe, trebuie menţionată extraordinara răspîndire a lui **pe undeva**, îndeosebi în aspectul vorbit al limbii, care este, prin definiţie, mai puţin îngrijit: Pe undeva *are şi el dreptate*; Pe undeva *nu prea îmi convine nici mie*; Pe undeva *nici eu nu ştiu ce vreau*; Pe undeva *e posibilă şi o altă interpretare* etc. Deşi, în cele mai multe cazuri, nu este lipsit de un oarecare conţinut semantic, acest **pe undeva** a început să devină realmente supărător din cauza excesivei lui repetări, care îi conferă, de pe acum, statut de clişeu lingvistic.[1]

Lăsînd la o parte alte întrebuinţări greşite ori nerecomandabile ale adverbului, ne ocupăm, în continuare, de ceea ce am putea numi a d j e c t i v i z a r e a incorectă a acestei părţi de vorbire. După cum se va vedea imediat, nu este vorba de transformarea adverbului în adjectiv prin fenomenul conversiunii sau al schimbării categoriei lexico-gramaticale (cf. „persoană *bine*", „haine *gata*" etc.), ci de un anumit aspect al a c o r d u l u i p r i n a t r a c ţ i e, care a fost studiat îndeosebi de acad. Iorgu Iordan şi care e foarte des întîlnit în limba română contemporană.[2] Consecinţa asimilării adverbului cu adjectivul este că cel dintîi capătă forme flexionare după gen, număr şi caz, ceea ce contravine normelor gramaticale ale limbii literare. Se pot aduce suficiente exemple din care să rezulte că existenţa în frază a unui adjectiv sau participiu verbal la plural atrage după sine adjectivizarea adverbului precedent şi acordarea lui în număr şi gen cu cel dintîi. Cităm din greşelile înregistrate în limba vorbită: *Participanţii la discuţii au fost* puţini *numeroşi* (în loc de „*puţin* numeroşi"); *La deschidere au venit* destui *de mulţi* (în loc de „*destul* de mulţi"); *Trebuie să mergem cu toţii sau* cîţi *mai mulţi* (în loc de „cît mai mulţi") etc. Cf. şi: *Sîntem* fermi *convinşi că acţiunea noastră va reuşi, Ne-am*

---

[1] În cazul unor vorbitori (în special din generaţiile mai tinere), pe undeva tinde să se transforme într-un adevărat „tic verbal", care, de multe ori, frizează ridicolul.

[2] Mai pe larg vezi cele spuse la p. 229—231, în subcapitolul special consacrat acestei probleme.

dus prea groşi *îmbrăcaţi, Am fost* fericiţi *inspiraţi că ne-am luat umbrele* şi altele. Este de la sine înţeles că acordul în număr şi în gen se produce nu numai sub influenţa adjectivului imediat următor, ci şi a substantivului sau pronumelui la care acesta se referă şi care, de multe ori, poate fi chiar subiectul exprimat ori numai subînţeles al propoziţiei. Adverbele se mai pot transforma în adjective şi sub influenţa unor substantive precedente, de la care împrumută atît genul, cît şi numărul acestora, ajungîndu-se la exprimări de felul lui *sarcini* grele *de realizat* sau *munţi* uşori *de urcat*. Cu şi mai multă uşurinţă adjectivizarea adverbului se produce atunci cînd acesta e precedat de un substantiv şi e urmat de un adjectiv ori de un participiu, care are, de obicei, valoare adjectivală. Citām şi din această categorie: *candidaţi* **slabi** *pregătiţi, copii* **proşti** *crescuţi, ferestre* **largi** *deschise, sentimente* **adînci** *umane, dinţi* **strălucitori** *de albi, cărţi* **noi** *apărute* sau *rude* **putrede** *de bogate* (pentru care vezi *LRC*, I, p. 288). Pentru a dovedi cît de puternică este tendinţa în discuţie, dăm şi cîteva citate din scrisul unor gazetari şi publicişti contemporani:

Presa braziliană critică în termeni destui de severi comportarea echipei naţionale de fotbal.

Din cîte sîntem informaţi, federaţia română va înainta forurilor internaţionale o contestaţie în legătură cu acest caz.

În S.U.A., anual 500 de noi-născuţi prezintă aceste simptome etc.

Întrucît de multe ori citim ori auzim spunîndu-se şi *salonul de* **noi**-*născuţi*, este necesar să precizăm că **nou-născut** e un cuvînt compus format din adverbul *nou* şi din adjectivul de origine verbală *născut*, drept model servind frc. *nouveau-né*, al cărui plural este: *les* (sau *des*) *nouveau-nés*. Fiind adverb, *nou* trebuie să rămînă şi el invariabil în cursul declinării. Prin urmare este corect spus „cadrul de mîine al *nou-născuţilor*", „greutatea *nou-născutului*" şi „salonul de *nou-născuţi* (nu *noi-născuţi*, cum se scrie chiar prin unele spitale). Tot ca adjectiv este interpretat adverbul şi atunci cînd intră în structura unor cuvinte compuse de felul lui **răufăcător, răuvoitor, clarvăzător** sau **liber-cugetător**, pe care, la plural, le auzim, uneori, rostite: *răifăcători, răivoitori* şi *liberi-cugetători* (în loc de *răufăcători, răuvoitori, liber-cugetători* etc.).

Toate compusele citate mai sus sînt calcuri sau imitaţii după modele străine, mai precis franţuzeşti şi, eventual, latineşti. Astfel, lui *binefăcător* îi corespunde în franceză *bien-faiteur*, iar în latină *benefactor*. *Răufăcător* este o imitaţie după frc. *malfaiteur* sau chiar după lat. *malefactor*, iar *liber-cugetător* reproduce indiscutabil structura sau forma internă a frc. *libre-penseur* (în care *libre* are valoare de adverb pe lîngă derivatul *penseur*).

În urma discuţiei de pînă aici se desprinde concluzia că ne aflăm în faţa unei tendinţe sintactice deosebit de puternice, care atinge, mai frecvent, adverbele de cantitate (*cît, destul, puţin* etc.). În anumite contexte, acestea sînt, de bună seamă, adjective, pentru că însoţesc şi determină substantive cu care se şi acordă în chip firesc: „Au sosit *destui* musafiri", „Am văzut *puţini* oameni", „Ţi-am trimis *cîţi* bani mi-ai cerut" ş.a.m.d. Dintre adverbele mai sus citate, se pare că în special **cît** este mai des înlocuit prin *cîţi* (care este prin excelenţă pronume relativ-interogativ). O dovadă în sprijinul acestei supoziţii găsim şi în faptul că prezenţa lui **cîţi** în loc de **cît** ne întîmpină chiar în scrisul unor cărturari de indiscutabil prestigiu:

Foarte adesea — spune un critic şi istoric literar — « abstragerea » artistului este o ipocrizie, căci nu există vreunul care să nu dorească a fi cunoscut de cîţi mai mulţi semeni.

La întrebarea cum se explică flexionarea adverbului după număr și, eventual, după gen, se pot da cel puțin două răspunsuri, care pun, de fapt, în lumină adevăratele c a u z e ale acestui fals acord. Cea mai simplă explicație este aceea conform căreia fenomenul în discuție s-ar datora existenței unor adjective cu valoare adverbială sau, altfel spus, identității formale dintre numeroasele adverbe de mod și adjectivele corespunzătoare. Întrucît adjectivul este, de obicei, o parte de vorbire flexibilă, mulți vorbitori sînt tentați să-i aplice și adverbului același tratament, schimbîndu-i forma în situații de felul celor pe care le-am analizat pe larg. O altă cauză este pur și simplu a t r a c ț i a pe care o exercită asupra adverbului cuvîntul flexibil învecinat și, neîndoielnic, chiar teama unor vorbitori de a nu lăsa, cumva, neacordat cu substantivul precedent sau următor un cuvînt cu aparență adjectivală. Aceasta înseamnă că *pseudoadjectivarea adverbului* este și un aspect sui-generis al *hipercorectitudinii gramaticale.*

În ceea ce privește v e c h i m e a fenomenului, trebuie menționat că el se întîlnește de multă vreme, în limba română, dar, în secolul trecut, a început să cunoască o frecvență mai mare, care a crescut și mai mult în ultimele decenii. Dintre poeții și scriitorii la care se întîlnește acest discutat fenomen poate fi citat George Coșbuc cu binecunoscutele versuri din „Nunta Zamfirei":

> Sînt grei bătrînii de pornit,
> Dar, de-i pornești, sînt grei de-oprit.

O singură dată am întîlnit un adverb „adjectivizat" chiar la Eminescu, în poezia „Strigoii", unde ar putea fi o greșeală de tipar sau o simplă scăpare a marelui poet:

> Arald, nu vrei pe sînu-mi tu fruntea ta s-o culci?
> Las' să mă uit în ochii-ți ucizători de dulci!

Indiferent de cauzele adjectivizării adverbului, precum și de frecvența sau perspectivele de răspîndire ale acestui fenomen, el trebuie evitat cu grijă atît în scris, cît și în vorbire, de vreme ce nu este acceptat de normele sintactice ale limbii noastre literare.

Identitatea formală (adică pur exterioară) a unor adverbe și adjective, precum și faptul că gradele lor de comparație se exprimă în mod similar dau naștere la alte greșeli de acord, care nu lipsesc nici chiar din literatura lingvistică:

> Dintre cuvintele împrumutate — afirmă un cercetător — cele mai repede se adaptează la sistemul limbii cele populare.
>
> Dintre toate lucrările sau studiile de specialitate — ne spune altcineva — dicționarele sînt cele mai strîns legate de practică.

Eroarea comună ambelor citate constă în folosirea lui *cele* în locul lui cel (articol demonstrativ invariabil, fiindcă servește aici la formarea superlativului relativ al adverbelor *repede* și *strîns*). Tot greșeli de aceeași natură mai sînt și *Voi munciți* cei *mai bine* (în loc de „*cel* mai bine") ori Cele *mai amplu dezbătute au fost problemele dezarmării* (cum am citit, cîndva, într-o publicație periodică). Pentru a înțelege acest aspect cu totul special al acordului prin atracție și pentru a putea evita greșelile de felul celor semnalate mai sus, e necesar să se știe că, în mod regulat, articolul demonstrativ sau adjectival

își schimbă forma (în funcție de genul, numărul și cazul substantivului următor sau precedent) *numai cînd servește la formarea superlativului relativ al adjectivelor determinante.* Cf. *omul* cel *mai frumos* (ori cel *mai frumos om*) față de: celui *mai frumos om, oamenii* cei *mai frumoși* sau cei *mai frumoși oameni,* celor *mai merituoși tineri,* celei *mai mîndre fete* etc. Prin analogie cu situația de la adjective, se poate spune și: *partea* cea (*mai*) *de jos* sau *tablourile* cele (*mai*) *de sus,* fiindcă adverbul funcționează aici ca determinant, într-un grup nominal. În exemplele citate mai înainte, genul și numărul substantivului au fost greșit impuse și lui cel, al cărui rol nu mai este acela de element de relație între un substantiv articulat și atributul lui adverbial. După cum se poate ușor observa, *cel* ajută acolo la formarea superlativului relativ al unor adverbe care nu se află în vecinătatea substantivelor și nici nu funcționează ca atribute ale acestora (*cele mai repede,* spre exemplu, este indiscutabil un complement circumstanțial de mod pe lîngă verbul *se adaptează*). Dacă cel își modifică totuși forma (devenind *cele, cei* sau *cea*), cauza trebuie căutată tot în atracția pe care o exercită (de la oarecare distanță) substantivele, adjectivele și pronumele cu formă de plural sau de gen feminin (Cf. și: *Maria dansează* cea *mai frumos,* în loc de cel *mai frumos*).

Cu precizările pe care le-am făcut pînă aici nu am epuizat „acordul adverbial", întrucît există și situații ceva mai complicate, în fața cărora specialiștii înșiși pot avea ezitări. Astfel, cînd „formantul" cel este plasat după un substantiv articulat și înaintea unui adverb de mod, greșelile de felul celor care urmează sînt aproape inevitabile: *Operația* cea *mai ușor de înfăptuit este adunarea materialului; Lucrările* cele *mai greu de realizat sînt cele de sinteză; Oamenii* cei *mai solid instruiți sînt cei trecuți prin școală* etc. În toate aceste cazuri, cel ar trebui să rămînă invariabil, deoarece adverbele *ușor, greu* și *solid* nu se grupează sintactic cu substantivul precedent, ci funcționează ca circumstanțiale de mod, primele două pe lîngă supinele *de înfăptuit* și *de realizat,* iar ultimul pe lîngă adjectivul *instruiți* (de origine participială). Datorită marii lor frecvențe, ca și perspectivelor de generalizare pe care le au, „greșelile" din ultima categorie ar putea fi privite de pe acum ca situîndu-se la granița dintre c o r e c t și i n c o r e c t sub raport gramatical.

PREPOZIȚIA

Împreună cu c o n j u n c ț i i l e (cărora le va fi consacrat subcapitolul următor), cu p r o n u m e l e r e l a t i v e (*care, cine, ce, ceea ce* etc.) și cu a d v e r b e l e r e l a t i v e (*cînd, cît, cum, încotro* etc.), p r e p o z i ț i i l e pot fi grupate în categoria mai largă a elementelor de relație, numite astfel pentru că ajută la exprimarea raporturilor dintre părțile unei propoziții și dintre propozițiile unei fraze. Spre deosebire de pronumele și adverbele relative, care au atît funcțiune relațională, cît și valoare de părți de propoziție, conjuncțiile și prepozițiile sînt simple „cuvinte auxiliare" sau *instrumente gramaticale* (cum li se spune în mod obișnuit). Aceasta înseamnă că ele sînt lipsite de conținut „noțional" propriu-zis, ceea ce le opune pe amîndouă celorlalte părți de vorbire discutate pînă aici (cu excepția a r t i c o l u l u i, care are o situație specială, descrisă pe larg în *LRC,* vol. I, p. 134—138). Alături de absența conținutului noțional (prin care se explică *lipsa de autonomie sintactică* a conjuncției și prepoziției), celor două părți de vorbire le mai este caracteristică și i n v a r i a b i l i t a t e a m o r f o l o g i c ă, pe baza căreia sînt clasate în categoria părților de vorbire neflexibile, alături de *interjecție*

și de *adverb* (care a fost prezentat mai înainte). În ce rezidă diferența dintre prepoziție și conjuncție sau dintre amîndouă și interjecție va rezulta din întreaga discuție care urmează.

CONȚINUTUL SEMANTIC AL PREPOZIȚIEI

Problema de care ne vom ocupa mai întîi este pe cît de importantă și de interesantă, pe atît de spinoasă și de controversată. Ceea ce trebuie să respingem, din capul locului, este părerea că prepozițiile ar fi cuvinte v i d e, pentru că nu au funcțiune sintactică proprie, adică „nu pot alcătui singure termenul unei s i n t a g m e". În realitate, din moment ce prepozițiile exprimă anumite raporturi sintactice (asupra cărora ne vom opri mai departe), este limpede că ele au, în primul rînd, un conținut semantic care poate fi numit g r a m a t i c a l. Alături de acesta, prepozițiile mai au și un *sens lexical*, care este mai mult ori mai puțin vag și care nu se poate preciza decît în context. Astfel, **pe** „semnifică ideea de contact, privit concret sau gîndit analogic pentru două sau mai multe elemente" (vezi *DLR*, s.v.), **după** exprimă îndeosebi „posteritatea"; **către** indică „direcția și apropierea", fiind un sinonim al lui **înspre**; **în** este relativ specializat pentru a exprima „interiorul unui spațiu ori al unui obiect", după cum **din** este și el oarecum specializat pentru „desprinderea din interior"; **cu** exprimă cel mai adesea „asocierea" și se opune semantic lui **fără** prin care exprimăm, de obicei, „aspectul negativ al asocierii" etc. Existența unui sens lexical atît la prepoziții, cît și la conjuncții este recunoscută chiar în *GLR* (ediția a II-a, vol. 1), unde se poate citi:

> Prepozițiile nu au sens lexical de-sine-stătător, dar nu sînt complet lipsite de sens lexical (p. 329);
>
> Deși conjuncția nu e lipsită complet de sens lexical, ea nu are un sens lexical de-sine-stătător (p. 388).

În aceeași lucrare se mai arată că prepozițiile sînt, de obicei, polisemantice, că sensurile lor lexicale sînt, în general, abstracte și că gradul de abstractizare a sensului nu este același la toate prepozițiile. Astfel **a**, **de** și **despre** sînt, în mod evident, mai abstracte decît **lîngă**, **sub** sau **deasupra**. Tot așa, **asupra** este o prepoziție mai abstractă decît **deasupra**, chiar atunci cînd cea dintîi indică direcția concretă în spațiu. Să se compare, spre exemplu, **Deasupra** *casei tale ies/Și azi aceleași stele* (M. EMINESCU) și *Visam o pescuire minunată stînd cu ochii ațintiți* **asupra** *plutei* (M. SADOVEANU). Că prepoziția are un sens lexical propriu, adică distinct de cel al cuvintelor pe care le leagă, se admite și în *LRC* (vol. I, p. 296), unde se compară enunțurile: *e* **pe** *birou*, *e* **lîngă** *birou*, *e* **în** *birou* și *e* **după** *birou*. Înlocuirea unei prepoziții cu alta (de exemplu *pe* cu *lîngă* sau *în* cu *după*) s-ar solda cu modificări semantice analoage celor provocate de substituirea lui *birou* printr-un alt termen din aceeași clasă lexico-gramaticală. Faptul că o prepoziție nu poate fi suprimată sau înlocuită cu alta fără ca sensul contextului să se schimbe este cea mai clară dovadă că ea are un anumit conținut lexical, în general mai greu de definit.

Foarte evident este sensul lexical al prepozițiilor și al locuțiunilor prepoziționale provenite din adverbe și din locuțiuni adverbiale (cf. *contrar*, *înaintea*, *împotriva*, *în fața*, *în urma*, *de-a lungul*, *de-a latul* etc.). Constatarea este cît se poate de firească, avînd în vedere că un cuvînt, cînd trece într-o nouă clasă morfologică, își păstrează, în esență, semnificația lui inițială. Prin urmare este normal ca sensul lexical pe care îl au, de pildă, *jur* ca substantiv și *împreună*

ca adverb să se mențină, în mare măsură, chiar după ce aceste cuvinte intră în structura locuțiunilor prepoziționale *în jurul* și *împreună cu*. Slăbirea sensului lexical se observă mai ales la prepozițiile propriu-zise și cu o mare vechime în limbă, cum sînt, spre exemplu: **de, la, pe, în** sau chiar **fără** (care, la origine, nu reprezintă altceva decît adverbul latinesc *foras* „afară").

Vorbind despre sensul lexical al prepozițiilor trebuie să mai adăugăm că el este, în general, de altă natură decît sensul cuvintelor care corespund unor noțiuni propriu-zise. Chiar dacă deosebirea dintre cuvintele n o ț i o n a l e și cele fără conținut noțional nu e întotdeauna ușor de făcut, această diferență trebuie, în principiu, menținută, întrucît **de, la, că** și altele nu pot fi puse pe același plan cu **mînă, scaun** sau **frumos**.

În lingvistica românească, prepozițiile au fost studiate mai ales de L a u r a V a s i l i u și de F u l v i a C i o b a n u (autoarea capitolului consacrat acestei părți de vorbire în *GLR*, ediția a II-a, vol. I, p. 321—382). Prima dintre cele două cercetătoare s-a ocupat de semantica prepozițiilor românești în ansamblu și a încercat să demonstreze că majoritatea sensurilor unei prepoziții plurisemantice se organizează în jurul unui sens general sau fundamental (independent de context), ceea ce ar fi o condiție suficientă pentru admiterea unității de sens a prepoziției (vezi îndeosebi *SG*, III, p. 11—42). Într-o măsură mai mică sau mai mare, sensul fundamental sau așa-zisa „constantă semantică intrinsecă" se regăsește în fiecare dintre sensurile secundare sau contextuale ale unei prepoziții. Cit de numeroase și de variate pot fi acestea din urmă se poate vedea, spre exemplu, din analiza temeinică a prepoziției **pe**, căreia i se consacră aproape 24 de coloane în *DLR* (tom. VIII, partea a 2-a, p. 359—370). Pentru prepoziție, în general, și pentru sensul ei lexical, vezi, de asemenea, I o r d a n — R o b u (*LRC*, p. 510—522), unde există și o interesantă încercare de a defini semnificațiile fundamentale ale prepozițiilor românești. Alte contribuții la studiul prepoziției sînt citate în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol.

RAPORTURILE SINTACTICE EXPRIMATE DE PREPOZIȚII

Ca *instrument* sau *unealtă gramaticală*, prepoziția are rolul de a exprima exclusiv raporturi sintactice de subordonare sau dependență între două părți de propoziție. Mai precis spus, ea face legătura dintre un atribut sau un complement și partea de vorbire determinată de atributul sau complementul respectiv. Din exemplele care urmează va rezulta mai clar că prepoziția exprimă raporturi sintactice de dependență, pe de o parte între *substantiv, pronume* sau *numeral* și *atributele* lor, iar, pe de altă parte, între *verb, adverb, adjectiv* sau *interjecție* și *complementele* acestora. Dintre numeroasele situații în care prepoziția exprimă un raport sintactic de dependență între un *substantiv* și *atributul* acestuia (exprimat și el tot printr-un substantiv) cităm: *haine* **de** *stofă, dor* **de** *ducă, dulap* **în** *perete, sac* **fără** *fund, butoi* **cu** *vin, realizări* **peste** *plan, cititul* **printre** *rînduri* și altele. Într-un exemplu ca: *Aceia* **de** *acolo sînt prietenii mei*, prepoziția *de* introduce un atribut al pronumelui *aceia*, după cum în *Cei douăzeci* **de** *naufragiați au fost salvați* avem de-a face cu un atribut, tot substantival, care determină un numeral cu valoare de substantiv.

Fără a intra prea mult în chestiuni de sintaxă propriu-zisă, e necesar să atragem atenția asupra unui lucru deosebit de important, și anume că, deși prepoziția nu poate avea singură funcțiunea unei părți de propoziție, ea intră totuși în componența diverselor părți de propoziție ca element introductiv al acestora. Precizarea făcută este cu atît mai necesară, cu cît ea nu e valabilă și pentru conjuncție, al cărei rol, în frază și în propoziție, va fi

arătat mai departe. Prin urmare, într-un exemplu ca *dor de ducă*, atributul substantival este **de ducă**, după cum în *aceia de acolo*, atributul adverbial al pronumelui demonstrativ *aceia* este **de acolo**. Iată acum și cîteva exemple de prepoziții care leagă un complement de termenul pe care acesta îl determină și despre care am spus că poate fi un v e r b, un a d j e c t i v, un a d v e r b sau o i n t e r j e c ț i e: *L-am văzut* **pe** *Ion*; *Mă pregătesc* **de** *plecare*; *Am terminat* **de** *citit*; *Bate* **la** *ușă*; *Intră* **pe** *poartă*; *Aleargă* **prin** *pădure*; *Merge* **contra** *vîntului* etc. Cînd determină un adjectiv, complementul poate fi, de asemenea, legat de acesta printr-o prepoziție. De exemplu: *E apt* **pentru** *serviciu*, *E sigur* **de** *reușită* și altele.

Cazurile în care complementul (avînd ca element introductiv o prepoziție) determină un adverb sînt foarte rare și de multe ori discutabile, cum se întîmplă în exemplele: *Vorbește prost* **peste** măsură și *Locuiește aproape* **de mine**. În primul caz, s-ar părea că *peste* introduce un complement circumstanțial de mod („Vorbește prost *peste măsură*"), dar mai e posibilă și o altă soluție sintactică mult mai plauzibilă, și anume interpretarea lui *peste măsură* ca o locuțiune adverbială, în care prepoziția *peste* intră ca element constituent.

Dacă schimbăm topica și spunem: *Vorbește* peste măsură *de prost*, atunci devine și mai clară valoarea de locuțiune adverbială a lui *peste măsură*, care echivalează aici cu „foarte" sau „din cale-afară (de)" și care servește la formarea superlativului absolut. Și celălalt exemplu (*Locuiește aproape de mine*) este ceva mai complicat decît pare la prima vedere. O analiză gramaticală corectă ne obligă să considerăm, mai întîi, că întregul grup aproape de mine este un complement circumstanțial de loc, introdus prin locuțiunea prepozițională *aproape de*. În interiorul acestui complement, se poate distinge (cum precizează, pentru alte cazuri, chiar *GLR*, II, p. 162) un complement indirect *de mine* al adverbului *aproape*. Asupra situațiilor de acest fel nu ne putem opri mai pe larg, înainte de a fi discutate unele probleme de sintaxă a propoziției.

În cîteva cazuri, prepoziția leagă un complement de interjecția pe care acesta o determină. De exemplu: „*Hai* **la** *cinema!* sau *Este vai* **de** *el*, în care *de el* este complementul indirect al lui *vai* (care funcționează aici ca nume predicativ). Cu privire la rolul pe care îl îndeplinește prepoziția e bine să se mai știe că ea poate lega și numele predicativ în acuzativ sau în genitiv de verbul copulativ împreună cu care cel dintîi alcătuiește un p r e d i c a t n o m i n a l. De exemplu: *El nu e* **ca** *tine*; *Casa este* **din** *lemn*; *Lemnul este* **de** *brad*; *Cerul este* **de** *un albastru închis* sau (cu numele predicativ în genitiv): *Bălcescu era* **împotriva** *asupririi sociale și naționale*.

Pentru unele detalii referitoare la r a p o r t u r i l e s i n t a c t i c e pe care le exprimă *principalele prepoziții ale limbii române* trebuie consultat capitolul intitulat în felul acesta din *GLR* (vol. I, p. 334—382).

CLASIFICAREA PREPOZIȚIILOR DUPĂ STRUCTURĂ

Numeroasele prepoziții românești (al căror inventar complet nu a fost încă stabilit) pot fi clasificate după diverse criterii, începînd cu o r i g i n e a (de obicei latinească) și terminînd cu d i s t r i b u ț i a (sau posibilitățile concrete de a se combina cu alte părți de vorbire). Ceea ce ne interesează deocamdată și în mod special este clasificarea prepozițiilor după s t r u c t u r ă, adică după aspectul lor pur *formal*. Repartizarea după acest criteriu arată că există

prepoziţii propriu-zise (care pot fi simple sau compuse) şi locuţiuni prepoziţionale (asupra cărora ne vom opri la momentul potrivit).

a) *Prepoziţiile simple* sînt cele formate dintr-un singur element (**a, cu, de, în, la, pe, fără, sub, spre** etc.) şi cele rezultate din contopirea a două elemente (în trecerea de la latină la română sau în interiorul limbii noastre): **lîngă, pînă, peste, pentru** (provenit din *printru*), apoi: **din, prin, dintre, dinspre, printre, asupra** şi altele, a căror structură mai complexă nu este totuşi analizabilă. Astfel de prepoziţii se mai numesc şi primare (sau *propriu-zise*), fiindcă sînt moştenite din latină sau sînt formate în limba română (într-o fază foarte veche) din elemente bine sudate sau aglutinate. Cf. **prin** (<*pre*+*în*), **dintre** (<*de* +*între*), **dinspre** (<*de* +*înspre*) şi altele.

b) *Prepoziţiile compuse* sînt cele formate, de obicei, din două prepoziţii simple, care nu s-au sudat atît de mult, încît să facă impresia unui singur cuvînt (ca în cazul lui **din**, spre exemplu). Pe aceasta am trecut-o printre prepoziţiile simple, fiindcă aşa este ea simţită astăzi, însă din punct de vedere genetic (adică al modului în care s-a născut), ea reprezintă un cuvînt compus, rezultat din fuziunea lui *de*+*în*. În limba actuală, sînt simţite ca prepoziţii compuse **de la, pe la, de pe, de către, de lîngă, fără de, înspre** şi altele (pentru care vezi *FCLR*, vol. I, p. 225—227). În funcţie de gradul de fuziune a elementelor care le alcătuiesc, prepoziţiile compuse se scriu separat (ca în cazul lui: *de la, pe la, fără de, pe lîngă*) sau împreună (de exemplu: *înspre, dinspre* sau *dintru*, care provine din *de* +*întru*). Înainte de a încheia discuţia privitoare la prepoziţiile compuse, vom mai adăuga că unele dintre ele pot fi formate din cîte trei prepoziţii simple (de exemplu: **de pe la, de pe lîngă** sau **pînă pe la**). Precum vedem, în astfel de combinaţii intră prepoziţiile foarte vechi şi mult uzitate, care (din această cauză) sînt şi cele mai „delexicalizate".

Alături de prepoziţiile simple şi compuse există, în limba română, un mare număr de locuţiuni prepoziţionale, pe care nu putem să le identificăm, întotdeauna, cu foarte multă uşurinţă. Ele sînt grupuri de două sau mai multe cuvinte care prezintă o unitate de sens şi îndeplinesc acelaşi rol ca şi prepoziţiile propriu-zise. De obicei, locuţiunile prepoziţionale sînt alcătuite din substantive sau adverbe, urmate ori, cel mai adesea, precedate de prepoziţii. Iată exemple pentru fiecare dintre situaţiile amintite:

a) *în faţa, în urma, din pricina, cu excepţia, în privinţa, în jurul, în ciuda, în pofida* sau *faţă de* (cu prepoziţia după substantiv).

b) *împreună cu, în afară de, alături de, în sus de, în jos de*, ori (cu adverbul articulat): *în afara, pe dinafara, pe dinaintea* etc.

c) Dintre locuţiunile prepoziţionale cu o structură diferită sau mai complexă decît a celor amintite mai pot fi citate: *de-a lungul, de-a latul, în afară de, odată cu, în raport cu, începînd cu, referitor la, privitor la* sau chiar *în (ceea) ce priveşte*, al cărei statut locuţional este pe nedrept contestat de unii cercetători (vezi chiar *GLR*, vol. II, p. 321), poate şi pentru că nu se ştie că această îmbinare frazeologică traduce literal (deci calchiază) frc. *en ce qui concerne*.

La cele spuse ar mai fi de adăugat un lucru asupra căruia am mai insistat, dealtfel, şi anume că unele adverbe şi locuţiuni adverbiale devin, prin articulare, prepoziţii şi, respectiv, locuţiuni prepoziţionale. De exemplu: *împotrivă* (adverb), faţă de *împotriva* (prepoziţie), *în afară* (locuţiune adverbială) faţă de *în afara* (locuţiune prepoziţională) sau *pe dinainte* faţă de *pe dinaintea* (care arată şi mai clar cît de puţin avansat este procesul de „delexicalizare" în cazul unor prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale de origine adverbială).

Conform acestui criteriu, prepozițiile din limba română pot fi clasificate în trei categorii fundamentale în funcție de c a z u l pe care îl impun substantivului următor sau substitutelor acestuia.

a) Imensa majoritate a prepozițiilor simple și compuse se construiesc cu cazul a c u z a t i v: *Mîine mergem* la teatru; *Este vrednic* de laudă; *Vom trece și* pe la voi etc. Tot regim de caz acuzativ au ca, decît și cît (incluse în *LRC*, vol. I, p. 294—295 printre prepoziții), dar numai cu condiția ca termenul comparat să fie în nominativ. Cf.: *Noi sîntem mai generoși* decît voi, față de: *Nouă ne datorează mai mult* decît vouă (unde pronumele personale sînt în cazul dativ). Cu acuzativul se mai construiesc și locuțiunile al căror ultim element constituent este o prepoziție: **Față de** părinți *avem mari obligații*; **Relativ la** plecare *vom mai discuta* sau **Împreună cu** noi *vor merge și ei*.

O precizare care ni se pare absolut necesară se referă la construcțiile prepoziționale cu valoare de genitiv sau dativ. Întrucît *la mijloc* de codru înseamnă *la mijlocul* codrului, ia *Am dat apă* la cai este echivalent cu *Am dat apă cailor*, cei insuficient inițiați în gramatică săvîrșesc greșeala de a considera că (in aceste construcții vechi și populare), substantivele *codru* și *cai* sînt în genitiv și, respectiv, în dativ. În realitate, întreaga construcție prepozițională are valoare de genitiv sau dativ, însă substantivele precedate de prepoziții nu pot fi decît în cazul acuzativ. Cf. și expresia *(în) fapt de zi*, care echivalează cu *(în) faptul zilei* (adică la începutul ei). Prin analogie cu această expresie (mai veche și mai frecventă), au apărut *în fapt de seară* și chiar *în fapt de dimineață*, în care substantivele precedate de prepoziția *de* sînt tot în acuzativ.

b) Prepozițiile propriu-zise care se construiesc cu g e n i t i v u l nu sînt decît două: **asupra** și **contra** (care e un neologism). În limbajul administrativ comercial, ultima prepoziție se construiește cu acuzativul *(contra cost, contra chitanță, contra ramburs)*. Regim de caz genitiv au și prepozițiile care provin din adverbe prin articulare (**înaintea** *casei*, **înapoia** *garajului*, **împotriva** *ploii*, **înăuntrul** *canalului*, **îndărătul** *mesei* etc.). Tot în această categorie trebuie incluse locuțiunile prepoziționale ai căror ultim element component este articulat *(în privința, în vederea, în fața, în jurul, în dreptul, din cauza, din pricina, de-a lungul, de-a latul* și altele*)*.

Prepozițiile și locuțiunile prepoziționale care cer în mod obișnuit genitivul se pot construi și cu un adjectiv posesiv în acuzativ. De exemplu: *El este* contra ta (față de genitivul: *contra* *sorei* tale); *A pus stăpînire* asupra mea; *A trecut* pe dinaintea noastră; *A întîrziat* din pricina voastră etc. Cîteva dintre prepozițiile și locuțiunile prepoziționale la care ne referim se mai pot construi și cu un pronume personal în cazul dativ (la forma neaccentuată și cu valoare posesivă): *Și-a aruncat privirile* asupra-mi; *S-au învîrtit* în juru-ți; În fața-i *stătea o doamnă* și altele.

c) Foarte puțin numeroase sînt și prepozițiile care cer cazul d a t i v. Ele provin din alte părți de vorbire, prin schimbarea clasei lexico-gramaticale și sînt următoarele: **datorită**, **mulțumită**, **potrivit**, **conform** și **contrar**. O situație oarecum specială are **grație**, care este un substantiv neologic de origine latină savantă *(gratia)*. După modelul locuțiunii prepoziționale franțuzești *grâce à* (cf. *grâce à son aide* „datorită ajutorului său"), rom. *grație* (sub forma lui nearticulată) a început să se folosească și el cu valoare de prepoziție urmată de un substantiv în dativ: **Grație** ei *i-a revenit inspirația poetică* (L. REBREANU, în DLRLC, vol. II, p. 407, col. 1).

Inventarul bogat al prepozițiilor românești, precum și p o l i s e m a n t i s m u l multora dintre ele (adică faptul că au mai multe funcțiuni sau valori) explică, în ultimă analiză, o serie de tendințe și de greșeli legate de folosirea acestui complicat instrument gramatical, pe care prea puțini vorbitori de limbă română îl „mînuiesc" în mod ireproșabil. Cauzele imediate ale inovațiilor (pozitive sau negative) și în general ale devierilor de la uzul tradițional sînt, după cum vom vedea, mult mai numeroase și mai variate. Ele încep cu insuficienta cunoaștere a unor reguli gramaticale concrete și se termină cu influențele exercitate de unele limbi străine sau cu necesitatea firească de a realiza o exprimare cît mai clară, mai variată și mai nuanțată. Ultima precizare ne obligă să facem cuvenita distincție între ceea ce este, într-adevăr, greșit și ceea ce constituie rezultatul unor tendințe de înnoire parțială a sistemului prepozițional românesc. Astfel, de mai multă vreme, se observă preferința pentru **dintre** în loc de **din**, atunci cînd trebuie exprimat un anumit aspect al raportului p a r t i t i v, și anume desprinderea unui exemplar ori a mai multora dintr-un grup de obiecte identice sau asemănătoare: *O bună parte* **dintre** *copiii lumii sînt nefericiți*; *Fiecare* **dintre** *noi poate să greșească*; *Primul* **dintre** *argumente este prea puțin convingător* etc.

În unele lucrări de specialitate se consideră că exprimările de felul celor care urmează sînt nerecomandabile sau chiar greșite: *Spectacolul a fost unul* **din** *cele mai reușite*; *Multe* **din** *mijloacele rămase rudimentare la Macedonski se valorifică abia acum în întregime*; *Unul* **din** *evenimentele notabile a fost prima audiție a unei lucrări corale* ș.a.m.d. În realitate, asemenea exprimări nu trebuie socotite greșeli propriu-zise, de vreme ce ele continuă o veche tradiție (constînd în folosirea lui **din** cu valoare partitivă) și nu lipsesc nici chiar din lucrările unor cunoscuți lingviști contemporani: *Fiecare* **din** *fazele prin care trece societatea a produs alte elemente lexicale* (ROM. LIT., nr. 35/1979, p. 8); *Unele* **din** *problemele enumerate aici sînt însă de domeniul psihologiei cunoașterii* (LRC, II, p. 33); *Limba română nu păstrează nici unul* **din** *sensurile latine ale cuvîntului* (SCL, nr. 5/1978, p. 531). S-ar mai putea da zeci de alte exemple pentru a se demonstra că *din* cu valoare partitivă este mai vechi decît *dintre* avînd aceeași funcțiune și că cele două construcții prepoziționale sînt (de cele mai multe ori) în raport de v a r i a ț i e l i b e r ă. Aceasta înseamnă că ele sînt echivalente din punct de vedere semantic și că cei mai mulți vorbitori le simt, probabil, la fel de normale sau corecte. În treacăt fie spus, acest fapt și explică numeroasele inconsecvențe care se observă în exprimarea orală și în scrisul românesc contemporan.

Nu încape îndoială că, în limba actuală, **dintre** cîștigă totuși teren în detrimentul lui **din** și că va veni o vreme cînd această ultimă prepoziție (prea bogată în sensuri) își va pierde, într-o foarte mare măsură, funcțiunea ei partitivă. Numai urmată de un substantiv sau de un substitut al acestuia la singular *din* va continua să-și păstreze valoarea partitivă, ca în exemplul: *O parte* **din** *averea lui sînt cărțile*. În orice caz, afirmația că se răspîndește folosirea lui **din** în locul lui **dintre** contrazice atît istoria limbii, cît și realitatea lingvistică actuală. Dealtfel, pe vremea cînd nu exista încă cea de-a doua prepoziție (formată din *de + între*), se folosea cu sens partitiv *din* chiar acolo unde, astăzi, îl simțim mult mai firesc pe **dintre**: *Aici vede omul adesea dealuri*, **din** *care unele sînt cu păduri* (D. GOLESCU, în DLRLC, vol. II, p. 118, col. 2). Înaintea lui **din**, care, la originea lui, este tot un cuvînt compus *(de + în)*, apărea întrebuințată cu valoare partitivă prepoziția **de**: *Numai o parte* **de** *nemți supuși n-au fost*

(N. COSTIN, în CADE, p. 385, col. 1). Așa cum *din* l-a înlocuit parțial pe *de* în exprimarea raportului partitiv (spunem totuși *o bucată* de *pîine*), la fel și *dintre* se va substitui lui *din* acolo unde această prepoziție a început să devină insuficient de clară și de concretă.

Prin nevoia de p r e c i z a r e și prin tendința de c o n c r e t i z a r e se pot explica și alte „mișcări" care au loc în interiorul sistemului prepozițional românesc. Astfel, **din** îl înlocuiește pe mai vechiul **de** (care exprimă raporturi prea multe și variate) în construcții de felul lui: *haină* de *piele, pulover* de *lînă, cercei* de *aur, masă* de *lemn, ceai* de *mușețel* și altele, care devin: *haină* din *piele, pulover* din *lînă* etc. Vorbitorii preferă construcția cu *din*, fiindcă prezența acestei prepoziții sugerează mai bine existența unei acțiuni (*haină din piele* înseamnă „haină f ă c u t ă sau c o n f e c ț i o n a t ă din piele"). Prin analogie s-a putut ajunge și la *marfă* (sau *mărfuri*) din *import*, unde înlocuirea lui *de* prin *din* nu mai are o justificare de aceeași natură. Tot prepoziția **de** este adeseori înlocuită prin **cu**, atunci cînd atributul substantival pe care îl introduce exprimă conținutul elementului determinat. *Un pahar* de *apă* devine *un pahar* cu *apă* și același lucru se întîmplă cu *un car* de *lemne, o carte* de *basme, o pungă* de *bani* și multe altele. După cum vedem, și în aceste cazuri exprimarea cîștigă în precizie sau claritate, pentru că *un pahar* de *apă* poate să însemne atît „umplut cu apă", cît și „făcut pentru a bea din el apă", ceea ce îl deosebește de *paharul* de *vin*, care are o altă destinație. Exprimarea tradițională începe să fie părăsită și în cazul construcției *Cîntă* la *vioară* sau din *vioară/cimpoi* etc., căreia mulți vorbitori îi preferă pe *Cîntă* cu *vioara* (ori cu *cimpoiul*), întrucît prepoziția *cu* este mai specializată decît *din* sau *la* pentru a exprima instrumentul cu ajutorul căruia se săvîrșește o acțiune.

Nevoia de precizare și tendința de concretizare (adeseori invocate) au dus și la apariția prepozițiilor compuse **despre** și **de către**. Deoarece o propoziție ca *S-a spus* de *tata* putea fi înțeleasă în două moduri diferite, s-au adăugat după *de* prepozițiile *spre* și *către*, ajungîndu-se la formulări complet deosebite, însă lipsite de orice echivoc: *S-a spus* despre *tata* și *S-a spus* de către *tata*. De multe ori, cele două perechi de prepoziții (adică de/despre și de/de către) pot apărea, fiecare dintre ele, în raport de variație liberă. Prin urmare, putem spune, spre exemplu, la fel de corect și cu exact același sens: *Poemul „Luceafărul" a fost scris* de *Eminescu* și *a fost scris* de către *Eminescu*. În mod corect, prepoziția compusă *de către* se folosește numai atunci cînd cu ajutorul ei se introduce numele autorului unei acțiuni pe care o exprimăm, de obicei, printr-un verb la diateza pasivă. Aceasta înseamnă că ea introduce, în primul rînd, un complement de agent personal, căruia îi este, dealtfel, specifică. Prin analogie, *de către* se poate folosi și înaintea unor complemente de agent nepersonale (nume proprii de țări, instituții etc.) dacă trebuie subliniat autorul acțiunii exprimate printr-un verb cu înțeles pasiv: *Premiile sînt acordate* de către *Academia R.S.R.* În ultima vreme, asistăm la o puternică extindere în utilizarea acestei prepoziții, care apare chiar înaintea unor complemente de agent exprimate printr-un nume de obiect sau printr-un substantiv abstract. Cităm cîteva exemple din presa cotidiană și din unele publicații periodice: *Arborele secular a fost deplasat într-un „ghiveci" uriaș ... tras* **de către un tanc**; *O serie de viruși ... au fost în prealabil activați* **de către un agent** *chimic*; *68 la sută din alergiile căilor respiratorii ... sînt provocate* **de către praful** *din locuințe*; *Relația dintre necesitate și întîmplare ... este explicată* **de către materialismul dialectic** etc.

O altă greșeală frecventă constă în confundarea prepozițiilor **de pe** și **după** (care cunoaște o variantă hipercorectă dupe, explicabilă prin reacția față de

rostirea muntenească pă a lui *pe*). Notăm mai întîi un exemplu de înlocuire a lui *după* prin *de pe*, ca în următoarele versuri populare (citate în GLR_1, vol. I, p. 361): *Hoții că s-or deștepta,*/De pe *noi că s-or lua* (PAMFILE, *Cîntece de țară*, p. 92).

Cazurile de înlocuire a lui *de pe* prin *după* sînt incomparabil mai numeroase atît în vorbirea populară, cît și în exprimarea orală sau scrisă a oamenilor mai mult ori mai puțin instruiți și cultivați. Astfel, adeseori auzim spunîndu-se: *Ia cartea* după *masă!* ori *Te-am șters* după *listă*, deși e clar că, dacă spunem *Te-am trecut* pe *listă*, trebuie să spunem și *Te-am șters* de pe *listă*, întrucît *de pe* se corelează aici cu prepoziția simplă *pe*. Din același motiv prezența prepoziției compuse *de pe* se impune și în structura zicalei *Nu da vrabia din mînă pe cioara* de pe *gard* (nu *după gard*, cum am auzit de cîteva ori). Chiar un scriitor cum este Nicolae Filimon și-a intitulat un capitol al celebrului său roman *Ciocoii vechi și noi*: *Fă-te om de lumea nouă*/, *Să furi cloșca* după *ouă* (cînd, de fapt, este corect: *de pe ouă*). La cele spuse adăugăm că versurile unei mai vechi și binecunoscute romanțe sună aproape sistematic:

> Să-mi cînți, bătrîn cobzar, ceva
> Să-mi cînți ce-oi ști mai bine,
> Că vin ți-oi da și bani ți-oi da
> Și haina după mine.

Cazurile de greșită înlocuire a unei prepoziții prin alta sînt foarte numeroase și variate, cum dovedesc, printre altele, exemplele care urmează: *Suferă* cu *ficatul* (în loc de: *Suferă* de *ficat*); *tipărirea unor cărți* de *domeniul esteticii* (în loc de: „*din* domeniul esteticii"); *Sociolingvistica studiază relațiile* între *limbă, cultură și societate* (în loc de: „relațiile *dintre* limbă, cultură și societate", deoarece între se folosește numai după un substantiv nearticulat sau precedat de articolul nehotărît). Cei care spun sau scriu *distanța* între *două orașe* traduc frc. *la distance entre deux villes*, după cum cei care *insistă* pe *un subiect*, spre exemplu, se lasă și ei influențați de modelul franțuzesc, care este *insister* sur *(un sujet)*. O greșită traducere este și expresia prin avion, căreia în franceză îi corespunde *par avion*. Întrucît aici *par* înseamnă *cu (ajutorul)*, deci are un sens instrumental, este mai bine să spunem *cu avionul* sau să acceptăm și noi expresia franțuzească, devenită internațională.

Acad. Al. Graur a observat că și prepoziția *de* este frecvent înlocuită cu *pentru* cînd introduce un atribut substantival care exprimă scopul. În *Tendințele actuale ale limbii române* (p. 328—329) se citează numeroase exemple de felul lui: *cereri* pentru *încetarea bombardamentelor*, *cereri* pentru *abonamente, planuri* pentru *extinderea agresiunii, proiect* pentru *un alfabet universal, tentativă* pentru *corectarea recordului* etc. Avem convingerea că, măcar în parte, și aici e vorba tot de o influență a limbii franceze (mai precis de o traducere a frc. *pour* prin rom. *pentru*), care tinde să se extindă îndeosebi în stilul publicistic.

Cele mai numeroase greșeli legate de întrebuințarea prepozițiilor constau, probabil, în omiterea, din exprimare, a unora dintre aceste instrumente de ordin gramatical. Citām numai cîteva exemple de prepoziții (simple sau compuse), pe care le închidem între paranteze duble, marcînd, în felul acesta, absența lor din text: *Expoziția* [pe] *care am vizitat-o este interesantă*; *Nu pot separa* [pe] *una de cealaltă*; *literatura română* [de] *după 23 August 1944*; *Au fost construite încă 100* [de] *apartamente*; *vacanța* de *iarnă și* [de] *primăvară*; *oamenii muncii* de la *orașe și* [de la] *sate*; *Ne revine o mare răspundere* în *păstrarea* și [în] *apărarea avutului obștesc* etc. De multe ori citim că *biroul (sau cabinetul) este deschis* de la 8-14, în loc de *este deschis* de la *8* la *14* (sau și mai corect: de la *8* pînă la *14*). Pe baza acestor exemple și a altora, pe care spațiul

nu ne permite să le cităm, se poate afirma că suprimarea prepozițiilor este una dintre cele mai puternice tendințe care se manifestă în structura gramaticală a limbii române contemporane.

CONJUNCȚIA

Asemenea *prepoziției*, de care ne-am ocupat foarte pe larg, *conjuncția* face și ea parte din categoria „instrumentelor gramaticale" sau a cuvintelor funcționale (cum li se spune, tot mai des, în lingvistica modernă, după engl. *function words*). Combinînd mai multe definiții, vom numi conjuncție *partea de vorbire neflexibilă, care este lipsită de conținut noțional și de autonomie sintactică și care poate lega: două propoziții într-o frază, o parte de propoziție și o propoziție sau două unități sintactice în interiorul aceleiași propoziții.* Funcțiunea de conjuncție este îndeplinită și de alte părți de vorbire, cum sînt adverbele și pronumele relative, care trebuie avute și ele în vedere cînd studiem sistemul conjuncțional al limbii române.

Deosebirile dintre cuvintele relaționale (prepoziții, conjuncții, adverbe relative și pronume relative) au fost examinate, printre alții, de către D. D. Drașoveanu în CL, XIII (1968), nr. 1, p. 19—32. Pentru detalii privitoare la *elementele de relație*, vezi, de asemenea, LRC, vol. I, p. 290 și urm. Afirmația (foarte răspîndită, dealtfel) că prepozițiile și conjuncțiile *nu au funcțiune sintactică*, pe cînd pronumele și adverbele relative au o asemenea funcțiune în propoziția pe care o introduc (cf. *op. cit.*, p. 314), este adevărată, dar, în același timp, ea este și foarte echivocă. Admițînd (cum nici nu se poate altfel) că prepozițiile și conjuncțiile sînt elemente relaționale, deci că leagă ceva, admitem implicit că ele au și o funcțiune, adică un rol sintactic bine definit. Ceea ce conjuncțiile și prepozițiile nu pot îndeplini singure este *funcțiunea unei părți de propoziție*; de aceea ar fi mai bine să ne fixăm la această formulare propusă de acad. Al. Graur în recenzia la prima ediție a SLR (pentru care vezi ROM. LIT., nr. 6 din 8 februarie 1973, p. 13). În lumina precizărilor făcute, exprimarea din SMLRC (p. 293—294) ni se pare și mai puțin recomandabilă, întrucît aici citim despre conjuncții că „leagă propozițiile, dar nu au rol sintactic în nici una dintre propozițiile pe care le leagă, pe cînd pronumele și adverbele relative au rol sintactic propriu (de subiect, complement etc.).

CONȚINUTUL SEMANTIC AL CONJUNCȚIILOR

Asupra acestei probleme nu este cazul să insistăm, întrucît cele spuse despre prepoziție se potrivesc, în linii mari, și pentru conjuncție. Fără a lipsi cu desăvîrșire, sensul lexical al conjuncției este totuși umbrit de semnificația ei gramaticală, care rămîne întotdeauna dominantă în raport cu cea lexicală. Este de la sine înțeles că (la fel ca și prepozițiile), conjuncțiile se deosebesc, într-o măsură mai mică sau mai mare, în ceea ce privește pierderea conținutului lor lexical. Din acest punct de vedere, că și de, spre exemplu, sînt mai delexicalizate și deci mai abstractizate decît *căci, deși, fiindcă* etc. (ale căror elemente componente s-au aglutinat) și în special decît: *chiar dacă, cu toate că, de cîte ori, așa cum, ca și cum, de vreme ce, îndată ce* și altele, care, în planul sincroniei sînt locuțiuni conjuncționale. Precizarea făcută mai arată că între cuvintele cu conținut noțional sau sens lexical deplin și așa-zisele instrumente gramaticale nu există granițe sau limite tranșante, trecerea din prima categorie în a doua realizîndu-se în timp și nu prin delexicalizarea totală a celor dintîi. După cum am mai subliniat, conjuncțiile și prepozițiile nu au totuși

sens lexical de-sine-stătător, ceea ce le împiedică să îndeplinească singure funcțiunea unor părți de propoziție și să servească drept bază derivativă pentru formarea de noi cuvinte.

RAPORTURILE SINTACTICE EXPRIMATE DE CONJUNCȚII

Spre deosebire de p r e p o z i ț i e, care exprimă numai raporturi sintactice de dependență și exclusiv la nivelul propoziției, c o n j u n c ț i a exprimă atît raporturi de coordonare, cît și de subordonare. Raporturile de subordonare pe care le exprimă conjuncția nu pot fi decît între două propoziții, așadar, la nivelul frazei. De exemplu: *Am auzit* că *va pleca mîine* sau *E supărat*, deși *nu i s-a întîmplat nimic*. În frazele citate, rolul conjuncției este de a lega o propoziție subordonată de regenta ei, care, în cazurile de față, este, în același timp, și propoziție principală *(am auzit* și *e supărat)*. Tot la nivelul frazei, conjuncția mai poate face legătura între două propoziții de același fel sau diferite (principale ori secundare): *Se plimbă* și *fredonează o melodie; A învățat să înoate* și *să patineze* etc. În ultima frază, conjuncția *și* leagă două completive directe, deci două subordonate de același fel, care depind de aceeași regentă *(a învățat)*. În fraza *Lucrează ce poate* și *cînd poate* conjuncția *și* leagă o completivă directă și o temporală, așadar, două subordonate de natură diferită.

Tot la nivelul frazei există și situații cînd conjuncția exprimă raporturi de coordonare între o parte de propoziție și o propoziție subordonată. De exemplu: *A cumpărat cărți* și *ce a mai găsit*, unde *cărți* este complementul sau obiectul direct al verbului din regentă, iar *ce a mai găsit* este o completivă directă subordonată aceluiași verb și legată de *cărți* prin conjuncția coordonatoare *și*. În interiorul sau la nivelul aceleiași propoziții, conjuncția leagă părți de propoziție care stau pe același plan și care pot fi de același fel (de pildă: două complemente directe sau circumstanțiale), apoi elementele alcătuitoare ale unui subiect multiplu ori ale unui nume predicativ multiplu. Exemplele sînt ușor de găsit: *Iubește muzica* și *literatura; Merge la teatru sîmbăta* sau *duminica; Eminescu* și *Creangă au fost buni prieteni; Este înalt* și *subțire; Nu știu dacă e bun* sau *rău* etc. Cele două părți de propoziție pe care le leagă conjuncția și care stau pe același plan pot să difere între ele, ca în exemplul foarte simplu: *Cere-mi orice* și *oricînd*, în care conjuncția *și* unește un complement direct și un complement circumstanțial de timp.

Cunoscînd foarte bine rolul pe care îl au *conjuncțiile, prepozițiile* și celelalte e l e m e n t e d e r e l a ț i e, este relativ ușor să facem distincția necesară între cele două sau chiar trei valori total diferite pe care le poate avea, după împrejurări, unul și același instrument gramatical sub raport formal. Astfel, de este, după cum am văzut, *prepoziție*, dar în graiurile regionale are și valoarea unui *pronume relativ invariabil*, ca în exemple de felul lui: „a **de** s-a plîns că e nedreptățită"; „casele alea **de** ți le-am arătat" etc. În mod foarte frecvent, *de* mai are și valoare de conjuncție care introduce diverse tipuri de subordonare, cum ar fi: o c o n d i ț i o n a l ă („**De** *mergi tu*, eu n-am ce căuta"), o a t r i b u t i v ă („Are obiceiul **de** *întîrzie*"), o c o m p l e t i v ă d i r e c t ă („Mă întreabă **de** *știu ceva despre tine*"), o c o m p l e t i v ă i n d i r e c t ă: „Ne pune dracu **de** *urnim o stîncă din locul ei...*" (I. CREANGĂ), o c o n s e c u t i v ă („Plînge **de**-*ți face milă*"), apoi o c o n c e s i v ă, o

f i n a l ă, o p r e d i c a t i v ă și chiar o s u b i e c t i v ă, ca în următoarele versuri ale unui poet contemporan:

> De stăm vecini
> Și de putem cuprinde depărtarea
> E fiindcă au trăsnit la rădăcini
> Străvechile păduri de mărăcini... (D a n D e ș l i u)

Este de remarcat că, în cazul de față, verbul *a fi* are valoare predicativă, nu copulativă, deci el formează singur predicatul propoziției principale: *Faptul că stăm vecini și că putem cuprinde depărtarea* e (adică se întîmplă, se petrece ori este posibil), *fiindcă am trăsnit la rădăcini străvechile păduri de mărăcini.* Ultima propoziție este cauzală, iar primele două sînt subiectul lui e, adică al propoziției regente și, totodată, principale.

După cum am mai subliniat, cu funcțiune de conjuncție se mai întrebuințează, în frază, pronumele relative (**care, cine, ce**), precum și unele adverbe de loc, de timp și de mod (**unde, cînd, încotro, cum** etc.), numite, din această cauză, și a d v e r b e r e l a t i v e. Spre deosebire de conjuncțiile propriu-zise, pronumele relative (întotdeauna) și adverbele relative, în imensa majoritate a cazurilor, pot funcționa, pe plan sintactic, și ca părți de propoziție, ceea ce le deosebește radical de elementele relaționale pe care le numim *conjuncții*.

CRITERII DE CLASIFICARE A CONJUNCȚIILOR

1. Asemenea prepozițiilor (cu care se aseamănă și în această privință), conjuncțiile pot fi clasificate, mai întîi, după *formă* sau *structură*. Din acest punct de vedere există c o n j u n c ț i i s i m p l e, c o n j u n c ț i i c o m p u s e și l o c u ț i u n i c o n j u n c ț i o n a l e.

a) Dintre conjuncțiile simple sau neanalizabile, cel mai des întîlnite sînt: **că, ci, și, ori, sau, iar, însă, dar, fie, de** și altele. Tot în această categorie includem și unele formații devenite cu timpul neanalizabile, întrucît elementele lor componente s-au aglutinat perfect. E vorba de **căci** (compusă din *că* + pronumele *ce*), **dacă** (alcătuită din *de* și *ca*, al căror rezultat a fost, mai întîi, *deaca* și apoi *daca*), **deci** (care a evoluat din mai vechiul *deaci*, compus din *de* + *aci*) și altele.

b) Conjuncțiile compuse sînt puține în limba română (vezi GLR_2, vol. I, p. 385 și mai ales tratatul FCLR, vol. I, p. 228—229). Ele pot fi alcătuite, spre exemplu, din două conjuncții simple (**ca să, ci și**), dintr-o fostă locuțiune conjuncțională și o conjuncție simplă (**încît să**) ori dintr-un adverb (neapărat relativ) și o conjuncție simplă, de pildă **cum că**, pe care o folosea frecvent Eminescu: *Se pare* **cum că** *alte valuri/Cobor mereu pe-același vad/Se pare* **cum că**-*i altă toamnă,/Ci-n veci aceleași frunze cad* (în poezia „Cu mîne zile-ți adaogi"). Cf. și: *Iar din inima lui simte un copac* **cum că** *răsare* (în „Scrisoarea III").

c) Dacă numărul conjuncțiilor compuse e foarte mic, al locuțiunilor conjuncționale este foarte mare. De exemplu: **măcar că, chiar dacă, cu toate că, din cauză că, din pricină că, pentru că, dat fiind că, după ce (că), de vreme ce, în timp ce, odată ce, ca și cînd, ca și cum, măcar să, fără să, pînă să, în loc să, fără ca să, pentru ca să, pe lîngă că** etc. Exemplele citate arată că locuțiunile conjuncționale sînt foarte variate din punctul de vedere al structurii lor: adv. + conj. *(chiar dacă)*, adv. + adv. *(așa cum)*, loc. adv. + adv.

(ca şi cum), prep. + conj. simplă *(pînă să)*, prep. + conj. compusă *(fără ca să)*, prep. + subst. + pron. *(în timp ce)* etc. O menţiune specială merită locuţiunile conjuncţionale de tipul **din cauză că** şi **din pricină că**. Ele provin din locuţiunile prepoziţionale *din cauza* şi *din pricina*, deosebindu-se de acestea numai prin prezenţa elementului conjuncţional final *(că)*. Locuţiunile conjuncţionale nu trebuie confundate cu cele adverbiale mai ales cînd se află în corelaţie. Astfel, într-o frază ca: **De cîte ori** *te văd*, **de atîtea ori** *mă bucur*, prima locuţiune este conjuncţională şi introduce o temporală iterativă, iar a doua (adică *de atîtea ori*) este adverbială şi îndeplineşte funcţiunea de complement circumstanţial de timp pe lîngă verbul următor. Toate exemplele discutate pînă aici arată că *locuţiunile conjuncţionale* sînt grupuri sintactice nesudate, care îndeplinesc aceeaşi funcţiune ca şi conjuncţiile simple ori compuse. În componenţa lor intră în mod obligatoriu o conjuncţie propriu-zisă, iar, mai rar, să, care este considerat, în egală măsură, conjuncţie subordonatoare şi semn al conjunctivului (vezi DEX, s.v. şi GLR_2, vol. I, p. 412).

2. Din punctul de vedere al f u n c ţ i u n i i lor, deci după natura raporturilor sintactice pe care le exprimă, conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale se clasifică în **coordonatoare** şi **subordonatoare**. Cele dintîi pot fi: c o p u l a t i v e *(şi, iar, şi cu, precum şi)*; d i s j u n c t i v e *(fie, ori, sau)*; a d v e r s a t i v e *(ci, dar, iar, însă, numai că)*; c o n c l u s i v e *(aşadar, deci, prin urmare* etc.).

Deşi admisă atît în GLR_2 (vol. I, p. 387, 395), cît şi în DLR (s.v.), calitatea de conjuncţie coordonatoare a lui **nici** a fost adeseori pusă sub semnul întrebării sau chiar contestată cu argumente care nu mai pot fi ignorate. (Vezi îndeosebi LRC, vol. I, p. 308 şi bibliografia citată acolo.) *Nici* poate fi socotit adverb chiar în exemplele de felul lui: *Norodul nu te vrea*, nici *te iubeşte* (C. NEGRUZZI); *Nu caut vorbe pe ales,*/Nici *ştiu cum aş începe* (M. EMINESCU) etc. La un examen mai atent, ne putem da seama că, în frazele citate, există un raport de coordonare prin parataxă, juxtapunere sau alăturare, nu prin joncţiune (sau cu ajutorul conjuncţiilor). Dealtfel, adăugînd, înaintea lui *nici*, conjuncţia *şi*, aceasta nu schimbă cîtuşi de puţin sensul celor două enunţuri, în schimb devine mai evident că *nici* este un adverb de negare (asemenea lui *nu*, care i se asociază în limba actuală). Valoarea de adverb (unanim admisă) a lui *nici* este şi mai evidentă într-un context ca: *Dorul meu odihnă n-are*/Nici *la umbră*, nici *la soare*. Cf. şi următorul exemplu (citat în GLR_2, vol. I, p. 389): Nici *mi-i foame*, nici *mi-i sete*,/Nici *mi-i dor de codru verde*. În ambele cazuri, *nici* se opune semantic lui *şi*, care (dacă l-ar înlocui pe acesta) ar avea în mod evident valoare adverbială.

Fără a intra în detalii, subliniem că discutabilă este şi calitatea conjuncţională a lui *deci*, *aşadar*, *prin urmare* etc., în care unii cercetători văd adverbe şi locuţiuni adverbiale de un tip mai special. În virtutea tradiţiei şi în conformitate cu GLR_2 sau cu alte lucrări le-am trecut totuşi printre conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale conclusive şi ele pot să rămînă aici pînă cînd statutul lor morfologic va deveni mai puţin controversat decît este în actualul stadiu al cercetărilor. Un alt fapt care trebuie subliniat este că *deci*, *aşadar*, *prin urmare* şi altele stabilesc raporturi foarte apropiate de subordonare, ceea ce complică şi mai mult situaţia „elementelor relaţionale" în discuţie.

Conjuncţiile subordonatoare pot introduce propoziţii *subiective*, *predicative*, *completive directe* ori *indirecte*, precum şi diverse tipuri de *circumstanţiale*. Fiind extrem de numeroase şi avînd, de cele mai multe ori, valori multiple, conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale subordonatoare trebuie studiate la sintaxa frazei, paralel cu propoziţiile pe care le introduc.

3. O clasificare a conjuncţiilor din punctul de vedere al o r i g i n i i lor ne conduce la concluzia că aproape toate sînt moştenite din latină (dar şi

iar au totuşi etimologie obscură) sau sînt formate în interiorul limbii române. Astfel, ci provine din pronumele relativ *ce*, fie este persoana a III-a a modului conjunctiv de la verbul *a fi*, fiindcă e format din gerunziul aceluiaşi verb + conj. *că*, deoarece e compus din *de* + subst. *oară* (<lat. *hora*) + *ce* ş.a.m.d. Ultima clasificare (ca şi alte consideraţii de ordin istoric) prezintă mai puţin interes.

OBSERVAŢII ASUPRA FOLOSIRII CONJUNCŢIILOR

Deşi sînt mai puţin numeroase decît în cazul prepoziţiilor, greşelile care se constată în folosirea conjuncţiilor merită, de asemenea, să fie discutate pe larg, întrucît o bună parte dintre ele tind să se răspîndească, iar cîteva nu lipsesc nici chiar din scrisul relativ îngrijit. Cauzele schimbărilor care au loc în sistemul conjuncţional actual sînt, în general, cele pe care le-am amintit la prepoziţii cu singura deosebire că influenţele străine intervin aici într-o măsură mult mai mică decît acolo. Alături de *grabă, neglijenţă, preţiozitate lingvistică* şi *insuficienta cunoaştere a normelor gramaticale*, unele t e n d i n ţ e mai generale care se manifestă în limbă pot explica şi ele anumite încălcări ale regulilor referitoare la folosirea actuală a conjuncţiilor. Astfel, tendinţa spre o exprimare cît mai scurtă sau „economică" explică o m i t e r e a conjuncţiei să din fraza: *Rugăm sunaţi de două ori!* ori a lui şi dintr-un enunţ ca: *Doresc un kil(ogram)* [] *jum(ăt)ate*. Cf. şi: *Lui Fischer îi mai trebuie un punct* [] *jumătate pentru a deveni campion mondial* (se scria prin august 1972 într-un ziar din Capitală).

Măcar în parte, aceeaşi tendinţă spre *brahilogie* (sau *brevilocvenţă*, adică „vorbire scurtă") explică, desigur, şi nerepetarea unei conjuncţii care, în mod normal, trebuie să apară de două ori în faţa a două propoziţii coordonate între ele. Citām cîteva exemple din limba scrisă, punînd între paranteze ceea ce lipseşte şi trebuia repetat: *Pe lîngă artilerie, Ion Vodă cel Viteaz reuşise să recruteze şi* [să] *instruiască o cavalerie bună şi numeroasă; Interesul pentru limba şi cultura românească este, neîndoielnic, mare în Europa şi astfel de manifestări nu pot decît să-l întreţină şi* [să-l] *sporească*. În afară de să, este adeseori omisă conjuncţia că, atît în limba vorbită, cît şi în scris: *Trebuie să reţinem că în lexicul românesc există elemente autohtone, că acestea au o vechime mare şi* [că] *majoritatea fac parte din lexicul de bază al limbii.*

În anunţuri de felul lui: *Servim masa între* 12-15; *Casa este deschisă între* 9-13; *Consultaţiile se ţin între* 10-12 etc., cratima se substituie conjuncţiei şi printr-un procedeu care, în principiu, nu e recomandabil, dar el este aproape generalizat atît în limba română, cît şi în alte limbi.

Dintre greşelile propriu-zise menţionăm mai întîi folosirea pleonastică a conjuncţiilor dar (...) însă, care nu trebuie să apară niciodată în aceeaşi propoziţie (cum le întîlnim adeseori în exprimarea semidocţilor), întrucît amîndouă au valoare adversativă. În secolul trecut, această grupare conjuncţională se întîlnea chiar la unii scriitori (vezi exemple în DA, s.v. *însă*) şi era, probabil, mai frecventă decît e astăzi în limba populară: *Potera l-a-ncungiurat,/Şi burduf mi l-a legat,/*Dar, *lui* însă, *nu-i păsa,/Ci mustaţa-şi răsucea.* (citat din ŞEZĂTOAREA, vol. V, p. 94 după DLRLC, II, p. 11, col. 1). Expli-

cația apariției lui *însă* după sinonimul *dar* trebuie căutată în slăbirea sensului adversativ al acestei ultime conjuncții, ceea ce nu constituie, desigur, și o scuză pentru cei care săvîrșesc o asemenea eroare de exprimare. Conjuncțiile **ci** și **dar** (care nu sînt chiar perfect sinonime) apar și ele de multe ori însoțite de adverbe și locuțiuni adverbiale al căror sens este tot adversativ: *Ei nu-l simpatizează*, **ci, dimpotrivă,** *îl disprețuiesc; Poezia avea strofe mai puține*, **dar în schimb** *versurile erau ceva mai lungi* (AL. VLAHUȚĂ, în DLRLC, vol. IV, p. 47, col. 1). Prezența lui *dimpotrivă* și a lui *în schimb* după *ci* și *dar* se explică prin necesitatea de a întări opoziția pe care o exprimă cele două conjuncții adversative. De data aceasta, nu poate fi vorba de o greșeală propriu-zisă (ca în cazul lui *dar* urmat de *însă*), cu atît mai mult cu cît construcțiile citate se întîlnesc frecvent chiar în exprimarea oamenilor instruiți și cultivați. Este foarte adevărat că în ambele cazuri se urmărește și, practic, chiar se realizează o intensificare a raportului adversativ existent între cele două propoziții coordonate, însă la o exprimare pleonastică supărătoare nu se ajunge decît în prima situație și aceasta din cauza sinonimiei, aproape desăvîrșite, dintre *dar* și *însă*. O bună parte dintre greșelile pe care le urmărim aici constau în s u b s t i t u i r e a unei conjuncții prin alta, ca în cazul mult discutatei înlocuiri a lui **să** prin **ca să**, despre care acad. Iorgu Iordan afirmă, în mod just, că reprezintă „o particularitate a limbajului semicult" (vezi LRA, p. 403). Cînd între elementele ei constituente nu se intercalează alte cuvinte, conjuncția compusă *ca să* introduce, în limba literară, propoziții finale *(A plecat* **ca** *să-l întîmpine la aeroport)* și, mult mai rar, consecutive sau apozitive (vezi GLR_2, vol. I, p. 399 și vol. II, p. 282; 316). Cînd e vorba de propoziții finale, cele două construcții (cu *să* și *ca să*) pot fi considerate la fel de corecte: *Merge la băi* (ca) *să-și trateze reumatismul*. Pornind de la această echivalență, mulți vorbitori extind sinonimia *să* — *ca să* și acolo unde nu intervine sensul final (vezi SMLRC, p. 294), ceea ce duce la multe și numeroase abateri de ordin sintactic. O altă cauză cel puțin tot atît de importantă a acestui frecvent fenomen trebuie căutată în faptul că valoarea conjuncțională a lui *să* este destul de ștearsă, iar corpul lui fonetic este foarte redus. De aceea vorbitorii simt nevoia să augmenteze acest element relațional, adăugîndu-i pe *ca* chiar acolo unde prezența primei conjuncții este suficientă pentru exprimarea unui raport gramatical de subordonare. Exemplele de propoziții subiective, predicative, atributive, completive indirecte și mai ales completive directe introduse prin *ca să* (în loc de *să*) ne întîmpină îndeosebi în aspectul vorbit al limbii, care este prin definiție mai puțin îngrijit decît cel scris: *Nu este de ajuns* **ca să** *ne luăm angajamente; Datoria noastră este* **ca să** *muncim; A sosit momentul* **ca să** *plecăm; Nici nu se gîndeau* **ca să** *plece imediat; Nu vrea* **ca să** *vină cu noi* sau (din limba scrisă): *Ne propunem* **ca să** *mergem și în alte orașe de unde am putea recolta grefe renale*. În poezia populară, folosirea lui *ca să* în loc de *să* poate fi dictată de necesitățile versificației: *Mult, bădiță, am dorit*/**Ca să** *scapi de cătănit* (citat după DA, s.v. *ca*). Dacă între conjuncția *ca* și semnul conjunctivului se intercalează unul sau mai multe cuvinte, oricare dintre propozițiile citate mai sus poate fi introdusă prin *ca să*: *Este necesar* **ca**, *întotdeauna*, **să punem de acord vorba cu fapta** (s u b i e c t i v ă); *Interesul nostru este* **ca**, *în anumite situații*, **să nu fim dezbinați** (p r e d i c a t i v ă); *Am încercat* **ca**, *prin cîteva exemple*, **să lămurim această dificilă problemă** (c o m p l e t i v ă d i r e c t ă) etc.

Cu totul greșită este folosirea locuțiunii conjuncționale **pentru ca să** acolo unde regulile gramaticale reclamă numai prezența lui **să** ori a lui **ca să** (ca element introductiv al propoziției finale). Procedeul acesta a fost sistematic ridiculizat de către **I. L. C a r a g i a l e**, în

a cărui operă comică unele personaje inculte ori semidocte se exprimă în felul următor: *Ei! cînd am auzit așa vorbă mare, n-am putut* pentru ca s-*o tratez cu refuz* (JUPÎN DUMITRACHE); *Onorabile domn, permite-mi* pentru ca *să-ți prezant pe cetățeanul Dumitrache Titircă* (IPINGESCU); *Am avut, țaţo, parte că a sărit nenea Dumitrache și cu Nae ipistatul! aminteri, mitocanul scosese șicul de la baston* pentru ca să *mă sinucidă* (ZIȚA); *Ți-am scris prima mea epistolă într-un moment de inspirațiune... și am venit...* pentru ca să-*ți repet...* (RICĂ VENTURIANO) etc. Cf. și: *Am fi putut* pentru ca să *facem proces-verbal de ultragiu adus guvernului...* (cum scrie „comisarul secției 55" din binecunoscuta schiță: *Proces-verbal*). Asemenea altor particularități din vorbirea personajelor caragialești, și aceste construcții agramate sînt preluate de marele scriitor, care le introducea în propria-i vorbire cu intenții ironice, recurgînd la unul dintre numeroasele procedee ale stilului indirect liber: *Nu face* pentru ca să *ne aștepte damele*; *L-am lăsat pe fericitul tată* pentru ca să *meargă singur la simigerie* etc. Deși nu au dispărut chiar cu desăvîrșire, astfel de exprimări sînt, astăzi, tot mai rare, poate și pentru că au fost ridiculizate cu o artă neîntrecută de către I. L. Caragiale.

Următoarea greșeală asupra căreia ne oprim mai pe larg constă în substituirea conjuncției că prin căci: *Aflați despre mine* căci *sînt sănătos* (GLR$_2$, vol. II, p. 285); *Se aduce la cunoștință* căci *intrarea se face numai pe poarta principală; Am ajuns la concluzia* căci *gravitatea faptelor nu a fost atît de mare* etc. Pentru a înțelege cum se produce această greșeală și de ce se extinde ea în limba română actuală, e necesar să subliniem, mai întîi, că cele două conjuncții sînt echivalente în funcțiunea lor cauzală. Prin urmare, într-un exemplu ca: *Nu te amesteca în tărîțe* că *te mănîncă porcii*, înlocuirea lui *că* prin *căci* este corectă și nu schimbă cîtuși de puțin sensul inițial al frazei citate. Pornind de la echivalența amintită, unii vorbitori (insuficient instruiți și cultivați) îl substituie pe *căci* lui *că* și în alte funcțiuni ale acestei ultime conjuncții, care li se pare lor populară sau, în orice caz, prea puțin „distinsă" din cauza desei ei întrebuințări. Pe de altă parte, în conștiința acelorași vorbitori, preocupați să se exprime cît mai corect și mai „elegant", conjuncția *căci* apare ca literară, pentru că e mai rar folosită și pentru că a fost învățată în școală (cf. R. Todoran, în CL, an. XIII (1968), nr. 1, p. 35—38). Dobîndind un fals prestigiu literar, *căci* ajunge să-l înlocuiască pe banalul *că* chiar acolo unde acest element relațional introduce propoziții atributive și îndeosebi completive directe (ca în exemplele citate mai sus). Înlocuirea lui *că* prin *căci* (care trebuie să rămînă o conjuncție exclusiv cauzală), precum și a lui *(ca) să* prin *pentru ca să* constituie un anumit gen de h i p e r c o r e c t i t u d i n e în domeniul sintaxei.

În literatura de specialitate se citează și alte cazuri de substituție a conjuncțiilor ori a unor locuțiuni conjuncționale. Astfel, cu toate că **dar** și **ci** (conjuncție adversativă în cel mai înalt grad) nu sînt chiar perfect sinonime, prima tinde să ia locul celei de-a doua cu deosebire în formula **nu numai ... ci și**. Tot așa, (**chiar**) **de** ia locul lui (**chiar**) **dacă**, **deoarece** se substituie frecvent lui **fiindcă**, **pentru că** etc. Și locuțiunea conjuncțională **pentru ca (...) să** este din ce în ce mai des înlocuită prin **ca**: *În minutul 68, Dinu a egalat marcînd spectaculos*, **ca** *în minutul 77 tot el să înscrie, aducînd echipa română în avantaj*; **Ca** *o frază să reprezinte o riguroasă confruntare a ideilor cu expresia lor lingvistică trebuie să răspundă scopului urmărit* etc. Și mai frecventă este, probabil, înlocuirea adverbului relativ **cînd** prin conjuncția **că** (sub influența fr. *que*): *Este pentru prima oară, afirmă o telegramă,* **că** *au fost înregistrate [pe Marte] vînturi de asemenea intensitate; Este pentru prima dată* **că** *o amerizare va avea loc noaptea; Este pentru a treia oară* **că** *aceste două echipe se întîlnesc în finala marii competiții* și multe altele, care, de obicei, conțin știri traduse din presa străină. Faptul că majoritatea atestărilor provin din presa cotidiană și din

publicațiile periodice este o dovadă în plus că substituirea lui *cînd* prin *ca* trebuie considerată un produs al influenței franceze.

O manifestare a așa-zisei „vorbiri directe legate" este folosirea lui că înaintea conjunctivului, deși, în limba literară, acest mod nu este admis după conjuncția amintită. În limba populară și în cea vorbită, în general, auzim totuși de multe ori: *A zis* că să *pleci imediat; A spus* că să *treci pe la el* și altele, în care conjuncția *că* nu este necesară. Construcțiile de felul celor citate sînt admise numai dacă între *că* și predicat (exprimat printr-un verb la conjunctiv) se intercalează un grup de cuvinte sau chiar o propoziție întreagă: *A zis* că, *dacă poți,* să *treci mîine pe la el* etc. Vorbirea populară și (mai puțin) cea familiară cunosc înlocuirea lui și prin cu *(Tata* cu *mama sînt plecați)* ori folosesc amîndouă aceste elemente relaționale cu valoarea unei singure conjuncții coordonatoare copulative: *Baba* și cu *moșul aveau un singur copil; Eu* și cu *el nu putem să vă însoțim* etc. Cf. și cunoscutele versuri din balada „Miorița": *Iar cel ungurean/*Și cu *cel vrîncean*... sau: *Că l-apus de soare/Vreau să mi te-omoare/Baciul ungurean/*Și cu *cel vrîncean!*

Paralel cu adverbul *plus* (care servește și el la realizarea coordonării copulative) ori în locul acestuia, locuțiunea conjuncțională și cu se folosește, de asemenea, cînd e vorba de exprimarea adunării ca operație matematică: *Trei* și cu *cinci fac opt* (alături de: $3 + 5 = 8$). Uzul acesta al lui *și cu* este atît de răspîndit, încît el trebuie socotit corect sau acceptabil.

INTERJECȚIA

1. În raport cu toate celelalte părți de vorbire, interjecțiile au o situație specială, întrucît (din punct de vedere semantic) ele nu exprimă nici *noțiuni* (în felul cuvintelor flexibile) și nici *raporturi gramaticale* (asemenea conjuncțiilor și prepozițiilor). Majoritatea interjecțiilor (frecvente mai ales în aspectul oral și familiar al limbajului) au valoare exclamativă și exprimă stări afectiv-emoționale (cum sînt: durerea, suferința, bucuria, admirația, entuziasmul etc.) sau manifestări de voință ale vorbitorilor (să se compare, spre exemplu: *vai!, ah!, oh!, aoleu!* etc. cu: *haide!, ho!, stop!* și altele). În afară de aceste interjecții, mai există încă o categorie foarte bine reprezentată, în care sînt înglobate așa-zisele **onomatopee** sau **cuvinte imitative** (de pildă: *cioc!, poc!, fîș!, scîrț!, trosc!, pleosc!, bang!, buf!, zbrr!, tic-tac!* etc.). Cu ajutorul acestora sînt redate, uneori destul de aproximativ, diverse sunete și zgomote din natură, începînd cu cele provocate de deplasarea corpurilor în spațiu sau de ciocnirea diverselor obiecte și terminînd cu sunetele și zgomotele emise de păsări și de animale (cf. *cucu!, cucurigu!, cotcodac!, clonc!* etc. sau: *groh!, ham!, miau!, mor!* și altele). Pentru îmbogățirea vocabularului, *interjecțiile de origine onomatopeică* prezintă o importanță mai mare decît celelalte, întrucît servesc, mai mult decît acestea, ca bază de derivare pentru formarea a numeroase verbe de felul lui: *ciocni, pocni, țăcăni, zdrăngăni, lipăi, mormăi, ple(o)scăi, behăi, zbîrnîi, mieuna, ciripi, cotcodăci* și multe altele. Precum vedem, din punctul de vedere al capacității lor de a da naștere la noi cuvinte prin derivare, acest tip de interjecții se grupează cu părțile de vorbire care au sens lexical deplin, *nu cu instrumentele gramaticale,* fiindcă acestea nu pot servi niciodată drept bază derivativă pentru crearea altor cuvinte. Tot de la onomatopee se formează prin schimbarea categoriei lexico-gramaticale o serie de substantive, dintre care citām: *cuc, pitpalac, of* „durere", *hop* „obstacol", *fîș* „impermeabil" etc. Rezultă și de aici că interjecția este nu numai o problemă de morfologie, ci și de vocabular.

2. Dacă ţinem seama de f o r m a sau s t r u c t u r a lor, interjecţiile pot fi clasificate în simple, compuse şi locuţiuni interjecţionale. Din prima categorie fac parte: *ah!*, *oh!*, *hei!*, *hop!*, *cioc!*, *poc!*, *na!*, *măi!*, *vai!* etc. Multe dintre acestea sînt interjecţii p r i m a r e, adică vechi în limbă şi cu o structură asemănătoare în diverse alte limbi (cum se întîmplă, spre exemplu, cu *ah!* şi *oh!*). Mai mic este numărul i n t e r j e c ţ i i l o r c o m p u s e, care sînt formate, de obicei, din două sau mai multe interjecţii simple: *haida-de*, *hei-rup*, *hodoronc-tronc*, *tura-vura*, *tr(e)anca-fleanca*, *tic-tac* şi altele (înregistrate în tratatul FCLR, vol. I, p. 230—232). Tot interjecţie compusă este şi *iacătă*, care trebuie interpretată ca o formă hibridă, rezultată din contaminarea sau încrucişarea a două interjecţii sinonime: *iacă* şi *iată*. Şi mai puţin numeroase sînt l o c u ţ i u n i l e i n t e r j e c ţ i o n a l e, a căror existenţă este admisă în LRC (vol. II, p. 319—320) şi în alte lucrări de specialitate: **ei bine!**, **nu zău?!**, **ia te uită!**, **pe naiba!**, **da de unde?!** etc. Ultimele două exemple arată că există şi locuţiuni interjecţionale în a căror structură intră cuvinte care au numai valoare şi intonaţie interjecţională, fără a fi ele înseşi interjecţii propriu-zise ori onomatopee.

3. De interjecţii (în care, cu rezervele de rigoare, includem şi onomatopeele) trebuie deosebite cu grijă acele cuvinte care aparţin altor părţi de vorbire şi care, în anumite situaţii sintactice, pot apărea izolate şi cu valoare de adresare sau exclamativă. E vorba de adverbe ca: **înainte!**, **înapoi!**, **jos!**, **sus!** etc. sau de substantive cum sînt **linişte!**, **tăcere!**, **ajutor!** şi altele, care se întrebuinţează, uneori, cu valoare de interjecţie, fără a fi prin natura lor interjecţii adevărate. Spre deosebire de acestea, **poftim** (care nu este altceva decît pers. I pl. a indicativului prezent de la verbul *pofti*) poate fi inclus în categoria interjecţiilor, deoarece s-a generalizat sub această formă neanalizabilă şi mult întrebuinţată pentru orice persoană gramaticală. O interjecţie autentică este, astăzi, şi cuvîntul **halal** (de origine turcească), întrebuinţat în expresii ca *halal să-ţi fie*, *halal de tine* etc. În limba veche, *halal* se folosea ca substantiv cu sensul de „binecuvîntare", „fericire" etc.

4. În ceea ce priveşte o r i g i n e a interjecţiilor, mai menţionăm că majoritatea acestora sînt creaţii interne ale limbii române. Cîteva dintre ele sînt împrumutate din alte limbi (de exemplu **bre** şi **haide** provin din turcă; **na** este de origine slavă; **mersi**, **pardon** şi altele sînt de provenienţă franceză, iar **salve** şi **servus** sînt împrumuturi din latină (ultimul prin filieră germană: *Servus*).

Nu este lipsit de importanţă să precizăm că, în limba latină, sensul lui *servus* era de „sclav" sau „rob". Moştenit în româneşte, acest substantiv a devenit *şerb* (cuvînt folosit, în orînduirea feudală, cu înţelesul de „iobag"). Ca formulă de salut, întrebuinţată mai ales prin Transilvania şi Bucovina, *servus!* este, în ultimă analiză, acelaşi substantiv latinesc intrat în limbă mai tîrziu şi, de data aceasta, pe cale cultă. Etimologic vorbind, interjecţia *servus!* (de origine substantivală) înseamnă „(sînt) sclavul sau robul (dumitale)".

Dintre interjecţiile neologice, cîteva ar putea fi considerate i n t e r n a ţ i o n a l e, fiindcă se întîlnesc (sub o formă identică ori foarte asemănătoare) în principalele limbi de cultură şi de civilizaţie. Ne referim la: **adio** (cf. it. *addio*, frc., engl., germ. *adieu* etc.), **alo** (cf. frc. *allô*, engl., germ. *hallo*, rus. *allo* etc.), **bravo** (cf. it. *bravo*, frc. *bravo*, germ., rus. *bravo* etc.), **stop** (cf. engl., frc. *stop*, germ., rus. *stop* etc.), **tic-tac** (cf. frc. *tic-tac*, germ. *ticktack*, engl. *tick-tack* etc.), **ura** (cf. frc. *hourra*, rus. *ura*, germ. *hurra* etc.).

5. Cu privire la funcțiunea sintactică a interjecției există două situații fundamentale, și anume: a) cînd aceasta nu se încadrează în structura sintactică a unei propoziții sau fraze, comportîndu-se asemenea unui vocativ și b) cînd interjecția îndeplinește funcțiunea unei părți principale sau secundare de propoziție. Prima situație se întîlnește mult mai frecvent și ea ar putea fi ilustrată prin nenumărate exemple în care interjecția apare fie la începutul propoziției, fie (mai rar) intercalată în aceasta: **O**, *rămîi, rămîi la mine!* (M. EMINESCU); **Ia**! *s-aude pupăza!* (M. SADOVEANU); *Taci,* **bre**, *nu te teme!* (L. REBREANU); *Scoală,* **mă**! *aici ai adormit, pricopsitule?* (I. L. CARAGIALE).

Mult mai interesante sînt situațiile în care interjecția îndeplinește funcțiunea unei părți de propoziție (și anume de predicat), ca în exemplele următoare: **Hai** *acasă!*, **Na**-*ți-le pe toate!* sau: *Pupăza* **zbrr**! *pe-o dugheană!* (I. CREANGĂ). Cînd e folosită cu funcțiune de predicat, interjecția poate primi complinirile verbului, cum rezultă chiar din exemplele citate, unde *acasă* și *pe-o dugheană* sînt complemente circumstanțiale de loc, *ți* este complement indirect, iar *le* și *pe toate* sînt complemente directe.

Interjecția mai poate îndeplini funcțiunea de nume predicativ *(E* **vai** *de tine!)*, de subiect, cînd predicatul este exprimat prin verbul reflexiv impersonal *a se auzi (La ușă se aude* **cioc**! **cioc**!*)* și de complement circumstanțial de mod, ca în exemplul: *Treaba merge* **ceac-pac**! (adică „nici prea bine, nici prea rău"). Dacă la cele spuse mai adăugăm că interjecția poate avea chiar valoarea unei întregi propoziții (**Bravo**!, **Ura**!, **Sst**! etc.), ne facem o imagine aproape completă despre această ultimă parte de vorbire, care, în concepția unor învățați, nu se integrează în structura limbajului intelectual, ci reprezintă o formă specială a celui afectiv (cf. J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 136).

Informații suplimentare în legătură cu interjecția, precum și o *bibliografie selectivă* a problemei pot fi găsite în LRC (vol. I, p. 318–326). Dintre cercetările relativ recente asupra aceleiași probleme, reținem studiul lui Constantin Dominte: *Interjecția și onomatopeea în limba română* (publicat în AUB, an. XX (1971), nr. 1–2, p. 165–192). Studiind interjecțiile românești din perspectiva semioticii și a lingvisticii generale, autorul operează o serie de distincții (fonetice, semantice, lexicale și gramaticale) între onomatopee și adevăratele interjecții. Deși sensibil deosebite din multe puncte de vedere, cele două clase trebuie totuși menținute în cadrul aceleiași categorii lexico-gramaticale, care este interjecția, în general.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. CIOBANU, FULVIA, *Observații asupra prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale în limba română*, în SG, vol. II (1957), p. 91–104.
2. CIOBANU, FULVIA, *Valorile prepozițiilor în construcție cu adverbele*, în SG, vol. III (1961), p. 43–66.
3. CIOMPEC, GEORGETA, *Încercare de definire contextuală a adverbului românesc*, în SCL, an. XXV (1974), nr. 1, p. 25–35.
4. CIOMPEC, GEORGETA, *Morfosintaxa adverbului în limba română veche* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1976.
5. CONSTANTINESCU, GH., *Conversiunea la adverb, prepoziție și conjuncție*, în AUB, an. XIX (1970), nr. 2, p. 113–118.

6. DOMINTE, CONSTANTIN, *Exprimarea relațiilor spațiale și temporale prin prepoziții în limba română*, în SL, p. 227–269.
7. DOMINTE, CONSTANTIN, *Interjecția și onomatopeea în limba română*, în A.U.B., an. XXI (1971), nr. 1–2, p. 165–195.
8. DRAGOMIRESCU, GH. N., *Adverbul și determinarea adverbială în limba română*, în LR, an. IX (1960), nr. 4, p. 33–40.
9. DRAGOMIRESCU, GH. N., *Locuțiunile adverbiale*, în LL, an. V (1961), p. 59–69.
10. HRISTEA, THEODOR, *Pseudoadjectivarea adverbului în limba română contemporană*, în LL, an. 1979, nr. 3, p. 323–333.
11. IACOB, ȘTEFAN, *Determinările lexico-gramaticale ale verbului*, în CL, an. 1965, nr. 1, p. 119–130.
12. MIHAI, CORNELIA, *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română*, în SCL, an. XIV (1963), nr. 2, p. 209–217.
13. RIZESCU, I., *Observații asupra adverbelor predicative din limba română*, în SCL, an. XI (1960), nr. 3, p. 683–687.
14. TEODORESCU, ECATERINA, *Adverbe predicative?*, în LR, an. XIII (1964), nr. 5, p. 423–436.
15. TEODORESCU, ECATERINA, *Propoziția subiectivă*, București, 1972, p. 93–101.
16. VASILIU, LAURA, *Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române*, în SG, vol. III (1961), p. 11–42.
17. VASILIU, LAURA, *Cuvinte și grupuri de cuvinte cu funcție prepozițională*, în LR, an. XIII (1964), nr. 2, p. 103–110.

INTRODUCERE ÎN SINTAXĂ

MIOARA AVRAM

DEFINIȚIA SINTAXEI. UNITĂȚILE ȘI DIVIZIUNILE EI

1. SINTAXA este *partea gramaticii care cuprinde regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziții și a propozițiilor în fraze.* Din această definiție, general cunoscută, rezultă direct patru lucruri, și anume:

a) Caracteristica sintaxei o constituie faptul că ea se ocupă de îmbinarea cuvintelor, de împletirea lor în comunicarea dintre oameni, deci de punerea în funcțiune a cuvintelor pe care i le oferă vocabularul și de ale căror forme și modificări formale se ocupă morfologia; studiul sintaxei oglindește mecanismul viu de funcționare a limbii.

b) Sintaxa are două unități fundamentale, care sînt: **propoziția** și **fraza.**

c) Propoziția este o unitate mai mică decît fraza, întrucît aceasta din urmă ia naștere dintr-o îmbinare de două sau mai multe propoziții.

d) Cele două diviziuni sau părți ale sintaxei sînt: **sintaxa propoziției,** care se ocupă de îmbinarea cuvintelor în propoziții, deci de studiul propoziției în sine, luată în considerație în mod izolat, indiferent de legătura cu alte propoziții, și **sintaxa frazei,** care se ocupă de îmbinarea propozițiilor în fraze.

Indirect, din definiția generală a sintaxei rezultă și faptul că unitatea ei de bază este PROPOZIȚIA, cea mai mică unitate a sintaxei care poate apărea de-sine-stătătoare sau, altfel spus, care poate constitui singură o comunicare (spre deosebire de frază — care este, după cum am mai subliniat, o unitate sintactică mai mare decît propoziția și care apare numai de-sine-stătătoare — și spre deosebire de unitățile sintactice mai mici, cum este partea de propoziție, care nu poate fi de-sine-stătătoare). E nevoie de atenție la formularea folosită: am spus că propoziția „poate apărea" (și nu „apare" sau „este") de-sine-stătătoare, „poate constitui" (și nu „constituie") singură o comunicare pentru că de cele mai multe ori ea se găsește într-o anumită relație cu alte propoziții, după cum se va vedea la sintaxa frazei [1], dar esențial este că ea poate să apară de-sine-stătătoare, spre deosebire de unitatea sintactică inferioară, partea de propoziție, care — cum arată și numele — nu poate avea această independență.

PROPOZIȚIA ȘI FELURILE EI

2. PROPOZIȚIA se definește în mod obișnuit drept o comunicare (sau un enunț) în care există un singur predicat. Și această definiție are nevoie de unele precizări: de obicei propoziția este identificată după prezența unui verb la un mod personal, dar mai corect este să vorbim nu de verb, ci de predicat, dat fiind că există propoziții în care predicatul (nominal) este exprimat numai prin numele predicativ, fără nici un verb: de exemplu, zicala *Vorba lungă, sărăcia omului.* De aceea, pentru împărțirea unui text, a unei

---

[1] Vezi mai departe, § 4 și 5.

fraze, în propoziţii (la analiza sintactică) e corect să numărăm nu verbele — la moduri personale —, ci predicatele. În orice caz, verbele care trebuie luate în seamă sînt numai cele la moduri personale, numite, tocmai după funcţiunea lor, şi moduri predicative: indicativul, conjunctivul, condiţional-optativul şi imperativul[1]. Dintre modurile nepersonale, infinitivul are în mod excepţional funcţiune de predicat în situaţiile în care este întrebuinţat, în propoziţii principale, cu valoare de imperativ: *A nu se pleca în afară!*

Variatele feluri de propoziţii existente în limbă pot fi clasificate din diverse puncte de vedere. Privind propoziţia independent de legătura cu alte propoziţii, aşa cum am spus că se face în general în partea de sintaxă consacrată sintaxei propoziţiei, vom deosebi deocamdată propoziţiile după trei criterii: după scopul comunicării, după forma pozitivă sau negativă şi după alcătuire sau structură. În toate aceste clasificări nu interesează rolul propoziţiei în frază, mai exact ele se aplică oricărei propoziţii indiferent dacă e principală sau secundară.

Clasificarea după SCOPUL COMUNICĂRII este cea mai complexă, în sensul că prezintă împărţiri şi subîmpărţiri, criteriul principal — scopu comunicării — îmbinîndu-se cu alte criterii, cum sînt conţinutul exprimat sau felul în care consideră vorbitorul acţiunea şi atitudinea vorbitorului faţă de ceea ce exprimă, atitudine exteriorizată prin intonaţie. După scopul comunicării propoziţiile se împart în două grupe mari: **enunţiative** şi **interogative**. Propoziţiile enunţiative informează, transmit o informaţie, în timp ce propoziţiile interogative cer o informaţie. Altfel spus, propoziţiile enunţiative comunică ceva (o constatare, o observaţie, o dorinţă, o poruncă) în legătură cu un obiect sau un fenomen, pe cînd cele interogative formulează o întrebare. Fiecare dintre cele două grupări mari de propoziţii are două feluri de subîmpărţiri.

Pe de o parte, atît propoziţiile enunţiative, cît şi cele interogative pot fi e x c l a m a t i v e sau n e e x c l a m a t i v e după cum la ceea ce exprimă ele se adaugă sau nu starea de spirit a vorbitorului, atitudinea lui de admiraţie, plăcere, surprindere, indignare, regret etc. exprimată prin intonaţie. Iată cîte un exemplu cu propoziţii alcătuite din aceleaşi cuvinte şi deosebite în vorbire prin intonaţie, iar în scris prin punctuaţia folosită: *El învaţă bine* — simplă constatare — e o propoziţie enunţiativă neexclamativă, în timp ce *El învaţă bine!* — constatare cu nuanţă de admiraţie — e o propoziţie enunţiativă exclamativă; *El învaţă bine?*, simplă întrebare, e o propoziţie interogativă neexclamativă, dar *El învaţă bine?!*, întrebare care nu aşteaptă răspuns, ci exprimă dezacordul vorbitorului, indignarea, e o interogativă exclamativă (la care în scris se pun de obicei două semne de punctuaţie: atît semnul întrebării, cît şi cel al exclamării).

Pe de altă parte, în cadrul propoziţiilor enunţiative (exclamative şi neexclamative) se disting mai multe feluri de propoziţii, dintre care mai importante sînt *propoziţiile enunţiative propriu-zise*, *propoziţiile optative* şi *propoziţiile imperative*, iar în cadrul propoziţiilor interogative se disting *interogativele propriu-zise* şi cele *optative*. Aici se are în vedere conţinutul exprimat, „înţelesul" cum se spune cel mai adesea, şi felul cum consideră vorbitorul acţiunea, ceea ce se exprimă mai ales prin modul verbului din cadrul predicatului.

---

[1] La acestea se adaugă modul prezumtiv, neprevăzut în programa şcolară. Acesta este modul care exprimă o acţiune prezentată ca presupusă, bănuită; de exemplu: *va fi ştiind* sau *o fi ştiind* prezent, *va fi ştiut* sau *o fi ştiut* perfect (forma de prezumtiv perfect este omonimă cu cea de viitor anterior).

Propozițiile enunțiative propriu-zise exprimă o acțiune sau o stare prezentată ca reală și se construiesc cu modul indicativ: în fraza *Îmi place că citești* ambele propoziții sînt enunțiative propriu-zise. Propozițiile enunțiative optative exprimă o dorință și se construiesc de obicei cu modul optativ (de exemplu: *Aș bea un ceai*), mai rar cu modul conjunctiv (în urări, de exemplu: *Mulți ani trăiască*). Propozițiile enunțiative imperative exprimă o poruncă, un îndemn, un sfat, o rugăminte, care se adresează de obicei persoanei cu care se vorbește; după cum se observă, definiția coincide cu definiția modului imperativ, cunoscută de la morfologie. Acest mod este într-adevăr specific propoziției imperative (de exemplu: *Du-te imediat acasă*), dar nu este singurul care poate apărea într-o asemenea propoziție: propoziția imperativă poate avea predicatul exprimat și printr-un verb la modul conjunctiv cu înțeles de imperativ *(Să te duci imediat acasă)* și chiar la modul indicativ timpul viitor cu înțeles de imperativ (*Te vei duce* sau *Ai să te duci imediat*). Într-un fel asemănător cu enunțiativele se clasifică propozițiile interogative. Interogativele propriu-zise formulează o întrebare cu privire la o acțiune sau o stare considerată ca reală și se construiesc cu modul indicativ; de exemplu: *Citești?* sau *Ce citești?* Interogativele optative formulează o întrebare cu privire la o dorință și se construiesc cu modul optativ; de exemplu: *Ai bea un ceai?* Spre deosebire de enunțiative, în cadrul interogativelor nu există propoziții imperative.

Clasificarea propozițiilor după scopul comunicării (cu criteriile anexe) are o mare importanță practică pentru scrierea corectă, respectiv pentru folosirea adecvată a semnelor de punctuație, și pentru lectura expresivă. În analiza sintactică trebuie să se țină seama de ea pentru explicarea unor fenomene sintactice, în primul rînd a ordinii cuvintelor; astfel, inversiunea formelor verbale compuse se întîlnește mai ales în propozițiile interogative *(Văzut-ați?)*, iar așezarea numelui predicativ înaintea verbului copulativ în propozițiile exclamative *(Frumoasă e!)*.

Altă clasificare a propozițiilor se face după ASPECTUL lor **pozitiv** (sau **afirmativ**), respectiv **negativ**; este clasificarea care se numește de obicei „după formă", deși termenul „formă" nu e suficient de precis pentru delimitarea de alte criterii. Cele două aspecte — pozitiv și negativ — se întîlnesc la toate felurile de propoziții considerate din punctul de vedere al scopului comunicării și al criteriilor subordonate acestuia (conținutul exprimat, atitudinea vorbitorului), deci la propozițiile enunțiative și interogative de orice tip: exclamative și neexclamative, propriu-zise, optative, imperative. Deosebirea formală dintre aspectul pozitiv și cel negativ al unei propoziții este următoarea: propozițiile pozitive (sau afirmative) nu au nici o marcă specială, spre deosebire de cele negative, care conțin un cuvînt negativ (în primul rînd negația *nu*, pe lîngă care pot apărea și pronumele negative *nimeni*, *nimic*, *nici unul*, adjectivele pronominale negative *nici un*, *nici o*, adverbe negative ca *niciodată*, *nicăieri*, *deloc*, conjuncția *nici* etc.). Într-o propoziție pot exista unul sau mai multe cuvinte negative. Ceea ce dă caracter negativ unei propoziții este negarea predicatului prin *nu* (de exemplu: *Nu citesc acum*); celelalte cuvinte negative adverbiale sau pronominale însoțesc predicatul în funcțiune de subiecte, atribute sau complemente, întărind ideea de negație (de exemplu: *Nu citesc nimic*, *Nu citesc niciodată*, *Nu citesc deloc* etc.). Negația *nu* poate apărea și pe lîngă altă parte de propoziție decît predicatul, dar prin aceasta propoziția nu devine negativă; de exemplu, propoziția *Nu la școală se scriu temele* este o propoziție pozitivă (afirmativă), în care se neagă un complement circumstanțial, în timp ce *Temele nu se scriu la școală* este o propoziție negativă datorită

negării predicatului. Înţelegem acum mai bine de ce se vorbeşte de clasificarea propoziţiilor în pozitive şi negative după „formă": sensul poate fi acelaşi, dar ceea ce contează este prezenţa sau absenţa lui *nu* la predicat.

Cea de-a treia clasificare a propoziţiilor se face după STRUCTURĂ sau, altfel spus, după alcătuirea lor, după organizarea lor internă; este vorba în esenţă de felul părţilor de propoziţie componente. Din acest punct de vedere propoziţiile se împart în **simple** şi **dezvoltate** pe baza prezenţei sau absenţei uneia dintre cele două categorii de părţi de propoziţie: părţi principale de propoziţie — care sînt subiectul şi predicatul — şi părţi secundare de propoziţie — care sînt atributul şi complementul [1] —. Propoziţiile simple au numai părţi principale, fie ambele părţi principale, deci şi subiect şi predicat (de exemplu: *Elevii învaţă*), fie numai una dintre părţile principale (de exemplu: *Plouă* — propoziţie simplă limitată la predicat); trebuie reţinut deci că nu e bună formularea „propoziţiile simple sînt alcătuite din subiect şi predicat": condiţia este să nu conţină părţi secundare, dar dintre cele principale poate lipsi una (cum am văzut din exemplul *Plouă*), o parte principală poate fi exprimată prin mai multe cuvinte (e cazul propoziţiilor simple cu predicat nominal, ca *Elevii sînt atenţi*, sau al propoziţiilor simple cu subiect multiplu, ca *Elevii şi elevele învaţă*) şi, de asemenea, părţile principale pot fi însoţite de cuvinte care nu sînt părţi de propoziţie, de exemplu de un vocativ (ca în propoziţia *Copii, a venit vacanţa!*). Propoziţiile dezvoltate sînt propoziţii care au şi părţi secundare de propoziţie, fie şi una singură (de exemplu: *Elevii buni învaţă*, în care apare atributul *buni*, sau *Elevii învaţă regulat*, în care apare complementul circumstanţial de mod *regulat*, şi tot aşa *Elevii buni învaţă regulat*, în care apar două părţi secundare de propoziţie). Între propoziţia simplă şi propoziţia dezvoltată deosebirea nu este neapărat de ordin cantitativ, cum s-ar putea înţelege din denumirile folosite, ci de ordin calitativ, interesînd felul părţilor de propoziţie şi nu numărul lor. Propoziţia *Plouă mărunt* este o propoziţie dezvoltată, deşi este alcătuită numai din două cuvinte ca şi *Vine ploaia*, care este o propoziţie simplă: deosebirea constă în faptul că *Vine ploaia* este o propoziţie constituită numai din părţi principale — subiectul *ploaia* şi predicatul *vine* —, în timp ce propoziţia *Plouă mărunt* constă dintr-o parte principală, predicatul *plouă*, şi o parte secundară, complementul circumstanţial de mod *mărunt*; din aceleaşi motive propoziţia *Elevii sînt atenţi* este simplă, iar *Elevii ascultă atenţi* este dezvoltată.

În încheierea capitolului de sintaxă a propoziţiei consacrat felurilor ei, mai trebuie precizat un singur lucru, şi anume acela — care ar trebui să rezulte de la sine — că orice propoziţie concretă trebuie să-şi găsească locul în toate clasificările învăţate. Despre propoziţia *Plouă mărunt*, de exemplu, nu avem de spus numai că e dezvoltată, ceea ce înseamnă calificarea ei după structură; din celelalte puncte de vedere discutate aici ea este enunţiativă propriu-zisă neexclamativă (după scopul comunicării, cu criteriile subordonate) şi în acelaşi timp pozitivă sau afirmativă (după formă). Tot astfel, propoziţia *Ce scrii?* este o propoziţie interogativă propriu-zisă neexclamativă, pozitivă (sau afirmativă) şi dezvoltată.

---

[1] La care se adaugă partea de propoziţie numită **element predicativ suplimentar**, care nu este prevăzută în programa şcolară. Este vorba de o parte de propoziţie cu dublă subordonare, care însoţeşte un verb exprimînd o caracteristică (sau o acţiune simultană cu acţiunea verbului) referitoare la un substantiv sau pronume cu diverse funcţiuni (de obicei subiect sau complement direct) pe lîngă acel verb; de exemplu, *supărat* din *Tata a venit supărat* sau *L-am văzut supărat*.

3. Ultima clasificare discutată — felurile propoziţiilor după structură — face trecerea spre capitolul cel mai mare al sintaxei propoziţiei, şi anume cel consacrat părţilor de propoziţie: **subiectul, predicatul, atributul** şi **complementul** [1] cu speciile lor. Înainte de a trece la studiul direct al acestora, e necesară înţelegerea noţiunii de parte de propoziţie. Ce sînt deci părţile de propoziţie? Sînt cuvinte sau grupuri de cuvinte din care este alcătuită o propoziţie şi care se disting ca unităţi sintactice aparte după funcţiunea specifică pe care o îndeplinesc în cadrul propoziţiei (căci propoziţia este constituită dintr-un număr variabil de cuvinte care stau în anumite raporturi unul faţă de altul, îndeplinind diferite funcţiuni).

Noţiunea de parte de propoziţie nu trebuie confundată cu aceea de cuvînt folosit în comunicare. Unităţile sintactice ale unei propoziţii (părţile unei propoziţii) nu se identifică totdeauna cu unităţile lexicale ale enunţului (numărul cuvintelor componente) în primul rînd pentru că numai unele categorii de cuvinte, şi anume cele cu sens lexical de-sine-stătător (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, interjecţia), pot avea funcţiune de parte de propoziţie, în timp ce cuvintele ajutătoare nu sînt niciodată părţi de propoziţie: cele mai multe dintre ele (articolul, prepoziţia, adverbele din structura gradelor de comparaţie, verbele auxiliare) intră în alcătuirea unor părţi de propoziţie alături de cuvintele din prima categorie, ceea ce constituie unul dintre motivele pentru care definiţia părţilor de propoziţie trebuie să cuprindă şi grupurile de cuvinte; conjuncţiile nu sînt părţi de propoziţie şi nici nu intră în structura unor părţi de propoziţie, avînd exclusiv rolul de legătură între diverse unităţi sintactice (spre deosebire însă de conjuncţiile propriu-zise, adverbele şi pronumele cu valoare de conjuncţie — relativ-interogative şi nehotărîte — nu fac numai legătura între propoziţii, ci au şi rolul de părţi de propoziţie în interiorul propoziţiei subordonate).

Părţile de propoziţie pot fi constituite şi din îmbinări de două sau mai multe cuvinte cu sens lexical de-sine-stătător, de exemplu din locuţiuni adverbiale sau verbale, din diverse construcţii participiale, gerunziale şi infinitivale, din adverbul de negaţie *nu* şi partea de propoziţie negată. Există şi cuvinte care fac parte din comunicare, dar nu constituie părţi de propoziţie, ci unităţi — considerate propoziţii — neanalizabile; de exemplu: adverbul de afirmaţie *da*, întrebuinţările cele mai obişnuite ale interjecţiilor şi ale cuvintelor (substantive, pronume) în vocativ.

Între părţile propoziţiei se disting unele numite principale de altele secundare (ne-am referit la această distincţie atunci cînd am discutat felurile propoziţiilor după structură, clasificarea lor în simple şi dezvoltate); după cum se ştie, subiectul şi predicatul sînt părţi principale de propoziţie, iar atributul şi complementul [2] sînt părţi secundare. Pe ce se bazează distincţia dintre cele două categorii de părţi de propoziţie? Părţile principale — subiectul şi predicatul — sînt cele care constituie minimul necesar pentru a avea o propoziţie, ele reprezintă miezul propoziţiei ca unitate sintactică, centrii ei de organizare, prin care se exprimă esenţialul comunicării respective şi în jurul cărora se grupează celelalte părţi de propoziţie. Părţile secundare ale propoziţiei — atributul, complementul [3] — se grupează în jurul părţilor principale, ele le „complinesc" înţelesul, adaugă informaţii suplimentare. Aceste informaţii

---

[1,2,3] Şi elementul predicativ suplimentar (vezi nota precedentă).

suplimentare pot fi foarte importante în comunicare, de aceea este necesar să facem precizarea generală că distincția dintre părțile de propoziție principale și cele secundare este o distincție exclusiv gramaticală și nu se referă la importanța pe care o are într-o comunicare concretă una dintre părțile propoziției (de exemplu, în propoziția *De cînd a plecat mama?*, complementul circumstanțial de timp *de cînd* poate avea o importanță mai mare decît predicatul *a plecat* sau decît subiectul *mama*; tocmai de aceea el este scos în relief prin accent în propoziție). Părțile secundare de propoziție sînt deci secundare din punct de vedere gramatical, în sensul că sînt subordonate altora, în primul loc părților principale, dar și unor părți care la rîndul lor sînt secundare: un atribut poate avea la rîndul lui alt atribut (de exemplu, în *coperta caietului de notițe*: *de notițe* este atribut al substantivului *caietului*, iar acesta este atribut al substantivului *coperta*), după cum un atribut poate avea și un complement (de exemplu: *elev bun la învățătură*, unde *la învățătură* este complementul adjectivului *bun*, care e atributul substantivului *elev*); la fel, un complement poate fi determinat de un atribut (în *ia notițe bune* complementul direct *notițe* are atributul *bune*), după cum poate fi determinat și de alte complemente (în propoziția *Învață relativ bine*, complementul circumstanțial de mod *bine* are la rîndul lui un complement în adverbul *relativ*).

Faptul că părțile secundare de propoziție nu determină numai părți principale, ci și părți care sînt ele însești secundare exclude posibilitatea definirii părților secundare în parte prin raportare la părțile principale. O greșeală curentă care trebuie combătută este definirea atributului drept partea de propoziție care determină subiectul: atributul poate determina în realitate și alt atribut și un complement (cum s-a văzut și din exemplele date mai înainte) și în schimb nu determină orice subiect (de exemplu, nu poate determina un subiect exprimat printr-un verb la infinitiv); de asemenea complementul nu poate fi definit drept partea de propoziție care determină predicatul: complementul poate determina și un atribut (adjectival sau verbal), un alt complement și chiar un subiect exprimat printr-un verb.

Părțile secundare de propoziție se definesc deci în raport cu cuvîntul determinat, care nu este calificat din punct de vedere sintactic (deoarece, după cum am arătat, poate apărea cu diverse funcțiuni), ci din punct de vedere morfologic: atributul este partea secundară de propoziție care determină un substantiv sau un cuvînt cu valoare asemănătoare (pronume, numeral), iar complementul este partea secundară de propoziție care determină un verb (sau o interjecție predicativă), un adverb sau un adjectiv. Cu totul altfel se definesc părțile principale de propoziție, la care interesează numai rolul uneia față de cealaltă: subiectul este partea de propoziție despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului, el arată cine săvîrșește acțiunea exprimată de predicatul verbal activ sau cui i se atribuie însușirea exprimată prin numele predicativ, iar predicatul este partea de propoziție care spune ceva despre subiect, el arată ce face, ce este sau cum este subiectul.

FRAZA. RAPORTURILE DE COORDONARE ȘI DE SUBORDONARE

4. În legătură cu definiția sintaxei, am discutat puțin despre cele două unități sintactice amintite în ea — propoziția și fraza — și am stabilit că FRAZA este:

a) o îmbinare de două sau mai multe propoziții;
b) o unitate sintactică totdeauna de-sine-stătătoare.

Din faptul că fraza este o unitate mai mare decît propoziția nu trebuie să se înțeleagă nici că lungimea ei, ca număr de cuvinte, este neapărat mai mare, nici că orice frază exprimă un conținut mai complex decît propoziția.

În ce privește prima problemă, o propoziție dezvoltată poate fi adesea mai lungă decît o frază cu două și chiar mai multe propoziții. Astfel, fraze ca *Aștept să răspunzi* sau *Firește că vine*, alcătuite din cîte două propoziții, au numai cîte trei cuvinte, în timp ce pentru o propoziție dezvoltată nu e deloc neobișnuit să fie formată din peste zece cuvinte (de exemplu: *Din zorii zilei și pînă tîrziu în noapte circulația este în acest loc la fel de intensă*). Deosebirea dintre propoziție și frază nu stă deci în lungime, în numărul de cuvinte, ci în organizare, în structura acestor unități sintactice. Fraza este o comunicare cu structura mai complexă decît propoziția tocmai pentru că ea cuprinde două sau mai multe propoziții.

În legătură cu a doua problemă, de asemenea, nu se poate spune că din principiu fraza exprimă un conținut mai bogat, o idee mai profundă decît propoziția. Există numeroase situații în care unul și același conținut se poate exprima la fel de bine printr-o frază ca și printr-o propoziție. De exemplu, ceea ce comunică fraza citată mai înainte *Aștept să răspunzi* se poate exprima și prin propoziția *Aștept răspunsul tău;* la fel, fraza *Cine cîștigă întrecerea va fi premiat* față de propoziția *Cîștigătorul întrecerii va fi premiat* sau fraza *Nu înțelege lecția pentru că nu este atent* față de propoziția *Fiind neatent* (sau *nefiind atent*), *nu înțelege lecția.*

Propoziția este alcătuită, după cum se știe, din părți de propoziție (cuvinte sau grupuri de cuvinte cu anumite funcțiuni). Fraza este alcătuită din propoziții. Important este faptul că raporturile dintre propozițiile alcătuitoare ale unei fraze sînt aceleași cu raporturile dintre părțile unei propoziții. Atît în cadrul propoziției, cît și al frazei, raporturile sintactice sînt de două feluri: de **coordonare** și de **subordonare** (sau de determinare), fiecare dintre ele avînd diverse specii. Raporturi de coordonare — copulativă, disjunctivă, adversativă și conclusivă — există între termeni (părți de propoziție [1] sau propoziții) care stau pe același plan, iar raporturi de subordonare (sau de determinare) între termeni (părți de propoziție sau propoziții) cu funcțiuni sintactice diferite, dintre care un termen este determinat de celălalt.

Distincția dintre coordonare și subordonare privește modul de organizare a comunicării, construcția ei gramaticală. Din punctul de vedere al înțelesului pot exista asemănări mari între unele propoziții concrete dintr-o categorie sau alta și chiar între specii în ansamblul lor: coordonata adversativă exprimă același lucru ca subordonata concesivă (*E bolnav, dar nu stă în pat* = *Deși e bolnav, nu stă în pat*), iar coordonata conclusivă același lucru cu subordonata consecutivă *(E bolnav, deci stă în pat* = *E bolnav, încît stă în pat)* sau cu regenta unei cauzale *(Pentru că e bolnav, stă în pat).*

PROPOZIȚII PRINCIPALE ȘI SECUNDARE. TIPURI DE FRAZĂ

5. În frază propozițiile nu sînt de același fel. Interesează de această dată felurile lor nu după criteriile discutate la sintaxa propoziției privită izolat de altele, ci felurile lor după relația sau raportul gramatical față de alte pro-

[1] Părțile de propoziție de același fel coordonate între ele se numesc părți de propoziție multiple. Pot fi multiple orice părți de propoziție cu excepția predicatului, întrucît prin coordonarea a două predicate se realizează o frază; în cadrul predicatului poate exista însă un nume predicativ multiplu *(Ei sînt atenți și silitori).*

poziţii. Cînd am spus despre propoziţie că este „cea mai mică unitate a sintaxei care poate apărea de-sine-stătătoare", am explicat că formularea „poate apărea" se referă la faptul că propoziţia nu se găseşte totdeauna în această situaţie: pe lîngă propoziţii care au înţeles de-sine-stătător, există propoziţii care depind de alte propoziţii. Propoziţiile care au înţeles de-sine-stătător, deci care nu depind de altele [1], se numesc **propoziţii principale**, în timp ce propoziţiile care depind de alte propoziţii din frază [2] se numesc **propoziţii secundare** sau **subordonate.**

Centrul de organizare într-o frază îl constituie propoziţia principală sau propoziţiile principale în cazul cînd sînt mai multe. Fraza poate fi alcătuită şi numai din propoziţii principale (două sau mai multe), aflate în raport de coordonare între ele (de exemplu: *În vacanţă elevii se odihnesc, fac sport şi citesc*). Alteori fraza se realizează numai cu ajutorul raporturilor de subordonare: fraza are atunci o propoziţie principală şi una sau mai multe propoziţii secundare; cînd acestea sînt mai multe, ele pot fi toate subordonate faţă de principală (de exemplu, în fraza *Cînd ai fost la mine am uitat să-ţi dau cartea*, ambele propoziţii secundare, *cînd ai fost la mine*, circumstanţială de timp, şi *să-ţi dau cartea*, completivă directă, determină aceeaşi propoziţie, propoziţia principală *am uitat*) sau unele dintre ele pot fi subordonate ale unei propoziţii care la rîndul ei e subordonată faţă de principală (de exemplu, în fraza *Cînd ai venit să mă vezi am uitat să-ţi arăt ce citeam* propoziţia subordonată de scop *să mă vezi* determină propoziţia *cînd ai venit*, care la rîndul ei e o propoziţie subordonată — de timp —, iar propoziţia subordonată *să-ţi arăt*, completivă directă a principalei *am uitat*, are şi ea o completivă directă: propoziţia *ce citeam*). În sfîrşit, fraza se poate realiza prin împletirea raporturilor de coordonare şi de subordonare, în sensul că poate avea mai multe principale coordonate între ele, dintre care unele să aibă şi subordonate (de exemplu: *În vacanţă elevii se odihnesc, iar, cînd e vreme frumoasă, fac sport*), şi în sensul că subordonatele la rîndul lor pot fi coordonate între ele atunci cînd determină aceeaşi propoziţie (de exemplu: *Am uitat să-ţi dau cartea şi să-ţi arăt ceva*).

Din cele spuse despre diversele feluri de fraze reţinem următoarele:

a) fraza este o îmbinare de propoziţii dintre care cel puţin una este principală;

b) propoziţiile principale din cadrul unei fraze pot fi determinate sau nu de alte propoziţii;

c) propoziţiile subordonate determină alte propoziţii, care pot fi nu numai principale, ci şi secundare;

d) propoziţiile coordonate pot fi atît principale coordonate între ele, cît şi secundare coordonate între ele (subordonate care determină aceeaşi propoziţie).

Dat fiind că subordonatele pot determina nu numai principale, ci şi propoziţii care la rîndul lor sînt subordonate ale altora, este nevoie de o denumire specială pentru propoziţiile de care depind alte propoziţii. Acestea se numesc **propoziţii regente** sau **supraordonate.** Propoziţii regente pot fi deci atît propoziţiile principale, cît şi cele secundare care sînt determinate

[1] Dar pot cere prezenţa unor completări; vezi mai departe, p. 196, discuţia despre aşa-numitele propoziţii insuficiente.

[2] Uneori, în mod artificial — mai ales în literatura artistică şi în stilul publicistic —, propoziţiile subordonate apar izolate prin punct de regenta lor (de exemplu: *Ieri n-a venit la şcoală. Pentru că a fost bolnav)*, ceea ce nu înseamnă că, prin fragmentarea frazei, se anulează în fapt caracterul lor dependent.

de subordonate. De aceea termenul de propoziție regentă nu trebuie confundat cu acela de propoziție principală, cu atît mai mult cu cît nu numai că regentele pot fi și secundare, dar nici principalele nu sînt toate regente (pot exista principale independente, care nu intră în alcătuirea unei fraze, sau principale coordonate de care nu depind alte propoziții). În lumina celor arătate se înțelege de ce toate definițiile propozițiilor subordonate se dau prin referire la propoziția regentă și nu la o propoziție principală.

Uneori propoziția regentă, chiar principală fiind, este insuficientă pentru a realiza o comunicare, impunînd completarea prin subordonata ei; în această situație se găsesc în primul rînd regentele propozițiilor subiective și predicative, dar și altele, de exemplu regentele unor completive (cînd regenta are drept predicat verbe ca *a putea, a începe*) sau regentele care conțin corelative ale subordonatelor dependente de ele. Din categoria propozițiilor insuficiente din punct de vedere lexical fac parte și propozițiile cu predicatul exprimat printr-un verb de declarație (*a spune, a zice, a întreba* etc.) care introduc o comunicare. Comunicarea introdusă de asemenea verbe poate constitui o propoziție subordonată dacă e redată în vorbire indirectă (*Mi-a spus să-i aduc cartea; L-am întrebat unde a fost*), dar constituie o propoziție principală dacă e redată în vorbire directă (*Mi-a spus: Adu-mi cartea!; L-am întrebat: Unde ai fost?*); dependența logică nu trebuie confundată deci cu subordonarea gramaticală.

CORESPONDENȚA DINTRE PROPOZIȚIILE SUBORDONATE ȘI PĂRȚILE DE PROPOZIȚIE

6. **Propoziția subordonată** este o propoziție care depinde de o propoziție regentă, îndeplinind, în formă de propoziție, funcțiunea unei părți de propoziție a regentei. Propozițiile subordonate corespund deci părților de propoziție și de aceea ele au denumiri corespunzătoare părților de propoziție: **propoziții subiective, atributive, completive directe, circumstanțiale de loc** etc. O singură denumire poate induce în eroare, și anume **propoziția predicativă**, care nu corespunde unui predicat, ci numai unui nume predicativ[1]. Pornind de la această observație, putem discuta limitele fenomenului de corespondență dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție.

O primă deosebire o constituie faptul că printre părțile de propoziție se găsesc părți principale, care pot constitui singure o propoziție, pe cînd propozițiile subordonate sînt toate dependente, secundare și nu pot constitui o frază fără o propoziție principală. Trebuie subliniată deosebirea că, în timp ce subiectul și predicatul ca părți de propoziție sînt părți principale, propoziția subiectivă și propoziția predicativă nu sînt propoziții principale, ci secundare, subordonate. Aici trebuie să ținem seama și de observația făcută mai înainte că propoziția predicativă nu corespunde predicatului, ci numai numelui predicativ: nu există o propoziție subordonată care să corespundă unui predicat verbal sau verbului copulativ din cadrul predicatului nominal. De aceea, dacă părțile de propoziție puse la un loc constituie o propoziție, propozițiile subordonate îmbinate între ele nu pot constitui o frază fără prezența unei propoziții principale.

---

[1] Elementului predicativ suplimentar (pentru care vezi nota de la p. 191) îi corespunde propoziția predicativă suplimentară, neprevăzută nici ea în programa școlară. Această subordonată exprimă o acțiune simultană cu acțiunea regentei, referitoare la subiectul, complementul direct sau complementul indirect al regentei; de exemplu, subordonata din *Te văd că ești supărat* sau *Mă uit la tine cît de supărat ești.*

O deosebire pe care am fi tentaţi să o găsim între propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie ar putea părea aceea că numărul părţilor de propoziţie nu este exact acelaşi cu al propoziţiilor subordonate, mai precis că speciile de complemente nu se suprapun cu speciile de subordonate completive. Nu trebuie să uităm însă că în şcoală nu se studiază toate speciile de complemente şi de propoziţii existente în limbă, ci numai cele mai importante şi cu o frecvenţă mai mare. Din punctul de vedere al sferei de întrebuinţare pot exista deosebiri mari între o parte de propoziţie şi propoziţia subordonată corespunzătoare: de exemplu, subiectul este mult mai des folosit în vorbire decît propoziţia subiectivă, iar, în schimb, propoziţiile circumstanţiale condiţionale şi cele concesive sînt mult mai frecvente decît complementele corespunzătoare. În ce priveşte faptul că paralel cu propoziţia subordonată consecutivă nu se distinge, de obicei, un complement circumstanţial consecutiv, trebuie arătat că deosebirea de sferă dintre posibilităţile unei construcţii faţă de cealaltă este şi mai mare, încît puţinele expresii care au sens consecutiv (de exemplu, *de minune* în *Învaţă de minune*) se pot încadra foarte bine la complementul circumstanţial de mod.

Legătura dintre sintaxa frazei şi sintaxa propoziţiei va fi urmărită permanent în expunerile următoare prin însuşi modul de discutare paralelă a părţilor propoziţiei şi a părţilor frazei: subiectul şi propoziţia subiectivă, atributul şi propoziţia atributivă etc.

Fenomenul obiectiv al corespondenţei dintre propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie stă la baza unor procedee sau tehnici de transformare a propoziţiei în frază şi a frazei în propoziţie: este vorba de contragerea propoziţiilor subordonate şi, respectiv, de dezvoltarea părţilor de propoziţie. Amîndouă procedeele menţionate au o sferă de aplicare mai puţin largă decît corespondenţa ca atare între propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie, întrucît, pe lîngă condiţia echivalenţei funcţionale, ele presupun şi sinonimia concretă, identitatea conţinutului de bază comunicat, şi posibilitatea trecerii de la o unitate sintactică la alta în variante formale ale aceluiaşi mesaj. (Complementul circumstanţial de timp corespunde unei propoziţii circumstanţiale de timp, dar nu orice complement concret poate fi dezvoltat într-o propoziţie. De exemplu, *mîine* din *Ne întîlnim mîine* nu se pretează la dezvoltare, spre deosebire de complementul din *Ne întîlnim la deschiderea expoziţiei*, care poate fi dezvoltat în propoziţia *cînd se deschide expoziţia*.)

Contragerea propoziţiilor subordonate se realizează în primul rînd prin modificări asupra predicatului (verbul respectiv poate fi menţinut fie sub forma unui mod nepersonal, fie sub forma unor derivate sau se poate elimina orice element verbal, mai ales în cazul verbului copulativ) şi asupra elementului introductiv (pronumele şi adverbele relative dispar, cu excepţia construcţiilor relative infinitivale; conjuncţiile sînt înlocuite cu prepoziţii, mai rar cu adverbe); aceste modificări principale antrenează şi unele modificări secundare în restul construcţiei (de exemplu, subiectul poate deveni atribut al unui substantiv verbal, în locul adverbului *nu* apare prefixul *ne-* etc.). Dezvoltarea părţilor de propoziţie în propoziţii se realizează prin intervenţia unui predicat (care poate proveni din transformarea morfologică a unei forme verbale sau a unui derivat verbal existente în enunţul iniţial) şi a unui element introductiv specific. Multe construcţii permit diverse variante de transformare, mai apropiate sau mai depărtate de enunţul iniţial; de exemplu, propoziţia temporală din *Te-am văzut cînd ai venit* poate fi contrasă atît prin (*te-am văzut*) *la venire*, cît şi prin (*te-am văzut*) *venind*.

Cele două tehnici de transformare nu trebuie înțelese numai ca aplicații subordonate teoriei sintaxei, ci și — sau mai ales — ca mijloace de cultivare a limbii, de perfecționare a exprimării prin utilizarea unor construcții sinonime.

LEGĂTURA DINTRE MORFOLOGIE ȘI SINTAXĂ

7. Între morfologie și sintaxă, ca părți componente ale gramaticii, există o strînsă legătură. În studiul morfologiei se folosesc elemente de sintaxă chiar în definiția unor părți de vorbire ca adjectivul și adverbul, despre care spunem ce cuvinte determină, și mai ales prepoziția și conjuncția, care se definesc numai prin rolul lor sintactic, arătîndu-se ce leagă ele în propoziție sau în frază. Modificarea formei cuvintelor — care constituie obiectul propriu-zis al morfologiei — este direct legată de funcțiunea lor în propoziție: cuvintele suferă schimbări de formă pentru exprimarea raporturilor dintre ele, în îmbinarea lor în propoziții și fraze. De aceea studiul morfologiei nu se reduce la înșirarea formelor cuvintelor, ci se ocupă și de întrebuințarea acestor forme, ajungîndu-se astfel în domeniul sintaxei[1]: cînd se studiază cazurile substantivului, de exemplu, se arată și care sînt valorile lor, adică ce exprimă nominativul, genitivul etc., ce rol au ele în propoziție (subiect, atribut etc.); cînd deosebim un adjectiv pronominal (posesiv sau demonstrativ) de pronumele corespunzător ținem seama de faptul sintactic dacă determină sau înlocuiește un substantiv; formele compuse ale verbului sînt de fapt vechi îmbinări de cuvinte pătrunse în flexiune.

Pe de altă parte, în studiul sintaxei se face adesea apel la morfologie. Chiar în expunerea de față [2] am avut ocazia să ne convingem de importanța unui element de morfologie, și anume a modului, în clasificarea propozițiilor după scopul comunicării și după conținutul exprimat, după felul cum prezintă vorbitorul acțiunea: propoziții formate din aceleași cuvinte se pot deosebi prin modul verbului din cadrul predicatului — de exemplu *Te duci* sau *Te-ai dus* cu modul indicativ reprezintă o propoziție enunțiativă propriu-zisă (iar cu intonația schimbată, *Te duci?*, o interogativă propriu-zisă), în timp ce *Te-ai duce* cu modul optativ este o propoziție optativă, iar *Du-te* (modul imperativ) sau *Să te duci* (modul conjunctiv cu înțeles de imperativ) formează propoziții imperative. În cazul propozițiilor optative și al celor imperative însăși denumirea lor coincide cu aceea a modurilor specifice, deși nu se construiesc numai cu aceste moduri. În expunerile următoare se va vedea că diverse alte definiții și clasificări sintactice folosesc referiri la morfologie.

PROBLEME CONTROVERSATE

8. În sintaxa limbii române există numeroase probleme mai mult sau mai puțin controversate. În fruntea acestora stă însăși metoda de studiere a sintaxei: alături de metoda tradițională, în bună parte semanticistă, adoptată de gramatica noastră școlară și, la un nivel mai înalt, de Gramatica Academiei, există metode structuraliste, transformaționale sau chiar matematice, caracterizate în general prin formalizare. Printre principalele contro-

---

[1] Întrebuințările diverselor părți de vorbire și ale formelor lor constituie în unele gramatici o subdiviziune a sintaxei, numită *sintaxa părților de vorbire.* În altele, problema se rezolvă prin renunțarea la distincția dintre morfologie și sintaxă, sub denumirea unică de *morfosintaxă.*

[2] Vezi mai sus, § 2.

verse între diferitele metode trebuie amintită însăşi problema unităţilor de bază ale sintaxei: în timp ce sintaxa tradiţională are ca unităţi de bază, după cum am văzut, *partea de propoziţie*, *propoziţia* şi *fraza*, alte metode operează cu unităţi ca *functorul*, *sintaxemul*, *sintagma*, *grupul nominal* şi cel *verbal* în calitate de constituenţi imediaţi, *enunţul*.

Chiar limitată la problemele controversate ale sintaxei limbii române studiate cu metoda tradiţională, lista acestora este destul de mare. Ele pot fi clasificate şi ierarhizate din diverse puncte de vedere: după vechimea lor (controverse care datează de multă vreme şi controverse recente), după amploarea dezbaterilor pe marginea problemei controversate (în sensul numărului de susţinători ai unui punct de vedere), după apartenenţa controverselor la gramatica generală sau la cea naţională (controverse universale şi controverse referitoare la probleme mai mult sau mai puţin specifice limbii noastre), după gradul de generalitate în cadrul sintaxei (unele controverse privesc categorii sintactice în ansamblul lor, iar altele numai interpretarea cîte unui cuvînt, a unei construcţii sau chiar a unui text dat), după gradul de specificitate sintactică (căci unele controverse sintactice sînt strîns legate de rezolvări morfologice), după caracterul pur teoretic sau cu consecinţe pentru analiza sintactică, ceea ce uneori se confundă cu gradul de importanţă al controversei respective. Dintre controversele pur teoretice, cele mai puţin interesante sînt problemele de simplă terminologie. Pentru analiza sintactică nu prezintă prea mare importanţă nici problemele de clasificare (de exemplu, dacă unele complemente sînt circumstanţiale sau nu; dacă propoziţiile exclamative şi cele imperative sînt tipuri diferite de propoziţia enunţiativă sau nu); mai mult, se poate spune că pînă şi o problemă ca aceea a numărului şi felurilor relaţiilor sau raporturilor sintactice prezintă pentru analiza sintactică o importanţă mai mică decît s-ar crede (oricît ar părea de curios, opiniile privitoare la numărul felurilor de relaţii sintactice variază de la două la şase, la cele două raporturi recunoscute de gramatica şcolară şi de Gramatica Academiei — de coordonare şi de subordonare — adăugîndu-se de către diverşi cercetători, ca relaţii aparte, *relaţia predicativă*, *relaţia apoziţională*, *relaţia construcţiilor incidente*, *relaţia de la anumite fenomene de împletire a subordonării cu coordonarea* sau alte relaţii complexe).

Printre controversele cele mai importante pentru analiza sintactică sînt cele care se referă la statutul de propoziţie sau frază al unui enunţ, care pun deci în discuţie principiul delimitării propoziţiilor după verbele la un mod personal (conform principiului amintit, numărul propoziţiilor dintr-un text poate fi mai mare — datorită, de exemplu, propoziţiilor eliptice sau celor cu predicatul total sau parţial subînţeles —, dar nu mai mic decît numărul verbelor la un mod personal). Aceste controverse pot fi grupate în două categorii opuse: unii cercetători admit mai multe verbe la moduri personale în aceeaşi propoziţie, iar alţii susţin existenţa unor propoziţii (subordonate) cu predicatul la un mod nepersonal. Din prima categorie de păreri fac parte interpretările legate de recunoaşterea aşa-numitului predicat compus în situaţiile în care un verb de modalitate sau de aspect este urmat de un conjunctiv: *poate să citească*, *începe să cînte* (predicatul compus cu infinitivul nu schimbă statutul propoziţiei) sau de recunoaşterea unor aşa-zise locuţiuni prepoziţionale, pronominale, adverbiale cu un verb în interior (*în ce priveşte*, *cine ştie cine*, *cine ştie unde*). Din a doua categorie fac parte interpretările legate de admiterea gerunziului şi infinitivului ca predicate dependente. Controverse la fel de importante sînt cele legate de locul segmentării în frază sau în propoziţie la pronume ca *cel ce*, la locuţiuni de tipul *din cauza* etc. În ce priveşte atît propoziţia, cît şi fraza, cele mai numeroase controverse se referă la auto-

nomia unor specii de părţi de propoziţie, propoziţii coordonate şi subordonate; în legătură cu aceasta trebuie amintit şi faptul că în şcoală nu se învaţă[1] nici măcar toate speciile general recunoscute în lucrările de specialitate, cum ar fi *complementul de agent*, cel *instrumental*, *sociativ* şi altele.

Numărul şi varietatea problemelor controversate în sintaxa limbii române nu trebuie să ducă la o concluzie pesimistă asupra posibilităţilor de stăpînire a acestui obiect de studiu complex care este limba, la o neîncredere în caracterul ştiinţific al gramaticii. Numai prin punerea în discuţie a celor mai variate aspecte ale gramaticii limbii române, prin lupta de opinii, prin reluarea cercetării de cît mai mulţi autori poate avansa cunoaşterea mai exactă, mai aprofundată.

Ca o concluzie de ordin practic a existenţei atîtor probleme sintactice controversate şi a deosebirilor dintre gramatica şcolară şi gramaticile de alt nivel, trebuie să ne obişnuim cu ideea că textele propuse pentru analiză pot prezenta situaţii în care sînt posibile două sau mai multe interpretări.[2] Totul e ca interpretarea aleasă să poată fi conştient susţinută şi să existe logica unui sistem, consecvenţă în restul analizei făcute. De exemplu, dacă în *am onoarea a raporta* considerăm că predicatul este numai *am*, iar *onoarea* complement direct, atunci *a raporta* este atributul substantivului *onoarea*, pe cînd dacă admitem că *am onoarea* în bloc formează predicatul, ca locuţiune verbală, atunci *a raporta* este complementul întregului predicat (amîndouă interpretările sînt admisibile; greşită este numai o analiză hibridă care ar identifica fie predicatul *am onoarea* plus atributul *a raporta*, fie predicatul *am* şi complementul *a raporta*). De asemenea, la analiza unor îmbinări ca *în faţa şcolii*, *din cauza mea* etc. interpretarea sintactică este strîns legată de recunoaşterea sau nerecunoaşterea caracterului locuţional al lui *în faţa*, respectiv *din cauza*: dacă sînt admise ca locuţiuni prepoziţionale, trebuie analizate sintactic împreună cu ceea ce urmează după ele, întreaga construcţie fiind complement circumstanţial în *Locuieşte în faţa şcolii* sau *A greşit din cauza mea*; dacă însă *faţa* şi *cauza* sînt considerate substantive, complemente sînt *în faţa*, respectiv *din cauza*, iar *şcolii* şi *mea* sînt atribute (greşită este analiza în locuţiune prepoziţională + atribut). Tot astfel, la analiza frazelor cu *cel ce* segmentarea în propoziţii trebuie să concorde cu interpretarea lui *cel ce* drept pronume relativ compus sau drept pronumele demonstrativ *cel* + pronumele relativ *ce*.

PUNCTUAŢIA CA AUXILIAR GRAFIC AL SINTAXEI

9. Pe lîngă posibilităţile multiple de interpretare datorate controverselor ştiinţifice sau deosebirilor de nivel gramatical, există altele care se datoresc ambiguităţii de exprimare dintr-un text dat. De exemplu, în *Ia cartea de pe masă*, se poate admite că *de pe masă* e complement al verbului *a lua* sau atribut al substantivului *cartea*. Adevăratele intenţii ale autorului pot fi clarificate adesea cu ajutorul punctuaţiei, căreia trebuie să i se dea toată atenţia. Astfel, în *Dacă nu se-ntîmpla ce s-a-ntîmplat, poate norocul nu mi-ar fi adus în cale un prietin preţios ca dumneata* absenţa virgulei după *poate* exclude

---

[1] Vezi şi mai sus, § 6.

[2] Numărul şi varietatea problemelor sintactice controversate arată şi cît este de iluzorie părerea că se pot da, la diverse examene, texte care să nu conţină nici un fel de probleme litigioase.

interpretarea acestui cuvînt ca predicat al unei incidente, indicînd încadrarea lui (în calitate de complement circumstanțial) în propoziția *norocul nu mi-ar fi adus ...*

La rîndul ei, stăpînirea și folosirea unei punctuații adecvate depind de analiza corectă a comunicării făcute în scris de cineva. Mihail Sadoveanu recunoștea acest rol formativ al analizelor sintactice atunci cînd nota în *Anii de ucenicie*: „am ajuns în anul din urmă al școlii să clarific cele mai încîlcite și ciudate fraze, desfăcîndu-le în elemente simple, ceea ce mi-a lămurit încă de atunci punctuația".

SINTAXA ȘI CULTIVAREA LIMBII

10. Utilitatea studierii și eficiența analizelor gramaticale nu se reduc la însușirea conștientă a p u n c t u a ț i e i (pentru care vezi și § 2). Ele se manifestă în diverse aspecte ale practicii limbii.

Înțelegerea modului de funcționare a limbii, a mecanismului general și a procedeelor speciale de formulare a oricărui gînd sau mesaj, pe care le evidențiază studiul sintaxei (vezi § 1), are drept consecință directă p e r f e c ț i o n a r e a c a p a c i t ă ț i i d e e x p r i m a r e. Înțelegerea regulilor de organizare a enunțului în jurul predicatului în propoziție și al propoziției principale în frază (vezi și § 6) duce în mod logic la concluzia că aceste elemente nu trebuie să lipsească din exprimarea proprie, ceea ce constituie o primă condiție a corectitudinii ei. Corectitudinea exprimării se realizează, de asemenea, prin crearea obișnuinței de a respecta regulile acordului și ale regimului diverselor cuvinte, prin cunoașterea posibilităților topicii (ordinii cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază) și a măsurii în care ea poate contribui la clarificarea comunicării (de exemplu: *Dau elevului cartea* față de *Dau cartea elevului*), prin evitarea anacoluturilor (care constau în întreruperea și schimbarea construcției în cadrul aceleiași unități sintactice, în lipsa de continuitate între începutul și sfîrșitul unei construcții, de exemplu: *Faptul că întîrziasem, am devenit nervos* în loc de *Faptul că întîrziasem m-a făcut nervos* sau *Datorită faptului că întîrziasem am devenit nervos*). La îmbogățirea, diversificarea și nuanțarea felului de a vorbi și a scrie se ajunge prin deprinderea unor modele de construcție, mai ales tipuri de propoziții dezvoltate și tipuri de fraze specifice limbii scrise (cu construcții participiale, gerunziale și infinitivale, cu coordonare conclusivă sau cu subordonare concesivă, cu structuri complexe, arborescente, simetrice), prin însușirea unor construcții sinonime și prin stăpînirea unor mijloace de variație a exprimării (vezi și § 6), pentru evitarea repetițiilor propriu-zise în aceeași frază (cuvinte de legătură, forme gramaticale) și a șabloanelor, ca și pentru adecvarea stilistică a construcțiilor sintactice, începînd cu tipul de enunț adoptat. Recunoașterea elementelor de sintaxă orală și scrisă, familiară și solemnă este premisa necesară pentru folosirea conștientă a acestora.

Cunoașterea sintaxei și deprinderea de a analiza structura unui enunț ajută l e c t u r a c o r e c t ă și e x p r e s i v ă (vezi și § 2), care trebuie să marcheze — prin pauze, variație de tempo (ritm) și de registru, accent și intonație — raporturile dintre unitățile unui enunț, să evidențieze elementele esențiale față de cele mai puțin importante, distingînd firul principal al comunicării de adaosurile mai mult sau mai puțin laterale, să reliefeze anumite opoziții sau corelații și să deosebească diferitele valori gramaticale posibile ale unui cuvînt (de exemplu, *și* conjuncție de *și* adverb, *dar* adversativ de *dar* conclusiv) sau ale unei propoziții (de exemplu, valoarea de subordonată sau de coordonată a unei propoziții juxtapuse).

Sintaxa are implicații și în o r t o g r a f i e, de exemplu în folosirea literei majuscule la începutul unui enunț sau în notarea grupării unor cuvinte (scrierea cu cratimă a cuvintelor conjuncte).

Evident, pentru toate acestea este necesar să se asigure o permanentă raportare a cunoștințelor teoretice de sintaxă la sfera lor de aplicare și să se creeze deprinderea de a medita asupra limbii, de a veghea asupra propriei exprimări. Efectele nu vor întîrzia să se facă simțite, întrucît sintaxa ilustrează prin excelență adevărul afirmației lui Eminescu conform căreia „limba și legile ei dezvoltă cugetarea".

Alături de vocabular, sintaxa este, mai mult decît alte compartimente ale limbii, un element definitoriu al stilurilor funcționale și individuale, fiind în măsură să indice gradul de cultură al celui care vorbește sau scrie și să reflecte calitățile gîndirii acestuia (claritate, capacitate de ordonare), ca și stările sale emotive.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Academia R. S. România, *Gramatica limbii române*, ediția a doua, tiraj nou, București, 1966, vol. I, p. 11–14; vol. al II-lea, p. 7–20, 74–87, 229–234, 254–265.

AVRAM, MIOARA, *Cum și de ce trebuie să se învețe gramatica în școală*, în LL 1976, 1, p. 149–156.

AVRAM, MIOARA, *Contragerea propozițiilor și dezvoltarea părților de propoziție*, în LL 1978, 2, p. 261–267.

GRAUR, ALEXANDRU, *Părțile principale ale propoziției*, în LL VI, 1962, p. 47–52.

PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Probleme ale predării sintaxei în școală*, în LL 1976, 2, p. 362–366.

SUBIECTUL ŞI PROPOZIŢIA SUBIECTIVĂ

THEODOR HRISTEA

Corespondenţa dintre părţile de propoziţie şi subordonatele respective este un lucru demonstrat şi, în general, atît de evident, încît nimeni nu este surprins că propoziţiile secundare sînt calificate chiar cu numele *subiectului, atributului, complementului direct* ş.a.m.d. Această corespondenţă constituie un argument de natură sintactică în sprijinul tezei unanim admise că orice limbă are caracter sistematic. Întrucît propoziţiile subordonate corespund, în planul frazei, părţilor de propoziţie, este mai bine ca cele dintîi să fie studiate paralel cu acestea din urmă, chiar dacă în gramaticile noastre ele sînt, de obicei, despărţite ca o consecinţă a faptului că *sintaxa frazei* este tratată după *sintaxa propoziţiei*. După cum se va vedea, procedeul adoptat prezintă o serie de avantaje prea evidente pentru a mai insista asupra lor.

SUBIECTUL ÎN RAPORTURILE LUI CU PREDICATUL

Dacă avem în vedere un mare număr de enunţuri (inclusiv pe acelea în care nu există subiect ori în care acesta se află în relaţie cu verbe la moduri nepersonale), ne dăm uşor seama că raportul dintre subiect şi predicat este nesatisfăcător definit şi că el nu poate fi redus la un singur aspect (cum bine arată *Marina Rădulescu* în LR, nr. 1 din 1980, p. 11 şi urm.). În mod obişnuit, se admite că între părţile principale ale propoziţiei, cunoscute sub numele de subiect şi predicat, nu există un raport de coordonare sau de subordonare, ci unul special de **interdependenţă**, care este atît de strîns, încît gramaticile noastre nu pot evita referirea la predicat, atunci cînd definesc subiectul, şi invers. Astfel, în timp ce primul dintre cele două concepte, adică **subiectul**, este definit ca *partea principală a propoziţiei despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului*, acesta din urmă e considerat *partea principală a propoziţiei prin care se spune ceva despre subiect*. Sub o altă formă, referirea la predicat e conţinută şi în alte definiţii, care sînt mai mult ori mai puţin asemănătoare şi care pun mai bine în lumină caracteristicile subiectului ca parte principală de propoziţie, precum şi raporturile lui cu predicatul.

a) Subiectul arată, în primul rînd, cine săvîrşeşte acţiunea exprimată de predicatul verbal la diateza activă sau reflexivă: „**Apa** *curge* liniştită"; „**Scriitorul** *se gîndeşte* la un nou roman" etc.

b) Subiectul arată cine suferă acţiunea exprimată de un predicat verbal la diateza pasivă sau la aşa-numitul pasiv reflexiv: „**Filmul** *a fost vizionat* în grup"; „**Cartea** *se citeşte* (adică *e citită*) uşor" etc.

c) Subiectul mai arată cui i se atribuie o însuşire ori o caracteristică exprimată prin numele predicativ (în cazul predicatului nominal): „**Cerul** *este albastru*"; „**Marea** *pare liniştită*" şi altele.

TIPURI DE SUBIECT

1. O primă distincție care trebuie făcută, cînd e vorba de subiect, este aceea între **subiectul gramatical** și **subiectul logic.** Într-un exemplu ca **Expoziția** *este vizitată* **de turiști,** subiectul gramatical (*expoziția*) nu este și autorul acțiunii, întrucît aceasta este realizată de *turiști*. Ultimul substantiv se află în cazul acuzativ precedat de prepoziția *de* și din punct de vedere sintactic este un complement de agent. Întrucît săvîrșește acțiunea exprimată prin verbul *a vizita* la diateza pasivă, spunem că *turiști* este subiectul logic al propoziției citate.

Termenul de s u b i e c t l o g i c se folosește fie pentru autorul real al unei acțiuni, fie pentru complementul indirect care determină verbe unipersonale sau forme unipersonale ale unor verbe personale. De exemplu: **Îmi** *trebuie bani*; **Ție ți** *se cuvine premiul întîi*; **Îi** *arde de joacă*; Ne *place această carte* etc. Tot rol de subiect logic mai are complementul indirect și atunci cînd indică pe cel caracterizat de o anumită stare, ca în următoarele construcții cu verbul a fi: **mi-***e dor,* **mi-***e foame,* **ți-***e sete* etc. În astfel de construcții, *mi, ți* etc. sînt complemente indirecte, iar *dor, foame, milă* și *sete* sînt socotite de *Gramatica Academiei* (vezi GLR, vol. II, p. 168) subiecte gramaticale, dar nu toți cercetătorii sînt de acord cu această interpretare.

În discuția de față și în analiza gramaticală, în general, nu ne interesează s u b i e c t u l l o g i c, dar e bine să reținem că, din punct de vedere gramatical, acesta poate fi complement de agent sau complement indirect și că el se află adeseori în alt caz decît nominativul.

Cînd autorul unei acțiuni este desemnat chiar prin *subiectul gramatical*, trebuie să admitem că acesta din urmă coincide cu așa-numitul *subiect logic*, situație normală în cazul diatezei active (inclusiv al celei active pronominale): *Marii sportivi se antrenează în fiecare zi.* În mod excepțional o propoziție poate avea numai subiect logic, nu și gramatical. Astfel, în mult discutatul exemplu: **Călătorului** *îi șade bine cu drumul*, nici unul dintre cele două substantive pe care le conține această propoziție nu poate îndeplini funcțiunea de subiect gramatical, deoarece primul este în cazul dativ, iar al doilea este în acuzativ cu prepoziție. Întrucît verbul *a ședea* este aici impersonal, substantivul *călătorului* trebuie socotit subiect logic și complement indirect din punct de vedere sintactic. La început s-a spus, desigur, *Haina/pălăria/rochia* etc. *îmi șade bine* (adică „mă prinde", „mi se potrivește"), cu verbul *a ședea* folosit mai ales la pers. a III-a singular. După aceea, prin elipsa subiectului, s-a ajuns numai la *îmi șade bine*, tot așa cum de la *Părinții/oamenii/rudele* etc. *mă cheamă Vasile* s-a ajuns pur și simplu la *mă cheamă Vasile, Ion* etc. Întrucît o exprimare ca *îmi șade bine* a putut fi simțită ca insuficientă din punct de vedere semantic, a fost adăugat un determinant pe lîngă verbul *a ședea* (care a rămas însă impersonal).

2. În ceea ce privește **subiectul gramatical,** acesta poate fi exprimat sau neexprimat. Cînd subiectul nu este exprimat, el poate fi i n c l u s, s u b î n ț e l e s sau n e d e t e r m i n a t. Vorbim de *subiect inclus* atunci cînd acesta e un pronume personal de persoana I sau a II-a (singular și plural), care nu e necesar să fie exprimat în limba română, întrucît este cuprins în desinența verbului (de exemplu: *Seara mă plimb, Mîine mergi la teatru, Duminică plecăm la munte, Sînteți foarte veseli, Veți fi mulțumiți* etc.). În propozițiile citate, subiectele sînt, respectiv, *eu, tu, noi* și *voi* (în ultimele două exemple). Astfel de subiecte sînt incluse sau cuprinse în desinența verbului p r e d i c a t i v (ca în primele trei cazuri), c o p u l a t i v (ca în cazul lui *sînteți*) și a u x i l i a r (ca în ultimul exemplu). La analiza gramaticală se comite, adeseori, o

greşeală care constă în interpretarea subiectului ca subînţeles, întrucît se consideră că în situaţiile amintite „subînţelegem" pronumele *eu, tu, noi* şi *voi*. În realitate, subiect subînţeles există numai la persoana a III-a singular sau plural, şi anume într-un context în care el este cunoscut, pentru că a fost deja exprimat, fie în aceeaşi frază, fie într-o propoziţie sau frază anterioară: **O navă** *cu pînze sosea din depărtare*[1] */şi/se îndrepta spre ţărmul*[2]*/care o aştepta*[3]*/*. În prima propoziţie subiectul este *o navă* şi nu e necesar să fie reluat în cea de-a doua propoziţie (*se îndrepta spre ţărmul*), întrucît este cunoscut pentru ascultător sau, în alte împrejurări, pentru interlocutor.

3. În unele cazuri se poate vorbi despre subiect subînţeles, chiar dacă acesta n-a fost exprimat în prealabil, însă el poate fi dedus dintr-o întreagă situaţie expusă în fraza sau frazele anterioare. Un exemplu ca următorul (citat în GLR II, p. 93) este semnificativ în acest sens:

— *Să n-ai nici o grijă mămucă, apucară cu gura înainte cei mai mari. Noi sîntem o dată băieţi şi ce-am vorbit o dată vorbit rămîne.*

— **Dacă-i** **aşa,** *apoi veniţi să vă sărute mama!* (I. CREANGĂ). Subiectul propoziţiei *dacă-i aşa* este considerat tot subînţeles şi el se referă la întreaga frază anterioară („Noi sîntem o dată băieţi şi ce-am vorbit o dată vorbit rămîne"), frază care ar putea fi rezumată prin pronumele *aceasta* sau prin substantivul *situaţia: dacă-i aşa* (aceasta) sau *dacă-i aşa* (situaţia).

Într-o frază cu două sau mai multe predicate coordonate şi cu acelaşi subiect exprimarea acestuia se face, în general, o singură dată şi, după cum e firesc, înaintea primului predicat: „**Tînărul** *se plimba* şi *fredona* o melodie". Este de la sine înţeles că, atunci cînd subiectul trebuie scos în evidenţă sau accentuat, repetarea lui e cît se poate de firească, după cum tot atît de firesc este să exprimăm pronumele personal subiect atunci cînd vrem să-l accentuăm, să precizăm cu ajutorul lui un lucru oarecare sau să subliniem o antiteză: *Dacă* **voi** *nu mă vreţi*, **eu** *vă vreu ... şi dacă* **voi** *nu mă iubiţi*, **eu** *vă iubesc pre voi.* (C. NEGRUZZI).

Înainte de a încheia discuţia cu privire la subiectul *inclus* şi *subînţeles* atragem atenţia că în propoziţiile imperative şi interogative care conţin un substantiv în cazul vocativ acesta nu trebuie considerat subiect, deşi denumeşte o persoană sau un obiect personificat, care e chemat să îndeplinească o acţiune sau să răspundă la o întrebare:

„Să nu uiţi, *Darie!*" sau „Să ţineţi minte, *copii!*" (Z. STANCU);
„Aide, *Fănică,* luptă, zdrobeşte-mă!" (I.L. CARAGIALE);
„Cobori în jos, *luceafăr* blînd..." (M. EMINESCU); „*Străinule,* ce baţi la poartă,/De unde vii/Şi cine eşti?" (I. MINULESCU) etc.

Întrucît vocativul nu poate îndeplini rolul unei părţi de propoziţie, urmează că în exemplele citate subiectul este inclus, adică *voi* (în *Să ţineţi minte, copii!*) şi *tu* în toate celelalte cazuri *(să nu uiţi, luptă, cobori, baţi* etc.).

4. O altă specie a subiectului neexprimat este aşa-zisul **subiect nedeterminat**, care se întîlneşte mult mai rar decît cel *inclus* şi cel *subînţeles*. Propoziţiile cu subiect nedeterminat exprimă constatări valabile pentru toate persoanele care se află într-o situaţie identică, din care cauză nici vorbitorul şi nici ascultătorul nu simt nevoia precizării subiectului. Într-o propoziţie în care predicatul este la un mod personal, subiectul poate fi totuşi nedeterminat în două situaţii mai importante, şi anume: a) cînd nu se indică precis persoana care săvîrşeşte acţiunea sau cînd nu ne interesează autorul ei (ca în exemplele: **Sună, Bate** *la uşă*, **Scrie** *în ziare* etc.) şi **b**) cînd este vorba de o acţiune generală, care poate fi atribuită oricărei persoane (de exemplu: *Dacă*

dai, nu ai). E clar că în ultimul caz acţiunea exprimată de cele două verbe are o valoare generală şi prin aceasta poate fi raportată la orice persoană. Problema subiectului nedeterminat este mult mai complexă decît pare la prima impresie, însă nu putem intra aici în prea multe amănunte. Reţinem însă cele mai importante mijloace de care ne folosim, în limba română, pentru exprimarea acestui tip de subiect: a) persoana a II-a singular (*Nu-i suficient* **să vrei**; *Niciodată* **nu ştii** *ce se poate întîmpla*); b) persoana a III-a singular sau plural a unui verb activ (**A spus** *la radio*; *După război*, **povesteau** *cum a fost*); c) persoana a III-a singular a unui verb reflexiv (*La acest restaurant* **se mănîncă** *de trei ori pe zi*) şi d) persoana I plural (ca de exemplu: **Nu ne putem** *lăuda cu realizările altora*). În toate aceste cazuri avem de-a face cu un subiect n e d e t e r m i n a t, adică nelămurit, neprecizat sau neidentificabil într-o persoană certă şi definită, întrucît de cele mai multe ori este vorba de autorul unei acţiuni cu valoare foarte generală.

5. Un număr relativ mic de propoziţii nu au şi nu pot avea un subiect gramatical exprimabil, deoarece predicatul lor este un verb u n i p e r s o n a l prin formă şi i m p e r s o n a l prin conţinut. Altfel spus, verbele în discuţie au formă numai pentru persoana a III-a, iar acţiunea lor nu poate fi atribuită unei persoane. În această categorie intră, în primul rînd, predicatele exprimate prin verbe care redau fenomene atmosferice (de exemplu: *plouă, ninge, tună, fulgeră, trăsneşte, viscoleşte* etc.). Dacă aceste verbe sînt la diateza a c t i v ă, altele (care exprimă tot fenomene ale naturii) sînt la diateza r e f l e x i v ă: *se întunecă, se înnorează, se luminează* (*de ziuă*), *se înserează, se înnoptează* etc. Şi într-un caz şi în celălalt vorbim de **propoziţii impersonale**, care exprimă acţiuni al căror autor nu poate fi identificat. Spre deosebire de reflexivele *se înserează, se înnoptează* etc., care nu au subiect, cele de tipul *se zice, se spune, se vede, se cade* şi altele au drept subiect o întreagă propoziţie ca şi expresiile impersonale *e bine, e rău* etc., care vor fi discutate mai departe.

6. Cel mai adesea, subiectul unei propoziţii este, desigur, exprimat (în mod obişnuit printr-un singur substantiv în cazul nominativ sau printr-o altă parte de vorbire cu valoare substantivală). Aceste lucruri fiind, în general, cunoscute, nu insistăm asupra lor. Ceea ce merită să fie subliniat şi reţinut e faptul că subiectul mai poate fi exprimat şi prin l o c u ţ i u n i s u b s t a n t i v a l e ori prin alte îmbinări de cuvinte cu statut de u n i t ă ţ i f r a z e o l o g i c e. Astfel, într-o propoziţie ca **Orbul găinilor** *este numele popular al unei boli de ochi*, subiectul nu este format numai din substantivul *orbul*, ci din întreaga sintagmă cu caracter stabil şi nedisociabilă din punct de vedere semantic, *orbul găinilor*. Numai după ce această îmbinare constantă de cuvinte a fost privită şi interpretată ca o singură unitate sintactică, ea poate fi, eventual, şi descompusă în elementele-i componente, precizîndu-se că (în raport cu *orbul*) *găinilor* este un atribut substantival genitival. Precizarea făcută este, desigur, valabilă şi pentru: *aprindere de plămîni* „pneumonie", *părere de rău* „regret", *ţinere de minte, rău de mare, impiegat de mişcare* şi multe altele, al căror inventar complet nu a fost încă alcătuit.

Analiza pur „formală" (care se practică, uneori, şi care separă, dintru început, elementele constituente ale unităţii frazeologice) ni se pare nerecomandabilă sau chiar greşită. Acad. I o r g u I o r d a n (în LRC, p. 542—543) consideră şi domnia-sa că subiectul poate fi exprimat prin „grupuri de cuvinte" (altele decît cele citate mai sus), atrăgînd, totodată, atenţia că gramaticile curente eludează această importantă problemă, care ar merita să fie reluată şi mai pe larg cercetată. În orice caz, faptul că unităţile frazeologice exprimă noţiuni unice şi că ele sînt, după cum am mai spus, *echivalente reale sau potenţiale ale cuvintelor* pledează în sprijinul ideii

susţinute aici şi în alte lucrări, ai căror autori se situează totuşi pe o poziţie mai puţin fermă. Vezi, de pildă, I o r g u I o r d a n şi V l a d i m i r R o b u, *op. cit.*, p. 586.

În legătură cu exprimarea subiectului, mai atragem atenţia asupra acelor cazuri în care acesta poate fi redat printr-un pronume interogativ (**Cine** *m-a căutat*?) sau printr-un pronume relativ în cazul nominativ, care introduce o subordonată atributivă: *Îmi plac poeţii* **care** *cîntă natura*. În situaţiile ilustrate prin ultimul exemplu se comite, uneori, greşeala constînd în interpretarea lui care ca atribut pe lîngă substantivul regent, cînd, în realitate, întreaga propoziţie introdusă prin acest pronume este atributivă, iar, în cadrul ei, relativul *care* funcţionează ca subiect, ceea ce e foarte firesc din moment ce nu e precedat de o prepoziţie.

7. În mod cu totul excepţional, *care* poate îndeplini funcţiunea sintactică de subiect chiar precedat de o prepoziţie, ca într-un exemplu de felul lui: *Ţi-l trimit*[1]/ *pe* **care** *ajunge mai întîi*[2]/. După cum se vede, în fraza citată, elementul regent, căruia i se subordonează propoziţia a doua, nu mai este un substantiv sau un substitut al acestuia, ci un verb (*trimit*), după care urmează o completivă directă. Este aici una dintre foarte puţinele excepţii propriu-zise de la regula care arată că subiectul unei propoziţii stă, în mod obişnuit, în cazul *nominativ*. După GLR (II, p. 91), o altă excepţie „propriu-zisă" ar fi constituită de construcţiile cu valoare afectivă, în care subiectul e redat printr-un substantiv precedat de prepoziţia **la**, exprimînd ideea de cantitate: *A venit* **la** *lume*!, *S-au adunat* **la** *oameni!* etc.

Această excepţie este mai degrabă aparentă, dacă admitem că *la* cu sens cantitativ şi-a pierdut valoarea de prepoziţie şi a trecut în categoria numeralului nehotărît. Pentru detalii, vezi L a u r a V a s i l i u, *lucr. cit.* (în SG III, p. 32) şi A l. G r a u r, *Gramatica azi*, Bucureşti, 1973, p. 179. Aici se afirmă chiar categoric că, într-o propoziţie ca *Au venit* la *oameni*, subiectul *oameni* este în cazul nominativ, întrucît *la* a devenit o simplă „particulă exclamativă", care înseamnă „mulţi".

Gramatica Academiei mai admite încă o excepţie „propriu-zisă", constînd în exprimarea subiectului printr-un *pronume relativ-interogativ* în cazul genitiv sau dativ: *Hai fiecare pe la casa* **cui** *ne are!* (I. CREANGĂ); *O dau* **cui** *vrea s-o ia* sau *Am trimis-o* **cui** *are nevoie de ea* etc. Şi aici lucrurile par ceva mai complicate decît sînt ele prezentate în GLR (vol. II, p. 90—91). Într-o frază cum este **Cui îi place** *să rămînă*, toată propoziţia *cui îi place* este subiectivă, iar *cui* singur e subiect logic şi complement indirect al verbului *place*. În *Dau cartea* **cui mi-o cere**, *cui* este subiect gramatical al completivei indirecte (*cui mi-o cere*) şi element introductiv al acestei propoziţii.

8. Tot în legătură cu subiectul remarcăm, de asemenea, un lucru de multe ori ignorat, şi anume exprimarea acestuia printr-un i n f i n i t i v s c u r t (*E uşor* **a scrie** *versuri*) şi, mai frecvent, printr-un s u p i n c u p r e p o z i ţ i a de (*Nu-i greu* **de înţeles** /*ce dor mi-a fost de tine*). Subiectul propoziţiei principale (*Nu-i greu de înţeles*) este, indiscutabil, supinul *de înţeles*, care, la o analiză superficială, ar putea fi considerat complement direct. De aceea, este absolut necesar ca mai întîi să identificăm predicatul şi apoi să-i punem acestuia întrebarea cu ajutorul căreia putem afla subiectul. „Ce nu-i greu?" Răspunsul: *de înţeles*. Un mijloc în plus de a verifica justeţea acestei interpretări este echivalarea lui *de înţeles* cu *faptul de a înţelege*. Păstrînd acelaşi sens, în loc de *Nu-i greu de înţeles* vom spune: „*Faptul de a înţelege* nu-i greu", ceea ce îndepărtează orice îndoială cu privire la funcţiunea de subiect a supi-

nului. Întrucît propoziția *ce dor mi-a fost de tine* se subordonează direct lui *de înțeles*, ea este o completivă directă. Interpretarea ei ca subiectivă este greșită și se poate datora pierderii din vedere a faptului că expresia impersonală *nu-i greu* are un subiect pe care l-am identificat în supinul *de înțeles*. Într-un exemplu ca *Nu-i greu/să cădem de acord*, situația este numai în aparență aceeași. Aici propoziția *să cădem de acord* este indiscutabil subiectivă, întrucît elementul ei regent este însăși expresia *nu-i greu*, care formează singură o propoziție.

9. Dacă ceea ce exprimă predicatul verbal se atribuie mai multor *obiecte* (în sensul foarte larg al cuvîntului), atunci avem de-a face cu un s u b i e c t m u l t i p l u. De ex.: *De-așa vremi se-nvrednicîră* **cronicarii** *și* **rapsozii**; /*Veacul nostru ni-l umplură* **saltimbancii** *și* **irozii** (EMINESCU). Numele predicativ de calificare sau de identificare se poate referi și el la două sau mai multe „obiecte", exprimate prin cuvinte care alcătuiesc un subiect multiplu: **Grădinile, livezile** *și* **pădurile** *sînt înverzite*; **Neculce, Creangă** *și* **Sadoveanu** *sînt mari povestitori* etc. Iată și un exemplu de subiect multiplu ale cărui elemente alcătuitoare sînt legate prin *și* adverbial:

Iubesc aceste plaiuri românești
Cu soarele ce bate în ferești;
Mi-s dragi și *munți*, și *rîuri*, și *cîmpie*,
Acest pămînt mi-e patrie și mie [1].

În vorbirea familiară și în cea populară, și apare înlocuit prin **cu** (*Tata* **cu** *mama au plecat de-acasă*) sau sînt folosite ambele elemente de relație, ca în următorul exemplu din CREANGĂ: „Cînd se întorc *Făt-Frumos* **și cu** *Strîmbă-Lemne* de la vînat..." Deși ar putea părea de prisos, precizăm totuși că, în astfel de cazuri, este o mare greșeală să se subînțeleagă de fiecare dată predicatul și să se considere că sînt atîtea propoziții cîte elemente componente are subiectul pe care-l numim m u l t i p l u.

10. În legătură cu exprimarea subiectului în limba română relevăm și un fenomen de natură stilistică (specific tot vorbirii populare familiare). E vorba de repetarea printr-un substantiv a subiectului care stă după verb și care e exprimat printr-un pronume personal. Cf. *Vine* **el, tata** sau: *Stăi măi porcane, că te căptușește* **ea Mărioara** acuș! (CREANGĂ). Puțin mai departe, se va vedea că, uneori, este reluat (din alte motive) chiar subiectul exprimat printr-o întreagă propoziție, ceea ce produce dificultăți la analiza gramaticală.

PROPOZIȚIA SUBIECTIVĂ

1. Din exemplul *Nu-i greu* **să cădem de acord** a rezultat că o propoziție poate fi subiectivă dacă î n d e p l i n e ș t e f u n c ț i u n e a d e s u b i e c t a l u n e i p r o p o z i ț i i r e g e n t e. Aceasta și este definiția dată propoziției subiective în GLR (vol. al II-lea, p. 266), precum și în multe alte lucrări de specialitate. Completînd această definiție curentă, pe care o consideră „unilaterală", G h. D. T r a n d a f i r arată, pe bună dreptate, că „propoziția subiectivă îndeplinește funcția de subiect al predicatului sau al unui verb la mod nepersonal (infinitiv, gerunziu sau participiu) din propoziția regentă" (vezi LR, nr. 2 din 1978, p. 131). Un exemplu ca următorul

---

[1] Versurile aparțin poetului maghiar din R. S. România H o r v á t h I m r e și au fost traduse în limba română de Ioanichie Olteanu.

confirmă cele spuse mai sus: *Am auzit și eu s p u n î n d u-s e în biserică, la noi, că pomul care nu face roadă* se taie și în foc se aruncă (I. CREANGĂ). Dealtfel, dacă admitem că gerunziul și infinitivul pot avea subiect, deși sînt forme verbale nepredicative (vezi GLR, II, p. 87), nimic nu ne împiedică să admitem că subiectul lor poate fi, uneori, o întreagă propoziție.

Procedeul de a identifica propoziția subiectivă cu ajutorul întrebării *ce* (puse predicatului) este, de foarte multe ori, ineficient, pentru că la aceeași întrebare răspunde și completiva directă. Să se compare, spre exemplu, *El spune* că a venit (unde *că a venit* este o completivă directă) și *Se spune* că a venit, unde aceeași propoziție este subiectivă, lucru de care ne dăm seama numai după ce, în prealabil, stabilim că regenta *se spune* nu are, în limitele ei, un subiect exprimat sau neexprimat.

2. Cel mai adesea, propoziția subiectivă este introdusă prin pronumele relativ cine și în special ce. Exemple: **Cine** *se scoală de dimineață / departe ajunge*; **Cine** *fuge după doi iepuri/ nu prinde nici unul*; **Ce** *naște din pisică/șoareci mănîncă*; **Ce** *ți-e scris/în frunte ți-e pus* sau: *Nu-i frumos*/ce *e frumos, e frumos*/ce-*mi place mie*, în care propozițiile *ce e frumos* și *ce-mi place mie* sînt subiective, prima față de regenta *nu-i frumos* și a doua față de *e frumos*.

Următorul exemplu prezintă interes prin faptul că propoziția regentă are ca subiect două propoziții în raport de coordonare copulativă, introduse prin același pronume relativ: **Ce** *a fost*/*și* **ce** *a devenit Eminescu* /*este rezultatul geniului său înnăscut* (T. MAIORESCU). Tot două subiective în raport de coordonare copulativă, dar introduse, de data aceasta, prin pronumele relativ *cîte* se întîlnesc și în următorul text din ODOBESCU: *Chiar basme de-ar fi*/ **cîte povestește vînătorul**/*și*/**cîte zugrăvește artistul**/*tot pare*/**că te scuturi la ideea**/*că omul se joacă cu viața sa pentru un simplu gust de vînător.*

Precizăm că, în fraza citată, prima propoziție este concesivă, iar predicatul ei este nominal (*ar fi basme*). Întrucît verbul *a fi* este copulativ, iar *basme* e nume predicativ, înseamnă că subiectul acestei propoziții este format din cele două subordonate introduse prin *cîte* și coordonate între ele. Propoziția *că te scuturi la ideea* este tot o subiectivă, cerută de verbul pare (în cazul de față unipersonal prin formă și impersonal prin conținut).

3. În afară de pronumele și adjectivele relative *care, cine, ce* și *cîte*, propozițiile subiective mai pot fi introduse printr-un adverb relativ și prin diverse conjuncții și locuțiuni conjuncționale: *E bine* **cum** *ai procedat*; *Este evident* că *nu are dreptate*; *S-a întîmplat* **ca să**-*i placă*; *Se știe* **de ce** *a murit* etc. Ținîndu-se seama de elementul de relație subordonator, subiectivele au fost clasificate în trei categorii, și anume: p r o n o m i n a l e, a d v e r b i a l e și c o n j u n c ț i o n a l e, pentru care vezi exemplele deja citate.

4. Dintre toate subiectivele, mai greu de recunoscut sînt, fără îndoială, cele introduse prin conjuncțiile *dacă* și *de*, care (în mod obișnuit), introduc subordonate condiționale: **De**-*ncearcă să revină e fiindcă te iubește*; **Dacă** *îți dau sfaturi e fiindcă îți vreau binele*; *Și* **dac**-*a fost pețită des/E lucru tare cu-nțeles* (COȘBUC) etc. Există și situații într-un fel oarecare mai complicate, ca în următorul citat interesant din GEO BOGZA: **Dacă** *oamenii merg pe fața pămîntului cîntînd*[1] /*și vocea lor e profundă*[2]/, *iar calea*[3] /*pe care o taie prin lume*[4]/ *plină de măreție*[3]/ — **totul** *se petrece*[5], /*poate*[6]/, *pentru că în ei mai dăinuie forța nestăvilită și generoasă a marilor fluvii*[7]/.

În această frază există șapte propoziții, dintre care două sînt principale (*Totul se petrece* și *poate*), iar trei sînt subiective în raport de coordonare copulativă: *Dacă oamenii merg pe fața pămîntului cîntînd și vocea lor e profundă*,

iar calea (*e*) *plină de măreţie* (cu verbul copulativ omis). Prezenţa pronumelui nehotărît **totul** este realmente derutantă, întrucît el funcţionează ca subiect al predicatului *se petrece*, din care cauză s-ar părea că interpretarea celor trei propoziţii ca subiective este incorectă. În realitate, avem de-a face aici cu un aspect special al r e l u ă r i i s u b i e c t u l u i, care a fost exprimat mai întîi prin cele trei propoziţii şi apoi prin pronumele nehotărît *totul*. Spre aceeaşi concluzie ne conduce şi examinarea sensului acestor propoziţii, care nu pot fi considerate condiţionale, deoarece nu exprimă o ipoteză sau o condiţie de a cărei îndeplinire să depindă realizarea acţiunii exprimate de predicatul regent *se petrece*.

Tot cu o reluare a subiectului (de data aceasta prin pronumele demonstrativ *acela*) avem de-a face şi în următorul citat din CREANGĂ: **Care dintre cai a veni la jăratic** *să mănînce*, **acela** *are să te ducă la împărăţie*. Reluarea propoziţiei subiective *care dintre cai a veni la jăratic* prin pronumele *acela* are rolul de a preciza şi de a accentua subiectul. Cu cît propoziţia *regentă* este situată, în frază, mai departe de *subiectivă*, cu atît mai necesar este ca aceasta din urmă să fie reluată şi accentuată printr-un pronume: **Cine ar putea** *să rostească tot ce spun ochiului şi minţii aceste splendide idealizări ale artei vînătoreşti*, **acela** *ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte* (ODOBESCU).

5. În ceea ce priveşte t o p i c a, este de remarcat că subiectiva poate să urmeze regentei (*E necesar* **să avem un ideal**) sau, mult mai frecvent, poate să preceadă propoziţia de care depinde: **Ce mi-e drag** *fuge de mine şi urîtul calea-mi ţine*; **Cîtă boală e sub soare**/*Nu-i ca dorul arzătoare* etc.

6. O menţiune specială merită *subiectivele cu nuanţă circumstanţială* (adică modală, temporală, cauzală, condiţională etc.), care au fost studiate de Ş t e f a n i a P o p e s c u (vezi articolul citat în bibliografie). Astfel, într-un exemplu ca *E bine* **cum procedează ei**, nuanţa circumstanţială este modală, pe cînd în fraza *E bine* **dacă îi reaminteşte de promisiunea făcută**, nuanţa suplimentară e condiţională. Dacă o subiectivă este introdusă prin adverbul *cînd*, ea poate exprima chiar o circumstanţă temporal-condiţională, ca în acest exemplu care aparţine autoarei citate: *E mai bine* **cînd îşi dau mai mulţi cu părerea.**

7. În mod frecvent, propoziţiile subiective sînt cerute de o serie de verbe şi expresii u n i p e r s o n a l e prin formă şi i m p e r s o n a l e prin conţinut. În această categorie destul de largă intră mai întîi verbul **a trebui** (după care urmează întotdeauna o subiectivă) şi reflexivele numite „impersonale" de tipul: **se cuvine, se cade, se întîmplă, se zice, se spune, se crede** şi altele. Cele mai multe dintre aceste reflexive au un înţeles pasiv: *se zice* (= este zis), *se spune* (= este spus) etc. În discuţia de faţă nu ne interesează însă decît faptul că după toate aceste reflexive urmează propoziţii subiective. Lor li se adaugă un număr apreciabil de e x p r e s i i care formează, de fapt, predicate nominale şi care pot apărea la forma afirmativă sau negativă: **E bine** *că munceşti planificat*; **E necesar** *să ne odihnim*; **E rău** *că nu exersezi suficient*; **E uşor** *să trasăm sarcini*; *Mi*-**este indiferent** *dacă pleacă sau rămîne*; *Mi*-**e totuna** *dacă vine acum sau mai tîrziu*; **Nu e greu** *să ne respectăm promisiunile*; **Nu-i drept** *să ne însuşim munca altora*; **Nu-i cu putinţă** *să fac acest lucru*; **Nu e adevărat** *că viaţa este adusă de pe alte planete* ş.a.m.d.

8. Mai rare sînt subiectivele care apar pe lîngă *forme impersonale ale unor verbe personale* (de exemplu: *a fi, a plăcea, a conveni* etc.). Din exemplele care urmează este uşor de observat că formele impersonale ale acestor verbe sînt, cel mai adesea, precedate de un pronume personal în dativ sau

acuzativ: *Îmi* place *să călătoresc*; *Îmi* convine *să mai întîrziem*; *Îți* ajunge *că ai fost la un pas de moarte*; *Mă* doare *că m-ai dat uitării*; *Ne* rămîne *să luăm de urgență legătura cu ei* și altele. Tot cu valoare impersonală se poate folosi și verbul a fi, ca în următoarele versuri eminesciene:

Iar dacă împreună *va fi* ca să murim
Să nu ne ducă-n triste zidiri de țintirim
(O, mamă ...)

Subliniem că, în exemplul de față, *a fi* are valoare predicativă, fiind echivalent din punct de vedere semantic cu *a se întîmpla, a fi dat, a fi hărăzit*. Subiectul propoziției regente *dacă ... va fi* este subordonata *ca să murim ... împreună*, în interiorul căreia a fost intercalat predicatul regent.

9. Cînd predicatul regent este exprimat printr-un verb la diateza pasivă, dar cu *valoare impersonală*, ceea ce urmează după el este tot o propoziție subiectivă. De exemplu: **E permis** *să se treacă*; **E admis** *să se întîrzie*; **E îngăduit** *să se fumeze*; **E stabilit** *că plecăm mîine*; **A fost hotărît** *să nu mai mergem*; *Mi*-**a fost dat** *să-l văd o singură dată*; *I*-**a fost scris** *să moară foarte tînăr* etc. La întrebarea pe care o punem predicatului din propoziția regentă, pentru a afla subiectul (*Ce e permis?*), răspunsul nu poate fi decît *să se treacă*, ceea ce echivalează, în cazul de față, cu **faptul de a trece**. Ca verb unipersonal prin formă și impersonal prin conținut este folosit și a lăsa, în binecunoscutele versuri ale poetului Vlahuță:

Și de-*ar fi fost lăsat*, prin lume
Să treci ca orice om de rînd,
Ce lesne-ai fi pus frîu durerii
Și răzvrătitului tău gînd!
(Lui Eminescu)

Propoziția subiectivă este *prin lume să treci ca orice om de rînd*, iar regenta ei este *de-ar fi fost lăsat* (o subordonată condițională cu predicat „impersonal").

10. Alte subiective apar după așa-zisele a d v e r b e și l o c u ț i u n i a d v e r b i a l e p r e d i c a t i v e, care exprimă (de cele mai multe ori) siguranța ori nesiguranța vorbitorului față de ceea ce se comunică prin propoziția subiectivă: **Adevărat** *că pămîntul este rotund*; **Bineînțeles** *că nu are dreptate*; **Desigur** *că vederile lui m-au influențat*; **Destul** *că ne-a plictisit*; **Firește** *că n-am să-l pot refuza încă o dată*; **Negreșit** *că te voi aștepta*; **Pesemne** *că e foarte supărat*; **Natural** *că-mi voi ține promisiunea*; **Poate** *că i-a trecut supărarea*; **Păcat** *că n-ai mers și tu cu noi*; **Probabil** *că niciodată nu-i va spune adevărul*; **Sigur** *că educația are o mare influență în formarea omului*; **Cu siguranță** *că vremea pierdută este irecuperabilă*; **Fără îndoială** *că nu vei fi dezamăgit*; **De bună seamă** *că cel mai drag i-ai fost tu*; **Fără doar și poate** *că timpul va șterge această amintire*; **De prisos** *să mai insistăm* etc.

La momentul potrivit, am arătat că teza referitoare la existența adverbelor și locuțiunilor adverbiale predicative nu este chiar unanim acceptată și că ea ar merita să fie atent reexaminată. Pentru detalii în legătură cu această chestiune, vezi cele spuse în paragraful *Adverbe și locuțiuni adverbiale predicative* din volumul de față.

În continuare, atragem atenția că, la analiza morfologică, trebuie să se facă o distincție netă între valoarea de adverb predicativ și cea de adverb

de mod a unora dintre cuvintele şi construcţiile amintite mai înainte. Astfel, în exemple ca: *Ieri a venit*, **poate**, *dar eu nu l-am văzut* sau *Mîine va merge*, **probabil**, *la Snagov*, cuvintele culese cu caractere aldine sînt, din punct de vedere morfologic, simple adverbe de probabilitate, iar sintactic echivalează cu propoziţii principale independente (vezi şi exemplul citat mai înainte din GEO BOGZA, în care adverbul *poate* are aceeaşi valoare de propoziţie principală incidentă). În alte cazuri (cum ar fi: **Probabil** *că ne-a căutat* sau **Poate** *că va veni*), cele două adverbe au valoare predicativă şi după ele urmează propoziţii subiective, introduse, în cazul de faţă, prin conjuncţia subordonatoare **că**.

11. O atenţie specială reclamă analiza sintactică a frazelor care conţin ceea ce am putea numi s u b i e c t i v e î n l a n ţ. Iată numai cîteva exemple de astfel de fraze care încep cu o propoziţie principală, urmată de două sau mai multe subiective într-o succesiune continuă:

Este de la sine înţeles [1]/*că ne-ar plăcea*[2] /*să ascultăm o muzică frumoasă* [3]/;

Se vede[1]/ *că era necesar*[2] /*să se întîmple şi cu el*[3]/*ceea ce s-a petrecut cu toţi ceilalţi*[4]/;

Probabil [1]/*că ar trebui* [2]/*să li se spună mult mai limpede* [3]/*că nu este îngăduit* [4]/ *să procedeze într-un mod atît de arbitrar* [5] etc.

În cazuri de acest fel, numai examinarea atentă şi de fiecare dată a predicatului regent (numit, uneori, i m p e r s o n a l) ne ajută să identificăm subiectivele şi să nu le confundăm cu *completivele directe*, cum s-ar putea întîmpla în eventualitatea că ne-am folosi exclusiv de întrebările care se pun predicatului pentru a afla subiectul.

12. În încheiere, subliniem că o elementară regulă de punctuaţie (uitată, totuşi, cîteodată) cere ca între subiect şi predicat să nu se pună niciodată virgulă, după cum nu trebuie să se pună nici între o propoziţie subiectivă şi regenta ei, indiferent de poziţia pe care o are una în raport cu cealaltă. Iată un singur exemplu:

> Linei, de s-ar întîmpla
> *Să vă-ntîlniţi vreodată*
> Să-i spui că-s sănătos şi-aş vrea
> S-o aflu măritată (C o ş b u c).

Regula amintită este în întregime valabilă şi pentru acele propoziţii subiective care sînt i n t e r o g a t i v e i n d i r e c t e: *Se va vedea*/**cine are dreptate**; *Nu se ştie*/**cine a fost aici**; **Ce s-a întîmplat**/*nu se cunoaşte*; *Nu s-a hotărît încă*/**dacă vom pleca**; *E de mirare*/**cum poate munci atît de mult** etc. Dacă subiectul e despărţit de predicat printr-o intercalare (constînd, spre exemplu, dintr-o construcţie gerunzială cu sau fără determinări), folosirea virgulei este nu numai admisă, ci chiar recomandabilă: *Bunul lui prieten*, **văzîndu-l în pericol**, *i-a întins o mînă de ajutor*. Intercalarea poate fi şi o parte a propoziţiei subiective, în situaţia cînd aceasta precedă propoziţia regentă: *Oricine l-a cunoscut*, **în diverse împrejurări** [1], /*a fost puternic impresionat de mintea şi de inima lui* [2]/.

*

Problemele subiectului şi ale propoziţiei subiective sînt mult mai numeroase, mai complicate şi mai controversate decît a rezultat din prezenta expunere. Neputîndu-le aborda şi mai ales rezolva pe toate, ne mulţumim cu indicarea unei bibliografii mai bogate, în care cei interesaţi vor găsi cîteva

soluţii (fie ele şi discutabile) la unele probleme nediscutate aici ori vor face cunoştinţă cu o mare varietate de opinii ca în atîtea alte domenii ale cercetării lingvistice.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. CAZACU, BORIS, *Sur l'expression du sujet indéterminé en roumain par la deuxième personne du singulier*, în BL XIII (1945), p. 140–154.
2. DRAŞOVEANU, D. D., *Despre natura raportului dintre subiect şi predicat*, în CL, an. III (1958), p. 175–183.
3. GIOSU, ŞTEFAN, *Propoziţia subiectivă*, în SCŞT (Iaşi), XII (1961), nr. 1, p. 65–73.
4. GUŢU ROMALO, VALERIA, *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, 1973, p. 109–123.
5. IACOB, ŞT., *Natura subiectului*, în LR XVIII (1969), p. 509–512.
6. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană* (ediţia a II-a), Bucureşti, 1956, p. 538–561.
7. IORDAN, IORGU şi VLADIMIR ROBU, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 572–588.
8. NEDIOGLU, GH., *Independenţa subiectului*, în LR IV (1955), nr. 2, p. 13–22.
9. PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Sintaxa limbii române. Partea I. Sintaxa grupului verbal*, Bucureşti, CMUB, 1976, p. 82–84 şi 148–156.
10. POALELUNGI, GH., *Despre propoziţiile impersonale în limba română*, în vol. „Materiale ale sesiunii ştiinţifice a Institutului pedagogic Bucureşti pe anul 1956", p. 45–81.
11. POPESCU, ŞTEFANIA, *Contribuţii la cunoaşterea propoziţiei subiective*, în LL XI (1966), p. 351–374.
12. RĂDULESCU, MARINA, *Relaţia sintactică dintre subiect şi predicat*, în LR XXIX (1980), nr. 1, p. 11–26.
13. SĂTEANU, C., *Subiect sau complement sociativ?*, în StUBB IX (1964), nr. 1, p. 113–121.
14. TEODORESCU, ECATERINA, *Propoziţia subiectivă*, Bucureşti, 1972.
15. TRANDAFIR, GH. D., *Contribuţii la studiul propoziţiei subiective*, în LR XXVII (1978), nr. 2, p. 121–138.

PREDICATUL ȘI PROPOZIȚIA PREDICATIVĂ

THEODOR HRISTEA

În actualul stadiu al cercetărilor, problema predicatului este atît de controversată și are o bibliografie atît de bogată, încît realizarea unei *sinteze critice*, în limitele spațiului de care dispunem, este, practic, un lucru extrem de dificil, dacă nu chiar o imposibilitate. În afară de contestarea valorii predicative a adverbelor și a locuțiunilor adverbiale predicative de tipul *poate*, *pe semne*, *de bună seamă* etc. (care nu pot fi „predicativizate" cu *a fi*), s-a mai susținut, spre exemplu, că numele predicativ trebuie detașat atît de subiect, cît și de predicat, întrucît constituie „o poziție sintactică distinctă" sau, altfel spus, o parte de propoziție independentă (ceea ce echivalează, de fapt, cu desființarea așa-zisului *predicat nominal*). Strîns legat de cele spuse mai înainte, e cazul să amintim aici și teza conform căreia nu există verbe copulative (afirmația fiind valabilă chiar pentru verbul *a fi*, atunci cînd acesta este complet delexicalizat sau „golit de sens"). Paralel cu încercarea de abandonare a distincției *verb predicativ—verb copulativ*, se constată, firește, o mare varietate de păreri în legătură cu numărul verbelor copulative sau s e m i c o p u l a t i v e (cum sînt numite, uneori, cele care, prin conținutul lor semantic, se opun copulei gramaticale *a fi*). Continuînd cu dezvăluirea afirmațiilor și pozițiilor contradictorii, precizăm că sînt din ce în ce mai numeroși cercetătorii care admit că, în condiții sintactice bine determinate, predicatul poate fi exprimat și printr-un verb la mod nepersonal (mai precis la gerunziu sau la infinitivul scurt). Fără să epuizăm lista noutăților în problema de care ne ocupăm, subliniem că nu lipsesc nici cei care admit existența unui *predicat verbal* **complex** (de tipul *se vrea admirată = vrea să fie admirată*).

Dacă la tot ce am spus pînă aici adăugăm că nu a luat încă sfîrșit controversa privitoare la verbele semiauxiliare (de mod și de aspect) și că este destul de mare numărul celor care susțin existența *predicatului verbal* **compus**, atunci înțelegem și mai bine cît e de complicată problema în discuție și cît de greu ne vine, uneori, să ne pronunțăm în legătură cu unul sau cu altul dintre aspectele ei. Deși nu ignorăm și nici nu respingem întotdeauna rezultatele cercetărilor mai noi, în continuare vom reține numai ceea ce este acceptat de majoritatea cercetătorilor și în primul rînd de *Gramatica Academiei*, pe care — î n l i n i i m a r i — socotim că e necesar s-o urmăm și din acest punct de vedere.

*

Precum se știe, predicatul e nu numai o parte principală de propoziție, ci, într-un anumit sens, și partea cea mai importantă a unei propoziții, întrucît fără el este, de cele mai multe ori, imposibil să enunțăm o judecată sau să comunicăm prin cuvinte o idee cu caracter afectiv ori volițional. Dacă subiectul este important pentru că reprezintă, de obicei, punctul de plecare al unei judecăți, importanța și mai mare a predicatului constă în aceea că prin el se realizează ceea ce numim p r e d i c a ț i a sau p r e d i c a t i v i t a t e a unei propoziții, adică raportarea conținutului ei la realitatea obiec-

tivă pe care o oglindește. Faptul că există și propoziții nominale, reduse, uneori, numai la subiect (ex.: *Foc!*, *Hoții!*, *Primăvară!* etc.), nu infirmă regula generală că predicatul este elementul esențial al propoziției și că prin aceasta e mai important decît subiectul. Cunoscînd raportul ierarhic dintre cele două părți principale de propoziție, înțelegem mai ușor de ce tehnica analizei gramaticale recomandă să ne îndreptăm atenția în primul rînd asupra predicatului, iar, la nivelul frazei, asupra predicatelor, de a căror identificare exactă depinde, în primul rînd, desfășurarea corectă a analizei sintactice.

PREDICATUL VERBAL

1. În mod obișnuit, predicatul este definit ca *partea principală de propoziție care atribuie subiectului o acțiune, o stare sau o însușire.* Aceasta înseamnă că, în esență, predicatul ne spune ceva despre subiect, și anume: *ce* face, *ce* este, *cine* este sau *cum* este acesta.

2. O clasificare aproape unanim acceptată distinge două tipuri fundamentale de predicat: **verbal** și **nominal**. Cel dintîi este mult mai frecvent decît al doilea și el poate fi exprimat:

a) Printr-un verb care trebuie să aibă conținut lexical și să fie la un mod personal: *Timpul* **zboară**; *Afară* **a nins**; **Părea** *că printre nouri* **s-a fost deschis** *o poartă* (EMINESCU) etc.;

b) Printr-o locuțiune verbală: **Își bate joc** *de ei; După un ceas* **și-a venit în fire**; **Habar nu avea** *ce s-a întîmplat* etc.;

c) Printr-o interjecție, ca în următoarele exemple: **Vai** *de noi!*; **Hai** *la drum!* ori *Pupăza* **zbrr**! *pe-o dugheană* (CREANGĂ), în care interjecția *zbrr!* redă o acțiune.

Despre predicatul verbal sînt multe lucruri de spus, dar în cele ce urmează nu vom face altceva decît să insistăm asupra cîtorva chestiuni mai complicate și, uneori, controversate, fără a căror lămurire nu e posibilă o analiză gramaticală corectă.

3. Cea dintîi precizare pe care o vom face se referă la predicatul exprimat prin verbe la *diateza reflexivă* și la cea *activă pronominală*. Ca o regulă generală trebuie reținut că, atunci cînd un verb se află la diateza reflexivă, pronumele care însoțește verbul respectiv nu are funcțiune sintactică independentă, ci intră în componența predicatului, fiind folosit exclusiv ca marcă sau semn gramatical al diatezei amintite (de exemplu: *mă tem, mă gîndesc, mă mîndresc, mă uit, mă mir* etc.). Cînd verbul reflexiv apare construit cu un pronume în dativ, nici acesta din urmă nu are funcțiune sintactică independentă sau, altfel spus, intră și el în structura predicatului verbal, asemenea pronumelui în acuzativ (de exemplu: *îmi închipui, îmi însușesc, îmi revin* sau *îmi pun în gînd*, care este, de fapt, o locuțiune verbală). Prin urmare, într-o propoziție ca *Se teme de moarte* predicatul este **se teme**, pentru că pronumele reflexiv nu se separă de verb la analiza gramaticală.

4. Cu totul altfel stau lucrurile în acele cazuri în care avem de-a face cu *verbe active pronominale*, care nu trebuie confundate cu verbele reflexive propriu-zise. *Gramatica Academiei* [vol. I, p. 210—211) precizează, în acest sens, că ori de cîte ori pronumele reflexiv care stă pe lîngă un verb poate fi înlocuit printr-un pronume personal sau printr-un substantiv în același caz cu el, funcțiunea lui sintactică este de complement direct ori indirect. În

astfel de cazuri pronumele reflexiv devine o parte de propoziție diferită în raport cu verbul pe lîngă care stă, iar acesta din urmă nu mai e un verb la diateza reflexivă, ci un verb activ însoțit de un complement exprimat printr-un pronume reflexiv. Aceasta înseamnă că într-o construcție ca *mă îmbrac* nu avem diateză reflexivă, ci activă, pentru că *mă* poate fi înlocuit cu *te, fără să se schimbe sensul verbului.* Deci putem spune paralel: mă *îmbrac* (*pe mine*) și te *îmbrac* (*pe tine*) sau *îmbrac* copiii etc. În urma acestei precizări e clar că în *mă îmbrac* predicatul este numai *îmbrac*, iar *mă* este complement direct ca și în *mă spăl, mă pieptăn* etc. Tot așa, se poate spune **Îmi** *croiesc drum în viață* (subînțelegîndu-se *mie*), dar și **Îți** *croiesc* **ție** *drum.* Prin urmare nici verbul *a-și croi* nu este reflexiv, ci tot activ pronominal, iar pronumele *îmi, îți, își* etc. sînt, din punct de vedere sintactic, complemente indirecte.

Așa cum nu putem spune *mă tem pe mine*, cu pronumele repetat sub forma lui accentuată, la fel nu putem spune nici *îmi însușesc mie* sau *îmi revin mie*. În consecință, verbele *a-și reveni* și *a-și însuși* sînt reflexive, pe cînd *a-și rezerva*, spre exemplu, e verb activ pronominal, fiindcă e posibil să spunem *îmi rezerv mie* (*însumi*) *un loc* sau *îți rezerv ție*, cu repetarea pronumelui în dativ, care funcționează ca obiect sau complement indirect. În concluzie vom spune că, ori de cîte ori este posibilă repetarea pronumelui sub forma lui accentuată de dativ sau acuzativ, verbul pe care îl însoțește nu este reflexiv, ci activ pronominal. Odată stabilit caracterul reflexiv sau activ-pronominal al unui verb, determinarea predicatului nu mai prezintă nici un fel de greutăți.

5. Uneori, verbul însoțit de pronumele reflexiv în cazul acuzativ poate fi înlocuit cu același verb la d i a t e z a p a s i v ă formată cu *a fi+participiul trecut* al verbului de conjugat, care se acordă în gen, număr și caz cu subiectul gramatical. Astfel, în loc de *Cartea* **se citește** *ușor* putem spune *Cartea* **este citită** *ușor* sau în loc de *Clădirea* **s-a evacuat** *în două ceasuri* se poate spune *Clădirea* **a fost evacuată** *în două ceasuri.* În astfel de cazuri vorbim despre un p a s i v r e f l e x i v, admițînd posibilitatea exprimării acestei diateze și prin verbe construite cu pronume reflexive în acuzativ, nu numai cu *a fi* urmat de participiul verbului de conjugat. Este de la sine înțeles că în cazurile citate predicatele sînt **se citește** și **s-a evacuat**, nu *citește* și *a evacuat.*

6. O altă precizare pe care o considerăm absolut necesară se referă la situațiile în care predicatul verbal este format dintr-un verb care exprimă m o d a l i t a t e a sau a s p e c t u l și care poate fi urmat de un alt verb la modul conjunctiv, infinitiv și, mai rar, la supin sau participiu. Verbele de modalitate sînt: **a putea, a trebui, a-i veni, a vrea, a părea** și (în anumite situații) **a fi** și **a avea.** Dintre cele cu ajutorul cărora se poate exprima aspectul (arătîndu-se că acțiunea verbului următor se află la început, la sfîrșit sau în curs de realizare) menționăm pe: **a începe, a prinde, a da** (din construcții ca: „Focul *prinse* să duduie", „Omul *dă* să plece"), apoi pe **a se apuca, a termina, a sfîrși, a isprăvi** și **a continua.** Toate aceste verbe, ca și cele de modalitate, amintite mai înainte, au valoare predicativă atunci cînd sînt la un mod personal și e bine ca ele să fie separate, la analiza sintactică, de verbul următor. Conform recomandării făcute de GLR_2 (vol. II, p. 98), nu vom spune, așadar, că în astfel de cazuri avem p r e d i c a t e v e r b a l e c o m p u s e, deși această interpretare se întîlnește încă în multe lucrări de specialitate. Întrucît analiza nu se poate face în două feluri, iar interpretarea la care ne-am referit nu ni se pare suficient de întemeiată, vom despărți verbele de modalitate și de aspect de verbul următor și vom admite că ele formează singure predicate verbale. Astfel, într-un exemplu ca *Puteai/să vii mai devreme* avem

două predicate verbale (*puteai* și *să vii*), ceea ce, la nivelul frazei, ne indică existența a două propoziții diferite: una principală (*puteai*) și alta completivă directă (*să vii mai devreme*). Tot așa, în propoziția *Am terminat de scris*, predicatul verbal este *am terminat*, iar supinul *de scris* trebuie interpretat ca un complement direct al verbului care exprimă aspectul și care formează singur predicatul propoziției citate.

7. Mai complicate sînt lucrurile în cazul verbelor *a fi* și *a trebui*, atunci cînd ele exprimă modalitatea verbului dependent de ele. În construcții de felul lui: *Trebuie să muncim corect* sau *Era să ne înecăm în mare*, verbele *trebuie* și *era* formează singure predicate, iar ceea ce urmează după ele (adică *să muncim corect* și *să ne înecăm în mare*) constituie propoziții subiective, deoarece, în astfel de situații, *a fi* și *a trebui* sînt verbe impersonale. O analiză consecventă ne obligă să procedăm la fel chiar atunci cînd *a fi* și *a trebui* sînt precedate de substantive sau pronume, ca în construcții de felul acestora: *Corabia era să se înece*; *Copilul era să cadă pe scări*; *Tinerii trebuie să se întîlnească* ș.a.m.d. În astfel de cazuri, verbele *a fi* și *a trebui* continuă să-și păstreze caracterul impersonal, ceea ce înseamnă că după ele urmează tot subiective. Așadar, ultima frază, spre exemplu, o vom considera ca fiind alcătuită dintr-o propoziție principală (*trebuie*) și una subiectivă (*tinerii ... să se întîlnească*). După cum vedem, ceea ce în aparență este subiect al lui *a trebui* sau *a fi* se grupează, de fapt, cu propozițiile subordonate acestor verbe, devenind subiectul lor (*să se înece...corabia*; *să cadă...copilul*; *să se întîlnească...tinerii*).

Deși precedat de pronume, verbul *a trebui* are drept subiect cîte o întreagă propoziție și în binecunoscutele versuri eminesciene: *Ea* **trebui** *de el în somn aminte să-și aducă* și *Tu* **trebuia** *să te cuprinzi de acel farmec sfînt.* În cele două fraze, propozițiile regente și, în același timp, principale se reduc, respectiv, la *trebui* și *trebuia*, urmate de subiectivele *de el în somn aminte să-și aducă...ea* și *să te cuprinzi de acel farmec sfînt...tu*.

8. Cînd după verbul de modalitate sau de aspect urmează o locuțiune verbală (de exemplu: *Începe* **să-și aducă aminte**; *Puteți* **lua parte** *la discuții* și *puteți* **pune întrebări etc.**), în analiza sintactică vom proceda ca mai înainte, adică vom despărți locuțiunea de auxiliarul modal sau de aspect care o precedă și o vom analiza ca o parte de propoziție distinctă. Indicația este, firește, valabilă și pentru acele cazuri, mult mai rare, cînd locuțiunea însăși este echivalentă din punct de vedere semantic cu un verb de aspect sau de modalitate, ca în aceste versuri care provin din „Caleidoscopul lui A. Mirea" de Dimitrie Anghel și St. O.Iosif:

> Este așa de mare zarvă
> În capitalele moderne,
> Că omul n-are chip să doarmă,
> Oricît de bine și-ar așterne.

Întrucît locuțiunea *a nu avea chip* e folosită cu sensul auxiliarului modal *a putea*, vom proceda consecvent și o vom separa, în analiza sintactică, de verbul care urmează după ea și care este *să doarmă*.

Fără a ne angaja într-o discuție care ni se pare cam oțioasă, vom spune totuși că, cel puțin într-un caz, sîntem obligați să admitem existența unei sintagme predicative indivizibile. Ne referim la situația specială a verbului *a putea* cînd acesta e precedat de un pronume în acuzativ sau în dativ: *(nu) mă pot schimba*, *(nu) se poate concentra*, *nu-mi pot închipui*,

nu-ți poți imagina, (nu) ne putem gîndi etc. În astfel de cazuri, pronumele este ori complement direct al celui de-al doilea verb ori marcă a diatezei reflexive. Și într-un caz și în celălalt el nu se grupează cu verbul *a putea*, deși îl precedă pe acesta. Antepunerea pronumelui, în astfel de situații, este un argument *de natură gramaticală* în sprijinul tezei care admite existența unui *predicat verbal compus*, adică nedisociabil. În aproape toate celelalte cazuri, unitatea celor două verbe este destul de laxă pentru ca să putem admite că ele formează un singur tot atît din punct de vedere funcțional, cît și semantic sau lexical.

PREDICATUL VERBAL EXPRIMAT PRIN LOCUȚIUNI

După cum am văzut, predicatul poate fi exprimat nu numai prin *verbe* la un mod personal, ci și prin *locuțiuni verbale*, asupra cărora revenim cu unele precizări de natură să arate caracteristicile acestor îmbinări de cuvinte și modul în care trebuie să le interpretăm la analiza sintactică.

1. Prin locuțiuni verbale înțelegem grupuri de cel puțin două cuvinte (dintre care unul este în mod obligatoriu *verb*) și care au un înțeles unitar, prin nimic deosebit de al unui verb întrebuințat singur. De exemplu: **a băga de seamă** „a observa", **a avea de gînd** „a intenționa", **a-și bate joc** „a batjocori", **a avea nevoie** „a-i trebui", **a da sfaturi** „a sfătui", **a da buzna** „a năvăli", **a-i părea rău** „a regreta", **a da drumul** „a elibera", **a da de veste** (**știre**) „a vesti, a anunța, a înștiința", **a trage pe sfoară** „a înșela", „a păcăli", **a ține piept** „a se împotrivi", **a sta de vorbă** „a discuta", **a se da de-a rostogolul** „a se rostogoli" ș.a.m.d.

Asemenea verbelor (cu care sînt echivalente din punctul de vedere al conținutului semantic), locuțiunile verbale pot avea complemente directe, indirecte sau circumstanțiale și pot fi complinite chiar prin propoziții întregi. De exemplu: *Adu-ți aminte* **ce ai spus!**, *Bagă de seamă* **ce faci!** etc.

2. Ceea ce ne interesează, în continuare, este în primul rînd faptul că, din punct de vedere gramatical, locuțiunile se comportă ca un singur verb. Din această cauză, la analiza sintactică, ele trebuie luate împreună și considerate în bloc ca formînd un singur predicat verbal. Afirmația este valabilă chiar pentru acele locuțiuni și expresii verbale, mai mult ori mai puțin sudate, care nu pot fi înlocuite printr-un verb concret, existent în limbă (de exemplu: *a bate cîmpii, a face cu ochiul* etc.). În astfel de cazuri și în altele similare este important ca elementele alcătuitoare ale locuțiunilor și expresiilor să fie suficient de sudate, pentru ca întreaga perifrază să poată fi echivalată cu un verb și, prin urmare, interpretată ca un predicat verbal.

3. *Gramatica Academiei* (vol. II, p. 85–86 și 97) subliniază că, deși locuțiunile verbale trebuie considerate ca formînd în bloc predicatul propoziției, acest fapt nu exclude posibilitatea și chiar necesitatea analizei sintactice în cadrul unei locuțiuni date. Altfel spus, într-un exemplu ca **dau zor**, adică „zoresc", cele două elemente componente ale acestei locuțiuni sînt, respectiv, predicatul propriu-zis *dau* și complementul direct al acestuia, care este *zor*. Trecînd peste faptul că unele locuțiuni sînt atît de sudate, încît nu pot fi descompuse din punct de vedere sintactic (cf. *a băga de seamă, a-și bate joc* etc.), analiza preconizată mai sus prezintă încă un inconvenient care nu poate fi înlăturat și care constă în aceea că, în mod inevitabil, ajungem să admitem că există un predicat verbal în cadrul celui locuțional sau că predicatul format dintr-o locuțiune verbală este disociabil într-un alt predicat + o parte de propoziție cu valoare de complement direct, indirect ori circumstanțial.

4. Ceea ce mai trebuie reținut în legătură cu locuțiunile verbale e faptul că între elementele componente ale acestora pot fi intercalate alte părți de propoziție, care trebuie avute în vedere la analiza gramaticală. De exemplu: *„Își bate* **foarte rău** *joc* de tine"; „Îi *ia* **pe toți** *la rost*"; *„Își face* **adeseori** *de cap*" etc.

PREDICATUL NOMINAL

1. Al doilea tip de predicat este format dintr-un n u m e p r e d i c a t i v simplu sau multiplu și dintr-un v e r b c o p u l a t i v sau de relație la un mod personal: *Plopul este înalt; Fericirea lui sînt cărțile* etc. În exemplele date, *înalt* și *cărțile* sînt două nume predicative cu funcțiuni diferite. În primul caz, numele predicativ atribuie subiectului o calitate sau o caracteristică (*Plopul este* **înalt**), iar în al doilea caz îl identifică sau precizează (*Fericirea lui sînt* **cărțile**). După cum vedem, există două tipuri fundamentale de nume predicativ: unul d e c a l i f i c a r e și altul d e i d e n t i f i c a r e. Indiferent de natura lui, numele predicativ trebuie să se refere neapărat la subiect și această referire se face întotdeauna prin intermediul unui verb copulativ numit încă și **verb-copulă** sau **verb de relație.**

Cînd numele predicativ este i d e n t i f i c a t o r, sfera lui și sfera subiectului sînt echivalente: *Tu ești binefăcătorul meu; Pacea înseamnă fericire* etc. În cazurile citate, atît subiectele, cît și numele predicative sînt individualizate, iar sferele lor sînt echivalente: **tu=binefăcătorul; pacea=fericire.** În această posibilitate de echivalare a subiectului cu numele predicativ de identificare trebuie să vedem un mijloc de recunoaștere a anumitor predicate nominale.

2. Avînd funcțiunea de a caracteriza subiectul (deci de a arăta *cine* este, *ce* este sau *cum* este acesta), numele predicativ constituie elementul de bază sau partea esențială a predicatului nominal. Că verbul copulativ este mai puțin important decît numele predicativ se vede și din faptul că cel dintîi poate lipsi atunci cînd e vorba de **a fi.** De exemplu: *Vorbă multă, sărăcia omului; Schimbarea domnilor, bucuria nebunilor; La față—verde!* etc.

3. Dacă numele predicativ este multiplu, copula nu apare decît o singură dată: *B. P. Hasdeu a fost* **lingvist, filolog, istoric, scriitor și folclorist.** Precizăm că, deși numele predicativ este mai important decît copula verbală, în frază, numărul predicatelor nominale este dat de numărul verbelor copulative. Prin urmare, ar fi greșit să considerăm că în exemplul citat mai înainte sînt cinci propoziții, pentru că există cinci nume predicative. Ceea ce este important e că toate aceste nume predicative se referă la același subiect, căruia îi atribuie calități diferite prin intermediul aceluiași verb copulativ.

4. În ceea ce privește e x p r i m a r e a n u m e l u i p r e d i c a t i v semnalăm în primul rînd cîteva situații mai speciale cînd acesta este redat:

a) printr-un p r o n u m e i n t e r o g a t i v sau r e l a t i v (**Cine** *ești dumneata?*; **Ce** *înseamnă cibernetică?*; *Am aflat* **cine** *este*; *Nu știu* **ce** *ești* etc.);

b) prin a d v e r b u l r e l a t i v și i n t e r o g a t i v *cum* (*Nu știe* **cum** *este el, dar știe* **cum** *sînt alții*; **Cum** *a fost revederea?* etc.);

c) printr-un s u p i n sau i n f i n i t i v s c u r t: *Dorința lui este* **de a munci**; *Peisajul este* **de nedescris**; *Condeiul este cel mai greu* **de cîrmuit** (V. ALECSANDRI) etc. Atragem atenția că, în ultimul exemplu, *cel mai greu*

nu poate fi nume predicativ, pentru că nu se referă la subiectul *condeiul*, ci determină supinul *de cîrmuit*. Împotriva oricăror aparențe, acesta este, de fapt, cel care atribuie subiectului o caracteristică: *condeiul este greu de cîrmuit* înseamnă *condeiul este greu* c î r m u i b i l, prin urmare numele predicativ este redat prin supin, iar *cel mai greu* nu poate fi decît complement circumstanțial de mod.

Cel mai adesea, numele predicativ este exprimat printr-un adjectiv sau participiu cu valoare adjectivală și printr-un substantiv sau pronume la cazul nominativ. Din exemple ca: *Podul este* **din lemn**; *Cafeaua e* **fără zahăr**; *Sînteți* **ca mine**; *Erau* **contra lui** etc. se observă ușor că substantivul sau pronumele care funcționează ca nume predicativ poate fi și în cazul acuzativ sau genitiv.

5. Este de la sine înțeles că un predicat nominal nu poate fi recunoscut într-un text dat decît dacă se recunoaște, mai întîi, existența unui verb cu rol copulativ. De aici necesitatea de a avea o idee cît mai clară cu putință despre verbele numite c o p u l a t i v e. După cum se știe, cel mai abstract și din această cauză cel mai gramaticalizat dintre toate verbele copulative este **a fi**. Ca verb de relație el nu are conținut lexical, ci exprimă numai un raport gramatical. Toate celelalte verbe copulative, pe lîngă faptul că realizează legătura sintactică dintre subiect și numele predicativ, își păstrează, într-o măsură mai mică sau mai mare, înțelesul lor lexical. Ele sînt: **a însemna, a rămîne, a părea, a ieși, a ajunge, a se face, a deveni** etc. Cu excepția verbului *a deveni*, care în orice situație își păstrează caracterul de verb copulativ, celelalte verbe la care ne-am referit pot fi, după împrejurări, predicative sau copulative. Astfel, într-o propoziție ca: *Prietenul meu a ajuns inginer*, verbul *a ajunge* este copulativ, fiindcă prin intermediul lui se atribuie subiectului o calitate, dar în propoziția: *Trenul a ajuns cu întîrziere* același verb are indiscutabil valoare predicativă, fiind sinonim, sub raport lexical, cu *a sosi*. Cf. și construcția: **A ieșit** *doctor*, față de: *Chiar acum* **a ieșit** *din casă* (unde valoarea predicativă a lui *ieși* este mai mult decît evidentă).

6. În legătură cu verbul **a fi** atragem atenția asupra unor greșeli care se fac de multe ori la analiza gramaticală, deoarece se consideră că acest verb are valoare predicativă numai atunci cînd înseamnă „a exista", „a se afla", „a se găsi". În realitate, aceasta e singura valoare predicativă mai evidentă a lui *a fi*, cum rezultă și din următoarele versuri ale poetului D. ANGHEL:

> *Sînt* flori care-și înclină boiul
> Și mor topite de visare,
> Mai *sînt* și ochi ce plîng în noapte
> Și-adorm cînd soarele răsare.

În alte situații (pe care trebuie să le avem neapărat în vedere la analiza gramaticală), verbul *a fi* are tot valoare predicativă, fiindcă apare folosit cu unul sau cu altul dintre sensurile care urmează: *a trăi, a viețui, a o duce, a-și avea obîrșia, a se trage, a proveni, a dura, a dăinui, a se întîmpla, a se petrece, a costa, a valora, a se duce* și altele (pentru care vezi DEX, s.v. *fi*). Cităm numai cîteva contexte în care verbul *a fi* are neîndoielnic valoare predicativă, deși nu înseamnă „a exista, a se afla": **Era** *pe la 1500*; **Am fost** *la mare cu mașina*; *Cît* **e** *ceasul*?; *Cît* **e** *kilogramul de fructe*?; *Din ce parte a țării* **ești**? sau *Ce* **e** *cînd ți se bate tîmpla a dreaptă*? (cum se întreabă un personaj feminin din opera lui I. L. CARAGIALE). Aici este momentul să precizăm că tot valoare predicativă are *a fi* și în binecunoscutele versuri eminesciene

din poezia „Și dacă". Prima strofă a acestei poezii are (ca frază) următoarea structură sintactică: s u b i e c t i v ă + s u b i e c t i v ă (ambele introduse prin *dacă*) + p r i n c i p a l ă i n s u f i c i e n t ă (redusă la *și ... e*) + două propoziții f i n a l e (nu *predicative*, cum greșit se analizează în unele culegeri de exerciții gramaticale, ca o consecință a faptului că verbul *a fi* este considerat copulativ).

Pentru detalii și pentru întreaga argumentare a acestui punct de vedere, vezi T h e o d o r H r i s t e a (articolul citat în bibliografie).

7. De multe ori se confundă predicatul nominal al cărui nume predicativ este format dintr-un adjectiv de origine participială cu predicatul verbal exprimat printr-un verb la diateza pasivă. Fără a intra în detalii, subliniem că participiul poate funcționa ca nume predicativ numai atunci cînd el exprimă în mod evident o caracteristică a subiectului. Să se compare, spre exemplu, următoarele construcții paralele, în care același participiu este o dată adjectiv și a doua oară element component al predicatului verbal la diateza pasivă (prin care se exprimă o acțiune suferită de subiect):

Ușa este **deschisă** (adică stă deschisă) și
Ușa **este deschisă** *brusc* (de cineva).

Haina este **purtată** (adică „veche, uzată") și
Corabia **este purtată** *de valuri*.

Orizontul lui este **mărginit** (adică „limitat, îngust") și
Camera **este mărginită** *de patru pereți*.

Sînt **băut** *și* **mîncat** (adică „sătul") și
Totul **a fost băut** *și* **mîncat** *de musafiri*.

Este un tip **împrăștiat** (adică „distrat, dezorganizat") și
Praful **a fost împrăștiat** *de vînt*.

Prezența complementului de agent (*de valuri, de vînt* etc.) indică în mod clar că avem de-a face cu un verb la diateza pasivă și deci cu un predicat verbal, nu nominal. Foarte adesea însă complementul de agent nu este exprimat și atunci se pot confunda cele două feluri de predicat. Într-un exemplu ca *Lucrarea* **e** *bine* **scrisă**, nu este totuși prea greu să subînțelegem complementul de agent care e autorul lucrării respective. O atenție specială reclamă și contextele în care poate apărea chiar un substantiv de origine participială, care are funcțiune de nume predicativ. Să se compare, spre exemplu, **E** *grav* **rănit** și **E un rănit** *din ultimul război* cu **Am fost rănit** *serios în timpul discuției pe care am avut-o* (unde predicatul subliniat este verbal). În general vorbind, numai o examinare atentă a contextului ne arată dacă participiul intră în componența unui predicat exprimat printr-un verb la diateza pasivă sau este un nume predicativ *care exprimă rezultatul unei acțiuni, devenit o însușire care se atribuie subiectului*.

PROPOZIȚIA PREDICATIVĂ

1. Paralelismul sau corespondența care există între propozițiile subordonate și părțile de propoziție respective cunoaște o singură excepție reală, constînd în faptul că *predicatul verbal* nu poate fi exprimat printr-o propoziție echivalentă. Dacă *subiectiva*, de exemplu, echivalează cu *subiectul* propoziției

regente sau dacă *atributiva* îndeplinește, în formă de propoziție, funcțiunea unui *atribut* pe lîngă un element din regentă, ceea ce ne-am obișnuit să numim p r o p o z i ț i e p r e d i c a t i v ă nu corespunde, de fapt, unui predicat, ci așa-numitului *nume predicativ,* de care ne-am ocupat la momentul potrivit și despre care am spus că este numai elementul component de bază al acelui tip de predicat pe care îl numim n o m i n a l. Îndeplinind funcțiunea de nume predicativ al unei regente sau supraordonate, propoziția predicativă apare pe lîngă aceleași v e r b e c o p u l a t i v e ca și numele predicativ al cărei echivalent este. Exemple:

„Luna **este** *cum ne-am închipuit-o*";
„A **ajuns** *ce nici n-a visat vreodată*";
„S-a **făcut** *ceea ce l-au sfătuit părinții și rudele*";
„Ar vrea să **devină** *ceea ce dorește de multă vreme*";
„Cel dintîi **părea** *că e frînt de oboseală*";
„A **rămas** *cum l-am cunoscut acum zece ani*";
„Dacă a întîrziat atît de mult **înseamnă** *că nu mai vine*" etc.

2. Pentru a ne da mai bine seama de echivalența care există între numele predicativ și propoziția predicativă, este suficient să recurgem la cîteva exemple clare în care subordonata în discuție să poată fi înlocuită printr-un nume predicativ adjectival, substantival, infinitival etc., iar acesta din urmă să poată fi transformat într-o propoziție predicativă. Astfel, în loc de *A rămas* **cum l-am cunoscut acum zece ani** putem spune pur și simplu *A rămas* **neschimbat**, înlocuind propoziția predicativă introdusă prin *cum* cu adjectivul *neschimbat,* care funcționează ca nume predicativ. Tot așa, în loc de *S-a făcut* **ce a visat**, se poate spune *S-a făcut* **doctor**, iar în loc de *A ajuns* **să fie primul în clasă**, putem spune *A ajuns* **premiant** sau *A ajuns* **primul** *în clasă*.

Și mai evidentă devine echivalența despre care vorbeam atunci cînd, pornind de la o propoziție cu predicat nominal, o transformăm pe aceasta într-o frază formată dintr-o regentă și o subordonată predicativă. Din punct de vedere semantic, propoziția predicativă nu diferă prin nimic de numele predicativ a cărui dezvoltare este. Să se compare, în acest sens, propoziția *Intenția lui era* **de a scrie** *un roman* și fraza: *Intenția lui era* **să scrie un roman.** Comp. și: *Fericirea înseamnă* **liniște** *sufletească* și *Fericirea înseamnă* **să fii liniștit sufletește.** Posibilitatea de a înlocui o întreagă propoziție printr-o parte de vorbire care poate funcționa ca nume predicativ pe lîngă același verb copulativ e o dovadă că propoziția respectivă este subordonată predicativă.

3. Se înțelege că, pentru a putea identifica o astfel de subordonată, e necesar să stabilim mai întîi valoarea copulativă a verbului din regentă, pe care trebuie să-l raportăm întotdeauna la subiect. Dacă presupusul verb copulativ nu are înțeles lexical, în frază, sau are unul atît de șters, încît nu poate spune ceva despre subiect decît împreună cu propoziția care urmează după el înseamnă că aceasta este o predicativă.

Asemenea numelui predicativ, și propoziția corespunzătoare poate c a l i f i c a sau i d e n t i f i c a prin conținutul ei subiectul propoziției regente. Vorbim de o p r o p o z i ț i e p r e d i c a t i v ă d e c a l i f i c a r e atunci cînd aceasta atribuie subiectului o calitate sau însușire prin intermediul verbului copulativ sau de legătură. De exemplu: *Prietenul meu pare* **că e foarte vesel**; *Căminul este* **cum și l-a dorit** ș.a.m.d. În exemple ca: *Meritul lui e* **că ajută pe oricine**, *Întrebarea este* **dacă ne mai ține minte** și altele avem p r o p o z i ț i i p r e d i c a t i v e d e i d e n t i f i c a r e, pentru că sfera subiectului și cea a numelui predicativ (reprezentat printr-o întreagă propoziție)

sînt echivalente. Altfel spus, subiectul *meritul* este identificat în faptul *că ajută pe oricine.*

Cînd nu este prea clar dacă propoziția predicativă califică sau identifică subiectul, e suficient să observăm că ea se referă într-un fel oarecare la acesta din urmă și că singură sau împreună cu verbul copulativ ne spune ceva despre el. În alți termeni, trebuie să putem stabili între presupusa propoziție predicativă și subiectul din regentă același raport care există între un nume predicativ obișnuit și subiectul la care acesta se referă, adică, în ultimă analiză, un *raport de caracterizare* în sensul cel mai larg al cuvîntului.

4. Fără a fi un criteriu sigur de recunoaștere a predicativelor, elementele de relație prin care aceste propoziții sînt introduse trebuie totuși cunoscute și avute în vedere atunci cînd segmentăm o frază și încercăm să identificăm subordonatele predicative. În mod obișnuit, aceste propoziții pot fi construite cu ajutorul unor *pronume relative-interogative* (dintre care mai frecvente sînt cine, ce și ceea ce), al unor *pronume* și *adjective nehotărîte* (oricare, oricine, orice) sau al unor *conjuncții*, cum ar fi: **că, să, dacă** ori **de** cu sensurile „să" și „că" (spre exemplu: *A ajuns* **de** *ți-e mai mare mila*). Destul de rar, o predicativă poate fi introdusă și prin conjuncția compusă **ca ... să**, dar, în acest caz, între elementele ei constituente se intercalează părți ale propoziției predicative, uneori împreună cu o altă propoziție care îi este subordonată acesteia. Ilustrăm cele două situații prin cîte un exemplu: *Dorința lui este* **ca** *fiecare* **să** *fie mulțumit* și *Idealul este* **ca** *orice om* c a r e   s e   r e s p e c t ă **să** *se țină de cuvînt.* În cel de-al doilea exemplu, propoziția predicativă de identificare este **ca** *orice om* ... **să** *se țină de cuvînt.* În interiorul ei a fost intercalată atributiva *care se respectă* ca un determinant al substantivului *om.* Așadar, între cele două elemente ale conjuncției **ca ... să** a fost introdus subiectul propoziției predicative și adjectivul care îl determină (*orice om*) + atributiva deja amintită (*care se respectă*).

Propoziția predicativă mai poate fi introdusă prin *adverbe de comparație* și *locuțiuni conjuncționale comparative*, ca în exemplele care urmează: *Fața i se făcu* **cum** *este ceara*; *Am ajuns* **precum** *mă vezi*; *Drumul e* **cît** *mi l-am închipuit*; *Norocu-i* **după cum** *și-l face omul*; *Voi sînteți* **ca și cum** *n-ați fi* etc.

5. Așa cum există un nume predicativ multiplu, la fel pot exista și două sau mai multe subordonate predicative care se referă la același subiect din propoziția regentă. Între predicativele subordonate aceleiași regente există un raport de coordonare prin j u x t a p u n e r e (adică alăturare) ori unul prin j o n c ț i u n e (deci realizat cu ajutorul conjuncțiilor). Cea de-a doua situație (care este mai des întîlnită) poate fi ilustrată prin următoarele exemple:

a) *Impresia mea este* **că se va însănătoși** *și* **că își va relua activitatea** (ultimele două predicative sînt în raport de c o o r d o n a r e   c o p u l a t i v ă);

b) *Nu-i* **pentru cine se pregătește,** *ci* **pentru cine se nimerește** (între predicative există un raport de c o o r d o n a r e   a d v e r s a t i v ă);

c) Dacă nu vine înseamnă *ori* **că nu are timp,** *ori* **că nu-i face plăcere** (cele două predicative sînt c o o r d o n a t e   d i s j u n c t i v e).

6. Dacă în aceste exemple aceleiași regente îi sînt subordonate două propoziții predicative în raport de coordonare, în alte cazuri aceeași subordonată predicativă depinde de două sau mai multe regente care sînt coordonate prin juxtapunere sau cu ajutorul conjuncțiilor. De exemplu: **Sînt și voi rămîne** *ceea ce am fost întotdeauna.* Propoziția subordonată *ceea ce am fost întotdeauna* funcționează ca nume predicativ atît al verbului copulativ *voi rămîne,* cît și al lui *sînt,* de care cel dintîi este legat prin conjuncția copulativă **și.** Iată și

un exemplu de frază în care unica propoziție predicativă este subordonată față de trei regente, dintre care primele două sînt juxtapuse sau alăturate, iar între a doua și a treia există un raport de coordonare copulativă: **Am fost, sînt** *și* **voi rămîne** *precum mă știți.*

PROPOZIȚII INTEROGATIVE INDIRECTE

7. În cadrul subordonatei predicative (ca dealtfel și al celei *subiective, atributive* și *completive directe* ori *indirecte*) există o categorie de propoziții pe care le numim interogative indirecte. Caracteristica fundamentală a tuturor propozițiilor de acest fel este că prin ele se formulează întrebări care nu așteaptă răspuns. De exemplu: *Nu se știe* **cine ne-a căutat** (în care propoziția a doua este subiectivă și în același timp interogativă indirectă); *Întrebarea e* **dacă vom beneficia de sprijinul lui** (unde propoziția introdusă de conjuncția *dacă* este subordonată predicativă) etc. În afară de conjuncția amintită, interogativele indirecte de tip predicativ mai pot fi introduse prin pronumele relative-interogative **care, cine** și **ce** sau prin adverbele relative **unde, cînd, cum** și **cît**: *Problema e* **cum** *vom ieși din încurcătură*; *Chestiunea e* **cît** *ne costă această plăcere*; *Întrebarea e* **cine** *îl va însoți și* **ce** *va putea face pentru el* etc. După cum se vede, asemenea celorlalte tipuri de interogative indirecte, și cele predicative depind numai de elemente regente care au sens de informare sau de îndoială. Subiectul propoziției regente este un cuvînt de felul lui *întrebare, chestiune* sau *problemă*, urmat de verbul copulativ *a fi*, iar acesta de o subordonată copulativă. Fiind subordonate, propozițiile de acest fel nu au și nu pot avea o intonație interogativă, așa că marcarea lor, în scris, prin semnul întrebării este o greșeală, care trebuie evitată cu grijă.

8. Înainte de a încheia, recomandăm mai multă atenție la analiza acelor fraze care conțin atît propoziții subiective, cît și predicative subordonate aceleiași regente. Dintre verbele copulative, numai **a fi** și **a însemna** pot constitui singure propoziții regente, care au fost numite insuficiente. Iată cîteva exemple de fraze scurte, formate din trei propoziții, dintre care: prima este subiectivă, a doua este principală (și se reduce la verbul copulativ), iar a treia este o predicativă de identificare: *Ceea ce dorește*[1]/este[2]/*să i se facă dreptate*[3]/; *Ceea ce este interesant*[1]/e[2]/*că nici măcar nu-l cunosc*[3]/; *Dacă ai să-mi scrii*[1]/înseamnă[2]/*că nu mă vei uita*[3]/ etc.

Foarte rar se întîlnesc și fraze în a căror structură recunoaștem mai întîi o subordonată subiectivă, apoi o predicativă (introdusă printr-un pronume relativ) și o principală situată, de data aceasta, la sfîrșit: *Că ești*[1]/*ce ești*[2]/*este meritul tău*[3]/. În toate cele trei cazuri verbul *a fi* este copulativ, prin urmare, de fiecare dată, trebuie să-i găsim un nume predicativ. Acesta este întreaga propoziție **ce ești**, în primul caz (*că ești* **ce ești**), pronumele relativ **ce**, în al doilea caz, și substantivul **meritul**, în ultima propoziție. Cît privește subiectul, acesta este inclus (deci pronumele **tu**) în primele două cazuri și propoziția *că ești* pentru predicatul nominal *este meritul.*

*

Studiul predicatului și al propoziției predicative ridică extrem de multe probleme, dintre care unele nu au fost nici măcar atinse ori au fost abordate numai în treacăt. Ceea ce am urmărit în această expunere a fost numai discutarea unor probleme pe care le considerăm mai importante sau mai dificile și care pot prilejui greutăți la analiza gramaticală. Cu ajutorul bibliografiei

indicate în continuare, cititorul interesat își poate completa singur informația ori se poate familiariza, măcar în parte, cu rezultatele cercetărilor mai noi, care sînt, adeseori, contradictorii și greu de acceptat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. BELDESCU, G., *Contribuții la cunoașterea numelui predicativ*, Societatea de științe istorice și filologice, București, 1957.
2. CARAGIU, MATILDA, *Sintaxa gerunziului românesc*, în SG, vol. II, p. 61–89.
3. CRAȘOVEANU, D., *În jurul categoriei predicatului (cu privire la verbele de modalitate și de aspect)*, în AUT VI (1968), p. 141–156.
4. DIACONESCU, PAULA, *Rolul elementului verbal în componența predicatului nominal*, în SG, vol. II, p. 105–120.
5. DIMITRESCU, FLORICA, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, 1958.
6. DIMITRIU, C., *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979, p. 188–212.
7. DRAGOMIRESCU, GH. N., *Auxiliarele modale*, în LL VII (1963), p. 231–256.
8. DRAȘOVEANU, D. D., *Sintagma „verb + adjectiv" — o certitudine?*, în CL, an. XVIII (1973), nr. 2, p. 265–277.
9. DUMITRAȘCU, POMPILIU, *În legătură cu predicatul multiplu și cel complex*, în CL IX (1964), nr. 1, p. 59–66.
10. GRĂDINARU, ALEXANDRINA, *Încercare de delimitare contextuală a verbelor copulative în limba română*, în PLG VI (1974), p. 129–143.
11. GUȚU, VALERIA, *Semiauxiliarele de mod*, în SG, vol. I, p. 57–81.
12. GUȚU ROMALO, VALERIA, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973, p. 124–145.
13. HÁZY, ȘTEFAN, *Analiza contextuală a predicativității (Predicatul compus și cel condiționat)*. Rezumatul tezei de doctorat (cu o bibliografie selectivă), București, CMUB, 1971.
14. HRISTEA, THEODOR, *Structura sintactică a poeziei „Și dacă"*, în LR XXIV (1975), nr. 5, p. 475–482.
15. IORDAN, IORGU și VLADIMIR ROBU, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 588–601.
16. IRIMIA, DUMITRU, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, Iași, 1976, p. 183–193.
17. MANOILESCU, M., *Despre funcțiunile numelui predicativ*, în LR (1957), p. 33–41.
18. NEDIOGLU, GH., *Predicatul verbal*, în LR V (1956), nr. 3, p. 34–45; nr. 4, p. 49–57 și nr. 5, p. 23–36.
19. PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Sintaxa limbii române*. Partea I. *Sintaxa grupului verbal*, București, CMUB, 1976, p. 76–82 et passim.
20. POPESCU, RODICA, *Observații asupra predicatului nominal și propoziției predicative în limba română*, în AUT VII (1969), p. 91–103.
21. SĂTEANU, C., *Predicatul compus*, în CL, an. XI (1966), nr. 2, p. 243–252.
22. ȘERBAN, V., *Sintaxa limbii române. Curs practic* (ediția a II-a revizuită și completată), București, 1970, p. 91–116.

ACORDUL PREDICATULUI CU SUBIECTUL

THEODOR HRISTEA

NOȚIUNI GENERALE DESPRE ACORD

Ca modalitate de exprimare a raporturilor sintactice și ca sursă permanentă a greșelilor de limbă, a c o r d u l prezintă o importanță prea mare și prea evidentă pentru a mai insista asupra ei. În cazul limbii române (care are o flexiune foarte bogată), este firesc ca acordul gramatical să fie el însuși foarte complicat și să cunoască o multitudine de aspecte, dintre care unele nu vor fi nici măcar amintite în expunerea de față. Ceea ce ne interesează aici în mod deosebit sînt numai cîteva aspecte mai importante ale fenomenului în discuție, precum și unele abateri de la regulile acordului dintre subiect și predicat în limba română contemporană.

Încercînd să-l definim cît mai simplu cu putință (pornind, desigur, de la definițiile existente), am putea spune că acordul este *concordanța sau potrivirea formală (în gen, număr, caz sau persoană) a unor cuvinte care funcționează* de obicei *ca părți de propoziție și între care există anumite raporturi sintactice* (adică de dependență sau determinare).

Precizarea *de obicei* (pe care am introdus-o chiar în definiție) se justifică prin aceea că verbul copulativ *a fi*, spre exemplu, și articolul posesiv (genitival) nu pot funcționa singure ca părți de propoziție, însă cunosc fenomenul acordului, iar în aceeași situație se mai află articolul demonstrativ sau adjectival, care își schimbă și el forma în funcție de genul, numărul și cazul substantivului precedent sau următor. Pe de altă parte, am spus „potrivirea formală... *a unor cuvinte*" (și nu *a două cuvinte*, cum se procedează, de obicei), pentru că am avut în vedere și existența părților de propoziție multiple. Indiferent însă de numărul termenilor care alcătuiesc un subiect ori un nume predicativ multiplu, unitatea sintactică rămîne, de fiecare dată, una singură și acest lucru este fundamental în definirea acordului. Din păcate, toate definițiile care s-au dat acestui concept sînt mai mult ori mai puțin nesatisfăcătoare, ceea ce l-a determinat pe G. G r u i ț ă să reexamineze atent noțiunea în discuție (vezi studiul citat în bibliografie) și să facă o serie de precizări și de corectări care ni se par demne de toată atenția, chiar dacă, în ansamblul ei, problema nu este nici aici complet și definitiv rezolvată.

După cum s-a mai subliniat, mecanismul acordului presupune existența obligatorie a doi termeni (*A* și *B*), dintre care primul este un substantiv ori un înlocuitor al acestuia (adică un pronume), iar al doilea e un verb, un adjectiv sau orice parte de vorbire asimilată cu adjectivul. În cadrul acordului, termenul flexibil *A* impune termenului *B* propriile sale categorii gramaticale, cum va rezulta și din exemplele care urmează. Astfel, într-o îmbinare sintactică liberă ca *munți înalți*, forma adjectivului determinant este dictată de genul și numărul substantivului precedent, care funcționează ca termen determinat sau supraordonat. Tot așa, în propoziția *La orizont* se zăreau munții *Făgărașului*, subiectul *munții* impune verbului predicativ acordul în număr și în persoană. Cf. și: *Marile* dureri sînt mute, în care substantivul *dureri* cu funcțiune de subiect cere ca verbul copulativ *a fi* să se acorde cu el tot din punctul de vedere al numărului și al persoanei. Numele predicativ *mute* se acordă și el cu subiectul în gen, număr și caz.

Afară de acordul predicatului cu subiectul (singurul care ne interesează în discuţia de faţă), există multe alte tipuri de acord, începînd, spre exemplu, cu cel al atributului adjectival (vezi primul dintre exemplele citate) şi terminînd cu al aşa-zisului „element predicativ suplimentar", care se acordă şi el cu subiectul sau complementul la care se referă: *Atunci* **tu** *prin întuneric te apropii* **surîzîndă** (M. EMINESCU).

Înainte de a trece la discutarea problemei anunţate în titlul acestui capitol, ni se par necesare încă două precizări destul de importante. Mai întîi socotim că nu e bine să se spună *acordul subiectului cu predicatul* (cum citim chiar în unele lucrări de specialitate), ci *acordul predicatului cu subiectul*, întrucît ultimul impune celui dintîi anumite caracteristici de ordin gramatical. Tot corect este să spunem şi *acordul dintre subiect şi predicat*, avînd în vedere că între cele două părţi principale de propoziţie se stabileşte, cel mai adesea, un raport de interdependenţă sau *inerenţă* (cum îl numeşte îndeosebi acad. Iorgu Iordan). A doua precizare care se impune se referă la distincţia pe care e bine s-o facem între dezacordurile autentice şi ceea ce *Gramatica Academiei* numeşte situaţii morfologice regionale şi învechite care dau impresia unui acord greşit (vezi GLR, vol. al II-lea, p. 113—114). În această categorie intră, printre altele, construcţiile greşite de felul lui: *ei face, ei zice, ei este, ei vede* etc. (în loc de: *ei fac, ei zic, ei sînt, ei văd* şi altele). Întrebuinţarea la persoana a III-a plural a formelor verbale de persoana a III-a singular, în cazurile citate şi în altele, se explică prin analogie cu verbele de conjugarea I, la care cele două forme sînt omonime: *el aleargă/ei aleargă; el cîntă/ei cîntă; el mănîncă/ei mănîncă* etc. Întrucît aceste verbe sînt mult mai numeroase, omonimia sau identitatea formală dintre persoana a III-a singular şi a III-a plural a început să se extindă chiar la acele verbe unde ea nu se justifică nici istoric sau etimologic şi nici prin tradiţie. Următoarele exemple arată că fenomenul la care ne referim se întîlneşte chiar în limba scrisă şi mai ales în presă: **Armstrong şi Aldrin ştie** *precis cum trebuie să-şi împartă cele două ore şi jumătate pe care le vor petrece pe Lună;* **Anii** *celui de-al doilea război mondial* **aduce** *o stagnare a sportului în general; În ediţia 1970/1971*, **oltenii**...*îşi* **îmbunătăţeşte** *locul final faţă de cel din clasamentul de toamnă* etc.

Fenomenul acesta (care este, în esenţă, *morfologic*, dar cu consecinţe de ordin *sintactic*) se întîlneşte în special prin Muntenia şi celor mai mulţi vorbitori cultivaţi el le face impresia unui dezacord flagrant. De aceea limba literară nu-l acceptă şi nu-l va accepta, probabil, niciodată, chiar dacă, într-un anumit sens, tendinţa de simplificare şi de uniformizare a flexiunii verbale româneşti ar putea fi privită ca un element de progres. O situaţie similară avem în cazul lui *se cobor, se joc* etc., în loc de (ei) *se coboară, se joacă* şi altele, în care modificarea formală s-a produs sub influenţa lui *eu tac / ei tac* sau *eu pricep / ei pricep*, unde persoana I singular şi a III-a plural sînt identice din punct de vedere formal. Nici această modificare nu are şanse de generalizare şi o dovadă în acest sens e faptul că în veacul trecut, ca şi în primele decenii ale secolului nostru, fenomenul era mult mai frecvent decît este în limba română actuală. Chiar un mare lingvist (influenţat, probabil, şi de limba franceză) putea să scrie acum 40 de ani: Ele se refer *la cele mai mici amănunte ale acestor ocupaţii*. În ceea ce priveşte forma *zbor* din cunoscutele versuri ale lui V. Alecsandri, ea a fost, desigur, dictată de necesităţile versificaţiei:

> **Fulgii zbor**, *plutesc în aer ca un roi de fluturi albi*
> *Răspîndind fiori de gheaţă pe ai ţării umeri dalbi.*

Atît în limba română vorbită, cît și în aspectul ei scris ne întîmpină multe greșeli, precum și oscilații sau șovăieli explicabile, măcar în parte, prin aceea că regulile după care se face acordul gramatical românesc sînt foarte numeroase și complicate. Despre cîteva se poate spune că nici nu sînt definitiv fixate, cum vom vedea puțin mai departe.

Un fenomen sintactic ce caracterizează dialectul muntenesc, în general, este lipsa acordului dintre subiect și auxiliarul *a avea* la persoana a III-a plural a perfectului compus. Notăm cîteva exemple din aspectul scris al limbii actuale: **Filmele** *ni l*-**a adus** *în căminul nostru atît de îndepărtat; Schimbarea culorii se datorează (sic!) unor ciuperci microscopice,* **care** *și*-**a ales** *drept „reședință" blana urșilor;* **Cablurile** *de susținere ale unui lift s*-**a rupt** *și cabina a căzut de la etajul doi la parter;* **Condițiile** *speciale de viață ale populației daco-romane, în epoca migrației popoarelor,* **a dus** *la decăderea și dispariția centrelor orășenești în provinciile dunărene* (Ultimul exemplu provine dintr-o lucrare de lingvistică.) În capitolul consacrat *arhaismelor și regionalismelor,* am arătat că acest tip de dezacord, frecvent încă din secolul trecut, nu i-a scăpat lui I. L. Caragiale, care a fost un fin observator al realității lingvistice din vremea lui (vezi exemplele citate la p. 72).

Greșeala inversă (deci folosirea auxiliarului *a avea* la persoana a III-a plural în loc de singular) apare în următorul citat dintr-un dicționar enciclopedic (vezi MDE_1, p. 1315, col. 1), care ne oferă un exemplu clar de h i p e r c o r e c t i t u d i n e s i n t a c t i c ă: *După al doilea război mondial, efervescența mișcării naționale și democratice* **au dus** *la formarea „Frontului național" (1941).* Pentru a ne face o idee despre frecvența acestei greșeli (izvorîte tocmai din teama de a nu comite un dezacord) adăugăm și următorul citat dintr-un cotidian bucureștean: *În primul rînd avertizarea populației asupra efectelor pe care* **consumul** *abuziv și nerațional îl* **au** *asupra dentiției.* Asemenea greșeli le scapă chiar lingviștilor și e bine ca ele să fie semnalate, fiindcă numai în felul acesta vor putea fi evitate de acum înainte: *Aici* **izolarea** *politică și geografică* **au dus** *la izolarea lingvistică* (citim în SCL, nr. 1 din 1963, p. 122, deși subiectul este format exclusiv din substantivul *izolarea;* pentru un alt exemplu, vezi LR, nr. 5 din 1960, p. 60).

Cînd subiectul este, într-adevăr, multiplu, predicatul se pune la plural numai dacă termenii celui dintîi se află în raport de coordonare copulativă (**Fratele și sora** *lui* **studiază** *medicina*). Dacă subiectul este format din doi sau mai mulți termeni aflați în raport de coordonare disjunctivă, predicatul trebuie pus la singular (cf. și GLR, vol. al II-lea, p. 107). Aceasta înseamnă că în următorul exemplu acordul nu este bine făcut: *După cum au subliniat numeroși autori,* **un englez sau un american pot** *exprima absolut tot ce doresc folosind exclusiv cuvinte de origine anglo-saxonă* (citim în introducerea la un dicționar bilingv englez-român).

În continuare vom vedea că insuficienta stăpînire a regulilor gramaticale dublată de grija lăudabilă de a nu greși generează și alte erori care merită să fie discutate fie și foarte pe scurt. Astfel, din cît am putut observa, în special în vorbirea oamenilor mai puțin instruiți se întîlnește un tip cu totul inacceptabil de acord provocat de faptul că subiectul propoziției este exprimat printr-un pronume la pluralul politeții sau al modestiei. În astfel de cazuri, trebuie pus la plural numai verbul copulativ ori auxiliar (dacă e vorba de viitor), nu și numele predicativ sau participiul trecut care intră ca element component în structura predicatului exprimat printr-un verb la diateza pasivă. Dacă se adresează unei singure persoane, construcțiile de felul celor care urmează

sînt neîndoielnic greşite: *Sînteţi* **buni** *să-mi spuneţi cît e ceasul?*; *Fiţi* **amabili** *şi ajutaţi-mă să cobor!*; *Veţi fi* **anunţaţi** *imediat ce avem un răspuns* etc. În toate aceste cazuri, este corect: „Fiţi *amabil* şi ajutaţi-mă!"; „Veţi fi *anunţat(ă)* în curînd"; „Veţi fi *invitat(ă)* şi dumneavoastră"; „Veţi fi *consultat* sau *consultată*" ş.a.m.d. Cei care pun la plural numele predicativ sau participiul trecut consideră că exprimarea devine mai politicoasă şi mai corectă, dar, în realitate, este încălcată aici o regulă a acordului gramatical cu care nu toţi vorbitorii sînt familiarizaţi.

Mulţi nu folosesc corect nici verbul *a fi* atunci cînd acesta funcţionează ca auxiliar de modalitate la imperfectul indicativului şi e urmat de alt verb la conjunctiv prezent. Deşi în această calitate *a fi* e unipersonal şi trebuie să rămînă invariabil, unii îl acordă cu subiectul verbului următor, ceea ce duce la construcţii greşite de felul celor care urmează: **Eram** *să cad pe scări*; **Erai** *să te îneci*; **Eraţi** *să pierdeţi trenul* şi altele, în care formele de imperfect acordate se substituie invariabilului *era* (vezi şi cele spuse mai departe despre *a trebui*).

Construcţiile în care auxiliarul de modalitate *a fi* este folosit ca verb personal (deci acordat cu subiectul) sînt foarte frecvente şi ele se întîlnesc chiar la unii scriitori de prestigiu (influenţaţi sau nu de limba populară): *Tocmai* eram *să vă întreb de unde le aveţi.* (I. CREANGĂ); *Nimeresc orbii Suceava şi eu* nu eram *să vă nimeresc?* (IDEM); *Cînd erau părăsiţi de toată boierimea şi de tot norodul, unde* erau *să mai găsească apărători?* (AL. ODOBESCU). La exemplele citate s-ar mai putea adăuga altele şi ar putea fi urmărit fenomenul în scrisul actual pentru a vedea în ce măsură sîntem îndreptăţiţi să vorbim şi aici despre o tendinţă în sintaxa limbii române contemporane.

ACORDUL PRIN ATRACŢIE

Cînd un cuvînt nu se acordă cu termenul pe care îl lămureşte ori la care se referă, ci cu altul care se află mai aproape de el ori se impune mai mult atenţiei vorbitorului, avem de-a face cu ceea ce gramaticii numesc a c o r d p r i n a t r a c ţ i e. Dintre numeroasele tipuri de acord greşit, acesta ne interesează cu precădere, fiindcă e foarte frecvent şi îmbracă aspecte dintre cele mai variate. Cel mai adesea este încălcată regula acordului dintre subiect şi predicatul verbal sau dintre subiect şi verbul copulativ care intră în structura predicatului nominal. Ilustrăm fiecare dintre cele două situaţii fundamentale prin cîte un exemplu din limba scrisă: **Frecvenţa** *cariilor dentare* **sînt date** *de alimentaţia omului modern* (ne spune un medic); **Preferinţele** *pentru cuvîntul popular* **este** *un alt element comun celor doi scriitori* (citat dintr-un articol care aparţine unui lingvist). Iată acum şi două exemple care provin din scrisul unor autori de cronici sportive: **Absenţa** *din formaţie a unor extreme de meserie* **au scăzut** *foarte mult randamentul de ansamblu al atacului nostru*; *E greu de prevăzut* **care** *din cele trei corăbii purtînd încărcătura noastră de speranţe* **vor reuşi** *să ancoreze în portul unde se livrează medalii.* În primul exemplu, predicatul *au scăzut* s-a acordat în mod greşit cu substantivul *extreme* (în loc de *absenţă*, care e subiectul propoziţiei), iar, în al doilea, verbul predicativ a luat şi el formă de plural *(vor reuşi)* sub influenţa substantivului mai apropiat, care este *corăbii*.

Întrucît subiectul propoziţiei subordonate lui *de prevăzut* este pronumele *care* şi acesta se referă la o singură corabie, e clar că acordul în număr al predicatului trebuia să se facă neapărat cu el, deci să se scrie *va reuşi* (în loc de *vor reuşi*). Tot un predicat la singular reclamă şi pronumele *care* din următoa-

rea frază întîlnită într-o recentă lucrare de medicină: *Ei nu știau* care *din secrețiile pancreasului* provocau *scăderea zahărului.*

Cînd subiectul unei propoziții este multiplu (deci e format din două, trei sau chiar mai multe elemente) predicatul trebuie să fie, bineînțeles, la numărul plural. În următoarele două citate, care provin tot din limba scrisă, verbul predicativ este greșit acordat numai cu ultimul termen al subiectului multiplu: *Pădurea e locul unde pare firesc să întîlnești făpturi pe care* rațiunea și logica *le* respinge; Uzul și abuzul *de medicamente* poate *duce la mai multe tipuri de reacții din partea ficatului.* Tot un acord prin atracție și deci greșit avem și în această frază pe care am întîlnit-o într-o publicație bucureșteană: Analiza *temeinică a rezultatelor obținute în ultimii ani mi*-au întărit *convingerea că putem vorbi despre o etnografie românească.* Întrucît, logic vorbind, *rezultatele* obținute sînt acelea care i-au întărit autorului convingerea despre care vorbește, acordul predicatului s-a făcut cu substantivul subliniat, deși acesta este în cazul genitiv. Din punct de vedere gramatical este corect spus: Analiza *mi*-a întărit *convingerea,* pentru că subiectul primei propoziții este chiar cuvîntul cu care aceasta începe.

Dintre construcțiile înregistrate în limba vorbită amintim pe *în ce* privesc banii și pe *în ceea ce* privesc problemele, în care verbul *privi* nu trebuie folosit la plural, deoarece substantivele *banii* și *problemele* sînt complemente, nu subiecte. Prin urmare, este corect spus „în ce *privește* banii" și „în ceea ce *privește* problemele" (cu verbul *privi* la persoana a III-a singular). Greșite sînt și construcțiile: *Ce*-s *cu astea?* sau *Ce*-s *cu cărțile alea?*, în care -*s* se folosește în locul lui *sînt,* dar nu aici este greșeala, ci în faptul că verbul *a fi* apare la persoana a III-a plural în loc de singular (deci cu *e* sau *este*), întrucît subiectul este pronumele *ce* cu formă de singular. De multe ori, acordul prin atracție se combină cu cel l o g i c (sau d u p ă î n ț e l e s), asupra căruia ne vom opri pe larg în paragraful următor. Astfel, cînd subiectul unei propoziții este pronumele *fiecare* sau *nici unul* (ambele urmate de un determinant la plural), se pune și verbul tot la plural, deși forma de singular ni se pare mult mai recomandabilă: Fiecare *dintre cele două state feudale* doreau *să-și mărească puterea* (scrie un cunoscut istoric român). Cf. și: *Cînd Riemann a ținut acest discurs,* nici unul *din membrii auditoriului în afară de Gauss* nu *l*-au înțeles (ne informează un matematician). Exemplele din ultima categorie sînt foarte numeroase și numai frecvența lor explică, probabil, de ce *Gramatica Academiei* se arată atît de tolerantă față de acest tip de acord (vezi GLR, II, p. 111). În ultimele cazuri și în altele similare, consecința atracției exercitate asupra predicatului de cuvîntul învecinat poate fi un dezacord în număr, un dezacord în persoană, iar, mai rar, chiar un dublu dezacord (adică atît în număr, cît și în persoană): Fiecare *dintre noi* am trăit *emoții dintre cele mai intense urmărind meciul pe micul ecran* (în loc de *a trăit,* fiindcă e mult mai normal să se facă acordul cu subiectul *fiecare*).

Cîteva acorduri prin atracție pot fi considerate corecte și deci acceptabile în limba literară. Mai concludente decît exemplele citate în GLR (vol. II, p. 112: Era *odată* un moșneag ș-o babă etc.) ni se par acelea în care verbul copulativ se acordă în număr și în persoană cu numele predicativ imediat următor, nu cu subiectul care îl precedă, care se află la o distanță mai mică sau mai mare și care are formă de singular: *Averea lui* sînt *cărțile; Puterea (în care trebuie să aveți încredere)* sîntem *noi; Omul acela* sînt *eu* (nu: *este eu)* etc. Eventuala obiecție că în astfel de cazuri ar fi vorba de o simplă chestiune de topică inversată nu ni se pare întemeiată. Altfel spus, deși *Averea lui*

sînt cărțile = *Cărțile sînt averea lui*, substantivul *cărți* funcționează ca subiect numai în al doilea enunț. După părerea noastră, cele trei exemple citate nu stau pe același plan cu **Minciuni și fraze-i totul** *ce statele susține* (din M. EMINESCU), în care subiectul este, într-adevăr, *totul*, iar *minciuni și fraze* formează numele predicativ (vezi și GLR, II, p. 108). La un examen mai atent, se poate observa relativ ușor că, în exemplele noastre, nu avem de-a face cu o schimbare a ordinii gramaticale obișnuite din cauza afectivității. Referindu-ne la primul exemplu, vom spune că subiectul *averea* este punctul de plecare în comunicare și că se află în situația de „factor caracterizat", pe cînd *cărțile* constituie elementul nou, adăugat, care identifică sau caracterizează subiectul și care funcționează ca nume predicativ. Dacă aceasta e analiza corectă (cum înclinăm să credem), înseamnă că folosirea lui *sînt* în loc de *e(ste)* reprezintă un acord prin atracție, care poate fi tolerat, întrucît nimeni nu spune, probabil, *Averea lui* e *cărțile* (exprimare simțită ca incorectă tocmai din punctul de vedere care ne interesează aici). În schimb foarte mulți spun *Două sute de lei* **este o sumă importantă** (în loc de **sînt o sumă** *importantă*), ceea ce este, desigur, incorect, dar nu credem că aceasta e o greșeală mai puțin tolerabilă decît următoarea construcție acceptată de *Gramatica Academiei* (vol. II, p. 112), fără nici o rezervă: *Gheața sticlea și pe luciul ei* **tremura lumina** *lunii și* **focul** *stelelor*.

Un alt aspect al acordului prin atracție se întîlnește la pronumele relativ *care*, atunci cînd acesta funcționează ca atribut pronominal în genitiv pe lîngă un substantiv din aceeași propoziție: *Ne numărăm printre țările* a cărei *populație* (în loc de *„a căror* populație") *are media de vîrstă de aproape 70 de ani*; *Preopinentul meu polemizează cu instituția* al cărui *membru este* (în loc de *„al cărei* membru este") etc. Asupra greșelilor de acest gen nu putem insista prea mult, întrucît ele nu constituie abateri de la regulile acordului dintre predicat și subiect.

ACORDUL LOGIC SAU DUPĂ ÎNȚELES

Acest tip de acord (numit încă și semantic) se întîlnește în multe alte limbi, cum sînt, de pildă: latina, franceza, engleza etc. Aspectul lui cel mai frecvent se produce atunci cînd subiectul gramatical al propoziției este exprimat printr-un substantiv colectiv (de felul lui: *majoritate, mulțime, grămadă, grup, echipă* etc.) urmat de un determinant la numărul plural. Deși adevăratul subiect are formă de singular, predicatul se pune totuși la plural, acordîndu-se în număr cu atributul exprimat printr-un substantiv în cazul genitiv sau acuzativ, ca în următoarele enunțuri, care sînt corect construite: *O mulțime de oameni* **au pierit** *în război; Majoritatea copiilor* **sînt fericiți**; *O sumedenie de rude ne*-**au vizitat**; *O serie de vehicule* **rămîn** *pe loc* și altele. Întrucît în astfel de cazuri ideea de pluralitate este exprimată de o întreagă sintagmă *(o mulțime de oameni, majoritatea copiilor* etc.), simțul nostru lingvistic ne dictează să punem verbul la plural, ceea ce nu este greșit, deși între predicat și subiect se realizează exclusiv o potrivire logică sau semantică, nu și una formală sau gramaticală. În unele cazuri, cu toate că substantivul colectiv e urmat de un atribut substantival la plural, predicatul se pune totuși la singular: **Grupul** *de turiști* **a părăsit** *localitatea;* **Un detașament** *de pionieri* **se îndrepta** *spre stadion;* **Stolul** *de lăcuste* **a provocat** *mari stricăciuni* etc. În astfel de situații, nu interesează elementele constituente ale ansamblului, în mintea vorbitorului impunîndu-se ideea de grup sau unitate indisolubilă.

Trecînd peste unele situații discutabile, reținem cîteva exprimări incorecte, care (măcar în parte) sînt și rezultatul unui acord prin atracție: *Treptat,* numărul *verbelor neregulate de conjugarea a II-a și a III-a* se reduc (scrie un cunoscut lingvist în PLG, II, p. 23); Numărul *bacteriilor rezistente la antibiotice* cresc, *oferind tablouri clinice complet modificate* (în Almanahul „Sănătatea", an. 1979, p. 57, col. 2). A spune că verbele *se reduc* ni se pare și puțin echivoc. De fapt *se reduce* (adică *scade*) numărul acestora, după cum, în cel de-al doilea caz, *numărul* bacteriilor *crește* (în loc de *cresc*). Că greșeala semnalată aici nu este izolată ne-o dovedește și exemplul: Numărul *acceselor* scad, *bolnavul expectorează mai ușor* (în *ABC-ul sănătății*, București, 1964, p. 367).

Ultimele exemple arată și ele că nu întotdeauna substantivul care funcționează ca element determinant pe lîngă subiectul gramatical impune ideea de pluralitate. Precum am mai subliniat, acordul logic (sau cu termenul determinant) se face numai cînd elementele mulțimii sînt în mod clar scoase în evidență. Dacă accentul se pune pe grup (și deci pe substantivul care exprimă colectivitatea), predicatul se acordă în mod normal cu acesta din urmă, care are formă de singular și este în cazul nominativ. În urma precizărilor făcute, rezultă că următoarele exprimări (întîlnite în presa noastră actuală) sînt în cel mai fericit caz n e r e c o m a n d a b i l e: *În mod practic ... numai* un sfert *din publicațiile științifice* servește *efectiv altor savanți sau tehnicieni; Într-o scrisoare sosită la redacția noastră* se aducea *la cunoștință* o serie *de abateri săvîrșite de învățătorul V.P.; Marea* majoritate *a conaționalilor noștri* era dotată *cu binocluri* etc. Am spus că astfel de exprimări sînt „nerecomandabile", nu chiar greșite, întrucît ele sînt foarte frecvente și nu lipsesc nici din scrisul lingviștilor, cum dovedesc numeroasele atestări de felul celor care urmează: **Majoritatea** *cuvintelor din fondul nostru principal* **este** *de origine latină; În limba română,* **majoritatea** *cuvintelor* **începe** *cu o consoană sau cu un grup de consoane;* **Un număr** *de derivate* **s-a specializat** *pentru limbajul tehnic; În legătură cu definirea conceptului de sinonimie gramaticală* **se pune o serie** *de întrebări* etc. Toate verbele subliniate ar fi trebuit puse la plural în conformitate cu preferința imensei majorități a vorbitorilor și cu tendința limbii noastre actuale, care (așa cum remarcă și acad. I o r g u I o r d a n, LRC, p. 573) „merge în sensul preferării pluralului".

Cînd subiectul este exprimat printr-un substantiv cu sens colectiv, dar care nu are o determinare la plural (exprimată ori măcar subînțeleasă), folosirea predicatului la plural este indiscutabil greșită: **Omenirea** *întreagă* **n-au** *mai* **pomenit** *așa ceva;* **Lumea au comentat** *în fel și chip* (înregistrare din limba vorbită) ori: **Lumea** *m*-**au acuzat** *de lipsă de simțire și de umanitate față de Eminescu* (citat dintr-o scrisoare a Veronicăi Micle).

Din punctul de vedere al normelor gramaticale românești, este greșită și o exprimare ca *Familia Popescu* au sosit *de la mare* (ori au plecat *în străinătate*) cu predicatul la plural în loc de singular. Cei care se exprimă în felul acesta (și ei nu sînt chiar foarte puțini) gîndesc că *familia Popescu* înseamnă „membrii familiei Popescu (sau *Popeștii*)", deci s-ar părea că acordul logic are și aici o oarecare justificare. În realitate, substantivul *familie,* avînd formă de singular ca dealtfel și determinantul care îi urmează, predicatul trebuie să se acorde în număr și în persoană cu subiectul *familie,* care exprimă, într-adevăr, o colectivitate, însă privită ca un tot perfect unitar. Numai în engleza britanică forma de plural a verbului este corectă în astfel de cazuri, cum dovedește un exemplu ca *My* family are *from California* (în traducere literală: „*Familia* mea *sînt* din California").

Uneori avem mai mult decît un simplu acord logic sau prin atracţie, cum se întîmplă în următoarele versuri ale poetului George Coşbuc:

> Părul *ei* sînt *valuri crețe,*
> *Spumă albă-i pieptul ei.*

În primul vers (care formează o propoziţie principală) subiectul este *părul* și cu acesta ar fi trebuit să se acorde verbul copulativ *a fi* (în text: *sînt*). Dacă acordul s-a făcut totuși cu numele predicativ *(valuri)* aceasta se datorește faptului că substantivul amintit se află în imediata vecinătate a verbului copulativ. Afară de aceasta, folosirea lui *e* înainte de un substantiv cu formă de plural poate crea impresia unui dezacord: *Părul ei* e valuri *crețe.* În realitate, așa trebuie spus, deoarece, în asemenea cazuri, verbul copulativ se acordă cu subiectul, nu cu numele predicativ, care aici este *valuri.* O altă cauză a folosirii verbului copulativ la plural trebuie căutată și în faptul că subiectul *părul* este un substantiv cu sens colectiv. După cum am constatat mai înainte, prezența unui substantiv care exprimă ideea de colectivitate poate atrage, în mod greșit, folosirea unui predicat la plural, chiar dacă substantivul respectiv are formă de singular, cum se întîmplă și în cazul lui *păr.*

Înainte de a încheia, citām încă un caz de acord logic (în sensul cel mai larg al cuvîntului), care, de data aceasta, s-a făcut ținîndu-se seama de sex sau genul natural, ceea ce este indubitabil greșit şi echivalează cu un dezacord din punctul de vedere al genului gramatical: *La vernisaj* **au fost prezenţi** (în loc de *prezente*) **personalităţi** *ale vieții științifice și culturale.*

Materialul adus în discuție arată că acordurile logice sau după înțeles sînt, de multe ori, greșite, dar și de mai multe ori ele sînt tolerabile sau chiar recomandabile. În mod excepțional, acestea pot fi și singurele admise, mai ales atunci cînd verbul-predicat apare la diateza pasivă, ca în următorul citat din presa de informație: *O bună parte din brațele de muncă* **au fost dirijate** *la săpatul canalelor pentru irigat.* Cf. și: *O mulțime de case* **au fost demolate** *în urma cutremurului* sau *Un mare număr de comunicări* **au fost ţinute** *în prima zi a congresului*, în care predicatele sînt, de asemenea, corect folosite la plural. În schimb, cînd cineva scrie: *Majoritatea revoluțiilor* **a fost legată** *de o ciocnire armată a claselor* dă dovadă că nu înțelege, nu cunoaște sau nu acceptă, pur și simplu, acordul după înțeles nici chiar acolo unde el este dictat de logică și reclamat de simțul lingvistic al vorbitorilor.

ALTE ABATERI DE LA REGULILE ACORDULUI

O problemă interesantă pune acordul predicatului cu pronumele interogativ *cine,* care (în calitatea lui de subiect) se poate referi la una sau la mai multe persoane. În ambele situații, predicatul trebuie pus însă la singular, ceea ce înseamnă că nu putem spune decît: *Cine m*-**a căutat**?, *Cine ți*-**a plăcut** *mai mult dintre actori?, Cine* **a dărîmat** *Troia?* etc. (nu: *Cine m*-**au căutat**?, *Cine ți*-**au plăcut** *mai mult?* sau *Cine* **au dărîmat** *Troia?,* deși e clar că, în ultimul exemplu, *grecii* au săvîrșit acțiunea respectivă). Cînd răspunsul așteptat are în vedere mai multe persoane, există tendința greșită ca predicatul să se pună la plural, cum dovedește, printre altele, un exemplu ca: *Cine* **sînt aleşi** *în noul parlament francez?* (citat după Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române,* p. 346).

O altă tendință ce se manifestă de mai multă vreme privește verbul *a trebui*, care la indicativ prezent și la imperfect e unipersonal, deci ar fi corect

să se folosească numai la persoana a III-a: **Trebuie** *să plec*, **Trebuie** *să răspunzi*, **Trebuia** *să vii mai repede*, **Trebuia** *să muncim mai mult* etc. După ce a fost creată, mai întîi, o formă de conjunctiv *să trebuiască* (devenită corectă), mulți au început să spună și (eu) *trebuiesc*, (tu) *trebuiești*, (noi) *trebuim* etc., acordînd acest verb cu subiectul verbului următor aflat la modul conjunctiv sau spunînd *Îmi* **trebuiesc** *cărți*, în loc de *Îmi* **trebuie** *cărți* (probabil și pentru a evita un presupus dezacord). Dacă într-o frază ca *Eu* **trebuie** *să plec* verbul *a trebui* are ca subiect o întreagă propoziție *(să plec eu)*, în *eu* **trebuiesc** *să plec* pronumele personal devine subiectul aceluiași verb greșit întrebuințat din punctul de vedere al normelor gramaticale în vigoare. Spre deosebire de *eu trebuiesc să plec* (construcție mai rar întîlnită), *îmi* **trebuiește** *timp* și *îmi* (sau *ne*) **trebuiesc** *bani* sînt exprimări atît de frecvente, încît se pune întrebarea dacă ele nu se vor generaliza în cele din urmă.

Imitarea unor construcții străine poate genera și ea anumite dezacorduri, cum a arătat în special acad. I o r g u I o r d a n (vezi lucrarea citată în bibliografie, p. 310–311 și 415). Astfel, cînd un medic scrie: **S-a observat** *cazuri de amnezie*, el traduce frc. **On a observé** *des cas d'amnésie*. Greșelile constînd în neacordarea predicatului exprimat printr-un v e r b p a s i v r e f l e x i v cu adevăratul lui subiect sînt mai numeroase decît se admite de obicei și provin întotdeauna de la oamenii mai mult sau mai puțin cultivați: *Începînd cu noul an școlar*, se va asigura *gratuit manuale pentru toți elevii din învățămîntul elementar și mediu; Pentru o cameră* se va plăti *180 de dolari pe lună; În prima parte* se urmărește ... *cauzele traumatismelor, tipul leziunilor; La Bratislava* se va sărbători, *anul acesta, 500 de ani de la întemeierea Academiei istropolitane; Eram convins că* **nu** *mi* **se va spune** *decît lucrurile cele mai bune* etc. În toate aceste exemple (care provin din limba scrisă și mai ales din presa cotidiană), subiectul nu este se, care traduce frc. *on* (pronume nedefinit a cărui origine este lat. *homo*). Într-o propoziție ca **On entend** *les acclamations des citoyens, on* este, într-adevăr, subiect (care cere un predicat la singular: *entend*), iar *les acclamations* este obiect sau complement direct. Traducînd corect această propoziție, ceea ce în franceză e complement direct devine în românește subiect, care cere un predicat la plural: **Se aud aclamațiile** *cetățenilor*. Precum vedem, *se* își pierde calitatea de subiect pe care o are corespondentul lui din limba franceză, adică *on*, și (împreună cu verbul următor) formează un predicat la diateza reflexivă, dar cu sens pasiv: **se zice** = *este zis*; **se spune** = *este spus*; se **aud** = *sînt auzite* etc. În urma acestor precizări devine clar că aici reflexivul nu este impersonal și că trebuie să spunem: *Scriitorilor li* **se cer opere** *inspirate din realitate* (nu *li* se cere *opere*) sau: **Se pot** *da cîteva* **exemple** *mai interesante* (nu: Se poate *da cîteva exemple* ..., după frc. *On peut donner quelques exemples*). Ultimele situații asupra cărora ne-am oprit mai pe larg arată și ele cît este de complicat acordul românesc, în general, și cel studiat aici, în special.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. BREBAN, VASILE (și un colectiv), *Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică, lexic*, București, 1973, p. 241–255.

2. CRAȘOVEANU, D., *Extinderea acordului după înțeles*, în LR, an. XVIII (1969), nr. 6, p. 545–549.

3. GRAUR, AL., *Acordul după înțeles*, în „Viața românească", nr. 11 din 1937, p. 76–85.
4. GRAUR, AL., *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 340–347.
5. GRUIȚĂ, G., *À propos de la notion d'accord*, în CL, an. XVIII (1973), nr. 2, p. 279–295 (cu unele indicații bibliografice utile).
6. GUȚU ROMALO, VALERIA, *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, București, 1972, p. 37 și urm.
7. HRISTEA, THEODOR, *Abateri de la normele sintactice în presă și în publicistica actuală*, în LR, an. XXV (1976), nr. 4, p. 359–366.
8. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (ediția a II-a), București, 1948, p. 411–433.

ATRIBUTUL ȘI PROPOZIȚIA ATRIBUTIVĂ

RODICA BOGZA-IRIMIE

Numim a t r i b u t partea de propoziție care determină un substantiv sau un substitut al acestuia, adică orice parte de vorbire cu valoare de substantiv. Atît atributul, cît și propoziția atributivă sînt singurele determinări sintactice directe ale substantivului și ale echivalentelor lui. Aceasta înseamnă că atribut poate avea s u b s t a n t i v u l (*ideea* **noastră**, *casa* **vecinului**), p r o n u m e l e (*acela* **înalt și voinic**, *noi* **amîndoi**, *cineva* **de aici**, *care* **dintre poeți**), n u m e r a l e l e (*trei* **din clasă**) și orice parte de vorbire substantivată: *binele* **omenirii**, *frumosul* **în artă**, *verdele* **fără de sfîrșit al pădurii** etc. În aceleași condiții sintactice, deci în dependență de substantiv sau de substitutele lui, apar și propozițiile atributive, care pot determina mai ales un s u b s t a n t i v (*Filmul* **pe care l-am văzut** *este interesant*) sau un p r o n u m e: *Patria e aceea* **în care ne-am născut**; *Rele-or zice că sînt toate* **cîte nu vor înțelege** (M. EMINESCU). În cele ce urmează, vom urmări principalele probleme ridicate de analiza sintactică a atributului și a propoziției subordonate corespunzătoare, recurgînd îndeosebi la exemplificări din Geo Bogza, *Cartea Oltului*, București, 1976.

TIPURI DE ATRIBUT

Atributul este unica parte de propoziție din sistemul sintactic al limbii române care cunoaște o clasificare morfologică, adică după părțile de vorbire prin care se exprimă. Aceasta ne permite să distingem atribute adjectivale, substantivale, pronominale, verbale și adverbiale.

ATRIBUTUL ADJECTIVAL

Este cel mai frecvent tip de atribut și se exprimă, de obicei, prin adjective propriu-zise la diverse grade de comparație: *țesătură* **lăuntrică**, *frunte* **înaltă**, *cale* **triumfală**, altă *drăcărie și* **mai mare** (I. CREANGĂ), *vremea* **cea mai bună** etc. Mult mai rar, acest atribut se exprimă și prin adjective invariabile de proveniență adverbială: *un scop* **anume**, **asemenea** *oameni*, **așa** *vremi*, *haine* **gata** și altele.

În principiu, orice parte de vorbire care are caracteristicile morfologice ale adjectivului poate funcționa ca atribut adjectival. Cf. *autorul* **cunoscut** și *scrisul* **apăsat** (în care atributele provin din participii adjectivizate) sau *flacără* **fumegîndă**, *ordine* **crescîndă**, *femeie* **suferindă** și altele, în care adjectivele evidențiate sînt de origine gerunzială. Tot adjectival este și atributul exprimat prin numerale cardinale pînă la 20. De la 20 în sus, din cauza apariției prepoziției *de*, numeralul devine substantiv, iar substantivul determinat devine atribut al numeralului. Astfel, în *Au venit* **zece** *copii*, *zece* este atributul

adjectival al substantivului *copii*, dar în *Au venit douăzeci* de copii, raportul sintactic este invers, deci numeralul este subiect, iar *de copii* devine atribut substantival. În categoria atributului adjectival intră și atributul exprimat prin numerale ordinale (*secolul* **al douăzecilea**) sau prin alte numerale cu valoare de adjectiv: *eforturi* **înzecite, cîte o** *sarcină*, **amîndoi** *frații* etc.

Atributul adjectival se mai exprimă și prin adjective pronominale. Sînt întotdeauna atribute de tip adjectival cele exprimate prin adjectivul pronominal de întărire (*ale lor* **înșiși**, *sie* **însuși**), ca și prin adjectivul nehotărît *niște* (cf. **niște** *brînză*, **niște** *icre* etc.). Adjectivul nehotărît *niște*, care are aceeași formă ca a articolului nehotărît de N.A. plural, însoțește numai substantive defective de număr: *unt, făină, tăiței* etc. Atributul în discuție se mai exprimă și prin adjectivul interogativ *ce*, ca în exemplul: **Ce** *alte vești ai mai primit?*

În mod frecvent, atributul adjectival este exprimat prin adjective pronominale posesive. De exemplu: *În măreția* **sa**, *Lotrul nu este doar cel mai limpede afluent* **al său** (G. BOGZA). Adjectivele pronominale au genul, numărul și cazul substantivului pe care îl determină. Cînd este însoțit de articolul genitival *alor*, posesivul nu este atribut adjectival. Astfel, într-un exemplu ca: *Părerea* **alor săi** *nu mă interesează*, *alor săi* nu suferă acordul cu substantivul determinat; de aceea posesivul nu este atribut adjectival, ci atribut pronominal genitival. Pronumele personal nu devine însă niciodată adjectiv pronominal, deoarece nu se acordă cu substantivul determinat. Prin urmare, nu sînt adjective pronominale și deci nici atribute adjectivale formele de genitiv *lui, ei, lor*, cu toate că însoțesc substantive și sînt sinonime cu *său, sa, săi, sale* (adjective pronominale posesive). Celelalte pronume (e vorba de cele *interogative, demonstrative, nehotărîte* și *negative*) au, ca atribute, un comportament diferit. Cînd realizează acordul în gen, număr și caz cu substantivul sau pronumele regent, acestea au rol de atribut adjectival: *în* **fiece** *fibră, dintre* **cîte** *rîuri*, **nici o** *mirare, încremenirea* **aceasta** etc. Cînd acordul nu se realizează, pronumele amintite îndeplinesc funcțiunea de atribut pronominal: *unul luînd locul* **celuilalt**, *ideile* **acestora**, *idei* **de acestea**, *părerile* **unora** etc.

În limba română, atributul adjectival este plasat, în general, după substantivul determinat, dar poate apărea și înaintea acestuia, mai ales în stilul beletristic. Plasarea adjectivului propriu-zis și a celui participial înaintea substantivului dă naștere la o anumită situație gramaticală, în care adjectivul preia articolul hotărît care aparține, de fapt, substantivului: **marea** *lor mîndrie*, **multele** *întîmplări*, **singura** *plăcere*. În aceste situații, fiind articulat în locul substantivului, adjectivul realizează totodată și flexiunea după caz a substantivului. Cf. *razele* **înghețatului** *astru* și *pe fondul* **măreței** *priveliști*, unde adjectivele *înghețat* și *măreț* suportă articularea și, parțial, flexiunea în locul substantivelor *astru, priveliști*, față de care sînt atribute adjectivale. În ceea ce privește adjectivele pronominale, plasarea lor înaintea regentului substantiv atrage marcarea flexiunii de caz la adjectivul pronominal. De exemplu: *în vederea* **aceluiași** *scop suprem, ascunse* **oricăror** *priviri* sau *oameni ai* **acestui** *pămînt*, în care adjectivele pronominale exprimă cazul genitiv al substantivelor *scop* și *pămînt* și cazul dativ al substantivului *privire*. Dacă atributul adjectival este un numeral cu valoare adjectivală, atunci flexiunea substantivului poate fi preluată de articolul demonstrativ care însoțește numeralul (*întîlnirea* **celor doi** *prieteni*), iar dacă acesta este numeral ordinal, pe lîngă flexiunea marcată la articol, se introduce și prepoziția *de* în structura atributului adjectival: *triumful total al* **celui de-al doilea** *regn*.

Un tip aparte îl constituie atributul adjectival izolat, provenind întotdeauna dintr-o construcție contrasă, în care se subînțelege gerunziul verbului *a fi*. Notăm trei exemple din opera citată a lui Geo Bogza:

Presărat *cu cetăţi în ruină...*, *Ardealul trăieşte clipă de clipă;* **Prefăcuţi** *în rîuri,* **pierduţi** *unul de altul pentru totdeauna, ei rătăcesc de atunci mereu;* **Înconjurat** *de intense albăstrimi cereşti, un leu tronează în înălţime.* Grafic, izolarea acestui tip de atribut este marcată prin virgulă. Datorită faptului că este izolat de substantivul sau pronumele determinat, atributul adjectival capătă uneori nuanţe circumstanţiale preluate de la gerunziul *fiind* (cu diverse funcţiuni circumstanţiale care nu se mai exprimă) ori de la adjectivul de origine participială. De pildă în: **Deştept,** *el se remarcă întotdeauna între colegi,* adjectivul *deştept* este atribut adjectival izolat cu nuanţă circumstanţială de cauză. Tot aşa, în exemplul: **Aflat** *la Londra, premierul a avut cîteva convorbiri,* adjectivul *aflat* are funcţiune de atribut adjectival izolat cu nuanţă circumstanţială de timp. Atributele de acest tip mai pot avea nuanţe circumstanţiale condiţionale şi concesive.

ATRIBUTUL SUBSTANTIVAL

Ţinînd seamă de criteriul m o r f o l o g i c, atributele substantivale pot fi clasificate în patru categorii principale, şi anume: atribute substantivale în genitiv, atribute substantivale cu prepoziţie, atribute substantivale în dativ şi atribute substantivale apoziţionale.

a) A t r i b u t u l s u b s t a n t i v a l î n g e n i t i v se exprimă, în mod obişnuit, prin substantive în cazul genitiv: *leagănul* **copilăriei,** *vîntul* **înălţimilor,** *figuri mărețe* **ale trecutului** şi altele. Cînd flexiunea cu desinenţă de genitiv este imposibilă, acest atribut poate fi exprimat prin construcţii în acuzativ cu prepoziţia *a*. De pildă, dacă substantivul este precedat de numeral şi acesta nu are flexiune de caz, raportul genitival se exprimă prin acuzativ cu prepoziţie: *ramurile* **a două şiruri** *de brazi.* Cîteodată sînt posibile ambele construcţii. Astfel, putem spune, în egală măsură, *părerile* **multor colegi,** dar şi **a mulţi colegi.** Din această cauză, şi construcţia de acuzativ cu prepoziţia *a* se încadrează în atributul substantival genitival. Este însă incorect să spunem: *părerile* **a multor** *colegi.* Construcţia aceasta, care se explică prin încrucişarea a două procedee sintactice sinonime, trebuie evitată în exprimarea îngrijită.

b) A t r i b u t u l s u b s t a n t i v a l c u p r e p o z i ţ i e este şi el foarte frecvent. Specifică acestui atribut este prepoziţia *de*: *creastă* **de munte,** *movilă* **de pămînt** etc. Pe lîngă substantivele de origine verbală, dar nu numai pe lîngă acestea, atributul substantival se poate construi, de fapt, cu orice prepoziţie şi locuţiune prepoziţională, indicînd în general:

α) plasarea spaţio-temporală: *curgere* **în spaţiu,** *avîntul* **spre infinit,** *voievodul* **de dincolo de munţi,** *pregătirea corăbiilor* **înainte de o** *nouă* **plecare,** *fuga unei ape* **între** *două* **maluri;**

β) sublinierea materiei, a unei caracteristici fizice: *cangur* **cu aripi,** *noapte* **cu lună,** *navele* **fără port şi fără ancoră;**

γ) comparaţia: *un foşnet* **ca de trestie,** *aripi* **cît jumătate din boltă.**

Un astfel de atribut, construit cu prepoziţiile frecvente în exprimarea complementului, se confundă uşor cu acesta din urmă, dacă nu avem întotdeauna în vedere faptul că elementul regent este un substantiv şi că el e susceptibil de a primi o determinare de ordin atributiv.

În unele situaţii ambigue, diferenţa dintre atribut şi complement se poate stabili cu ajutorul topicii. Precum se ştie, atributul substantival cu prepoziţie nu poate să preceadă termenul regent. Astfel, spunem *casă de piatră*, dar niciodată *de casă piatră*. De aceea, într-un exemplu

ca *ceea ce avea să însemne omul în univers* (G. BOGZA), grupul prepoziţional *în univers*, deşi plasat după substantiv, nu este atribut, ci complement, pentru că topica poate fi şi: *ceea ce în univers avea să însemne omul.*

Mai greu de rezolvat sînt situaţiile în care subordonarea se stabileşte sau faţă de grupul locuţiune verbală sau faţă de substantivul component al locuţiunii verbale. De pildă, în: *Oricine are dreptul* la muncă, *la muncă* poate fi considerat complement indirect al locuţiunii verbale, întrucît topica permite inversarea: *La muncă are dreptul oricine.* O altă interpretare posibilă este aceea de atribut al substantivului *dreptul*, mai ales că există şi construcţia: *Dreptul* la muncă *este garantat prin constituţie.* Avînd în vedere că *dreptul* este articulat, e mai bine ca la muncă să fie socotit atribut substantival prepoziţional.

Referitor la atributul substantival cu prepoziţie e necesar să mai relevăm încă două aspecte. Mai întîi, trebuie reţinut faptul că atributul substantival cu prepoziţie este uneori rezultatul unui proces de inversare gramaticală a unui anumit conţinut logic. De exemplu, în *O mie* de cocori *ţîşnesc în panică*, subiectul gramatical este *o mie*, iar subiectul logic este *(de) cocori*, care funcţionează ca atribut al numeralului-substantiv *mie*, dar cu care se acordă predicatul cu formă de plural. O asemenea situaţie apare, cum am mai remarcat, la numeralele cardinale de la 20 în sus, la numeralele fracţionare (*S-au prezentat două treimi* din cetăţeni), la substantivele cu sens colectiv (*Am citit o mulţime* de cărţi) şi, desigur, la adjectivele substantivate: *Nebuna* de mătuşa *Mărioara, după mine* (I. CREANGĂ).

În atributul substantival cu prepoziţie, se încadrează şi atributele exprimate prin locuţiuni adjectivale. Cf.: *cozi* în stare *să mături*e (G. BOGZA), *de o frumuseţe* fără seamăn, *trufia voastră* fără margini, *pîraie* fără număr şi altele, în care grupurile cu prepoziţie, deşi echivalente ale unor adjective, nu pot fi socotite atribute adjectivale, deoarece nu prezintă acordul cu substantivul regent.

c) Atributul substantival în dativ este o specie rară şi apare după un substantiv nearticulat în exprimări cu caracter arhaic: *nepot de soră* Mogîldei, *preot* deşteptării *noastre*, semnelor *vremii profet* (M. EMINESCU), *cîntare* omului (T. ARGHEZI) etc.

d) Atributul substantival apoziţional (apoziţia). În atributul substantival se încadrează, de obicei, *apoziţia* exprimată prin substantiv, care stabileşte un raport de echivalenţă cu termenul la care se referă. În mod obişnuit apoziţia determină substantive. Într-un exemplu ca: *Poartă toată suflarea ţinutului:* bărbaţi, femei, copii, căruţe cu cai sau boi (G. BOGZA), apoziţia subliniată lămureşte substantivul *suflarea*.

Apoziţia mai poate apărea şi pe lîngă pronume: *Tot ei — pururi* născocitorii — *pot să o întrupeze.* Aici apoziţia este *născocitorii* şi determină pronumele personal *ei*. În astfel de condiţii sintactice, apoziţia se încadrează perfect la atribut. Ea depăşeşte însă statutul atributului cînd echivalenţa nu se stabileşte faţă de substantiv sau pronume, ci faţă de alţi termeni. Spre exemplu, în: *El îi opune o altă eternitate:* a apei *care ţîşneşte din stîncă*, apoziţia cu formă de genitiv *a apei* se constituie pe lîngă adjectivul pronominal nehotărît *altă*. În *Lumea înseamnă doar atît:* oameni, stele, stînci, apoziţiile coordonate *oameni, stele, stînci* detaliază ceea ce comunică adverbul *atît*, prin urmare apoziţia depăşeşte clar limitele unui atribut, din moment ce se poate referi la părţi de vorbire care nu au atribut, cum sînt adjectivele pronominale şi adverbele. Mai mult, apoziţia poate apărea chiar pe lîngă propoziţii: *Nici ele nu sînt iertate de ceea ce timpul aduce oricărei alcătuiri a firii:* nici de îmbătrînire, nici de moarte. Aici apoziţiile *de îmbătrînire* şi *de moarte* stabilesc echivalenţa cu propoziţia completivă de agent introdusă prin *de ceea ce.*

După cum se poate ușor observa, *apoziția* stă de obicei în cazul nominativ, dar poate prelua și forma termenului cu care este echivalentă. Deci cazul apoziției reiese din context. Dacă spunem: *L-am cunoscut pe colegul tău, Ion*, numele propriu *Ion*, cu funcțiune de apoziție, este în nominativ. Dacă spunem însă: *L-am cunoscut pe colegul tău*, pe Ion, aceeași apoziție este acordată, fiind în acuzativ cu prepoziție.

Cînd este exprimată printr-un singur cuvînt, apoziția este s i m p l ă, ca în exemplul precedent. Cînd se exprimă prin mai multe cuvinte, printre care, alături de apoziție, mai apar și termeni cu diverse alte funcțiuni sintactice, apoziția este d e z v o l t a t ă: *Astfel prinde viață... tot ceea ce a fost strîns în cele mai voluminoase enciclopedii*. **Corăbii feniciene — mereu corăbii feniciene, —, temple aztece, turme colosale de mamuți... regi urcînd pe eșafod, mame cu pruncul la sîn, cai înaripați.** Toată apoziția dezvoltată, separată grafic prin punct, apare după pronumele cu sens vag *tot*.

ATRIBUTUL PRONOMINAL

Cunoaște aceleași tipuri ca și cel substantival, dar se deosebește de acesta prin frecvența lui mai redusă.

a) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l î n g e n i t i v se exprimă prin formele genitivale ale pronumelor (*sub* **a cărui** *vibrație, pe țărmurile* **cărora**, *ca un vis* **al lor**, *în atitudinea* **fiecăruia**, *purtarea* **celorlalți** etc.), dar și prin construcția alcătuită din pronume în acuzativ cu prepoziția *a*, atunci cînd pronumele nu are formă flexionară de genitiv. Cf. *în plin triumf* **a tot** *ceea ce îmi era potrivnic*, unde atributul pronominal genitival *a tot* este urmat de atributiva introdusă prin *ceea ce*.

b) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l p r e p o z i ț i o n a l se construiește cu prepoziția *dintre* pe lîngă un alt pronume: *unul* **dintre voi**, *care* **dintre aceștia**, dar și cu multe alte prepoziții: *o fată* **ca tine**, *plecarea* **spre voi**, *venirea* **de la voi**, *cărți* **de acestea** etc.

c) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l î n d a t i v. Spre deosebire de cel substantival (care e rar și arhaic), *atributul pronominal în dativ* este viu în limba actuală, dar e limitat la formele de dativ neaccentuat ale pronumelor personale și reflexive. Acesta poate apărea în trei situații sintactice distincte:

α) pe lîngă substantiv: *crestele-***i** *rănite, fața-***i** *netulburată, privirile-***i** *stinse, surîsu-***ți** *blajin* etc.;

β) pe lîngă adjectivul determinant al unui substantiv: *enorma-***i** *totalitate, tumultuoasa-***i** *origine, profunda-***i** *transformare;*

δ) pe lîngă verb, însă în dependență de substantiv: *să-***și** *caute tatăl, zadarnică* **vă** *este îndărătnicia, luîndu-***i** *locul, amară* **le-***a fost obida* etc.

Dintre acestea, primele două tipuri sînt mai rare, frecvența cea mai mare avînd-o ultimul. Între ele există și o clară diferențiere stilistică, în sensul că determinările pe lîngă substantiv sau adjectivul determinant al acestuia sînt folosite de scriitori în beletristică, în timp ce dativul posesiv combinat cu verbul are o răspîndire generală în limba actuală. Acesta din urmă creează o oarecare ambiguitate gramaticală datorită faptului că forma de dativ este asociată, uneori fals, cu funcțiunea sintactică de complement indirect. Distincția dintre formele de dativ neaccentuat ale pronumelor personale și reflexive cu funcțiune de atribut pronominal față de cele cu funcțiune de complement indirect se face ținîndu-se seama, în cele mai multe situații, de articularea hotărîtă a substantivului care însoțește verbul, ceea ce implică o funcțiune de atribut.

De pildă, în exemplul Îmi *spăl o cămașă, îmi* are funcțiune de complement indirect, pe cînd în propoziția Îmi *spăl cămașa, îmi* presupune o construcție paralelă *spăl cămașa mea* și are funcțiunea de atribut. Verificarea se poate face și prin paralelismul cu alte limbi. În franceză, spre exemplu, *îmi* din ultima construcție s-ar traduce printr-un atribut exprimat prin adjectiv posesiv: *Je lave* ma *chemise.*

d) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l a p o z i ț i o n a l exprimă aceeași relație de echivalență ca și apoziția substantivală: *Un bărbat tînăr,* **unul** *dintre aceia cu care se mîndresc satele, trăiește un ceas amar.* În această frază, apoziția *unul* se constituie pe lîngă substantivul *bărbat.*

ATRIBUTUL VERBAL

Acest tip de atribut se întîlnește relativ rar și se exprimă prin moduri verbale nepredicative, ale căror forme nu se acordă cu substantivul pe care îl însoțesc. Din această cauză nu se încadrează aici adjectivele provenite din participiu și din gerunziul acordat. Ca exemple de atribute verbale exprimate prin g e r u n z i u pot fi citate: *regi* **urcînd** *pe eșafod, un cîmp de bătălie* **fumegînd,** *corăbii* **trecînd** *apa Dunării* și *Surde tropote* **părînd** *din vechime se aud și azi.*

Atributul verbal mai poate fi exprimat prin verbe la i n f i n i t i v, de obicei însoțite de prepoziția *de (bucuria* **de a trăi** *și voința* **de a se cunoaște** *pe sine însuși)* sau prin verbe la s u p i n, ca în exemplul: *Aveau pămînt* **de arat** (citat în GLR, vol. II, p. 137).

ATRIBUTUL ADVERBIAL

După cum arată însuși numele lui, *atributul adverbial* se exprimă prin adverbe și locuțiuni adverbiale. Primele pot fi neînsoțite de prepoziții *(prezența lui* **aici**) sau, mult mai frecvent, precedate de prepoziții: *vîrfurile* **din jur,** *scheletele pădurilor* **de odinioară,** *tumultul* **de dedesubt** etc. Ca exemple de atribute exprimate prin locuțiuni adverbiale pot fi citate: *învățatul* **pe de rost,** *mîncatul* **cu de-a sila** și *vînzarea* **cu toptanul.** O situație specială are adverbul *astfel,* care e separat de substantivul pe care îl precedă și îl determină prin prepoziția *de*: **Astfel** *de oameni nu se nasc în fiecare zi.*

Pentru unele detalii referitoare la a t r i b u t e l e i z o l a t e și n e i z o l a t e, la a t r i b u t u l c i r c u m s t a n ț i a l și d e s c r i p t i v sau la a t r i b u t u l d e i d e n t i f i c a r e și d e c a l i f i c a r e poate fi consultată cu folos GLR, vol. II (p. 138—143). În aceeași lucrare este pe larg tratat acordul atributului cu substantivul determinat (pentru care vezi p. 143—147).

PROPOZIȚIA ATRIBUTIVĂ

Subordonata atributivă corespunde atributului, determinînd aceleași părți de vorbire, adică substantivul și substitutele lui. Una dintre diferențele care există între a t r i b u t și a t r i b u t i v ă se manifestă în topică, în sensul că, în timp ce atributul poate preceda sau urma substantivului, atributiva are loc fix în limba română, apărînd numai după termenul regent, de obicei în imediata apropiere a acestuia sau, mai rar, la oarecare distanță. Elementele de introducere a atributivei în frază sînt diverse, dar nespecifice.

Dintre toate elementele de relație, numai locuțiunile conjuncționale subordonatoare nu pot introduce atributive și, bineînțeles, elementele de relație specifice unor subordonate. În cele mai multe cazuri, subordonata atributivă este introdusă prin pronume și adverbe relative, singure sau însoțite de prepoziții: *Sînt pietrele* ce *alcătuiesc îngusta-i albie; Ele îngheață inima* oricui *le aude* (ultima propoziție este introdusă prin relativul nehotărît *oricine* în cazul genitiv). Alte exemple: *Scheletele stau mărturie* despre cît *vor fi fost de mari și de rapace; Toate* cîte *au fost plăcute în copilărie au dispărut pentru totdeauna* etc.

În mod cu totul excepțional, atributiva poate fi introdusă și prin pronumele relativ compus *ceea ce*, ca în următorul exemplu: *E începutul, abia simțit,* a ceea ce *are să vină.*

Pronumele relativ *care*, însoțit de prepoziții, introduce în mod frecvent subordonate atributive: *Este o zonă* pînă la care *nici închipuirea n-ar putea să răzbată; Munca este o condiție* fără de care *gloria n-ar putea fi închipuită.*

Probleme speciale ridică atributivele introduse prin formele de genitiv *căruia, căreia* și *cărora*, în care pronumele poate apărea în două poziții. Într-o frază ca: *Este marea cea mare,* ale cărei *talazuri necontenit spală țărmurile,* elementul de relație *ale cărei* apare, firesc, la începutul atributivei. Tipul acesta de atributivă permite plasarea pronumelor în interiorul atributivei, creînd eventuale dificultăți de segmentare: *În jurul unor continente necunoscute, pe țărmurile* cărora *descoperă statui de regi; Fund de ocean, în adîncimile* căruia *molușre monstruoase se tîrăsc pe nisip.* Într-o asemenea exprimare, atributivele înglobează și substantivul de care este dependent pronumele relativ în genitiv, deoarece *pe țărmurile cărora* și *în adîncimile căruia* pot fi schimbate în *pe ale căror țărmuri* și *în ale cărui adîncimi*. Acest tip de atributivă permite și coordonarea a două sau mai multe propoziții marcate prin elementul de relație și cu verbul subînțeles: *Țara Făgărașului trăiește sub semnul poeziei,* de a cărei *vrajă* și de a cărei *zămislire nimeni nu rămîne străin.*

Atributivele introduse prin adverbele relative *unde, cum* și *cînd* apar numai în anumite condiții sintactice. Astfel, *unde* introduce atributive dependente de substantive care indică locul: *Va rătăci prin nebănuite depărtări,* de unde *lacul îi va apărea ca un ochi deschis; Taina mărilor polare,* unde *adesea au rămas; A pornit de pe crestele* unde *poate fi băut dintr-o sorbitură.*

Cînd introduce atributive dependente de substantive care indică timpul: *Pornesc în clipa* cînd *caii își moaie botul în unde* sau cînd *peștii fac un salt zvelt în aer; Vin zile* cînd, *în nemișcarea ei, lumea pare de dinainte de facerea lumii* (toate exemplele citate provin din opera amintită a lui Geo Bogza).

Atributivele introduse prin *cum* sînt echivalente ale unui atribut calificativ: *Aceste obiecte dau universului o legănare* cum *nu se poate mai largă, o rezonanță* cum *nu se poate mai profundă.*

Propoziția atributivă mai poate fi introdusă și prin conjuncțiile subordonatoare *că, să, ca... să* și *dacă*: *Gîndul* că n-am să-l mai văd *mă urmărește; A sosit momentul* să plecăm; *Avem motive* ca să fim veseli; *Întrebarea* dacă vine sau nu *mi-am pus-o și eu* etc.

Pentru propozițiile atributive izolate (sau explicative) și neizolate (sau determinative), vezi GLR, vol. II (p. 277–278) și ediția întîi a lucrării de față (SLR, p. 149–151). *Nuanțele circumstanțiale* exprimate de propoziția atributivă au fost studiate în special de Elena Carabulea (în SCL, nr. 3/1959, p. 343–356) și de Maria Gabrea (în LR, nr. 4/1960, p. 24–32). Titlurile celor două articole (care nu exprimă întotdeauna o unitate de vederi) se află citate în bibliografie.

Propoziția a p o z i t i v ă (care are o bibliografie bogată și cu multe contradicții) prezintă aceleași particularități ca și apoziția, referindu-se, în unele cazuri, la substantiv: *Despre hoinarele fire de pămînt sosesc vești fantastice și de necontrolat:* **s-au pierdut și nu se mai știe nimic despre ele sau, dimpotrivă, au ajuns undeva, departe, întemeind o lume nouă.** Aici apozitivele evidențiate se referă la substantivul *vești.*

Cînd propoziția apozitivă stabilește echivalența cu un pronume sau cu un substantiv avînd diverse funcțiuni sintactice, atunci aceasta ia forma unei subordonate corespunzătoare funcțiunii sintactice îndeplinite de pronume sau de substantiv. De pildă în: *Cucoanele arată biletele dumnealor, explicînd d-lui conductor de ce nu poate și Goe să facă același lucru:* **fiindcă biletul era în pamblica pălăriei** (I. L. CARAGIALE), apozitiva introdusă prin *fiindcă* are forma unei cauzale, deoarece se referă la complementul cauzal *de ce.*

Forma de subordonată a apoziției nu este obligatorie. Astfel, deși apoziția se referă la o parte secundară de propoziție, ia totuși forma unei principale (cu sau fără subordonate). În fraza *Că de asta puteau fi siguri:* **va umbla pe drumurile pe care umblă și căruța duducăi Varvara** (M. SADOVEANU), apozitiva dezvoltată se referă la complementul indirect *de asta.*

Semnul de punctuație /:/ înlesnește deseori introducerea apozitivei în frază, dar nu întotdeauna după acest semn urmează o complinire de tip apozitiv. De pildă, în *„Mama... îmi zicea cu zîmbet uneori: Ieși, copile cu părul bălan, afară și rîde la soare...“* (I. CREANGĂ), după verbul de declarație *a zice* urmează propoziții principale, pentru că în text există două planuri ale vorbirii: întîi vorbește autorul și apoi personajul.

În încheiere semnalăm și existența unor apozitive care exprimă echivalența cu o întreagă comunicare, constituită din una sau mai multe propoziții. Așa sînt, spre exemplu, apozitivele introduse prin pronumele relativ compus *ceea ce,* care rezumă o comunicare mai largă. Putem spune: *Am fost la cinematograf, m-am plimbat, m-am întîlnit cu prietenii,* **ceea ce mi-a dat o mare satisfacție.** Dacă avem în vedere exprimarea din matematică, acolo se adaugă o apozitivă la sfîrșitul întregii demonstrații: **ceea ce era de demonstrat** (după lat. *quod erat demonstrandum*). Posibilități la fel de largi de determinare apozițională oferă și adverbele explicative *anume* și *adică.* Pornind de la o asemenea realitate a exprimării, se poate vorbi chiar de existența unor fraze apozitive, asupra cărora nu ne putem opri aici.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ASAN, FINUȚA, *Propoziția apozitivă și apoziția,* in LR, an. X (1961), nr. 4, p. 312—316.
2. AVRAM, MIOARA, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție,* în SG, vol. I (1956), p. 147—153.
3. AVRAM, MIOARA, *O specie modernă a atributului în dativ și alte probleme ale determinării atributive,* în LR, an. XIV (1965), nr. 4, p. 415—428.
4. CARABULEA, ELENA, *Atributivele circumstanțiale,* în SCL, an. X (1959), nr. 3, p. 343—354.
5. CARABULEA, ELENA, *Atributivele determinative și explicative,* în SG, vol. III (1961), p. 139—149.
6. CRAȘOVEANU, D., *Atributul izolat participial în stilul publicitar,* în LL, an. 1975, nr. 1, p. 15—21.

7. DIMITRIU, C., *Observații în legătură cu propoziția apozitivă*, in „Anuar de lingvistică și istorie literară", tom. XVII (1966), Iași, p. 151–163.
8. GABREA, MARIA, *Atributiva circumstanțială*, în LR, an. IX (1960), nr. 4, p. 24–32.
9. GRIGORESCU, MIOARA, *Atributul substantival în limba română*, în SCL, an. V (1954), p. 99–130.
10. MITRAN, MIRCEA, *Despre apoziție și raportul apozitiv*, în LR, an. XII (1963), nr. 1, p. 36–45.
11. POPESCU, ȘTEFANIA, *Probleme ale predării atributului și propoziției atributive*, în vol. PGS, p. 60–75.
12. ȘUTEU, FLORA, *Atribut pronominal sau complement indirect?*, în LR, an. XI (1962), nr. 3, p. 267–276.

COMPLEMENTELE ȘI PROPOZIȚIILE SUBORDONATE CORESPUNZĂTOARE

ION DIACONESCU

C o m p l e m e n t u l este partea secundară de propoziție care determină un *verb*, un *adjectiv* sau un *adverb*. În condiții mai puțin obișnuite, el poate să determine chiar o interjecție: *Și nici una, nici două,* haț! *pe ied de gît.* Ceea ce deosebește, mai întîi, complementul de atribut este natura termenului determinat: atributul determină totdeauna un *substantiv* sau un substitut al substantivului, în timp ce complementul este un determinant al *verbului*, al *adjectivului* sau al *adverbului*. Aceleași caracteristici disting, la nivelul frazei, o propoziție subordonată *atributivă* de o propoziție subordonată *completivă*. Celor două tipuri fundamentale de determinare — prin a t r i b u i r e și prin c o m p l i n i r e — le corespund, așadar, atît la nivelul propoziției, cît și la nivelul frazei, structuri sintactice specifice.

Determinarea prin complinire urmărește să pună în relație o acțiune sau o însușire cu un *obiect* sau cu o *circumstanță* care mijlocește realizarea acțiunii sau atribuirea însușirii. În funcție de conținutul complinirii și de mijloacele proprii de realizare, se disting două tipuri de complemente: o b i e c t i v e și c i r c u m s t a n ț i a l e. Complementele obiective desemnează obiectul la care se referă o acțiune sau o însușire: *Am cumpărat* **o carte**; *Se gîndește* **la examene**; *Sigur* **de izbîndă**; *Scrie* **cu stiloul** etc. Complementele obiective se caracterizează prin posibilitatea de substituire cu pronumele nehotărîte *ceva* sau *cineva*: *Am cumpărat* **ceva**; *Se gîndește* **la ceva**; *Lucrarea aceasta a fost făcută* **de cineva**. În plus, complementele obiective se realizează, în procesul de expansiune a unei acțiuni sau a unei însușiri, ca determinanți imediați, implicați, în mod necesar, de conținutul termenului determinat. De aceea, în organizarea structurală a unui enunț (propoziție sau frază), acestea se grupează, de cele mai multe ori, în jurul termenului regent.

Complementele circumstanțiale, în opoziție cu cele obiective, desemnează împrejurarea sau circumstanța în care se realizează o acțiune sau se atribuie o însușire: *El a plecat* **în excursie**; **Toamna** *se numără bobocii; Colega mea se pregătește* **cu seriozitate**; **Învățînd zi de zi** *vei reuși; N-a venit* **din cauza ploii**; **În loc de cafea** *ne-a oferit ceai;* **În afară de tine** *toți au fost prezenți;* **Cu toate amenințările** *mele, el nu s-a liniștit.* Complementele circumstanțiale au, în general, o natură adverbială; de aceea, în cele mai multe cazuri, se pot substitui prin adverbe: *undeva, cîndva, cumva, așa, bine. El a plecat* **undeva**; **Cîndva** *erai mai atent; Colega mea se pregătește* **bine**; **Așa** *vei reuși.* În organizarea structurală a unui enunț, complementele circumstanțiale se realizează ca determinanți externi, periferici, a căror prezență este, de cele mai multe ori, facultativă. Propozițiile enunțate mai sus pot fi acceptate și în absența determinărilor circumstanțiale: *El a plecat* **(în excursie)**; **(Toamna)** *se numără bobocii; Colega mea se pregătește* **(cu seriozitate)** etc.

În procesul de determinare prin complinire, se disting, așadar, două etape: prima, marcată prin structura *verb, adjectiv, adverb + complement obiectiv,*

și a doua marcată prin structura *verb, adjectiv, adverb + complement obiectiv + complement circumstanțial*. În cazul verbelor care nu implică prezența unui obiect, poate să apară și structura *verb + complement circumstanțial*: *Plec* la munte; *A venit* ieri. *Cîntă* bine.

COMPLEMENTUL DIRECT ȘI PROPOZIȚIA COMPLETIVĂ DIRECTĂ

1. *Complementul direct* este partea secundară de propoziție care determină un verb *tranzitiv*, desemnînd obiectul asupra căruia se exercită nemijlocit acțiunea exprimată de verb: *Am primit* **o scrisoare**; **Pe tatăl** *tău* **îl** *laudă toată lumea*. În mod obișnuit, complementul direct se identifică prin întrebarea *ce*, cînd este exprimat prin nume de obiecte, și *pe cine*, cînd este exprimat prin nume de persoane: *Am citit* **o carte**; **Ce**-*am citit?* — **O carte**. **Pe Eminescu l**-*am studiat cu mult interes*; **Pe cine** *am studiat cu mult interes?* — **Pe Eminescu**. Întrebarea nu trebuie să fie singurul mijloc de identificare a complementului direct, pentru că, în unele situații, la aceeași întrebare poate să răspundă și o altă parte de propoziție. De pildă, în propoziția *Îmi place muzica*, substantivul *muzica* răspunde la întrebarea *ce*, fără să fie complement direct, ci subiect; de asemenea, în propoziția *Toți ne bizuim pe tine*, pronumele *pe tine*, deși răspunde la întrebarea *pe cine*, nu este complement direct, ci complement indirect. Prin urmare, în determinarea complementului direct, întrebarea trebuie folosită cu prudență. Hotărîtoare în identificarea funcțiunii de complement direct este calitatea t r a n z i t i v ă a verbului determinat.

2. Complementul direct determină totdeauna verbe tranzitive la moduri personale sau nepersonale: *Am ascultat* **o poveste** *interesantă*; **M**-*a rugat să-i aduc* **o carte**; **Îl** *caracteriza dorința de a ști* **totul**; *Am vizitat* **un atelier** *de reparat* **stilouri**; *Auzind* **strigătele** *copiilor, a ieșit afară*. În unele situații, complementul direct poate să determine și o interjecție, echivalentă ca înțeles cu un verb tranzitiv: *Copiii s-au apropiat de masă și hîrști cîte un* **colac**; *Și el lip o* **palmă** *peste față*.

3. Complementul direct se exprimă:

a) printr-un substantiv sau printr-un substitut al substantivului (pronume, numeral, adjectiv substantivat): *Primăvara, admira* **cîmpurile** *înverzite, iar toamna,* **frunzele** *ruginii ale copacilor*; **Pe tine** *nu* **te** *voi uita niciodată*; **O** *prețuia mai mult* **pe cea harnică**; *A cumpărat* **douăzeci** *de plicuri*. Referitor la ultimul exemplu (*A cumpărat* **douăzeci** *de plicuri*), este necesară următoarea precizare: pînă la *nouăsprezece*, numeralul care însoțește un substantiv îndeplinește funcțiunea de atribut (*A cumpărat* **nouăsprezece** *plicuri*), iar substantivul, pe lîngă un verb tranzitiv, îndeplinește funcțiunea de complement direct; de la *douăzeci* în sus, raportul de determinare se inversează, datorită structurii complexe a numeralului, substantivul îndeplinind funcțiunea de atribut, iar numeralul pe cea de complement: *Am văzut* **treizeci** (complement) *de oameni* (atribut). Aceeași situație sintactică se regăsește și în construcțiile: *Avea* **o rugină** *de pușcă*; *A cumpărat* **o gloabă** *de cal*; *El avea* **o mulțime** *de treburi*; *Am citit* **o serie** *de cărți*, în care substantivele *rugină, o gloabă, o mulțime, o serie* îndeplinesc funcțiunea de complement direct, iar substantivele *cal, pușcă, treburi, cărți*, precedate de prepoziția *de*, funcțiunea de atribut substantival prepozițional. În aceste grupuri sintactice — *douăzeci de plicuri, o rugină de pușcă* —, determinatul real devine, printr-un proces de inversiune, determinant, iar determinantul devine determinat;

b) printr-un verb la infinitiv, supin sau gerunziu: *De la primul meu dascăl am învățat* a scrie *și* a citi*; Am terminat* de citit*; Aud* chiuind *voci ale secerătorilor.* Ultimele două modalități de exprimare a complementului direct — prin supin și gerunziu — se definesc cu această funcțiune sintactică prin poziția față de verbul determinat. Dacă spunem însă: *Am terminat lecția de citit,* ori *Aud voci chiuind,* funcțiunea de complement direct este marcată prin substantivele *lecția, voci,* iar verbele la supin și gerunziu capătă alte funcțiuni sintactice: *de citit* este complement de relație, iar *chiuind* — atribut verbal.

4. Construcția complementului direct în limba română actuală, în funcție de unele trăsături ale obiectului desemnat printr-un substantiv, se realizează prin două modele distincte: cu prepoziția *pe* și fără această prepoziție.

Se construiește cu prepoziția *pe* complementul direct exprimat prin:

a) Nume proprii de persoane sau nume de animale: **Pe Nicușor** *l-a lăudat profesorul;* **Pe Eminescu** *nu-l vom uita niciodată; L-ați văzut cumva* pe Zdreanță, *cel cu ochii de faianță?; Vulpea l-a păcălit* pe urs.

b) Nume comune de persoane cunoscute de vorbitori — *mamă, tată, frate, soră, unchi, nepot, bunic, nevastă, soț, socru* etc.—, nume comune care desemnează relații sociale sau profesionale — *muncitor, țăran, elev, student, profesor, doctor, director, președinte* etc.: *Adesea o visez* **pe mama**; **Pe fratele** *tău l-am întîlnit la bibliotecă; Ieri l-am cunoscut* pe profesorul *tău.* Cînd numele nu mai vizează o persoană cunoscută sau este determinat de pronumele personal sau reflexiv în dativ cu valoare posesivă, complementul se construiește fără prepoziția *pe: Caut* profesor *de limba engleză; Își iubește* **bunica**; *Noi ne apreciem* **profesorii.**

c) Pronume personale și reflexive cu forme accentuate, pronume posesive, demonstrative, relative-interogative, nehotărîte și negative cînd substituie nume de persoane sau chiar nume de obiecte: **Pe voi** *vă cunoaște toată lumea;* **Pe ai mei** *ți i-am prezentat ieri; L-am întîlnit* **pe acesta** *la muzeu;* **Pe cine** *ai cunoscut? Primește* **pe oricine**; *Nu aștept* **pe nimeni**; **Pe aceasta** *a citit-o; Am primit invitația* pe care *mi-ai trimis-o.*

d) Alte părți de vorbire cu valoare de substantiv: **Pe cel mic** *îl iubea mai mult decît pe cel mare; Azi a cîștigat prima medalie,* **pe a doua** *o va cîștiga peste trei zile; L-a subliniat* pe i *cu o linie și* pe a *cu două.*

Fără prepoziția *pe,* se construiește complementul direct exprimat prin substantive sau substitute ale acestora care nu întrunesc trăsăturile celor de mai sus:

a) Nume de lucruri: *A primit* **o invitație**; **Cărțile** *le-a cumpărat de la un anticariat; El ne-a dat* **sfaturi** *bune.*

b) Nume de ființe (persoane neindividualizate, păsări, animale): *A cunoscut* **frați** *și* **surori**, *a văzut* **bunici** *și* **nepoți** *fericiți; Moșul avea* **un cocoș.**

c) Pronume personale cu forme neaccentuate, pronume nehotărîte și negative ca substitute ale numelor de lucruri, pronumele relativ *ce* și pronumele demonstrativ cu valoare neutră *asta*: **L**-*am cunoscut la Olimpiadă; Eu spun* **una**, *iar tu spui* **alta**; *N-am văzut* **nimic**; *Ai primit* **ce** *ți-am trimis?* **Asta** *au mai spus-*o *și alții.*

Exprimat prin verbe la infinitiv, supin și gerunziu, complementul direct cunoaște două modalități de construcție:

a) Fără element de relație de tip prepozițional se construiește complementul direct exprimat prin gerunziu: *Văd* **venind** *puhoi de lume* — prin infinitiv după verbele *a putea* și regional *a ști*: *El poate* **învăța** *mai bine; Eu nu cînt că știu* **cînta**, *dar mi-e dragă țara mea.*

b) Cu elemente de relație de tip prepozițional se construiește complementul direct exprimat prin verbe la infinitiv și supin: *Tu m-ai învățat* a fi *curajos; Vă rugăm* a *ne* **comunica** *de urgență acordul dumneavoastră; Cooperatorii au terminat* **de arat** *și* **de semănat.** Pe lîngă un verb la infinitiv sau la supin, prepozițiile *a* și *de* au valoare de morfem caracteristic modalității; de aceea, ele însoțesc infinitivul și supinul chiar cînd au funcțiune de subiect: *Se cuvine* **a asculta** *cu mare atenție; Rămîne* **de văzut.** În alte situații, prezența prepoziției *de* este rezultatul unei elipse: *Am găsit obiecte de toate felurile* > *Am găsit* **de toate**; *Am mai auzit noi* **de-astea.**

5. Unele verbe ca *a anunța, a asculta, a întreba, a învăța, a ruga, a sfătui* pot avea simultan două complemente directe, unul al persoanei (*a învăța* **pe cineva**, *a ruga* **pe cineva**) și altul al obiectului — *a învăța* **ceva**, *a ruga* **ceva**: *El* **m-***a învățat* **jocul** *acesta; Tu* **l-***ai sfătuit* **asta.**

6. Un fenomen important în construirea complementului direct îl constituie reluarea și anticiparea prin formele neaccentuate ale pronumelui personal în cazul acuzativ, ajungîndu-se la o dublă marcare a complementului: **Pe tine te-***am văzut la stadion;* **Îl** *prețuiesc* **pe omul** *bun;* **Cartea** *aceasta am citit-***o**.

a) Ca normă generală, se reia complementul direct ori de cîte ori acesta precedă verbul determinat, cu condiția ca substantivul în acuzativ să fie articulat cu articolul hotărît sau să fie precedat de prepoziția *pe*: **Examenul l-***am trecut cu bine;* **Apa** *am băut-***o** *toată;* **Pe tinerii** *serioși să-***i** *lăudăm;* **Pe ea o** *înțeleg ușor, în schimb* **pe tine te** *înțeleg foarte greu.* Cînd substantivul cu funcțiune de complement direct este nearticulat, reluarea nu mai este posibilă: **Apă** *am băut;* **Cărți** *am primit, și nu caiete.* Dintre complementele directe construite cu prepoziția *pe* nu se reia cel exprimat prin pronumele negativ *nimeni*: **Pe nimeni** *n-am văzut.*

b) Anticiparea se realizează cînd complementul direct urmează după verbul determinat și este exprimat printr-un substantiv sau un substitut al substantivului în cazul acuzativ marcat cu prepoziția *pe*: *Vulpea* **l-***a păcălit* **pe urs**; **L-***am cunoscut* **pe tatăl** *tău;* **I-***a premiat* **pe cei harnici**; *În locul tău* **l-***a trimis* **pe altul.**

7. În planul frazei, complementului direct îi corespunde, din punct de vedere funcțional, propoziția subordonată completivă directă. Ca și complementul direct, propoziția completivă directă determină un verb tranzitiv din propoziția regentă și, în condiții mai puțin obișnuite, o interjecție predicativă.

8. Se introduce printr-un număr mare de elemente de relație: conjuncții (*că, să, ca să, dacă, de*), pronume și adjective relative sau nehotărîte (*care, cine, ce, cît, ceea ce, oricare, oricine, orice, oricît*), precum și prin adverbele relative (*unde, cînd, cum*). Pronumele și adverbele relative din structura unei propoziții completive directe, în raport de funcțiunea sintactică pe care o îndeplinesc în subordonată, pot fi precedate de diverse prepoziții sau locuțiuni prepoziționale: *Spune-mi* **cu cine te aduni**, *ca să-ți spun cine ești; Nu mi-a spus* **despre ce s-a vorbit ieri**; *Nu știe* **în locul cui a venit**; *L-a întrebat* **de unde izvorăște Oltul**; *I-a comunicat* **pînă cînd să-și dea examenele.** În această poziție, adică precedate de prepoziții, adverbele relative nu trebuie considerate locuțiuni adverbiale sau conjuncționale. Ca să formeze o locuțiune, cele două elemente — prepoziția și adverbul — trebuie să apară într-o poziție fixă, fără posibilitatea de substituire a vreunui element. În cazul adverbelor (ca și al pronumelor relative) însă, se constată proprietatea de a putea fi

precedate de diverse prepoziții, în raport cu semnificația funcțiunii sintactice exprimate de adverbe sau de pronume: de *unde*, pe *unde*, pînă *unde*, de pe *unde*, pe *cînd*, pînă *cînd*, de *cînd*, de pe *cînd*, la *ce*, de *ce*.

9. Selecția elementelor de relație se face în funcție de conținutul propoziției subordonate completive și nu de verbul determinat, ceea ce face ca același verb să-și poată subordona completive directe cu mijloace diferite de construcție. Astfel, după propoziția regentă *Toată lumea știe*, pot urma completivele: **că vine mîine, să vină mîine, dacă vine mîine, cine vine mîine, care vine mîine, de ce vine mîine, cîți vin mîine, unde vine mîine, cînd vine mîine, cum vine mîine.**

Se știe că punctul de plecare, în construcția unei fraze, îl constituie vorbirea directă, unde propozițiile, în funcție de scopul urmărit, pot fi enunțiative și interogative. În transformarea unui enunț din vorbirea directă în vorbirea indirectă, rolul distinctiv îl are elementul de relație. Astfel, propozițiile enunțiative din vorbirea directă se transpun, în vorbirea indirectă, cu ajutorul conjuncțiilor *că* și *să*, iar propozițiile interogative din vorbirea directă se transpun, în vorbirea indirectă, cu ajutorul pronumelor și adverbelor interogative sau cu ajutorul conjuncției *dacă*, atunci cînd interogativa este formulată fără un element de interogație.

a) Cu ajutorul conjuncției *că* se construiesc completivele care, în vorbirea directă, sînt enunțiative propriu-zise; astfel, *Ieri, am fost la operă, a zis el* devine în vorbirea indirectă *El a zis* **că ieri a fost la operă**; *Nu merg, a spus el* devine *El a spus* **că nu merge.** *Vin mîine, m-a anunțat el* > *El m-a anunțat* **că vine mîine.**

b) Cu ajutorul conjuncției *să* sau *ca ... să* se construiesc, de regulă, completivele care, în vorbirea directă, sînt enunțiative imperative: *Pleacă, a zis el* devine în vorbirea indirectă *El a zis* **să plec**; *Vino, m-a rugat el* devine *El m-a rugat* **să vin.** Acest model de construcție caracterizează și completivele directe după o serie de verbe ca *a cere (El mi-a cerut* **să plec**), *a dori (Eu doresc* **să mă asculți**), *a ruga (Te rog* **să vii**), *a putea (Pot* **să înot**), *a vrea (Vrea* **să plec**), *a intenționa (Intenționez* **să mai rămîn**), după care nu poate să urmeze o completivă directă marcată prin conjuncția *că*.

c) Conjuncția *dacă (de)* se întrebuințează în structura completivelor directe, care, în vorbirea directă, sînt propoziții interogative fără elemente de interogație: *Ai învățat? — l-a întrebat profesorul* devine în vorbirea indirectă *Profesorul l-a întrebat* **dacă a învățat**; *Vii mîine? — Nu știu, a răspuns el.* Transpus în vorbirea indirectă, acest dialog capătă următoarea structură: *El a răspuns că nu știe* **dacă vine mîine.**

d) Cu ajutorul pronumelor și al adverbelor relative-interogative *(cine, care, ce, cît, unde, cînd* și *cum)* se construiesc propozițiile completive, care, în vorbirea directă, sînt interogative formulate explicit cu un element de interogație: *Cine a venit? a întrebat bătrînul* devine în vorbirea indirectă *Bătrînul a întrebat* **cine a venit.** — *Unde ai fost? — Nu știu* devine *El nu știe* **unde a fost.** Propozițiile completive directe introduse printr-un pronume sau adverb interogativ-relativ se numesc interogative indirecte.

10. Unele verbe se caracterizează, ca și în cazul complementului direct, printr-o dublă valență tranzitivă, ceea ce face ca, în același timp, să fie determinate de două propoziții completive directe, una substitut al persoanei și alta substitut al obiectului. Astfel de structuri sînt posibile după o serie de verbe ca: *a anunța, a examina, a întreba, a învăța, a ruga, a sfătui.* De exemplu, fraza *Rog* **pe cine m-a ascultat să repete ultima propoziție** conține două completive directe: *pe cine m-a ascultat* (persoana) și *să repete ultima propoziție*

(obiectul, faptul). Cînd această serie de verbe este la diateza pasivă, se pot realiza numai completivele directe substitute ale obiectului, cealaltă completivă (a persoanei) devenind subiectivă: *Cine s-a prezentat la concurs a fost întrebat* **dacă s-a pregătit bine**; *Cine m-a ascultat este rugat* **să repete ultima propoziție.** În cazul celorlalte verbe, cu o singură valență tranzitivă, la diateza pasivă, nu este posibilă determinarea printr-o completivă directă. Mai frecvente sînt situațiile cînd aceste verbe sînt determinate de un complement direct (al persoanei) și de o propoziție subordonată completivă ca expresie a obiectului: **M-***a anunțat* **să plec**; **L-***am întrebat* **unde se duce**; **M-***a rugat* **să-i dau o carte**; **L-***am sfătuit* **să rămînă acasă.**

11. În ceea ce privește folosirea modurilor în componența propozițiilor completive directe, la cele cunoscute din manualele de gramatică, și anume că propozițiile completive directe se construiesc cu modurile: indicativ, conjunctiv, optativ-condițional și prezumtiv, s-ar mai putea adăuga și modul infinitiv din așa-zisele construcții relative infinitivale de tipul: *El nu are* **ce aduce la școală**; *Rîurile nu mai aveau* **unde-și vărsa apele.** Ar fi mai potrivit să se considere construcțiile *ce aduce la școală* și *unde-și vărsa apele* drept propoziții completive directe, pe lîngă verbul *a avea*, decît complemente directe. Ceea ce le conferă valoare de propoziții sînt, mai întîi, elementele de relație — *ce, unde* — caracteristice propozițiilor subordonate, și nu părților de propoziție, iar apoi, faptul că termenii propoziției completive se structurează în funcție de verbul la infinitiv și nu în funcție de verbul *(a avea)* din regentă. Astfel, în propoziția *(El nu are)* **ce aduce la școală,** *ce* este complement direct pe lîngă verbul *aduce*, *la școală*, complement circumstanțial de loc pe lîngă același verb. În general vorbind, un termen, ca expresie a unei relații, nu poate să satisfacă decît o singură funcțiune sintactică într-un context.

12. Fără să aibă aceeași extensiune și regularitate, fenomenul reluării și al anticipării prin formele neaccentuate ale pronumelui personal în acuzativ se manifestă și în cazul completivelor directe. Reluarea este obligatorie atunci cînd completiva directă precedă regenta și este introdusă printr-un pronume relativ însoțit de prepoziția *pe*: **Pe cine m-a ajutat** *nu*-**l** *voi uita niciodată;* **Pe cîți întîlnea îi** *întreba de sănătate.* Uneori, pot fi reluate și completivele introduse prin conjuncția *că*. În acest caz, ca element de reluare se întrebuințează pronumele personal *o* cu valoare neutră: **Că ești capabil** *toată lumea* **o** *spune.*

Pentru greșita întrebuințare a unor conjuncții care introduc completive directe, vezi paragraful *Observații asupra folosirii conjuncțiilor* din volumul de față.

COMPLEMENTUL INDIRECT ȘI PROPOZIȚIA COMPLETIVĂ INDIRECTĂ

1. *Complementul indirect* este partea secundară de propoziție care desemnează obiectul căruia i se atribuie o acțiune, o însușire sau o caracteristică. Se deosebește de complementul direct prin natura diversă a termenului determinat, prin mijloace specifice de exprimare și de construcție, precum și printr-un conținut propriu. Aceste trăsături dau complementului indirect o notă aparte, manifestată, mai cu seamă, în multiplele și variatele lui întrebuințări. Se identifică prin posibilitatea de a fi substituit prin pronumele nehotărîte *ceva, cineva,* precedate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale: *Ne-a*

vorbit despre frumuseţile *patriei* = *Ne-a vorbit* despre ceva; *El se teme* de tine = *El se teme* de cineva; *Este mulţumit* de rezultate = *Este mulţumit* de ceva.

2. Complementul indirect determină un v e r b, un a d j e c t i v, un a d v e r b sau o i n t e r j e c ţ i e, caracterizîndu-se prin cele mai largi posibilităţi de determinare, atît relaţional, cît şi funcţional.

a) Pe lîngă un verb sau o locuţiune verbală, complementul indirect exprimă obiectul la care se referă o acţiune; în calitate de termen determinat, verbul poate să fie tranzitiv sau intranzitiv, la diateza activă, pasivă sau reflexivă, la moduri personale sau nepersonale (infinitiv, supin, gerunziu, participiu): **Prietenului** *tău* **i-***a revenit victoria;* **I-***am mulţumit* **pentru ajutorul** *dat; Lucrarea a fost prezentată* **profesorului;** *Se gîndeşte* **la zilele** *de vacanţă; Una e a da* **cuiva** *ceva şi alta e a lua* **de la cineva** *ceva; A avut de făcut* **la fiecare** *cîte o observaţie; Luptînd* **împotriva risipei,** *vei avea rezultate mai bune; A plecat supărat* **pe tine.**

În unele construcţii mai recente, verbul determinat poate să lipsească. Astfel de structuri se întîlnesc mai frecvent în stilul publicistic, în titluri sau în lozinci cu caracter mobilizator: **Patriei** — *mai mult oţel;* **Muncii** *de educare patriotică — un conţinut mai bogat; O mai mare atenţie* **culturilor** *legumicole; Glorie eternă* **eroilor** *poporului!*

Un verb poate fi determinat, în acelaşi timp, de două complemente indirecte, de regulă, unul în cazul dativ şi altul în acuzativ cu prepoziţie: **Pe** *această* **carte i-***am dat 10 lei;* **Ţi-***am făcut* **din flori** *de cîmp o coroană; Să-***i** *aminteşti* **de mine; Ne-***a vorbit* **despre poezia** *actuală;* **Lui** *nu-***i** *pasă* **de nimic; Mi-***e sete* **de repaos.** Prezenţa în acelaşi context a celor două tipuri de complemente pune complementul indirect în dativ într-o poziţie sintactică specială, distinctă de cea a complementului indirect prepoziţional.

b) Pe lîngă un adjectiv sau o locuţiune adjectivală, complementul indirect desemnează obiectul la care se referă o însuşire. Adjectivul determinat poate fi parte componentă a predicatului nominal (nume predicativ) sau altă parte secundară a propoziţiei: *El este bucuros* **de oaspeţi;** *A plecat mulţumit* **de** *toată* **lumea;** *Încrezător* **în succes** *a luptat cu toate puterile; A fost un om devotat* **patriei** *şi* **poporului.**

c) Pe lîngă un adverb sau o locuţiune adverbială, complementul indirect, deşi mai rar întrebuinţat, desemnează un obiect sau o acţiune la care se referă calitatea exprimată de adverb: *E bine* **de tine,** *dar rău* **de mine.** În construcţiile de tipul *aproape de casă, departe de casă, dincolo de rîu, conform obiceiului, potrivit înţelegerii,* cuvintele iniţiale sînt prepoziţii sau componente ale unor locuţiuni prepoziţionale, analizabile fiecare în funcţie de contextul dat. Sînt adverbe numai atunci cînd sînt întrebuinţate singure: *Locuieşte* **aproape;** *S-a dus* **dincolo.**

d) Pe lîngă o interjecţie, complementul indirect desemnează obiectul la care se referă o apreciere sau un îndemn: *Vai* **de mine!** *Halal* **de** *aşa* **întrebare!** *Na-***ţi-***o frîntă că ţi-am dres-o! Bravo* **ţie!**

3. Complementul indirect se exprimă printr-un s u b s t a n t i v sau prin orice parte de vorbire cu valoare de substantiv (pronume, numeral, adjectiv), prin a d j e c t i v e propriu-zise şi prin v e r b e la moduri nepersonale, fiecare realizînd valori specifice în raport cu termenul determinat.

a) Complementul indirect exprimat printr-un *substantiv* sau un substitut al substantivului poate fi în cazurile genitiv, dativ sau în acuzativ cu prepoziţie sau locuţiune prepoziţională.

— Cu genitivul se construieşte complementul indirect exprimat prin substantive sau substitute ale substantivului precedate de prepoziţiile *asupra,*

contra, împotriva: Un vînt puternic s-a năpustit **asupra livezilor** *de pruni; Ștefan cel Mare a luptat vitejește* **contra cotropitorilor**; *Ei s-au ridicat* **împotriva nedreptății**; *Acest medicament este bun* **contra gripei** *și* **oboselii.**

— Cu dativul se construiește complementul indirect care desemnează obiectul căruia i se atribuie nemijlocit o acțiune cînd determină un verb sau o însușire cînd determină un adjectiv: *Dați* **cezarului** *ce-i al cezarului; Timpul necesar* **studiului** *este foarte prețios;* **Celor harnici le-***au adus laudele binemeritate;* **Lui i-***am mulțumit;* **Celui de-al doilea i-***a revenit medalia de argint.*

În funcție de poziția față de termenul determinat și de natura personală sau nonpersonală a numelui sau a substitutului său, complementul indirect în dativ poate fi reluat sau anticipat, aceasta constituind o caracteristică a sintaxei limbii române actuale. Se reia, de regulă, complementul indirect exprimat printr-un substantiv sau un substitut al substantivului ori de cîte ori acesta precedă verbul: *Călătorului* îi *șade bine cu drumul; Vouă* vă *vorbesc; Fiecăruia* i *se cuvine cîte ceva; Puilor* le-*au crescut aripi; Și lucrurilor mici să* le *dăm atenție; Celor dintîi* li *se cuvin laude.*

Procesul anticipării se realizează atunci cînd complementul indirect, așezat după verb, este exprimat prin nume de persoană sau prin substitute ale acestuia: I-*am scris mamei o scrisoare;* Vă *transmitem dumneavoastră această știre;* I-*am mulțumit profesorului pentru tot ce-a făcut.* Cînd obiectul indirect este cunoscut, se exprimă numai pronumele de reluare sau de anticipare: I-*ai scris?* Vă *urează sănătate.*

— Cu acuzativul se construiește complementul indirect care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție prin intermediul unei prepoziții: *a, cu, de, despre, din, după, în, la, pe, pentru* și *spre: Miroase* **a primăvară**; *S-a certat* **cu** *toată* **lumea**; *Sigur* **de victorie**; *Vai* **de el**! *Am auzit numai lucruri frumoase* **despre el**; *Trăiește* **din munca** *lui*; *Succesul rezultă* **din valoarea** *muncii; Se gîndește* **la ziua** *de mîine; Cît ai dat* **pe** *această* **carte**? *Este pregătit* **pentru viață**; *Era înclinat* **spre meditație**.

Unele verbe și adjective implică, în construcția complementului indirect, o anumită prepoziție: *a colabora* la, *a se complace* în, *a consta* în, *a persista* în, *a se pricepe* la, *a rezida* în, *a rezulta* din, *a se mulțumi* cu, *a scăpa* de, *asemănător* cu, *(in)comparabil* cu, *gata* de, *încrezător* în, *dispus* la, *predispus* la, *nemulțumit* de, *satisfăcut* de etc.

În cazul altor verbe și adjective ca determinați, construcția cu acuzativul poate să alterneze cu o construcție cu dativul, ambele fiind acceptate, în aceeași măsură, de către vorbitori: *a acorda* **tuturor** — *a acorda* **la toți**; *a răspunde* **sarcinilor** — *a răspunde* **la sarcini**; *a supune* **probelor** — *a supune* **la probe**; *a se opune* **propunerilor** — *a se opune* **la propuneri**; *favorabil* **creșterii** — *favorabil* **la creștere**; *folositoare* **alimentației** — *folositoare* **la alimentație** etc.

În vorbirea populară, în mod frecvent, construcția complementului indirect cu dativul este înlocuită cu o construcție cu acuzativul, după verbe care exprimă un act de atribuire sau de adresare, în prezența obiectului direct: *Dau apă* **calului** — *Dau apă* **la cal**; **Le-***a dat* **copiilor** *bomboane* — *A dat* **la copii** *bomboane;* **Le-***a spus* **băieților** *o poveste* — **Le-***a spus* **la băieți** *o poveste; Să nu spui asta* **nimănui** — *Să nu spui asta* **la nimeni**. Ca o particularitate a acestor construcții se remarcă prezența formelor neaccentuate ale pronumelui personal în dativ de reluare sau de anticipare a complementului indirect în acuzativ: **Le-***a făcut* **tuturor** *dreptate* — **Le-***a făcut* **la toți** *dreptate.* **Tuturor le-***a scris* — **La toți le-***a scris.*

Cînd substantivul cu funcţiune de complement indirect este însoţit de un numeral sau de adjectivul nehotărît *tot, toată*, construcţia cu prepoziţia *la* este cea recomandabilă: *S-au dat premii* la *patru* elevi; *A adresat mulţumiri* la *toată* lumea.

b) Complementul indirect exprimat printr-un adjectiv se construieşte totdeauna cu acuzativul prepoziţional şi determină verbe care prin conţinutul lor exprimă „schimbarea", „devenirea" *(a deveni, a ajunge, a se face, a se pregăti, a se prepara* etc.*)*: Din vesel *a devenit trist;* Din sărac *a ajuns bogat;* Din galben *s-a făcut roşu.*

c) Complementul indirect exprimat prin verbe la moduri nepersonale (infinitiv, gerunziu, supin) desemnează acţiunea la care se referă acţiunea sau însuşirea determinată: *Era incapabil* de a spune *ceva; Nu se încumeta* a pleca; *S-a săturat tot* văzînd *şi* ascultînd *acelaşi lucru; M-am săturat* de stat *acasă.*

4. Sub aspectul conţinutului, complementul indirect se caracterizează prin posibilitatea de a exprima numeroase valori, ca urmare, pe de o parte, a naturii diverse a termenului determinat (verb, adjectiv, adverb, interjecţie), iar, pe de altă parte, a varietăţii mijloacelor de exprimare şi de construcţie.

a) Cea mai obişnuită este *destinaţia*, complementul indirect exprimînd obiectul către care se îndreaptă acţiunea: I-*am dat* colegei *mele o carte;* Nemulţumitului i *se ia darul; Spune*-mi *cu cine te aduni, ca să*-ţi *spun cine eşti.* Cu această valoare complementul indirect este construit cu ajutorul cazului dativ. În unele situaţii, obiectul destinat poate fi pus într-o relaţie de *posesie* cu obiectul asupra căruia se răsfrînge acţiunea: Codrului i-*au căzut frunzele;* Ţi-*am citit cartea* (ta); Mi-*ai stricat stiloul* (meu) etc.

Precizare. În situaţii de felul ultimelor două, e greu de stabilit dacă avem de-a face cu un complement indirect care exprimă posesia sau cu un atribut pronominal în dativ. Ultima soluţie este aproape general acceptată. Vezi cele spuse, în volumul de faţă, despre formele neaccentuate ale *pronumelui personal în dativ*, precum şi paragraful consacrat *atributului pronominal* în acelaşi caz.

În strînsă legătură cu valoarea posesivă şi emfatică a pronumelui personal, se realizează, îndeosebi în limba populară, aşa-zisul *dativ etic*: *Unde* mi-*ai fost?* Mi ţi *l-a făcut una cu pămîntul.* În această poziţie, formele pronominale neaccentuate în cazul dativ subliniază persoana sau persoanele interesate sau implicate în realizarea acţiunii, exprimînd o valoare definibilă în planul expresiv al comunicării.

b) Complementul indirect poate să indice obiectul cu care intră în *opoziţie* subiectul sau un alt obiect; această valoare este marcată prin prezenţa prepoziţiilor *asupra, contra, împotriva* urmate de un substantiv sau un substitut al substantivului în cazul genitiv: *Poporul nostru a luptat totdeauna* contra asupritorilor; *El s-a pronunţat* împotriva propunerilor *făcute;* Asupra colegului *său a îndreptat toate criticile.*

c) Pe lîngă verbe care, prin conţinutul lor, exprimă „provenienţa", „devenirea", complementul indirect desemnează obiectul de origine. Acestei valori îi este specifică construcţia cu prepoziţiile *din, dintru: Ce naşte* din pisică *şoareci mănîncă;* Din vorbă *se face fapta şi* din faptă *vorba;* Dintr-un *singur* lemn *nu se face bucium.* Rezultatul unui proces de transformare a substanţei unui obiect este exprimat printr-un complement indirect marcat de prepoziţiile *în, întru: Vaporii se transformă* în picături *de apă sau* în fulgi *de zăpadă; Totul s-a prefăcut* într-o linişte *de mormînt.*

d) Complementul indirect indică obiectul ca expresie a întregului la care se raportează o parte; valoarea *partitivă* este marcată prin prepozițiile *din, dintre:* **Din treizeci** *au venit numai zece;* **Dintre romanele** *lui Sadoveanu cel mai mult îmi place „Baltagul"*. Partea poate fi față de întreg în raport de *excludere* sau de *selecție*, ca în exemplele de mai sus, ori în raport de *includere*, valoare marcată cu ajutorul prepozițiilor *în, întru*, după verbe ca *a cuprinde, a se integra, a se înscrie: Această unitate se integrează* **într-un sistem** *bine determinat; Luceafărul se înscrie* **în galeria** *marilor valori ale poeziei românești*.

e) Substantivul cu funcțiune de complement indirect poate fi prezentat ca obiect destinat *schimbului;* această valoare se realizează totdeauna în prezența obiectului direct cu care se face sau care mijlocește schimbul, caracteristice fiind prepozițiile *cu, pe* și locuțiunea prepozițională *în schimbul: Calul l-am cumpărat* **cu** *trei* **mii** *de lei;* **Pe** *această* **carte** *am dat zece lei; Ce-a luat* **pe mere** *a dat* **pe pere**; **În schimbul zilelor** *muncite a primit un televizor*. Cele două obiecte — direct și indirect — pot fi intervertite, ceea ce determină și o modificare de înțeles: **Pe carte** *am dat zece lei — Cartea am dat-o* **pe (cu) zece lei.**

f) Pe lîngă construcții de tipul mi-*e foame*, mi-*e dor*, mi-*e bine*, îmi *șade bine*, îmi *merge rău*, îmi *vine să* etc., complementul indirect exprimă persoana la care se referă o stare: **Mi-***e dor de tine;* **Călătorului îi** *șade bine cu drumul*.

5. La nivelul frazei, complementului indirect îi corespunde **p r o p o z i ț i a   s u b o r d o n a t ă   c o m p l e t i v ă   i n d i r e c t ă**. Ca și complementul indirect, propoziția completivă indirectă determină un *verb*, un *adjectiv*, un *adverb* și o *interjecție*, arătînd cui i se atribuie sau la cine, la ce se referă o acțiune, o însușire sau o caracteristică: *I-am mulțumit* **cui m-a ajutat**; *Mă mir* **că ai venit așa de dimineață**; *A plecat convins* **că toți l-au înțeles**; *Ei sînt în stare* **să facă totul**; *Vai* **de cine nu-i cuminte!**

6. Propoziția completivă indirectă se introduce (ca și completiva directă) printr-o mare varietate de elemente de relație, în funcție de natura termenului determinat din regentă sau de conținutul subordonatei însăși.

a) Prin conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale *că, cum că, să, ca... să, dacă, de, pentru că* se introduc propozițiile completive indirecte enunțiative: *Se gîndește* **că peste cîteva zile se încheie anul**; *Era convins* **că va reuși**; *Era doritor* **să ajungă cît mai repede acasă**; *Nu se aștepta* **ca tocmai astăzi să plouă**; *Mă voi bucura* **de vei veni.** Conjuncția compusă *cum că* se întrebuințează în vorbirea populară: *Mă tem* **cum că nu vei veni.** Locuțiunea conjuncțională *pentru că* (specifică dealtfel cauzalelor) introduce completive indirecte care depind de un verb care exprimă din punct de vedere semantic „mulțumirea", „regretul", „satisfacția": *Sînt mulțumit* **pentru că ai venit** *(de venirea ta)*; *A regretat* **pentru că m-a ajutat** *(de ajutorul dat)*. Acest tip de completive indirecte, prin natura elementului de relație cu care se construiesc, cumulează și o valoare cauzală, determinabilă prin referire la intenția vorbitorului.

b) Propozițiile completive indirecte interogative se introduc prin pronume sau adjective relativ-interogative și nehotărîte: *cine, care, ce, ceea ce, cît, oricine, orice* în cazurile genitiv, dativ sau acuzativ, în funcție de regimul cazual al prepozițiilor care le precedă sau de poziția sintactică a pronumelui relativ față de termenul determinat.

— În cazul genitiv, se folosesc pronumele relative-interogative *(care, cine, oricine, oricare)* cînd sînt precedate de prepozițiile *asupra, contra, împotriva: Să luptăm* **împotriva cui ne strică liniștea**; *Dintre toate faptele expuse s-a oprit* **asupra căruia i s-a părut mai interesant.**

— În cazul dativ, se întrebuinţează ca elemente de relaţie pronumele *cine, care, oricine, oricare* după verbe care, în planul propoziţiei, sînt determinate de complemente indirecte în dativ: *Cartea a dat-o* cui i-a cerut-o mai întîi; Cui nu-i convine *nu-i cer nimic;* Căruia dintre voi nu-i place această melodie *i se va transmite alta; S-o spui* oricui va dori. Completiva indirectă construită cu pronumele relativ în cazul dativ poate fi reluată sau anticipată prin formele neaccentuate ale pronumelui personal, în aceleaşi condiţii sintactice ca şi complementul indirect: Cui învaţă bine i *se dă un premiu;* I *se dă un premiu* cui învaţă bine. Construcţiile de tipul Cine învaţă bine *i se dă un premiu* sau Cine mi-a cerut ceva *i-am dat* trebuie evitate, întrucît sînt anacolute.

— În cazul acuzativ, pronumele relative şi nehotărîte cunosc o largă întrebuinţare datorită diverselor prepoziţii sau locuţiuni prepoziţionale care le precedă, realizînd o gamă variată de valori: *Se gîndeşte* la ceea ce are de făcut; *A plecat mulţumit* de ce-a văzut; *Să nu pleci la drum* cu cine nu ţi-e prieten; De ce te temi *nu scapi; Se mulţumea* cu oricît i-ai fi dat; *Se entuziasma* de orice îi spuneai.

c) Prin adverbele relative *(unde, cînd, cum)* se introduc, ca şi în cazul pronumelor relative, propoziţiile completive indirecte interogative, cînd determină verbe care, prin conţinutul lor, exprimă o „îndoială" sau transmit o informaţie: *El s-a interesat* de unde poate obţine un ajutor mai bun; *El s-a informat* de cînd poate pleca în concediu; *Mă mir* cum ai ajuns aşa de repede.

7. Sub aspectul conţinutului, completivele indirecte, ca, dealtfel, şi complementul indirect, realizează mai multe valori, fiecăreia corespunzîndu-i modalităţi proprii de construcţie.

a) *Destinaţia* îşi găseşte expresia în propoziţii completive indirecte construite cu pronumele relativ-interogative în cazul dativ: *I-am răspuns* cui mi-a scris; *Am trimis-o* cui a avut nevoie de ea; Cui îi dai, *să-i ceri.*

b) *Referinţa* caracterizează completivele indirecte care determină un adjectiv sau un verb al cărui conţinut îl constituie „relatarea": *Era convins* că a reuşit; *Ne-a povestit* despre ceea ce s-a întîmplat la şcoală; Despre ce ai făcut, *nu s-a vorbit nimic.*

c) Valoarea *partitivă* este marcată de pronumele relative *cît, ce, ceea ce* precedate de prepoziţiile *din, în*: Din cîţi au venit, *au rămas numai trei*; Din ceea ce mi-ai trimis, *cea mai reuşită a fost prima*; Din ce i-ai spus, *n-a înţeles nimic*; *Modestia se înscrie* în ceea ce înnobilează fiinţa umană.

d) Propoziţia completivă indirectă poate desemna obiectul destinat *schimbului* şi se construieşte cu ajutorul pronumelui relativ *ce* sau *ceea ce*, precedat de prepoziţia *pe*: Pe ceea ce ţi-am trimis *am dat o sută de lei*; *Capra a dat-o* pe ce i-a ieşit în cale.

e) În unele situaţii, completivele indirecte pot avea nuanţe sau valori circumstanţiale: *Se pregăteşte* să dea examen la Politehnică (finală); *Ar fi fericit* să reuşească (condiţională); *El era bucuros* că a reuşit (cauzală). Determinarea univocă a funcţiunii sintactice, în cazurile enunţate mai sus, este în strînsă legătură cu intenţia vorbitorului.

Comparînd procesul de determinare a unui verb, adjectiv, adverb sau interjecţie printr-un complement indirect sau o propoziţie completivă indirectă, se constată că determinarea la nivelul frazei conţine o notă de generalitate, de nedefinit, ceea ce face ca întrebuinţarea completivelor indirecte să fie mai puţin frecventă decît a complementului indirect.

COMPLEMENTUL DE AGENT
ŞI PROPOZIŢIA COMPLETIVĂ DE AGENT

1. *Complementul de agent* este partea secundară de propoziţie care determină un verb cu sens pasiv, arătînd de cine este făcută acţiunea. *Romanul Baltagul a fost scris* **de Sadoveanu.** Complementul de agent este totdeauna autorul real al acţiunii. Prin trecerea verbului la diateza activă, complementul de agent devine subiect, iar subiectul gramatical devine complement direct: **Sadoveanu** *a scris romanul Baltagul.*

2. Verbul determinat de un complement de agent poate fi: a) la diateza pasivă: *El a fost lăudat* **de** *toată* **lumea**; *Propunerea aceasta a fost făcută* **de tine**; b) la diateza reflexivă cu valoare pasivă: *Plecarea în excursie s-a hotărît* **de** *întreaga* **clasă**; c) la participiu: *Cad frunzele bătute* **de vînt**; *Scrisoarea trimisă* **de tine** *m-a bucurat mult.*

3. Complementul de agent se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al substantivului precedat de prepoziţia *de* sau *de către*. În construcţia complementului de agent, prepoziţia *de* cunoaşte o întrebuinţare generală, în timp ce prepoziţia compusă *de către* apare numai pe lîngă nume de persoană sau de colectivităţi, ca o marcă suplimentară: *Medalia de aur a fost cîştigată* **de către formaţia** *României*; *Cuvintele spuse despre tine* **de către** *primul* **vorbitor** *au fost primite cu bucurie* **de** *întreaga* **asistenţă.**

De regulă, complementul de agent stă după verbul determinat: *Poemul Luceafărul a fost scris* **de Eminescu.** În propoziţii interogative, precum şi atunci cînd se insistă asupra agentului, complementul precedă verbul determinat: **De cine** *a fost scris poemul Luceafărul?* **De Eminescu** *a fost scris poemul Luceafărul?* sau **De Eminescu** *a fost scris poemul Luceafărul* (şi nu de altcineva).

Uneori, complementul de agent, sub aceeaşi formă, poate avea valoare de complement indirect — *Profesorul a fost mulţumit* **de lucrarea** *mea* — sau de cauză — *El a fost supărat* **de întîrzierea** *mea.* Distincţia dintre cele două funcţiuni se poate face prin înţeles sau, cel mai bine, prin reconstrucţia propoziţiilor cu verbul la diateza activă: *Lucrarea mea l-a mulţumit pe profesor, Întîrzierea mea l-a supărat.* În acest caz, substantivele *lucrarea, întîrzierea,* precedate de prepoziţia *de,* sînt complemente de agent în propoziţiile iniţiale. Înţelese ca obiect al stării *(mulţumit, supărat)*, sau cauză, aceleaşi substantive au funcţiunea de complement indirect sau circumstanţial de cauză.

4. La nivelul frazei, complementului de agent îi corespunde p r o p o z i ţ i a s u b o r d o n a t ă c o m p l e t i v ă d e a g e n t. Ca şi complementul de agent, propoziţia completivă de agent arată de cine este făcută acţiunea exprimată printr-un verb cu sens pasiv: *Întrecerea a fost cîştigată* **de cine a fost mai bine pregătit.**

5. Propoziţia completivă de agent se introduce prin pronumele relative *cine, cît, ceea ce* şi nehotărîte *oricine, oricît,* precedate de prepoziţia *de* sau *de către*: *Lupta a fost cîştigată* **de cine a fost mai tare**; *Se trimite* **de către oricine doreşte,** *cîte o piesă*; *El a fost apreciat* **de cîţi l-au cunoscut.** De regulă, completiva de agent stă după verbul determinat; cînd se insistă însă asupra agentului, aceasta poate să apară înainte, ca şi în cazul complementului de agent: **De cine a fost mai bun** *a fost cîştigat concursul.* Pentru a marca şi mai bine agentul, subordonata poate fi reluată printr-un corelativ: **De cine a fost scris „Baltagul"**, d e a c e l a *a fost scris şi „Neamul Şoimăreştilor"*.

Pe lîngă verbe care exprimă o anumită stare *(a mulţumi, a se bucura, a se supăra, a impresiona, a întrista* etc.), funcţiunea sintactică exprimată de

subordonată poate să fie ambiguă — agent, complement indirect sau complement de cauză — *El a fost speriat* **de ceea ce s-a întîmplat**; *Eu am fost supărat* **de ceea ce am auzit**; *Toți am fost impresionați* **de ceea ce am văzut**. Subordonatele au funcțiune de agent numai dacă, în urma operației de transformare a verbului pasiv în activ, devin subiective: *Pe el l-a speriat* **ceea ce s-a întîmplat**; *Pe mine m-a supărat* **ceea ce am auzit**; *Pe toți i-a impresionat* **ceea ce au văzut**.

COMPLEMENTELE CIRCUMSTANȚIALE ȘI PROPOZIȚIILE CORESPUNZĂTOARE

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE LOC ȘI PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE LOC

1. *Complementul circumstanțial de loc* este partea secundară de propoziție care arată locul unde se petrece o acțiune. El determină, prin urmare, un verb la moduri personale sau nepersonale, indicînd: a) locul propriu-zis: *Locuiește* **în București**; b) punctul de plecare: **De la școală** *a venit la ora unu*; c) punctul de sosire: *A ajuns* **la teatru** *prea devreme*; d) direcția: *A pornit* **spre parc**; *Vîntul bate* **dinspre mare**; e) limita dintre două puncte: **De la București la Ploiești** *se poate merge cu trenul sau cu autobuzul.*

2. Se exprimă prin substantive sau substitute ale substantivului, precum și prin adverbe sau locuțiuni adverbiale.

a) Substantivul cu funcțiune de complement circumstanțial de loc poate fi însoțit de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale și în funcție de acestea poate avea formă de genitiv — după prepozițiile și locuțiunile prepoziționale: *deasupra, în fața, în afara, la dreapta, la stînga, de-a lungul* etc.: *Zboară* **deasupra norilor**; *Ne-am întîlnit* **în fața Universității**; *Locuiește* **în afara orașului**; **La dreapta rîului** *se întind cîmpii mănoase*; **De-a lungul șoselei** *curgea un pîrîu.*

b) Formă de acuzativ are substantivul precedat de alte prepoziții și locuțiuni prepoziționale: *către, de la, de pe, de peste, de sub, din, dinspre, dintre, după, în, înspre, între, la, lîngă, pe, peste, pînă, prin, printre, spre, sub, aproape de, departe de, dincolo de* și altele. Normele de întrebuințare a prepozițiilor sau a locuțiunilor prepoziționale sînt determinate de natura circumstanței locale, adică de poziția obiectului în raport cu punctul de referință locală (de orientare); plan *orizontal* sau *vertical*, *superior* sau *inferior*, sens *direct* sau *invers*, acțiune *dinamică* sau *statică*, orientată *definit* sau *nedefinit*.

În vorbirea populară sau regională, unele prepoziții nu se întrebuințează corect, cum ar fi *după* în loc de *de pe* sau *dupe* în loc de *după* sau *de pe*: *A luat cartea* **după masă** în loc de *A luat cartea* **de pe masă**; *Ia mîna* **dupe** *mine* în loc de *Ia mîna* **de pe** *mine*. Sub raport local, prepoziția compusă *de pe* se corelează cu prepoziția simplă *pe*: *Pun cartea* **pe masă** — *Iau cartea* **de pe masă**; *Mă duc* **pe cîmp** — *Mă întorc* **de pe cîmp**, în timp ce prepoziția *după* se poate corela cu *înaintea, în fața*: *Pomul este* **în fața casei**; *Pomul este* **după casă**.

c) Complementul circumstanțial de loc exprimat printr-un substantiv în cazul dativ — așa-zisul dativ locativ — se întrebuințează rar, în limba populară: *Așterne-te* **drumului**, *Stai* **locului**.

3. Mai frecvent, complementul circumstanțial de loc este exprimat prin adverbe sau locuțiuni adverbiale, care, prin conținutul lor, exprimă locul: *aici, acolo, dincolo, departe, aproape, pe sus, pe jos, la dreapta, la stînga* și multe altele. Nu trebuie confundate locuțiunile adverbiale sau adverbele: *la dreapta, la stînga, pe deasupra, departe, aproape* și altele, cu locuțiunile prepoziționale cu formă identică. În calitate de adverbe sau de locuțiuni adverbiale, îndeplinesc singure funcțiunea de complement circumstanțial de loc, pot deci să încheie o propoziție: *A pornit-o* **la stînga**; *A trecut* **pe deasupra**; *Locuiește* **departe**; *Șade* **aproape.** În schimb, în calitate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale sînt urmate totdeauna de un substantiv în genitiv (**la dreapta** *casei*, **deasupra** *pădurii*) sau în acuzativ (**departe de** *mare*, **aproape de** *școală*).

4. Complementul circumstanțial de loc poate să apară în serii de două, trei sau mai multe unități succesiv determinate: *Mi-am petrecut concediul* **la țară, la bunici**; *Locuiește* **în București, pe strada** *Compozitorilor*; *S-au cunoscut* **la Universitate, în București**; *S-a născut* **în comuna** *Florești*, **județul** *Brașov*.

5. În planul frazei, complementului circumstanțial de loc îi corespunde propoziția circumstanțială de loc, care, ca și complementul de loc, arată locul unde se petrece acțiunea exprimată de un verb: *Am fost* **unde m-ai trimis**; *Ploaia venea* **de unde bătea vîntul.**

6. Propoziția subordonată circumstanțială de loc se construiește cu ajutorul adverbelor *unde* și *încotro*, precum și cu compusele acestora: *oriunde, orideunde, oriîncotro, oridincotro*, fiecare exprimînd o anumită semnificație a determinării locale. Construcțiile cu adverbul relativ *unde* exprimă o determinare locală definită: *S-a întors* **de unde a plecat**; *Cartea am pus-o* **unde mi-ai spus.** În schimb, construcțiile cu adverbe nehotărîte exprimă o determinare locală nedefinită: **Oriunde mă vei căuta,** *mă vei găsi*; *A plecat* **încotro a văzut cu ochii.** Diversele nuanțe ale raportului de determinare se realizează, ca și în cazul complementului de loc, cu ajutorul prepozițiilor care însoțesc elementul de relație: **de** *unde*, pentru marcarea punctului de plecare, **pînă** *unde*, pentru marcarea punctului de sosire sau a limitei în spațiu: *Am citit* **de unde începe dialogul** *și* **pînă unde se termină.**

7. Propozițiile circumstanțiale de loc construite cu pronume relative sau nehotărîte de tipul: *M-am îndreptat* **spre cine mă chema**; *Se ducea* **la oricine îl invita** cumulează, de cele mai multe ori, și o valoare de completivă indirectă, locul constituind, în același timp, și obiectul la care se referă acțiunea exprimată de verb.

Cînd se insistă asupra determinării circumstanțiale de loc, în propoziția regentă poate să apară adverbul corelativ *acolo*: *Să te duci* acolo **unde îți voi porunci**; **Unde-ți place,** acolo *să stai.* Integrarea adverbului corelativ în structura subordonatei constituie o greșeală în analiza gramaticală.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE TIMP ȘI PROPOZIȚIA TEMPORALĂ

1. *Complementul circumstanțial de timp* este partea secundară de propoziție care arată timpul cînd se petrece o acțiune. În general, determină *verbe* la moduri personale sau nepersonale.

2. Complementul circumstanțial de timp se exprimă prin *substantive* sau substitute ale substantivului, prin *adverbe,* prin *verbe* la moduri nepersonale și prin *adjective.*

a) S u b s t a n t i v u l cu funcţiune de complement circumstanţial de timp poate fi în cazul g e n i t i v, cînd este precedat de prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale *înaintea, în timpul, în vremea, de-a lungul, în cursul* etc.: *Homer a trăit* **înaintea erei** *noastre*; **În timpul verii,** *elevii sînt în vacanţă*; **În cursul anului,** *învăţăm*.

Precedat de alte prepoziţii sau locuţiuni prepoziţionale: *către, de, de la, din, dinspre, după, în, înspre, între, la, pe, peste, pînă, pînă la, pînă în, prin, înainte de, în timp de, în jur de, aproape de* etc., substantivul stă în cazul a c u z a t i v: *Am venit* **de joia** *trecută*; *Plec* **după vacanţa** *de vară*; *S-a prezentat* **înainte de prînz**; *A stat la noi* **pînă aproape de Anul nou**; *Zborul*, **pe timp de noapte,** *este dificil*.

Prin substantive în cazul a c u z a t i v fără prepoziţie se exprimă complementul circumstanţial de timp cînd substantivul desemnează o noţiune temporală şi este însoţit în mod obligatoriu de un atribut adjectival: **Anul** *trecut, am fost la mare*; **Săptămîna** *viitoare împlineşte zece ani*; *Şase* **ani** *s-a pregătit pentru meseria de medic*.

b) Prin a d v e r b e şi l o c u ţ i u n i a d v e r b i a l e cu sau fără prepoziţie: **Ieri,** *a fost la teatru*; **De mîine,** *începe practica*; *Nu te voi uita* **în vecii vecilor.** În aceeaşi categorie se încadrează şi adverbele provenite din substantive: *ziua, noaptea, lunea, marţea, vara, iarna*: **Ziua,** *munceşte, iar* **noaptea,** *se odihneşte*. Deosebirea de substantiv, în cazul acestor adverbe, este marcată de faptul că nu au nici un determinant. Comparînd exemplele: **Duminica** *viitoare merg la munte* şi **Duminica,** *merg la munte,* constatăm că, în primul caz, *duminica,* urmat de atributul *viitoare,* este substantiv, iar, în al doilea caz, este adverb, distincţie care se manifestă şi în conţinutul diferit al celor două propoziţii.

c) La moduri nepersonale, pot avea funcţiune de complement circumstanţial de timp v e r b e l e la g e r u n z i u şi la i n f i n i t i v precedate de prepoziţiile *pînă* sau *înainte de*: **Ajungînd** *acasă, a fost întîmpinat cum se cuvine*; **Pînă a veni** *tu, eu mai citesc cîteva pagini*; *A plecat* **înainte de a răsări** *soarele*.

d) Complementul circumstanţial de timp exprimat printr-un adjectiv se reduce de fapt la cîteva construcţii care se referă la vîrstă: *O cunosc* **de mică**; **De tînără** *se dovedise pasionată după muzică*.

3. Întrebuinţarea elementelor de construcţie, adică a prepoziţiilor şi a locuţiunilor prepoziţionale, în structura complementului circumstanţial de timp este condiţionată de semnificaţia sau de conţinutul circumstanţei temporale: *momentul, durata, limita, frecvenţa, anterioritatea, simultaneitatea, posterioritatea, aproximaţia* şi altele, fiecare valoare fiind relevată prin mijloace specifice. Alteori, complementul circumstanţial de timp cumulează nuanţe sau sensuri prin care se pot confunda cu alte complemente. De exemplu, în propoziţia *Ne-am cunoscut* **la nunta** *fratelui tău, la nunta* poate să însemne *cînd ne-am cunoscut* şi, în aceeaşi măsură, *unde ne-am cunoscut*. De asemenea, în propoziţia **Intrînd** *în casă, toţi s-au bucurat,* verbul la gerunziu *intrînd,* pe lîngă valoarea temporală, *cînd a intrat în casă,* poate să exprime şi o valoare cauzală, *pentru că a intrat în casă, toţi s-au bucurat*.

4. Complementul circumstanţial de timp poate să apară, ca şi circumstanţialul de loc, în serii de două sau mai multe unităţi determinate succesiv: *A ajuns acasă* **ieri, la ora** *11*; **În** *fiecare* **vară, în timpul vacanţei,** *mergem la mare*; *Eminescu a trăit* **în secolul** *al XIX-lea*, **între anii** *1850* **şi** *1889*; *Caragiale s-a născut* **în anul** *1852*, **luna** *ianuarie*, **în ziua** *de 30*.

5. În planul frazei, complementului circumstanțial de timp îi corespunde **propoziția temporală**. Ca și complementul circumstanțial de timp, propoziția temporală arată timpul cînd se petrece acțiunea verbului din propoziția regentă. Determină, prin urmare, verbe la moduri personale și nepersonale, față de care acțiunea din temporală poate fi anterioară, posterioară sau simultană.

a) Raportul temporal de a n t e r i o r i t a t e arată că acțiunea din regentă se petrece înaintea acțiunii din subordonată. Propozițiile temporale de anterioritate se construiesc cu ajutorul adverbului relativ *cînd* precedat de prepoziția *pînă*: *Mă vei sluji* **pînă cînd îmi vei împlini trei dorințe.** Mult mai frecvente, în structura temporalelor de anterioritate, sînt locuțiunile conjuncționale: *pînă să, pînă ce, înainte să*: *A așteptat* **pînă ce s-a luminat**; **Pînă să ajungă**, *spectacolul s-a terminat*; *L-am cunoscut* **înainte să fi venit la București.**

b) Raportul temporal de p o s t e r i o r i t a t e arată că acțiunea din regentă se petrece după acțiunea din subordonată. Propozițiile temporale de posterioritate se construiesc cu ajutorul adverbului relativ *cînd*, precedat de prepoziția *de* (**De cînd vremea este frumoasă**, *toată lumea este veselă*), precum și cu locuțiunile conjuncționale: *după ce, de îndată ce, îndată ce, de cum*. Exemple: *A ieșit la cîmp* **după ce a stat ploaia**; **De îndată ce n-a mai plouat**, *a apărut soarele*; **De cum a ajuns acasă**, *toate s-au schimbat*.

c) Raportul temporal de s i m u l t a n e i t a t e arată că acțiunea din regentă se petrece în același timp cu acțiunea din subordonată. Se disting trei aspecte ale acestui raport: acțiunea din temporală poate fi m o m e n t a n ă, d u r a t i v ă și i t e r a t i v ă în raport cu acțiunea verbului din regentă.

— Valoarea m o m e n t a n ă a raportului temporal de simultaneitate se exprimă cu adverbul relativ *cînd*, însoțit, de cele mai multe ori, de adverbul *tocmai* sau în corelație cu *atunci*: *Să vii atunci* **cînd te-oi chema**; *A sosit* **tocmai cînd voiam** *să plec*.

— Valoarea d u r a t i v ă a raportului temporal de simultaneitate se exprimă cu ajutorul locuțiunilor conjuncționale: *în timp ce, în vreme ce, cîtă vreme, cît timp*, precum și cu adverbul relativ *cînd* precedat de prepoziția *pe*: **În timp ce ei pregăteau mîncarea**, *noi stabileam planul pentru a doua zi*; **Cîtă vreme a muncit bine**, *a fost apreciat*.

— Raportul temporal i t e r a t i v, adică de repetiție, se exprimă cu locuțiunile conjuncționale *de cîte ori, ori de cîte ori*, precum și cu adverbul nehotărît *oricînd*: **De cîte ori ai plecat**, *m-am întristat*; **Oricînd îmi vei cere un sfat**, *ți-l voi da*.

6. Determinarea temporală la nivelul frazei, în unele împrejurări, se realizează într-un raport invers: regenta conține ideea de temporalitate, iar subordonata ideea principală. Se cunosc, în funcție de elementele de relație specifice, două tipuri de subordonate temporale inverse: a) cu adverbul relativ *cînd*: *Eram acasă* **cînd a început ploaia**; b) cu conjuncția *că*: *Nici n-am intrat bine pe poartă* **că m-au și luat în primire.**

7. Mai mult decît alte subordonate, temporalele cumulează o serie de nuanțe circumstanțiale: c a u z a l ă: *Nu mă pot îmbrăca prea subțire* **cînd afară e frig**; c o n d i ț i o n a l ă: *Nu plec* **pînă cînd nu-mi dai** *ce mi se cuvine*; o p o z i ț i o n a l ă: **Cînd tu te plimbai**, *el muncea cu stăruință*.

1. *Complementul circumstanțial de mod* este partea secundară de propoziție care arată modul în care se desfășoară o acțiune sau se prezintă o însușire. Determinarea circumstanțială de acest tip se poate face direct sau prin comparație cu alte obiecte sau acțiuni reale sau ireale. În funcție de aceasta, se disting două feluri de circumstanțiale de mod: *circumstanțial de mod propriu-zis* și *circumstanțial de mod comparativ*.

2. Complementul circumstanțial de mod propriu-zis arată direct cum se desfășoară sau se prezintă o acțiune sau o calitate. Determină verbe și adjective: *Colegul meu învață* **bine**; *Vara a trecut* **repede**. Pe lîngă adjective și adverbe, complementul de mod servește mai mult la exprimarea gradului superlativ: **Tare** *frumoasă este această zi*; *A plecat supărat* **foc**; *Era veselă* **nevoie mare**.

3. Datorită multiplelor aspecte pe care le poate îmbrăca determinarea modală, complementul circumstanțial de mod propriu-zis se exprimă prin:

a) Substantive sau substitute ale substantivului precedate de prepoziții: *Muncește* **cu stăruință**; *Doarme* **fără griji**; *Au plecat* **în tăcere**; *Se străduiește* **din răsputeri**; *Cîștigul se împarte* **după muncă**.

b) Exprimat prin adverbe și locuțiuni adverbiale, complementul circumstanțial de mod propriu-zis este mult mai expresiv, întrucît desemnează însușiri ale acțiunii: *Calcă* **bătrînește**; *Scrie* **frumos**; *Merge* **repede**; *A spus lecția* **pe de rost**; *L-am înțeles* **de-a fir-a-păr**. Cu valoare adverbială se întrebuințează și substantivele *tun, țintă, pușcă*, în construcțiile *înghețat* **tun**, *se uită* **țintă**, *gol* **pușcă**.

c) Exprimat prin numerale, complementul de mod arată măsura: *Muncește* **întreit**; *Pîinea se taie* **în două**; *Păsările cădeau* **cu sutele**; *Pînă a zice da, se gîndește* **de trei ori**.

d) Prin verbe sau locuțiuni verbale la infinitiv și gerunziu, fără să cunoască o prea largă întrebuințare: *A ajuns la școală* **fără a băga de seamă** *că întîrziase*; *A venit* **alergînd**.

4. Complementul circumstanțial de mod comparativ desemnează obiectul sau acțiunea cu care se compară un alt obiect. Determină un verb: *A crescut* **ca bradul**; *A trecut* **ca fulgerul**; un adjectiv: *Era mic* **cît bobul de grîu**; *S-a făcut galben* **ca ceara**; un adverb: *El învață mai bine* **decît mine**; *A vorbi e mai ușor* **decît a face**. Pe lîngă adjective sau adverbe la gradul comparativ de superioritate sau de inferioritate, complementul de mod comparativ exprimă inegalitatea: *Vara, ziua este mai lungă* **decît noaptea**; în această propoziție obiectul cu care se face comparația posedă într-o măsură mai mică însușirea obiectului comparat. Cînd acțiunea sau însușirea se atribuie în măsură egală atît termenului comparat, cît și termenului cu care se face comparația, complementul de mod comparativ exprimă egalitatea: *Ochii erau negri* **ca mura**; *El iubește* **ca și mine** *sportul*.

5. Complementul circumstanțial de mod comparativ se exprimă prin substantive, substitute ale substantivului, prin adjective, verbe la infinitiv și supin, cu ajutorul adverbelor de comparație — *ca și, cît, ca* — specifice complementului circumstanțial de mod de egalitate: *înalt* **ca și mine**; *tare* **ca piatra**, *iute* **ca săgeata**; *Avea ochii* **cît o mărgică**.

Complementul circumstanțial de mod comparativ de inegalitate se construiește cu ajutorul lui *decît* (adverb cu valoare de prepoziție), căruia, în

limba vorbită, îi corespunde adeseori *ca*: *El este mai mare* decît mine — *E, este mai mare* ca mine. Cînd adjectivul determinat este la superlativul relativ complementul de mod comparativ de inegalitate se introduce prin prepoziţiile *dintre* sau *din*: *Ea este cea mai silitoare* **dintre noi**; **Din toţi** *el învaţă cel mai bine.*

6. Complementul circumstanţial de mod comparativ constituie punctul de plecare în realizarea, în plan stilistic, a *metaforei* printr-un proces de conversiune, în urma căruia termenul de comparaţie devine termen de calificare sau chiar substitut al termenului comparat: *Faţa lui este albă* **ca spuma** *laptelui* > *Faţa lui este* **ca spuma** *laptelui* > *Faţa lui este* **spuma** *laptelui* > *Faţa lui* — **spuma** *laptelui*. Valoarea metaforică apare odată cu eliminarea ideii de comparaţie.

Prin inversarea raportului, adjectivul sau adverbul din poziţia de regent al unui complement de mod comparativ poate să treacă în poziţia de determinant cu funcţiune de complement de relaţie: *El este* **înalt ca bradul** = *El este* **ca bradul de înalt**; *Aleargă* **iute ca vîntul** = *Aleargă* **ca vîntul de iute**; *Vorba bună este* **dulce ca mierea** = *Vorba bună este* **ca mierea de dulce**. Asemenea structuri apar în limba populară şi se caracterizează printr-o mai accentuată posibilitate de comparaţie.

7. La nivelul frazei, complementului circumstanţial de mod îi corespunde p r o p o z i ţ i a s u b o r d o n a t ă m o d a l ă, care arată cum se desfăşoară acţiunea din regentă. Ca şi complementul circumstanţial de mod, propoziţia corespunzătoare poate fi m o d a l ă p r o p r i u - z i s ă şi m o d a l ă c o m p a r a t i v ă.

8. Propoziţia *modală propriu-zisă* arată felul cum se desfăşoară o acţiune sau cum se prezintă o însuşire fără vreo referire la altceva. Determină un verb, un adjectiv sau un adverb şi se construieşte cu ajutorul adverbelor *cum, precum, după cum, cît, pe cît, din cît* şi prin pronumele relativ *ce*. Întrebuinţarea acestor elemente de relaţie este condiţionată de semnificaţia circumstanţei modale. Aşa, de pildă, modalele care exprimă conformitatea sau dau o explicaţie se introduc prin adverbele relative *cum, precum, după cum,* în corelaţie facultativă cu adverbul *aşa* din propoziţia regentă: **Cum îţi vei aşterne,** *aşa vei dormi*; *Să trăieşti* **precum doreşti**; *Am răspuns* **după cum ne-aţi învăţat.** Tot cu adverbul *cum* se construiesc modalele de identificare care depind de un adjectiv sau un adverb: *Bună, rea,* **cum era,** *mă slujeam de ea*; *Greu* **cum am venit acum** *n-am venit niciodată*. Pronumele relativ *ce* introduce modale care determină adjective cu rol de complement circumstanţial de cauză: *De rău* **ce este** *a îmbătrînit aşa de repede.*

Semnificaţia de ordin cantitativ a raportului de determinare este relevată de prezenţa adverbului *cît*, în combinaţiile *precît, după cît, pe cît*: *Ţipa* **cît îl ţinea gura**; **Din cît mi-aduc aminte,** *totdeauna a fost cel dintîi*; uneori, în regentă poate să apară corelativul *atît*: *Munceşte şi el* a t î t **cît poate.**

9. Propoziţia modală comparativă realizează, la nivelul frazei, aceleaşi valori ca şi complementul de mod comparativ la nivelul propoziţiei. Vom distinge deci o modală comparativă de e g a l i t a t e şi o modală comparativă de i n e g a l i t a t e, diferenţa dintre ele fiind marcată atît prin conţinut, cît şi prin mijloace specifice de construcţie.

a) Propoziţia *comparativă de egalitate* arată că termenul cu care se compară este de acelaşi grad cu termenul comparat: *Cădeau* **cum cad spicele în mîna secerătorilor.** Se construieşte cu ajutorul adverbelor *cum, precum, după cum,* corelate în regentă cu adverbele *aşa, astfel, asemenea*: *A vorbit aşa* **precum ai**

auzit; *S-a întors ruşinat,* precum se întorseseră şi alţi fii de împărat. Comparaţia sub raport cantitativ se exprimă cu ajutorul locuţiunii conjuncţionale *pe cît,* corelate în regentă cu locuţiunea adverbială *pe atît*: **Pe cît era de mic,** p e a t î t *era de isteţ.* Alteori, gradaţia sau măsura realizării acţiunii din propoziţia subordonată modală este p r o g r e s i v ă cu realizarea acţiunii din propoziţia regentă: **Cu cît se apropia de casă,** *cu atît îi bătea inima mai tare*; **Din ce creştea,** *de-aia se făcea mai frumos şi mai isteţ.*

Cînd obiectul sau faptul cu care se face comparaţia este doar presupus sau ipotetic, propoziţia circumstanţială de mod este o *comparativă ireală.* Se construieşte cu mijloace specifice, mai exact cu locuţiunile conjuncţionale *ca şi cînd, ca şi cum, de parcă*: *Se poartă* **ca şi cînd toată lumea ar fi numai a lui**; *Bătea un vînt* **de parcă eram în pustiuri**; *Mergea mai departe* **ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic.**

b) Propoziţia *modală comparativă de inegalitate* se corelează în regentă cu un adjectiv sau un adverb la comparativul de superioritate sau de inferioritate şi se introduce prin adverbul *decît* şi locuţiunile conjuncţionale *faţă de cum, faţă de cît*: *Profesorul ne-a predat* m a i m u l t **decît este în manual**; *Era* m a i b u c u r o s *să moară de foame* **decît să primească o bucată de pîine de la cineva**; *Ţie ţi-am cerut* m a i p u ţ i n **faţă de cît le cer altora.** Dacă adjectivul sau adverbul este la superlativul relativ, comparaţia se introduce prin pronumele relativ *cît* precedat de prepoziţia *din*: *Filmul acesta este cel mai interesant* **din cîte am văzut**; **Din cîţi au participat,** *el s-a comportat cel mai bine.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL CONSECUTIV ŞI PROPOZIŢIA CONSECUTIVĂ

1. *Complementul circumstanţial consecutiv,* sub raportul conţinutului, este o specie a complementului circumstanţial de mod, care prezintă drept consecinţă determinarea unei acţiuni sau a unei însuşiri. La nivelul propoziţiei, complementul circumstanţial consecutiv nu este prea frecvent, întrebuinţarea sa reducîndu-se la unele expresii, al căror sens consecutiv este mai puţin sesizabil, constituind, mai degrabă, o modalitate stilistică de exprimare a superlativului: *Cîntă* **de minune** (*Cîntă* **foarte bine**); *Mănîncă* **de speriat** (*Mănîncă* **foarte mult**); *Era frumoasă* **de nedescris** (*Era* **foarte frumoasă**).

2. Ideea de consecuţie se realizează, mai frecvent, la nivelul frazei, sub forma p r o p o z i ţ i i l o r c o n s e c u t i v e. Propoziţia consecutivă arată urmarea sau rezultatul unei acţiuni sau al unei însuşiri din propoziţia regentă. Determină, prin urmare, verbe, adjective şi adverbe, însoţite, de obicei, de adverbele şi locuţiunile adverbiale corelative *aşa, atît, astfel, în aşa fel*: A ş a *de repede vorbea,* **că era imposibil** *să-l urmăreşti*; *Se schimbase* a t î t *de mult* **încît cu greu îl mai recunoşteai**; *Explica* î n a ş a f e l, **încît toţi îl înţelegeau.**

3. Propoziţia subordonată consecutivă se introduce cu ajutorul conjuncţiilor *încît, de, că* şi *să,* corelate, de cele mai multe ori, cu adverbele şi locuţiunile adverbiale amintite mai sus, *aşa, atît, astfel, în aşa fel*: *Flăcăul era* a ş a *de isteţ,* **că era aproape imposibil** *să-l păcăleşti*; *S-a îndepărtat* a ş a *de tare,* **de nu mai era chip** *să-l ajungi*; *A crescut* **să nu-l mai recunoşti.** Conjuncţia *încît* se întrebuinţează mai des în stilul livresc: *S-a prezentat* a t î t *de pregătit,* **încît la toate examenele a obţinut nota maximă.**

Uneori, elementul corelativ formează împreună cu conjuncția o locuțiune conjuncțională consecutivă: *așa că, așa încît*: *Afară ploua*, **așa că fu nevoie** *să pună masa în casă*; *Nimeni nu mai era atent*, **așa încît vorbitorul își opri cuvîntarea.** Se poate ușor observa că întrebuințarea locuțiunilor conjuncționale *așa că, așa încît* este condiționată de sensul cauzal al propozițiilor regente. Astfel, fraza *Nimeni nu mai era atent, așa încît vorbitorul își opri cuvîntarea* poate fi reprezentată și prin structura: *Pentru că nimeni nu mai era atent, vorbitorul își opri cuvîntarea.*

Cînd în regentă este folosit corelativul *prea*, subordonata consecutivă se introduce prin conjuncția compusă *ca să*: *Era* p r e a *interesant filmul* **ca să nu mă duc** *să-l văd.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE CAUZĂ ȘI PROPOZIȚIA CAUZALĂ

1. *Complementul circumstanțial de cauză* este partea secundară de propoziție care arată cauza sau motivul realizării unei acțiuni sau al prezenței unei însușiri. Determină verbe la moduri personale ori nepersonale, precum și adjective propriu-zise ori de proveniență participială.

a) Un verb: *A înghețat* **de frig**; *N-a venit* **din cauza ploii**; *L-am văzut tremurînd* **de emoție.**

b) Un adjectiv: *Avea fața galbenă* **de supărare**; *Era fericit* **de succesul** *obținut*; *L-am văzut neliniștit* **din pricina ta.**

2. Complementul circumstanțial de cauză se exprimă:

a) Prin substantive sau substitute ale substantivului în cazul *genitiv* precedate de locuțiunile prepoziționale *din cauza, din pricina* și în cazul *acuzativ* precedate de prepozițiile și locuțiunile prepoziționale *de, din, din cauză de, dintru, pentru*: **Din cauza vîntului** *am mers mai încet*; **Din pricina lui** *am avut multe necazuri*; *Nu-și mai vedea capul* **de** *atîtea* **treburi**; *S-a lovit* **din neatenție**; *A lipsit* **din motive** *de sănătate*; **Dintr-o întîmplare** *nu a fost ales*; **Pentru neglijență** *te pedepsesc.*

b) Prin adjective sau adverbe precedate de prepoziția *de*: *Toată lumea o lăuda* **de harnică** *ce era*; **De rău** *ce era nu-și găsea prieteni*; **De încet** *ce vorbea nimeni nu-l înțelegea*; *Mă durea capul* **de tare** *ce vorbea.*

c) Prin verbe la infinitiv și gerunziu (mai rar): *El a fost pedepsit* **pentru a nu-și fi făcut** *datoria cum se cuvenea*; **Lăudîndu-l** *prea mult a devenit egoist.*

3. În unele situații, complementul circumstanțial de cauză poate cumula și alte valori sintactice: complement de timp: **După** *atîta* **așteptare** *s-a îmbolnăvit*; complement condițional: *Numai* **învățînd** *continuu a putut să reușească* etc.

4. În planul frazei, complementului circumstanțial de cauză îi corespunde p r o p o z i ț i a s u b o r d o n a t ă c i r c u m s t a n ț i a l ă d e c a u z ă care arată cauza realizării acțiunii din propoziția regentă, explică sau motivează conținutul propoziției determinate: *Nu a mai venit*, **pentru că s-a îmbolnăvit**; *Învăț*, **pentru că îmi place**; *Nu te mai aștept*, **deoarece te știu nepunctual.**

5. În funcție de conținutul exprimat, se pot distinge trei tipuri de cauzale:

a) Cauzale *directe* sînt cele care exprimă cauza propriu-zisă. Ele se introduc cu ajutorul conjuncțiilor *că, deoarece, căci, fiindcă, întrucît* și al locuțiunilor conjuncționale *din cauză că, din pricină că, pentru că*: *Nu-ți mai spun*, că

tot n-ai să înțelegi; *N-a mai stat*, căci era lume multă; Deoarece ți-ai recunoscut greșeala, *te iert*; *Îți dau nota 10*, fiindcă ai răspuns foarte bine; Întrucît ai vorbit destul, *ar trebui să închei*; *Trenul a întîrziat*, din cauză că a bătut un vînt puternic; Pentru că ești modest și silitor, *te apreciază toți colegii*. Selecția conjuncțiilor în structura subordonatelor cauzale este o problemă de stil; limba vorbită preferă, de pildă, conjuncția *că*, în timp ce stilul științific face apel la conjuncțiile *fiindcă* și *deoarece*, precum și la locuțiunea conjuncțională *din cauză că*. Alteori, prin întrebuințarea unor conjuncții sau locuțiuni conjuncționale, se pun în valoare distincții de nuanțe; conjuncția *deoarece* dă o nuanță explicativă cauzalei, *întrucît* nuanțează ideea de motivație, în timp ce *fiindcă, din cauză că* explicitează cauza propriu-zisă.

b) Cauzale *indirecte*, cele care, prin conținutul lor, nu exprimă cauza acțiunii din regentă, aceasta fiind implicată într-o propoziție neexprimată: *Lasă-mă în pace*, că mă supăr; *Unde te duci*, că doar acum ai venit?

Cauzalele indirecte se construiesc cu ajutorul conjuncției *că* în dependență de o propoziție imperativă sau interogativă și caracterizează limba vorbită, realizînd, în plan stilistic, o valoare afectivă specifică: *Spune-mi totul*, că nu mă supăr; *Citește mai tare*, că nu te doare gura; *Unde ai fost*, că ți-am spus *să stai aici? Cînd te-ai întors*, că nu te-am văzut pînă acum? *De ce mai vorbești*, că nu te-ascultă nimeni!

c) Cauzale *condiționale*, cele care exprimă condiția realizării acțiunii din regentă; în acest caz, propoziția regentă trebuie să fie o interogativă retorică sau o exclamativă, altfel, subordonata ar fi o condițională: Dacă ai învățat atîta, *de ce să nu reușești?* În prezența interogativei retorice *de ce să nu reușești?* subordonata Dacă ai învățat atîta este o cauzală condițională, deoarece exprimă cauza care trebuie să aibă drept urmare reușita; în schimb, în prezența unei enunțiative propriu-zise *vei reuși*, aceeași subordonată va fi o condițională: Dacă ai învățat atît, *vei reuși*.

Cauzalele condiționale se introduc prin conjuncțiile *cînd, cum, dacă* și prin locuțiunile conjuncționale *de vreme ce, din moment ce, odată ce* în prezența unei propoziții regente interogative retorice sau exclamative: Dacă ai venit, *fii binevenit și ia loc*; Cînd toată lumea îți spune *că n-ai dreptate, de ce mai insiști?* Cum tu le știi pe toate, *de ce nu te prezinți?* De vreme ce s-a înseninat, *de ce nu te apuci de lucru?* Odată ce te-ai supărat, *de ce nu pleci?*

6. Cînd se insistă asupra ideii exprimate de subordonata cauzală, în regentă apar unele corelative, care, în situații mai deosebite, pot servi ca indici de identificare a subordonatelor cauzale.

a) Cauzalele directe: *fiindcă* ... d e a c e e a, d e-a i a: Fiindcă m-ai supărat, d e a c e e a *te-am certat*; D e-a i a *te-am ascultat*, pentru că ai vorbit frumos.

b) Cauzalele condiționale au totdeauna drept corelativ în propoziția regentă un pronume sau un adverb interogativ: *dacă* ... d e c e ...: Dacă nu pricepe, d e c e *nu întreabă?*; *cînd* ... c u m s ă ...: Cînd ai ajuns așa departe, c u m s ă *te mai ajung eu?*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE SCOP ȘI PROPOZIȚIA FINALĂ

1. *Complementul circumstanțial de scop* este partea secundară a propoziției care arată scopul realizării unei acțiuni. Determină un verb la moduri personale sau nepersonale: *A venit* pentru un sfat; *Pregăteau plugurile* pentru arat; *L-am găsit pregătindu-se* în vederea examenelor.

2. Complementul circumstanţial de scop se exprimă:

a) Prin substantive sau substitute ale substantivului în cazul *genitiv* precedate de locuţiunile prepoziţionale *cu scopul, în scopul, în vederea* şi în cazul *acuzativ* precedate de prepoziţiile *după, în, la, pentru, spre*: *A venit* **cu scopul acordării** *premiilor;* **În scopul îndeplinirii** *sarcinilor vom întreprinde o serie de măsuri; Ne pregătim* **în vederea concursului** *de gimnastică; Am fost la piaţă* **după cumpărături**; **Pentru aceasta** *am citit mii de pagini; Făcea totul* **spre satisfacţia** *tatălui său.*

b) Prin verbe la infinitiv şi supin precedate de prepoziţiile *pentru, spre, la* şi locuţiunea prepoziţională *cu (în) scopul de: A venit* **pentru a-***mi* **aminti** *de serbarea de duminică; Îi va trimite de toate* **spre a plăti** *oştile; S-a pregătit* **pentru arat** *şi* **semănat** *porumbul; Au venit* **la cules** *de porumb.* Exprimat printr-un verb la infinitiv, complementul circumstanţial poate să arate scopul aparent sau o motivaţie: *A încetat cusutul* **pentru a-***l* **relua** *peste cîteva momente.*

3. La nivelul frazei, complementului circumstanţial de scop îi corespunde p r o p o z i ţ i a f i n a l ă. Ca şi complementul circumstanţial de scop, propoziţia corespunzătoare arată scopul realizării acţiunii din propoziţia regentă: *S-au jertfit* **ca să apere ţara.** Acţiunea din subordonata finală este întotdeauna posterioară ca realizare acţiunii din regentă.

4. Propoziţiile subordonate finale se introduc cu ajutorul conjuncţiilor *să, ca să, de* şi al locuţiunilor conjuncţionale *cu (în) scopul să, pentru ca să*: *A plecat* **să înveţe carte**; *Se grăbea* **ca să nu-l apuce noaptea în pădure**; **Ca să nu mai plîngă,** *i-a cumpărat o jucărie; A venit* **de mi-a cerut o carte**; *L-am chemat* **cu scopul să mă ajute.**

5. În funcţie de modalitatea realizării acţiunii din subordonată, scopul poate fi prezentat ca *posibil* sau *real*.

a) Scopul *posibil* este prezentat prin finalele construite cu modul conjunctiv şi introduse prin conjuncţia specifică *să*, singură sau în combinaţie, *ca să, pentru ca să, cu scopul să: S-a dus la munte* **ca să se odihnească**; *S-a întors din drum* **să lase totul în ordine.**

b) Scopul *real* este prezentat prin finalele construite cu modurile indicativ şi imperativ şi introduse cu ajutorul conjuncţiei *de*: *A fost* **de-a cumpărat o carte**; *M-am dus* **de-am dat un telefon**; *Vino mamă* **de mă vezi**/*Cît mai sînt grînele verzi.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL CONDIŢIONAL ŞI PROPOZIŢIA CONDIŢIONALĂ

1. *Complementul circumstanţial condiţional* este partea secundară de propoziţie care exprimă condiţia realizării acţiunii din propoziţie. Determină, de regulă, verbele la moduri personale, care, prin conţinutul lor, exprimă o valoare ipotetică: **Ascultîndu-***mă cu atenţie mă vei înţelege.*

2. Complementul circumstanţial condiţional se exprimă prin următoarele părţi de vorbire:

a) Substantive sau substitute ale substantivului în cazul *genitiv*, precedate de locuţiunea prepoziţională *în locul*: *Eu,* **în locul fratelui** *tău, nici nu mă prezentam;* **În locul profesorului,** *l-aş fi pedepsit.* Dacă în astfel de construcţii ideea de condiţie este puţin ambiguă, ea devine explicită, univocă, la nivelul frazei: *Eu,* **dacă aş fi fost în locul fratelui tău,** *nu mă prezentam*; **Dacă aş fi fost în locul profesorului,** *l-aş fi pedepsit.* Mult mai frecvent este complementul

condițional exprimat printr-un substantiv în cazul *acuzativ* precedat de prepozițiile *cu, în* sau de locuțiunea prepozițională *în caz de*: **În caz de reușită,** *aș fi foarte fericit*; **În caz de nevoie,** *să-mi telegrafiezi de urgență.* Însoțit de prepoziții, substantivul, prin sensul său lexical, trebuie să exprime ideea de condiție sau de ipoteză și să fie determinat de un atribut: **În cazul a c e s t a,** *îți voi răspunde*; *Primesc, dar numai* **în condițiile s t a b i l i t e**; **În a c e a s t ă situație,** *sînt de acord.*

b) Prin verbe la modul gerunziu, complementul condițional este întrebuințat mai mult în sentințe: *Numai* **văzînd** *și* **făcînd,** *vei putea să înțelegi totul*; **Învățînd** *în fiecare zi, vei reuși.*

c) Prin adverbe, complementul condițional se exprimă numai atunci cînd una din condiții sau din posibilități este deja enunțată: *Muncind, numai* **așa** *vei reuși*; *Mi-a plăcut spectacolul,* **altfel** *n-aș mai fi venit*; *Să înveți bine,* **altfel** *nu te va aprecia nimeni.*

3. În planul frazei, complementului condițional îi corespunde p r o p o z i ț i a c o n d i ț i o n a l ă, care, ca și complementul condițional, exprimă o condiție sau o ipoteză de a cărei îndeplinire depinde realizarea acțiunii din regentă.

4. Totdeauna determină un verb la un mod personal și se introduce prin conjuncțiile *dacă, de, să,* precum și prin locuțiunea conjuncțională *în caz că*: **Dacă muncești,** *ai de toate.* Conjuncția *de* se întrebuințează mai mult în vorbirea populară, fiind o variantă a conjuncției *dacă.* În structura unei subordonate condiționale conjuncția *să* se folosește mai rar, dînd propoziției o valoare ireală: **Să nu fi avut atîtea greutăți,** *ar fi alt om acum*; **Să fi fost el în locul tău,** *nu se știe cum s-ar fi descurcat*; **Să nu fi fost ploile acestea,** *cîmpul ar fi altfel.*

Locuțiunea conjuncțională *în caz că* explicitează o condiție reală: **În caz că plouă,** *nu mai plec la munte;* **În caz că vei reuși,** *vei avea tot ce dorești.* Cînd raportului condițional i se dă și o nuanță temporală, se întrebuințează locuțiunea conjuncțională *în caz cînd,* care este mai puțin folosită: **În caz cînd vin toți,** *să mă chemi și pe mine.* În limba vorbită, se întîlnește și locuțiunea *în caz de*: **În caz de nu mă mai întorc peste un an,** *să nu mă mai aștepți.* Tot în vorbirea populară se întrebuințează și locuțiunea conjuncțională *de unde* urmată de negația *nu,* în propoziții eliptice de predicat: *Să fii harnic și ascultător,* **de unde nu,** *viață bună n-ai să duci!* Mai frecvente sînt propozițiile condiționale eliptice de predicat construite cu ajutorul conjuncțiilor *dacă* sau *de* urmate de negația *nu*: *Ascultă-mă că,* **de nu,** *va fi rău de tine.* În asemenea cazuri, *de nu* se analizează ca fiind o propoziție subordonată condițională, cu predicatul subînțeles: *dacă nu m-asculți.*

5. Cînd se insistă asupra condiției exprimate în subordonată, în regentă poate să apară un corelativ, adică un adverb sau o altă parte de vorbire cu valoare de complement condițional: *așa, apoi, atunci, în acest caz, cu această condiție*: **Dacă voi cîștigați întrecerea** *și* **obțineți rezultate foarte bune,** î n a c e s t c a z *meritați toate laudele.* De obicei, elementele corelative se întrebuințează cînd propozițiile condiționale sînt izolate de regenta lor: **În caz că timpul se încălzește,** *chiar dacă va mai ploua din cînd în cînd,* a t u n c i *va trebui să plecăm.*

6. O situație specială prezintă, în cadrul subordonării, propozițiile condiționale juxtapuse de tipul: **Ai carte,** *ai parte*; **Muncești,** *ai de toate*; **Bine faci,** *bine găsești,* la care raportul de subordonare este relevat de topică și de o anumită intonație. În această structură propozițiile nu pot fi inversate; bunăoară,

nu putem spune *Ai parte, ai carte*, sau *Ai de toate, muncești*. O astfel de ordine se poate realiza numai în prezența elementului de relație în structura subordonatei condiționale: *Ai parte*, **dacă ai carte** și *Ai de toate*, **dacă muncești.**

7. Nu orice propoziție subordonată construită cu ajutorul conjuncției *dacă* este condițională. Dintre cazurile mai dificile, ne vom referi la două. Mai întîi, propozițiile subordonate introduse cu conjuncția *dacă*, dependente de verbele *a însemna* și *a fi* cu valoare impersonală, nu sînt c o n d i ț i o n a l e, ci s u b i e c t i v e: **Dacă mai vii** î n s e a m n ă *că-l prețuiești*; **Dacă nu a rămas în urmă** e *pentru că a muncit mult*.

În al doilea rînd, propozițiile subordonate introduse prin conjuncția *dacă* și care depind de o propoziție interogativă retorică sau imperativă nu sînt condiționale, ci c a u z a l e: **Dacă nu e vinovat cu nimic,** *de ce se mai teme?* **Dacă ai obosit,** *pleacă!* În ambele cazuri *dacă* poate fi substituit prin conjuncția cauzală *deoarece*: **Deoarece ai obosit,** *pleacă!*

8. În alte situații, condiționalele cumulează valori sau nuanțe ale altor propoziții subordonate, mai cu seamă temporale, datorită elementului comun de construcție, adverbul *cînd*: **Cînd sînt bolnav,** *nu mă duc la școală*; **Cînd muncești,** *ai ce-ți dorești*. Alteori, o condițională se apropie de o completivă indirectă: *Ar fi bucuros* **să te știe sănătos**; *S-ar întrista* **să nu vii.** Pe lîngă valoarea condițională, aceste propoziții pot desemna și obiectul la care se referă acțiunea sau însușirea: *bucuros* **de ceva,** *adică de faptul că ești sănătos*; *S-ar întrista* **de ceva,** *adică* **de nevenirea** *ta*.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CONCESIV ȘI PROPOZIȚIA CONCESIVĂ

1. *Complementul circumstanțial concesiv* exprimă concesia sau faptul care ar fi trebuit să împiedice realizarea unei acțiuni. Este un determinant verbal care, la nivelul propoziției, cunoaște o întrebuințare mai redusă, datorită absenței mijloacelor specifice de construcție. De cele mai multe ori, ideea de concesie se deduce din înțelesul global, ca în propoziția: **Fără a fi** *din partea locului, el cunoștea bine drumul*. Alteori, raportul de determinare concesivă este relevat de prezența în propoziție a unor adverbe, cum ar fi *chiar* și *tot*: C h i a r **bolnav,** *el a venit la școală*; **Fără a avea** *încuviințarea părinților, el* t o t *a plecat*.

2. Complementul circumstanțial concesiv se exprimă prin următoarele părți de vorbire:

a) Printr-un *substantiv* în cazul genitiv precedat de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale—*contra, împotriva, în ciuda:* **Împotriva voinței** *tale, el a plecat*; **În ciuda vîrstei** *înaintate, profesorul nu lipsește de la activitățile noastre*; sau în cazul acuzativ precedat de prepoziția *cu* și însoțit de adjectivele nehotărîte *tot, toată, toți, toate:* **Cu** *toate* **străduințele** *lui, nu a reușit; Mergea ca un flăcău*, **cu** *toată* **suta** *de ani pe care o ducea*. De reținut că, în astfel de situații, complementele concesive sînt *cu străduințele, cu suta*, adjectivele *toate, toată* avînd funcțiunea de atribute adjectivale în interiorul unităților sintactice menționate. Subliniem că ele nu sînt componente ale locuțiunilor prepoziționale *cu toate, cu toată*, poziția variabilă a adjectivelor nehotărîte, marcată prin acordul în gen, număr și caz cu substantivul determinat, dîndu-le statut de atribut. Adăugăm, de asemenea, că *tot (toată)* este un atribut neomisibil, obligatoriu ca marcă a acestui complement concesiv.

b) Exprimat printr-un *adjectiv*, complementul concesiv este însoţit de adverbul *chiar*: C h i a r **bolnav**, *el tot a venit la şcoală*. Aceasta este o construcţie mai rară şi, în cele mai numeroase cazuri, reprezintă o propoziţie concesivă eliptică de predicat, încît enunţul **Deşi pregătit**, *el nu s-a prezentat la examen* trebuie analizat ca o frază formată din două propoziţii: Prima *(Deşi pregătit)* este o subordonată concesivă cu verbul copulativ eliptic, iar a doua *(el nu s-a prezentat la examen)* e o propoziţie principală regentă.

c) Prin verbe la *infinitiv* şi la *gerunziu*, funcţiunea concesivă este pusă în valoare de adverbul *chiar* în cazul gerunziului: *Nu se sperie* c h i a r **dînd** *cu tunul* şi de prepoziţia *fără* în cazul infinitivului: **Fără a auzi** *totul*, *a înţeles despre ce este vorba*. De cele mai multe ori, valoarea concesivă a complementului este relevată de adverbul corelativ *tot*: *Chiar* **plecînd** *acum*, t o t *vei întîrzia*.

3. În planul frazei, complementului circumstanţial concesiv îi corespunde p r o p o z i ţ i a s u b o r d o n a t ă c i r c u m s t a n ţ i a l ă c o n c e s i v ă. La acest nivel, ideea de concesie este mult mai frecventă decît la nivelul propoziţiei. Ca şi complementul concesiv, propoziţia circumstanţială concesivă exprimă faptul sau împrejurarea care ar fi fost de aşteptat să împiedice realizarea acţiunii din regentă. Ea determină, aşadar, verbe a căror acţiune se desfăşoară în ciuda opoziţiei exprimate de subordonată. În cadrul acestei opoziţii, elementul concesiv poate fi prezentat ca *real* sau *ipotetic*. Din acest punct de vedere concesivele sînt de două feluri: *propoziţii concesive reale* şi *propoziţii concesive ipotetice*. Acestei distincţii de conţinut îi corespund, în structura de suprafaţă, mijloace proprii de expresie.

4. Propoziţia concesivă *reală* desemnează un fapt sau o împrejurare care se opune realizării acţiunii din regentă, fără să o poată însă împiedica. Se introduce prin conjuncţiile *deşi*, *dacă*, *de*, *că*, precum şi prin o serie de locuţiuni conjuncţionale constituite cu ajutorul conjuncţiei *că*: *cu toate că*, *măcar că*, *chit că*, iar regional *batîr că*: **Deşi a plouat**, *lucrătorii au ieşit la muncă*; *Calul*, **de e cu patru picioare**, *şi tot se poticneşte*; *Oltul*, **că-i Olt**, *şi tot îşi mai împuţinează apele*; **Cu toate că timpul a fost nefavorabil**, *competiţia s-a desfăşurat*; **Dacă voi nu mă vreţi**, *eu vă vreu pre voi*. O caracteristică a propoziţiilor concesive reale o constituie, în afara elementelor specifice de construcţie, prezenţa modului indicativ, ca expresie a unei acţiuni reale.

5. Propoziţia concesivă *ipotetică* sau *ireală* desemnează o împrejurare numai presupusă, fără să existe cu adevărat. Se construieşte cu conjuncţiile *dacă*, *de*, *să* şi cu locuţiunile conjuncţionale în a căror componenţă intră una din conjuncţiile de mai sus, *dacă*, *de* sau *să*: *chiar dacă*, *chiar de*, *chiar să*, *măcar de*, *măcar să*, *şi dacă*, *şi de*, *şi să*: **Dacă mi-ai vorbi o zi întreagă**, *tot n-am să te înţeleg*; **De mi-ai aduce soarele şi luna de pe cer**, *în ochii mei tot un fricos rămîi*; **Chiar dacă nu-ţi convine**, *trebuie să te duci*; **Şi de-ai crăpa de ciudă**, *tot nu-ţi spun*.

6. În afara acestor elemente specifice de construcţie, propoziţiile concesive pot fi introduse prin pronume şi adjective nehotărîte — *orice*, *oricine*, *oricît*, *oricare*, precum şi prin adverbele relative sau nehotărîte: *cum*, *oricum*, *oricînd*, *oriunde*: **Orice ar spune**, *nu-l mai crede nimeni*; *Toţi au aceleaşi obligaţii*, **oricine ar fi ei**; **Oricare ar fi părerea ta**, *vei face ce trebuie, nu ce vrei*; **Cît e de tare piatra**, *şi tot se face praf*; **Oriunde vei umbla**, *tot acasă te vei întoarce*; **Oricum ai scrie**, *lui tot n-are să-i placă*.

7. Pentru a sublinia valoarea concesivă a subordonatelor, de cele mai multe ori, în structura propoziţiei regente, se folosesc adverbele corelative

totuși sau *tot*, mai ales atunci cînd subordonata este introdusă prin elemente de relație nespecifice *(dacă, de, că, să)*: **Și dacă n-ai fi venit,** *eu* t o t *nu m-aș fi supărat;* **De-l rogi, de nu-l rogi,** *el* t o t *pleacă; Soarele,* **că e soare,** *și* t o t *are pete;* **Deși a răspuns la toate întrebările,** t o t u ș i *nu a fost pe deplin mulțumit.*

Nu este recomandabilă corelarea unei subordonate concesive cu conjuncțiile coordonatoare adversative *dar, însă*: **Deși s-a pregătit intens,** *el* î n s ă *nu a reușit.*

În ceea ce privește topica, atît complementul concesiv, cît și propoziția subordonată concesivă, fără să aibă un loc fix, apar de obicei înaintea termenului determinat; în funcție de intenția vorbitorului pot să apară și după.

În sfîrșit, trebuie arătat că propoziția concesivă este mult mai frecventă decît circumstanțialul corespunzător.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL INSTRUMENTAL ȘI PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ INSTRUMENTALĂ

1. *Complementul circumstanțial instrumental* este partea secundară de propoziție care arată instrumentul sau mijlocul prin care se realizează acțiunea. Determină verbe la moduri personale sau nepersonale, indicînd: a) instrumentul propriu-zis: *El scrie* **cu stiloul**; *Plecînd* **cu avionul,** *ajungi mai repede; Azi am lecție de cîntat* **la pian**; b) mijlocul: *El s-a ridicat* **prin muncă** *perseverentă; Am izbutit* **datorită îndemnului** *tău.*

2. Se exprimă prin s u b s t a n t i v e sau substitute ale substantivului în cazul dativ și acuzativ.

a) Substantivul sau substitutul său în d a t i v precedat de prepozițiile *datorită, grație, mulțumită*: *A reușit* **datorită muncii** *depuse; S-au obținut bune rezultate* **grație organizării** și **modernizării** *continue;* **Mulțumită vouă** *se bucură de atîta încredere.*

b) Substantivul sau substitutul său în a c u z a t i v precedat de prepozițiile *cu, din, dintru, după, fără, în, la, prin, printru: Vedem* **cu ochii** *și auzim* **cu urechile**; *Cîntă o doină* **din fluier**; *Calul bate* **dintr-un picior**; *Te cunosc* **după vorbă** și **după port**; *Tabloul era prins* **într-un cui**; *Colegul meu cîntă* **la vioară**; *Cartea a trimis-o* **prin poștă**; **Printr-o vorbă** *bună și-a găsit și tată, și mumă.* Prepoziția *fără* se întrebuințează în structura negativă a complementului instrumental: *Stăi nițel, că te dezvăț,*/**Fără mătură** și **băț**.

O situație specială au construcțiile de tipul: *Fierul se topește* **cu ajutorul căldurii**; **Prin intermediul razelor** *solare se pot încălzi locuințele*; **Pe baza eforturilor** *depuse, obținem rezultate frumoase* etc. În astfel de enunțuri, complementul instrumental este întregul grup subliniat *(cu ajutorul căldurii, prin intermediul razelor* etc.). Deși instrumentul propriu-zis este exprimat de atributele *căldurii, razelor* etc. (cf. și GLR, vol. II, p. 189), *cu ajutorul, prin intermediul* și *pe baza* nu pot fi totuși socotite locuțiuni prepoziționale.

3. Prin v e r b e la modurile infinitiv și gerunziu: *Și-a format o cultură bogată* **prin a citi** *zi de zi; Mașina ia viteză* **apăsînd** *pe accelerator.*

4. La nivelul frazei, complementului instrumental îi corespunde p r o p o z i ț i a c i r c u m s t a n ț i a l ă i n s t r u m e n t a l ă, care arată mijlocul prin care se realizează acțiunea verbului din regentă. Se introduce prin pronume relative — *ce, cît, ceea ce* — precedate de prepozițiile *cu, din*: **Cu ce mi-ai trimis tu, cu ce am mai avut și eu,** *am scos-o la capăt;* **Cu cîtă putere ai,** *poți ajunge om cu stare; Trăia* **din ceea ce rămînea de la alții.**

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL SOCIATIV ŞI PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ SOCIATIVĂ

1. *Complementul sociativ* este partea secundară de propoziţie care însoţeşte subiectul sau obiectul în realizarea unei acţiuni.

a) subiectul: *Zilele de toamnă au venit* **cu vînturi şi ploi**; *Fratele meu a plecat* **cu tata** *la munte.*

b) obiectul: *Pe Ionel l-am văzut ieri la cinema* **cu sora** *sa*; *A scos pomul* **cu rădăcini cu tot.**

2. Se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al substantivului cu ajutorul prepoziţiilor *cu, fără* sau al locuţiunilor prepoziţionale *împreună cu, laolaltă cu, la un loc cu, cu tot cu: La vară, merg* **cu mama** *mea în excursie; L-a trimis pe Ionescu* **împreună cu** *trei* **colegi**; *Am locuit* **laolaltă cu tine** *mai mulţi ani*; *Caietul l-am pus pe masă* **la un loc cu cartea**; *De ţi-o da pe el un zlot/Dă-l* **cu funie cu tot**; aspectul negativ al complementului sociativ se exprimă cu ajutorul prepoziţiei *fără*: *A plecat* **fără însoţitor.**

În unele situaţii, complementul sociativ poate deveni subiect: *Ionel* **cu Maria** *au plecat la expoziţie; Tata* **şi cu mama** *mi-au cumpărat un calculator.* Ceea ce conferă funcţiune de subiect construcţiilor de mai sus este forma de plural a verbului, care pune în valoare un subiect multiplu; în acest caz, prepoziţia *cu* are rol de conjuncţie.

În propoziţiile *Noi am venit* **cu toţii**; **Cu toţii** *au fost de acord, cu toţii* trebuie interpretat ca un complement sociativ şi nu ca subiect.

3. La nivelul frazei, complementului sociativ îi corespunde propoziţia circumstanţială sociativă, care arată cine însoţeşte subiectul sau obiectul din propoziţia regentă în realizarea acţiunii. Se introduce prin pronume relative — *cine, ce, cît, ceea ce* — sau nehotărîte — *oricine, orice, oricît* — precedate de prepoziţia *cu* sau de locuţiunea prepoziţională *împreună cu: Se plimbă* **cu cine îi place**; *A rămas* **cu ce i-au dat părinţii**; *S-a întors* **cu cîţi a plecat**; *Călătoreşte* **cu oricine este om de treabă**; *Pleca la drum* **cu orice i se dădea**; *Mînca* **împreună cu cine îi ieşea în cale.**

Avînd un sens nedefinit, subordonata sociativă se întrebuinţează mai rar.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL DE RELAŢIE ŞI PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ DE RELAŢIE

1. *Complementul de relaţie* este partea secundară de propoziţie care arată obiectul la care se referă o acţiune sau o însuşire. Determină verbe, adjective şi adverbe.

a) Pe lîngă un verb, complementul de relaţie indică obiectul la care se referă acţiunea: **Relativ la plecarea** *mea, te voi anunţa din timp*; **De discutat** *vom mai discuta*; **Asupra** *acestei* **probleme** *nu putem hotărî acum.*

b) Pe lîngă un adjectiv, complementul de relaţie indică obiectul la care se referă o calitate sau o însuşire: *El este înalt* **de statură**; *Colegul meu este priceput* **la toate**; *Este roşu* **la faţă.**

c) Pe lîngă un adverb, complementul de relaţie indică o acţiune sau o însuşire la care se referă o caracteristică: *Am primit un manuscris greu* **de descifrat**; *Aceasta este o problemă imposibil* **de rezolvat.** În structurile *incompa-*

rabil de scump, nespus de frumoasă, extraordinar de interesant, adverbul se realizează ca mijloc lexical de exprimare a superlativului absolut: *foarte scump, foarte frumoasă*.

2. Complementul de relație se exprimă prin substantive sau substitute ale substantivului, adjective, adverbe și verbe.

a) Substantivul (ori pronumele) este totdeauna precedat de prepoziții sau locuțiuni prepoziționale, în funcție de care poate fi în cazul genitiv: *asupra, în privința, din punctul de vedere:* Asupra *acestei* probleme *vom mai reveni;* În privința examenelor *vom mai discuta;* Din punctul de vedere al conținutului, *lucrarea este remarcabilă;* sau acuzativ — *de, în, la, după, cu privire la, referitor la, în materie de, cît pentru, cît despre: El e ager* la minte, *profund* în gîndire *și inegalabil* de conștiincios; După mine, *tu ai dreptate, nu el;* Cu privire la plecare, *nu s-a stabilit nimic;* Referitor la aceasta, *vreau să fac o propunere; Este neîntrecut* în materie de proverbe; Cît despre lucrarea *ta, toți o vor aprecia cum se cuvine.*

b) Adjectivul cu funcțiune de complement de relație este precedat de prepoziția *de:* De harnică, *nu o întrecea nimeni;* De frumoasă *e frumoasă; Este ca fierul* de tare.

c) Adverbul poate să apară fără prepoziții, cu prepoziția *de* sau cu locuțiunile prepoziționale *din punct de vedere, sub raport*: *Analizați* sintactic *și* morfologic *textul următor;* Formal, *el are dreptate;* De bine, *o duce bine;* Din punct de vedere tehnic, *aparatul este foarte bun; Această întreprindere este productivă* sub raport economic.

d) Verbul poate fi la infinitiv sau la supin: *Această piesă este demnă* de a fi luată în seamă; *El era interesat* în a cîștiga *cît mai mult;* De citit *am citit; El era priceput* la socotit.

Complementul circumstanțial de relație se poate identifica mai ușor prin înlocuirea prepoziției sau locuțiunii prepoziționale cu *în ceea ce privește*: Cu privire la plecare, *nu s-a stabilit nimic* = În ceea ce privește plecarea, *nu s-a stabilit nimic; El era interesat* în a cîștiga = *El era interesat* în ceea ce privește cîștigul.

3. La nivelul frazei, complementului de relație îi corespunde propoziția circumstanțială de relație, care însă cunoaște o realizare mai redusă. Determină verbe și adjective, arătînd obiectul la care se referă sau se limitează o acțiune sau o însușire. Se introduce cu ajutorul conjuncției *să* și al pronumelor relative *ce, ceea ce* precedate de prepozițiile *în* sau *la*: *El era interesat* să învețe cît mai mult; *Este neîntrecut* în ceea ce face; *El se pricepe* la ce-i dai *să facă.*

Construcțiile în a căror structură intră *în ceea ce privește* se analizează ca părți de propoziție cu funcțiune de complement de relație, realizat cu ajutorul locuțiunii prepoziționale *în ceea ce privește*, traducere a fr. *en ce qui concerne*: În ceea ce privește conținutul *lucrării, nu a avut nimic de spus.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL OPOZIȚIONAL ȘI PROPOZIȚIA OPOZIȚIONALĂ

1. *Complementul circumstanțial opozițional* este partea secundară de propoziție care desemnează obiectul sau acțiunea căruia i se opune un alt obiect sau acțiune. În raportul opozițional sînt implicați totdeauna doi termeni: cel care se opune și cel căruia i se opune primul. Termenul care se opune poate fi:

a) subiect: Tu *ai plecat* în locul meu; *Se găseau peste tot* mere în loc de pere; *E preferabil să rămînă* cineva decît nimeni;

b) nume predicativ: În loc de doctor *s-a făcut* inginer;

c) complement: În loc de cărți *a cumpărat* u n d i a p o z i t i v;
d) predicat: În loc de a învăța, se p l i m b ă.

2. Complementul circumstanțial opozițional se exprimă:

a) printr-un substantiv sau un substitut al substantivului, cînd termenul care se opune este tot un substantiv sau un substitut al substantivului. Se construiește cu ajutorul locuțiunilor prepoziționale *în locul + un substantiv în genitiv* și *în loc de + un substantiv în acuzativ: Eu am venit* în locul fratelui *meu;* În locul lui *să te duci tu;* În loc de coif *își pusese o căciuliță;* În loc de cozonac *le-a dat pîine;*

b) printr-un verb la modul infinitiv însoțit de locuțiunea prepozițională *în loc de,* cînd termenul de opoziție este tot un verb: În loc de a asculta *cu atenție, vorbea tot timpul;* În loc de a pleca *s-a hotărît să mai rămînă cîteva zile.*

3. În planul frazei, complementului circumstanțial opozițional îi corespunde p r o p o z i ț i a s u b o r d o n a t ă c i r c u m s t a n ț i a l ă o p o z i ț i o n a l ă. Ca și complementul opozițional, subordonata opozițională se corelează prin opoziție cu un termen din propoziția regentă (subiect, predicat, nume predicativ, element predicativ suplimentar, complement).

4. După conținutul raportului de opoziție și după elementele de relație specifice, se disting două tipuri de propoziții subordonate opoziționale:

a) *Opoziționale ireale,* cînd faptul exprimat nu se realizează; se introduc prin locuțiunea conjuncțională *în loc să:* În loc să meargă la școală, *s-a dus la plimbare; A plecat supărat* în loc să plece vesel; În loc să vină marți, *a venit miercuri;* În loc să învețe la istorie, *a citit un roman.* De observat că atunci cînd opoziția se realizează între două obiecte sau însușiri, atît în regentă, cît și în subordonată, de cele mai multe ori, apare același predicat. În situații mai puțin frecvente, opoziția ireală poate fi exprimată printr-o subordonată opozițională introdusă prin locuțiunea conjuncțională *fără (ca) să: Apele s-au revărsat cu furie,* fără ca noi să mai putem face ceva.

b) *Opoziționale reale,* cînd faptul exprimat se realizează în opoziție cu cel din regentă. Se introduc prin conjuncțiile *dacă, unde, cînd* și prin locuțiunile conjuncționale *în timp ce, în vreme ce, pentru ca să:* Dacă el era cel mai bun la matematică, *tu erai cel mai bun la română;* Unde pînă mai ieri era un anonim, *astăzi a devenit o celebritate;* Cînd nimeni nu te băga în seamă, *eu, dimpotrivă, te socoteam cineva;* În timp ce iarna ziua este mai scurtă, *vara, ea este mai lungă; Te-am prețuit mult,* pentru ca acum să constat *că m-am înșelat; Demonstrațiile lui sînt în majoritate juste, dar cam prea evidente,* ca să nu zic banale.

Propozițiile opoziționale introduse prin conjuncțiile *dacă, unde, cînd* nu trebuie confundate cu subordonatele condiționale, locale și temporale datorită conținutului distinct pe care îl exprimă. În structura opoziționalelor, *unde* și *cînd* își pierd valoarea de adverbe relative, devenind conjuncții, fără a mai îndeplini o funcțiune sintactică.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CUMULATIV ȘI PROPOZIȚIA CUMULATIVĂ

1. *Complementul circumstanțial cumulativ* este partea secundară de propoziție care cumulează un fapt exprimat de altcineva. În raportul cumulativ sînt implicați totdeauna doi termeni: un cumulant în calitate de complement cumulativ și un cumulat, în calitate de subiect, predicat, nume predicativ, element predicativ suplimentar, complement.

a) *Subiectul* este cumulat: **În afară de tine** *au mai fost premiați și* **alții**; **Pe lîngă laude** *li s-au oferit și* **premii**.

b) *Predicatul:* **Pe lîngă absențe** *multe, nici* **nu înveți** *serios*.

c) *Numele predicativ:* **În afară de critic** *literar, Călinescu a fost și* **un** *talentat* **prozator**.

d) *Elementul predicativ suplimentar:* **Pe lîngă asta** *a mai plecat și* **supărat**.

e) *Complement:* **În afară de tramvai** *se poate merge și* **cu autobuzul**.

2. Complementul circumstanțial cumulativ se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al substantivului, precum și prin verbe la modul infinitiv precedate de locuțiunile prepoziționale *în afara, în afară de, pe lîngă* în corelație cu adverbele *(mai) și* (*mai* înaintea verbului, iar *și* înaintea obiectului cumulat): **Pe lîngă frumusețe** *îți* m a i *trebuie* ș i *minte;* **În afara** *acestei* **probleme** *am* m a i *rezolvat-o* ș i *pe a ta;* **În afară de Arghezi** *l-a* m a i *studiat* ș i *pe Sadoveanu;* **În afară de a fi lipsit** *de la ore, s-a* m a i ș i *îmbolnăvit*.

3. La nivelul frazei, complementului cumulativ îi corespunde p r o p o z i ț i a s u b o r d o n a t ă c i r c u m s t a n ț i a l ă c u m u l a t i v ă; aceasta arată faptul care cumulează ideea exprimată de propoziția regentă referitoare la un obiect, la o acțiune sau la o însușire:

a) un obiect: **După ce că și-a vîndut întreaga moștenire,** *acum își vinde și* c a s a *pe care și-a făcut-o el;*

b) o acțiune: **După ce că nu este atent,** *mai și* v o r b e ș t e; **Pe lîngă că este silitor,** *își* a j u t ă *și colegii la nevoie;* **În afară că întîrzie,** *nici nu* î n v a ț ă;

c) o însușire: **Pe lîngă că este frumoasă,** *este și* h a r n i c ă; **După ce că n-a făcut nimic toată ziua,** *a mai plecat și* s u p ă r a t.

4. Propoziția subordonată circumstanțială cumulativă se introduce prin locuțiunile conjuncționale *după ce că, în afară că, pe lîngă că, nu numai că* în corelație cu adverbele *(mai) și, dar, apoi* pe lîngă termenii cumulați din propoziția regentă: **După ce că plouă** *mai bate și vîntul;* **În afară că învață cel mai bine,** *este și un foarte bun coleg;* **Pe lîngă că era înalt,** *apoi mai era și bine făcut;* **Nu numai că nu te-am înțeles,** *dar nici nu te-am auzit.* Locuțiunea conjuncțională *nu numai că* în corelație cu *dar nici* servește ca mijloc de construcție a subordonatelor cumulative dependente de o regentă negativă: **Nu numai că nu vorbește,** *dar nici nu aude bine.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE EXCEPȚIE ȘI PROPOZIȚIA DE EXCEPȚIE

1. *Complementul circumstanțial de excepție* desemnează obiectul sau faptul care se exceptează în raport cu subiectul, cu numele predicativ sau cu complementul:

a) excepția în raport cu subiectul: **În afară de tine,** *nu a mai venit* n i m e n i; **Cu excepția lui Ionescu,** *toți* c o l e g i i *și-au făcut temele;*

b) excepția în raport cu numele predicativ: *Ea era* m u l ț u m i t ă **cu excepția unui** *singur* **fapt**;

c) excepția în raport cu complementul: **În afara unui răspuns** *simplu,* a l t c e v a *n-a mai primit; Nu a vorbit despre* a l t c e v a **decît despre munca** *sa;* **În afară de munte,** î n *altă* p a r t e *nu mai merge.*

2. Complementul circumstanțial de excepție se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al substantivului, un adjectiv, un verb la infinitiv,

precedate de locuţiunile prepoziţionale *în afara, în afară de, cu excepţia* sau de adverbul *decît*.

a) Dacă propoziţia este afirmativă, complementul de excepţie se corelează cu pronumele şi adjectivele nehotărîte: *oricine, orice, oricare, fiecare, tot* sau cu adverbele nehotărîte *oricînd, oriunde, oriîncotro;* **În afară de tine,** *oricine poate să vină;* **În afara părerilor tale,** *oricare alta este binevenită; Am acceptat toate propunerile,* **cu excepţia celei formulate** *de tine;* **În afară de joia** *viitoare, oricînd voi putea veni; Mă voi duce oriunde,* **în afară de locurile** *cu umezeală.*

b) Dacă propoziţia este negativă, complementul de excepţie se corelează cu pronumele sau adjectivele negative sau nehotărîte *nimeni, nimic, nici un, alt, altcineva, altceva,* precum şi cu adverbele negative sau nehotărîte *niciodată, nicicînd, nicăieri, altundeva:* **În afară de mine,** *nimeni n-a mai vorbit;* **În afară de cărţi,** *n-am mai cumpărat nimic;* **Cu excepţia fratelui** *tău, altcineva n-a mai fost;* **În afară de bibliotecă,** *nicăieri nu l-am mai văzut; De altceva nu mi-a vorbit* **decît de planurile** *sale de viitor.*

3. La nivelul frazei, complementului circumstanţial de excepţie îi corespunde p r o p o z i ţ i a s u b o r d o n a t ă c i r c u m s t a n ţ i a l ă d e e x c e p ţ i e; ca şi complementul de excepţie, propoziţia subordonată de excepţie exprimă faptul care se exceptează în raport cu propoziţia regentă. De menţionat că propoziţia regentă, în cazul prezenţei unei subordonate de excepţie, este totdeauna negativă, între cele două propoziţii existînd un raport de opoziţie.

4. Propoziţia subordonată circumstanţială de excepţie se introduce prin:

a) locuţiunea conjuncţională *în afară că,* în corelaţie cu pronumele nehotărît *altceva* **În afară că şi-a pierdut timpul de pomană,** a l t c e v a *n-a făcut;* **În afară că este un om serios,** a l t c e v a *nu se mai poate spune despre el;*

b) pronume şi adverbe relative precedate de adverbul *decît* sau de locuţiunea prepoziţională *în afară de,* în corelaţie cu pronumele şi adverbele nehotărîte *altcineva, altceva, altundeva, altcîndva, altfel: N-a venit* a l t c i n e v a **decît cine a trebuit;** *N-am cumpărat* a l t c e v a **decît ce mi-a trebuit;** *N-a fost* a l t u n d e v a **decît unde l-ai trimis;** **În afară de cine a fost chemat,** a l t c i n e v a *n-a mai venit; Nu l-am chemat* a l t c î n d v a **decît cînd a fost nevoie;** *Să nu vorbeşti* a l t f e l **decît cum te-am învăţat.**

* * *

Încheind prezentarea asupra sintaxei propoziţiei şi a sintaxei frazei, se impun cîteva observaţii mai generale. Mai întîi, pe baza trăsăturilor caracteristice, se disting, pe de o parte, un plan al propoziţiei, al cărei obiect îl constituie studiul părţilor de propoziţie, al relaţiilor şi al funcţiunilor pe care le îndeplinesc, iar, pe de altă parte, un plan al frazei, al cărei obiect îl constituie propoziţiile, cu toate trăsăturile lor, în funcţie de structură, de relaţie şi de conţinut.

Deşi cele două planuri sînt distincte, prin faptul că atît partea de propoziţie, cît şi propoziţia subordonată corespunzătoare îndeplinesc aceeaşi funcţiune şi se referă la acelaşi termen regent, la un anumit punct se suprapun pe baza unor trăsături comune. În aceste condiţii, are loc procesul transformaţional de expansiune sau de dezvoltare a unei părţi de propoziţie într-o propoziţie corespunzătoare funcţional şi, invers, procesul de contragere, adică de reducere a unei propoziţii la o parte de propoziţie. În aceste două procese se evidenţiază, dealtfel, întregul mecanism de construcţie, specific, pe de o parte, părţilor de propoziţie, iar, pe de altă parte, propoziţiilor.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG I (1956), p. 141–164.
2. DIACONESCU, ION, *Unele principii de analiză gramaticală*, în „Studii de metodică a limbii și literaturii române", București, Editura didactică și pedagogică, 1974, p. 175–226.
3. DRĂGANU, NICOLAE, *Conjuncțiile DE și DACĂ (Un capitol de sintaxă românească)*, in Dacoromania, III, 1922–1923, p. 251–284.
4. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Despre clasificarea părților secundare de propoziție*, în LR XII (1963), nr. 1, p. 25–35.
5. IONAȘCU, AL., *Cu privire la construcția comparativă în limba română*, în SCL XI (1960), nr. 3, p. 513–517.
6. RIZESCU, I., *Observații asupra complementului indirect sau al atribuirii*, în LR X (1961), nr. 5, p. 432–444.
7. ȘUTEU, FLORA. *Atribut pronominal sau complement indirect?*, în LR XI (1962), nr. 3, p. 267–276.

ABREVIERI

AUB = *Analele Universității București*. Seria științe sociale. Filologie. București, 1955 și urm.
AUT = *Analele Universității din Timișoara*. Seria științe filologice. Timișoara, 1963 și urm.
BL = *Bulletin linguistique*. Faculté des lettres de Bucarest. Publié par A. Rosetti. Paris—Bucarest—Copenhague, 1933—1948.
BPh = *Buletinul Institutului de filologie română Alexandru Philippide*. Universitatea din Iași. Director Iorgu Iordan. Iași, 1934—1947.
CADE = I. A. Candrea — Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea românească", București, 1926—1931.
CILRL = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*. Vol. I—III, Editura Academiei, București, 1956—1962.
CL = *Cercetări de lingvistică*. Academia R.S.R. Filiala Cluj — Napoca. Institutul de lingvistică, 1956 și urm.
CLTA = *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, București, 1962 și urm.
CMUB = Centrul de multiplicare al Universității București.
CTRL = *Current Trends in Romanian Linguistics* (RRL, tom. XXIII, nr. 1—4 și CLTA, tom. XV, nr. 1—2). Editura Academiei R.S.R., București, 1978.
DA = *Dicționarul limbii române*. Academia Română. București, 1913—1948.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Editura Academiei R.S.R., București, 1975.
DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Editura Academiei R.S.R., București, 1965—1980.
DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Vol. I—IV. Editura Academiei, București, 1955—1957.
DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*. Editura Academiei, București, 1958.
DN_3 = Florin Marcu și Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*. Ediția a III-a. Editura Academiei R.S.R., București, 1978.
ELS = *Elemente de lingvistică structurală* (Redactor responsabil: I. Coteanu), București, 1967.
FCLR = *Formarea cuvintelor în limba română* (Redactori responsabili: Acad. Al. Graur și Mioara Avram). Vol. I: *Compunerea* de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan. Editura Academiei R.S.R., București, 1970; vol. al II-lea: *Prefixele*, București, 1978.
GLR = *Gramatica limbii române*. Vol. I—II. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Tiraj nou. Editura Academiei, București, 1966 (Pentru ediția I folosim sigla: *GLR_1*).
ILR_2 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*. Ediția a doua revăzută și adăugită, București, 1978.
ILRLIT = Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I: *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1971.
ÎOOP = *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*. Ediția a III-a, Editura Academiei R.S.R., București, 1971.

LL = *Limbă și literatură*. Societatea de științe filologice din Republica Socialistă România. București, vol. I (1955) și urm.

LR = *Limba română*. Institutul de lingvistică din București. Anul I (1952) și urm.

LRC = *Limba română contemporană*. Vol. I (sub coordonarea acad. I. Coteanu): *Fonetica, fonologia, morfologia* de Georgeta Ciompec, Constantin Vasiliu, Valeria Guțu Romalo, Clement Mîrza, Emanuel Dominte, București, 1974; vol. al II-lea (*Vocabularul* de I. Coteanu A. Bidu Vrănceanu), București, 1975.

MDE = *Mic dicționar enciclopedic*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.

PGS = *Probleme de gramatică și stilistică. În școala generală și în liceu* (coordonator: G. Beldescu). Editura didactică și pedagogică, București, 1967.

PLG = *Probleme de lingvistică generală*. Vol. I—VII. Editura Academiei, București, 1959—1977.

ROM. LIT. = *România literară*. Săptămînal de literatură și artă editat de Uniunea scriitorilor din R.S.R., București, 1968 și urm.

RRL = *Revue roumaine de linguistique* (pînă în 1964: *Revue de linguistique*), București 1956 și urm.

SCL = *Studii și cercetări lingvistice*. Institutul de lingvistică din București. Anul I (1950) și urm.

SCȘt (Iași) = *Studii și cercetări științifice*. Filologie. Iași, 1950—1963.

SG = *Studii de gramatică*. Vol. I—II. Editura Academiei, București (1956, 1957 și 1961).

SL = *Sistemele limbii* (Coordonatori: I. Coteanu și Lucia Wald). Editura Academiei R.S.R., București, 1970.

SLR = *Sinteze de limba română*. Radioteleșcoală (Coordonatori: Theodor Hristea și Grigore Brâncuș), Editura didactică și pedagogică, București, 1972.

SMFC = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I—IV. Editura Academiei, București, 1959—1972.

SMLRC = Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo și Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967.

CUPRINSUL

Plan editură Nr. 6276. Coli de tipar 17,5. Bun de tipar aprilie 1981

Tiparul executat sub comanda nr. 1638 la
Intreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucuresti
Republica Socialistă România

Lei 11,40